

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06732

IN TOKH GENUMEN

Jacob Glatstein

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אין תוך גענומען

אין תוך גענומען

עסייען 1948-1956

פון
יעקב גלאטשטיין

ארויסגעגעבן פון

פארלאג פון אידיש נאציאנאלן ארבעטער פארבאנד

1956

ניו-יארק

תשמ"ז

IN TOKH GENUMEN

Sum and Substance

Essays 1948-1956

By JACOB GLATSTEIN

Copyright 1956 by

FARBAND BOOK PUBLISHING ASSOCIATION, INC.

45 East 17th Street, New York 3, N. Y.

געדרוקט ביי די ברידער שולזינגער

Printed in the U. S. A. by

SHULSINGER BROS. LINO-TYPING & PUBLISHING Co.

21 East 4th Street, New York 3, N. Y.

א וואָרט פֿון די אַרױסגעבער

מיט גרויס צופרידנהייט ברענגען מיר אַ ניי בוך צום אידישן לייענער — „אין תוך גענומען“ פון אונזער ליבן דיכטער און עסיאיסט, יעקב גלאַשמײן.

עס איז פֿאַר אונז אַ באַזונדערע באַפֿרידקונג דאָס בוך צו קענען אַרױסגעבן לכבוד יעקב גלאַשמײן'ס 60-יאָריקן יובל, וואָס די אידישע ליטעראַרישע וועלט פייערט היינטיקס יאָר.

דאָס ערשטע בוך „אין תוך גענומען“, עסייען וועגן ליטעראַטור און ליטעראַרישע ענינים, איז דערשינען אין יאָר 1947. דאָס איז געווען אַ זאַמלונג פֿון ליטעראַרישע אַרבעטן וואָס אונזער חשובער דיכטער האָט געשריבן אין משך פֿון צוויי יאָר (1945-47). די אַרבעטן זײַנען געווען געדרוקט אין „אידישער קעמפֿער“.

די שאַפֿונגען וואָס גייען אַרײַן אין דעם איצטיקן בוך זײַנען אַ פֿאַרזיכטיקער אָפּקלייב פֿון עסייען, געשריבן פֿון יעקב גלאַשמײן אין די יאָרן 1948-1956.

פֿון העכער 400 ליטעראַרישע עסייען האָט דער דיכטער אויסגע-קליבן בלויז עטלעכע זעכציק, וועגן 57 אידיש-ליטעראַרישע פיגורן.

דאָס בוך איז אײַנגעטיילט אין 4 אָפּטיילונגען. אין דער ערשטער און צווייטער אָפּטיילונג גייען אַרײַן אונזערע קלאַסיקער און נעאַ-קלאַסיקער, די וואָס זײַנען שוין, לײדער, נישט מיט אונז, וואָס האָבן איבערגעלאָזן אַ גרויסן אוצר פֿאַר דער אידישער ליטעראַטור.

אין דער דריטער אָפּטיילונג קומען אונזערע לעבעדיקע פּאַעטן, וואָס באַרײַכערן די אידישע ליטעראַטור מיט זייערע פּאַעטישע שאַפֿונגען.

אין דער פֿערטער אָפּטיילונג קומען אונזערע פּראָזע-קינסטלער.

דער „פּאַרבאַנד ביכער פּאַרלאַג“ איז שמאַלץ וואָס ער האָט גע-האַט די מעגלעכקײט צו ברענגען פֿאַרן אידישן לייענער אַזאַ וויכטיק

לימערראיש ווערק, צו דער געלעגנהייט פון 60-יאָריקן יובל פון אונזער דיכטער.

דער „פארבאנד ביכער פארלאג“ דריקט אויס ביי דער געלעגנהייט די טיפסטע אָנערקענונג צו די חברים און פריינט, וואָס האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דעם יובל-קאָמיטעט און מעגלעך געמאַכט אַז דאָס בוך זאָל קענען אַרויסגעגעבן ווערן, אויף אַזאַ שיינעם אופן, צו דער וויכטיקער יובל-געלעגנהייט פון מחבר.

אויף אַ באַזונדער זייט פון בוך דערשיינט אַ רשימה פון די ערן-מיטגלידער פון יעקב גלאַטשטיין יובל-קאָמיטעט. זיי אַלעמען דריקן מיר אויס אונזער טיפסטן דאַנק און האַרציקע אָנערקענונג פאַר זייער קאַפּעראַציע און מיטחילף.

דעם ליבן דיכטער און עסיאיסט יעקב גלאַטשטיין באַגריסן מיר האַרציק, צו זיין 60-יאָריקן יובל, און מיר ווינטשן אים צו קענען נאָך פילע יאָרן פאַרזעצן זיינע גייסטרייכע שאַפונגען און באַרייכערן אונ-זער אידישע לימערעאטור מיט גרויס כבוד, ווי ער האָט עס געטאָן אין פאַרלוף פון העכער 40 יאָר.

יעקב גלאַטשטיינ'ס שאַפונגען האָבן אונזער חשובן דיכטער אַוועקגעשמעלט צווישן די גייסטרייכסטע וואָס די אידישע לימערע-טור פאַרמאַגט. ער איז אַ דיכטער צו וועמען ברייטע שיכטן פון אונ-זער פאָלק האָבן די טיפסטע געפילן פון שמאַלץ און ליבע.

פאַרלאַג פון אידיש נאַציאָנאַלן אַרבעטער פאַרבאַנד

ניו-יאָרק, יולי, 1956.

די פולע אידישע חושים מיינע,
וואָס טאַטע־מאַמע

יצחק און ייטע־רחל

האַבן אין מיר טאַג־טעגלעך גע־
שאַרפט און געאַיידלט, דורך די
ערשטע זיבעצן יאָר פון מיין
לעבן, אין דער הייליקער שטאָט
לובלין — איז דאָס דאָזיקע בוך
געווידמעט.

1

מענדעלע מוכר ספרים

פרץ הירשביין

לאמעד שאפירא

בעל מחשבות

ש. גארעליק

ש. ניגער

י. ל. פריץ

דוד עדעלשמאט

א. ליעסין

אברהם רייזען

יהואש

מענדעלע מוכר־ספרים

צו מענדעלע'ס הונדערטסטן געבוירנטאג האָט ש. ניגער פאַרענדיקט זיינס אָן אַרטיקל מיטן פייערלעכן אויסרוף: „לאַמיר איצט לכבוד זיין 100סטן געבוירנטאָג לערנען אַ בלאַט מענדעלע מוכר ספרים“. אַז מען דאַרף מענדעלע לערן נישט נאָר לייענען נאָר אויך לערנען, האָבן נאָך זיינע אייניקלעך געוואוסט און פאַרשטאַנען מיט יאָרן צוריק. זיי האָבן זיך גלייך באַצויגן צו זיינע ביכער ווי צו ספרים. נאָך אין 1910 האָט ה. טשעמערינסקי אויך פאַרענדיקט זיינס אָן אַרטיקל וועגן „אידישע גראַמאַטיק ביי מענדעלע'ן“, מיט די דאָזיקע ווער־טער: „די אונטערשטע שורה איז, ר' מענדעלע'ן דאַרף מען כסדר לייענען, חזר, לערנען, שטודירן. זיין תורה איז אַן אַ גרונט“. מענדעלע'ן האָט מען, הייסט עס, נאָך אין 1910 ניט נאָר געלייענט, נאָר געלערנט. מ'האָט נאָך דעמאָלט אויפגעדעקט אין אים דעם סינטעז צווישן בוך און ספר. מ'האָט אין מענדעלע'ן געזען דעם גרויסן פשרה־מאַכער, ווייל ער האָט אויף אַ קינסט־לעריש־באַוואוסטזיניקן אופן זיך אונטערגענומען דורכצוטראַגן אויף זיינע אייגענע פלייצעס גאָר אַ סך פשרות און ער האָט עס דורכגעפירט מיט אַ זעלטענער שלימות. ס'איז כדאי צו געדענקען, אַז מענדעלע איז געווען אַ הויך־געבילדעטער מענטש. ער איז געווען גוט באַהאַונט אין דער רוסישער ליטע־ראַטור, אין דער דייטשער ליטעראַטור, און ער האָט אויך גוט געקענט די וועלט־ליטעראַטור אין איבערזעצונגען. נישט געקומט אויף די התנצלות־דיקע אַנג־שטעלן וואָס ער האָט געמאַכט, ווען ער האָט זיך אַליין אַריינגעטריבן אין אַ משכיל'ישער שטימונג. בנוגע דער שפּל'ער ראַלע פון אַ אידישן שרייבער, האָט ער אויף זיך פונדעסטוועגן געקוקט ווי אויף אַ קינסטלער. אַז מ'לייענט מענדעלע'ן און מ'לייענט זכרונות וועגן מענדעלע'ן, פון שרייבער וואָס האָבן אים גוט געקענט און וואָס זייער האַרץ האָט געצויגן צום זיידן, זעט מען גלייך, אַז דער זיידע האָט געהאַט גאָר גרויסע קינסטלערישע אַמביציעס. אין זיין צווייטער פּעריאָדע, ווען ער איז איבערגעגאַנגען פון אויפקלערונג צו ריינע קינסטלערישע ווערק, האָט ער דערהויבן זיין ראַלע ווי אַ סופּר בישראל. ער האָט אָבער קיינמאָל נישט אַרויסגעלאָזט פון געדאַנק דעם טראַפּ אויף דעם „בישראל“; ער האָט געשפירט אַז ער האָט אַ העכערע אחריות און אַז ער איז איינגטלעך אַ רינג אין דער גרויסער קייט פון אונזער טראַדיציע.

א סך פון אונז זיינען גענייגט אַנצוהויבן פון מענדעלע'ן אָבער מענדעלע אליין האָט ניט אַנגעהויבן פון מענדעלע'ן. ער האָט אַנגעהויבן פון העט־פריער, און ער האָט געזוכט זיך אַריינצוגלידערן אין דעם גרויסן ספר אונזערן, וואָס שרייבט זיך שוין כמה וכמה יאָרן. אינטערעסאַנט איז אַז מענדעלע איז געווען זייער סענסיטיוו, ווען מ'האַט אַנגערירט זיילן פון אונזער רייכער ירושה. ער האָט זיך באַצויגן מיט גרויס פאַרדאַכט צו ביבל קריטיק, און ער איז באַשטאַנען דערויף, אַז מען טאָר דעם גרויסן, גאַנצן אידישן בנין ניט טשעפּן. „טשעפּעט ניט די גמרא“, האָט ער אַמאָל געשריבן, ווען אַ שרייבער האָט געוואָגט זיך צו באַציען מיט אַביסל קריטיק צו אונזער ים התלמוד. מען טאָר די גמרא ניט אַנרירן, „מחמת מיט דעם אַטעמען די אידן“. אַזוי האָט ער געשריבן — און מיר דאַכט אַז ער האָט דעם גמרא־אַטעם אויפגעהיט אין זיינע ווערק. פאַראַן אַ גמראַדיקע צעוואַרפּנקייט אין זיין אַרט שרייבן, אַן אַלט אידי־שער אַרט שרייב־דענקען, און דערפאַר האָבן זיינע אייניקלעך זיך גלייך גע־כאַפט אַז דאָס איז שטאַף צום לערנען און שטודירן.

ביי מענדעלע'ן איז זיין אייגענע ראַלע פון פּשרה־מאַכער צווישן אונזער טראַדיציע און נייע קונסט מעטאָדן נישט געווען קיין צופאַל, ווי ס'איז קיין זאך ביי דעם דאָזיקן גרויסן, קינסטלערישן מעטאָדיקער ניט געווען קיין צופאַל. ער האָט זיין אייגענעם דרך קלאָר אויסגעקליבן און ער האָט געוואוסט אַז ער שפּינט ווייטער דעם פּאָדעם פון אונזער שאַפּן. ער האָט עס געוואָלט טאָן פאַר־עקשנאַטערהייט אויף אַ טראַדיציאָנעלן אידישן שטייגער. ער האָט געזוכט אַ וועג צו דער וועלט־קונסט דורך דעם אייגנאַרטיקן אופן פון אידישן אויסדרוק. זיין „קיצור מסעות בנימין השלישי“ האָט מען אַמאָל אַנגענומען ווי אַ פאַר־אידישונג פון דעם סערוואַנטעס טעקסט, אָבער דאָס איז געווען אַ בלבול אויף דעם קינסטלער מענדעלע, וואָס האָט זיך מיט דעם טעקסט באַנוצט ווי מיט אַן אויסטערלישן און אויסערלעכן לבוש, ווי מ'באַניצט זיך מיט מיטאַלאָגיע, אָדער מיט אַ מעלאָדיע פאַר וואַריאַציעס. גראַד אַזאָ ווערק ווי די „מסעות“ ווייזט אונז, וואָס ער איז אויסן געווען מיט זיין אידיש־וועלטלעכקייט. אַט, כלומרשט געבאַרגט ביי זיי אַ פאַרטיקע זאך, אָבער ער האָט עס איבערגעבויט ווי שעקספּיר האָט איבערגעבויט פאַרטיקע זאַכן. כ'האַלט אַז אין אַ העכערן זין האָט מענדעלע כּסדר געהאַט פאַר די אויגן דעם בנין פון תלמוד, און ער האָט אים סטיליזירט און אים פּאַעטיזירט אויף אידיש, פּונקט ווי ער האָט שפּעטער גענומען אונזער אידיש און אים אַריינגע'גנב'עט אין העברעאיש. ניט אומזיסט דערציילט אונז ספּעקטאַר, אַז ביי מענדעלע'ן אויפן טיש זיינען שטענדיק געלעגן אַ מדרש, אַ שס'ל, אַ תנכ'ל. דאָס אַלץ האָט ער נישט גע־האַלטן לשם דעקאָראַציע, און נישט אפילו פאַר אינספּראַציע, נאָר ווי אַ באַ־

וואָרעניש, אַז פון דעם אידישן דרך טאַר ער זיך נישט לאָזן אַראָפּשלאָגן און אַז יעדער שורה וואָס ער שרייבט און לייטערט, דאַרף דורכגיין די לייטערונג-פּראָצעס פון אַלץ וואָס ער האָט איינגעזאַפּט אין זיין יוגנט. ער האָט געזוכט אַ ספּעציעלן אידישן סטיל פאַר אידישער וועלטלעכקייט, און ער האָט עס גע-פונען אין דער גמרא און אין דער גראַדליניקייט און כאַראַקטער שטאַרקייט פון די פעלזן-פעסטע פּערזענלעכקייטן פון אונזער פאַרגאַנגענהייט.

זיין גאַנץ לעבן האָט ער געזוכט אַ וועג פאַר דעם איד צווישן פעלקער. ער האָט עס געזוכט ווי אַ משכיל, ווי אַ קינסטלער, אָבער ער האָט אויך קינסטלע-ריש פאַר זיך געזוכט דעם וועג צו אידעאָליזירן אויף דעם שענסטן און דער-הויבנסטן אופן דעם גלות איד. מענדעלע איז געווען דער ערשטער גרויסער קינסטלערישער גלות-איד אונזערער. גראַד ווען אין זיין צייט האָבן זיך שוין גענומען טראַגן די ערשטע חיבת-ציון שטימונגען און אַנדערע נייערע טענע-דענצן צו לייזן דאָס אידישע פּראָבלעם, האָט מענדעלע גענומען אויף אַ קינסט-לערישן אופן פאַר-סך-הכל'ען דעם גלות-איד, און אים דערהויבן דורך זיין אייגענער קינסטלערישער פּערזענלעכקייט. וואָס שטעלט מיט זיך פאַר דער איד אין גלות? האָט מענדעלע זיך געפרעגט. איז דער גלות טאַקע געווען כולו חושך? דאַרף מען טאַקע אַלץ אויסמעקן וואָס אין גלות איז געשאַפן געוואָרן? איז עס געווען אַ צייט פון פאַרטונקלטער און פאַרשלאַפּטער אידישער ענערגיע? האָט דער אידישער גייסט זיך אויפגעהערט רייסן צו העכערע ספּערן? מענדעלע האָט זיך קינסטלעריש קלאַר געפרעגט די אַלע קשיות און ער האָט קודם כל אין זיין אייגענער פּערזענלעכקייט אויסגעקריסטאָליזירט דאָס גע-שטאַלט פון דעם גרויסן גלות-איד. ער, דער גלות-איד, האָט קיינמאַל אויף קיין איין מאַמענט ניט אויפגעהערט צו עקזיסטירן אין דעם המשך. פון חורבן בית שני, דורך גלות בבל און דורך אַלע אַנדערע גלות'ן אונזערע האָט דער גרויסער נאַציאָנאַלער אידישער זכרון כּסדר געלעבט און פונקציאָנירט.

דער איד אין גלות איז ניט געווען קיין נייער טיפּ, נאָר אַ מענטש פון אַ גרויסער טראַדיציע וואָס אין זיין גלות-לעבן האָט ער ניט אויפגעהערט אויף קיין איין רגע צו זען דאָס ליכט פון זיין פאַרגאַנגענהייט. אָבער מיט בענקשאַפט און געדענקשאַפט אַליין איז ער נישט אָפּגעקומען, די פאַרגאַנגענהייט איז געווען אין אַ כּסדר'דיקן רירעוודיקן צושטאַנד. דער גלות האָט נאָך מער פאַר-טיפּט אונזערע עטישע לערעס און די רדיפות האָבן דעם קרבן קיינמאַל ניט דערנידעריקט, ניט פאַרגרעבט און ניט דעגענערירט, נאָר זיי האָבן אים גע-האַלטן נאָענט צו דער שול, נאָענט צום בית-מדרש, נאָענט צום גרויסן אידישן זכרון וואָס האָט גאָר נישט געלאָזט פאַרגעסן.

יעדער גרויסער שרייבער איז דער זאַמלער פון זיין עפּאָכע, מ'קען אין אַ

גרויסן קינסטלער זען די אָנגעזאַמלטע חכמה פון יאַרן, באַלויכטן מיט דער חכמה פון זיין דור. מען זאָגט אַז אַ גרויסער קינסטלער איז דאָס קינד פון זיין דור, אָבער מען מיינט געוויינלעך אַז ער איז דער דערוואַקסנסטער מענטש פון זיין דור, ער איז דער רעגיסטראַר פון אַלץ וואָס זיין דור האָט אָנגעזאַמלט. מענדעלע מוכר ספרים איז אין זיין פּערזענלעכקייט און אין זיין שרייבן גע-ווען דער רעגיסטראַר פון עשירות, וואָס די אידישע גאונות האָט אָנגעזאַמלט, אויפּגעהאַלטן און אויפּגעהיט אין גלות. מענדעלע איז גרויס דערמיט, וואָס מען קען אים בלעטערן און זען, אַז ער פאַסט זיך אויסגעצייכנט אַריין אין דער אידישער המשכ'דיקייט, אַז ווער ס'וויל קען ווייטער שפּיגען נאָך אים; אָבער ער מוז אין זיך קולט זיין אַלץ וואָס מענדעלע האָט אין זיך געהאַט פון אונזער פאַרגאַנגענהייט און וואָס ער האָט געוואָלט מיט גרויסן קינסטלערישן באַוואוסטזיין איבערגעבן צו דער צוקונפט. און דערפאַר האָבן אין מענדעלע'ן אַליין געלעבט אַן שום ויתרונצו גאַר אַ סך סתירות, וואָס האָבן בשעתם אַרויסגערופן אַ סך פּובליציסטיש הייס בלוט. אין אים האָבן אויסגעצייכנט געלעבט אידיש און העברעאיש, טראַדיציע און מאַדערניזם, הומאַר מיט שטראַך-פּעריי, ליבע צו אַרץ-ישראל און ליבע צום גלות — אפילו ליבע צו אידן און אַפּלאַכעריי פון אידן האָבן ביי אים אויך געפונען אַ גוט און באַקוועם צו-זאַמענלעבן.

ביי שלום יעקב אַבראַמאָוויטש'ן איז ניט געווען בנמצא אַזאַ זאַך ווי צו-פאַל, אַלץ איז ביי אים געווען פינקטלעך אויסגערעכנט און צוגעשניצט צום לעבן. פון זיין אָפּגעפּוצטן אויסזען, ביז זיין פּערלדיקן כתב איז ביי אים אַלץ גע-ווען אין דער בעסטער און מעטאָדישסטער אַרדענונג. די כלומרשטע אומאַר-דענונג פון זיין דערציילן, די זייטיקע באַריידעוודיקייט, דאָס אַריינפירן אגב אורחא'דיקע באַמערקונגען, דאָס אַנפיקעווען דעם מאַטעריאַל מיט גלייכ-ווערטלעך און גלייך-ריידעלעך — אַט די אומאַרדענונג איז געווען אַ סטילי-זירטע אומאַרדענונג פון זיין גמרא'דיקן סטיל. ער האָט געוואָלט אין זיין שרייבן אַלץ אַריינפיקעווען, אַלץ אַריינבויען, ער איז געווען דער ערשטער וועגווייזער פון אַ אידיש-קינסטלערישן דרך. ער האָט פאַרמאַגט אין זיך די שלימות פון אַ געטע'ן. מענדעלע האָט זיין גאַנץ אַלזייטיק וויסן געוואָלט אַריינשמעלצן אין זיינע ווערק, כדי זיי זאָלן ווערן די ספרים פון אונזער גלות און זיי זאָלן קענען שטיין אויף דער זעלביקער פּאָליצע, וואו ס'שטייען די ספרים פון אונזער עבר.

פּרץ האָט אין זיין שרייבן געכאַפט מענדעלע'ס וואונק פון אַ אידיש-קינסטלערישן דרך, פון אַנצינדן אַ גרויסע אידישע פּיערלעכקייט, אָבער ער האָט זיך פאַרקערעוועט אויף גאַר אַן אַנדער וועג. שלום עליכם האָט געכאַפט

דעם זיידנס וואונק און ער האָט גענומען איבערשרייבן מענדעלע'ס בייזקייטן אויף גוטסקייטן. ער האָט איבערגעעזצט זיין סאַטירע אויף הומאַר. מענדעלע מוכר ספרים איז געווען דער בוי־מייסטער פון אידישע ווערק, וואָס זיינען געוואָרן קאַמפּענדיומס און קליינע גמרא'לעך פון אונזער אידישן גלות־לעבן. מיר קענען בלויז אַנוואַרפן דעם סאַמע אויבנאויפיקן פּלאַן פון דער גאַנצער געביידע אָדער קאַרטנינקע, ווי מענדעלע אַליין פּלעגט עס רופן. „אַ קאַרטנינקע באַדאַרף מיך אַ חוץ שיינע מליצה אויך טאַקע לאָזן עפעס הערן“. מענדעלע'ס אינספּיראַציע איז נישט געווען קיין העלזעערישע, נאָר די אינספּיראַציע פון אַ גרויס וויסן און אַ וואונדערלעכן שכל הישר, וואָס ער האָט אָנגעגליט מיט זיין אייגענער דערפאַרונג. די וואָס זיינען געקומען אין באַרירונג מיטן זיידן האָבן הנאה געהאַט פון זיין שיחת חולין, אַזוי שטאַרק ווי פון זיינע ביכער. ס'איז געווען אַ פאַרגעניגן צו פאַרברענגען מיט אים און הערן פון אים אַ גלייכוואַרט. דער זיידע איז געווען אַן עגאַצענטריקער און ער האָט שטאַרק ליב געהאַט זיך צו הערן רעדן, אָבער עס איז געווען וואָס צו הערן. קיין מזג טוב איז מענדעלע זיכער ניט געווען, ער איז ניט געווען זיין אייגענער בנימין, אָדער סענדערל די אידענע פון די „מסעות בנימין השלישי“, נאָר ער איז געווען נאָר שטאַרק פאַראינטערעסירט אין זיין גאַנצן גרויסן קינסטלערישן וואוקס. אָבער טראָץ דער באַריידעוודיקער עגאַצענטרישקייט האָט געצויגן צו אים ווי מיט אַ מאַגנעט. פאַרוואָס? ווייל אַלע אַרומיקע האָבן אין אים געפילט אַ גרויסן יש, אַ יש וואָס גיט אַ בליץ אויף בלויז איינמאַל אַ יאָרהונדערט, און מען האָט געוואַלט זיין אין זיין מסיבה. וואָס האָט אַזוי געצויגן צו אים? וואָס האָט געצויגן דובנאַוויץ, דינעזאַנ'ען, בערדיטשעווסקיץ, ביאַליק'ן, טשערנאַַ וויצ'ן, שלום עליכמ'ען צו פאַרברענגען מיט אים און צו הערן זיינע וואַכע־דיק־יום־טוב־דיקע רייד, וואָס זיינען גאַנץ אָפט געווען געשטעלט צופיל אויף זיך? דערפאַר ווייל דאָס געשטאַלט מענדעלע איז געווען אַ געשטאַלט פון גייסטיקער גבורה, און דערפאַר ווייל ער איז געווען דער שיינער איד פון זיין צייט, וואָס ס'האַט גענומען דורות אויסצו־חלומ'ען און אויסצו־צייטיקן. מיט אים האָט זיך געענדיקט אַן עפאַכע און פון אים האָט מען געקענט ווייטער פאַרזעצן. מיט אים איז עפעס אונטערגעשטראַכן געוואָרן און נאָך דעם חשבון האָט מען געקענט גיין ווייטער. מיט אים איז עפעס געשטאַלטיקט געוואָרן. אלץ וואָס איז געווען צעוואַרפן אין אידישן לעבן האָט ער צוזאַמענגענומען אונטער זיינע פליגל און געוויזן די גרויסע, גייסטיקע רזערווון פון אונזער לעבן. ער אַליין איז געווען דער גרעסטער אַפּלאַכער פון דער שטעטלשער אַפ־געשטאַנענקייט און איז אַרויס אין קאַמף קעגן דעם, און קעמפּנדיק האָט ער דערווייל אויפגעבויט אַ גרויסאַרטיקע געביידע, אידיש איז געווען צעשויעברט

און צעוואָרפן, אָבער ס'האָט זיך שוין אַזוי טייער געלייגט אויף דער צונג, האָט ער דעם אידיש פון זיין דור און ביז זיין דור געגעבן אַן אַכסניה אין זיינע ווערק. ער האָט אים אויפגעקליבן און אים אַרומגעפּוצט, ער האָט אויפגעקליבן די מיי-נונגען, טענדענצן, וואַקלענישן, גלויבונגען, צווייפלען, קאַמפּן, שמייכלען און גראַטעסקן פון זיין דור. אַ בלעטל מענדעלע פאַרמאַגט אָפט אַלע זיינע מעלות. ער האָט אָנגעהויבן פון דער פאַרזיכטיקער שורה און זי פאַנאָדערגעבויט אין זייטן, אין קאַפיטלעך און אין ביכער.

אַנגעהויבן האָט ער ווי אַ משכיל, אַ סאַטיריקער און אַן אָפּלאַכער, אָבער דעמאָלט, אין זיין אָנהויב, איז ער שוין געווען עמבריאַניש אַלץ, וואָס ער איז שפּעטער געוואָרן. ער האָט אין זיין ערשטער פּעריאָדע אָנגעשריבן אַלע זיינע ווערק און אין זיין צווייטער האָט ער זיי געפּערלט און איבערגעשריבן. ער האָט זיי אַרויסגעשריבן פון זיך, ווייל אין אים, אין זיין ערשטן אָנהויב זיינען זיי אַלע געלעגן פאַרקלעמט, ווי מ'ליגט אין דער מאַמע'ס בויך פאַרן געבורט. קליינע פאַרזעענישעלעך זיינען זיי געווען, וואָס ער האָט צופרי אָפּגענומען פון זיך אַליין, דערפאַר וואָס דער משכיל איז אים געשטאַנען איבערן קאַרק און אים געטריבן צו שטראַפּן און צו זיין דעם פּאָלק'ס קאַזיאַנער ראַבינער. בעת ער האָט געאַרבעט אויף זיינע קליינע און איינגעשרומפּענע ווערק, האָט ער איינגעשטעלט געאַרבעט אויף זיך אַליין. ער האָט אין זיי אַריינגעשריבן און אַריינגעבלאַזן לעבעדיקן קינסטלערישן אַטעם און זיי אויסגעשפּרייט — ניט פאַר-וואַסערט און פאַרלענגערט, נאָר ממש, ווי דער פּויגל שפּרייט זיינע פליגל אויס אויף צו פליען.

און זאָל מיר דאָ דערלויבט זיין אַביסל אייגענע התנצלות באַנוצנדיק זיך מיט אַ מענדעלע אויסדרוק, ליינערס וועלן געדענקן, אַז איך האָב זיך באַצויגן מיט מידת הדין צו מענדעלע'ס „פישקע דער קרומער“. ס'וועט אפשר אַרויסרופן קשיות וואָס איך רעד אין אַזעלכע געהויבענע טערמינען פון מענדעלע'ן, אָדער ווי מענדעלע אַליין האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט: „אויף אַ הויכן גאַנג“. דעם טייערן אויסדרוק האָט ער באַנוצט, ווען ער האָט גערעדט וועגן דעם אופן ווי ער האָט אָנגעשריבן „די קליאַטשע“. איטלעכער, האָט ער געזאָגט, וועט די „קליאַטשע“ פאַרשטיין כּפי זיין פאַרשטאַנד, ווייל ס'איז גע-שריבן אויף אַ הויכן גאַנג. די נישט-איבערגעשפיצטע וועלן הנאה האָבן פון דער מעשה אַליין, די אַנדערע פון דער אַלעגאָריע און די דריטע פון גאַנצן בנין.

אמת, איך רעד איצט וועגן מענדעלע'ן „אויף אַ הויכן גאַנג“ און דאָך האָלט איך אַז ס'איז נישט שווער צו פאַרשטיין מיין צוגאַנג צום זיידן, מען-דעלע איז אַן אויסדרוק פון דער גאונות פון אידישן פּאָלק, ער איז אַ בליץ פון

אונזער געניאלטיטעט, אָבער דאָס האָט אים נאָך אַלץ ניט געמאַכט וויכטיקער פון אידישן פּאָלק. מענדעלע האָט אָפּגעקילעכיקט אַן עפּאָכע. ער איז געקומען פון דער השכלה, וואָס האָט זיך אַרויפגעוואָרפן אויפן אידישן פּאָלק מיט אַ האַרטער שטראָפּערישקייט. אידן האָבן קיינמאָל נישט פאַרדינט אַז מ'זאָל זיי אַזוי האַרב שטראָפּן, ווייל זיי זיינען חלילה נישט ערגער פון אַנדערע פעלקער. גאָר פאַרקערט, זייערע גרויסע ליידן און יסורים האָבן זיי אַזוי דערהויבן און אויסגעאיידילט, אַז אפילו ווען זיי האָבן זיך געוואַלגערט אין די בלאַטעס פון טונעלאַדעווקע, זיינען זיי אַלע מאָל געווען גאַט'ס קינדער. אַנדערע פעלקער זיינען פאַר'חזיר'ט געוואָרן גייסטיק פון וואַלגערן זיך אין בלאַטעס. ערגעץ אַנדערש האָב איך זיך אויסגעדריקט אגב אורחא'דיק (און אַ שרייבער וועמען איך האָב באַשולדיקט אין רשעות האָט עס אויפגעכאַפט אויף אַ דעמאָגאָגישן אופן) אַז אויך די נביאים האָבן גאַנץ אָפּט אַריבערגעזאָלצן מיט זייערע שטראָפּ-רייד. כ'בין זיכער אַז אין זייערע צייטן זיינען די דעמאָלטיקע גוים געווען נאָך ערגער פון די אידן. דער אויסרוף, גלייך אין ערשטן קאַפיטל ישעיה — „הוי גוי חוטא עם כבד עון, זרע מרעים“, איז געווען אַ גוּמא'דיקער געשריי, ווייל אויך דעמאָלט האָט מען געקענט ביי אידן געפינען מער ווי צען צדיקים. אהבת ישראל שטייט ביי מיר העכער ווי אהבת נביאים. די פּראָפּעסיאָנעלע און כּראַ-נישע שטראָפּערס וואָס זיינען אַליין קנאַפּע צדיקים, פאַררופן זיך צופיל אויף די נביאים, און מ'מוז זיי איינמאָל פאַר אַלע מאָל זאָגן אַז דאָס אידישע פּאָלק איז אַזוי צעווייטיקט, אַז מ'מעג זיך באַציען צו אים מיט טאַקט און איינזען. אפילו ביאָליק'ס באַרימטע פּאָעמע „בעיר ההרגה“, וואו ער לאַזט אויס די גאַנ-צע תּוכחה צו די פּאָגראַמירטע קרבנות, האָט געהאַט גוטע כּוונות, אָבער ס'איז אויך געווען איבערגעלאָדן מיט צופיל נביאישער שטראָפּערישקייט, און ס'האַט אין איר, פאַר יענער צעבלוטיקטער צייט, געפעלט פּאָעטישער טאַקט. אונ-זער היינטיקער „נביאישער“ סטיל מעג אוודאי אויסגעאיידילט ווערן. מיר זעען איצט וואָס פאַר אַן אויפלעבונג דאָס ליכט פון אַ אידישער מדינה האָט אַרויסגערופן און וויפל פאַרשלאָפענע העלדישקייטן עס האָט אויפגעוועקט. „לא תעשון כן לד' אלהיכם“ — האָט דער סאַסאָווער רבי געטייטשט, אַז איר זאָלט דעם רבּונו של עולם ניט „מאַכן“ פאַר גערעכט. ווען ס'קומט צו אַ דין תּורה צווישן גאָט און זיינע אידן, טאָר מען דעם רבּונו של עולם נישט געבן גערעכט. דער נוסח פון דעם מלמד זכות פון בערדיטשעווער האָט גענומען די אויבערהאַנט אין דער אידישער ליטעראַטור און האָט אויף דעם וועג גע-פירט זינט פּרצין און שלום עליכם'ען.

„פישקע דער קרומער“ איז זייער אַ פּרימיטיוו ווערק, און טאַמער איז עס ווייניק האָט מענדעלע'ס משכיל'ישע סאַטירע אין דעם ווערק זיך צעשפּילט

אויף דעם האַרצלֶאָסֶטן אופן. ס'איז אַ נעבעכדיקע געשיכטע פון אַ הקדש, פון אונטער־וועלט, פון שנאָרערס, פון וואַלגאַריטעט, פון גראַבֶקייט, און ס'איז נאָך ערגער וואָס דאָס ווערק איז אויסגעטייטשט געוואָרן ווי אַ סימבאָל פאַר דער „גרויסער טאַרבע פון כנסת ישראל“, ווי דאָס גאַנצע אידישע פּאָלק וואָלט באַשטאַנען פון אַזעלכע פאַרשוּינען. מיר ווייסן אַז מיט מענדעלע'ס ווערק קען מען בכלל זייער שטאַרק געשטרויכלט ווערן. מען דאַרף צו אים אַריין אין פרדס מיט גרויס פאַרזיכט. מ'טאָר די ווערק נישט געבן אין די הענט אַריין פון אונז זער יוגנט אָן די נויטיקע אויפקלערונגען. אַז אַנגעזעענער העברעאישער שריפטשטעלער, האָט דאָ נישט לאַנג שטאַרק קריטיקירט די טענדענצן פון דער העברעאישער יוגנט, און אַנגעוויזן אַז אַ סך פון זיי האָבן אַנטוויקלט אַ פון אויבנאַראַפֿיקן קוק אויפן גלות, וואָס איז געקומען ווי אַ רעזולטאַט פון לייענען מענדעלע'ן און זען ווי מענדעלע'ס אידן וואָלגערן זיך אין שטינקענ־דיקע קאַלזשעס און אין עיפּוש'דיקן מרחץ.

איך האָב קריטיקירט דאָס איינציקע ווערק, ווייל דאָ איז צום בולטסטן און שאַרפסטן געקומען צום אויסדרוק מענדעלע'ס ערשטער פּעריאָד פון משכילישע נאָזלעכער, וואָס מיט זיי האָט ער געשנאַפט דאָס אידישע לעבן. אין דעם ווערק, ווי מיר פאַרשטייען עס היינט, זיינען דאָ אויס־דרוקן, וואָס האָבן זיך דערקייקלט אַזש צו אַנטיסעמיטן. דער משכילישער טראַפּ פון ווערק ווערט קנאַפּ אויסגעלייזט, דורך דעם פּרימיטיוון סיפור המעשה און די הילפּלאַזע כאַראַקטער־שילדערונגען. דער זומפּ איז נישט מער ווי אַן עפיזאָד פון מענדעלע'ס ביאָגראַפֿיע, בעת ער איז אַרומגעפאַרן מיט אברהמ'לע דעם קרומען אַדער אברהמעלע שנאָרער. ס'איז אַ ביאָגראַפֿישער עפיזאָד פון שנאָרערס, וואָס זיינען זיכער נישט כאַראַקטעריסטיש אידיש, און אַז מען שטעלט זיי אין צענטער ווי אידישע סימבאָלן ווערן זיי ערשט אמת געפּערלעך. איך האָב פאַרענדיקט מיין שאַרפע קריטיק וועגן דעם אומגעראַטענעם און גע־פּערלעכן ווערק, מיט די ווערטער: „דאָס איז דאָס ערשטע טויטע צווייגל, וואָס פּאַלט אַרונטער פון גרויסאַרטיקן בוים — כל כתבי מענדעלע מוכר ספרים“.

„פּישקע דער קרומער“ איז געשריבן געוואָרן מיט קנאַפע 80 יאָר צוריק. איז מה רעש, אויב איך האָב דערווייל דערזען איין טויט צווייגל אויפן גרויס־אַרטיקן בוים? ס'איז קלאָר פון דעם אַז ס'איז נישטאָ קיין סתירה צווישן מיין מיינונג פון „פּישקע דער קרומער“, וואָס מענדעלע האָט גאַנצע פיר מאָל געשריבן און ניט דערשריבן, און מיין דרך־אַרצ'דיקן צוגאַנג צום גאַנצן מענדעלע. אפילו אין לעצטן וואַריאַנט פון „פּישקע“ געפינען מיר אַזאַ משכילישן פּערל: „היינט איז טאַקע פון דרויסן גרינג צו דערקענען אַ אידנס הויז. דאָס בערגלעלע מיסט, דאָס רינשטאַקל, די פענצטער, די ווענט,

דער דאָך, שרייען דאָס איז אַ אַידיש הויז. וואָלט איר דאָך געמאָגט שווערן אַז מענדעלע באַשרייבט דאָ דעם פּאַטאַס פון אידישער אַרעמקייט, אין אַ ווערק וואָס פאַרמאָגט בכלל זייער ווייניק פּאַטאַס? פאַרענדיקט ער אָבער זיינע בלו-מענדיקע באַמערקונגען מיט אַזאַ מין וואוילשמעקערישן אויסדרוק: „אין ריח אַליין דערקענט איר אַז דאָ זיצט אַ איד“.

כ'האַלט אַז מיר טוען מענדעלע'ן ממש אַ טובה, אויב מיר באַזייטיקן פון אים די פּסולת. אויב מיר הויבן אויף אַ געשריי, פון צייט צו צייט, אַז מיר ווילן באַשיצן אונזערע קינדער קעגן דעם „מורטשענט אַוו וועניס“ פון אַ פרעמדן שעקספיר, מעגן מיר דאָך זיי אַוודאי און אַוודאי וועלן באַשיצן קעגן אַ כלומרשט אַייגענער אַטמאָספּערע פון הקדש, מרחץ און שטינקנדיקע מקוות, וואָס האָבן ביי אונז אַ לאַנגע צייט געגאַלטן ווי סימבאָליש פאַר כנסת ישראל. צו וואָס פאַרטיידיקן מענדעלע'ס אַ ווערק, וואָס איז אַן איבערבלייבעכץ פון זיין טרוקענעם משכילזים? אָבער צוריק צום גאַנצן מענדעלע — צום גרויס-אַרטיקן בוים.

מענדעלע איז געבוירן געוואָרן אין 1836. לויט אַן אַנדער דאַטע איז עס געווען אין 1835, און ס'איז אַ סברא, אַז ער איז גאַר געבוירן געוואָרן, מיט גאַנצע 10 אָדער 11 יאָר פריער. לויט די דאַטעס וואָס מיר האָבן, איז ער אַלט געווען איבער 81 יאָר, ווען ער האָט דעם 8טן דעצעמבער 1917 אויסגע-הויכט זיין לעצטן אַטעם אין דער אידישער שטאָט אָדעס. ביים אָפענעם קבר האָט דער זון זיינער געלאָזט פאַלן עטלעכע ווערטער, אַז אַ סך האָבן גאַר מעג-דעלע'ן געהאַלטן פאַר אַ זקן מופלג פון 92 יאָר. ס'איז כדאי צו ברענגען אַ לענגערן ציטאַט פון דעם קדוש שמעון דובנאָווי'ס זכרונות וועגן מענדעלע אַבראַמאָוויטש, ווייל ער האָט אויף אַ קורצן און קאַמפּאַקטן אופן געגעבן די פּאַנאָראַמע פון מענדעלע'ס לאַנג לעבן.

„ער איז געקומען אויף דער וועלט אין די פינסטערע צייטן פון ניקאָלאַי דעם ערשטן און איז אַוועקגעאַנגען אין די טעג פון דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע. ער איז געווען אַ חדר-אינגל, און דערנאָך אַ ישיבה-בחור אין דער ליטע, אין יענע יאָרן, ווען מען פלעגט זיינע חברים כאַפּן און אָפּגעבן פאַר קאַנטאַניסטן. ער איז אַרומגעפאַרן איבער וואַלי-נער שטעטלעך אין דעם ביידל פון אברהמ'לע דעם הינקנדיקן. אין דער צייט פון ראַזריאָדן' און פּאַימאַניקעס', ווען נאָך זיין אַייגענעם אויסדרוק אין ווינשפינגערל' — געפאַטשטע האָבן געפאַטשט זיך אַליין, צעדראַפּעטע האָבן געדראַפּעט אַיינער דעם אַנדערן. ער איז געוואָרן אַ לערער אין דער קאַזיאַנער אידישער שול אין קאַמענעץ-פּאָדאַלסק, אין די ערשטע יאָרן פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן, ווען עס האָט זיך געדוכט אַז אין דער קאַזיאַנער היטל מיט דער

קאקארדע ליגט די גאנצע ישועה פאַר אידן. אין בערדיטשעוו און זשיטאָמיר האָט ער דורכגעמאַכט די תקופה פון השכלה און האָט זיך באַטייליקט אין דער מלחמה צווישן די השכלה-קרייזלעך און חסידים-קרייזלעך, וואָס האָט געברענט אַרום אים. אין דעם אַסימילאַטאָרישן אָדעס האָט ער איבערגעלעבט די פאַ- גראַמען פון אַלעקסאַנדער דעם 3טן און ניקאָלאַי דעם 2טן, די באַוועגונגען פון חיבת ציון, ציוניזם, נאַציאָנאַליזם, סאַציאַליזם. ער האָט דערלעבט שוין האַלב פאַראַליזירט צו דער לעצטער רוסישער רעוואָלוציע, נאָר ער איז שוין געלעגן כמעט אַן באַוואוסטזיין אין די טעג ווען פינסטערע וואַלקנס פון אַנאַרכיע און טעראָר האָבן באַדעקט די זון פון דער רעוואָלוציע. מיט אים איז אַפגעשטאַרבן כמעט אַ גאַנצער יאָרהונדערט פון אונזער געשיכטע.

„ער האָט אונז געלאָזן שטיין אויף דער שוועל פון גאָר אַ נייער היסטאָ- רישער עפּאָכע וואָס דאַרף קומען נאָך דעם היינטיקן מבול. דריי דורות זיינען דורכגעגאַנגען פאַר זיינע קלוגע אויגן, וועלכע פלעגן טיף אַריינדרינגען אין אַלי, צו וואָס זיי האָבן זיך צוגעקוקט. געשטאַלטן פון דריי תקופות האָבן זיך אַפגעשפיגלט אין זיינע ווערק וועלכע האָבן אים געמאַכט פאַר דעם זיידן פון דער אידישער ליטעראַטור. זיין טאַלאַנט איז ווי באַוואוסט אויסגעוואַקסן אין דער צווייטער העלפט פון זיין לעבן, אויף אַזוי פיל אַז ער האָט געמוזט אי- בערמאַכן פון דאָס ניי כמעט אַלע ווערק, וואָס ער האָט געשריבן אין דער יוגנט“.

עד כאן שמעון דובנאָוו. באַמערקט, אַז ער ניצט דעם אויסדרוק איבער- מאַכן און נישט איבערשרייבן. דאָס איז זיינער אַ פאַרזיכטיקער אויסדרוק, ווייל מענדעלע האָט טאַקע געדאַרפט איבערמאַכן אַלי, פשוט איבערבייען; און נישט נאָר איבערבייען נאָר אַריינבלאָזן אַ רוח חיים אין אַ סקעלעט. דובנאָוו'ס קור- צע ביאָגראַפיע איז אַ גלענצנדיקער היסטאָרישער בליק אויף דעם גאַנצן מענדעלע — פון קאַפּולע, מינסקער גובערניע, סלוצקער אויעזד, אין ווייס- רוסלאַנד, ביז די לעצטע טעג אין אָדעס, ווען ער איז געוואָרן זייער רעליגיעז און האָט, ווי ביאָליק דריקט זיך אַזוי וואונדערלעך אויס — „אַרונטערגעבויגן זיין גרויען קאַפּ אונטער גאַט'ס פליגלעך“. ווי ביאָליק דערציילט האָט מענדעלע אין די לעצטע חדשים פון זיין לעבן דורכגעמאַכט אַ מין הירחור תשובה. ער האָט אָנגעהויבן דאַוונען, זיך וואַשן צום עסן און בענטשן, מ'פלעגט אים גאַנץ אַפט טרעפן זיצן אויף אַ שטול, די יאַרמולקע אויפן קאַפּ, סידור אין האַנט און זיינע ליפן האָבן שטיל געדאַוונט. אפילו דער דאָקטאָר פון שפיטאַל וואו מען- דעלע איז רואיק אויסגעגאַנגען, איז געוואָרן פאַעטיש ווען ער האָט גערעדט וועגן מענדעלע'ס לעצטע רגע'ס: „ער האָט אויסגעלעבט דאָס לעבן ביזן לעצטן טראָפּן“. (ש. ניגער — „מענדעלע מוכר ספרים“, ז. 255).

און אז מען לייענט איבער דובנאו'ס סקיצירטע, אָבער מיט דער ברייטער האַנט אַנגעוואַרפענע ביאָגראַפֿיע פֿון מענדעלע מוכר ספרים, זעט מען טאַקע אַז אַ מענטש האָט דאָ אויסגעטרונקען אַ רייך לעבן ביזן לעצטן טראָפּן. מ'קען בלויז געפֿינען איין סתירה אין דער קורצער ביאָגראַפֿישער סקיצע. אויב מענדעלע האָט זיך פֿאַרנומען מיט איבערמאַכן זיינע ווערק פֿון דער ערשטער העלפט פֿון זיין לעבן, דורך דער גאַנצער צווייטער העלפט פֿון זיין לעבן, טאָ ווי שטימט עס מיט דובנאו'ס דערקלערונג, אַז גאַנצע דריי דורות שטורעמען דורך אין זיינע ווערק? דער אמת איז אַז מענדעלע האָט דעם לעצטן דור נישט גאָר גוט געזען. ער האָט די גאַנצע צייט געשפּונען זיינע זכרונות, וואָס ער האָט מיט גמרא-סטיל געהאַלטן אין איין אויפלעבן און איבערמאַכן. דאָס איז אייגנטלעך וואָס יעדער גרויסער קינסטלער טוט, ער שרייבט זכרונות און שרייבט אַריין אין זיינע זכרונות זיינע געזעענע און געהערטע באַמערקונגען. ווען מענדעלע וואַלט נישט געווען אַזאַ מענטש פֿון גרויסן דראַנג נאָך פֿער-פּעקציע, וואַלט ער אפשר נישט אַזוי פֿיל געאַרבעט אויף זיינע יוגנט-ווערק און ער וואַלט טאַקע מיט זיינע קלוגע אויגן און אויערן געזען און געהערט אויך דעם לעצטן דור, וואָס אין אים האָט ער געלעבט. ער וואָס האָט אין אַנהויב פֿאַראַיבל געהאַט וואָס מ'מאַכט אים פֿאַרן ליטעראַרישן זיידן, האָט זיך ביסלעכווייז אונטערגעגעבן און איז זייער ליב פֿאַרזיידעוועט געוואָרן. ווען מענדעלע האָט געקראָגן אַ קעניגלעכע אויפנאַמע אין אידישן פּוילן צו זיין 75טן געבורטטאָג, זיינען אים די אידישע לייענערס און די אידישע שרייבערס אַנטקעגנגעקומען מיט אַזוי פֿיל ליבשאַפט, אַז דער זיידע אַליין איז ממש איבערראַשט געוואָרן פֿון דער אַריבערשוּימנדיקער וואַרעמקייט. אָבער ס'איז געווען קלאָר פֿאַר אַלעמען, אז שוין אין 1909 זיינען אפילו אַזעלכע על-טערע „אייניקלעך“ ווי פּרץ געווען אַ סך, אַ סך אינגער פֿון אים, הן אין ניי געוואונענע קינסטלערישע טעריטאָריעס און אין ברייטערע קינסטלערישע השגות.

פּרץ האָט פּאַזיטיוויזירט דאָס לעבן, וואָס מענדעלע האָט אונז געגעבן אויף אַ סאַטירישן, ליינען — אויף אַ נעגאַטיוון אופן. אָבער זיינע ווערק זיינען פֿון אידישן לייענער אין 1909 און 1910 אויפגענומען געוואָרן מיט דער גרויסער אַנערקענונג וואָס זיי האָבן פֿאַרדינט, נישט געקוקט אויף דער אַפּגעלעבט-קייט פֿון אַ סך טעמאַטישן מאַטעריאַל, ווי, למשל, „די טאַקסע“, אָדער דער „פּריזיוו“, וואָס האָבן שוין דעם אידישן לייענער גאָר נישט געהאַט וואָס צו זאָגן ווייל דער גאַנצער לעבן-שטייגער איז פֿאַרשוואונדן. ווייל אינסטינקטיוו האָט מען שוין דעמאָלט דערפֿילט דעם גמרא-און מדרש-סטיל פֿון זיין אידיש, וואָס איז געווען אַן איינזאַמלונג פֿון דעם אידישן לעבן, ווי מענדעלע האָט עס

געקענט און ווי ער האָט עס גע'ירשנ'ט. יעדער קינסטלער נעמט ביים פּאָלק, און גיט עס אים צוריק — קינסטלעריש פּאַרענדערט. דער נייער דור פון 1910 האָט אין מענדעלע'ס גרויסע ווערק באַשיינפּערלעך דערווען דעם כינסט. מענדעלע איז נישט געווען קיין טיפּער קינסטלער. זיינע אַלעגאָריעס און פּאַבולעס זיינען נישט געווען צו־דערפּינדעריש, אָבער ער איז געווען אַ קינסט־לער פון בליציקן שכל.

און דאָ קומען מיר צו מענדעלע'ס וויכטיקן, אפשר וויכטיקסטן אויפטו — צו זיין שפּראַך־כּישוף. זיין שלאַנקער, הויכער, אויסגעגלייכטער וואַוקס איז ביי מיר שטענדיק געווען אַ סימבאָל פון דעם ערשטן אויסגעגלייכטן אידישן קינסטלער. פּונקט ווי דער אדם האָט זיך „דאַרוויניש“ אויסגעגלייכט און אַנגע־הויבן צו שטעלן מענטשלעכע טריט, אַזוי איז דער קינסטלערישער מענטש מענדעלע געווען אונזער ערשטער קינסטלער, וואָס האָט באַוואוסטזיניק גע־שטעלט אידיש־טריט.

איזיק מאיר דיק האָט זיך נישט באַצויגן צו זיך אַליין ווי צו אַ קינסטלער. ער האָט זיך גאַרנישט דערוועגט זיך צו באַטראַכטן ווי אַ קינסטלער, ער האָט זיך באַנונגט מיט דער ראַלע פון אַ זשאַרגאַנישן מעשה־דערציילער פּאַר וויבער, כאַטש ער האָט געניצט אַ זאַפטיקן ווילנער אידיש, און ער האָט אַנגעשריבן עטלעכע קלענערע מייסטערווערק, וואָס גיבן אפילו אַן אַנדייט אויף מענדעלע'ס בראשית. איזיק מאיר דיק'ס קליין־פאַרמאַטיקע קונסט האָט נאָך געהערט צו אַ פאַרגאַנגענער עפּאָכע, ווען ביי אידן איז נאָך נישט רייף געווען שרייבערישער באַוואוסטזיין. איז געקומען דער הויכער, שלאַנקער מענדעלע, מיט די קלוגע און דורכבויענדיקע אויגן, און געזאָגט: איך הויב אַן דאָס ערשטע קאַפּיטל פון אידישער שרייב־קונסט, וואָס וועט זיין אַ פאַרגעניגן פאַרן ליינער, ווי ס'איז געווען אַ פאַרגעניגן אויך פאַרן שרייבער. אַז מען ליינעט מענדעלע'ן זעט מען באַשיינפּערלעך, ווי מענדעלע האָט הנאה געהאַט פון שרייבן אַליין. ער האָט גענומען די געשמאַקע אידישע ווערטער און ער האָט זיי געלאָזט קינסטלעריש זיך אויסשפּילן. ער האָט זיי גערייניקט, אָפּגעבאַרשט, אויפגעקליבן און צוגעקליבן. דער קדוש נח פּרילוצקי איז געווען פול מיט באַ־וואונדערונג פאַר מענדעלע'ס אומפּעלבאַרן פּילאָלאָגישן חוש און פאַר דעם אופן, ווי ס'איז אים געלונגען אָפּצוקלייבן אַלע עלעמענטן פון אידיש און אויסצוקלייבן בלויז אַזעלכע ווערטער, וואָס האָבן אויף זיך שוין געטראָגן אַ בולט'ע אידישע חתימה, און „וואָס זיינען אַסימילירט געוואָרן פון דער אידי־שער פּסיכאָלאָגיע“.

מיר מעגן געדענקען, אַז מענדעלע איז אין גלייכער מאָס געווען דער גאון פון צוויי אידישע שפּראַכן. אין דעם איז ער אויך געווען דער אויסגעלייכער

פון סתירות. אז ער האָט געשריבן אידיש האָט ער עס פאַר'מדרש'ט, און ווען ער האָט געשריבן העברעאיש האָט ער עס שפּראַכלעך פאַראידישט מיט אַן אמת'ן מענדעלע-שמיכל. דובנאָוו דערציילט אונז אַ קוריאָז וואָס ווייזט מען-דעלע'ן ביי דער אַרבעט, בעת ער האָט געהאַרעוועט אויף דער איבערגיסונג פון זיינע ווערק אויף העברעאיש. דער אַמאָליקער מליצה'ניק האָט מיט זיין געזונטן אידיש-קאָפּ, וואָלט איך געזאָגט, דערשפּירט ווי אַזוי מ'דאַרף צוגיין צו העברעאיש. דער איצטיקער לעבעדיקער העברעאיש האָט זייער אַ סך גע-לערנט ביים אַלטן מענדעלע, וואָס האָט אַזוי געענטפּערט זיינס אַן אייניקל:

— וואָס שרייבט איר, זיידע?

— איך שרייב נישט, איך טרייב אַוועק פליגן, — ענטפּערט מענדעלע.

— וואָס הייסט?

— זעט איר — ענטפּערט מענדעלע — אז איך שרייב העברעאיש פאַלן אויף מיר אַן אַלע נביאים, ישעיה, ירמיה, די מחברים פון שיר השירים און תהלים און יעדער פון זיי לייגט מיר פאַר צו נעמען פאַר דעם אויסדרוק עפעס אַ פאַרטיקן פּסוק, אַ פאַרטיקע פּראָזע נאָר ביי אים. כדי אַנצושרייבן עפעס נישט לויט אַ פאַרטיקן שאַבלאָן מוז איך לכתחילה אָפּטרייבן אַט די אַלע פליגן. און דאָס איז דער שליסל צו מענדעלע'ס מורא'דיקער און אָפּגעהיטענער אַריגינאַליטעט. ער האָט, ווי איר זעט, אפילו נישט געטרויט און נישט גע-שאַנעוועט די נביאים. ער האָט זיך פון זיי נישט געלאָזט אַרייננאָרן אין זאָק אַריין און ער האָט ליבערשט פאַראידישט העברעאיש; ווי ער האָט אַריי-געבלאָזן אַן אייגענע מוזיק אין יעדער גערעדטן אידיש וואָרט, וואָס ער האָט צוזאַמענגעקייטלט אין פאַרויכטיק-אויפגעצילטע זאָצן.

אַנגעהויבן ווי אַ העברעאישער שרייבער מיט זיין „משפט שלום“ און מיט מליצה, איז ער שפעטער איבערגעגאַנגען צו אידיש. ער האָט נישט געדאַרפט ווערן קיין שפּראַך-פאַנאַטיקער. ער איז געווען צופיל שפּראַך-ליבהאַבער, אַז ער זאָל קענען ווערן אַן „איסט“ פון שפּראַכן, און ווען ער האָט דערשפּירט דעם כוח פון אידיש און דערפילט וויפל כוחות ער פאַרמאַגט אין זיך, איז ער אַריבער צו דער שפּראַך פון פאַלק.

זיין ערשטע אידישע דערציילונג, „דאָס קליינע מענטשעלע“, איז נישט געווען קיין דעמאָנסטראַציע פאַר אידיש, נאָר אַ נאַטירלעכער צוגאַנג פון אַ קינסטלער, וואָס האָט זיך געוואָלט פאַרקניפן מיט דעם לעבעדיקן פאַלק. פאַר אים זיינען ביידע שפּראַכן געווען ירושה, און ער האָט זיי ביידע געלעבט, מיט ביידע געאַטעמט. ער האָט פאַר ביידן געפונען פלאַץ און ער האָט מיט דעם געוויזן, ווי לייכט ס'איז איבערצובעטן סתירות אין אידיש לעבן, ווייל פאַר אידן זיינען סתירות נאַטירלעך, ווייל אַ איד דאַרף לעבן מיט סתירות און נישט

פרעגן קיין קשיות. דערפאר האָט ער זייער רירנדיק געענטפערט אויף אַ העברעאישטישער אויפנאָמע, וואָס ער האָט געקראָגן צו זיין 75טן יובל. ער האָט דערקלערט אַז אים זיינען גלייך הייליק ביידע שפראַכן „וואָס האָבן מיך אויפגעהאָדעוועט פון מיין קינדהייט ביז היינט“. אַ איד, האָט ער געזאָגט, האָט צוויי נשמות, אַ וואַכעדיקע נשמה און אַ נשמה יתירה. צו העברעאיש האָט ער טאַקע געגעבן די קרוין פון דער נשמה יתירה, אָבער אידיש „איז די נשמה פון וואַך, אידיש איז אַן אָפּשפיגלונג פון פיין און לייזן, אידיש איז טרויעריק ווי די אידישע נשמה אין דער וואַכן.“

אויב מענדעלע איז געווען אַ העברעאיסט, איז ער דאָס געווען אין דעם טראַדיציאָנעלן זין. ער איז געווען אַ שבת־דיקער העברעאיסט, ווען מען באַ-פליגלט זיך מיט אַ נשמה יתירה און מ'וואַרט אויך מיט גרויס בענקשאַפט, ברומענדיק אַ ניגון, אויפן ערשטן וואַכעדיקן שטערן, צו זאָגן אַ אידישן גוט-וואַך.

יעדער גרויסער קינסטלער איז אין תוך אַ פובליציסט, דאָס הייסט ער איז פאַראַנטערעסירט אין די פראַבלעמען פון זיין דור, ער לעבט מיט זיי, אַטעמט מיט זיי, גיט זיי אויסדרוק, אַ קינסטלער וואָס קערט זיך אָפּ פון די פראַבלעמען פון זיין דור, מוז פאַרקנאַפן זיין ווערט. ער מוז ווערן בלוטלאָז און אַנאַכראַניסטיש. דווקא דער פובליציסטישער אָדער פון קינסטלער איז דער פראַביר־שטיין פון זיין אַרבעט. אַזוי ווי ער מוז זיין דער מענטש פון זיין דור, טאָר ער אָבער נישט געשטרויכלט ווערן און פאַלן איבער זיין אייגענער פובלי-ציסטיק, ער דאַרף די פובליציסטישע פראַבלעמען אויסלייזן, דערהויבן און באַשיידן זיי אויף אַ קינסטלערישן אופן. אויך מענדעלע האָט געענטפערט אויף דעם רוף פון זיין דור. אויך ער האָט זיך געמאַטערט מיט די פראַבלעמען פון זיין דור. ער האָט געשטרויכלט, זיך אויפגעהויבן, ווידער געפאַלן און די גאַנצע צייט געזוכט קינסטלערישן באַשייד פאַר די טראַגישע, עקאָנאָמישע פראַבלע-מען פון דער אידישער קהילה, ווי ער האָט זיי אָפּגעשפיגלט אין זיין ערשטן קינסטלערישן פאַמפלעט „די טאַקסע“, מיט איר ווייס־און־שוואַרץ, מיט אירע הויטשינדערס און קרבנות.

גלייך נאָך זיין ערשטער דערציילונג, „דאָס קליינע מענטשעלע“, האָט מענדעלע גענומען שרייבן זיין „ווינשפינגערל“. אין דעם ערשטן אויפשרייבן, אין 1865, איז עס געווען נישט מער ווי אַ מעשה־ביכל פון 42 זייטן, וואָס איז אין זיין צווייטער פעריאָדע פון איבערמאַכן געוואָרן מענדעלעס גרעסט ווערק, אין כמות, און ווי אַ סך אַנדערע האַלטן — אויך אין איכות. ש. דובנאָוו, אונ-טערן פּסעוודאָנים „קריטיקוס“, האָט דאָס ווערק פאַרגליכן מיט גאַגאַל'ס „טוי-טע נפשות“, און ער האָט עס אַנגערופן „די מערקווירדיקע עפאַפּיע פון אַב-“

ראמאָוויטש... וואָס איז אַ געמיש פון עפּאָס און ליריק". שפּעטער האָט מען דעלע דאָס ווערק איבערגעזעצט אויף העברעאיש אונטערן נאָמען — „בעמק הבכא“.

אויב אין דער „טאַקסע“ האָט ער געזוכט אויסצוגלייכן אומרעכט אויף דעם עקאָנאָמישן געביט, האָט ער אין דער „קליאַטשע“, אונטער אַ דינעם שיכט פון אַלעגאָריע, באַהאַלטן גאַנץ געוואָגטע פּובליציסטישע געדאַנקען וועגן ישראל בין האַמוּת.

אַבער דעם אמת'ן איבערגאַנג צו נישט-געשטרױכלטער פּובליציסטיק אין דער קונסט האָט מענדעלע געמאַכט מיט זיין „קיצור מסעות בנימין השלישי“, וואָס איז געשריבן געוואָרן ביים סוף פון די זיבעציקער יאָרן. שוין נאָך „פּישקע דער קרומער“ האָט מענדעלע פּאַרטראַכט די גרויסע פּאַראַדיע אויף זיין טונעיאַדעווקע, און ער האָט זיין שאַרזש געגעבן די לייכטע ענלעכקייט צו דאָן קיכאַט. ער האָט עס אָבער, ווי איך האָב שוין פּריער אָנגעוויזן, גיכער גענוצט ווי אַ מעלאָדיע וואָס ער האָט וואַריאירט אויף אַ אידישן אופן. אין „קיצור מסעות בנימין השלישי“ פּאַלט ער נאָך אויך איבער זיינע שטרױכלונגען. אויך דאָ איז ער אומבאַרמערציק צו זיינע שטעטלשע קרבנות. אָבער דאָס ווערק איז אַ געזאַנג פון אידישער אומבאַהאַלפּנקייט. דער מוסר-זאָגער איז אויך אין דעם ווערק דאָ אין זיין גאַנצער פּראַכט, אָבער דער מוסר ווערט צעגאַנגען, ווי אַ מעלאָדיע וואָס עכאַס פון איר הערן זיך דורכן גאַנצן ווערק, אָבער זיי טיילן זיך נישט אויס פון ווערק אַליין. די אַלעגאָריע, דאָס מוסר-זאָגערײ, דעם קינסטלערס פּובליציסטיק, אַלץ ווערט דאָ האַרמאָנירט און אַר-קעסטירט אויף אַ קינסטלערישן אופן. אין „מסעות בנימין השלישי“ איז דאָ מער אידישע פּאַעזיע, ווי אין זיין אַזוי גערופּענער פּאַעמע „אידל“, וואו די גראַמען מאַרשירן אין סאָלדאַטסקער אַרדענונג און מיט סאָלדאַטסקע געשרײען. אין זיינע מסעות האָט אונז מענדעלע מיט דער „קאַרטינקע“ זיינער אויך עפעס געלאָזט הערן. די פּובליציסטישע טענדענץ איז דאָ ווייניקער קענטיק ווי אין זיין „פּריזיוו“, וואָס איז אויך געווען אַ שטיק פון דעם זיידנס גרויסן און רייכן זכרונות-אַרסענאַל, צעאַרבעט אויף דעם זיידנס שטייגער מיט אַ סך לשון און אַ סך אַריינגעוועבטער גמרא'דיקייט.

דער גרויסער מענדעלע וואָס איז געווען גאַנץ שאַרף און גאַנץ באַוואוסט-זיניק קאַנצענטרירט אויף זיך אַליין און וואָס איז פונדעסטוועגן געווען אַזוי באַליבט ביי די אַלע, וואָס זיינען געקומען צו אים כאַפּן קינסטלערישע שיריים און הערן זיין תורה שבעל פה — אַז ער איז געקומען שרייבן זיין אויטאָביאָ-גראַפֿיע, איז ער געוואָרן אַ באַשיידענער מענטש. ער האָט עס געמאַכט פּאַר אַ

קאלעקטיווע אויטאביאגראפיע, און נישט געוואלט שטעלן דעם טראפ אויף זיין אייגן לעבן.

אין „שלמה ר' חיימ'ס“, האָט זיך מענדעלע געשטעלט זיין גרעסטן אויפגאָב, דאָס האָט געזאָלט זיין (און ווען עס וואָלט פאַרענדיקט געוואָרן וואָלט עס אפשר געוואָרן), זיין קרוין־ווערק. זיין געפיל פאַר כינוס האָט אים אין דעם ווערק דיקטירט, אַז מען טאָר נישט זיין קיין אויטאָביאָגראַפיקער, נאָר אַ כלל־ביאָגראַפיקער. אין דעם ווערק האָבן ווידעראַמאַל אויפגעטויכט די זכרונות פון זיין קינדהייט און ער האָט אונז געגעבן שילדערונגען פון דעם אידישן שטעטל און אַ גאַנץ לעבעדיקע גאַלעריע פון טיפן, וואָס זיינען באַהויכט מיט טרויער. אין „שלמה ר' חיימ'ס“ אַקאַמפּאַנירט זיך מענדעלע פון צייט צו צייט מיט אַ קוים באַמערקלעכער טרויער־באַגלייטונג, וואָס איז אַ גאַנץ אַפּטע דערשיינונג ביי גרויסע הומאַריסטן, אָבער אַ זעלטענע ביי סאַטיריקער. „שלמה ר' חיימ'ס“ איז געבליבן זיין נישט־פאַרענדיקטע סימפּאָניע, וואָס איז פאַר זיך אַליין פונדעסטוועגן אַ פאַרענדיקטע פּאַנאָראַמע פון אונזער אַלטן אידישן לעבן־שטייגער, אַ שטייגער וואָס האָט כסדר געמאַנט ביים זיידן, אַז ער זאָל אים אַרכיוויזירן. אַ סך שטיקער אַרכיוו האָט ער באַלעבט מיט דעם כוח פון זיין פּריילעכן שמועס און אויפגעלעבטע רייד.

וועגן דעם גאון פון אונזער צוויי שפּראַכיקייט, וועגן דעם גרויסן אויסגליי־כער פון אידישע סתירות, וועגן דעם ערשטן באַוואוסטזיניקן אידיש־קינסטלער אונזערן, וויל איך פאַרענדיקן מיט ווערטער פון אַנערקענונג, וואָס זיינען אים אונטערגעטראָגן געוואָרן אין אַדעס, אין יאָר 1910, ווען מ'האַט געפּיערט דעם 50־יאָריקן יובל פון זיין קינסטלערישן שאַפן. דאָס איז געווען אַן אומפּראַקלאַ־מירטע מענדעלע־וואָך און די פּיערונג האָט זיך אָנגעהויבן אין מענדעלע'ס הויז. דער פּיינער שריפטשטעלער ב. עפעלבוים, וואָס איז אַזוי פּרי פאַר־שניטן געוואָרן, איז דעמאָלט געווען אַ יוצא ונכנס ביי מענדעלע'ן, און אויב כ'האָב קיין טעות נישט, איז ער אפילו געווען מענדעלע'ס סעקרעטאַר. אין זיין קינסטלעריש בוך וועגן מענדעלע מוכר ספרים ברענגט אונז ש. ניגער אַן אויסצוג פון עפעלבוים'ס שילדערונג איבער יענער היסטאָרישער מענדעלע־פּיערונג. ביאָליק האָט דעמאָלט, ביי דער פּיערונג, ווידעראַמאַל זייער טרעפ־לעך געזאָגט וועגן דעם זיידן, אַז „אין די שווערסטע, ערגסטע יאָרן האָבן מיר געשאַפן איינע פון אונזערע בעסטע שאַפונגען, מענדעלע מוכר ספרים“. דע־מאָלט איז פון אַ סך אידישע שרייבער, דערציילט עפעלבוים (נישט דערמאַ־גענדיק זייערע נעמען) אונטערגעטראָגן געוואָרן דעם זיידן דער דאָזיקער ווערטער־בוקעט :

„דו ביזט דער ערשטער וואָס דו האָסט קאַנצענטרירט אין די דאָזיקע ביי־

דע שפראַכן אידיש און העברעאיש, דעם גאַנצן שאַפונגס־כוח פון אידישן פּאַלק אין אַלע דורות און געמאַכט פון ביידע — שפראַכן, וואָס זיי זיינען עס פריער קיינמאַל נישט געווען, און דו ביזט דער ערשטער, וואָס דו האָסט אונז אין ביידע לשונות געגעבן די קינסטלערישע דערציילונג און באַשרייבונג איינ־שטעלנדיק זייער נוסח, וואָס דאָס איז נוסח־מענדעלע ביון היינטיקן טאַג. ס'איז נישטאָ אַצינד כמעט קיין איין שרייבער וואָס זאָל זיין פריי פון דיין ווירקונג, קיין איין טאַלאַנט, וואָס זאָל נישט האָבן געגאַנגען צו דיר אין חדר".

די ווערטער זיינען געזאָגט געוואָרן מיט 38 יאָר צוריק, גליקלעך איז דער שרייבער וואָס קען הערן אַזאַ פּוּלהאַרציקע אָנערקענונג, ביים לעבן, הערן פון אייגענע חברים אָז זיין אַרבעט איז נישט געגאַנגען לאיבוד. איצט, ווען מיר פייערן מענדעלע'ס 30טן יאַרצייט בכל תפוצות ישראל, סיי אין די שטעט פון אונזער גרויסן חורבן, צי אין סאָוועט־רוסלאַנד, וואו מ'האַט מסוכן ליב טויטע אידישע קלאַסיקערס, אָדער אין דער אידישער אַמעריקע, קען מען נישט צופיל אָפּדינגען פון דער דאָזיקער פאַרדינטער אָנערקענונג און מיר קענען נאָך איצט מיט אַן אָמן מיטזאָגן צום לעבעדיקן מענדעלע־געשטאַלט, צו דעם וואָס האָט אַזוי קלוג געטריבן די פליגן פון אונזערע ביידע לשונות: „דו ביזט דער ערשטער וואָס דו האָסט קאַנצענטרירט אין די דאָזיקע ביידע שפראַכן דעם שאַפונגס־כוח פון אידישן פּאַלק".

דער ערשטער פּערטל יאָרהונדערט אָן י. ל. פּרץ, איז אויסגעפּאַלן אין אונזער גרויסער נאַציאָנאַלער עת צרה און דער יאָרצייט איז נישט געפּייערט געוואָרן, מיט דער יאָרצייטישער פּרייד און מיט יענעם אימפּעט, וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר אונזערע ליטעראַרישע געדענק-דאַטעס. דערפאַר אָבער איז דער דרייסיקסטער יאָרצייט, וואָס איז שוין אויסגעפּאַלן אין דעם יאָר פון באַפּרייאונג, גע'יומטוב'ט געוואָרן איבער דער גאַנצער וועלט און פון דעמאָלט אָן, קען מען זאָגן, האָט זיך אָנגעהויבן די רושם'דיקע אומ-שטערבלעכקייט פון דעם פּאָטער פון דער מאַדערענער אידישער ליטעראַטור. נישט ווייט נאָכדעם, בלויז פינף יאָר שפּעטער, נאָכדעם ווי ס'איז אָפּ-געקייילעכיקט געוואָרן נאָך אַ פינפּער יאָר, און היות ס'איז גראַד צוזאַמענגע-פּאַלן מיט דער אָפּגעצייכנטער ערשטער העלפט פון אונזער טראַגישן יאָר-הונדערט — איז פּרץ'ס יאָרצייט ווידער געפּייערט געוואָרן. פּרץ'ס שעפּערישע פּופּצן יאָר פון אונזער צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, זיינען געווען זיינע פּרוכט-באַרסטע. ס'האָט נאָך קיינער נישט געמאַכט אַזאַ געניאַלן נויץ פון קאַרגע פּופּצן יאָר ווי פּרץ, דער שפּעט-אַנהויבער, האָט עס געטאָן. אין די פּופּצן יאָר האָט פּרץ אויפגעבויט זיין אייגענעם מאַנומענט, נאָכדעם ווי ער האָט געהאַט הינטער זיך אַרום דרייצן יאָר פון אַקטיווער שעפּערישקייט, אויב מען זאָל נעמען די דאַטע 1887, ווען „מאַניש“ איז געשריבן געוואָרן, פאַר דער קלאַרער דאַטע פון זיין באַשטעטיקטן און טריאומפּאַלן אַנקום, וואָס האָט גע-טראָגן בולט'ע סימנים פון אַ קרעפּטיקן אַטעם אין דער אידישער ליטעראַטור. אגב, זיין „מאַניש“ וואָס איז געווען אַ גרויסער אָנזאָג, איז אפשר די ביטער-סטע אַנטווישונג אין י. ל. פּרץ'ס פּאָעטישער קאַריערע. אַ דיכטער פון אַזאַ מדרגה, ווי פּרץ האָט זיך געוויזן אין „מאַניש“, איז שפּעטער פּאַרטוקלט גע-וואָרן אין זיינע אַנדערע לידער, וואָס זיינען מער נישט ווי פּאַרבלייכטע בליצן פון יענעם כוה, וואָס האָט זיך צו אונז אַנטפלעקט אין „מאַניש“.

גלייך נאָך דעם 35טן יאָרצייט האָט זיך פּרץ צעטיילט אין צוויי קלוג-צו-געגרייטע געבוירן-דאַטעס. די געבורט-סערטיפּיקאַטן פון דעם אַרענטלעכן און פעאיקן גמינע-מענטש זיינען נישט געווען אין דער בעסטער אַרדנונג, אָבער אין יענער געניאַלער אומאַרדנונג, וואָס האָט זיך גראַד אַרויסגעוויזן צו

זיין א טובה פאר דעם פאן-אידישן כאראקטער פון דער אוניווערסאלער פיגור. פרץ איז געווארן הונדערט יאר אלט צוויי מאל, איינמאל פאר די לינקע און א צווייטמאל פאר כל ישראל. ער האט זיך צוויי מאל געיערט נאכן טויט. זיין הונדערטסטער געבוירנטאג איז געווארן אן עלאסטישע דאטע, כדי צו געבן א געלעגנהייט צו פייערן זיין געבוירנטאג אין באזונדערע מנינים און אין באזונדערע שטיבלעך.

אבער ווי ס'זאל נישט זיין האט י. ל. פרץ פאראיבריקט גאנצע פינף יאר-צייט-פייערונגען אין א קורצער צייט, אויב מ'זאל רעכענען דעם שטילן 25טן יארצייט און אויך די באזונדערע, צעטיילטע לינק-און-רעכט יארצייטן, וואס מען מוז זיי רעכענען, ווייל איינער פון זיי האט דעם פאטער פון דער נייער אידישער ליטעראטור צוגעטיילט דעם גראטעסקן כבוד, פון א גאס אין דער אידיש-חורבן-דיקער ווארשע.

אזויפיל יארצייטן, אין משך פון א קורצער צייט, זיינען נישט געזונט פאר יענער פאמעלעכדיקער אומשטערבלעכקייט, וואס דארף געבן א געלעגנהייט פאר דער בליענדיקייט צו בליען און פאר דעם וואס דארף פארבליען צו וועלן. אין אזעלכע כסדר'דיקע און כמעט אומאויפהערלעכע פייערונגען איז פאראן די געפאר, אז דאס וועלענדיקע זאל אריינזעלן אין דעם וואס דארף זיך פאנאנדערבליען; און די אומשטערבלעכקייט, וואס מוז אנהויבן אן אייגן, ריין און לויטער אייביק לעבן, ווערט מטושטש און לאזט נישט דעם אומשטערבלעכן דערגרייכן יענע געשאצטע רו וואס וואס איז אמת'ער אפשפאר. ווען שעקספיר האט זיך געבעטן, אז מען זאל צורו לאזן זיינע ארעמע ביינער, האט ער גע-וואלט אז מען זאל אים שאצן מיט יענע ערלעכע מאסן, וואס מ'זאל נישט דארפן קומען צו אים אלע יארצייטיקע מאגטיק און דאנערשטיקס און פון אים מינערן, אדער אים צוגעבן א לויט אומשטערבלעכקייט. גראד האט זיך געמאכט אזוי, אז א הונדערט יאר נאכדעם, ווי שעקספיר'ס ביינער האבן פאר-ענדיקט א הרף-עין פון יענער איבערצייט, וואס איז ווי א טראפן אין ים פון צוקונפטיקייט, האבן די ביינער פון דעם גרויסן פאעט אנטוויקלט אזא אויסהאלטעוודיקייט, אז וויפל לויב-מאנומענטן מ'האט אויף זיי נישט גענומען ארויפבויען, האבן זיי אויסגעהאלטן.

אבער שעקספיר האט בפרוש געקראגן מער ווי קיילעכדיקע הונדערט יאר פון סטאטישער אומשטערבלעכקייט, פאר פריוואטער מעדיטאציע און פאר דעם נאכטראכטן פון די דורות, וואס זיינען געקומען נאך אים. דאס איז „געזונטע“ אומשטערבלעכקייט, וואס האט צייט, וואס האט געדולד — אן אלימפישע אומשטערבלעכקייט וואס געטרויט די הענט פון צייט צו פליקן דאס וואס דארף געפליקט ווערן און צו היטן דאס וואס דארף קוליטיווירט ווערן.

מיר, דאס אלטע פאלק, האבן דווקא נישט קיין געדולד פאר אזא לאנג-זאמער אומשטערבלעכקייט. ס'מאכט זיך תמיד אזוי, אז מיר ווערן כסדר גע-שטעלט פאר טראגישע נסיונות. מיר מוזן כסדר לעבן אן אימפעטיק לעבן און מיר האבן נישט קיין צייט צו ריזיקירן מיט יענער דויערעוודיקער אומ-שטערבלעכקייט, וואס איז אין ליטעראטור קיינמאל נישט סענסאציאנעל, נאר א באשיידענע דאטע. מיר מוזן נעמען אונזערע דאטעס אויף כוח און די גרויסע יארצייטן פאנאנדערבלאזן און פאנאנדערפויקן אזוי, אז אין זייער זכות זאלן מיר קענען לעבן. נישט פארקערט, אז אין אונזער לעבעדיקן זכות זאלן די חשוב'ע אומשטערבלעכע קענען ווירדיק ממשיך זיין דעם פאדעם פון זייער אומשטערבלעכקייט, אז זיי זאלן קאנען שטיל און רואיק צעשטארבן אלץ וואס דארף צעשטארבן ווערן.

ס'איז נישט מיין אויפגאב איצט צוצוטראגן עפעס צום בארג פון אפ-שאצעריי אדער איבערשאצעריי, דאס בין איך שוין באגאנגען ביי א סך פריער-דיקע געלעגנהייטן און וועל עס נאך באגיין, אויב גאט וועט מיר שענקען יארן. כ'וויל בלויז מאכן עטלעכע באמערקונגען וואס דארפן אונז העלפן סא-בירן, אזוי צו זאגן, אונזער גרויסן יארצייט, אריינבלאזן אן אטעם פון לעבן אין דער גרויסער נאציאנאלער פייערונג, אויב מיר ווילן נישט אינגאנצן אונטער-גיין מיט פרצין און מיטשלעפן רויע אומשטערבלעכקייט, וואס וועט מוזן אזוי-פיל מאל געשאצט און איבערשאצט ווערן, אז מ'וועט כסדר האלטן אין איין מטריח זיין די ביינער פון איינעם פון יענע נאציאנאלע קינסטלער וואס פארמאגט, אויף וויפיל מיר קענען זען, אלע פאטענצן צו קענען גראדועל און געלאסן מיטשטארבן, ביי דער זייט פון א לעבעדיקער ליטעראטור.

וויפל דויערעוודיקן אומשטערבלעכקייט-אטעם ס'פארמאגט י. ל. פרץ פאר אונזער צוקונפט קאנען מיר נישט באשטימען, מיר דארפן אבער ארומצוימען זיין קבר און נישט טאפטשען דארויף מיט צופיל דבקות. מיר ווילן פאר-טומלען די קעפ פון די צוקונפטיקע דורות, מיר ווילן זיי איבערגעבן א פאר-זיגלטע קריטיק וואס זאל זיין א שטיק פרי-תורה, וואס פון איר טאר מען חלילה גארנישט מינערן. מיר מעגן זיך פארגינען צו אנאליזירן; ווען כ'זאג מיר, מיין איך די לעבעדיקע אידישע ליטעראטור, דאס אמת'ע האב און גוטס וואס דער גרויסער אידישער קאפ און דאס גרויסע אידישע הארץ האט אונז איבערגעלאזט.

און אויך דאס איז נישט מיין הויפט-אינטערעס. אנגענומען אז א הונדערט יאריקער געבוירנטאג איז אקוראט די דאטע, וואס איז ווי געשאפן געווארן פאר גרויסע איבערטרײבונגען, אנגענומען אז די איבערטרײבונג טראגט א נייטיקן פראפאגאנדיסטישן כאראקטער; אנגענומען אז מיר דארפן שלאגן

פון אַזאַ דאַטע נויטיקע חיונה — דאַרף מען באמת לייגן דעם טראַפּ אויף חיונה, אויף לעבעדיקייט, און נישט דערלאָזן, אַז פּרץ זאָל אַרײַנפאַלן אין פּראַפּעסיאָנעלע מצבֿה־קריצערישע הענט, וואָס פאַרמאָגן נישט קיין פּונק ליבשאַפט און אַפּשר אויך נישט קיין פּונק גלויבן.

פּרץ קען ווערן נאַסטאַלגיע. ס'קען ווערן דער פּאַרוויגנדיקער ניגון פון אַ דור, וואָס וויל זיך דערמאָנען, איידער ער הויבט אָן אינגאַנצן צו פאַרגעסן. ער קען ווערן אַ מיין „בילי ליודי“, געווען אַמאָל צייטן, געווען אַמאָל מענטשן. אַבער גראַד פּרץ, און פּרץ מער ווי אַ סך אַנדערע שרייבערס, קאָן נישט און טאָר נישט געשטעלט ווערן אין דער יחידות פון פאַרגאַנגענהייט, אָן שום צו־בונד צום היינט און צום מאָרגן. פּרץ האָט געקענט בליען בלויז אַרומגע־רינגלט מיט יונגשאַפט. ער האָט נישט געקענט זיין איינזאַם, כ'מיין אויך לייטעראַריש איינזאַם. ער איז נישט געווען פון יענע מרוקישע טיטאַנען, וואָס גייען זייער באַזונדערן וועג און רעדן נישט צו קיין לעבעדיקן בן־אדם. אַלץ וואָס ער האָט געטאָן, האָט ער געטאָן אין דער אַרומגענומענער מסיבה פון אַ גרויסער לעבעדיקער און גלויביקער יוגנט, וואָס האָט אויך געגלויבט אין אייגענע כוחות. פּרץ האָט שטענדיק געשפּילט אין טריאַם, קוואַרטעטן, קווינ־טעטן און אפילו מיט גאַנצע אַרקעסטערס. ער האָט זיך גענויטיקט אין דער באַוואַנדערונג און באַקרעפטיקונג פון געדאַנק, אָן אויב אַלץ לעבט, לעבט ער, און אַז אָן לעבן ווערט אַלץ אַ תּוהו, אַ „באַנאַכט אויפן אַלטן מאַרק“. ווען מען נעמט אַנאַליזירן פּרצ'ן אָן דעם וואָס איז געווען, איז דאָ אַדער וואָס דאַרף קומען, ווערט פּרץ אַליין אַ טראַגישער שאַטן אויפן אייגענעם אַלטן מאַרק. אַבער נישט נאָר טאָר מען נישט אַרײַנשפּילן אין די הענט אַרײַן פון יע־נער זעטיקער און שלעפּעריקער נאַסטאַלגיע, וואָס זעט אין פּרצ'ן בלויז — אַוועק זיינען די יונגע יאָרן, און ס'איז מער גאַרניט געבליבן, אַ חוץ איינדרײַמלעך אין שויס פון מאַנישן אַדער לילית, אַדער פון אַ פּאַלקסטימלעך מעשה'לע; מיר טאָרן אויך נישט איבערגעבן פּרצ'ן אין די הענט פון אַ גאַנצער גרופּע נעאָ־אַסימילאַנטן, וואָס זוכן צו הייליקן זייער אייגענעם ביטול צו אַלץ וואָס איז דאָ, צו אַלץ וואָס לעבט און זאַמלט זיך, מיט דעם נאָמען פון אַ פאַרגאַנ־גענעם פּרצ'ן, וואָס איז נישט אַ טייל פון אַ לעבעדיק אידיש פאַרמעגן, נאָר אַ בליץ אין אידישן לעבן, וואָס האָט איבערראַשט דעם הימל און אים איבער־געלאָזט אין טאָטאַלער פינסטערניש.

מיר איז נישט לאַנג צוריק אויסגעקומען צו הערן אַ רעפּעראַט איבעח אידישער דערציאונג, וואָס האָט זיך געקלאַמערט — כ'מיין דער רעפּעראַט האָט זיך געקלאַמערט — אין פּרצ'ס הונדערטסטן געבוירנטאָג. דער רעפּעראַט איז צוגעגרייט געוואָרן אין אַ זינגענדיקן ענגליש, מיט אידישע ציטאַטן. ס'איז

געווען א צוויי־שפראכיקער שידוך, נישט קיין גאַנץ געראַטענער, אָבער דאָך אַ שידוך, וואָס מיר וואָלטן באַין ברירה געקענט בענטשן, ווען דער ווירדיקער רעפערענט וואָלט נישט אַליין, בידים, פאַרניכטעט די וואָרצלדיקע אויסזיכטן אויף אַזאַ גליק־שידוך.

אין פלוג איז עס אויסגעקומען גאַנץ שיין. אַט האָט י. ל. פּרץ דערלעבט, בלויז עטלעכע דרייסיק יאָר נאָך זיין טויט — דער שרייבער וואָס האָט גע־לייגט דעם טראַפּ אויף אַ סטודענטישער יוגנט — אַז מ'זאָל קומען רעדן אין נאַמען פון אַ סטודענטישער יוגנט און זוכן אַ שטיקל הסכּם צווישן אידיש און ענגליש; אַ שטיקל שידוך, וואָס זאָל כאַטש געבן אידיש ציטאַטן־רעכט, ווי מען גיט פּראַנציוזיש, אַדער אפשר גאָר לאַטיין. דאָס אַליין איז אויך נישט קיין קליי־ניקייט — לאַמיר זיין אַ קאַפיטשקע דאַנקבאַר פאַר פאַראַיביריקטע קלייניקייטן. אָבער דער רעפערענט האָט קודם־כל געמאַכט אַ תל פון דער מאַראַל פון אידישן שטעטל און אָנגעוויזן אַז דאָס שטעטל איז, אין שפיגל פון רעאַ־ליסטישער באַטראַכטונג, געווען אַ נעסט פון אוממאַראַלישקייט, שמוץ, שלעכ־טער און מיאוסער דערציאונג; אַז חסידים איז געווען פאַנאַטיזם, פינסטערניש און זייער ווייט פון דעם וואָס ווערט לעצטנס גלאַריפּיצירט; אַז די דאָזיקע פינסטערניש איז פונדעסטוועגן אויפגעלעבט געוואָרן דורך דער מאַגישער פּי־גור פון י. ל. פּרצ'ין, וואָס זיין זכות האָט אַזוי שטאַרק מגיין געווען אויף דעם דור, ווייל ער האָט דעם דור געגעבן אַ אידייע. דער רעפערענט האָט טריאומפּירט מיט אַ פאַרקערטן פאַרגלייך, אַז אונזערע אידישע שטעט און שטטלעך, די אַמע־ריקאַנישע לאַמיר זאָגן, זיינען אַן אַן ערך מאַראַלישער, סאַניטאַרער, אונזער דערציאונג אַ בעסערע, אַ מער פּעדאַגאָגישע, דאָך האָבן מיר אַ בלינדע יוגנט, ווייל די הימלען אונזערע זיינען נישט אויפגעלויכטן געוואָרן דורך אַ פּרץ.

קיין איין שטיקל אידישע איצטיקייט, נישט קיין העברעאישע און נישט קיין אידישע, האָט דער רעפערענט, וואָס האָט באַדאַרפט פאַרטרעטן די סטודענטישע יוגנט, נישט געזען אויפן האַרזאָנט. ער האָט געמאַלן אַ שוידערלעך בילד פון אַ פּרצ'לאָזן דור המדבר. ער האָט גאָר אַליין נישט געשפּירט, אַז אויב ער נעמט ביי פּרצ'ין צו זיין יום־טוב'דיקן אויפזינג פון דער אידישער אַמאָליקייט, פון דער שטעטלדיקער אַמאָליקייט, אויב ער נעמט נאָך ביי אים צו דאָס רעכט צו גלאַריפּיצירן חסידים, — וואָס בלייבט ביי פּרצ'ין?

געבליבן איז וואָס ער האָט טאַקע ציטירט — פּובליציסטישע געדאַנקען, די אימפּולסיווע, פּיל־פּינטלדיקע זאָגן און אויסגעשרייען, וואָס מיט זיי איז פּול פּרצ'ס פּובליציסטיק, אַ סך ווערטפּולע רייד, ווערטפּול דערעיקרשט פאַר דער פּערזענלעכקייט פון פּרצ'ין, אָבער וואָס האָבן בשעתם געהאַט זייער אַ קנאַפּן איינפּלוס אויף דער אידיאישער וועלט פון דער יוגנט פון זיין אייגענער

צייט; און אויך א סך אַרימע און נישט דערוואַנטע רייד, אויסגעדראַשענע און דורכגעדראַשענע, וואָס זיינען דעמאָלט נישט געווען קיין גרויסע אַנט-פלעקונג פאַר זיין דור און וואָס זיינען איצט דאָס טאַג-טעגלעכע ברויט פון צענטקלאַסיקע פּובליציסטן.

ס'איז געווען נישט מער ווי אַן אַפּאָלאָגיע פאַר אַ גאַנצער גרופּע נעאַ-אַסי-מיליאַנטן, וואָס הויבט זיך אָן אויסצוקריסטאָליזירן אין אידישן לעבן. אַ יוגנט, וואָס וויל נישט צוגיין גאַנצנט צום אידישן לעבן, וואָס האָט אַ קנאַפע פּיעטעט פאַר אונזערע לעבעדיקע גייסטיקע אוצרות, וואָס קען נישט הנאה האָבן פון פּר'צ'ס פּרוכטבאַרע פּאַלקסטמלעכע מעשות, ווייל זיי זיינען לויט זייער אויפ-פּאסונג, נאָכאַלעמען נישט מער ווי גלאַריפּיקאַציעס פון פּאַנאַטיום און פינס-טערניש; וואָס ווייסט גאַרנישט און וויל נישט וויסן פון דעם לעבעדיקן המשך אין אידיש און וואָס געפינט אַ גרייטע אַפּאָלאָגיע אין דער ווערסיע, אַז מפרץ עד פרץ לא קם כפרץ, און געפינט באַקרעפטיקונג אין עטלעכע זאַגערישע צייטאַטן, וואָס דער מייסטער האָט געלאָזט פאַלן אין מינוטן, ווען דער רוח הקודש האָט אים בלוזי טיילווייז באַשטראַלט.

פרץ איז געקומען אין אַן עפּאַכע פון גייסטיקער אומרו, אַן אומרו, וואָס איז געווען די אומרו פון יאַרהונדערט און וואָס ער האָט אויף אַ וואונדערלעכן אופן איבערגעפלאַנצט אין אידישן לעבן; נישט אַזוי איבערגעפלאַנצט, ווי גע-שאַפן די גייסטיקע בריק, צווישן אומרו פון אונזער אידישקייט און פון דער גרויסער איראַפּעאַישער און געשפּאַנטער דערוואַרטונג אויפן צוואַנציקסטן יאַרהונדערט, וואָס ביז אים האָבן מיר זיך אין אים נישט אַנגעזען, מיט אונזער אידישן פּר'צ'ו-פּנים. עסטעיטיש און עטיש זיינען מיר געווען איינזאַם, ביז פרץ האָט אונז פאַרבונדן מיט דער וועלט און געפּאַדערט פון דער וועלט זיך איינצוהערן אין דעם אידישן קול, וואָס האָט עפּעס צו זאָגן דעם יאַר-הונדערט פון גרויס דערוואַרטונג.

דאָס האַרץ איז אים צעבראַכן געוואָרן, ווען ער האָט דערזען דעם פינ-סטערן אַנזאַג, דעם אַדערויף אויף דער גרויסער קאַטאַסטראַפּע, די צאַפלענישן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה.

אַבער ווען פרץ איז געקומען פאַרוועלטלעכן אידישקייט, אַפטיילנדיק עס פון אַלץ וואָס די משכילים האָבן פאַרשטאַנען אונטער דעם וואָרט און וואָס ער אַליין האָט אַמאָל אַזוי פאַרשטאַנען, איז ער געקומען נישט אַליין, נאָר מיט אַ גרויס אידיש פאַרמעגן, פון פאַר אים, מיט אים, און מיט אַן אַנצינדנדיקן גלויבן אין אַ ליכטיקן נאָך-אים.

פרץ פאַר אונזער דור מיינט דער דראַנג צו זוכן אידישע אַריענטאַציע, אין ליכט פון גרויסע אידישע געשעענישן, און אין פינסטערניש, אויב איר

ווילט, פון א מורא'דיק געשעענער קאטאסטראפע, וואס האָט נישט קיין גלייכן צו זיך אין דער מענטשלעכער געשיכטע. פאַר אונז איז פּרץ אַ סימפּטאָם פון זוכן און טיילווייז געפינען אָנהאַלט, ווען אָנהאַלט איז באַזירט בלויז אויף ממשות'דיקער רוחניות. פּרצ'ס ביישפּיל איז פאַר אונז אַן אמת'ער וועגווייזער, און אויף אַזויפּיל לאַזט זיך זיין הונדערטסטער געבוירנטאָג אויסנוצן פאַר פּראַפּאָגאַנדיסטישע קיום'דיקע צוועקן, אין אונזער דור פון אַזויפּיל ליכטיקער געפונענקייט און אַזויפּיל פינסטערער פאַרלוירנקייט.

אַבער מיר טאַרן נישט אונטערגיין מיט פּרצ'ן און אין אים. פּרץ מוז גע- פייערט ווערן, בלויז אין דעם לעבעדיקן אָפּשפּיגל פון דעם אָנוואַקס, וואָס פּרץ האָט פאַראַויסגעזען. פייערן פּרצ'ן, אַ טויטן, אַ היפּערבאַליש-אומשטער- בלעכן, אַ פאַרגליווערטן און פאַרטאַפּטשעטן, מיט מאַרשירנדיקע פּיס, און אַן אויפּסניי באַגראַבענעם, אונטער פאַרוואַרפּענע אומקריטישע בלומען-קראַנצן, איז אַ קנאַפע טובה פאַר דעם ריז, וועמענס אומשטערבלעכקייט האָט אַ רעכט זיך פּאַנאַנדערצובליען, אויף אַ שטח פון אומגעצאַמטער פּרייהייט.

פייערן פּרצ'ן, אַן איינזאַמען, אַ פאַרמצב'ה'טן, כדי צו באַדינען די זיפּי- און-קרעכץ-עלטער, אַז אַמאַל איז געווען אַ אידישע ליטעראַטור און היינט איז נישטאַ, אַז אַמאַל זיינען געווען ריזן, היינט קאַרליקעס — איז אַ גראַטעסקער יאַרצייט, אַן איינזאַמע עלטער אויף יענער וועלט, פאַר דעם אייביק-יונגן, אייביק וויזאַנערישן און אייביק גלויבנדיקן מייסטער.

פייערן פּרצ'ן דורך אַ נייער, פון איי-אויסגעפיקטער אַסימילאַציע וואָס זוכט אין אים אַ באַרעכטיקונג פאַר דער אייגענער אָפּרעמדונג, וואָס האַלט אַז ביז אים און פון אים איז גאַרנישט געווען, איז אַ טראַגישער ליגן, אַ מורא'- דיקער ליגן. דאָס איז אַ הילפּלאַזע פּרץ-געטשקע, וואָס איז אַי איבערגעטריבן אַי שרעקלעך אונטערגעשאַצט; דאָס איז אַ פּרץ, וואָס מיט אים זוכט מען באַ- רעכטיקונג פאַר אונטערגאַנג, אין נאַמען פון אַ כלומרשטן, צוקונפטיקן, מעג- לעכן פּאַסיוון אויפּגאַנג.

אויב מיר קנען נישט איינשפּריצן לעבן, המשכ'דיק לעבן, אין דער פייערונג פון פּרצ'ס הונדערטסטן געבוירנטאָג — זיינען די אַלע לויב-געזאַנגען נישט נאָר אין סכּנה צו ווערן הספּדים אויף פּרצ'ן אַליין, נאָר אויך איין גרויסער קאַ- לעקטיווער הספּד אויף דער גאַנצער אידישער ליטעראַטור און אידיש לעבן, און דאָס האָב איך אייגנטלעך געוואַלט זאָגן: נעמט אַרויס פּרצ'ן פון טויטע הענט, אויפּגיין מיט פּרצ'ן, אפילו ווען מען איז אָפּשאַצער-קריטיש, איז אַלץ גלייכער ווי אונטערגיין מיט אים, אפילו ווען מ'לויבט פּרצ'ן אין הימל אַריין, אין אַ חלל פון אַ טראַגישער אידישער און פאַרפינסטערטער איינזאַמקייט.

דוד עדעלשטאָט האָט ליב געהאַט צו שרייבן סאַטירעס. ער האָט זיך גע-
קריגט מיט דיכטערס, מיט מאַלערס, מיט סאַציאַל-דעמאָקראַטן און זיי
דערלאַנגט מיט זיין סאַטירישער פען. ער האָט זיך אפילו געווערטלט מיט
זיין „צוקונפטיק“ ווייב (עדעלשטאָט האָט קיינמאַל נישט חתונה געהאַט) און
ער האָט איר געוואָרפן דעם גט צו די פיס —

נאָר ווען זי וועט זיך דערלויבן
מיינע ווערק אַמאַל ניט לויבן,
מיד ניט קרוינען אַלס פּאַעט —
גיב איך תּיכּף איר אַ גט.

בין איך זיכער אַז ווען עדעלשטאָט וואַלט אויפגעשטאַנען פון קבר און
געזען ווי לוקסוסדיק מ'האַט אַרויסגעגעבן אַ „דוד עדעלשטאָט געדענק
בוך“ — דאָס פּאַפּיר, די דרוק-אַרבעט, דער איינבאַנד, די אַן אַ שיר רעפּראָ-
דוצירטע פּאַטאַגראַפיעס, די צייכענונגען, די באַצירונגען — בקיצור, דעם
גאַנצן ראַסקאַש, וואַלט ער, דער אַרעמסטער פון די אַרעמסטע, זיכער אַנגע-
שריבן אַ סאַטירע אויף דער עולם-הזה/דיקער עולם הבא, וואָס ער האָט גע-
קראַגן, זעכציק יאָר נאָך זיין טויט.

ווען ער וואַלט נאָך דערצו געהאַט דאָס געדולד איבערצולייענען אַלע
אַרטיקלען, אַפּהאַנדלונגען און לידער, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן צו אים,
וועגן אים און אַרום אים, וואַלט ער מסתּמא רעווידירט דעם פּערז פון זיין
ליד — „מיין לעצטע האַפּנונג“, וואָס לייענט זיך אַזוי:

עס האָבן געלאַכט די אומוויסנדע שקלאַפּן : —
משוגענער דיכטער, הער אויף דיין געשריי,

וואָס ווילסטו מיט פּרייהייט, מיט קאַמף און מיט וואָפּן ?
די רייכע זיינען מעכטיק, און די וועלט איז פאַר זיי !

ער וואַלט רעווידירט דעם פּערז, ווייל ער וואַלט איינגעזען, אַז דער
„משוגענער דיכטער“ ווערט גענומען ערנסט, אַזויפיל צענדליק יאָרן נאָך זיין
טויט ; און אייב די רייכע זיינען נאָך אַלץ מעכטיק, האָט ער זוכה געווען
צו אַ רייך-אַרויסגעגעבן בוך, וואָס איז אַ מעכטיקער מאַנומענט אַז קיין עושר
קען עס פאַר קיין געלט נישט קויפּן. דער בוך-דענקמאַל איז געשטעלט גע-

וואָרן דורך קליינע און איבערגעגעבענע גרופן עדעלשטאַט־קאָמיטעטן. אין ניו־יאָרק, לאַס־אַנדזשעלעס און סאַן פראַנציסקאָ, וואָס האָבן אָפּגעהיט און טייער געהאַלטן זיין נאָמען און געדעכעניש.

דאָס געדענק־בוך איז רעדאַקטירט געוואָרן פון ב. י. ביאַלאַסטאַצקי מיט פאַרנעם און פאַנטאַזיע. דאָס גאַנצע בוך איז געשאַפן געוואָרן מיט פלאַן און מעטאָד. די אַכט אָפטיילונגען גיבן אונז נישט נאָר דאָס געשטאַלט פון פּאַעט, נאָר זיי רעסטאַוורירן אָן עפּאַכע. אָבער אין דער גרויסער עפּאַכע ווערט נישט פאַרלוירן דער שווינדזיכטיקער פּאַעט, וואָס איז געשטאַרבן אין עלטער פון 26 יאָר און האָט בלויז צען יאָר געלעבט אין אַמעריקע און סך הכל דריי יאָר געשריבן אידישע לידער.

ס'איז באמת כדאי דאָס צו געדענקען: אין די דאָזיקע דריי פאַרקרענקטע יאָר האָט עדעלשטאַט אָנגעשריבן אַ שלל לידער, הונדערטער הייסע קאַמפֿ־אַרטיקלען, דערציילונגען און דערצו האָט ער נאָך רעדאַקטירט די „פרייע אַר־בעטער שטימע“. אפילו די שאַצערס, וואָס גייען צו צו עדעלשטאַט'ס לידער מיט אַ קאַרגן קאַמערטאָן, מעגן אויך אַ טראַכט טאָן וואָס דער וואולקאַנישער דיכטער וואָלט אונז געגעבן, ווען אים וואָלט באַשערט געווען צו לעבן כאַטש זיבעציק יאָר. ער וואָלט, לויט דעם חשבון, דערלעבט ביז 1936. מיט זיין גאַנצן ווידערשטאַנד צו די „פּאַלשע“ באַצירונגען פון ליד, וואָלט ער זיכער, אונטער דער השפּעה פון אַזויפיל נייע קרעפטיקע פּאַעטן, געשאַנקען מער אויפּמערק־זאַמקייט צום אויסערלעכן לבוש פון זיין ליד, כדי ס'זאָל נישט בלייבן הינ־טערשטעליק.

פאַר די פּאַעטן וואָס האָבן דערזען עדעלשטאַט'ן אין ראָם פון זיין עפּאַכע און דערשפירט זיין אויסגעצייטערט און פאַר־אַמת'ט וואָרט, איז עדעלשטאַט נישט קיין וועדליק־פּאַעט. מ'קען נאָך היינט לייענען זיינע לידער און אפילו זיינע אַרטיקלען און דערזען, אַז הגם ער האָט ניט געזשאַלעוועט קיין ווערטער, האָט ער, פאַראַפּראַזירנדיק זיינס אַ ליד וועגן צוויי מאַלערס, נישט פאַרגאַסן אַ גאַנצן עמער „דאָרט וואו מען דאַרף איין טראַפן האַרצנס־בלוט“. עדעלשטאַט איז געווען אַ גרויסער זאָגער און שטראַפּער, אָבער אין זיינע שטראַפֿ־רייד האָט מען געפונען מער ווי אַ טראַפן פון דעם שטראַפּערס אייגן „האַרצנס־בלוט“.

איך האָב שוין ערגעץ־אַנדערש זיך אָפּגעשטעלט אויף איינס פון זיינע געראַטנסטע לידער, וואָס מוז אויסנעמען אפילו ביי די שטרענגסטע קריטי־קערס. דאָס ליד הייסט — „צו אַ פריינט“, וועמען ער מונטערט —

זעסטו פון ווייטן דאָרט רויטע סיגנאַלן?

דאָס קומט דיר צוהילף די הייליקע צייט.

אָט דאָס ליד איז אַן עדות, ווי דער אין תוך טיף־רעליגיעזער פּאָעט האָט פאַרהייליקט יעדער מינוט פון זיין לעבן, ווייל ער האָט יעדער מינוט געהייליקט צו מעשים טובים, דער בעסטער באַווייז דערויף איז אַ ליד, וואָס עדעלשטאָט האָט געשריבן דריי טעג פאַר זיין טויט. דער דיכטער שפּירט, אַז דער טויט וועט אים שוין נישט אָפּלאָזן. ער אַנערקענט די אכזריותדיקע מאַיעסטעט זיינע און ער איז מתפלל — „צום קעניג פון טויט“. אָבער וויאָזוי איז ער מתפלל? זוכט ער ביי אים אַ פּערזענלעך לעבן? ניין, אפילו אויפן טויט־בעט זינגט ער —

איך בין נאָך יונג, איך וויל פּרובירן —
 אין קאַמף זיך שטעלן אויף דאָסניי;
 מיט נייע קרעפטן אַטאַקירן
 אוממענטשלעכקייט און טיראַניי.

אויפן טויטן בעט ליגנערט מען נישט און מען קאָקעטירט נישט. עדעל־שטאָט האָט זיכער נישט פאַזירט פאַר דער אומשטערבלעכקייט. ניט רייס אַרויס פון האַנט מיין פינדזל, און לאַז מיך ענדיקן מיין בילד.

אַזוי האָט זיך דער דיכטער געבעטן ביים „קעניג טויט“. ער וויל נאָך לעבן, ווייל —

איך זע נאָך פּיל, פּיל נאָבעלע טאַטן,
 פאַר מיר אויף אונזער שקלאַפּן־ערד.

עדעלשטאָטן מוז מען נעמען צוזאַמען מיט דער טעמפּעראַטור פון זיין גוואַלטיקן און פרומען אמת, וואָס קוועלט אַרויס פון זיין וואָרט. אַנדערע דיכ־טערס האָבן אין זיין צייט שוין געשריבן קרעפטיקערע רעוואָלוציאַנערע ליד־דער, אַ בעסערן אידיש און אַ געמאַסטענעם מעטער, אָבער די לידער זיינען געווען גיכער דיכטערישע פּראַקלאַמאַציעס פאַר אַנדערע. עדעלשטאָט האָט געלעבט זיינע לידער, זיי זיינען געווען עטיש־ביאַגראַפישע אַנווייזונגען פאַר זיך. דער שפּרודל זיינער, די דריי יאַריקע שפּע, ווייזט ווי דער דיכטער האָט כסדר געווייטיקט מיט דעם צער פון דער וועלט:

אַ שטיקעלע ברויט, אַן סס און אַן קייטן,
 ברידער! פאַרלאַנג איך דען פּיל?

ער האָט פאַרלאַנגט נאָך ווייניקער. ער איז געווען דער אמת־ער מסתפק במועט און כסדר גע'חלומ'ט פון טאַג, ווען —

יעדער שקלאַף איז אַ מענטשע יעדער מענטש איז אַ העלד
 ווען זיין וואָפּן איז — ליבע און וואַרהייט.

ער האָט געזאָגט און פאַראויסגעזאָגט. ער איז אין תוך געווען אַ זאָגער.

און פון זיינע פראָע-זאכן זעט מען, אַז דער נאַאיווער און אומפראַקטישער חלומ'ער איז געווען קלוג און שאַרף. אין זיין פאַלעמיק איז ער שוין אַפט געווען אַביסל צו־מעסערדיק, אָבער תמיד האָט ער געקעמפט פאַר זיין וואַרהייט. און וואַרהייט, האָט ער דעפינירט פאַר זיך —

„ענטווידער די גאַנצע וואַרהייט — אָדער אומוואַרהייט. נישטאָ קיין „שטיקלעך“ וואַרהייט. צעטיילן און צעשניידן די וואַרהייט אויף שטיקלעך, הייסט: טויטן די וואַרהייט, גראַד אַזוי ווי צו צערייסן אַ לעבעדיקן קערפער אויף שטיקלעך.“

וויפיל אמת און קלוגשאַפט איז געלעגן אין דעם יונגענמאַן, וואָס האָט געזען ווי מען באַפרידיקט זיך מיט ברעקלעך אמת און ווי קאַניבאַלן רייסן פון אמת אבר מן החי און מאַכן אַ שיין לעבן פון די ברעקלעך. און אויף דער זעלביקער זייט, צווישן די פונקען פון עדעלשטאַט'ס אַרטיקלען, געפינען מיר נאָך אַ פונק וואָס לויכט נאָך היינט מיט מער קלאַרקייט און פאַראויס־זען. „אַרום און אַרום: גאַנצע בערג פון פאַרטייזומפּ — און נאָר אַ ברע־קעלע פאַלקס־ליבע.“

אפשר וואָלט מען היינט באַדאַרפט אויסמעקן אפילו דאָס ברעקעלע, וואָס איז אויך שווער צו געפינען.

דאָס „עדעלשטאַט געדענק־בוך“ גיט אונז דערפאַר אַ גאַנצערן עדעל־שטאַט, ווי מיר האָבן ביז איצט געזען. מיר זעען אַ קלוגן און שאַרפן איד, וואָס זיין הייליקייט האָט בלויז נאַאיוויזירט זיינע פראַקטישע מיטלען צו קריגן ברויט מיט פוטער פאַר זיך, אָבער ס'האַט אים נישט פאַרשמעלערט די ראייה, ווען דער יונגעראַמן האָט געקוקט אויף דער וועלט און געזען ווי דער לאַבן ברויט פאַרקעכט אַ גאַנצע מענטשהייט.

אויף עדעלשטאַטן קען מען זאָגן: אויב איר ווילט — איז ער גאָר אַ לעגענדע, און ס'איז גוט צו שפיגען די לעגענדע פון אַן עפאָכע מיט זיין געשטאַלט. די לעגענדע עדעלשטאַט איז שוין אין זיין צייט געווען אַ טרייסט פאַר טויזנטער, וואָס האָבן געזונגען זיין ליד. אין די אינטערעסן פון דער איבערפאַרטייאישער גאַנצקייט און פון אַלעמענס עדעלשטאַט האָט אפשר דער רעדאַקטאָר, ב. י. ביאַליסטאַצקי, געמעגט אַרויסלאָזן פון בוך די אָפן פאַרטייאישע צייכנס; עדעלשטאַט'ס קאַמף מיט סאַציאַל־דעמאָקראַטן; זיינע שאַרפע פאַלעמישע אַרטיקלען און לידער פון דעם זעלביקן מין, וואָס זיינען עלול אויפצולעבן אַפגעלעבטע דיסקוסיעס. איך זאָג, אַז מען האָט עס אפשר באַדאַרפט אַרויסלאָזן און כ'בין פונדעסטוועגן נישט אינגאַנצן זיכער, אויב די היינטיקע אידישע סאַציאַל־דעמאָקראַטן קענען נישט אַנגעמען דעם גאַנצן

עדעלשטאט און נישט דערוען, מיט אים צוזאמען, דעם טיפערן פאראויסזע
פון א פערוערזון סאציאליזם —

איך זע שוין די צוקונפט די גאלדענע
וואו דער שטאט וועט טראגן די קרוין;
פאליציסטן סאציאליסטישע
וועלן אויף יעדן ווינקל שטיין.
פון פרעזידענט וואָס זיצט אויפן טראָן
בזון שערף וואָס פאַרצייט די שטריק,
אַלע וועלן זיין סאציאליסטישע —
וואָס זאָגט איר אויף אַזאָ גליק.

דער „שעריף“ וואָס האָט פאַרצויגן די שטריק אין פראַג און וואָס האָט
אַפגעריניקט בעריאַן, טוט עס אין נאַמען פון סאציאליזם, און דוד עדעל-
שטאט, „דער בלאַסער זינגער“ האָט עס פאַראויסגעזען, מיט עטלעכע און זעכ-
ציק יאָר צוריק. דער פאַרדינסט פון דעם מאָנומענטאַלן עדעלשטאַט-בוך באַ-
שטייט טאַקע דער עיקר אין דעם, וואָס עס ווייזט אונז די פול-בלוטיקייט און
אויסגעהאַלטנקייט פון דעם דאָזיקן כלומרשטן „בלאַסן זינגער“.

אַבער דער רעדאַקטאָר, וואָס האָט סייזוי געקירצט האָט זיך געמעגט
פאַרגינען פונדעסטוועגן אַרויסצואוואַרפן אַזאָ „פולבלוטיק“ אַרטיקל ווי —
„אידישע סאציאַל-דעמאָקראַטן“, וואָס פאַרענדיקט זיך מיט אַזאָ מין זאַץ:
„אויב אין ניו יאָרק געפינען זיך ערלעכע אידישע סאציאַל-דעמאָקראַטן,
דאַרפן זיי זיך באַגראַבן, לעזנדיק אַזוינס אין זייער אַפיציעלן אָרגאַן. די
„אַרבייטער צייטונגניקעס“, אין זייער משוגענעם האָס קעגן יעדן אַנאַרכיסט,
באַמערקן גאַרנישט ווי העסלעך, ווי אַפּשטויסנד זיי זעען אויס אין דער שמו-
ציקער ראַלע פון אַ מסור און אויפהעצער קעגן די אַנאַרכיסטן. אַבער די וואָס
זיינען נאָך ניט געזונקען נידריק, די וואָס האָבן געזונטן מענטשן פאַרשטאַנד —
וואַרום פראַטעסטירן זיי ניט קעגן דיזע נידערטרעכטיקייטן פון זייער פרעסע?
אַדער פיליכט זיינען די מענטשן מיט געזונטן מענטש-פאַרשטאַנד אימער
אויסער די רייען פון די אידישע סאציאַל-דעמאָקראַטן“.

מ'האַט זיך אין אַזאָ געדענק-בוך געקענט באַגיין אַן אַזאָ דאַקומענט פון
די אַמאַליקע קריגערייען וואָס פאַרשמעלערט, אַדער וואָס ברייטערט אפּשר
אויס אומנויטיקערהייט דאָס געשטאַלט פון דעם פאַרהייליקטן דיכטער, וואָס
געהערט מער נישט צו קיין פאַרטיי. זיינע פאַרטייאישע קריגערייען האָבן גע-
מעגט בלייבן מאַטעריאַלן בלוז פאַר דעם ניגעריקן אויפזוכער.

כ'וויל ניט געבן קיין עליות, אַבער די אַרטיקלען אין בוך, די לענגערע
אַפהאַנדלונגען, ווי די קירצערע עסייען, זיינען נישט נאָר אינטערעסאַנט, נאָר

זיי זיינען אויך געשמאקפול אויסגעשטעלט און קאטאלאגירט. מיט גרעסערע און וויכטיקע אַרבעטן זיינען פאַרטראַטן אבא גאַרדין, דער פריי-פאַרשטאַר-בענער דר. הערמאַן פראַנק, רודאָלף ראַקער, דר. י. נ. שטיינבערג, דר. אהרן שטיינבערג, ב. י. ביאַלאַסטאַצקי, אַלעקסאַנדער פאַמעראַנץ, און נ. ב. מינקאָוו מיט אַ גאַנצער קריטישער מאַנאָגראַפיע. אַ ספעציעלן יישר-כוח פאַרדינט י. ישורין פאַר זיין עדעלשטאַט-ביבליאָגראַפיע. ער פאַרדינט נישט נאָר אַ יישר-כוח, נאָר אַז מען זאָל אים פשוט באַזינגען ווי דעם אמתן ל״ויניק פון אונזער ליטעראַטור, וואָס זוכט נישט קיין שכל פאַר זיינע קאַלאַסאַלע ליטע-ראַרישע מצוות.

צוואַנציק דיכטער באַזינגען עדעלשטאַטן. דאָס איז אַן אינטערעסאַנטע מיניאַטור-אַנטאָלאָגיע פאַר זיך. די ראַזשינקע פון דער אַנטאָלאָגיע איז מאַריס ראַזענפעלדס ליד. ער באַזינגט נישט נאָר באַזידלט. עדעלשטאַט האָט זיך אַפט געקריגט מיט דעם דיכטער, וואָס איז געווען דאָס וואָס פאַקטיש יעדער איד איז ביים היינטיקן טאָג — אַ שטיקל סאַציאַליסט, אַ ציוניסט, אַ נאַציאָנאַליסט, אַ פאַטריאַט. ביי עדעלשטאַטן איז אַזאָ דיכטער געווען אַ פאַלשער און פריי-ציפלאַזער.

היינט פאַר אַ געבראַטנס מיט אַ קאַרטאַפל

לעקט ער דעם רייכן לומפס פאַנטאַפל;

מאַרג פאַר אַ גילדן לוי

שרייט ער: עס לעבע די פרייהייטס-פאַן!

מאַריס ראַזענפעלד האָט לויט גאַנץ גוט-אַנגעגעבענע סימנים, אַנגענומען אַז דאָס מיינט מען אים — האָט ער פרייגעלאָזט זיינע פילן און אַזוי געשאַסן:

פעלן דען ווירקלעכע קריטיקער דענקענדע

מיט בילדונג, מיט האַרץ און טאַקטיק?

וואָס נאַרישע קראַצערלעך, שמירערלעך קרענקנדע

דערלויבן זיך צו שרייבן קריטיק?

עדעלשטאַט האָט שטאַרק באַוואונדערט און ליב געהאַט מאַריס ווינטשעוו-

סקין. ער האָט אים אָבער פיל מאָל געשטראַפט, און אויך ווינטשעווסקי האָט געהאַלטן, אַז עדעלשטאַט פירט זיך איבער מיט זיין פאַרטיי-קריטיק —

אַ גלויב מיר — פריינט, דיין ערלעכער,

דיין זיסער לידער-קלאַנג.

וואָלט קלינגען שענער, הערלעכער

אַ קנאה אין געזאַנג.

די צוויי פאַלעמישע לידער זיינען נישט די איינציקע שטעכעלקעס אין

דעם לידער-קראַנץ, לכבוד עדעלשטאַטן. אין דער מיניאַטור-אַנטאָלאָגיע

ווערט אויך געבראכט אַ ליד פון מאַריס הילקוויט, פון דער פּעריאָדע ווען דער באַרימטער אַמעריקאַנער סאַציאַליסטישער פּירער איז נאָך געווען אַן אונזער־ריקער און האָט נאָך אפּילו געשריבן אידיש.

איד האָב געזען אַ פּאַר פּאַעטן
אַן טאַלאַנט און אַן דיכטער גאַב,
וואָס מאַכן דערנאָך אומגעבעטן
פאַר איר, אויף יעדער וואָך אַ דזשאַב.

דאָס האָט ער אָנגעגריפן עדעלשטאַטן פאַר שרייבן אין דער „פּרייער אַר־בעטער שטימע“, וואָס הילקוויט, אונטער זיין פּסעוודאָנים „המנגן“ האָט אָנגערופן — „אַ שמוציקעס זשאַרגאַניש בלאַט“. אין דעם געבראַכטן פּערז דאַרף זיך „גאַב“ מיסתמא לייענען „גאַב“, כדי ס'זאָל זיך גראַמען מיט „דזשאַב“. דאָס געדענק־בוך לכבוד עדעלשטאַטן פון איבער 600 זייטן, לעבט אויף פאַר אונז יענע צייט, ווען להכעיס אַלע פאַרטייקריגערייען, האָבן אידישע אַרבעטער, איבער דער גאַנצער וועלט געזונגען —

אַ, גוטע פּריינט, ווען איד וועל שטאַרבן
טראַגט צו מיין קבר אונזער פּאַן —
די פּרייע פּאַן מיט די רויטע פּאַרבן,
באַשפּריצט מיט בלוט פון אַרבעטסמאַן.

וויל איד זאָגן, אַז ביאַלאַסטאַצקי האָט געטאַן אַ גרויסאַרטיקע אַרבעט, צוזאַמענשטעלנדיק דאָס בוך, און זיין אָפּהאַנדלונג „פיר זיינען זיי געווען“, איז באמת אַ פיינער עסיי, וועגן מאַריס ראָזענפּעלדן, דוד עדעלשטאַטן, מאַריס ווינטשעווסקי'ן און יוסף באַוושאַווער—מיט דעם אויסנאַם פון סוף־וואָרט, ווען ב. י. ביאַלאַסטאַצקי מאַכט פון אַלע אידישע דיכטערס סאַציאַלע זינגער: ס'קומט אויס ווי ביאַלאַסטאַצקי וואַלט ביים סיום פון בוך געמאַכט אַ באַנקעט פאַר דער גאַנצער אידישער פּאַעזיע.

א. לייעסין

א לייעסיניס מאַגערסטע יאַרן זיינען געווען פון 1910 ביז 1920. ער האָט אין יענע יאַרן געדרוקט עטלעכע איבערזעצונגען פון טיו־טשעוויץ, היינע'ן, וויטמאַנען און אַנדערע. די אייגענע לידער זיינע זיינען געווען בלאַסע, האַרטע געגראַמטע פּערזן. די "יונגע" וואָס זיינען דורך יענע יאַרן געווען שטאַרק אַקטיוו און קעמפּעריש, האָבן אויף אים נישט אַנגעשטעלט זייערע קאַנאַנען. זיי האָבן אים לחלוטין נישט געהאַלטן פאַר קיין שטאַרקן כוח אין דער פּאָעזיע. געקעמפט האָבן זיי קעגן ראָזענפעלד'ן, יהוּאַש'ן, אייני-האַרנען, אַבער לייעסיין, האָבן זיי געשפּירט, באַקעמפט זיך אַליין מיט זיינע אייגענע לידער.

פון 1910 ביז 1920 האָט לייעסין אַנגעשריבן אַ טויז אַריגינעלע לידער, נישט אַן ערך אַ טויז, נאָר טאַקע ממש אַפּגעצייילטע צוועלף לידער, וואָס האָבן נישט געקענט אַרויסרופן קיין גרויס לויב און קיין קנאַת משוררים. אין 1917 איז געווען זייער פּאָפּולער זיינס אַ סאַטירע "ישראלק", וואָס האָט געקלונב־גען ווי אַ פּרוגישע איבערדיכטונג —

פאַרזאָרגער רעכטס, פאַרזאָרגער לינקס,

ישראלק איז אינמיטן;

דער רייסט אַהער, דער רייסט אַהין —

דער אויבערשטער זאָל היטן!

דאָס ליד פאַרמאַגט עלף פּערזן און איין פּערז שלעפט מיט דעם צווייטן —

ישובים רעכטס, ישובים לינקס,

ישראלק איז אינמיטן;

פּראַיעקטן, טשאַרטערס, ברייט און גרויס,

זיי שיטן זיך און שיטן.

מען האָט זיכער נישט געקענט פאַראיבל האָבן אויף די "יונגע", וואָס האָבן אין אַזעלכע שורות נישט געשפּירט קיין פּאָעזיע; וואָס זיי זענען אפילו נישט נתפעל געוואָרן פון דעם אופן ווי לייעסין האָט שפּעטער, אין 1919, געזוכט אויפצואוועקן אין זיך זיין אייגענעם פּאַטאַס. זיין וואַרעמען נאַציאָנאַלן טאָן, אין זיין ליד וועגן משיח'ן, וואָס זיצט — "ביים טויער פון רויס".

ער זיצט און ער קראַצט זיך די קרעץ מיט אַ שערבל
און וואַרט, פון יסורים געקוועלט,
צי קען ער אַוועקגיין שוין הויך מיט די וואַלקנס
און ברענגען די גאולה דער וועלט.

דאָס איז געווען ווי אַ פאַראַדיע אויף זיינע אַמאָליקע נאַציאָנאַלע לידער,
וואָס ער האָט געשריבן מיט יאָרן פריער, אין די ניינציקער יאָרן, אָדער נאָך
שפּעטער, אין 1907, ווען זיין ברייטער דעקלאַמאַטאָרישער פּערז האָט פאַר-
מאַגט אַטעם און ער האָט מיט אידישע ווערטער געפאַנגען דעם העראַזשן
ריטם פון נאַציאָנאַלע רוסישע באַלאַדעס, ווי אין זיין ליד — „רבי עקיבא“ —
דער אויפּשטאַנד איז דערשטיקט, בר כוכבא איז שוין טויט.
דער לעצטער שטראַל יהודה'ס טונקלט און פאַרגייט.

די פּאָעמע האָט דערגרייכט הויכע טענער —

דאָן האָב איך טיף געפילט, ווי שענדלעך איז דער מוט
צו בלייבן לעבעדיק אין ים פון קדושים-בלוט.
די „יונגע“ האָבן נישט אויפגעמישט זיינע אַמאָליקע לידער; און א. ליע-
סין האָט דורך די מאַגערע, אומשעפּערישע יאָרן זיינע נישט אַרויסגערופן ביי
זיי דעם נייגער צוריקצורופן זיינע קרעפטיקע, זאָגערישע פּאָעמען, פון יענע
יאָרן, ווען א. ליעסין האָט זיך געקאָנט פאַרגלייכן מיט די בעסטע פּיאַנערן
פון אידישן ליד און אָפט באַוווּזן זיי נאָך אַריבערצושטייגן אין פּאַטאָס.
איך האָב ניט, אַ, עלנדע אומה מיט וואָס דיר צו דינען,
אַרום אין דעם אַרימען, וואַכיקן לעבן.
דעם נפּעג דאָס האָב איך, דעם נפּש דעם הוילן —
איך קען דיר אים געבן!

אַזוי האָט א. ליעסין געזונגען אין 1894. אין יענע יאָרן האָט ער פאַר-
מאַגט אַן איבערצייגנדיקע, עקשנות'דיקע מוזיק, וואָס האָט דורכגעציטערט
זיינע ווערטער מיט דער קראַפט פון דורכלעבונג:
אַ פינצטערער, גרויסער, העראַזשער עבר,
ווי טייער, ווי ליב דו ביסט מיר.

די דאָזיקע ווערטער, בעסער געזאָגט, דעם תוכן פון די ווערטער האָט
ליעסין דורכגעבענקט אין אַ סך לידער זיינע —

עס ווערט מיין צימער פול מיט בלוטנדע געשפּענסטער,
זיי ציען זיך צו מיר, זיי רינגלען מיך אַרום,
אין בלייכן שייין פון קדושים מיט טויט־שמערץ־אויסדרוק —
אַ, זיידעס הייליקע, קערט אייער גאָט מיר אום.
דאָס זענען שורות פון זיין ליד „געשפּענסטער“, געשריבן אין יאָר 1910,

אויף דער שוועל פון זיין מאַגערער עפאַכע, ווען דער דיכטער א. ליעסין האָט דעם גאַנצן פּאַטאַס זיינעם אַריינגעזונגען אין זיינע אַרטיקלען, וואָס ער האָט צו יענער צייט געשריבן אין „פּאַרווערטס“, און שפּעטער אין דעם חודש־זשורנאַל „צוקונפּט“, וואָס ער האָט אָנגעהויבן רעדאַקטירן אין 1913. ביז ער האָט איבערגענומען די רעדאַקציע פון „צוקונפּט“ האָט א. ליעסין שוין געהאַט הינטער זיך אַ דיכטערישע קאַריערע פון אַ פּערטל יאַרהונדערט.

די אידישע פּאַעזיע וואָס האָט אָנגעהויבן ווייזן סימנים פון רייפּקייט אין די ניינציקער יאָרן און אין אָנהויב פון צוואַנציקסטן יאַרהונדערט, האָט צו פּאַרדאַנקען א. ליעסין פּאַר גאָר אַ סך לידער. ער איז געווען פון די ערשטע, וואָס האָט פּאַרשטאַנען דעם טיפּן באַטייט פון אַ נאַציאָנאַלער אידישער פּאַעזיע. ער איז אויך געווען פון די אַריגינעלע אידישע סאַטיריקער. זיין סאַטירע האָט פּאַרמאַגט אַ סך מער געשניצטע איידלקייט פון פּרוגין. זיין ליד „דער קרעמער“, וואָס איז געשריבן געוואָרן מיט 58 יאָר צוריק, קען נאָך היינט געליענט ווערן מיט פּאַרגעניגן. דער קרעמער איז אַ חקרן, וואָס ליענט די „הצפירה“ און חלומט פון —

אַ אידישע מלוכה, רבותים,

צי קענט איר דאָס גרינטלעך פאַרשטיין ?

דאָס הייסט דאָך אַ מלוכה פון גאונים,

אַ מלוכה פון מלכים אַליין.

אַבער דעם קרעמערס חלומות ווערן איבערגעשלאָגן פון מסחר —

נאָר פּלוצלונג באַווייזט זיך אַ קונה,

אַזוי ווי אַן אַרבעט די גרויס,

און בעט פאַר אַ קאַפּיקע הערינג,

און שלאָגט אים פון ענין אַרויס.

נישט גענוג וואָס דעם קרעמערס רעיונות ווערן צעשלאָגן און ער ווערט

ביי אַזאַ פּדיון כּולו מסחר און כּולו וואָך, ווערט מען נאָך אין שטעטל דער קרבן

פון קנאה־שנאה —

עס זעען פון ווייטן די לייזונג

די הונדערטער קרעמער אין גאַס,

און פּרעסן עס אויף מיט די אויגן,

מיט אויגן פון קנאה און האָס.

אַבער די „יונגע“ האָבן נישט אויסגעזוכט זיינע אַמאָליקע לידער און א.

ליעסין, וואָס איז פון 1913 אָן געווען דער רעדאַקטאָר פון דער „צוקונפּט“,

האָט זיך ווי דערשראָקן פאַר דער נייער גרופּע פּאַעטן און אַריינגעדרייט דעם

לאַמפּ פון זיין ליד. ווען מיר, די נאָך אינגערע דיכטער, זענען געקומען אין

1919, האָבן מיר אים שוין געהאַלטן פאַר אַ געוועזענעם פּאָעט. מיר האָבן אוודאי נישט צוריקגעמישט זיינע לידער, און הגם פאַר אונז זענען נאָך דע- מאַלט געווען לעבעדיק אַזעלכע געשטאַלטן, ווי אברהם רייזען, יהואש און מאַריס ראָזענפעלד, האָט א. ליעסין, דער דיכטער, אינגאַנצן געהערט צו דער פאַרגאַנגענהייט, און מיט אַ שמייכל האָבן מיר געלייענט זיינע שורות —

שפּילן זיך קינדערלעך, טענעמענט-קינדערלעך —

קויטיק און קרענקלעך און קליין,

העמדלעך צעריסענע, בעקלעך פאַרמורזעטע,

דאָך אַזאַ ריר, אַזאַ חן.

אונז איז דערווידער געווען דער ריטם. די ווערטער זענען געווען טויטע. ס'האָט אונז אויסגעוויזן, אַז דאָס איז אַן עפיגאַניש-פאַרוואַסערטער ראָזענ- פעלד. מיר האָבן זיך אַפילו נישט גענומען די מי אויסצוגעפינען, אַז דאָס איז גאַר אַ פאַרוואַסערטער — א. ליעסין.

מיר דאַכט זיך, אַז זייער ווייניק מענטשן האָבן פאַרזיכטיק געלייענט א. ליעסין'ס דריי בענד לידער, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן באַלד נאָך זיין טויט, אין 1938. א. ליעסין האָט נישט זוכה געווען צו זען זיינע אייגענע לידער אין בוך-פאַרם. שוין אין 1938 איז געווען קלאַר, אַז אַ פּרוכטבאַרער נאַציאַ- נאַלער פּערזען-שרייבער איז אונז אינגאַנצן פאַרבייגעגאַנגען, אין די יאָרן, ווען מיר זענען געווען פאַרטאָן אין דער באַניאונג פון אידישן ליד. ליעסין איז געווען זייער אַ שווערער מענטש, אַ ביטערער עקשן און אַ מוראדיקער נישט- פאַרגינער. ער איז געווען אַ ווייס-און-שוואַרץ-זענער, אַדער ס'איז געווען גרויס און הימליש, אַדער ס'האָט געטויגט אין דר'ערד. ער איז געווען אַ גרויסער עגאַצענטריקער און אַ מתנגדישער פאַנאַטיקער, וואָס האָט ליב גע- האָט... פיינט צו האָבן. אַ שטיק צוליב דעם, וואָס ער האָט זיך אַזוי פיינט- לעך באַצויגן צו דער נייער אידישער פּאָעזיע אין אַמעריקע, האָבן מיר אינגאַנצן פאַרזען זיין געוואַלטיקע שפּע פון גוטע און שלעכטע לידער. אין די אַכצן יאָר, פון 1920 אָן, ווען דער פּאָעט האָט זיך אויפגעכאַפט פון אַ טיפּן שלאָף — ביז ממש געציילטע טעג פאַר זיין טויט, האָט דער דיכטער געשריבן דריימאַל אַזויפיל, ווי אין די ערשטע 32 יאָר פון זיין רייכער, דיכטערישער קאַריערע. א. ליעסין'ס ערשט ליד איז געשריבן געוואָרן אין 1888. פינף טעג פאַר זיין טויט, אַ האַלבן יאָרהונדערט שפּעטער, האָט ער דיכטעריש באַזוכט עדגאַר עלען פּאָוס שטיבל און פאַרנומען דעם ראַב'ס אויסגעקראַקעטן "קיינ- מאַל-מער":

האָט געוואַכט דאָרט שטילקייט, ווי איך בין אַהין

מיט אַ האַרץ אַ קלאַפּנדיקס — צו אים געקומען;

פון דעם דיכטערישן אומזין פון זיין זין.

פון זיין שיינקייט, פון זיין פארכטיקער באַנומען.

א. ליעסין איז געווען אַ פּאָעט פון אַ סך אינספּיראַציע, וואָס איז אָפּט דערשטיקט געוואָרן אין רייד. ער איז נישט געווען פון די פּאָעטן, וואָס מיט זייערע אייגענע לידער שאַפן זיי פאַר זיך אַליין אַ שטרענגע מאָס. ער האָט געקענט פליען הויך און ער האָט זיך נישט געשעמט צו קריכן. ער איז געווען אַ קנאַפער מפונק אויף לשון. ער האָט גוואַלטיק געטרױט דער באַגייסטערונג זיינער, וואָס האָט זיך געוויינלעך אויסגעזונגען אין די ערשטע עטלעכע שורות. נאָך די ערשטע שורות פון הייסער באַגייסטערונג מוז יעדער פּאָעט ערשט זיין אויף דער וואַך און בלייבן נישטער, כדי ער זאָל דערשפירן צי ער שטעפט נאָך די ווייטערדיקע שורות מיט וואונדער, אָדער דער גאַנצער פּאָדעם איז אים אויסגעאַנגען.

א. ליעסין האָט געהאַט אַ חוש פאַר דראַמאַטישקייט. מיר איז אַ וואונדער פאַרוואָס ער האָט נישט געשריבן קיין דראַמעס אָדער דראַמאַטישע פּאָעמעס. ער האָט שטאַרק ליב געהאַט צו הערן זיין ליד. ער האָט אָפּט געשריבן זיין ליד, נישט אַזוי פאַרן געמיט, ווי פאַר אַ מויל, וואָס זאָל עס דעקלאַמירן. אין 1921 האָט דער דיכטער אויסגעזונגען זיין ליד „אידיש“, וואָס גיט אונזער לשון היסטאָרישע חשיבות און בירגער רעכט אין אידישן לעבן, אין אַלע לעבן-דער. דאָס ליד וואַלט אַ סך געוואונען, ווען דער דיכטער וואַלט זיך געווען פאַרזיכטיק צוגעהערט צו זיינע אייגענע ווערטער און זיך אויסגעהיט פון אַזעלכע שטרויכלונגען —

ווען ווייס פלעגן געבן אַ שימער

צוויי פליגלטן פון הינטן ביי איר,

אָדער ווען ער וואַלט עס נישט אַזוי צעצויגן און פאַרשיינפערלעכט מיט

רעטאָריק —

טאָ האָב איך דעם שימער פון שטערן-לענגענדן,

די ליבע לבנה-באַלייכטונג פון גייסט.

אַבער דאָס ליד פאַרמאַגט העראַאישע מוזיק און עס איז פון די קרעפֿ-

טיקסטע לידער אין דער אידישער דעקלאַמאַציע-ליטעראַטור. אַזאַ ליד וואַלט

מען געמעגט אָפטער דעקלאַמירן אויף דער ראַדיאָ.

פון וואַרמס, פון מיינץ און פון שפּייער,

דורך פּראַג און לובלין, ביז אַדעס,

האַט אַלץ זיך געצויגן איין פּייער,

האַט אַלץ זיך געצויגן איין נס.

א. ליעסינ'ס לידער פון אידישע ימים טובים זענען עכטע יום-טובֿ'דיקע

איבערלעבונגען. מען קען פון זיינע לידער צוזאמענשטעלן אַ גאַנץ מחזור פון אידישע מאָדערנע תפילות און יוצר. ער האָט אין די יום־טוב לידער גע- בליצט מיט אמת'ער נאָסטאָליע. ער האָט געהאַט די באַגאַבונג צו זען דעם שיין פון אידישן יום־טוב אויף ניו־יאָרקער גאַסן.

זאָל דאָ גלייך געזאָגט ווערן. ליעסין איז ניט געווען קיין גרויסער פּאָעט. ער איז געווען דער קלענסטער פון די ריזן. ער האָט אָבער איבערגעלאָזט עטלעכע גרויסע לידער, וואָס מ'קען נאָך היינט פון זיי הנאה האָבן. ער איז אפשר דער גרעסטער כרעסטאָמאַטיע־דיכטער אונזערער. אויף זיינע לידער, אויף זיין עכטער אידישער פייערלעכקייט, מעג מען דערציען אידישע קינד- דער. זאָלן זיי, איידער זיי הויבן אָן פרעגן ליטעראַרישע קשיות, איינזאָפן אין זיך אַזעלכע רייד און אַזוי זיך דורכטענה'ן מיט דעם משה־געשטאַלט.

אַ, האָר פון די גייסטער! האָסט דורות באַגייסטערט,

און וואו איז דיין קבר ווייס קיינער דאָך ניט

בעת הונדערטער טויזנטער האָבן געמייסטערט

דעם האָר פון די שטיינער אַ גרוב־פּיראַמיד.

און וואו איז ער איצט, דער טיראַן טוט־אַנכאַמען?

אַן עלנדע מומיע, פּאַרטריקנט, פּאַרגעלט!

און דו נאָך, ווי דעמאָלט, דו צינדסט מיך מיט פּלאַמען,

אַ, משה רבנו, אַ ליכט פון דער וועלט!

אין דעם זעלביקן ליד, וואָס איז אגב פון זיינע לעצטע לידער, זענען

דאָ שרעקלעכע שורות —

אַט גרינט אַ גראַניט־וואַנט, אַט שלעפט מען דאָרט אויבן

אַ שויס־ווייסן פעלז, אַ געזימט קאַלאַסאַל,

אַט נעמען אים טויזנטער באַנזן־הענט הויבן,

אַט גיט ער פּאַטאַל אויף די הויבער אַ פּאַל.

אָבער די כרעסטאָמאַטיע־קינדער, ווי מיר ווייסן, פרעגן נאָך נישט קיין

קשיות. זיי שמייכלען אַפילו נישט פון דער „עלענדער מומיע“. זיי וועלן דע-

קלאַמירן און געדענקען די אינספּירירנדיקע שורות —

און דו נאָך, ווי דעמאָלט, דו צינדסט מיך מיט פּלאַמען,

אַ, משה רבנו! אַ, ליכט פון דער וועלט!

ווי זיי וועלן געדענקען שורות פון זיינע אַנדערע היסטאָרישע פּאָעמעס, וועגן

רבי עקיבא, מהר"ם מרוטענבערג, אליהו, יהודה המכבי און אַנדערע גרויסע

געשטאַלטן, וואָס ליעסין האָט זיי געוואָלט געבן דיכטערישער תיקון.

א.

די איבער אַכט הונדערט לידער, וואָס זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן לכבוד אברהם רייזענ'ס 75טן געבוירנטאָג, הויבן זיך אָן מיט אַלף, מיט דעם סאַמע ערשטן ליד, וואָס דער מחבר האָט געשיקט צו י. ל. פּרצ'ן, מיט 61 יאָר צוריק, דאָס ליד האָט דער פּאָעט געשריבן ווען ער איז אַלט געווען פּערצן יאָר, געדרוקט געוואָרן איז עס אין פּרצ'ס ערשטן באַנד — „די אידישע ביבליאָטעק“, ווען דער יונגער פּאָעט איז שוין געווען אַ רייפּער, פּופּצן יאָריקער בחור.

כ'האַב אַמאָל ערגעץ געזאָגט, אָו רייזען איז געווען דער ערשטער נאָר-מאַלער דיכטער אין דער אידישער פּאָעזיע און געמיינט האָב איך דערמיט צו זאָגן, אָו ער איז געקומען צום אידישן ליד דירעקט, נישט דורך קרומע וועגן פּון השכלה, ער האָט אויך נישט באַדאַרפט קומען צו אידיש מיט מורא, אָו ער באַגייט חלילה אָן עולה, וואָס ער שרייבט לידער פאַר אידן און נישט פאַר גוים, ער האָט געוואוסט אָו ווען ער וואַלט זיינע לידער געזונגען פאַר גוים וואַלט עס אפשר אַנדערש געקלונגען, אָבער ער אַליין וואַלט פּון דעם קיין הנאָה נישט געהאַט.

ער איז געווען דער ערשטער נאַטירלעכער אידישער שרייבער און זיין ערשט רוי ליד איז גלייך געווען אַ פּראָפעסיאָנעל ליד און האָט אפילו אַנגע-שאַגן אַ פּושקין-טאָן.

ווען דאָס לעבן איז פאַרביטערט,
און דאָס האַרץ הויבט אָן צו קלעמען,
און אַ טרער אין די אויגן ציטערט,
און דערציילן האָסט ניט וועמען.

אין די לעצטע צוויי שורות פון דעם אַכט-שורות'דיקן ליד, שווערט דער יונגער פּאָעט אומדירעקט געטריישאַפט צו אידיש און צום אידישן ליד, און דער יונגער אויפגייענדיקער פּושקין נעמט אויף זיך די באַוואוסטזיניקע ראַלע און אויך די טיפע אחריות צו זיין אַ אידישער דיכטער.

אַ, מיין אַרעם-אידיש לידל —
בלייב מיר דו כאַטש וואַרעם דו.

פּרץ האָט די צווייטע סטראָפּע שטאַרק געענדערט, אָבער דעם יונגן אָנהויבערס פאַרוואַנדקטע אייגנליכע, וואָס אַ פּרעמדע האַנט, זאָל זיין אפילו די פירער־ישע, פּאַטערלעכע האַנט פון פּרצ'ן, האָט זיך צוגערירט צו זיין ערשט־לינג, האָט אים געצוואַנגען צוריקצושטעלן די צווייטע סטראָפּע „לויטן זכרון“ און געבן זיין אָנפאַנגעריש ליד דעם תיקון פון אייגנס. דאָס איז אַן אינטערעס־סאַנטער פּסיכאָלאָגישער שטריך פון טיפּער דיכטערישער אויפריכטיקייט. דער דיכטער האָט צו זיין 75טן יובל געזאַמלט זיינע לידער, האָט ער געוואָלט קומען מיט אַלע זיינע אייגענע פּגמ'ען, אָבער אַן דעם פּגם פון די עטלעכע שורות, וואָס דער גרויסער מדריך האָט אים אונטערגעשטעלט.

די לעצטע צוויי שורות זיינען דערפאַר טאַפּלט אינטערעסאַנט און זיי ווערן טאַפּל־אייגן, אי דעם יונגן פּאַעט, אי דער אידישער פּאַעזיע, ווייל מיר ווייסן, אַז ער האָט גלייך אין אָנהויב מיט אינגלשער באַוואוסטזיניקייט, גע־וואָלט שאַפּן דעם סינטעז פון דער ברייטער, צעזונגענער וועלטלעך־דיכ־טערישער שורה, וואָס האָט דערציילט פון אַ פּריוואַטן זעלבסט־שמערץ — מיט דעם געפיל אַז דער אידישער פּאַעט קען געפינען זיין טרייסט אין דעם „אַרעם אידיש לידל“ וואָס דאַרף אים און קען אים משמעות אָנוואַרעמען.

דאָס איז שוין מער נישט קיין משכילישער צוגאַנג צום אידישן ליד, קיין אַפּאַלאַגיע פאַר אויסקלייבן דעם אַרעמען אינסטרומענט אידיש, נאָר פאַר־קערט, דער דיכטער וויל זיך גלייך צוטוליען צום „אַרעמען אידישן ליד“; און אַרעם ווערט דאָ גענוצט נישט מיט פיינשמעקערישער קריטיק, נאָר מיט טיפּער וואַרעמקייט.

פון דעם סינטעז — פון וועלטלעכקייט מיט מאַי־קאָ משמע לביקער אידישקייט, האָט דער פּאַעט קיינמאַל נישט אַפּגעווייכט. אברהם רייזען איז גע־קומען מיט אַ נעאַ־משכילישן צוגאַנג, צו באַווייזן, אַז די גאַנצע אויסמענטש־לונג קען מען און דאַרף מען געפינען אין אידיש, און אַז אידיש פאַרמאָגט אין זיך די דערהויבנדיקע מעלות פון דעם לשון פון דער מדינה, אַז זיין אַ איד אויף אידיש אין דער גאַס, קען און דאַרף שוין ממילא מיינען — זיין אַ מענטש אויף דער גאַס. מ'קען אַרויספירן דעם איד פון געצעלט, רעדן און טראַכטן אויף אידיש און זיין אַ מיטגליד פון דער גרויסער מענטש־משפּחה.

75 יאָר אברהם רייזען באַטייט פינף און זיבעציק יאָר ליבשאַפּט צו אי־דיש — די גאַנצע פינף און זיבעציג יאָר, ווייל רייזען אַליין איז גלייך געבוירן געוואָרן אין אַ רייזעניסטיש הויז און אין אַ רייזעניסטישער אַטמאָספּערע. דער טאַטע זיינער קלמן האָט געשריבן אידישע לידער און ליב געהאַט אידיש. דאָס גאַנצע הויזגעזינט האָט זיך צעשריבן אידיש, נישט נאָר דער בכור אַליין; און דאָס איז אַ קלאָרער באַווייז, אַז דאָס הויז האָט געהאַט אַן השפּעה, און דער

טערמין „רייזעניסטיש“, וואָס דער גרויסער מיטגליד פון דער משפּחה האָט געהאַלפּן אויסשמידן, איז נישט געווען אַ יש מאין, נאָר אַ הויז-ליבשאַפט וואָס דער דיכטער האָט איינגעזאַפּט אין זיין קינדהייט. דערפאַר קען מען גאַנץ זיכער רעדן פון רייזענס אַלע פינף און זיבעציק יאָר, ווי פינף און זיבעציק אידיש-יאָרן, אַריינרעכענדיק די סאַמע ערשטע געהערטע פּלאַטרנדיקע ליבשאַפט. אָבער די 75 יאָר אידיש-ליבשאַפט און אידיש-געטריישאַפט זיינען געווען ווייט פון בלינדער געטריישאַפט. רייזען האָט גלייך געוואוסט, אַז נישט נאָר טאָר ער נישט אַוועקגיין אויף אַ טריט פון זיין אָנגעצייכנטן וועג ווי אַ דיכ-טער, וואָס איז פאַרקנסט צום אידישן ליד, נאָר אַז דאָס לשון וועט דעמאָלט האָבן אַ האַפּט, אויב ער וועט עס פאַרהאַפּטיקן מיט אידישן מאַי קאָ משמע לן אינהאַלט.

רייזען האָט פרי געוואוסט, אַז ער מוז איבערפּלאַנצן און אַריינפּלאַנצן אין אידיש אידישע ווערטן, און אויב אידיש איז באַשערט צו זיין אַ קליין-העברעאיש, וואָס זאָל ווערן אַ דערהאַלטונג-פעסטונג פאַרן אידישן פּאָלק, דאַרף עס קומען מיט העברעאיזירטן תּוכן.

אויב יהוּאַש האָט פרי אָנגעהויבן צו איבערזעצן תּנ"ך, מיט דער זעליקער כּונה, אַז אידיש נויטיקט זיך אין דער באַקרעפּטיקונג פון תּנ"ך, כדי צו האָבן אַ פּונדאַמענט אויף וואָס צו בויען, האָט אברהם רייזען נאָך פריער אָנגעהויבן צו איבערזעצן דעם גייסט פון תּנ"ך אויף אידיש. ער האָט געוואוסט אַז אַן דער פאַרקניפּונג מיט דער טיפּער אידישער ווערטיקייט, וועט אידיש פאַרבלייבן אַ דיאַלעקט, אָבער נישט קיין לשון. ער האָט בעסער פאַרשטאַנען דאָס אידישע לעבן ווי די משכילים, וואָס זיינען געקומען פאַר אים. ער האָט קודם-כל גענו-מען אַריינבויען אין אידיש דאָס גאַנצע מענטשלעכקייט פון דער גאַס, פון דער גאַס וואָס פאַר איר האָט זיך דער משכיל געוואָלט אַזוי שטאַרק אויספיינען און צו איר איז ער געקומען מיט אַזויפיל איינגעגעסענע אינהיביציעס; און גלייכ-צייטיק האָט רייזען געוואוסט, אַז די עסטעטישע מאַניערן פון דער גאַס וועלן אַלץ בלייבן אַסימילאַציע אפילו אויף אידיש, אויב אידיש אַליין וועט נישט ווערן אַ פול אידיש לשון, נישט אַ צייטווייליקע אומגאַנג-שפּראַך פאַר אידן. אויב מיר קענען ביים היינטיקן טאַג קומען מאַנען חשיבות פאַר אידיש, אין אַ צייט ווען אידיש איז פאַקטיש פאַרשניטן געוואָרן צוזאַמען מיט מיליאָנען אידישע מיילער, און ווען די אויפריכטונג איז אַזאַ אומדערוואַרט פאַן-אידישע, וואָס כאַפּט אַרום אַזויפיל עקזאַטישע גלות'ן; אויב מיר קומען באַוואַפנט מיט גערעכטע פּאָדערונגען, האָבן מיר צו פאַרדאַנקען אין אַ גרויסער מאָס די 75 יאָר אברהם רייזען, וואָס האָבן אויף אַ קלוגן, פּקחות-דיקן אופן אויפגעבויט אַ גרויסן, גערעכטן אידיש-טורעם, לויט אַלע כללים פון בוי-קונסט; מייסטעריש

און מיט חכמה און מיט אַ סך פאַראויסזען, אַז די געביידע מוז ווערן אַ הויז פון פּאָלק און גאַט און נישט בלויז אַ הויז פון לשון.

דאָס איז דער שענסטער אויפטו פון דעם דיכטער אברהם רייזען, וואָס האָט כסדר געדענקט, אַז בעת ער בויט זיין אייגענע דיכטערישע קאַריערע, בויט ער אויך אויף אַ גרויסע אידיש-געביידע, אין דער שענסטער אידישער טראַדיציע. אויב ביי די פאַראייניקטע פעלקער האָבן אידן זיך געקענט פאַר-רופן אויפן תנ"ך, כדי צו רעכטפערטיקן און באַקרעפטיקן זייערע תביעות אויף ארץ ישראל, קענען מיר קומען מיט אברהם רייזען'ס געזאַמלטע לידער ווי מיט אַ אידיש-תנ"כ'ל און פאָדערן אַנערקענונג פאַר דעם לשון, וואָס אברהם רייזען האָט אויף אַ פרומען אופן תנ"כ'יזירט; נישט אַפטרעטנדיק קיינמאַל פון דער עסטעטיק פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, וואָס ער האָט אויף אַ באַ-וואוסטזיניקן אופן געעפנט מיט אַ זשורנאַל, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פון יאָרהונדערט פון גרויסע האַפנונגען.

רייזענען איז טיף געגאַנגען אין איבערפלאַנצן אויף אידיש די העברעאישע ווערטן און נישט נאָר איבערפלאַנצן, נאָר אַריינקעטן, אַז זיי זאָלן ווערן אַן אינטעגראַלער טייל פון אונזער לשון, אַז עס זאָל נאטירלעך אַריינזינגען די טרייסט פון אַ וואונדערלעכן און ליכטיקן פירוש המלות, וואָס האָט דעם אידישן פּאָלק-מענטש געעפנט די אויגן און אים אויסגעלייכט דעם רוקן און אים געגעבן אַזויפיל שטאַלצע ספר-אידישקייט.

ווען זיין ברודער, אַ געדריקטער,

איינגעהויקערט, איינגעבויגן,

מיט אַ דאָרן, בלאַסן פנים,

מיט פאַרוויינטע, רויטע אויגן,

קומט צו דיר אַן עפעס לייען

פאַר זיין הויזגעזינד אויף ברויט —

זיי זשע, מלוה, נישט קיין אכזר,

שינד פון אים ניט אַפ די הויט.

ס'איז גענוג צו שטודירן די אַכט שורות, כדי צו זען ווי דאָס חומש'ל פינקלט מיט אַ ניי ליכט און ווי אידיש האָט געקראָגן אַן אייגענע חומש'דיקע באַרעכטיקונג, ווייל מ'קען מיט אידיש אַזוי וואונדערלעך און וואַרעם טענה'ן — „זיי זשע, מלוה, ניט קיין אכזר, שינד פון אים ניט אַפ די הויט“.

ווען עס וועט די נויט אים צווינגען,

ווי עס טרעפט אין ביזן לעבן,

דיר, דו, מלוה, אַלס אַ משכן

ס'לעצטע בגד אַוועקגעגעבן.

זאָלסט נאָר דאָס בגד האַלטן
 ביז די זון וועט אונטערקומען,
 דען דאָס בגד איז זיין קאָלדרע,
 און דו האָסט זי צוגענומען.
 אָ, זיין איינציק לעצטן בגד,
 זאָלסטו מלוה, איס אומקערן,
 ביינאָכט וועט ער צו מיר וויינען,
 כיוועל נישט שווייגן זיינע טרערן.

דאָס איז נישט בלויז אַן איבערזעצונג נאָר אַ פירוש־רייזען, אַ פירוש וואָס
 וויינט מיט ביטערע טרערן, ווייל די חומש־ווערטער קריגן דאָ אַ נייע וויי-
 נענדיקע געזאָנגיקייט, וואָס רייסט נאָך מער אויס דאָס האַרץ. ווער קען זאָגן,
 אַז אין אידיש איז פאַראַן ווייניקער געטלעכע מאַגענדיקייט, ווי אין דעם
 אַריגינאַל? דעם גאַנצן פּאָלקסטימלעך האָט אברהם רייזען אַרקעסטרירט. ער
 האָט אויפגעבויט זיין ליד פון „זיי זשע מלוה“, „דיין ברודער אַ געדריקטער“,
 „הויזגעזינד אויף ברויט“, „ס'לעצטע בגד“, „ניט שווייגן זיינע טרערן“. צו-
 זאַמען, אין סך־הכל, איז עס אַלץ נישט נאָר דערהויבן געוואָרן נאָר טאַקע גע-
 הייליקט געוואָרן. און ווער קאָן זאָגן אַז אין דעם ליד איז פאַראַן ווייניק סאָ-
 ציאַליזם פון דעם מאַגענדיקן צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, וואָס אַברהם רייזען
 האָט אזוי אויסגעטייטשט און אויסגעוויינט אין זיין פאַרחומש'ונג פון אי-
 דישן לשון?

דערפאַר איז פאַר אברהם רייזענען געווען לייכט צו געפינען אין אידיש
 די תנ"כ'ישע יושר־פאַראַלעלן —

דו האָסט פאַרגעסן דיין ברודער'ס נויט,
 זיין עלנט און זיין פּיין,
 און ווען ער איז געזעסן אַן ברויט,
 האָסטו געטרונקען וויין.

אַדער —

אַ, העמערל, העמערל קלאַפּ!
 שלאָג שטאַרקער די טשוועקעס, שלאָג גיך,
 ביז מאַרגן מוז פאַרטיק שוין זיין
 דער גבירה'טעס טאַכטערלעך שיד!

אין 1897, פונקט מיט 55 יאָר צוריק, איז לייכט געווען פאַר אברהם
 רייזענען, אין דעם עטישן תוכן פון אונזער לשון צו געפינען קלאַרע, אידישע
 מאַרקסיסטישע רייד —

א. העמערל, העמערל קלאַפּ
 ניט גליטש פון מײן האַנט זיך אַרויס!
 מײן איינציקער שפּיזער ביזט דו,
 פון הונגער אַן דיר גיי איך אויס.

אין אָנהויב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, טאַקע אין יאָר 1900, האָט רייזען אָנגעשריבן זיין קרעפטיק ליד — „די וואַנט“ און באַוווּן אַזויפיל מייסטערשאַפט, אַזויפיל געניטשאַפט פון פּערז און אַזויפיל מונטערנדיקן אימ-פעט, אַז דאָס סימבאָלישע ליד איז געווען דער שענסטער אַריינשאַפן אין דעם יאָרהונדערט פון גרויסן צוואַג. אין דעם ליד פאַרמאָגן מיר דעם גאַנצן רייזען וואָס פאַרטאַכלעוועט נישט קיין רייד, וואָס קומט כּסדר פאַרהאַפטיקן דאָס לשון וואָס אויף אים שרייבט ער, וואָס קומט תמיד הייליקן נישט נאָר דעם נאָמען פון שרייבער, נאָר דעם כלל וועמענס אַרויסגעשטעלטער שליח ער איז; וואָס קומט אונז אויסגלייכן און גלייכווערטיקן און וואָס האָט כּסדר אינ-זיבען, אַז דאָס לשון מוז אָנגעלאַגלט ווערן מיט גערעכטיקייט, כדי עס זאָל ווערן אַ פעסטונג פון גערעכטיקייט.

די אויגן — פּול-צאַרן, פאַרגאַסן מיט בלוט,
 די הערצער — זיי שלאָגן מיט קראַפט און מיט מוט —
 מיר שטייען ביי אַ הויכער, געמויערטער וואַנט,
 מיט העק און מיט האַמערס, און אייזנס אין האַנט —
 מיר ברעכן די וואַנט.

הערט די שאַלנדיקע פּערז-גבורה, הערט זיך איין אין דעם טאָן פון מוט
 און אין דעם נאַטירלעכן קלאַנג פון יעדער אידיש וואָרט, וואָס איז מסוגל
 אויסצודריקן רעוואָלוציאַנערן טריאומף.

די וואַנט איז געמויערט גאָר פעסט און גאָר דיק,
 פאַרצוימט אונז די וועגן צום לעבן, צום גליק;
 פאַרשטעלט אונז די ליכטיקע זון און זי מאַכט
 פון פריילעכן טאָג אונז אַ פינצטערע נאַכט —
 מיר ברעכן די וואַנט!

הערט די העק און האַמערס פון דער פינפטער שורה — „מיר ברעכן די

וואַנט!“

און פאַלט פון דער שטיינערנער וואַנט ווען אַראַפּ
 אַ שטיין, צי אַ ציגל, טרעפט וועמען אין קאַפּ —
 די איבעריקע בלייבן דאָך שטיין גאָר אַן שרעק
 און אַרבעטן ווייטער, מען לויפט נישט אַוועק —
 מיר ברעכן די וואַנט!

און דאָ קומט דער לעצטער פּערז מיט זיין רעוואָלוציאָנערער סימבאָליק.
 די אַרבעט דאָרף דויערן, די אַרבעט איז שווער —
 פאַרזאַמלט זיך ברידער, קומט אַלע אַהער
 זאָל יעדערער צולייגן פעסטער זיין האַנט,
 מיר וועלן די הויכע, די פינצטערע וואַנט — צעברעכן,
 צעברעכן די וואַנט.

די פינפטע שורה, איז אַ וואַריאַנט פון „מיר ברעכן די וואַנט“, „צעברעכן,
 צעברעכן די וואַנט!“ ווערט גלויביקער, מוטיקער, האַפענונגפולער.
 דער דיכטער אברהם רייזען האָט אַמאָל אויך געקענט מאַכן אַן אַפּאָריוז
 מיטן קאַמענטאַר אויף דער רעוואָלוציע, איבעררייסן די שפּאַנונג פון זיין
 ליד און געבן אַ פינקל מיט אידישער עפיגראַמאַטישער קלוגשאַפט. ער
 זינגט צו אַ סאַציאַליסטישער מיידל אַזוי :

דיינע אויגן לייכטן, פינקלען,
 ווען דו רעדסט פון נייע צייטן;
 אַלע מענטשן גלייך און גליקלעך,
 ווען די אַרדנונג וועט זיך בייטן.
 און איך גלויב אין דיין נביאות,
 דאָך אין אויג מיינס שטייען טרערן;
 ביי דער בעסטער אַרדנונג, ליבסטע,
 וועסטו אַלץ נישט מיר געהערן.

אַבער בדרך כלל פאַרגינגט זיך רייזען נישט קיין שמייכל, ווען ער קומט
 מאַנען אידישע גערעכטיקייט אויף אידיש.

עס וויל שוין נישט אַלעמען שפּייזן די ערד —
 אַ קום שוין, משיח, אויפן קלאַר-ווייסן פּערד.

„עס וויל שוין נישט אַלעמען שפּייזן די ערד“ איז דער פאַרראַט פון מאַ-
 מע-ערד. זי האָט אַפּגענאַרט, זי שפּייזט אַ וואַרעם אונטער דער ערד אַבער נישט
 די אויסדערווילטע באַשעפעניש —

אַ קום שוין משיח עס דריקט אומעטום
 די קייטן פון קנעכטשאַפט אַרום און אַרום;
 עס האָט שוין קיין אַרט דאָס אומשולדיקע בלוט,
 וואָס שפּריצט און וואָס גיסט זיך פון אונטער דער רוט.

דאָס איז רייזענס טאָן פון פאַרחומש'ונג, וואָס מיט אים האָט ער פאַר-
 טייערט אונזער לשון און אים געגעבן דעם ניי-תנ"כ'ישן ווערט. פאַראַן ביי
 רייזענען אַ ליד, וואָס ער האָט געשריבן נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, אַ

טיפ־טראַגיש ליד, וואָס איז אַבער אַנגעלאָדן מיט אַ בטחון און מיט דער פרייד פון אידישן צוריקבוי און מיט אויפריכטונג.

זיינען פיל צעלאָפּ, פיל האָט מען צעטרילבן,
פון דער גאַנצער קהילה, ניינצן בלויז געבליבן.

אַבער מיט די ניינצן אידישע פאַמיליען
איז דער רב געבליבן, זייער צער צו שטילן.

אַט איז ווידער דער טרייסטנדיקער טאָן, דער טאָן וואָס האָט אַנגעוואַרעמט
אונזער אידיש לשון און זעכציק יאָר פאַרפרומט דאָס אידישע ליד.

אַבער קליינע קינדער גייען אום אָן תורה,

דאָ באַפאַלט דער עדה טיפע אַנגסט און מורא.

גייען זיי און קלערן — ניט פון טרינקען, עסן —

אַז עס זאָלן קינדער גאָט'ס וואָרט ניט פאַרגעסן.

הונגעריקע אידן הויבן אָן צו פרעגן:

וויפיל איז געבליבן יעדערנס פאַרמעגן?

לייגט מען זיך צוזאַמען אַ מלמד דינגען —

איז אַ וויסטער חורבה קינדער־קולכלעך קלינגען.

די זעלביקע רייזענישע אידישע מאי קאָ משמע לניקייט, וואָס מיט
איר האָט ער אַזוי פאַרהאַפטיקט און פאַרגרונטיקט דאָס אידישע ליד און
דערהויבן דאָס אידישע לשון.

אַך דער צער פון אורח — ס'איז דער עדה'ס ווייטאָג,

אַן הכנסת אורחים איז אין שטעטל נויטיק;

הויבן אָן די הערצער רירן זיך און רירן —

און די אַרעמע ניינצן ווערן אַלע גבירן.

ווערן זיי גבירן בפועל ממש, ווייל רייזען גיט זיי נשמה'דיקע אידישע
עשירות, און מיט דער פאַראידישונג פון דעם העברעאישן לשון רבים ווערן
די אידיש־גבירן, כלומר, הייליקע גבירן.

לייגט מען צוזאַמען, ווערן היבשע סומען,

שטייט אַ הויז פאַר אורחים, יעדער איד מעג קומען!

דאַכט זיך, אַז אַ בת־קול לאַזט פון דאָרט זיך הערן.

יעקב'ס וואוינונג קיינמאָל זעט ניט חרוב ווערן.

אַ חדר, אַ מלמד, קינדער קולכלעך, אַ הויז פאַר אורחים, דאָס איז אַלץ
ניי־אידישקייט אַריינגעמויערט אין אונזער לשון, כדי דאָס לשון זאָל ווערן
פאַראינהאַלטלעכט און זאָל אַליין ווערן יעקב'ס וואוינונג, וואָס טאָר קיינ־
מאָל נישט חרוב ווערן.

און דער גרויסער אַרכיטעקט פון יעקב'ס וואוינונג איז אברהם רייזען,

וואָס האָט די וואוינונג קלוג און אידיש-לומדיש אויפגעבויט, לויט אַלע אַלט-תנ"כ'ישע מוסטערן. ער האָט אונזער לשון געגעבן מאַראַלישע עקזיסטענץ-רעכט און עקזיסטענץ-זיכערקייט. יעקב'ס וואוינונג קיינמאָל וועט נישט חרוב ווערן. אַזוי לאַנג ווי אידיש וועט קומען צום טיש פון וועלט-לשונות און טענה'ן אַזעלכע רייד — וועט יעקב'ס געצעלט נישט אונטערגיין.

און ווער עס האַלט אָפּ די פרייד פון דער וועלט

איין מינוט, איין מינוט —

ווי קען ער אַליין — איך קען נישט פאַרשטיין —

דאָ לעבן באַרוט ?

און ווער עס פאַרהאַלט דעם שאַל און דעם רוף

צו לעבן אין גליק —

ווי קען ער אַליין אַ גליקלעכער זיין

מיט לויטערן בליק ?

און ווער עס דערלאַזט אין קעלט און אין פראַסט

זאָל אויסגיין די וועלט —

ווי קען ער אַליין ביים פייער דאָן שטיין

אין וואַרעמען געצעלט.

אברהם רייזענ'ס 75 יאָר האָבן אַריינגעבויט אייביקייט אין אידישן לשון און מיר דאַרפן בענטשן די 75 יאָר פון דעם געבענטשטן און באַפליגלטן אידיש-בויער, וואָס האָט מיט זיין אייביק ליד געגעבן אונזער מאַמע-לשון אייביקע זכות-אַבות.

מיט אברהם רייזען איז אַוועק די יוגנט פון דער אידישער ליטעראַטור. ער איז געווען דער אינגסטער און דער גלויביקסטער פון אַלע. מיט זיין אַוועקגיין איז זי באַרױבט געוואָרן פון דעם שענסטן געשטאַלט זײט פּרױץ. אים דאַרף עס געזאַגט ווערן לשבח, אַז אַ חוץ איד און שרײַבער איז ער גאַר-נישט געווען, גאַרנישט באַדאַרפט זײן. די גרעסטע וועלט-געשעענישן און גע-שעענישן אין זײן פּערזענלעך לעבן האָבן זיך אַלץ געדרייט אַרום דעם איד און שרײַבער אין אים. ווען ער איז געווען מיט אונז, איז אונזער בענקשאַפט צוריק, צו דער יונגשאַפט פון דער אידישער ליטעראַטור, געווען אַ לעבעדיקע. ס'איז גענוג געווען ער זאָל זיך באַווייזן אַז ער זאָל אויפֿלעבן אונזערע ערשטע טריט וואָס ער האָט אונז געלערנט שטעלן, ווי לײענערס און שרײַבערס. איז ער געווען מיט אונז, איז אונזער פאַרגאַנגענהײט געווען פאַר'אוצר'ט אין אים. ער האָט די פאַרגאַנגענהײט אונזערע געשעצט, געשאַצט און דערהויבן. ער איז קײנמאַל מיט אונזערע אַמאָליקע יאָרן פון באַוואַנדערונג נישט צו-ווייט אַוועק פון זיך, כדי ער זאָל זיי נישט פאַרשוועכן. ער איז געווען דער שענסטער סימבאָל פון אונזער ליטעראַטור און איר גאַנצקײט, אין איר וואַונדער פון אַנט-שטייאַונג און ווערן.

ער איז געווען דורך און דורך פּראָפעסיאָנעלער קינסטלער מיט אַ קינסטלערישער קרוין אויפן קאָפּ, וואָס ער האָט געטראָגן מיט אַ סך פּאַל-קישער זעלבסטווערדע. ער האָט געוואוסט ווי ווייט נאָענט ער דאַרף צולאָזן דאָס פּאַלק צו זיך איבערלאָזנדיק אַ קלײנע מחיצה — דאָס אַכטל פון אַן אַכטל שרײַבערישע גאוּה, וואָס ער האָט געהיט און געטראָגן, ווי קײנער פון אונז קען נישט אָפּהיטן און טראָגן.

די ערשטע קלאַסיקערס אונזערע, מענדעלע, שלום-עליכם און פּרץ, האָבן אין אָנהױב געשטעלט אומזיכערע טריט און געקומען צו דער אידישער ליטעראַטור דורך אומוועגן און פאַרשידענע פּרעג-צײכנס. פּרוג איז זיך דערגאַנגען די יאָרן וואָס ער שרײַבט יאַטקע-לשון. מענדעלע, דער גרויסער באַשאַפּער פון אידיש, האָט אויך אָפט פאַראיבֿל געהאַט אויף דעם נײַט-גאַנץ געביקן אינסטרומענט. פּרץ האָט אַוודאי זיך באַקלאָגט, ווי אַנדערש זײן ליד וואָלט געקלונגען פאַר גוים. אַבער דער פּופּצינאַריקער רײזען איז גלייך

אַריינגעוואַקסן אין זיין אידיש ליד און קיינמאָל נישט מתרעם געווען אויף קנאַפע אויסדרוק־מעגלעכקייטן פון אונזער לשון. ער האָט אַריינגעשפּאַנט אין דער אידישער ליטעראַטור — אַ פּאַרטיקער שרייבער און געוואוסט, אַז ס'איז דער גורל פון יעדער קינסטלער צו מאַכן פון קנאַפּקייט רחבות און אַפּטמאַל צו זוכן די קנאַפּקייט, כדי אין איר ענגשאַפּט אַרויסצואווייזן קינסטלערישע בריה'שאַפּטן.

און רייזען האָט גלייך גענומען ווייזן, וואָס מ'קען טאָן מיט דעם קליינעם ליד און מיט דער קליינער דערציילונג. ער האָט אין זיי ביידע אַריינגעטאָן אַזוי־פיל אינהאַלט, אַז די קליינע שאַפּונגען זיינען געוואָרן ווי באַזונדערע ווערק, וואָס האָבן זיך גערעכנט און געציילט צווישן טויזנטער לידער און דערציִי־לונגען. פּופּציק גוטע רייזען־לידער זיינען פּופּציק ווערק, וואָס אַז מ'לייענט זיי קען מען זיי קיינמאַל נישט פּאַרגעסן. פּופּציק גוטע רייזען־דערציילונגען זיינען אַודאי פּופּציק באַזונדערע בנינים, ווי ס'זאָגט עדות די זאַמלונג פון זיינע פּופּציק געקליבענע דערציילונגען, וואָס איז נישט לאַנג צוריק דערשינען. אין זיין שאַפּונג איז רייזען געווען אידיש־פּוריטאַניש. ער האָט קיינמאַל נישט געוואַלט פּאַרגעסן, אַז ער טאָר נישט געבן קיין קינסטלערישע שאַלעכץ, אַז ער איז אַ זון פון גרויסן המשך אונזערן, אַז ער טאָר זיך נישט צו־לאַנג פּאַר־שפּילן. ס'איז איצט נישט די צייט צו שאַצן, וויפּיל ער פּערזענלעך האָט דורך דער שטרענגער געטריישאַפּט צו תּוכיִקן אידישן אינהאַלט פּאַרלירן, אָבער דער געווינס פּאַר דעם גרויסן אידישן האָב און גוטס אונזערס איז אין לשער. ער האָט קודם כל פּאַרהאַפּטיקט דאָס אידישע לשון. ער האָט אונזער אידיש געגעבן העברעאישע ווערדע. רייזענ'ס אידיש, דער עיקר פון די לידער זיינע, איז אוניווערסאַל־הומאַניסטיש. מ'קען אים איבערזעצן אין אַלע לשונות, און זיינע לידער, אויב זיי וועלן אפילו אַנווערן אין קינסטלערישן ווערט, וועלן זיי אָבער קיינמאַל נישט פּאַרלירן דעם תּנ"כ'ישן פּאַטאָס.

ער איז געווען דורכאויס אידיש אין זיין טעמאַטיק. אַלע וויסן, אַז דער שרייבער דאַרף מאַנען גערעכטיקייט, אָבער ביי אַ סך שרייבערס קלינגט עס ווי אַנגעשטעלטע סטיליזאַציע. ער האָט עס טאַקע געמיינט ערנסט. אברהם רייזען האָט געבראַכט צום אידישן ליד און צו דער אידישער דערציילונג אַ גאַנצן תּנ"ך, וואָס ער האָט געהאַלטן אין איין מעביר־זיין און הפּטורה־דיק אויסזינגען. זיין אידיש ליד קומט גלייך מיט גרויסע זכות'ן, וואָס וועט ווערן אַן אַנזעעוודי־קער טייל אין דעם גרויסן כינוס אונזערן. פון דער קנאַפּקייט פון זיין לשון האָט רייזען אַרויסגעשלאָגן גענוג חיונה און חיות, אַז ס'איז אים כּמעט נישט נויטיק איבערצוזעצן אויף העברעאיש. אַפּילו דער שטרענגסטער העברייער קען זיך אַנשטויסן, וויפּיל העברעאיש רייזענ'ס יעדער אידיש וואָרט מיינט.

רייזענ'ס וואָרט האָט פרי געקראָגן דעם חותם פון אַ פּערזענלעכקייט. די וואַרעמקייט זיינע איז נישט געווען קיין אַנאַנימע. דער אידישער לייזער האָט זיך גלייך אויסגעלערנט דערקענען און זוכן דאָס וואָרט, וואָס איז אים אַליין, דאַכט זיך, געלעגן אויף דער צונג. רייזען איז געווען דער כלל־שרייבער, אין שענסטן זין פון וואָרט. ער האָט מוציא געווען צענדליקער טויזנטער אידן, וואָס האָבן אין זיין וואָרט געהערט, ווי זייערע מחשבות ווערן פאַרפיינערט און באַ־פליגלט.

ווען רייזען איז קוים אַלט געווען אַכצן יאָר, האָט ער אין אַ פּילאָ־דעלפיער צייטונג פאַרעפנטלעכט — „טרויעריקע מאַטיוון געווידמעט אַרעמע לייט“. מיט דעם אַרויספאַר האָט רייזען גלייך גע'חמת'עט אַלע זיינע לידער, וואָס זיינען תמיד געווען געווידמעט אַלערליי אַרעמע לייט, אַלערליי באַרויבטע, דערנידעריקטע און צעטראַטענע. זיין סאָציאַליזם איז געווען אַ אידישער, אַ יושר'דיקער, אַ גערעכטער, שטרענגער, דורכגעגילדיקט מיט אידישער גוטס־קייט.

אַבער זייענדיק דער כלל־שרייבער, דער קאַלעקטיווער מאַנער און קלאַ־גער, האָט ער געשאַפן דאָס לירישע ליד, וואָס איז אויך געווען כלליש, מיט דער צוגעפאַסטקייט צום אידישן פאַרבענקטן מענטש, מיט זיין באַשיידענער גאַמע פון ליבשאַפט און בענקשאַפט. זיין ליריש ליד איז געווען טיף־אידיש מיט דער צוגעשפיצטער המצאה'דיקייט און שאַרפּקייט. ס'האָט זיך שטענדיק געלוינט צו דערלייזענען זיין ליד ביזן סוף, ווייל ביים סאַמע סוף איז געקומען אַ דערפינדערישע שורה, אַ בליציקער געדאַנק.

ער איז געווען איינער פון די גרויסע מייסטערס פון דער קורצער דער־ציילונג. זיין דערציילונג דערציילט זיך קיינמאָל נישט פון זיך אַליין, נאָר זי האָט שטענדיק אַ לכתחילה'דיקן פּלאַן, וואָס אויף דעם דאַרף אַרויפגעבויט ווערן און אַריינגעבויט ווערן אַ גאַנץ געביי. עטלעכע זיטלעך דאַרפן אויפ־כאַפן אַ מאַמענט אין אַ לעבן, וואָס זאָל פאַרמאַגן דעם הויך פון אייביקייט. די בעסערע דערציילונגען זיינע זיינען ווי גוטע קאַפיטלעך תנ"ך. זייער אויסגע־מאַגערטקייט אין פּרט פון שילדערונג פאַרמאַגט אַ ביבלישע מוזיקאַלישקייט. די שיינקייט זייערע באַשטייט דווקא אין נישט פּראַפּאַנירן, אין נישט מחלל זיין מיט איבערשילדערונג און מיט וועלטלעכע מיטלען, וואָס שרייבערס האָבן געפונען, כדי אויסצופילן אַ חלל — מיט ווערטער.

אברהם רייזען איז צו אונז, קיין אַמעריקע, געקומען אַ פּולער, פאַרענדיק־טער קינסטלער און מיט אידישער וועלט־באַרימטקייט. אַבער ער איז דאָ, ביי אונז, נישט פאַרגליווערט געוואָרן. ער איז אין אַמעריקע געוואָרן, אין זיינע ליי־דער, מער ווי אין זיינע דערציילונגען, טיפּער און קינסטלערישער. ער האָט

דאָ ביי אונז, אין די צוואַנציקער יאָרן פון אונזער יאָרהונדערט, ווען רייזען איז שוין אַלט געווען פופציק יאָר און האָט געהאַט הינטער זיך לידער, וואָס זיינען געווען אַ טייל פון יעדער אידנס זכרון, דערהויבן זיין ליד, נאָך מער פאַר-קינסטלערישט זיין וואָרט און באַרייכערט זיין מוזיק. אין 1921 האָט אברהם רייזען, דער דיכטער פון „הוליעט, הוליעט“, פון 1899, געפונען אַזעלכע גייע, רייכע אויסדרוק-מיטלען:

מיר ביי דער גרעניץ פון צייטן,
ווי שווער איז צו מאַכן אַ טריט.
פאַנטאַסטישע בילדער פון ווייטן,
און פעלזן און בערג פון גראַניט,
און מחנות פאַרצויבערטע רייטן.
פון קיינעם געפירט און געהיט.
און דאָ וואו מיר שטייען איז היימלעך
און אַלץ אַזוי נאָענט באַקאַנט;
די לאַנקעס, די הייזלעך, די ביימלעך,
די קליינענקע בלומען ביים וואַנט,
די נידריק געפלאַכטענע ציימלעך,
די רואיקע פירנדע האַנט.

אַט דאָס ליד, מיט דעם פאַראַלעליזם פון שטימונג און געפיל, די „מחנות פאַרצויבערטע רייטן“ און „די רואיקע פירנדע האַנט“ איז אַ מוסטער פון שלימות, הן מוזיקאַליש און הן אין דעם קוים אַנגעדייטן אַלעגאָרישן אינהאַלט. ס'איז אַ גייער פאַרטיפטער רייזען. ס'איז אַ רייזען וואָס איז ווייט אַוועק, אַפילו פון זיינע אייגענע קלאַסישע לידער, וואָס אין זיי האָט ער תמיד אַזוי טיף-אידיש רעאַגירט אויף דעם מעמד פון איד אין דער וועלט.

מיר זענען פון וועלט די פרושים,
מיר עסן ביי פעלקער בלויז טעג.
מיר זענען זיך עוסק אין תורה,
די פעלקער אין קריג, אין געשלעג.
מיר האָבן ביי רוסלאַנד אַ מאַנטיק,
אַ ביטערער טאַג וואָס ער גיט:
דאָס ברויט איז געזאַלצן פון טרערן,
ער ציילט יעדן ביסן און היט.

דער פאַרגלייך פון איד צום פרוש פון דער וועלט, וואָס עסט טעג איז אַביסל צו-נאַקעט, אָבער דאָס קלוגע ליד איז געוואָרן איינס פון די פאַפּו-

לערסטע לידער אין דעם רייזען-רעפערטואַר פון פּאַלקס־זכרון. דער דיכטער אַליין האָט זיך פונדעסטוועגן נישט אָפּגעשטעלט און זיך נישט אונטערגעגעבן זיין אייגענער פּאַפּולאַריטעט. ער איז אויסגעוואַקסן אין די שפּעטערדיקע יאָרן און ווייט אַריבערגעוואַקסן זיינע אייגענע פּריערדיקע לידער.

ער האָט זיך אָנגעהויבן נאָך מער ווי פּריער צו אינטערעסירן מיט דעם געהיימען כוח פון וואָרט און קלאַנג.

כ'האָב ליב דעם ווייסן רויש פון ווערטער
וואָס פון דעם ליד זיך טראַגט,
דעם אָפּקלאַנג פון די בלאַנקע ערטער,
דאָס וואָרט וואָס ניט דערזאָגט.
דאָס שטילע מורמלטן, ווי פון קוואַלן,
וואָס דיר איז ניט באַקאַנט,
פון וואָנען קומטן זיי און פּאַלן,
אין וועמענס וואונדער לאַנד.

דאָס דאָזיקע גיט־זייער כאַראַקטעריסטישע רייזען־ליד ווערט געבראַכט, כדי צו ווייזן אַז מען דאַרף זיין פּאַרזיכטיק ווען מען וויל רייזענען צו־שטאַרק אינוויגן אין שויס פון פּאַלקישקייט. ער איז אוודאי דער שענסטער פּראָדוקט פון פּאַלק, וואָס האָט זיך אויסגעלערנט ליטעראַרישע עברי, אָבער אין אַ סך לידער און דערציילונגען זיינע איז ער אַוועק ווייטער און העכער, און זיינע „גיט־רייזעניסטישע“ שאַפונגען זיינען געוואָרן פונקט אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר אים, ווי זיינע אַמאָליקע פּאַלק־אַרטיקע זאַכן, וואָס האָבן געהאַט אַן אייגן־אַרטיקן חן.

און דער חן זיינער איז געווען אַן עכטער, נישט קיין קינסטלעריש־צו־געטראַכטער און געשניטענער. ער האָט באַרייכערט די אידישע ליטעראַטור מיט אַ גרויסער קינסטלערישער פּערזענלעכקייט, וואָס איז געוואָרן די קינסט־לעריש־אַנגענומענע פיזיאָנאָמיע פון ערשט־שניט פון דער אידישער ליטע־ראַטור, פון ערשטן נאָך־קלאַסישן פּעריאָד אונזערן. אין זיין איין גוט ליד איז פּאַראַן מער אידיש־קינסטלערישער אַטעם, ווי אין צענדליקער זייטן פון צע־צויגענער מעלאָדראַמאַטישער אידישקייט פון אַנדערע ראשונים.

איך הער דעם טרויער פון דער וועלט,
איך ווייס ניט ווער עס ליידט און וואו,
און שאַטנס רוקן זיך אַלץ אָן
און ס'קלינגט און רופט אַ ווייטער טאָן.
איך הער דעם טרויער פון דער וועלט,

אָ גרוס פון אַלץ, וואָס לעבט און ליידט,
איך ווייס ניט, ווער און וואו עס ליידט,
איך הער אַ רופן פון דער ווייט ...

רייזען איז געווען דער פּאָעט פון בטחונ'דיקן אָפטימיזם. גלייך נאָך דעם
ערשטן פּאַרשפּיל צום צווייטן וועלט-חורבן, האָט ער געשריבן אַ צאָל לידער,
וועגן דער טראַגיק און האַפּנונג פון אידישן עקשנות'דיקן צוריקבוי, און
וועגן זיין כסדר'דיקער פּאַרקניפּונג מיט זייער צער.

איך בין זיי מקנא די ברידער
און שוועסטער אויף יענער זייט ים;
איך בין, ווי אַ בלעטל וואָס האָט אים
דער ווינט אָפּגעריסן פון שטאַם.

דאָס וואַרעמע אידישע לשון זיינס איז בולט אין דעם דאָזיגן געזאַנג, וואָס
איז אַ מוסטער פון אידישער אינהאַלטלעכקייט, פון דעם גרויסן מאַי קאָ משמע
לך, וואָס ער האָט תמיד געבראַכט אין טעמאַטיק, אַזוי גיך ווי ער האָט זיך צו-
געריירט צום אידישן וואָרט.

ווי וואָלט איך מיט זיי איצט געוואַנדערט
אין עלנט, אין שרעק און אין נויט;
און טיילן אינאיינעם די טרערן,
און טיילן די שרעקן פון טויט.
איך בין זיי מקנא דאָס אומגליק!
ווי וואָלט איך מיך גליקלעך געשעצט
צו ווערן מיט זיי גלייך געטריבן,
פון שונא געיאָגט און געהעצט!

זיין געשטאַלט איז געווען ווי זיינס אַ גוט ליד. האָט ער זיך באַוויזן, האָט
מען אים גלייך אָפּלאָדירט, ווי מ'וואָלט אים געלייענט פון פנים, אָדער פון
זכרון; ווי מ'וואָלט אים געדענקט פון יענער צייט, ווען זיין בילד האָט צווישן
די ערשטע פּאַטאַגראַפישע קאַרטלעך פון אונזער צעלויכטענער שריפטשטע-
לער-גאַלעריע באַשיינט אידישע הייווער. זיין פנים איז געווען דער געדענקטער
אויפגאַנג פון דער אידישער ליטעראַטור, וואָס איז אַמאָל געווען די טרייסט
פון אַ פּאָלק, וואָס האָט גענומען אַ יונג לשון און עס פּקחות'דיק פּאַרעלטערט,
פּאַר'תנ"כ'ט און פּאַרחשו"ב'ט. אברהם רייזען איז געווען דער לעבעדיקער
סימבאָל פון דעם דאָזיקן אויפגאַנג וואָס האָט אונז תמיד באַגלייט. מיר האָבן
זיך צוגעוואוינט צום געדאַנק, אַז ער דאַרף מיט אונז בלייבן ווי דער לעבעדי-
קער מעמואַר פון אונזערע שענסטע קינדער-יאָרן, ווען מיר האָבן אויסגע-
שרעקט די הענט און געריסן רייפע, זעטיקע פרוכט פון דעם גרויסן מענ-

דעלע, שלום עליכם, פּרץ, אַש און רייזען בוים. ער האָט עס פאַר אונז אַלעמען
 כולל געווען מיט זיין — זיין אין אידישן לעבן, אַזוי לאַנג ווי מיר זיינען
 געווען אַנגעצייכנט צו זיין.

ער האָט געלעבט קרוב צו אַכציק יאָר, אָבער מיט אים איז אַוועקגעריסן
 געוואָרן דער לעבעדיקסטער דאַקומענט פון דער גלויביקער יונגשאַפט, פון
 דעם ליכטיקן באַרג־אַרויף אין דער אידישער ליטעראַטור.

יהוֹאָשׁ געהערט צו די געצײלטע פּאָעטן, וואָס די הנאה פון זײערע לידער דאַרף נישט פּאַרוועדליקט ווערן, אפילו אַ פּערטל יאָרהונדערט נאָך זײער טױט. אַ פּערטל יאָרהונדערט אומשטערבלעכקײט מעג טאַקע זײן נישט מער ווי אַ הרף-עײן, אָבער דער שטױב וואָס קען פּאַלן אױף די לידער פון אַ דיכ-טער, אפילו פון אַ לעבעדיקן דיכטער, אין משך פון 25 יאָר, קען אַמאַל זײן אַ גאַנץ שווערער. אָבער בעת די לידער פון אַ לעבעדיקן פּאָעט ווערן געמאַסטן, ווי שטאַפלען פון אַנטוויקלונג, ווערן די לידער פון אַ דיכטער, וואָס איז שוין יאָרן אַזעק פון אונז, געוויינלעך געמאַסטן, ווי פּאַראַדאָקסאַל דאָס זאָל נישט קלינגען, אי מיט אַכוריות, אי מיט ספּעציעלער אײנזעעניש. די אַכוריות באַ-שטייט אין דעם וואָס די לידער ווערן גענומען, ווי אן אונטערגעצויגענער סך הכל, ווי אַ חשבון וואָס דער אַזעקגעגאַנגענער פּאָעט קאַן שוין מער נישט איבערשרײַבן. די אײנזעעניש קומט דערפון, וואָס אפילו בולטע חסרונות פון אַ לאַנג-פּאַרשטאַרבענעם פּאָעט ווערן פּאַרזען מיט אַ וועדליק. אין דער הנאה גופא, וואָס מ'האַט אַמאַל פון אַזאַ פּאָעט, גנב'עט זיך אַרײן אַ וועדליק — וועדליק פאַר דער צײט, וועדליק די פּאָעטן פון זײן דור. אָן אַזאַ וועדליק קען מען שוין איצטער נישט הנאה האָבן אפילו פון טײל מאַריס ראָזענפעלד'ס גוטע לידער, אָפּגערעדט פון די אַכציק פּראָצענט וואָס מ'דאַרף צו זײ צוגײן, נישט נאָר מיט דער מידה פון אײנזעעניש, נאָר בפּירוש מיט דער מידה פון רחמנות. פּאַרבייגענדיק, וויל איך דאָ בלוזי זאָגן, אַז מאַריס ראָזענפעלד איז שטאַרק איבערגעשאַצט געוואָרן, סײ בײ זײן לעבן און סײ נאָך זײן טױט. ער האָט אונז איבערגעלאָזט בלוזי עטלעכע לידער, מיט סימנים פון עכטער גרויסקײט.

ווען מיר לײענען איצט יהוֹאָשׁ'ס לידער קענען מיר פון אַ גאַנץ באַשטימ-טער צאָל הנאה האָבן, אָן שום רעזערוואַציעס. ס'איז נישט נײטיק צו מעסטן דעם פּאָעט מיט די פּאָעטישע פיגורן פון זײן צײט, נאָר 25 יאָר נאָך זײן טױט, מעג מען נאָך יהוֹאָשׁ'ס לידער מעסטן מיט די לידער פון אונזער אײגענעם דור, ווי ער וואָלט זײ נאָך איצט געשריבן אין פּאַרמעסט מיט לעבעדיקע פּאָעטן. אַלע אמת'ע פּאָעטן שרײַבן לידער אין אַ פּאַרמעסט מיטן אײגענעם דור. אָן אַזאַ פּאַרמעסט זײנען די לידער נישט קײן אַרויסוואַקס פון דער העכערער און

אינספירירנדיקער קנאה וואָס פּאָעטן מוזן פאַרמאַגן, כדי צו פאַרמערן און פאַרגרעסערן דיכטערישע חכמה.

קײן ערגערע צײט צו שטאַרבן, ווי מיט 25 יאָר צוריק, האָט קײן פּאָעט נישט געקענט אויסקלייבן, ווען דער אויסוואַל וואָלט טאַקע געלעגן אין די אייגענע הענט. אָט דער פּערטל יאַרהונדערט האָט אַזויפיל אָנגעשוידערט, אַזוי מעכאַניזירט דאָס לעבן און אַזוי קאַטעגאָריש אַוועקגעשטעלט די מענטש-הײט פאַר דער ברירה פון גוטס אָדער שלעכטס אָן שום וואַריאַציעס און צווישנשטופן, און אָן ניואַנסן, אַז מ'האַט אויף גיך פאַרביטן די יוצרות און געכאַפט גוטס פאַר שלעכטס און שלעכטס פאַר גוטס.

דער איינפלוס וואָס אַזאַ זאַג-גלייך-יאַ-צוואַנג האָט געהאַט אויף אונזער גאַנץ לעבן איז אין לשער. פאַר דיכטערס איז פשוט געווען אַן איינשטעלעניש צו שטאַרבן אין אַזאַ אומרויאיקער צײט, ווען מ'האַט דעם פּאָעט נישט געלאָזט רואיק און געדולדיק דערבליען, אפילו צו דער ערשטער שטופע פון אומ-שטערבלעכקייט. לעבעדיקע פּאָעטן קענען נאָך עפעס זוכן מתקן צו זײן, זײ קענען זיך איבערשרייבן, אין ליכט פון דער אומגעדולד פון אונזער צײט. אָבער פּאָעטן וואָס זײנען געווען אומגליקלעך צו שטאַרבן אין אַזאַ צײט און שוין געשאַצט צו ווערן מיט דער מאָס פון אונזער צײט, זײנען געווען גרויסע רײזיקאַנטן, ווייל זײ האָבן איינגעשטעלט גאַר אַ סך, זײ האָבן געשטעלט אין קאָן אַ גאַנצע דיכטערישע קאַריערע, אויף אַ וואַגשאַל פון אַן אומגעדול-דיקער רעוויזיע.

מיר האָבן אַודאי זײער אַ סך פאַרלוירן וואָס יהואַש איז פריציטיק געשטאַרבן, ס'איז געווען אַ שווערער קלאַפּ פאַר דער אידישער ליטעראַטור. יהואַש האָט פאַרמאַגט זײער אַ פרוכטבאַרן מוח און ער וואָלט נאָך מער געווען באַרייכערט די אידישע פּאָעזיע. די פרייד מיט דעם סיום פון זײן קאַלאַסאַלער איבערזעצערשישער אַרבעט, וואָלט אים געווען געשאַנקען די רו, וואָס נאָך איר האָט ער אַזוי שטאַרק געבענקט אין זײנע לידער. זײ זײנען דאָך געשריבן געוואָרן אין דעם ניט-טאַג-און-ניט-נאַכט. אין דעם ביסל צײט, וואָס ער האָט באַווײזן אַוועקצוגעבן פון זײן באַמת איבערמענטשלעכער טאַג-טעגלעכער אַרבעט.

האַבן מיר, ווי געזאַגט, זײער אַ סך פאַרלוירן, וואָס יהואַש איז אַזוי אומ-געריכט אַוועק פון אונז, אָבער יהואַש אַליין האָט דערפון נישט שטאַרק פאַרלוירן. זײן גאַנצע אַרבעט וואָס ער האָט באַווײזן דורכצופירן, אין משך פון קאַרגע 37 יאָר פון זײן אָנגעשטרענגטער שעפּערישקייט, קומט אָן שום התנצלות צו אונזער דור און זאַגט שטאַלץ: מעסט מײך מיט אַלע דײנע אים-פעטיקע מאָסן, ווענד נישט אָן אויף מיר די מאָס פון וועדליק, אָדער רחמנות.

משפט מיך מיט אלע דייע שטרענגשאפטן. נעם קודם כל מיין אַרבעט און וועג עס און זע, אַז ס'האַט וואָג. טו אַן דייע האַרבסטע מבינישע שפּאַקולן און שאַץ די אַרבעט פון 37 יאָר.

ס'איז נישט נייטיק צו דערציילן, ווי ממש געטראָפּן אין פינטל ס'האַט יהוּאַש'ס איבערזעצונג פון תנ"ך. דווקא אין אונזער דור קענען מיר ערשט אַפּשאַצן, וואָס יהוּאַש האָט אויפגעטאַן מיט זיין תנ"ך פירוש. יהוּאַש האָט געשאַפּן די גרעסטע באַוואַרעניש קעגן אונטערגאַנג פון אונזער לשון. ער האָט געראַטעוועט טויזנטער אידישער ווערטער פון פאַרעסעניש און זיי געשאַנקען אייביקייט, אין קילן שאַטן פון אייביקן תנ"ך. יהוּאַש האָט מיר אַמאַל דערקלערט מיט דעם גאַנצן נאַאיוון ערנסט, וואָס בלויז גאַר-גאַר גרויסע מענטשן זיינען געבענטשט מיט אים, אז אין פּופּצן טויזנט יאָר אַרום וועלן יענע דורות נישט געדענקען אפילו, אַז ס'איז גאַר געווען אַ תנ"ך אויף דער וועלט. ער האָט פאַראויסגעזען, הייסט עס, אַזעלכע מוראדיקע קאַטאַסטראַפּעס און איי-בערקערענישן, וואָס וועלן אינגאַנצן אַפּווישן די תנ"כ'ישע ציוויליזאַציע.

פאַרטרויט האָט מיר יהוּאַש זיין מורא, אין דעם האַלב-טונקל פון דעם פּרוּדור, אין דער קאַפּע „איראַפּע“, אין 1923, וואו ער פּלעגט אַמאַל אַרייַן-קומען אַ פּרייטיק נאַכמיטיק. אין דעם קאַפּע פּרוּדור האָט ער ליב געהאַט צו פאַרברענגען און כאַפּן אַ שמועס מיט אַ אינגערן שרייבער, כדי צו קענען מיט אים רעדן וועגן ענינים, וואָס פאַר זיי האָט דער קאַכעדיקער און טומל-דיקער קאַפּע נישט געהאַט קיין אויערן.

דער אומרויאיקער פּאַעט האָט דעמאַלט נישט געקענט פאַראויסזען, ווי גיך זיינע פּופּצן טויזנט יאָר זיינען שיר נישט אַנגעפּלויגן און מקוים געוואָרן. ס'האַט גענומען ווייניקער פון צוואַנציק יאָר און זיין גאַנצע אַרבעט איז שיר נישט געווען פאַר בייע ווינטן.

ס'איז קלאַר, אַז יהוּאַש האָט פּונדעסטוועגן געשפּירט אַז ער טוט אַן איי-ביקע אַרבעט, איבערזעצנדיק דעם תנ"ך אויף אידיש. דער פּאַקט וואָס ער האָט עס געמאַסטן מיט טויזנטער יאָר, ווייזט וואָס פאַר אַן אַפּטימיום ער האָט פאַרמאַגט בנוגע אידיש. זיכער איז אַז דער וואַרעם פון זאַרג, אַרום דעם גורל פון אונזער לשון, איז ביי אים געווען פאַרבונדן מיט דער אַלגעמיינער שרעק-ווייזע פון דעם אונטערגאַנג פון אַ גאַנצער ציוויליזאַציע און נישט מיט דער מורא פון לשון-אונטערגאַנג. ער האָט מיט זיין איבערזעצונג פון תנ"ך אויפגע-הויבן אידיש איבער די וואַלוועלע שרעקן פון מאַמענטאַנעם און אַט-אַטיקן אונטערגאַנג און עס צוגעשמידט צו אייביקייט-פּראַבלעמען, צו אַ סקעפּטיק וואָס זעט פאַראויס קאַטאַקליזמען גאַנצע און איבעראַנדערשונגען, וואָס איידער

זיי וועלן אפווישן לשונות וועלן זיי פריער אפווישן און אפמעקן גאנצע ציווי-
לינאציעס.

דער פועל-יוצא פון אַזעלכע געבענטשטע און ווייט-לויפיקע ספקות
איז געווען זיין וואונדערלעך געשאנק פון דער תנ"ך איבערזעצונג. מיט דער
גייסטיקער באַפעסטיקונג, וואָס זיין תרגום טראַגט אין זיך אויף לאַנגע דורות.
די פרעכטיקע האַרמאָניע פון מאַדערנעם און אַנטיקן אידיש און די אַר-
קעסטראַציע פון גאַנצע זאַצן, וואָס ווייזן אויבן אויף ווי ווייט און ווי טיף אַנ-
געלאַגלט עס איז אונזער אידיש מיט תנ"כ'ישן ריטם, איז דער סוד פון דער
פרישקייט וואָס וועט דער איבערזעצונג געבן איר דויער. די תנ"ך-איבערזע-
צונג פאַרמאָגט אין זיך אַ סך פאַטענצן, פאַר דער באַנייאַונג און אויפפרישונג
פון אונזער לשון. תרגום יהואש איז נישט נאָר אַ פאַרענדיקטע איבערזעצונג,
נאָר אַ קלוגער אַנדייט אויף אַ נישט-פאַרענדיקטן עקספּערימענט אין לשון.
דערפאַר, קען מען מיט זיכערקייט פאַראויסזאָגן, אַז אויב אפילו אונזער אידיש
לשון וועט אין די קומענדיקע הונדערט יאָר דורכמאַכן פאַרשידענע ענדערונ-
גען, וועט דער שפיגל פאַר די דאָזיקע ענדערונגען אַלץ בלייבן תרגום-
יהואש, וואָס וועט קיינמאַל נישט ווערן אַלטפּרענקיש. און אויב ער וועט יאָ
ווערן אַלטפּרענקיש, לגבי צוקונפטיקע, נייע, מאַדערנע איבערזעצונגען פון
תנ"ך אויף אידיש, וועט די אַלטפּרענקישקייט פון יהואש'ס איבערזעצונג
ערשט קריגן נאָך מער אַנזען, מער אויטאָריטעט און מער חשיבות.

אַ היפּשן חלק פון אַט דער דערפרישנדיקייט געפינט מען אויך אין
יהואש'ס שפּעטערע לידער. דאָס לשון זייערס קען נישט פאַרעלטערט ווערן,
און היינט, אַ פּערטל יאָרהונדערט נאָך דעם דיכטערס טויט, זיינען זיי נאָך
ניי, מיט דער נייקייט פון איבערראַשונג. די נייע ווערטער, וואָס יהואש האָט
אויסגעזוכט, די נייקייט פון די בילדער, די ריידעוודיקע מוזיקאַלישקייט, דאָס
זיינען אַלץ מעלות, וואָס גיבן זיינע לידער די קוואַליטעט פון לעבעדיקער
פאַראויסגייעוודיקייט. ס'איז אין זיי אַריינגעטאַן געוואָרן מער ווי אַ פונק פון
די שפּראַך-יסודות און שפּראַך-רעיונות, וואָס מיט זיי איז פול די תנ"ך-
איבערזעצונג.

יהואש'ס לידער זיינען שטאַרק באַאיינפלוסט פון דער גראַנדיעזיקייט פון
זיין תרגום — סיי צום גוטן און סיי צום שלעכטן. גראַנדיעזיקייט איז נישט
תמיד קיין מעלה פאַר לידער. אָבער די מעלות וואָס זיי האָבן איבערגענומען
פון דעם תנ"כ'ישן געמיט, וואָס אין אים האָט זיך יהואש תמיד געפונען, זיי-
נען אַזעלכע איבערוועגנדיקע, אַז די לידער זיינען נאָך איצט פריש און ניט-
באַרירט פון צייט. יהואש'ס ליריק איז געווען אַן אַריסטאָקראַטישע. אומזיסט
וועט מען ביי אים זוכן טאַג-בוך שטימונגען. זיינע שטימונגען זיינען כסדר

געהויבן און געלייטערט. זיי זיינען נישט קיין דיכטערישע אויספלאפלונגען פון דער קאטעגאָריע, וואָס ביי אַ נישטערן אויף דער לונג איז עס ביים לירי-קער אויף דער צונג. יהואָש'ס לידער זיינען געניכטערטע. די פאַרשיכורונג קומט פון זייער אינערלעכער שיינקייט, פון דער צוזאַמענשמעלצונג פון ווער-טער, פון זייער צוזאַמענשפיל מיט דער געדאַנקלעכקייט, וואָס איז ביי יהואָש'ן די מעלאָדיע פון ליד.

דער תנ"ך לאַכט נישט און וויינט זייער זעלטן. די וויינענדיקע שטעלן, ווי יוספ'ס דערקענען זיך צו זיינע ברידער אָדער יעקב'ס טויט, זיינען אויך איבערגעגעבן מיט אַ זעלטענער געצאַמטקייט. דער תנ"ך זוכט אַלעמאַל בריי-טע נאַציאָנאַלע קלימאַקסן, ווי בלעמ'ס געצוואונגענער מה טובו אוהליך, וואָס רופט אַרויס אַ טיפן ציטער ווען מען דערלייענט עס מיט אַ פאַרכאַפטן אַטעם. אַ חוץ אין איין ליד — „תהלים“, וואָס פאַרמאַגט דירעקטע שורות פון געוויין, זיינען יהואָש'ס לידער בדרך כלל נישט קיין פערזענלעך-וויינענדיקע. פאַראַן אין דעם אוצר פון זיינע לידער ווייניק אַזעלכע זעלבסט-אַנטפּלעקע-רישע לידער, ווי „דער וואַמפּיר“, וואָס ענדיקט זיך מיט די שורות — „די ליפן איינגעזויגן אין מיין לייב, איך בין דיין ווייב“.

דעם הומאָר זיינעם האָט יהואָש אַוועקגעשאַנקען זיינע פּרעכטיקע קינ-דער-לידער. די קינדער-לידער זיינע פאַרמאַגן אַ סך פּריילעכקייט און שפּיר-לעוודיקייט, אָבער אויך זיי צעלאַכן זיך קיינמאַל נישט, ווייל דער מייסטער צאַמט זיי. זיינע וויינענדיקע לידער זיינען אויך געצאַמט און געפּרעסט און אפילו זיינע טויט-לידער, וואָס זיינען ביי יהואָש'ן געווען שטיקער רעאַלי-טעט, זיינען ביי אים אוניווערסאַליזירט און ביבליש אין טאָן. די גאַנצע שרעק האָט יהואָש פון זיי אַרויסגעטריבן. אַז ער האָט געשריבן אויף דער טעמע פון תהלים, אויף דעם מאַטיוו פון גם כי אלך בגיא צלמות, האָט ער זיך פאַר-גונען צו זאָגן — „איך האָב געוויינט, האָט מיין געוויין דאָס האַרץ מיר אויס-געוואָשן ריין“. אָבער ווען ער האָט געשריבן אויף דער טעמע פון אייגענער טויט-שרעק, ווי אין זיין ליד — „צווישן בויער“, האָט ער באַזונגען מיט תנ"כישער רואיקייט דעם פאַנטעאַסיטישן אויסטייטש פון זיין אומפאַרגעגלעכ-קייט.

טיף אין וואָלד שטייט מיין געצעלט,

קיינער וועט מיך נישט געפינען.

— און ווייטער —

טיף אין וואָלד שטייט מיין געצעלט,

קיינער וועט צו מיר ניט קומען,

ווי אַ וועל אָוועקגעשוואומען

איז די ווייטע, ווייטע וועלט.

צום סוף פון ליד קומט די דערלייזנדיקע טרייסט פון געזיכערטער אומ־
שטערבלעכקייט, ביי אַ מענטשן, וואָס דער טויט האָט געלויערט אויף אים
טאָג־איין טאָג־אויס. יהושאָ האָט אָבער דעם טויט נישט געלאָזט געוועלטיקן
איבער זיין לעבן.

שלאָג איך וואָס אַ טאָג אַלץ מערער

טיפע וואָרצלען אין דער נידער,

ווערן וואָס אַ טאָג אַלץ שווערער

מיט דעם זאָפט פון וואָלד די גלידער —

גרויסע שטערן מיינע הערער,

גרינע גראָזן מיינע לידער.

פרץ הירשביין און לאמעד שאפיראָ

ס'וואָלט זיכער קיינעם נישט איינגעפאלן דורכצופירן אַ פאַראַלעל צווישן די צוויי, אין תּוך פאַרשיידענע שרייבער, ווי פּרץ הירשביין און לאַמעד שאַפּיראַ, ווען דער מאָדנער געדאַנק וואָלט פּריער נישט איינגעפאַלן דעם טויט, וואָס האָט זיי ביידע פון אונז צוגענומען אין איין וואָך. ער האָט ביידן איינגעזאַמלט און אונז איז פאַרבליבן איינצוזאַמלען זייער גייסטיקע ירושה. אויך דעם טויט איז עס נישט אָנגעקומען צו לייכט דורכצופירן זיין גראַטעסקן פאַרגלייך. ער האָט אויף זיי ביידע געהאַרעוועט שיינע עטלעכע יאָר ביז ער האָט זיי איינגעבראַכן. מערקווירדיק איז אויך וואָס אין דער אַרבעט האָט ער געהאַט צו טאָן מיט צוויי פאַרשיידענע מענטשן. הירשביין איז געווען אַ גיבור און ער האָט זיך באַרימט מיט זיינע שטאַלענע הענט, וואָס מיט זיי האָט ער גע- בויגן מטבעות ווי זיי וואָלטן געווען געמאַכט פון בלעך. ער איז געווען אַטלע- טיש געבויט. אַ באַרג-קלעטערער, אַ גייער וואָס האָט אויסגעמאַטערט אַ סך אינגערע פון זיך; אַ וועלט-רייזנדער וואָס האָט מיטגעמאַכט די שווערסטע דערפאַרונגען. מיט אים איז דער טויט פאַרטיק געוואָרן אין צוויי-דריי יאָר. דער מלאך-המות איז געגאַנגען גלייך צום פּונקט, ער האָט אים אָפּגעשוואַכט די אייזערנע הענט און זיי ביסלעכווייז פאַראומנוצלעכט. ער האָט אים פאַראַ- לייזרט זיינע אייזערנע נערוון און אָנגעגריפן זיין אויסדויער. חדשים-לאַנג האָט זיך דער אַריסטאָקראַטישער הירשביין אַרומגעטראָגן מיט זיין קראַנקהייט און זי געוואָלט טויט-שווייגן. ער האָט אַלץ געשטרעקט דעם שטאַלצן קאַפּ צו די הימלען און אינגאַריט זיין אייגענע חולאת. שפעטער האָט ער געצערטלט די דריי צעבויגענע און הילפלאָזע פינגער פון זיין קראַנקער האַנט און גע- שפּירט אַז דער טויט איז אים אויף אַן אמת אַריין אין די ביינער. ער האָט ביסלעכווייז זיך אונטערגעגעבן און דעם מחבל צוגעלאָזן נאַענט צו זיך, גע- מאַכט אים באַקוועם און אים געגעבן אַ רחבות'דיקע דירה אין זיין מוסקו- לירטן גוף.

ער האָט שטיל געוואוינט מיט אים און מיר האָבן אַלע געזען הירש- ביינען אַ צווייאיקן — אים און זיין אינערלעכן באַגלייטער. מיט לאַמעד שאַפּיראַן האָט דער טויט געהאַט אַ שווערערן אויפגאַב. נישט נאָר איז שאַפּיראַ נישט געווען קיין גיבור, נאָר אַ איד אַ חלוש — הויט

און בינער, וואָס האָבן זיך געהאַלטן צוזאַמען דורך אַ געהיימער, גייסטיקער גראַוויטאַציע. דעם מלאך־המות קומט אָן אַ סך שווערער צו אַרבעטן אויף אַזעלכע מענטשן, וואָס שטאַרבן־אונטער צוביסלעך סיי ווי אַ גאַנץ לעבן. ער האָט נישט געהאַט גענוג גוף אָדער טויט זאָל זיך אין אים באַזעצן. אויף אים האָט דער גרויזאַמער שליח געאַרבעט צוויי צענדליק יאָר. ער האָט אים געמוזט אונטערשטעלן אַלערליי פּיסלעך, ער האָט אים באַדאַרפט איבערפאַרן, ער האָט אים אַרונטערגעוואָרפן עטלעכע מאל פון בעט און ממש געבראַכן רוק און לענד. ער האָט אים צעבראַכן די ריפּן, די פּיס, ביז שאַפּיראַ האָט אויף אָן אמת אויסגעהויכט דעם אַטעם, ווייל מער ווי אַטעם האָט ער נישט געהאַט כל ימיו.

פאַרטיק געוואָרן איז דער טויט מיט ביידע אידישע שרייבער אין דער וואַך פון סוף אויגוסט, 1948. ער האָט זיין פאַראַלעל פאַרענדיקט, אַביסל אַ געקינצלטן פאַראַלעל, אָן איראַנישן, אַבער ער, דער טויט, איז אַ פאַר־ניכטנדיקער קריטיקער, וואָס איז אפילו נישט מחוייב צו זיין לאַגיש. גוטע און פרומע לייט זאָגן אַז עס איז יאָ פאַראַן אַ העכערע לאַגיק, וואָס מיר פאַרשטייען נישט. אַבער דאָס וואָס מיר פאַרשטייען יאָ, פאַרמאָגט סיי ווי די טרויעריקע לאַגיק פון פאַרגאַנג. די עלטערע אידישע שרייבערס ווערן פון אונז אַוועקגע־נומען. הירשביין איז געשטאַנען אויפן שוועל פון 70 און דווקא דער שוואַ־כערער שאַפּיראַ האָט דערלעבט די גאַנצע 70. אַוודאי ווילן מענטשן לעבן און לעבן, אַבער קיין כרת האָבן זיי ביידע חלילה נישט געהאַט. עס איז נאַטיר־לעך אַז די שאַפּערס פון דער עלטערער אידישער ליטעראַטור זאָלן פון אונז ביסלעכווייז צוגענומען ווערן.

דאָס וואָס ביידע זיינען אַוועק אין דער זעלביקער צייט, האָט בלויז אונז־טערגעשטראַכן דעם טיפּן ווייטיק, דערעיקרשט דערפאַר, וואָס ביידע זיינען געווען שרייבערס וואָס האָבן געהערט צו דער גלאַנץ־פּעריאָדע פון דער אידי־שער ליטעראַטור. אינטערעסאַנט איז אַז דער אידישער ליינער האָט עס אַפּגעשאַצט און זיי אַנטקעגן געטראַגן גרויס דרך ארץ און אויפּמערקזאַמקייט. אויב מ'זאָל צווישן זיי ווייטער ציען דעם שנוור פון אומגלייכקייט, קען מען זאָגן, אַז פּרץ הירשביין האָט אין משך פון די לעצטע צוויי צענדליק יאָר זיך אָנגעשטרענגט, אַז עס זאָל נישט געמינערט ווערן דער אינטערעס אין זיין שרייבן. שאַפּיראַ האָט מיט דער זעלביקער ענערגיע געאַרבעט, אַז עס זאָל אָנגעהאַלטן ווערן דער אינטערעס אין זיין נישט־שרייבן. פאַר די לעצטע צוואַנציג יאָר האָט פּרץ הירשביין זיך אַליין אַרומגעזוכט, געפאַרשט זיין אייגענעם המשך, נאַכדעם ווי ער האָט אַרױפּגעקלעטערט צו די העכסטע הויכן פון דער אידישער ליטעראַטור און דערגרייכט זיינע אייגענע העכסטע מעגלעכקייטן. ער האָט גע־

האָט אַן אָפּן אויג פאַר ענדערונגען אַרום זיך, אָבער ער האָט נישט פאַרמאָגט דעם כוח צו פאַרשטיין די כסדר'דיקע ענדערונגען. ער איז אויף זיי נישט געווען דער באַלעבאַס, ווי ער איז געווען איבער זיין קינדהייט-מאַטעריאַל, און איבער די גרויסע דראַמעס זיינע, וואָס זיינען אין עצם אויך פּאַעטישע דערמאָנונגען פון זיין קינדהייט. הירשביין האָט פאַרמאָגט אַ וויכטיקע מעלה וואָס יעדער גרויסער שרייבער דאַרף פאַרמאָגן — דאָס אייביקע וואונדער פון קינד, וואָס קוקט אויף דער וועלט מיט מעשה-בראשית'דיקע אויגן; וואָס שאַפט אי-בער די אַלע וואונדער פאַר אונזערע אויגן, און רופט אין אונז אַרויס דעם עקס-טאַז פון ערשט-געשען. און דאָרט וואו ער איז געווען דאָס פּאַעטישע קינד איז ער באמת געווען גרויס און וויכטיק, אָבער דאָרט וואו ער האָט דאָס קינד אַריינגעפירט אין דער טומלדיקער וועלט פון דערוואַקסענע, האָט אים געפעלט דער אַנאַליטישער חוש, די פעאיקייט פון דעם צוזאַמענשטעלער, פון דעם טראַכטנדיקן שרייבער וואָס קומט אויך צו קינסטלערישע אויספירן.

זיינע דראַמעס זיינען געווען דראַמאַטיזירטע מעמואַרן, נישט ווייניקער ווי די דירעקטע מעמואַרן פון זיין קינדהייט. אין דעם צוריקרוף האָט ער זיך געפונען, פון דעם כישוף האָט ער נישט געקענט אַרויס. ער האָט געהאַט די אונטערנעמונג-פּעאיקייט פון דעם קינסטלער וואָס איז לכתחילה געבוירן געוואָרן צו שאַפן גרויסע זאַכן, אָבער ער איז נישט געווען דער אַנאַליטיקער פון דעם מאַטעריאַל וואָס ער האָט באַוואונדערט און וואָס ער האָט אונז גע-האַלפן באַוואונדערן. דאָרט וואו ער האָט זיך באַדאַרפט טיילן מיט זיינע די-רעקטע באַטראַכטונגען, איז ער געווען קינסטלעריש-וואַרעם. ער האָט געקענט באַטראַכטן מיט וואונדער. אָבער ער האָט זיך נישט געקענט טיף אַריינטראַכטן אין דעם וואונדער, וואָס אים איז באַשערט געווען צו זען.

מיט צוויי יאָר צוריק איז מיר אויסגעקומען צו פאַרברענגען מיט אים עט-לעכע מאָל. איך דערמאָן זיך אַז מיר זיינען געפאַרן עטלעכע שעה צייט, פון לאָס אַנדזשעלעס קיין פּאַלם ספּרינגס. דער וועג צום מדבר איז נישט געווען קיין צו-שיינער. מיר זיינען געפאַרן דורך עטלעכע קליינע קאָליפּאָרנער שטעט-לעך, וואָס זייער סוב-טראַפּישע לאַנדשאַפט האָט נישט צופיל פאַרכאַפט דאָס אויג. הירשביין איז געזעסן געשפּאַנט און שטייף. זיין אַטלעטישע פיגור איז געווען סטאַטועס און פעלזיק. פון צייט צו צייט האָט ער אי-בערגעריסן די שטילקייט און אויסגעזונגען אויף זיין גוט-באַקאַנטן דעק-לאַמאַטאַרישן שטייגער: איר זעט, גלאַטשטיין — אַ בוימעלע! איר זעט, גלאַטשטיין — אַ אינגעלע! איר זעט, גלאַטשטיין — אַ פּערדעלע! ער איז אַזוי געזעסן און באַשיצט זיינע פאַראַליזירטע פינגער, אַז זיי זאָלן זיך נישט צופיל וואַרפן אין די אויגן, און געהאַלטן אין איין צוריקוואַנדערן צום סאַמע

בראשית פון זיינע עלעמענטארע זעאונגען, צו זיין ערשטן קינדערשן וואונדער, און מיט טרערן אין די אויגן האָט ער זיינע פרימיטיווע איבערראשונגען גע- טיילט מיט מיר.

אָט די צאַרטע קינדישקייט האָט ער פאַרמאַגט אין זיינע בעסערע שאַ- פונגען. די וואַרעמקייט וואָס האָט געאַטעמט פון זיי איז געווען די וואַרעמקייט פון עכטן דערמאַנען זיך און צוריקקומען צום שורש. די עכטקייט האָט זיך אויך איבערגעגעבן צום ליינענער און צום עולם, וואָס האָט הירשביינ'ס דראַמאַטי- זירטע קינדער-זכרונות געזען אויף דער בינע, געהערט דאָס תמימות'דיקע לשון פון זיינע האַרציקע העלדן, וואָס האָבן קליין און ענג געלעבט אין אַן אייגענעם כישוף, געזען און באַנומען דאָס וואונדער פון פערדעלע, פון אינ- געלע און פון ביימעלע.

הירשביין האָט אויך שריפטשטעלעריש געלעבט אין אַן אייגענער וועלט פאַר זיך. ער האָט בלויז אויסערלעך געלעבט אין משפּחה'שאַפט און אין גוט- פריינטשאַפט מיט דער גאַנצער אידישער ליטעראַטור. ער איז נישט געווען אַפּגעריסן פון איר ווי שלום אַש, וואָס האָט זיך כל ימיו געשטעלט איבער דער ליטעראַטור. הירשביין איז געווען אַ גוטער פריינט און אַ גוטער חבר. אָבער ער איז געווען צוגעלאָזן צו אַלעמען, מיט דער גלייכגילטיקער צוגעלאָזנקייט פון איינעם, וואָס ס'גייט אים שוין נישט אַן, וויפיל ליטעראַרישן לעקעך עמיצער וועט כאַפּן, ווייל ער אַליין האָט שוין געקראַגן דעם גרעסטן חלק. ער האָט מיט זיין שטאַלצן אַריסטאָקראַטישן קאַפּ אַרונטערגעקוקט אויף דער גאַנצער יונגער ליטעראַטור, ווען ער איז נאָך אַליין געווען אין די ערשטע דרייסיקער. אין יענער צייט זיינען ליטעראַרישע ביאָגראַפיעס געלאָפּן מיט אימפעט. מ'דאַרף נישט פאַרגעסן אַז פרצ'ס שעפּערישע יאָרן האָבן פאַקטיש געדויערט נישט מער ווי צוויי צענדליק מיט עפעס. שלום עליכם, וואָס האָט אַנגעהויבן שפעט צו שרייבן, איז געשטאַרבן זאַט מיט ווערק, ווען ס'האָבן אים נאָך געפעלט עט- לעכע יאָר צו 60. ווען הירשביין איז נאָך געווען אַ יונגערמאַן, איז ער שוין געווען אַן אונטערנעמער, ער איז אַרומגעפאַרן מיט אַ וואַנדער-טרופּע און געזוכט אויסצובעסערן דאָס אידישע טעאַטער. די איינציקע דראַמע „די נבלה“ האָט אים באַרימט געמאַכט איבער דער גאַנצער אידישער וועלט. אין די פריע דרייסיקער איז ער שוין געווען דער רייפער און וועלט-באַרימטער פרץ הירשביין.

אַז הירשביין האָט זיך דערשלאָגן צו אונז קיין אַמעריקע, איז ער נאָך געווען אַ יונגערמאַנטיש, אָבער זיין קינסטלערישער פאַרטרעט איז שוין געהאַנגען אויף דער מזרח-וואַנט. ער איז געווען אַ בוים, וואָס איז אויסגע- וואַקסן אין יענער גרויסער עפּאַכע, ווען אַ סך ליכטיקע נעמען האָבן אויפ-

געבליצט אויף דעם אידיש-קינסטלערישן הימל. זיין אויפטו איז אָבער דער-
 הויפט באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער איז נישט איינגעשלאָפֿן אויף די גוט-פֿאַר-
 דינטע לאַרבער-קראַנצן, נאָר ער האָט כסדר געאַרבעט, געשריבן און געווען
 דער אַקטיווער שרייבער אין לעבן און מיט זיין פען, גאַנצע 24 שעה אַ טאָג.
 ווי מענטשן וואָס האָבן גוט געקענט הירשביינ'ען גיבן איבער, איז ער גלייך
 געקומען צו דער אידישער ליטעראַטור מיט זיין אימפּאַזאַנטער און מאַיעסטע-
 טישער האַלטונג, וואָס האָט אונז אָפט אויסגעזען ווי אַ פֿאַרגליווערטע פֿאַזע,
 נאָר וואָס איז אין דער'ראַמתן געווען די סינטעטישע פֿאַזע פֿון דעם פֿראַפעסיאָ-
 נעלן קינסטלער פֿון זיין צייט.

מען דערציילט, אַז ווען וואַלט וויטמאַן, וואָס האָט אין זיינע יונגע יאָרן
 געשריבן וואַסערדיקע אַרטיקלען און שלעכטע לידער, האָט זיך אָנגעשטויסן
 אויף אַ ראַמאַן פֿון דער דעמאָלט-פֿאַפּולערער זשאַרזש סאַנד, האָט ער זיך
 גלייך פֿאַרליבט אין דעם העלד פֿון בוך, און באַשלאָסן אים צו אימיטירן. דער
 העלד איז געווען, וואָס מ'האַט אין יענער צייט גערופן, אַ פֿריי-גייסט. ער האָט
 הויך דעקלאַמירט זיינע געפילן וועגן מענטשן-ליבע, אוניווערסאַליזם, פֿריי-
 הייט און באַהעפטונג מיט דער נאַטור. ווי זשאַרזש סאַנד האָט אים געשילדערט,
 איז ער געווען אַ צעכראַסטעטער, אַ באַבערדלטער, אַ קינד פֿון דער נאַטור
 און אַ מענטש וואָס האָט כסדר קאַקעטירט מיט זיין תּמימות. וואָס פֿאַר אַ בוך
 דאָס איז געווען, געדענק איך נישט אַקוראַט, אָבער עס ווערט איבערגעגעבן,
 אַז דאָס בוך איז ביי וויטמאַנ'ען געפונען געוואָרן מיט אַ סך ראַנד-באַמערקונגען
 און עקסאַטישע נאָטיצן. דעם זשאַרזש סאַנד העלד האָט זיך וויטמאַן באַשוואַירן
 צו אימיטירן, און ער, וויטמאַן, איז געוואָרן זשאַרזש סאַנד'ס לעבעדיקער באַ-
 זינגער פֿון דעמאָקראַטיע און ס'איז אים, דורך אַ קינסטלערישן מאַסקאַראַד,
 באַשערט געווען צו עפענען אַ ניי קאַפיטל אין דער אַמעריקאַנער פֿאַעזיע.
 וויטמאַנ'ען איז שווער געווען צו שרייבן דירעקט דורך זיך אַליין, אָבער
 אַזוי גיך ווי ער האָט זיך אָנגעשטויסן אויף זיינס אַן אַלטער-עגאָ זיינען אַלע
 זיינע קינסטלערישע אינהיביציעס באַזייטיקט געוואָרן, און ער האָט דורך זיין
 צווייטן איך גענומען זינגען די אַריגינעלסטע לידער אין דער מאַדערנער
 אַמעריקאַנער פֿאַעזיע.

דאָס איז שוין מער ווי אויסזוכן אַ פּסעוודאָנים, דאָס איז אַ געפּינס. ליטע-
 ראַטורן ווייסן פֿון אַזעלכע מערקווירדיקע איבעראַנדערשוונגען. שרייבעריי בכלל
 איז אַ שטיק עקזיביציאָניזם, אָבער ניט אַלע שרייבער זיינען געוואָגט גענוג
 אויסצושטעלן אַליק וואָס זיי פֿאַרמאַגן. ערשט ווען זיי דאַכט זיך אַז זיי באַהאַלטן
 זיך און אַז זיי רעדן פֿון באַהעלטעניש דורך אַן אַנדערן, ווערן זיי קינסטלעריש
 דערלייזט און געראַטעוועט, ווייל אין באַהעלטעניש אַנטפלעקן זיי זיך אָפט אין

זייער גאנצער, פיינער פראכט. ביי אבראמאָוויטש'ן איז דאָס געשטאַלט מעג-
 דעלע געווען אַ סך מער ווי אַ געפונענענער פסעוודאָנים. ס'איז געווען אַ גע-
 שטאַלט וואָס דער משכיל אבראמאָוויטש האָט זיך הינטער אים געקענט באַ-
 האַלטן. דורך מענדעלע'ס מויל האָט ער פאַר אונז אויפגעוויקלט אַ גרויסע אי-
 דישע קינסטלערישע פאַנאַראַמע. ביי ראַבינאָוויטש'ן איז שלום עליכם אויך
 געווען מער ווי בלויז אַ פסעוודאָנים. ס'איז געווען אַ וועלט-אַנשוואַנג, אַ
 מאַסקע וואָס הינטער איר האָט דער אַמאַליקער בירושע-סוחר געקענט פריי
 זשעסטיקולירן, רעדן בהרחבה'דיק און שאַפן די מייסטערישע, זאַפטיקע אידישע
 באַריידעוודיקייט. דער פסעוודאָנים משה נאָדיר האָט פאַר דעם פּלאַכן שרייבער
 יצחק רייז ממש געעפנט נייע וועלטן און אים געגעבן דעם שטויס זיך צו שפּילן
 מיט אידיש אויף אַ גרויסאַרטיקן שטייגער. יצחק רייז וואָלט זיך קיינמאַל נישט
 דערוועגט צו רייטן אַזוי נאַשפּיץ און צו זיין אַזוי קינסטלעריש-הפּקר'דיק, אַזוי
 פאַרביק און אַזוי צעלאָזן.

אַקוראַט ווען הירשביין האָט אַנדעקט זיין באַפרייענדיק געשטאַלט איז
 נישט באַוואוסט, אָבער ס'איז אים דורך דעם לייכטער געוואָרן צו לעבן און
 צו שרייבן; און הירשביין האָט געהערט צו דעם סאַרט שרייבער וואָס לעבן
 און שרייבן איז ביי אים איינס, וואָס לעבט בלויז בעת ער שרייבט.

הירשביין האָט נישט געלעבט נאָר געשוועבט, ער איז געווען דער גע-
 בענטשטער שרייבער וואָס האָט געוואוסט, אַז ער איז געקומען בענטשן און
 נישט שעלטן. ער איז נישט געווען דער אויסטראַכטער פון זיין אידילישער
 וועלט — ער איז בטבע געווען אַן אידילישער מענטש, וואָס האָט געלעבט
 נישט אין רעש נאָר אין דער דממה דקה. ווען ער האָט אָנגעהויבן זיין קאַר-
 יערע מיט געבאַרגטער סימבאָליק, וואָס איז געווען אָנגעהויכט פון פרעמדע
 ליטעראַטורן, האָט ער נאָך גערעדט מיט אַ פרעמד מויל. מיר וואָלטן געהאַט
 אַ סך, אַ סך אַ קלענערן הירשביין, אויב ער וואָלט געווען געאַנגען אויפן
 בלאַנדזשענדיקן וועג פון פרעמדע איינפלוסן. ער איז געשטאַנען זייער נאָענט
 צו דער געפאַר, אַז ער זאָל בלייבן אַן אייביקער בלאַנדזשער און פאַרבלאָנד-
 זשער. אין אים האָט געלעבט און גע'חלומ'ט אַ קינסטלערישער מושלם, וואָס
 האָט געהאַט געבענטשטע הענט, אַ געבענטשט קול און אַ געבענטשט אויג. ער
 איז זיין גאַנץ לעבן געווען פאַרליבט אין קונסט, און ער האָט אָפט פאַרבלאָנד-
 זשעט צום ליד, צו מאָלעריי, צו מוזיק און אפילו צו עפעס אַזוינס, וואָס קען
 גערופן ווערן בעלעטריסטישע וויסנשאַפט. ער האָט דערפאַר געקענט לייכט
 דערטרונקען ווערן אין אַ ים פון דילעטאַנטישקייט. שוין דאָס געשטאַלט זיינס
 איז געווען דילעטאַנטיש. ווער ס'האָט הירשביינ'ען נישט געזען זיצן ביי זיין
 פוס-האַרמאַניע און שפּילן אייגענע קאַמפּאָזיציעס, ווער ס'האָט זיין פאַר-

חלומ'ט פנים נישט געזען און נישט געכאפט דעם שטאלצן הויב פון זיין אָדלער־קאַפּ, האָט מסתמא נישט געזען קיין אויסגע'חלומ'טן קאַמפּאָזיטאָר. אַזוי זיצט אפשר ביי דער פּיאַנאָ אָן אַקטיאָר וואָס שפּילט בעטהאַווען אָדער שאַפּען. (דער אמת'ער בעטהאַווען איז געווען אַ סך ערדישער און באַלמעלאַכישער). אַזוי איז העכסטנס געזעסן ליסט אָדער אפשר פּאָדאַרעווסקי. הירשביין האָט צופּיל געקניט פּאַר דער דערהויבנקייט פון קונסט און ער האָט דעם פּאַר־געטערער געשפּילט מיט אַלע זיינע חושים. דערפּאַר האָט ער זיך געפונען גאַנץ אָפט אויף דער געפּאַר־בריק פון דילעטאַנטישקייט. אָבער וואָס ענגער ער איז צוזאַמענגעוואַקסן מיט זיין קינסטלעריש געשטאַלט, איז אין אים אויסגע־צייטיקט געוואָרן אַ בענקשאַפט נאָך פּאַלקסטימלעכקייט. ער האָט זיך פּאַר־בעקט נאָך דעם לשון פון זיין פּריער קינדהייט, און ער האָט אונז גענומען דערציילן די דראַמאַטישע איינצלהייטן פון זיין יוגנט, אין די פּיר גרעסטע דראַ־מעס פון דעם אידישן דראַמאַטישן רעפּערטואַר.

הירשביין האָט כסדר גע'חלומ'ט פון גרויס וועלטישקייט און גרויס־שרייבעריי. זיין גאַנץ וואַנדערן איז געווען אַ נאָכגיין אָן אויסגעטראַכטן חלום. זיינע וואַנדער־מעשיות זיינען אומאינטערעסאַנט, ווייל ער איז בטבע געווען דאָס קינד וואָס האָט געוואַנדערט מיט אַ קינדיש באַגאַזש פון גרייטער באַ־גייסטערונג. ער האָט זיינע דערפּאַרונגען פּאַרצייכנט מיט ווערטער וואָס האָבן געקלונגען ווי זיין עקזאָטישע שטים, דערציילט וועגן אויסטערלישע מענטשן, פּלאַנצן, חיות, אָבער ער האָט פּאַרפעלט צו זען דאָס פּאַרכאַפּנדיקע בילד פון דעם דורכשניט־מענטש, וואָס איז אויפן גאַנצן ערד־קיילעך די גרעסטע טראַ־געדיע פון באַשאַף. הירשביין איז אין די שפּעטערע יאָרן זיינע געוואָרן אַן אייגענע וואַנדער־טרופּע, פון איין קינסטלער, מיט אַ שיינעם געשניצטן קאַפּ. ער איז געפּאַרן שפּילן דעם פּאַרצייטיקן שרייבער, וואָס איז שוין מער אויף דער וועלט נישטאַ, — די ראַלע פון האַמאַ־אַרטיסטיקוס וואָס ער איז אַ גאַנץ לעבן נישט מיד געוואָרן צו שפּילן.

דערפּאַר איז אים שווער געווען אויך צו זען יענעם, ווייל אויף זיינע וואַנ־דערונגען איז ער אַליין געווען אַ שטיק געשפּילטע עקזאָטיק. ער האָט געלעבט אין זיך אין אַן אייגענער וועלט און ער האָט דעם קינסטלערישן מענטש גע־פּירט איבער דער וועלט און אומעטום אַרויסגערופן דרך ארץ. ס'איז פשוט געווען אַ נס, וואָס ער האָט זיך אַ קערעווע געטאַן צום סאַמע אומגע־קינצלטן מאַטעריאַל אין זיך, וואָס וואַלט זיכער אויסגערונען געוואָרן פון ג'אָיס פּאַרנאָבלעסיקונג. אין זיינע אינטימע מאַמענטן מיט נאַענטע מענטשן האָט הירשביין גאַנץ אָפט געקענט זאַגן אַ גראַב וואָרט און דערציילן אַפּילו אַ גראַבן וויץ. אמת, ער האָט עס אַלעמאַל דערציילט אויף זיין ליריש־דעקלאַ־

מאטאָרישן שטייגער, אזוי אַז אפילו דער גראַבסטער וויץ איז צעשוואומען גע-
וואָרן אויף מעלאַנכאָלישע כוואַליעס. אָבער געזונט פּאָלקישקייט איז אין אים
געווען און עס האָט סוף כל סוף טריאומפירט און אים געצוואונגען צו עפענען
דאָס מויל און רעדן דאָס לשון פון זיינע קינדהייט-העלדן, פון אַרום דער מיל,
וואו ער איז געבוירן געוואָרן. כמעט אין אַלע זיינע אַנדערע זאַכן — אין זיינע
אַרטיקלען, אין זיינע וואַנדער-פאַרצייכענונגען, אַדער אין זיינע שוואַכע לי-
דער, צי אין זיינע צעצויגענע נאָוועלן, הערט זיך דאָס דעקלאַמאַטאָרישע קול
פון הירשביינ'ס קינסטלערישע געשטאַלט. אָבער איז זיינע דראַמעס „די פּוסטע
קרעטשמע“, „אין אַ פאַרוואַרפן ווינקל“, „דעם שמיד'ס טעכטער“, „גרינע
פעלדער“, הערט מען דאָס אויטענטישע קול פון אמת'ע פּאָלקס-מענטשן, אַן
דער קינסטלערישער פּוס-האַרמאָניע באַגלייטונג פון הירשביינ'ס איראָפּע-
אישן גרויס-קינסטלער. מיט די „גרינע פעלדער“ האָט ער אפילו אַנגעקלאַפט
אין היכל פון אידישער המשך-ליטעראַטור, דאָס ווערק געהערט צו דער גרוי-
סער טראַדיציע אונזערער און איז אַ געזאַנג פון אידיש לשון, אידישער גוט-
מוטיקייט, אידישן דרך ארץ פאַר לערנען; פון אַ וואַנדערלעכער שטילער לי-
בע וואָס אין איר הערן זיך די זמירות-טענער פון אַ פאַרבענקטן פרייטיק צו-
נאַכטס. אין ערגעץ האָט הירשביין אזוי עכט נישט געזונגען, אזוי נישט פריי
געלאָזט זיין פאַרבאַרגן קול, אין ערגעץ האָט ער זיך אזוי דירעקט נישט פאַר-
בונדן מיט דעם אידישן עבר און נישט אַריינגעדונגען אין דער טיפקייט
פון דער אידישער נשמה.

אַז מען גיט אַ טראַכט פון דעם גרויסן ווערק — „די גרינע פעלדער“ —
און פון זיינע אַנדערע דערמאָנטע דראַמאַטישע ווערק, וואָס מיט זיי האָט הירש-
ביין דערהויבן דאָס אידישע טעאַטער צו די העכסטע הויכן, ווערט קלאַר אַז
אין אים איז פאַרלוירן געגאַנגען אַ גרעסערער קינסטלער, ווי מיר זעען עס
פון זיינע צאָלרייכע ווערק. דאָס קינסטלערישע געשטאַלט וואָס פּרץ הירשביין
האָט זיך אויסגעקליבן און וואָס איז געווען זיין באַפרייענדיקער און שעפּערי-
שער פּסעוודאָנים, איז אָפט געוואָרן אַ קלעם פאַר דעם פּאָלקס קינסטלער וואָס
האָט אין אים געבענקט נאָך דירעקטן אויסדרוק.

זיין אינספּיראַציע איז געווען דער שריפטשטעלער פון 19טן און אַנהויב
20טן יאָרהונדערט — דער שרייבער וואָס האָט באַטראַכט זיין שרייבעריי ווי אַ
שיר-נישט-נביאישע שליחות צו דער וועלט. אַזעלכע שריפטשטעלערס האָבן
געוויינלעך געשריבן צופיל און נישט-איבערקלייבעריש. אין דעם מאַמענט
ווען זיי האָבן ביי זיך באַשלאָסן אַז זיי זיינען די געזאַלטע און אויסדערוויילטע,
זיינען זיי שוין נישט געווען קיין גרויסע איבערקלייבערס. זיי האָבן באַטראַכט
יעדער וואָרט וואָס האָט אַרונטערגעטריפט פון זייער פען ווי גאַט'ס וואָרט.

זיי זיינען געוואָרן צושטעלער און פראָדוצירער פון נבואה. אַוודאי איז פאַלש ווען אַ שרייבער זעצט זיך אַוועק וואַרטן אויף אינספּיראַציע, ווייל אינספּיראַציע האָט אַ טבע, אַז מען דאַרף איר שטאַרק נאַכלויפן, מען מוז זיך צו איר ארויפ־אַרבעטן דורך שווערער אַרבעט. מען מוז די אינספּיראַציע גוט אויסשוויצן און אויסזיצן. פון דער אַנדערער זייט איז אַבער אויך פאַלש צו באַטראַכטן יעדער אייגן געשריבן וואַרט ווי אַ פראָדוקט פון העכערער באַגייסטערונג. הירשביין האָט געהערט צו די שרייבער וואָס זיינען אַלעמאַל געווען באַגייסטערט, שוין צוליב דער שליחות אַליין, וואָס ס'האָט זיך זיי געדאַכט, און צו איר זיינען זיי געזאַלבת געוואָרן פון קינדהייט אָן. ביי די שריפטשטעלער פון דער קאַטעגאָריע האָט געשפּילט אַ גרויסע ראַלע פראָדוקציע, אָפט מאַל איז פון דעם געוואָרן איבער־פראָדוקציע, נישט נאָר אין עקאָנאָמישן זין, ווייל עס זיינען נישט געווען גענוג אָפּנעמענס, נאָר אויך פאַר דעם קינסטלער אַליין, וואָס האָט זיין אייגענע פראָדוקציע נישט געקענט קינסטלעריש פאַרדייען. דערצו זיינען הירשביינס שרייבערישע לערערס געווען דער אַבסאָלוטער היפּוך פון אַליין, וואָס ער האָט איינגעזאַפט אין זיך פון זיין פריער קינדהייט. זיינע רבי'ס זיינען געוואָרן מעטערלינק און אַנדרייעוו און פון זיי האָט ער זיך אַ לעבן לאַנג ניט געקענט באַפרייען. ביידע זיינען געווען סימבאָליקער און מיסטיקער. נו, סימבאָליק און מיסטיק זיינען נישט פרעמד דעם אידישן גייסט, און ווען אַ אידיש קינד קומט אַרויס פון דער ישיבה, זאַפט אין זיך איין דעם קרעכץ פון שול, די מורא פאַר די יום־כיפור'דיקע נשמה־ליכט, הערט דאָס געוויין פון אידישע מתים אויפן בית הקברות, גיט אַ לעק קבלה, הערט זיך אָן מיט חסידישע מעשיות, איז ער גרייט פאַר מיסטיק און סימבאָליק.

אונזער אייגענע אידישע טראַדיציע אין דער מיסטיק איז פאַרט אַ תכלית־דיקע, כּוואַלט געזאַגט אַ מאַראַלישערע ווי ביי מעטערלינק'ען און אַנדרייעוו'ן. די אידישע מיסטיק איז אין איר פלי — שכל'דיקער ווי מעטערלינק'ס „בלויער פויגל" און ליכטיקער ווי אַנדרייעוו'ס פינסטערער גאַרנישט פון „אימעצן אין גרויען". ווען פּרץ הירשביין האָט אָנגענומען די צוויי רבי'ס, האָט ער אַ לאַנגע צייט געמוזט צוריקהאַלטן דעם שטראַם פון פאַלקישקייט, וואָס האָט זיך אין אים געריסן אַרויסצוקומען אויף גאָט'ס וועלט. דער זכרון פון זיין קינד־הייט איז געווען גרייט זיך צו בלעטערן און צו רעדן לייטישע אידישע רייד, אַבער הירשביין האָט זיי פאַרדעקט מיט אַ שליער פון זיין געבאַרגטער און וועלטלעכער מיסטיק, וואָס האָט דעמאַלט פאַראַפּט נישט איין שריפטשטע־לערישן יונגמאַן. און וואַלט הירשביין פאַרבליבן אַ צוגעדעקטער מיט דעם מעטערלינקישן שליער און מיט אַנדרייעוו'ס ליידיקן פרעג־צייכן, וואָס איז צו פּויל צו זוכן דעם ענטפּער, וואַלט ער זיכער נישט געפונען דעם וועג צו זיך

און צו זיין גרויסן דראמאטישן פארמעגן. איך זאג — זוכן דעם ענטפער, ווייל ס'גייט נישט בלויז אין געפינען דעם ענטפער. די מיסטיקערס פון מעטערליניקס און אנדרייעוויס חדר האבן זיך באנוגנט מיט אַוועק־שטעלן אַ פּרעג־צייכן און אים אַרומציינדן מיט טעאַטער־לעמפלעך. אמת'ע געזונטע ליטעראַטור נוצט דעם קאַפּ, און זוכט און נישטערט, אפילו ווען זי פאַלט דורך. עכטע ליטעראַטור איז די אַפּשפּיגלונג פון אונזער גאַנצן שרייבע־רישן וואַרשטאַט, פון דער פּובליציסטיק פון אונזער דור, פון דער וויסנשאַפט, פון דער פּילאָזאָפּיע, פון דעם גאַנצן טראַכטן פון אַ דור. געזונטע ליטעראַטור שטעלט איין, ריזיקרט, טראַכט און פאַלט דורך. זי ענטפּערט נישט לכתחילה, אַז ס'איז נישטאָ קיין ענטפּער, ווייל דאָס איז דער לייכטער וועג; זי קומט צום דורכפאַל, דורך מאַטערנישן און זוכענישן. זי וויל דעשיפּרירן זאַכן, ליענען די באַהאַלטענע שריפט פון אונזער עקזיסטענץ, אָבער זי וויל אַבסאָלוט נישט טאָן דאָס פאַרקערטע, פאַרשלייערן זאַכן מיט אַ געהיימליכט פון באַהאַלטנדיקייט. אַזאָ שטייגער שרייבן מיינט פאַרקנידן אונזער לעבן מיט אַ מעשה'לע. אָבער אונזער לעבן איז ביטער און האַרט פון דעם אייז־פּעריאָד אָן, ביזן היינטיקן טאָג. לעבן איז נאָך אַלץ קריעת ים סוף, און מ'קען עס נישט דורכזינגען און דורכטאַנצן מיט אַ מעשה'לע.

אָבער הירשביין איז נישט געווען דער איינציקער וואָס איז פאַרכאַפט גע־וואָרן פון דעם מעטערליניקישן רעצעפּט, ער איז געווען איינער פון אַ סך, ווען אייראָפּע האָט פון איין זייט אָנגעהויבן באַגרייפן דעם מאַרקסיום, איז איר פון דער אַנדערער זייט גיך באַפאַלן דער מיסטיציזם און סימבאָליזם פון מעטערליניקען און געשלעפט דעם מענטש צו דעקאָראַטיווע הימלן.

י. ל. פּרץ האָט זיך באַנוגנט מיט דער אויסערלעכער קינסטלער־פּעלערניע וואָס ער האָט געטראָגן, אָבער פּרץ הירשביין האָט געוואָלט אַריינטראָגן אין אי־דישן לעבן דאָס געשטאַלט פון דעם זעלבסט־פאַרהיפּנאַטיזירטן וועלט קינסטל־לער פון יענער צייט. י. ל. פּרץ איז דורך וועלטלעכקייט געקומען דירעקט צום אידישן קוואַל, אָבער הירשביין איז אַ צייט לאַנג און אפילו אַ שטיק צייט נאָכ־דעם ווי ער האָט זיך שוין געהאַט געפונען, נאָך אַלץ געווען אַ געפאַנגענער ביי זיין אייגענער געבאָרגטער סימבאָליק.

ווען הירשביין איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1911, איז ער בלויז אַלט געווען 31 יאָר. פאַר אַ היינטיקן שרייבער איז עס כמעט די עלטער פון אַנ־פאַנגערשיקייט, אָבער הירשביין האָט שוין, הינטער זיך געהאַט אַ רייכע און פאַרביקע קאַריערע; ער איז שוין געקומען צו אונז אַרומגערינגלט מיט אַן אַרעאַל פון דרך ארץ, און וואָלט ער אויף אַזאָ אופן פאַרגעזעצט זיין קאַריערע, וואָלט ער בלויז פאַרליבן אַ זעלטן שיינע און סטיליזירטע דעקאָראַציע אין

אידישן לעבן, ער וואלט געווען באַרימט בלויז ווי דער איבערפלאַנצער פון פרעמדע מאַטיוון אין אונזער יונגער ליטעראַטור, וואָס איז געווען בויגזאַם און נאַכגעביק, און וואָס האָט אַריינגענומען די אַלע פרעמדע זאַכן פון דרויסן, כדי צו ווערן פולער, וועלטלעכער און מיט לייטן גלייך. די שפראַך אונזערע, די יונגע, האָט פאַרמאָגט מערקווירדיקע אויפנעם־פּעאַקייטן. זי האָט עס אַלץ איינגעזאַפּט און פאַרהיימישט. הירשביין וואָלט סיי ווי פאַרנומען אַן אַרט אין דער אידישער ליטעראַטור, שוין מיט דעם אַליין, וואָס ער האָט אונז גע־בראַכט ביז זיינע 31 יאָר.

אַבער גראַד אין יאָר 1911, ווען ער איז געקומען קיין אַמעריקע, האָט ער געשריבן זיין „פּוסטע קרעטשמע“. ס'איז נישט קלאַר ווען דער וואַנדער־לעכער איבערברוך איז אין אים פאַרגעקומען — צי האָט ער שוין געבראַכט זיין פּאָלקס דראַמע קיין אַמעריקע, אָדער ער האָט זי דאָ ביי אונז ערשט אַנגע־שריבן. אָבער דאָס איז בלויז אַ ביאַגראַפישער דעטאַל. אפילו ווען ער זאָל די דראַמע יאָ האָבן אַנגעשריבן ביי אונז, איז עס זיכער אויסגעצייטיקט געוואָרן ביי אים ערב זיין פאַרן. ס'איז געווען גאָט'ס ברכה פאַר הירשביינען, ווען ס'איז אים באַשערט געווען צו קומען פנים אל פנים מיט זיין אייגענער זעאָונג, אומגעשטערט פון פרעמדע איינפלוסן. ווען איך רעד וועגן הירשביינ'ס איינ־פלוסן, מיין איך עס אין אַ גרויס־שרייבערישן זין, אין זין פון פאַרלירן זיך אין אַ זשאַנר און ווערן איינס מיט דעם אַ לעבן לאַנג. מיט זיינע פּאָלקס דראַמעס, וואָס זיינען די קרוין פון זיין שאַפונג, האָט ער זיך אָבער דערקליבן צו זיין אייגענעם אמת און צו דער ירושה פון זיינע עלטערן. אַט דער צענטראַלער טייל פון זיין קינסטלערישער אַרבעט איז דאָס עכטסטע, דאָס בלייבעוודיקסטע אין אים, ווייל דאָס ירושה־דיקע וואָרט, דאָס אינטימע, וואָס איז געווען באַגראַבן אין אים, איז באַפרייט געוואָרן אויף אַן אַנטפלעקערישן אופן.

הירשביין איז זיין גאַנץ לעבן געווען אַ סצענישער מענטש. ער איז אַליין געווען דער וואַנדער־רעזשיסער פון דראַמעס און ער האָט געשעפּט זיין באַ־גייסטערונג פון דעם עולם וואָס ער האָט געזען קומען אין טעאַטער. דאָס איז נישט קיין מאַטעריעלע באַפרידיקונג, דאָס איז גאַנצקייט. דער דראַמאַטורג באַ־געגענט זיין עולם, ער ווייסט פאַר וועמען ער צינדט אָן די בינע־לעמפלעך. דערפאַר איז דאָס געווען הירשביינ'ס פרוכטבאַרסטע צייט, ווען מ'האַט אין 1918 און אין די ערשטע 20 קער יאָרן געשפילט זיינע דראַמעס, און אַ גרויסער אידישער עולם איז זיך געקומען אָפּפרישן ביי זיין קוואַל און טרינקען קוואַליק וואָסער פון דער אייגענער קינדהייט. ער האָט באַגעגענט זיין עולם און ער האָט פאַר אים נישט נאָר געשריבן, נאָר געשפילט טעאַטער. דעמאָלט האָט הירשביין דערגרייכט זיין קינסטלערישע שלמות. שפעטער ווען די בינע־

לעמפלעך האָבן זיך פאַר אים אויסגעלאָשן, איז ער צוריק אַוועק צו זיין איינ-
זאַמען שרייבטיש, אַוודאי האָט ער נאָך אַלץ געהאַט צאָלרייכע לייענערס, אָבער
ער האָט זיי נישט געזען. אפילו ווען ער איז אויפגעטראָטן אין דער עפנטלעכ-
קייט, האָט הירשביין שוין געהאַט פאַרלוירן זיין גרעסטע באַגייסטערונג, דעם
לעזערישן מיטשפילער, וואָס ווערט דורכגעציטערט, אין די צוויי און האַלב שעה
פון טעאַטראַלישן האַלב-טונקל.

ער האָט נישט פאַרמאָגט גענוג כוח צו געבן דעם אידישן טעאַטער אויך
גוטע רעאַליסטישע ווערק פון זיין און אונזער אַלעמענס דערוואַקסנקייט. ער,
וואָס האָט אַריינגעאַסן פריש בלוט אין אידישן טעאַטער און אים דערהויבן צו
זיין העכסטער קינסטלערישער מדרגה, האָט אים מער נישט געקענט העלפן,
ווען דאָס אידישע טעאַטער איז געוואָרן אַ חולה מסוכן און וואַלט זיך געקענט
ראַטעווען בלויז מיט דעם גערעדטן און ערנסטן שפיל פון אונזער אייגענער
צייט.

הירשביין איז ווידער אַוועק צו זיין פרוכטבאַרער צוריקגעצויגנקייט. ער
האַט גענומען שרייבן נאָוועלעס, אָבער די נאָוועלע האָט זיך אים בלויז טיילווייז
איינגעגעבן. ער האָט פאַרצייכנט, געשילדערט, דראַמאַטיזירט. נאָר ער איז
נישט געוואָרן דער אַרכיטעקט פון דער נאָוועלע. ער, וואָס האָט בלויז געקענט
זען און באַוואונדערן, האָט נישט געקענט קינסטלעריש סומירן, אונטערציען סך-
הכל'ען, טראַכטן מיט דעם טעמפ פון אונזער דור. ער האָט דערפאַר, אין די
לעצטע יאָרן ערב זיין קראַנקהייט, ווי כ'האַב שוין באַמערקט, געזוכט אויפ-
צוהאַלטן דעם אומזעבאַרן לייענער'ס אינטערעס אין זיין שרייבן. און דאָס איז
אים געלונגען, ווייל ביז די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן האָט ער געהאַט זיין
געטרייען לייענער, וואָס האָט אים אַנטקעגנגעטראָגן יענע פרומע אַנערקענונג
וואָס איז געווען פאַרבונדן מיט די שענסטע חלומות פון דער באַרג-אַרויפיקער
אידישער ליטעראַטור, ווען ס'אידישע קינסטלערישע וואָרט איז נאָך געווען פול
מיט זעטיקער צוקונפט; ווען די ליטעראַטור איז נאָך געווען אַ טייל פון אונ-
זער גלויבן, אַז דאָס ניי און יונג-אידישקייט אונזערס וועלן מיר אויך אַמאָל
איבערלאָזן בירושה צו אונזערע קינדער.

כ'בין נישט קיין פראַפעסיאָנעלער מספיד. כ'קען גיכער פאַראַפראַזירן
אַנטאַני'ס באַרימטע קלאַג-רעדע אויף יוליוס צעזאַרן און זאַגן: איי קאַם נידער
טו בערי סוזער נאָר טו פּרעזיז אים. איך בין נישט קיין פראַפעסיאָנעלער באַ-
גרעבער און נישט קיין פראַפעסיאָנעלער לויבער. כ'האַב אָפגעשאַצט דאָס
בלייבעוודיקע פון אַ וויכטיקן שרייבער, וואָס האָט געהערט צו אַ פאַרביקער,
פאַרגאַנגענער עפאַכע. און גראַד הירשביין קען נישט אָפגעשאַצט ווערן, אויב
מ'טיילט אָפ די ווערק זיינע פון אים אַליין. ער איז געווען צו-ליריש און סוב-

יעקטיוו, און מען מוז אים נעמען צוזאמען מיט זיינע ווערק, וואָס ער האָט געשריבן אין פאַרלויף פון זיין רייכער, 43-יאָריקער שעפּערשיקייט. פון דעם מאַמענט ווען ער האָט אָנגעהויבן מיט זיין העברעאישער דראַמע „מרים“, אין 1905, און דורך דער גאַנצער צייט פון זיין רייכער קאַריערע, האָט ער מיט אַ געהויבענעם קאַפּ געטראָגן דעם מאַנטל פון דעם שרייבער-נביא. דער מאַנטל וואָס האָט געוואַרעמט זיין גאַנצע פּערזענלעכקייט, האָט אַמאָל געוואַרפן אויף אים אַ שייַן פון גראַטעסק, אָבער מערסטנס אַ ליכט פון געהייליקטקייט צו זיין שרייב-קאַריערע.

ב.

לאַמעד שאַפּיראַ איז געווען דער אַבסאָלוטער היפּוך פון הירשבינ'ען. אין משך פון די לעצטע צוואַנציק יאָר האָט ער זיך געמאַטערט אייפּצהאַלטן אַ לעבעדיקן אינטערעס אין זיין נישט־שרייבן און ס'איז אים טיילווייז געלונגען. ער האָט מער, ווי וואָסער ניט איז אַנדערער קנאַפּ-פּראָדוקטיווער שרייבער, באַוויזן צו לעבן אין זכרון פון דער ליטעראַטור, וואָס האָט פון אים אַזוי זעלטן געהערט. די ליטעראַטור איז אַ גרויסער יאָריד, ס'איז קודם כל אַ צוזאַמנשפּיל פון אַ סך שרייבערישע ליידנשאַפטן און קאַנקורענצן. מ'מוז זיך ווייזן אויפן יאָריד מיט סחורה, אויב מ'ויל כסדר פיגורירן ווי אַ סוחר. אויב מ'קומט נישט ווערט מען געוויינלעך פאַרגעסן. אָבער שאַפּיראַ האָט זייער ווייניק געהאַט צו טאָן מיט אַ יאָריד אפילו אין זיינע פּרוכטבאַרסטע יאָרן, און שפּעטער, ווען ער האָט זיך גאָר זעלטן באַוויזן, האָט די ליטעראַטור אים אַלץ געדענקט, און אויך זיין לייענער איז אים געבליבן געטריי און אים אַרומגערינגלט מיט זאַרגעוודיקער ליבשאַפט.

זיין קינסטלערישער מאַנטל איז אפשר גאָר געווען אַ צעריסענע קאַפּאַטע, אָבער ווער ס'האַט זיך צוגעקוקט נענטער האָט געקענט זען, אַז דאָס איז אויך געווען אַ שטאַלצער שרייבערישער מאַנטל, וואָס ער האָט בכיוון צוגעפּלעקט און שטאַרק אָפּגעטראָגן, כדי עס זאָל זיך אַזוי שטאַרק נישט וואַרפן אין די אויגן. ער איז געווען אַ פּאַלקס-אַריסטאָקראַט און לויט זיין כאַראַקטער האָט אים גיכער געצויגן צו דער צוגעלאָזענער גדלות פון אַ רבי'ן, איידער פון אַ שטאַלצן שריפטשטעלער כּהן. ער האָט ליב געהאַט צו פּראָווען טיש און האָט אויך גע-שטעקט מיט זיין גאַנצן וועזן אין יענער גאַלדענער עפּאַכע פון אידישער שרייב-קונסט, ווען זי איז געווען די תקופה פון גרויסע פיגורן און גרויסער האַפּענונג. אַ שרייבער מוז פאַרמאָגן זעלבסט־קריטיק אָבער מיט אַ מאָס. אויב דער קריטיקער אין אים וואַקסט אַריבער זיינע אייגענע שעפּערישע מעגלעכקייטן, קען עס נאָך אַמאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ פּאַרניכטנדיק געווער. דער קריטיקער טאָר בשום אופן נישט אַריבערוואַקסן דעם שרייבער. זיי דאַרפן גיך

מאַכן שלום צווישן זיך און זיך קודם־כל אייניקן אויף דעם מאַקסימום פון באַשערטע פעאיקייטן. אין די ראַמען פון אַט די צוגעטיילטע און באַשערטע מעגלעכקייטן מעג דער זעלבסט־קריטיקער בושעווען. אויב אָבער דער קריטי־קער וויל דאָס טעלערל פון הימל און די שרייבערישע האַנט קען עס ניט דערלאַנגען, באַקומט זיך אַ צרה'דיקע לאַגע. מען ווערט אַ צעשפּאַלטענע פּער־זענלעכקייט און אַפט מאַל ווערט מען אין גאַנצן פאַרשטומט. יעדער שרייבער דאַרף אַוודאי האָבן פאַר זיך אַ סטאַנדאַרד, ער מעג זיך זעצן צום שרייב־טיש און טראַכטן בדחילו ורחימו, אַז שעקספּיר האָט געשריבן, טאַלסטאַי האָט געשריבן, באַלזאַק האָט געשריבן, אָבער ער מוז שלום מאַכן מיטן געדאַנק אַז ער אַליין איז פּלוני בן פּלוני און בלויו אין געציילטע מאַמענטן קען אַ שרייבער פּליען העכער פון זיינע מעגלעכקייטן. אַז ער מאַכט שלום מיט דעם געדאַנק, קען ער ערשט אַרויסברענגען פון זיך דאָס סאַמע שענסטע און בעסטע און לייגן זיין חותם אויף דער ליטעראַטור.

איך וואָלט נישט געווען דער ערשטער אַרויסצוברענגען אין דער עפּנט־לעכקייט אַז שפּאַפּיר האָט ליב געהאַט דעם ביטערן טראַפּן, אָבער אַז ס'איז שוין דערציילט געוואָרן מוז איך זאָגן, אַז ווער ס'האַט געקענט שפּאַפּיר אַן האָט דערין געזען אַן אומגליקלעכן אַבסורד. אַט דער אַסקעט וואָס האָט געקענט לעבן אַ טאַג אויף אַ גערגעלע פון אַ הינדל, ממש אויף אַ גרוגרת, האָט זיך גענומען צו שיכור'ן, ער האָט געזוכט צו דערטרינקען אין זיך דעם שאַרפּן קריטיקער, דעם מלאך המות פון זיין אייגענעם טאַלאַנט, אָבער דערטרונקען האָט ער דעם אייגענעביירענעם גרויסן טאַלאַנט זיינעם. דער קריטיקער אין אים איז אַלץ אַרופּגעשוואַמען און אים דערפירט צו פּרוכטלאַזיקייט. אויך ער איז אויף זיין שטייגער געווען צום גרויסן טייל אַן אַקטיאָר. ער האָט געוואָלט שפּילן דעם קינסטלער־באַהעם, פּונקט ווי הירשביין האָט געשפּילט דעם קינסטלער־אַריסט־טאַקראַט. שפּאַפּיר האָט געוואָלט גילטן פאַר יונג, און אייביק זיין אַרומגערינגלט מיט יוגנט. ער האָט ליב געהאַט צו פאַרברענגען מיט יונגעלייט און זאָגן, פּראַווען טיש, ביז ער האָט זיך אויסגעשעפּט אין זיין טיש־תּורה און זיך אויס־געליידיקט.

אויך ער האָט געהאַט אַ גיכע און אימפעטיקע קאַריערע. ווען ער איז צו אונז געקומען קיין אַמעריקע, צום ערשטן מאַל אין 1906, איז ער שוין געווען לאַמעד שפּאַפּיר, כאַטש אַן דער פּאַנעטיזירטער אויסלייגעכץ פון דער לאַמעד, וואָס איז דעמאָלט געווען בלויו אַן איניציאַל. ער איז שוין געווען אַ שרייבער מיט אַ גרויסער רעפּוטאַציע, הגם ער איז אין גאַנצן אַלט געווען 28 יאָר. זיין רוים איז געווען באַגרינדעט אויף זיין אַזוי גערופּענער סקאַנדינאַווישקייט, ווי בעל מחשבות האָט עס אַנגערופן. דאָס האָט אַרומגענומען זיינע אימפּרעסיאָ־

ניסטישע זאכן, ווי „אויפן ים“, „צווישן פעלדער“, „מירטעלע“ און אנדערע. אט די דערציילונגען זיינען אויך געווען פרעמדע פלאנצן, אזוי צו זאגן, און ווי הירשביין האט אים אויך גענומען אביסל צייט ביז ער איז געקומען צוריק אהיים. נאך ניט געקוקט אויף דער פרעמדקייט פון טאן, איז שאַפיראַס באַ-רימטקייט געווען אַ גוט פאַרדינטע. ער האָט שוין דעמאָלט אַרויסגעוויזן אַ מייסטערשאַפט פון שרייבן און אַן עקאָנאָמיע פון וואָרט, וואָס האָט צו יענער צייט געמאַכט אַ טיפן רושם אויף אַלעמען. שאַפיראַ האָט אָנגעהויבן שרייבן אין 1902 און ביז 1905 האָט ער שוין געהאַט באַרייכערט די אידישע ליטעראַטור מיט זיינע אימפרעסיאָניסטישע און צמצומדיקע זאָכן. בערגעלסאָן איז ערשט געקומען מיט זיין ערשטער נאָוועלע, „אַרום וואָגזאַל“, אין 1909 און ער האָט שוין געהאַט ביי וועמען צו לערנען די קונסט פון שפּאַרעוודיקייט אין שרייבן. שאַפיראַ איז דערשינען אין דער אידישער ליטעראַטור, ווי אַ געזונטע רעאַקציע צו דער קינסטלערישער באַרייכערטקייט און עקספּאַנסיוויקייט פון שלום עליכמ'ען. אין יעדער ליטעראַטור געשעט געוויינלעך אזוי: אַ גרויסער קינסטלער קומט און מאַכט אַ וואַרע פאַר זיך און פאַר זיין אופן פון אויסדרוק, ביז ס'ווערט אָנגענומען און אַריינגענומען אין פּאָלקס אוצר. שפּעטער, אַז דאָס ווערט נוסח, קומען אנדערע און רעבעלירן געגן דעם, וואָס איז אַקאַרשט געווען ניי, אָבער וואָס הויבט שוין אָן ווערן שאַבלאַניזירט. שלום עליכמ'ס מחיה'דיק פּאָלקס לשון, טביה'ס מאַנאַלאָגישע צעשפּרייטקייט, איז געווען די שענסטע מתנה פאַר דער אידישער ליטעראַטור אָבער ס'האַט גענומען ווערן אַ סכנה, אַז די ליטעראַטור זאָל צופיל אָנהויבן אימיטירן דעם פּאָלקס-מויל, אַז זי זאָל זיך נישט צופרידן שטעלן מיט דעם קינסטלערישן אויער. ביי שלום עליכמ'ען און ביי מענדעלען איז דער דרך געווען אַ נאַטירלעכער, ווייל זיי האָבן געהאַט אַ סדר און אַ פּלאַן און זיי איז ניט נאָר געגאַנגען אין לאָזן הערן דעם פּאָלקס לשון, נאָר אויך אין אַנטפלעקן זיין נשמה. די סכעמע אָבער פון דער לויזער צונג האָט גענומען ווערן געפּערלעך פאַר דער ליטעראַטור און ס'איז געווען נאַטירלעך, אַז ס'זאָל קומען אַזאַ קינסטלער ווי שאַפיראַ און שפּעטער בערגעלסאָן, און זיי זאָלן אַרויסשטעלן די עקאָנאָמיע פון וואָרט, ווי אַ רעוואָלוציע קעגן שלום עליכמ'ס מעטאָד פון פּורנות. שלום עליכמ' האָט גאַנץ גוט געוואוסט אַז ער פּערזענלעך וועט זיך שוין צו עפּעס דעררעדן, אָבער אַ גאַנצע ליטעראַטור קען ניט זיין אזוי פאַרשווענדעריש. שלום עליכמ' איז גע-ווען דאָס געניאַלע נאַטור-קינד און ער איז געווען אַקוראַט אזוי פאַרשוועב-דעריש ווי די נאַטור, וואָס ווייסט אַז עפּעס לעבעדיקס וועט זיך שוין אָננעמען. דאָס איז ביאָלאָגיע, אָבער קונסט טאַר אזוי נישט ריזיקירן און זי מוז זיין קאַרג אויפן וואָרט.

דערפאר איז שאַפיראַס ערשטע פעריאָדע, נישט געקוקט דערויף וואָס ער האָט אַריינגעבראַכט פרעמדע טענער, שוין געווען אינטערעסאַנט מיט זיין צו-גאַנג צו יעדער באַזונדערן זאַץ. די אידישע ליטעראַטור האָט אים דעמאָלט גלייך אויפגענומען, ווי אַ קינסטלער פון וואַרט, אויב נאָך אַלץ נישט ווי אַ קינסטלער פון אידיען. אין 1905 איז אים באַשערט געווען אַרויסצוקריכן פון זיין צעשוואַר-מענער אידיאישקייט. מיט אַ זעלטענער גבורה און מיט קינסטלערישער ציל-באַוואוסטקייט האָט ער דעמאָלט גענומען שרייבן זיינע פאַגראַם-מעשיות ווי „דער צלם“, די „אידישע מלוכה“, „שפוך חמתך“ און דער „קוש“, די זעלביקע קראַפט האָט אים נאָך געדינט אַ סך שפעטער, ווען ער האָט געשריבן זיין „ווייסע חלה“.

זיין איינגעבוירענע עקאַנאָמיע פון וואַרט האָט ער אָנגעווענדט אויף דער נייער טעמע זיינער און אים איז געלונגען צו שאַפן פון שוידער — דערהויבנקייט. די פאַגראַמען האָבן זיך טיף איינגעשניטן אין דער אידישער צעוואונדיקטער נשמה; ס'האָט נישט נאָר ווי געטאַן דאָס אומשולדיקע אידישע בלוט, וואָס האָט זיך געגאַסן, נאָר דאָס וואָס דאָס שולדיקע חזרישע בלוט האָט זיך נישט געגאַסן, וואָס קיינער האָט ניט באַצאָלט דערפאַר. ביאָליק האָט אין זיין „בעיר ההרגה“ אויסגעגאַסן זיין צאַרן אויף דער אידישער פחדנות, אָבער ער האָט אין זיין פאַעמע אַריבערגעזאָלצן, און דערמיט באַזאָלצן די אידישע וואונדן. שאַפיראַ האָט זיך דעמאָלט אויך פאַרנומען דירעקט מיט דעם פראַבלעם פון אידישער שוואַלזאָיקייט און ער האָט געוועקט צום קאַמף. ער האָט דעמאָלט אָנגעשריבן זיין ליד „זעלבסט שוץ“, וואָס האָט גערופן די אידישע דערשראַקנ-קייט זיך אַנטקעגן צו שטעלן דעם שונא.

אַ גאָט מיר בעטן קיין נצחון,

וויש אַפּ פון פּאַלק זיין גרויסע שאַנד,

ערלויב אונז זען דעם שונא'ס פנים

און שטאַרבן מיט אַ שווערד אין האַנט.

ערלויב אונז פּאַלן וואו מיר שטייען,

דעם פחד טרייב פון אונז אָוועק

און שטאַרק דאָס האַרץ און גיב אונז צאַרן

אין דיזער נאַכט פון ווילדן שרעק,

און פילסטו שרעק

פאַרבייס די ליפּן,

פאַרקריג די ציין

און שוויג און שטום.

און רינט דיין בלוט
און פלאצט דיין האַרץ
און שטאַרבסטו — שטאַרב,
און שווייג און שטום!

און שטרעקסטו דיין האַנט
און צילסטו — טרעף
און שלאַגסטו — טויט
און שטום! און שטום!

„און שטאַרק דאָס האַרץ און גיב אונז צאָרן! אַט די שורה איז פאַר אים
אַליין געווען דער קינסטלערישער וועגווייזער פאַר זיינע אומפאַרגלייכלעכע
פאַגראַם מעשיות, וואָס האָבן געשמידט דאָס שטאַרקע האַרץ, וואָס האָבן גע-
געבן פאַרקלעמטן און פאַרשטומטן צאָרן אָן עדה, וואָס איז געלאָפן אין אַלע
זייטן אין טויט־שרעק. און אַפילו ווען אונזער ווידערשטאַנד איז געווען אַ שוואַ-
כער, האָט שאַפיראַ דערלייזט דעם אידישן פחד דערמיט וואָס ער האָט פאַר-
גליווערט און פאַרפראַרן דעם אידישן פאַרשטיקטן צאָרן אין וואונדערלעכע
נאַוועלן, אַז דער צאָרן האָט געשריגן צו די הימלען. דאָס איז געווען לאַמעד
שאַפיראַ'ס פרוכטבאַרסטער פּעריאָד, וואָס האָט מיט קלענערע איבעררייסן אַנ-
געהאַלטן, ביזן סוף פון ערשטן וועלט־קריג. שפעטער איז ער אַריינגעפאַלן אין
אַ קריזיס, וואָס אין אים האָט דער שאַרפער, צו־שאַרפער קריטיקער, גענומען
די אויבערהאַנט און אים ביסלעכווייז פאַרניכטעט.

שאַפיראַ איז געווען אַ מורא־דיקער עקשן, ער האָט זיך פאַרעקשניט אַז ער
מוז דערפינדן קאַלירטע מואוויס, און ווען ער איז אַרויס פון זיין אַמאַטאָרי-
שער לאַבאָראַטאָריע, האָט ער אויסגעפונען אַז דער טעכניקאַלאָר איז שוין
דערפונדן. אַפילו זיין נעמען זיך צום ביטערן טראַפן האָט ער ראַציאָנאַליזירט.
ער האָט זיך איינגעשמועסט אַז אַזוי ווי משקה האָט צוקער, קען ער דערויף
אַליין לעבן. ער האָט געטרונקען און ניט געגעסן ביז ער איז ממש אויסגעגאַנגען
פון הונגער. זיין גוף האָט פשוט מער נישט געקענט פאַרדייען קיין ביסל וואַ-
רעמס. אַלע זיינע צעבראַכענע אברים און זיין גאַנצער סקעלעט האָבן באַדאַרפט
פונקציאָנירן אויף דעם ביסל טערפּקע וויין, וואָס ער האָט געהאַלטן אין איין
זופן. דער סוף איז געווען אַז ער איז איינגעשלאָפן פון חולשת הלב און הונגער.
ער האָט זיך פאַרהונגערט צום טויט און ער האָט זיין שעפּערישקייט עקשנות־
דיק אויך פאַרהונגערט צום טויט.

ער האָט ניט געוואוסט פון קיין גרענעצן. זיין עקאַנאָמיע פון וואָרט האָט ער
דערפירט צו דער מדרגה פון וואָרטלאַזיקייט, זיין קנאַפ־שרייבן האָט ער דער-

פירט צו גארניט שרייבן, און זיין שארפע זעלבסט קריטיק האט אים געבראכט צו זעלבסט פארניכטונג. ער האט זייער זעלטן געוואלט רעדן מיט אונז אינע- גערע וועגן זיינע אמאליקע ליטערארישע דערפאלגן, ווייל זיי זיינען געווען די רעזולטאטן פון שוידער-טעמעס. אים, דעם אומקאמפראמיסלעכן אמת- זאגער, האט זיך געדאכט אז ער האט עמעצן אפגענארט, אז די טעמע איז געווען דער גרויסער דערפאלג פון זיינע קינסטלערישע זאכן. ער האט גע- מיינט אז ער האט בלויז אויסגעשריגן און דער צייט-געשריי אליין, וואס איז געווען מוראדיק ביז גאר, איז אנגענומען געווארן פאר קונסט. ער האט אין דער טעמע זיינער געזען זיין שארפטע קאנקורענץ און ער האט זיך אליין גע- טרייבערט די אדערן. אין זיין ביכל פון קריטישע און זעלבסט-קריטישע פראג- מענטן — „דער שרייבער גייט אין חדר“, דערציילט ער ווי ער איז א גאנץ לעבן געלאפן פון זיין צלם-טעמע, ווייל זי האט אים געגרילצט אין די אויערן. ער האט צוריק געזוכט די שטילקייט פון זיינע ערשטע ים-אימפרעסיעס, ער האט געוואלט שאפן עכטע אידישע קונסט פון שטילקייט און ניט דורך דעם פאטאס פון דער גרויסער טעמע.

ער האט אבער ניט געוואוסט און ניט געוואלט וויסן, אז א טעמע קען אמאל ווערן די לאמטערנע וואס באלייכט דעם קינסטלערס וועג און ווייזט אים דעם וועג צו זיך אליין. ער האט זיך אויך ניט אפגעגעבן קיין חשבון, אז מיט זיינע פאגראם-דערציילונגען האט ער אפילו געטאן זיין געזעלשאפטלעכע פליכט ווי א מענטש און ווי א איד. ער האט זיך אזוי לאנג געפייניקט ביז ער האט זיך שטום געמאכט. אבער דאס איז נישט געקומען מיט אמאל. ער האט זיך פריער גענומען געבן אויפגאבן, וואס זיינען ניט געווען פאר זיינע כוחות. זיין בוך „ניווארקיש“ וואס איז דערשינען אין די ערשטע 30-קער יארן, איז א דורכפאל, ווייל ער, דער חלוש, האט זיך דווקא געוואלט איינעסן אין דער גרוי- סער שטאט און ווערן דער קינסטלער פון דער גרעסטער אידישער מעטראפא- ליע. ביי אים איז קינסטלערישקייט געווען אידענטיש מיט באהעמיע און ער האט דווקא געוואלט זיין יונג-קינסטלעריש. ער האט זיך אנגעלייענט מיט דער יונג- גער אמעריקאנער ליטעראטור און געזוכט אריינצוברענגען זייער סטאקאטא- סטיל אין אידיש, ווי ער האט עס אמאל געטאן אין זיינע ערשטע שרייבערישע יארן מיט די סקאנדינאווער. ער האט זיך פארלוירן און ער איז פון די שרעק- טעמעס געלאפן צו קליניקייטן. און נאך זיין גרויסער מי זיינען פון די קליני- ניקייטן געווארן נאך קלענערע קליניקייטן.

שאפירא האט פארמאגט א געזעלשאפטלעכן חוש, ער האט זיך א צייט לאנג איינגערעדט, אז אים וועט געלינגען צו רעפארמירן סטאלינען. איך גע- דענק ווי ער האט מיר אמאל מסביר געווען די מיסטיק פון ווארט, אז דאס

וואָרט זיינס וועט זיך מוזן דערשלאָגן קיין מאַסקווע, און סוף כל סוף מאַכן די נייע נויטיקע גייסטיקע רעוואָלוציע. ער האָט ליב געהאַט קיילעכדיקע זאַ-געכצן, וואָס האָבן געקלונגען אַפּאַריזמיש ווי חכמה. אים האָט אַוודאי געמאַ-טערט דער געדאַנק, אַז מ'דאַרף דעם געזעלשאַפטלעכן חוש זיינעם אויך אַריינ-פירן אין דער בעלעטריסטיק און אין דעם ליכט זען דאָס אידישע ניו יאָרק. אים איז לחלוטין ניט געפעלן געוואָרן די ניו יאָרקער אידישע בעלעטריסטיק און ער האָט זי געוואָלט מתקן זיין. אָבער זיינע ניו יאָרקער טעמעס זיינען אַרויסגעקומען פּלאַך, און אין זיין זאַמלונג וועגן ניו יאָרק איז נאָך אַלץ די בעסטע נאַוועלע. „געגעסענע טעג“, אַן עפיזאָד פון זיין קינדהייט. אַלע ניו יאָרקער זאַכן זיינען אומגעראַטן. דאָס בוך וואָס איז דערשינען אין 1931, פאַרענדיקט זיך מיט אַ קרעשטשענדאַ-קוויטש, מיט אַ דערציילונג „דאָק“. דער העלד לאַדט דאָרט אויס דעם גאַנצן צאָרן זיינעם אויף דער אידישער ליטע-ראַטור, רופט אָן נעמען און בייטשט זיי מיט אייזערנע ריטער. ער נעמט שוין איינוועגס אויך אַריין בתוכם שאַפיראַץ און רייסט פון אים פאַסן. אַט וואָס ער זאָגט וועגן זיך אַליין: „לאַמעד שאַפיראַ לעבט אין זכות פון אַמאָליקן צלם וואָס איז פון אַלעמאַל געווען אַ פּאַלשע באַבאַסטישע זאַך, געשריבן אויף אַ ביי-קול, אויף דעם סמך קוקט ער איצט אויף אַלעמען מיט גדלותדיקער עניווה, וואָס דאַרף אונז געבן צו פאַרשטיין אַז אין תוך איז ער שיר נישט דאָס געוויסן פון דער אידישער ליטעראַטור, נאָר מיר טפּשים ווייסן נישט דערפון“.

דער דערפאַלג פון „צלם“ איז, ווי מיר זעען, אים דערגאַנגען די יאָרן, און ער איז געלאָפן פון יענעם דערפאַלג, צום דערפאַלג פון שטומקייט און הילפסלאָזיקייט. ער האָט געהאַט דערפאַלג ביז זיינע לעצטע טעג. ער איז אין לאַס אַנדזשעלעס געווען אַרומגערינגלט מיט טייערע מענטשן, וואָס האָבן ביז זיין לעצטן טאָג אים געגעבן וואַרעמקייט, אויפמערקזאַמקייט, אים טייער געהאַלטן און געזען אַז דער רוחניותדיקער גוף זיינער זאָל וואָס לייכטער טרעטן אויף דער האַרטער ערד. מ'האַט זיך צוגעהערט צו זיינע שמועסן, ווי צו אַ קראַנקן רבין און אין זיין ניט-שרייבן נאָך אַלץ געפילט די עקשנות און דעם כח פון דעם אַמאָליקן קינסטלער וואָס האָט זיך אַליין פאַרפייניקט. ס'איז געבליבן פון אים אַ קליינע ליטעראַרישע ירושה, עטלעכע דערציילונגען און אַ ניט-פאַרענדיקטער ראַמאַן. אפשר אויך אַנדערע ברעקלעך און שטיקלעך וואָס ער האָט מיט ווייטיק אַרויסגעוואָרפן פון זיך, אין די הילפלאָזע מינוטן, ווען זיין גוף און זיין נשמה זיינען ביידע געווען פאַרהונגערט.

קיינער האָט נאָך ניט געקראַגן אַזוי פיל אַנערקענונג פאַר דער פאַר-גאַנגנהייט ווי ער. הירשביין האָט באַדאַרפט האַרעווען און שרייבן כדי אויפ-צוהאַלטן דעם אינטערעס אין דעם קינסטלעריש-דערפאַלגרייכן הירשביין פון

אַמאָל, אָבער שאַפיראַ האָט פאַרמאָגט אַ כח אין זיין 80 פונטיקן גוף. ער האָט באַוווּזן אויפצוהאַלטן דעם אינטערעס פון נאַענטע מענטשן און אפילו פון דער גאַנצער ליטעראַטור אין זיין אַנטשלאַסענעם ניט־שרייבן, וואָס אין דעם האָט ער אויך אַריינגעטאָן גייסט און באַוואוסטזיניקייט. ער האָט דערפון געמאַכט אַ קולט און די נאַענטע חסידים זיינע האָבן אין זיין שווייגן און זיין שיחת חולין געזען פונקן פון ליכטיקע רייד, וואָס האָבן פאַר זיי געבליצט מיט זיין אַמאָליקער קינסטלערישקייט. הירשביין האָט געמאַגט אַנערקענונג מיט זיין געזונטן גוף, שאַפיראַ האָט עס געטאָן אַ ליגנדיקער אויפן בעט שוין כמה יאָרן. ער האָט געמאַכט חוזק פון טויט, מיט וועמען ער האָט געקעמפט און זיך געראַנגלט און געהאַלטן אין איין זופן צו אים לחיימ'ס. ווען ער איז געשטאַרבן איז ער געקומען אַהיים. ער האָט איבערגעלאָזט אַ צוואה, אַז מ'זאָל אים באַגראָבן לעבן זיין מאַמען, וואָס איז אויף איר אייגענעם שטייגער אויך געווען אַ מערקווירדיקער עקזעמפלאַר. זי האָט קוים גע-וואויגן קילעכדיקע 70 פונט און געלעבט מיט אַ כוית ברויט אַ גאַנצע וואָך. און פון דעסטוועגן האָט איר מומיפיצירטער קערפער דערשלעפט דעם עול לעבן ביז 77 יאָר. אין שאַפיראַ'ס אַ בוך האָט מען געפונען אַ בלעטל, וואו ס'איז גענוי פאַרשריבן דאָס אַרט וואו זיין מאַמע ליגט באַגראָבן — אַפגעמאַסטן אַקוראַט, דער וויפלטער קבר און די וויפלטע ריי. צום גליק האָט מען לעבן דעם פאַרלאָזענעם און מצבהלאָזן קבר פון דער מאַמען געפונען פלאַץ גענוג פאַר נאָך אַ קברל, פאַר דעם איינגעשרומפענעם גוף פון לאַמעדי שאַפיראַ. דער נאָרוועגער, דער פאַגראַם־פראַטעסטירער, דער קינסטלער באַהעם פון ניו יאָרק, דער גרויסער עקשן, און זעלבסט פאַרניכטנדיקער קריטיקער איז געקומען צוריק צו דער מאַמען.

ביים לעבן האָט ער קיינמאָל ניט געוואָלט אויסזאָגן אַז ער איז אַ פאַר-לירן קינד, און אַז ער נויטיקט זיך אין דעם אַנשפאַר פון אַ מאַמען. בלויז נאָכן טויט האָט ער אויסגעזאָגט דעם סוד און ער איז צוריקגעגאַנגען צו דער היימישער, שטילער און האַרציקער טעמע — צו דער מאַמען.

וואָס־זשע בלייבט אונדז איבער פון דעם געצוואונגענעם טויט־פאַראַלעל צווישן די צוויי נפטרים אונדזערע? ס'וואָלט געווען אַ יושר צו קומען צו אַ שטיקל מוסר השכל, צו אַן אויספיר. און ס'איז פאַראַן אַן אויספיר. מיר ליענען איצט מער ניט שאַפיראַ'ן, מיר ליענען אויך ניט הירשביינען, און מיר זעען אים ניט אויף דער לעבעדיקער בינע. פון דעסטוועגן פילן מיר, אַז זיי זיינען ביידע אין דער ליטעראַטור פאַרפלאַנצט ווי ביימער, אַנזעעוודיקע ביימער. אָבער דער אמת איז, אַז פאַרפלאַנצט זיינען זיי אין אונדזער זכרון. מיר זיינען מיט זיי דורכגעגאַנגען אונדזער לעבנס־וועג און זיי לעבן אין אונד-

זער זכרון, וואָס האָט פּאַטאַגראַפֿירט די לעבעדיקע ליטעראַטור פון אונדזער צייט. ס'איז זיכער ניט קיין גרויס אומגליק, וואָס מ'לייענט איצטער ניט לאַמעד שאַפֿיראַ צי הירשביינען. אַ סך וועלט־שרייבערס פּאַלן אַריין אין אַ ברונעם פון פּאַרגעסנהייט. מ'לייענט איצט ניט קאַנראַד'ן, דזשאַרדזש מור'ן, אַנאַטאָל פּראַנס'ן, גאַלסוואַירט'ן; מ'לייענט זייער ווייניק שעלין, און ווען מ'וואָלט ניט געצוואונגען ליענען דיקענס'ן אין די שולן, וואָלט מען אים איצט אויך ניט געלייענט. אָבער אין אַ לעבעדיקער ליטעראַטור איז אַ יאָר־הונדערט פון פּאַרגעסנקייט ניט מער ווי אַ הרף עין. אָט האָט מען ערשט ניט לאַנג אויסגעגראָבן דעם פּאַעט דזשאַן דאָן פון קבר, אַזש פון 16טן יאָרהונדערט. זיין אומשטערבלעכקייט האָט זיך לאַנגזאַם אַנטוויקלט, ביז זי האָט זיך צעבליט. הענרי דזשיימס, דער אַמעריקאַנער נאָוועליסט, איז געשטאַרבן אין 1916 און איז געלעגן אין זיין רו אַ פּאַרגעסענער און אַ ניט־געלייענטער, ביז מ'האַט אים ערשט ניט לאַנג צוריק אויפגעגראָבן, אים אויפגעלעבט און אים צוריקגעגעבן זיין פּאַרדינט אַרט אין דער ליטעראַטור, ניט נאָר אַן אַרט אין געדעכעניש פון זיינע צייט־חברים, נאָר אין דער אייביקער ליטעראַטור.

אַט איז ערשט מיט אַ חודש צוריק געוואָרן 57 יאָר, זייט מעלוויל, דער געניאלער קינסטלער פון „מאַבי דיק“ איז געשטאַרבן. נאָך זיין טויט האָט די „טיימס“ דעמאָלט פּאַרצייכנט אין אַן עדיטאָריעל, אַז ס'איז געשטאַרבן אַ פּאַרגעסענער מענטש. די „טיימס“ האָט דערציילט, אַז עטלעכע יאָר פאַר זיין טויט איז אַן ענגלישער ליטעראַט און פיינשמעקער געקומען קיין אַמעריקע און זיך נאָכגעפרעגט אויף מעלוויל'ן ביי אַמעריקאַנער שרייבער, אָבער קיין איין שרייבער האָט ניט געהאַט געהערט דעם נאָמען פון הערמאַן מעלוויל. מיט צוואַנציק יאָר צוריק האָט אַ דעמאָלט יונגער אַמעריקאַנער שרייבער, לואיס מאַמפּאַרד, אָנגעשריבן אַ גאַנץ בוך וועגן אים, און געצויגן די אויפֿ־מערקזאַמקייט אויף אַ פּאַרגעסענעם ריז. און איצט לאָזט מען אונדז וויסן אַז ניט ווייניקער ווי אַ צענדליק ביכער וועלן היינטיקס יאָר דערשיינען וועגן מעלוויל'ן.

אַ יונגער אַמעריקאַנער שרייבער האָט עס אויפגעטאַן! דאָס דאַרף זיין אונדזער מוסר השכל. ווער גראַבט אויס און מאַכט לעבעדיק פּאַרגעסענע שרייבערס? ווער דערמאַנט זיך אין פּאַרנאַכלעסיקטע שלאַפֿנדיקע ריזן, אויב ניט די אומרויאַקע, נייגעריקע יוגנט, וואָס זוכט, נישטערט און וועקט דעם זכרון פון דער וועלט? דזשיימס'ן, דאַנען, מעלוויל'ן האָבן יונגעלייט אויפֿ־געוועקט פון שלאָף. אין אַ ליטעראַטור זעען מיר שטענדיק עולים ויורדים. ס'קומט אַ צייט, ווען די צייט געפינט צוריק איר פּאַרבינדונג מיט אַ שריפט־שטעלער, וואָס האָט געלעבט אין דער פּאַרגאַנגענהייט, אָבער וואָס זיין אויג

האַט געווען אינדזער קעגנווארט. ווער האָט אויפגעוועקט פון שלאָף דעם פריי-פאַרשטאַרבענעם אידישן קינסטלער קאפּא, אויב ניט די יוגנט? די יוגנט איז רעוואָלוציאָנער און זי צווינגט אַרויף איר געשמאַק, קאפּא, וואָס איז ערשט געווען דאָס אייגנטום פון אַן ענגער אינטעליגענץ, געפינט זיך איצט אין די פעדערשטע רייען פון דער ליטעראַטור, ביים סאַמע מזרח. די יוגנט האָט וועגן אינם אַנגעשריבן הונדערטער ביכער, און געוואונען פאַר אים דעם קאַמף. דאָס מוזן מיר אויך געדענקען, אונדזער ליטעראַטור איז גאַנץ כל זמן מיר לעבן, אָבער אונדזער ליטעראַטור וועט זיך צעפאַלן ווען מיר וועלן אוועק, ווען ס'וועט פאַרהויכט ווערן דער יוגנט-שפיגל אונדזערער — דער זכרון פון דער ליטעראַטור. מיר לייענען מער ניט מענדעלע'ן, וויניק שלום עליכמ'ען, כמעט ניט לייענינען, אינגאַנצן ניט נאַמבערג'ן. אָבער מיט די ליפן פון אונדזער זכרון לייענען מיר זיי, מיר לעבן מיט זיי ווייל זיי לעבן אין אונדז. פּרץ איז שוין געווען כמעט טויט, אָבער אינגערע שרייבער האָבן אים אָפּ געראַטעוועט און אויפגעלעבט. פּרץ איז בכלל ביים לעבן זיינעם געווען דער אַנשפּאַר פון דער דעמאָלטיקער יוגנט. בלויז אַ יוגנט אַליין קאָן ראַטעווען לייט טעראַטור פון אמתן אונטערגאַנג. מיט אַ יוגנט איז ליטעראַטור לעבעדיק, אפילו ווען געציילטע גרויסע שרייבערס ווערן היינט ניט געלייענט. אַן אייביקע ליטעראַטור לאַזט זיך ניט איבערשרעקן פון פאַרגענגלעכקייט. יאָרן, די גע-ציילטע יאָרן, וואָס מיר לעבעדיקע ציילן, מיינען גאַרניט. אַ לעבעדיקע ליטע-ראַטור האָט אַ מאַרגן, און דער מאַרגן קען אפילו זיין מיט הונדערט יאָר שפעטער. ווילן מיר אַז אונדזער ליטעראַטור זאָל דערלעבן אַזאַ מאַרגן, מוזן מיר זאָרען וועגן המשך, וואָס זאָל איבערנעמען פון אונדז די ירושה און זי ווייטער שפינען. אַמאָל ווערט ירושה אַ צו-שווער פעקל פאַר יונגע מענטשן. די ירושה פאַרטונקלט אָפט דאָס לעבעדיקע, דאָס היינטיקע, דאָס שעפּערישע, אָבער לעבעדיקע ירושה גייט קיינמאָל ניט פאַרלוירן. אמתע גרויסע שריי-בערס האָבן אַלעמאָל אַ מאַרגן, אַ צוקונפט, אויב די יוגנט אַליין איז מאַרגן-דיק און צוקונפטדיק.

פּרץ הירשביין, לאַמעד שאַפּיראַ זיינען אונדזערע גרויסע שרייבערס, שרייבערס פון אונדזער צייט, פון אונדזער אייגענער לעבעדיקער געדענקע-ניש. אונדזערע גרויסע שרייבערס דאַרפן אויך איינגעקריצט ווערן אין זכרון פון אונדזער צוקונפטיק פאַלק, וואָס זאָל עולה רגל זיין צו זיי, און זיי אויפ-לעבן, ווען די צייט וועט קומען.

בעל-מחשבות

אין 1923 האָט בעל מחשבות אַליין געפֿיערט זיין 25 יאָריקן ליטעראַרישן יובל, מיט אַן אַרטיקל — „25 יאָר ליטעראַטור“ און אַ יאָר נאַכדעם איז ער געשטאַרבן. אָבער דעם אמת זאָגנדיק האָט בעל מחשבות'עס ליטעראַרישע הערשאַפט געדויערט אַ סך ווייניקער ווי 26 יאָר. זיינע ווירקנדיקע און אַקטיווע יאָרן האָבן זיך געענדיקט אין 1916, אָדער 1917. שפעטער איז ער פאַרפאַלן געוואָרן אין רוסלאַנד, וואו ער איז אָפגעפרעמדט געוואָרן פון דעם אַלגעמיינעם שטראַם פון דער אידישער ליטעראַטור און די ליטעראַטור איז אָפגעריסן געוואָרן פון אים. ערשט אין 1921-1922 האָט ער ווידער גענוי מען שרייבן פובליציסטישע אַרטיקלען און זיך צוריק אָנגעהויבן שוואַך אַריבען טירן אין דער ליטעראַטור ווי אַ געוועזענער קריטיקער. אין 1921 האָט ער פאַרענדיקט זיין לענגערע עסיי, וועגן דעם איינפלוס פון דרום-רוסישן אידנטום אויף דער אידישער ליטעראַטור. ער האָט דעמאָלט אויפגעבויט אַ „וויסענבערגישע“ טעאָריע, אויסטיילנדיק אַ גאַנצן ראַיאָן ווי דעם שעפע-רישסטן אידישן שבת; להיפוך דעם „פּאַלאַניסט“ איטשע מאיר ווייסנבערג, איז ביי בעל מחשבות'ן אויסגעקומען, אַז בלויז וואַלין און פּאַדאָליע זיינען געווען די בעסטע שייערן פאַר דעם אידישן גייסט און די פּרוכטבאַרסטע שוואַרצערד פאַר דעם אידישן לשון.

כ'דערמאָן דאָס פאַרבייגייענדיק, ווייל מיר גייט בלויז אין אַנווייזן אַז די שעפּערישע און אַקטיווע יאָרן פון דעם קריטיקער בעל מחשבות האָבן קוים דערגרייכט צוויי צענדליק יאָר. אַ סך אַקוראַטער וואַלט געווען, ווען מען זאָל זאָגן, אַז נאָך 1916 האָט שוין בעל מחשבות אויפגעהערט צו האָבן אַן השפּעה אויף דעם גאַנג פון דער אידישער ליטעראַטור, ווי איר דאָמינירנדיקער קריטיקער. דאָס זעט אויס צו זיין פונקט אַזוי אומגלויבליעך ווי דער טרויעריקער פּאַקט, אַז דער אַלטער אידישער קריטיקער האָט געלעבט סך הכל 53 יאָר. ס'איז כּדאי אַ טראַכט צו טאָן וועגן דעם קורצן לעבן פון אַ בעל מחשבות, שלום עליכם און י. ל. פּריץ, און וועגן דער גוואַלטיקער פּרוכטבאַרקייט וואָס זיי האָבן געבראַכט אין משך פון געציילטע יאָרן, וואָס האָבן דעמאָלט, אין דער קינדהייט פון אונזער ליטעראַטור, אויסגעזען ווי אַ גאַנצע אייביקייט —

ווי אומענדלעך און אייביק עס לייכטן קינדער-יאָרן, סיי בעת מען לעבט מיט זיי און סיי ווען מען טראַכט פון זיי.

בעל מחשבות איז אַריין אין דער אידישער ליטעראַטור אין 1898, און דריי יאָר שפעטער האָט ער שוין געשריבן זיין בר-סמכא־דיקן לויבגעזאַנג צו — „ר' מענדעלעס וועגעלע“, וואָס האָט אים גלייך געמאַכט פאַר אַ טאָן-גע-בער אין דער יונגער ליטעראַטור אונזערער, וואו מען האָט געוואָרט אויף אים מיט אומגעדולד. בלתי ספק אַז ס'האַבן געוואָרט אויף אים מענדעלע, שלום עליכם און פּרץ, וועמען ער האָט געשוואוירן אייביקע געטריישאַפט און זיי באַגלייט ביזן קבר אַריין, מיט וואַרעמע הספּדים. מיט דעם טויט פון די דאָזיקע קלאַסיקער איז אויך כמעט געשטאַרבן דער קריטיקער זייערער, וואָס האָט זיך אויף זיי דערצויגן. די ווייטערדיקע טעטיקייט זיינע איז שוין נישט געווען אַזאַ מזל ברכה־דיקע ווי די אַרכיטעקטאַנישע אַרבעט, וואָס דער דאָזיקער „גויאישער גאַסט“, ווי ער אַליין האָט זיך אַנגערופן, האָט געשאַפן אויפן געביט פון קריטיק. זיין ערשטער פּסעוודאַנים, נאָך איידער ס'איז גע-באַרן געוואָרן בעל מחשבות איז געווען „גר צדק“. עליאַשעווי איז שוין געווען אַ גאַנץ רייפער יונגערמאַן פון 27 יאָר, ווען ער איז געקומען צו דער אידישער ליטעראַטור. אָבער ווי ער האָט עדות געזאַגט איז ער געווען אַ „מורא־דיקער עם הארץ אין אידישקייט“. דאָס ביסל אידישקייט וואָס ער האָט געלערנט ביו זיינע פּערצן יאָר „איז צעקראַכן“. נאָר אַזוי שטאַרק האָט זיך אונזער ליטעראַטור גענויטיקט אין אַזעלכע גרים, וואָס זיינען געקומען פון דער איי-ראַפּעאישער פּרעמד, אַז אַ יאָר אָדער צוויי נאָך זיין אַנקומען ווי אַ גר, איז ער שוין געוואָרן אַ פּוסק. ער האָט גלייך גענומען פּסק'נען שאלות, ווייל אַזוי האָט די יונגע ליטעראַטור באַפוילן און אויף אים גלייך אַרויפגעוואָרפן דאָס שטריימל. מענדעלע איז שוין געווען ביי זיך גאַנץ באַוואוסטזיניק, ווי אַ אידישער קינסטלער, הגם ער האָט געמאַכט דעם אַנשטעל פון אַ געבעכדיקן מחבר. ער האָט שוין אפילו געוואוסט וואָס ער טוט אויף פאַר דעם אידישן לעבן; אָבער ווען נישט בעל מחשבות, וואָלט מען מענדעלע'ס און אפילו שלוב עליכם'ס קליין-מחברישע פּאַזעס, ווי זיי האָבן עס אויסגעדריקט אין זייערע פּסעוודאַנימען, גענומען בוכשטעבלעך, און ס'וואָלט געדויערט זייער לאַנג, ביז מען וואָלט זיי אַרויסגעראַטעוועט און אויסגעטיילט פון די ערשטע „זשאַרגאַנישע“ טריט-שטעלערס. בעל מחשבות האָט זיי מיט גוואָלט אַפּגע-ריסן פון זייערע קליינע חברים, מיט די קלענערע השגות און פּאַרטייטשט דעם אויפשטראַל פון אַ נייער עפּאַכע. ער האָט די ערשטע גרויסע שרייבערס אונזערע לעגיטימירט. ער האָט געשאַפן פאַר זיי דאָס גרויסצוגיקע לשון פון אַנערקענונג. ער האָט אַרויסגענומען די קלאַסיקערס אונזערע פון דער בטלנות-

דיקער בלאַטע און זיי אַריינגעפלאַנצט אין דער וועלט־ליטעראַטור, אפילו ווען די וועלט־ליטעראַטור האָט זיך נישט וויסנדיק געמאַכט. ער האָט קרי־טיש איינגערעמט די קלאַסיקערס און אויסגעפּוצט פאַר זיי אַ מזרח־וואַנט. מיט זיין אַנערקענונג פאַר דעם לשון, וואָס אין אים האָבן מענדעלע און שלום עליכם געשאַפן, האָט ער, דער אייראָפּעאישער יונגערמאַן, געהאַלפן שאַפן נויטיקן פּרעסטיזש פאַר מאַמע־לשון. אפילו מיט זיינע ציטאַטן און חשיבות־דיקע נעמען פון פּרעמד־שפּראַכיקע קינסטלערס, וואָס ער האָט דערמאָנט אין איין אַטעם, אָן איבעריקער התנצלות, בעת ער האָט גערעדט וועגן די ראַשונים, האָט ער געגעבן די שרייבערס די לופט, וואָס אין איר האָט די יונגע ליטע־ראַטור אונזערע זיך גענויטיקט.

דאָס זיינען די מעלות, וואָס בעל מחשבות האָט קולטיווירט. ער האָט זיך נישט געשעמט צו רעדן פון אונזער פּאָלקס־ליטעראַטור מיט „לייטישע“ טער־מינען, און ער האָט ווי אַן אַפּשאַצער אָנגעוויזן אויף דער צילבאַוואַוסטויג־קייט פון אונזער ראַשונים־דיקער ליטעראַטור און אויף איר עוואָלוציאָנערער געשעעניקייט. ס'איז נויטיק געווען אַז ס'זאל קומען עמיצער וואָס זאל אָנווייזן, אַז די דערשיינונג פון אַ מענדעלע, שלום עליכם און פּרץ איז נישט גלאַט אַזוי אַ צופאַל פון דריי טאַלאַנטפולע אידישע ביכער־מחברים, אַדער פאַרפאַ־סערס פון מעשיות, נאָר אַז זיי זיינען אַן אַרויסוואַקס, אַן עקספּלאַזיע אין אידישן לעבן; אַבער אַן אויפרייס וואָס איז געקומען ווי אַ פּועל יוצא פון אָנגעזאַמלטע שעפּערישע שטאַפּן אין פּאָלק גופּא; און אַז דאָס פּאָלק זוכט צו געבן ריכטונג צו אירע שרייבערס, בעת די שרייבערס זוכן, אויף זייער אייגענעם קינסטלערישן שטייגער, צו געבן ריכטונג דעם פּאָלק.

אויף אַט דעם העכערן שכל הישר אין אידישע מעשה־ביכלעך האָט בעל מחשבות אָנגעוויזן. דאָס איז געווען אַ גרויסער אויפּטו. ער האָט כּמעט, ווי מאַליעריס העלד, געוויזן אַז די אידישע מחברים שרייבן פּראָזע, און אַז זיי שרייבן לויט אַלע כללים פון פּראָזע־שרייבעריי ביי די אומות העולם, ביי וועמען ליטעראַטור איז אַ טייל פון זייער געשיכטע.

שרייב איך דאָס אַלץ בעת ס'ליגט פאַר מיר דאָס שיי־אַרויסגעגעבענע בוך — „געקליבענע ווערק פון דעם ערשטן וויסנשאַפּטלעכן אידישן קריטי־קער, בעל מחשבות“. דאָס בוך איז דערשינען אין דער סעריע פון דער ל. מ. שטיין פּאָלקס־ביבליאָטעק, ביים אַלוועלטלעכן אידישן קולטור־קאָנגרעס. די זאַמלונג איז דערשינען צו בעל־מחשבות'עס 30טן יאַרצייט און ווי אַ געדענק־אויסגאַבע האָט זי געמעגט זיין אַ מער אַפּגעהיטע און מיט מער איינזעעניש צום מחבר. מען האָט, למשל, געמעגט פאַרריכטן זיך לשון אין דער קליינער אויטאָביאָגראַפיע, וואָס גיט איבער די קינדערישע אינקוויזיציע־יאָרן צווישן

מוסר'ניקעס. ס'איז ממש אוממעגלעך צו ליינען די הילפלעזע זאצן. מ'קען בלויז באוואונדערן, ווי אזוי בעל מחשבות האָט זיך אויסגעהיילט פון דעם קוידערוועלש, אָבער די דאָזיקע באַוואונדערונג איז נישט קיין גרויסע הילף. ווען מען וויל כאַפן דעם פשוטן מיין פון אַ זאָך, אָדער פון אַ צעדרייטן אידיאַם. אַז מען ברענגט אַמאָל דאָס לשון פון אַ פאַרעלטערטן שרייבער און מען וויל דערמיט צוריקרופן דעם אַראַמאַט פון אַן עפאַכע, אָדער ווייזן דעם ספּע-ציעלן חן פון אַ באַזונדערן שרייבער, איז עס אַן אויפטו. אָבער בעל מחשבות/עס אויטאָביאָגראַפישע בלעטלעך זיינען גלאַט שלעכט-געשריבענע זייטלעך פון אַ צייט ווען מען האָט שוין געשריבן בעסער, מיט מער זין און געפיל פאַר לשון. מען האָט דערפאַר יאָ געמעגט פאַרריכטן — „אויסדרוקן און סתם אַזוי שפּראַך-פאַרמען, וואָס אין היינטיקן אידיש נוצט מען זיי נישט מער“.

אַ חוץ די עטלעכע לענגערע עסייען איז דער צוזאַמענשטעל אַן אַרעמ-לעכער. דער עיקר ליידיט טאַקע די אַפטיילונג פון בעל מחשבות דער פובלי-ציסט. אין די לעצטע עטלעכע יאָר, ווען בעל מחשבות האָט שוין געלעבט אויף דעם קרן פון זיין פאַרגאַנגענהייט, האָט ער געשריבן פובליציסטישע אַרטיקלען, פאַרן „מאַרגען-זשורנאַל“, וואָס האָבן בשעתם געמאַכט אַ רושם. אָבער אין דער זאַמלונג זעען מיר ווייניק דעם פובליציסט בעל מחשבות, און מיר ווערן נישט אַריינגעפירט אין די שטימונגען, וואָס האָבן אים באַהערשט, נאָכדעם ווי ער איז שוין געווען אין דער סאָוועטישער אַרקאָדיע און ווען ער האָט שוין געשפירט אַז דער טויט האָט אים פאַרצאַמט אַלע וועגן.

אָבער מיר דאַרפן דאַנקען פאַר דעם וואָס ס'איז יאָ דאָ אין דער זאַמלונג. מיר דאַרפן דאַנקען פאַר די לענגערע אַפּהאַנדלונגען איבער מענדעלען, שלום עליכמ'ען, פּרצ'ין, ביאַליקן, פאַר זיינע אַרטיקלען וועגן דער צוויי שפּראַכיקייט פון אונזער ליטעראַטור און פאַר די אויספירלעכע אַרבעטן — „די לעצטע ליטעראַרישע עפאַכע“ און „דאָס דרום רוסישע אידנטום און די אידישע ליטע-ראַטור אין ניינצנטן יאָרהונדערט“.

אין דעם בוך געפינען מיר אויך צוויי קלענערע אַרטיקלען וועגן לייזויקן און צוויי קליינע אַרטיקלען וועגן בערגעלסאַנען. זיינע באַמערקונגען וועגן ביידע קינסטלערס זיינען בדרך כלל ריכטיקע; וועגן לייזויקן איז ער אפילו פאַראויסזעעריש, אָבער ס'איז טשיקאַווע צו זען, ווי פאַרזיכטיק ער רעדט וועגן די דאָזיקע צוויי נייערע שרייבערס. ער רעדט אַן יענער זיכערקייט וואָס מיט איר איז ער מוטיק צוגעגאַנגען צו די ערשטע ליבלינגען זיינע. בעל מחשבות האָט זייער פרימיטיוו אויפגענומען פּאַעזיע. זיינע מיינונגען וועגן פּאַעזיע טיילן זיך מיט גאַרנישט אויס פון דער אַלגעמיינער אַפּשאַצונגס-

ספערע פון זיין דור. אוודאי האָט ער פאַרשטאַנען וואָס איז אַזוינס מאַס. משקל און מעטריק. ער האָט אויך געוואויסט אַז פרוג האָט אַריינגעבראַכט פּאַעטישע אַרדענונג אין אַ בדחנות-פּאַעזיע, אָבער זיין קריטיק אויף פּאַעזיע ווייזט אויף אַ זייער אַרעמען געשמאַק, אפילו ווען ער טרעפט מיט זיין מבינות, ווי ער האָט געטראָפּן מיט ליוויקן. גרויס ליבשאַפט ווייזט ער אַרויס צו ביאַליק'ן, אָבער די ליבשאַפט פירט אים צו איבערטרייבונג. ער מאַכט דעם ביאַליק אויף אידיש פאַר דעם שעפּער פון דעם אידישן פּאַעטישן לשון, פאַר דעם פּאַעט, וואָס האָט באַאיינפלוסט די גאַנצע אידישע פּאַעזיע. ביידע אַקסיאָמאַ-טישע זאַגן זיינען נישט אמת. בעל מחשבות האָט אין זיין גאַנצן מהות גע-טראַכט צווייפּראַכיק — אידיש און העברעאיש — און ער האָט צוגעשריבן דעם אידיש-ביאַליקן אַלע מעלות, וואָס דער גרויסער פּאַעט האָט געהאַט אין העברעאיש.

דער כּעס זיינער, ווען ער איז געקומען צו דער נייער פּאַעזיע, איז עפּעס אַזוינס, וואָס ער האָט אין זיך באַהערשט, ווען ער האָט גערעדט פון פּראָזע. ער זאָגט אָפּ דאָס לעבן דעם יונגן מאַרקיש'ן מיט אַזאַ רוגז, וואָס רופּט אַרויס פאַרדרוס ביי אַ היינטיקן לייענער.

„מאַרקיש איז ניט קיין צוזאַג. עס איז די יונגע וויברירנדיקע הויט פון איטלעכער יוגנט, וואָס טעכניש דריקט זי זיך אַמאָל אויס אין פּערזן. מאַר-קיש איז דורך און דורך באַנאַל, ווייל ער איז דער סימבאָל פון אַ זשערעב-טשיק, וואָס רעדט אַלט-קלוג אין לשון פון אַ דענקער אַמאָל. זאָל מאַרקיש לויפן 'באַרוועסערהייט' און 'אַפּגעשפּילעט'. נאָר אַזוי ווי ס'איז ניט מיין אינגל, אינטערעסירט ער מיר נישט“.

אפילו אין 1920, ווען די אויבנגעבראַכטע שורות זיינען געשריבן געוואָרן, אין קיעוו, איז שוין אויך מאַרקיש דווקא יאָ געווען „אַ צוזאַג“. די רוגז ווייזט די הילפלאַזיקייט פון בעל-מחשבות, ווען ער איז געקומען צו אַ נייעם טאַלאַנט.

מענדעלע, פּרץ, שלום-עליכם זיינען נישט געווען קיין נייע טאַלאַנטן פאַר בעל-מחשבות. זיי זיינען גיכער געווען אַלטע טאַלאַנטן, וואָס זיינען אַרויס-געקומען פון די טיפּענישן פון פּאַלק, וואָס צו זיי איז דער „גר צדק“ צוריק-געקומען און אויף-צוריק אָפּגעפּרישט זיין אידישקייט. זיי זיינען געווען זיכע-רער באַדן. דאָס נייע אין פּרצ'ן האָט בעל-מחשבות אויך נישט צו-גוט געזען. ער האָט פאַרגעטערט פּרצ'ן, אָבער ער האָט פאַרזען אַ סך אמת'ע מעלות זיינע.

דערפאַר אָבער ווען ס'איז געקומען צו מענדעלע'ן און שלום-עליכמ'ען,

וועמען ער האָט נישט באַדאַרפֿט אַנטדעקן, נאָר פאַרטייטשן, איז ער געווען זייער בעסטער אַפּאָסטאָל און אויסטייטשער.

ער איז נישט געווען שאַרף, ער האָט נישט געבליצט מיט קיין איבער־צייגנדיקער קלוגשאַפט. ער איז נישט געווען קיין קינסטלער. דאָ און דאָרט געפינט מען ביי אים אַ געדענקלעכן זאַג, ווי זיין באַמערקונג וועגן בערגעל־סאַנ'ען, אַז די גאַנצע באַוועגונג „אין בערגעלסאַנ'ס נעפל“ ווירקט ווי די באַ־וועגונגען פון „אַ נישט־דערשאַסענעם פּויגל, מען מאַכט מיט די פּליגעלען און דאָס בליי אין לייב ציט צו דער ערד“. אַדער זיין טרעפלעכע דערקלערונג, אַז מענדלעך „האָט פאַראַויסגעשיקט זיינע גאַט־געבענשטע אויערן, אום צו דערהאַרן די שטילע, פּיינע גערוישן פון קאַלעקטיווער נשמה“. אַזעלכע אויסדרוקן, וואָס זיינען קפיצת־הדרב'דיק און שפּאַרן איין אַ סך אויסגעמו־טשעטע רייד, טרעפט מען ביי בעל־מחשבות'ן זעלטן. ער נויטיקט זיך אין אַ סך פּאָפּולאַריזאַציע, צעקיעוודיקייט און משלים, וואָס מאַכן אַפט אַ קאַמישן איינדרוק, ווי זיין פּיל־איבערגע'חזור'טער משל מיט די בינען, וואָס „מיט נישט־גוטקייט ברעכן זיי אויס — האַניק. איך בין געווען אַזאַ בינעלע פאַר 25 יאָר“.

בעל־מחשבות זאָגט אויף זיך, אַז ער איז גאָר אַ פּאַלקלאַריסט. ווען ס'קומט צו אידיש לשון זעט מען, אַז ער פאַרכלינעט זיך פון גרויס ליב־שאַפט, הגם ער האָט זיך קיינמאַל נישט אויסגעלערנט שרייבן אַזוי, אַז מען זאָל אין אים אַליין זען סימנים פון דער דאָזיקער שפּראַך־פאַרליבטקייט. אָבער אין דער פּיאַנערישער אַרבעט, וואָס ער האָט געטאָן, האָט מען געזען די ליב־שאַפט צום שעפּערישן מענטשן. אַט די ליבשאַפט האָט ער אויסגעדריקט אויף אַן אידעאַלן אופן. אַ שאַד וואָס ער איז אַזוי פּרי אַוועק פון דער ליטעראַטור, נישט נאָר ווייל ער איז יונג געשטאַרבן, נאָר ווייל זיין קראַנקהייט האָט זיך אין אים איינגעגעסן און אים געמאַכט קרענקלעך און פאַרביטערט, אים צו־פּרי דעזאָריענטירט און אים אַוועקגענומען פון זיין פּרוכטבאַרער אַרבעט, נאָך איידער ער האָט אויף אייביק פאַרמאַכט די אויגן און אַוועקגעלייגט די פּען, וואָס ער האָט שוין די לעצטע יאָרן פון זיין טראַגיש לעבן סיי ווי אומ־זיכער געהאַלטן אין די הענט.

שמריהו גארעליק

מיט וואָס איז שרייבן אָן עסיי וועגן אַ הערינג וויכטיקער ווי, לאַמיר אָנ-
כאַפּן, אָן עסיי וועגן זישא לאַנדווי'ס לידער, אָדער ראַבאָ'ס דערציילונג-
געזען? אַט די צודרינגלעכע פּראַגע האָט זיך געהאַלטן אין איין טשעפּן צו
מיר, בעת איך האָב געלייענט שמריהו גארעליק'ס געקליבענע עסייען, וואָס
זיין אַמעריקאַנער ברודער, מיכל האַרעליק, האָט אַרויסגעגעבן. דאָס בוך
איז פאַרזאָרגט מיט אַ קליינער ביאָגראַפֿיע, וואָס איז ווייט נישט גענוג צו
געבן אַ בילד פון דעם פאַרגעסענעם שרייבער, וואָס איז מיט זעקס יאָר צוריק
געשטאַרבן אין תּל-אביב.

ש. גארעליק איז געווען אַן אייראָפּעער. ער האָט געלעבט אַ צייט אין
דער שווייץ און היפשע עטלעכע יאָר אין בערלין. ער האָט אויך געלעבט אין
וואַרשע און איך אַליין געדענק, ווי ער איז אַמאָל געקומען קיין לובלין צוואַ-
מען מיט מנחמ'ן ווייסענבערג און דעם הומאַריסט יוסף טונקעל. זיין פיינע
זיידענע באָרד איז געווען דאָס שריפטשטעלערשיסטע פון דער גאַנצער גרו-
פע, וואָס האָט קאַנצערטירט ביי אונדז אין „הומיר“. איך האָב גארעליק'ן
דעמאָלט אפילו מוחל געווען, וואָס ער האָט שלעכט פאַרגעלייענט זיין אייגע-
נעם רעפּעראַט און געהאַלטן אין איין בלאַנדזשען איבער זיינע שווערע שורות
און זיך פאַרטשעפּען אין די שפיצן פון די ווערטער. כ'בין דעמאָלט אַלט
געווען אַ יאָר דרייצן-פּערצן און כ'האַב מער געזען די שרייבערס ווי געהערט.
כאַטש מיר אין לובלין זיינען נישט זשעדנע געווען אין קיין בערד, איז אָבער
גארעליק'ס באָרד פאַר מיר געווען אַ סימן פון שרייבערישער אַריסטאָקראַ-
טיע, אַן אמתער קאַנטראַסט צו ווייסענבערגס פּראַסטיקייט. ווייסענבערג האָט
מען שוין באַדאַרפט אַביסל הערן, ווייל מיטן פנים האָט ער קיין קאַנצערט
נישט געקענט אָפּגעבן.

ווי רייזענס לעקסיקאָן זאָגט עדות איז גארעליק געווען אין אַמעריקע
און האָט פאַרבראַכט ביי אונדז, צווישן 1923 און 1924, אַ קיילעכדיק יאָר.
אָבער איך געדענק אים נישט פון יענער צייט. ער איז אונדז אַלעמען פאַר-
בייגעגאַנגען, און אויב איך האָב קיין טעות נישט, זיינען מיר אים אויך פאַר-
בייגעגאַנגען.

אָבער גארעליק האָט געוואוינט אין קיעוו, אין ווילנע, אין אַדעס, אין

ווארשע, דאָס הייסט אין דער געדיכטקייט פון דער אידישער אייראָפּע, און דאָך האָט זיין בערלינער־שקייט אויף אים אַרױפּגעלייגט אַ גרעסערן חותם ווי זיין אידיש-אייראָפּעאישקייט. אין 1933 האָט ער זיך באַזעצט אין תל-אביב. אָבער שוין דעמאָלט איז ער געווען אַ פּאַרגעסענער און נישט געקוקט דערויף, וואָס אין 1937 איז דערשינען זײַנס אַ בוך עסייען אין שלאַנסקי'ס איבערזעצונג, און כאַטש ער האָט מיטגעאַרבעט אין „דבר“ און אין „הארץ“, איז זיין איינפלוס אויף דער העברעאישער פּובליציסטיק נישט געווען קיין גרויסער.

נאָר אפילו ווען מיר זאָלן מיט גאַרעליקן מיטפאַרן בלויז ביז 1933, בלייבט אויך אַ קשיה, פאַרוואָס אים האָט מער פאַראינטערעסירט אַ געזאַל-צענער הערינג ווי די נייערע אָדער אפילו די עלטערע אידישע ליטעראַטור. כ'האַב אַנגעכאַפּט דעם געזאַלצענעם הערינג נישט ווי אַ גראַטעסק רע-טעניש, נאָר גראַד דערפאַר וואָס דער עסיי וועגן הערינג איז זייער אַ געלוב-גענער און ער ווייזט אונז גאַרעליקן מיט זיין פיינער שפּילעוודיקער ליריש-קייט. דער הערינג רופט אין אים אַרויס אַ ריי אַסאַציאַטיווע געדאַנקען וועגן דער אידישער געפּוצטער אַרעמקייט. ער מאַכט אַ פיינעם מאַרשרוט און ער דערגייט אַזש העט-צוריק ביז שפּינאַזען און ער דערזעט „די בלינדע אייגע-לעך פון דעם שמאָלן הערינג“ אפילו אויף שפּינאַזעס אַרעמען טיש.

די געקליבענע עסייען אין דער זאַמלונג זיינען זייער געלונגענע און זיי זיינען באמת אַ בייטראַג צו אונדזער עסייאַסטיק, גאַרעליקס פען איז געווען אַ רירעוודיקע און האָט ער נאָר געקראַגן זיין טעמע, האָט ער שוין געוואוסט וואָס מיט איר צו טאָן, ווייל ער האָט געקענט פּיין אַרומשמועסן אַן ענין. זיין שיחת חולין וועגן טיי, וועגן ריינדיקע און שווייגנדיקע פעלקער, וועגן העפ-לעכקייט, איז אַן עלעגאַנטער שמועס, וואָס מ'האַט גאַנץ געמיטלעך געקענט אויסהערן ביי אַ נאָכמיטאַג-טיי. ער איז בטבע נישט געווען קיין טראַכטער, נאָר ער האָט זיך געקענט פאַרטראַכטן און רעדן מיט האַלב-פאַרדריםלעטע אויגן וועגן פאַרשידענערליי טעמעס, אויף אַן אופן, וואָס איז געווען כאַראַקטע-ריסטיש פאַר דעם אייראָפּעאישן שמועס, פון אַנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. די עסייאַסטן זיינען דעמאָלט געווען די פּלאַטערלעך און בינען, וואָס האָבן געקליבן דעם אויבאויפיקן האַנדיק פון דער ליטעראַטור, דעם שיחת חולין פון דער שווערער אַרטילעריע. זיי האָבן געהאַט דרך ארץ פאַר אַלץ וואָס אייראָפּע האָט אַנגעזאַמלט, און אפילו זייער ציניזם איז געווען אַן עלע-גאַנטער און טרויעריקלעכער.

נאָר די פּראַגע מיט דעם געזאַלצענעם הערינג איז נאָך אַלץ אַ צודרינג-לעכע קשיה. פאַרוואָס האָט גאַרעליק נישט אַזוי אַרומגעפּלאַטערט אַרום דער

אידישער ליטעראטור, לכל הפחות ביז 1933, ווען ער האָט זיך באַזעצט אין תל-אביב, ווי ער האָט עסייאַסטיש געפלאַטערט אַרום דער אייראָפּעאישער ליטעראַטור? אין דער זאַמלונג עסייען ווערט בלויז איינמאַל דערמאָנט דער נאָמען לייִוויק, און דאָס אויך אומדירעקט, אין אַן אימפּרעסיע וועגן בעל מחשבותן אויף דער עלטער. דער נאָמען גיט אַ שוואַכן בליץ־אויף, אָבער גאַרעליק בלייבט ווייטער דער גוטער, עלעגאַנטער בערלינער, וואָס זוכט זיינע טעמעס ווי עסטעטישע שיריים פון דעם פּרוכטבאַרן אייראָפּעאישן ליטעראַ- רישן טיש. ער מאַטערט זיך צו געבן אַן ענטפּער, צי געטע איז געווען גליק- לעך און ער איז מוראדיק באַאומרואיקט, וואָס מ'האַט אויפּגעווערט לייענען אַנאַטאַל פּראַנסן.

אמת, אין דער זאַמלונג זיינען אויך דאָ עסייען וועגן אייגענע: ביאַליק, בעל מחשבות, שלום עליכם, דר. נתן בירנבוים, אָבער גאַרעליק פילט זיך נישט אַזוי היימיש מיט זיי, ווי מיט היינען, מאַרסעל פּרוסטן, וואָסערמאַנען, הערמאַן באהר, אונאַמונא. ס'הייסט וועגן אונדזערע קען ער נישט אַזוי עלע- גאַנט שמועסן ווי וועגן די אַנדערע. אונדזערע דערלויבן פשוט נישט אַזאַ צוגאַנג. זיי דערלאָזן נישט אַז מען זאָל בלייבן שטיין חסידיש־פּאַרנויגט פּונ- דרויסן, זיי זיינען צו היימישע מענטשן, אַז מ'זאָל זיי באַרירן פון דער ווייטנס, מיט אַ געלאַנגוויילטער עלעגאַנץ.

דערפאַר זאָג איך, אַז מיר פעלט אַ לענגערע ביאַגראַפיע פון שמריהו גאַרעליקן, ווייל ער אַליין איז פאַר מיר פונקט אַזוי אינטערעסאַנט, אויב נישט אינטערעסאַנטער פון זיינע עסייען. גאַרעליק האָט געהאַט געזונטע מיינונגען און אַ פיינעם, רייפן געשמאַק. ער האָט שוין דעמאָלט געוואוסט אַז עמיל לודוויג איז אַ פּוסטע כלי. ער האָט גוט און גערעכט אויפּגעפאַסט שיילאַקן און ער האָט אויסגעצייכנט פאַרשטאַנען פּרוסטן, זיינע שוואַך־געשריבענע צוועלף קאַפיטלען פון זיינע ליטעראַרישע זכרונות, ווייזן אונדז אַ שרייבער, וואָס האָט חשק געהאַט אַריינצואוואַקסן אין דער אידישער ליטעראַטור. אמת, די אידישע ליטעראַטור האָט אין יענער צייט נישט געהאַט קיין געדולד פאַר דעם פּאָדער־צימער ליטעראַט, פאַר דעם שרייבער וואָס רייצט זיך מיט דער ליטעראַטור און וואָס אַלע זיינע קאָמפּאָזיציעס זיינען בלויז אַן אַנזאָג, אַז אַט- אַט און ער וועט אַליין אויך געבן עפעס אַ שרייב אַן עפעס אַזוינס, וואָס וועט מרעיש עולם זיין. קאַראַלניק איז שוין געווען גליקלעכער, ווייל ער איז גע- קומען שפעטער און מיר האָבן זיך שוין געהאַט צוגעוואוינט צום טאַן פון דעם אויבנאויפיקן — אַט־זעט־ווען־איך־וואַלט־נאַר־געוואַלט. דוד פּרישמאַן האָט ביי זיין פּונאויבנאַרפיקייט געשליפן העברעאיש און איינגעשטעלט צו שרייבן שלעכטע לידער און מיטלמעסיקע דערציילונגען. אָבער ווען גאַרעליק

איז געקומען מיט זיין עסיי האבן מיר נאך אין אידיש נישט געהאט די קלאסי-פיקאציע פאר דעם שרייבער, וואס פלאטערט ארום דער ליטעראטור ווי ארום א בליץ-לאמפ; וואס האט זיך מורא צורירן טאמער וועט ער זיך פארברענען דעם טאלאנט. ס'זיינען שוין געווען עטלעכע געמיטלעכע שמועסער, וואס האבן אבער איבערגענומען דאס ערגסטע פון דעמאלטיקן העברעאישן לאנגווייליקן פעליעטאן. דאס אומתכליתדיקע שיין-שרייבעריי האט נאך ביי אונדז נישט געהאט געפונען קיין דירה.

אז גארעליק איז געקומען האט ער קודם כל געמוזט פון אונדז אוועק-גיין, כדי ער זאל צו אונדז קענען צוריקקומען מיט איבערראשונגען פון דער פרעמד. אט די מאסקע פון פרעמדקייט האט ער אנגעהאלטן זיין גאנץ לעבן און דערפאר האט ער מורא געהאט זיך צוצורירן פון דער נאענט צו א היי-מישער טעמע.

שמריהו גארעליק איז נישט געווען קיין קריטיקער, אבער ער איז גע-ווען א מענטש מיט געשמאק און ווען ער האט גערעדט וועגן ליטעראטור האט ער געקענט רעדן ווי אן אינעווייניקסטער. ער האט געשריבן א ציכטיקן און אפגעהיטן אידיש, וואס לייענט זיך נאך היינט ווי ניי. זיינע אינטערעסן זיינען געווען ברייטע און זיין שפאציר איבער א טעמע איז געווען א גראציע-זער, אבער ער האט נישט צופיל ארויסגעקראגן פון זיין טעמע. ער האט אויס-געבאקן א טעמע, ווי מען באקט אויס א פיינעם לעקעד. ער האט אין איר אריינגעלייגט א סך וואוילע זאכן און ווען ער האט אלץ צעמישט, האט ער געקראגן א גוט שטיקל צוקער-געבעקס. פארוואס האט אים ניט פאראינטערע-סירט די אידישע ליטעראטור פון זיין צייט? האט ער נישט געקענט אריינלייגן, לאמיר אנבאפן, אין דער טעמע יהואש פונקט אזוי פיל גוטע זאכן, ווי אין דער טעמע היינע?

פארוואס האט ער מורא געהאט אויפצוגעבן זיין ראַלע פון דעם פרא-פעסיאנעלן עסטעטיקער? האט ער דען נישט געוואוסט, אז ס'וועט קומען א צייט און זיינע אלע איראפעאישע אינטערעסן וועלן ווערן אלעמענס און דערפאר אייגנטלעך קיינעמס נישט?

אויף דעם וואלט אונדז געקענט געבן א תשובה אן אויספירלעכע ביא-גראפיע פון שמריהו גארעליק, אזא לעבנס-באשרייבונג וואלט געווען מער ווי א ביאגראפיע, ווייל זי וואלט אונדז געגעבן דעם רוסיש-אידיש-דייטש-הע-ברעאישן שרייבער, וואס האט אליין ארומגעשוירן זיין טאלאנט מיט א גריי-טער ליבע פאר אנערקענטע גרויסקייטן, און וואס האט מורא געהאט אליין צו שאפן די מאסן פאר גרויסקייט.

די אויסגעקליבענע ארטיקלען זיינען אוודאי א סך, א סך מער ווי ציי-

טונג-ארטיקלען. זיי געהערן צו א זשאנר, וואָס האָט זיכער פאַרדינט, אַז מ'זאָל זיי זאַמלען אין אַ בוך. אָבער ווייל זיי געהערן צו אַ פאַרגאַנגענער עפאַכע און ווייל דער שרייבער אַליין ווערט אַרומגעוועבט מיט פאַרגעסנקייט, נויטיקן זיי זיך אין אַ באַלייכטונג, וואָס אַ מאַנאָגראַפֿיע וואָלט אונדז געקענט געבן. אַן אויספירלעכע ביאָגראַפֿיע וואָלט פאַר אונדז אפשר אויפגעדעקט דעם ברוגז זיינעם, וואָס ער האָט געפירט נישט נאָר מיט דער ליטעראַטור פון זיין צייט. נאָר אויך מיט פראַבלעמען פון זיין צייט.

גערעכט איז זיכער מיכל האָרעליק, אין זיין פאַררעדע, אַז דאָס בוך איז „אַן אַנדענק דעם שיינעם איד און מענטשן, דעם גייסטרייכן שרייבער, וואָס איז פרייצייטיק אַוועק פון דער וועלט“.

אפילו אין די עסייען, וואָס פלאַטערן איבער דעם געפערלעכן אָפּגרונט פון בלויז שייך-שרייבעריי און שייך-טראַכטעריי, קען מען זען דעם שיינעם איד און דעם שיינעם מענטש. ער איז געווען אַ מענטש פון פיינע שרייבערישע מידות. ער האָט באַוואוסטזיניק קולטיווירט גוטע שרייב-מאַניערן און ער האָט דרך ארץ געהאַט פאַר דער דערהויבנקייט פון מין מענטש. ער איז אפילו אָפט דערגאַנגען צו נאַאיוויטעטן, ווי אין זיין התפעלות, אַז זאַנגווייל האָט זיך אַמאָל פאַרגעסן און אַנשטאַט גיין אַרונטער די טרעפּ איז ער געגאַנגען אַרויף צום העכסטן גאָרן. „אפשר (שרייבט גאַרעליק) זאָלן מיר אַט דער צעשטרייט-קייט געבן אַ סימבאָלישע אויסטייטשונג: דער טרוימער קלעטערט אַלץ הע-כער און העכער, בעת דאָס פראַזאָאישע, רעאַלע איז אַ סך איינפאַכער און פירט צום זייער נאַטירלעכן, אויב אפילו באַנאַלן אויסגאַנג, דעם אויסגאַנג צום טעגלעכן לעבן“.

גאַרעליק האָט זיך נישט געקענט „אָפּגעוואוינען“ פון דרך ארץ פאַר דעם גייסטיקן מענטש. זיין פאַרטרעט פון נתן בירנבויםמען איז געשריבן מיט אַ סך פיעטעט. זיינע עטלעכע דערמאַנונגען וועגן בעל מחשבותן זיינען פול מיט ווייטיק, וואָס ער מוז אים צעטיילן אויף דעם שרייבער און דעם מענטש. פאַר וועמען ס'איז שווער געווען דרך ארץ צו האָבן.

ס'איז באמת אַ שאַד, וואָס גאַרעליק האָט נישט מיטגעלעבט מיט אונדז אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן און וואָס זיין בערלינערישקייט האָט גורם געווען, אַז זיין פיינער טאַלאַנט זאָל זיך נישט קענען גענוג איינהיימישן אין דער אידישער ליטעראַטור.

דער קינסטלער־קריטיקער שמואל ניגער

רען שמואל ניגער האָט מיט איבער 46 יאָר צוריק פאַרעפנטלעכט זיין אַרטיקל וועגן שלום אַש'ס „משיח'ס צייטן“, האָט ער נישט געקאָנט פאַר־אויסזען, אַז ער ווערט אַריינגענאַרט אין אַ געביט, וואָס וועט אים אַ גאַנץ לעבן שווערער מאַכן דעם וועג צו אייגענעם קינסטלערישן אויסדרוק, דורך געבן אים כלומרשט־לייכטע טעמעס — יענעס ווערק, הגם ניגער האָט מיט איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק אָנגעהויבן ווי אַ פּראַקלאַמאַציע־שרייבער, און צו ליטעראַטור איז ער אויך צוגעקומען מיט „געדאַנקען“ וועגן שלום אַש'ס ווערק, אַרויסדרינגנדיק דערפון פאַרשידענע אויספירן — וועגן דער טראַגעדיע פון גלות“, איז גלייך קענטיק געווען, אַז דער יונגער שרייבער איז געקומען מיט אַ קינסטלערישן טעמפּעראַמענט. זיין אַרטיקל אויפן געביט פון קריטיק האָט געמאַכט אַ רושם, נישט דערפאַר וואָס מען איז דעמאָלט שטאַרק זשעדנע געווען אין קריטיק. מען קען אויסרעכענען צום ווינציקסטנס אַ צען נעמען, מיט בעל מחשבות'ן בראש וואָס האָבן דעמאָלט געשריבן וועגן ביכער און ליטעראַטור. ניגער'ס אַרטיקל וועגן שלום אַש'ן האָט גלייך פאַראינטערעסירט, ווייל ס'איז קלאַר געוואָרן אַז נישט נאָר האָט זיך באַוווּזן נאָך אַ קריטיקער, נאָר אַ קריטי־קער מיט אַן אייגענער קינסטלערישער פּיזיאָנאַמיע.

אין ניגער'ס ערשטע אַרטיקלען האָט מען גיך דערזען אַ נייעם אַרדנונג־שאַפּער, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ באַפעלערישן שטעל און די באַפעלערישקייט האָט זיך געלייגט אויפן שכל. ער איז געקומען איבערשטעלן דאָס מעבל און אַריינברענגען סדר און מעטאָדיזירן אונזער באַלעבאַטעשאַפט. ביז אים האָט מען ביי אידן באַנומען ליטעראַטור אינטואַטיוו, אַדער תקיפות'דיק, און כסדר מיט אַן אויג אויף די פרעמדע ליטעראַטורן ווי וועגווייזערס.

קלענערע אַפּהאַנדלונגען זיינען געווען מבינות־זאָגעריי אַדער גלאַט התפעלות'דיקע בטלנות. בעל־מחשבות איז תמיד געווען אַ בלאַנדזשער און זיין ליטעראַטור־קריטיק איז געווען האַמלעטיש. אפילו אין זיינע שבחים איז ער פאַרבליבן דער קריטיקער וואָס האָט מגייר געווען דעם איראַפּעער אין זיך.

גלייך ביי זיין דערשיינען איז ניגער אַריין מיט ביידע פּיס אין אונזער ליטעראַטור. דער 25 יאָריקער יונגערמאַן האָט אין זיין שכל'דיקייט פאַרמאָגט

א התלהבות, וואס האט ארויסגעגליט פון טיפסטן אידישן אינווייניק און האט זיך נישט באדארפט אַנשפאַרן אויפן דרויסן. דער ליענער האט עס דערוען און ער האט דערשפירט אז צו די מלשינים, אפאלאגעטן, קארגע מליצייוזער אָדער הלל־זאָגערס איז צוגעקומען אַ נאַטירלעכער קריטיקער, וואָס איז געקומען זיך באַזעצן אין דער ליטעראַטור אונזערער; אַ ים פאַר זיך אַליין און נישט נאָר אַ שרייבער פון געפּשטלטער הסכמה־געבעריי.

ניגער'ס כוח איז באַשטאַנען אין ווייזן אַז ער קאָן אַ פּלי טאָן מיט דעם שם המפורש פון אונזער ליטעראַטור. זיין שכלדיקייט און זיין לאַגיק אַרום אַ ווערק האָט פאַרמאָגט קינסטלערישן אַטעם און האָט נישט נאָר אויפגעבויט דעם שרייבער, נאָר אויך דעם באַשרייבער, דעם קריטיקער. ס'איז געווען קלאַר אַז ס'איז צוגעקומען אַ נייע קינסטלערישע פּערזענלעכקייט, וואָס האָט אויף דעם שאַרפּשטיין פון אידישער ליטעראַטור געשאַרפט אַן אינטערעסאַנטע שרייבערישע פיגור.

דער קינסטלערישער אָנהויבער האָט אָבער נישט פאַרדעכטיקט, אַז וואָס מער מושלם ער ווייזט זיך אַרויס אויף דעם געביט, אַלץ מער וועט מען פאַר אים איבערלאָזן דאָס גאַנצע פעלד און זיבן ניט־באַקליידטע און נישט־באַשוכטע שרייבער וועלן אים אַנכאַפּן און אים קרוינען פאַר דעם קריטיקער, און זיבן הונדערט און זיבן און זיבעציק ניט־געניטע ליענער וועלן אוודאי וועלן הערן פון אים שכל־דיקע תורה וועגן אַ ווערק. ס'האָט נישט געהאַלפּן וואָס ער האָט זיך צעטיילט אין אַ געזעלשאַפטלעכן טוער, אין אַ געזעלשאַפט־לעכן פּובליציסט און באַזונדער אין אַ קריטיקער. די אַרבעט פון אַ אידישן קריטיקער, ווי ער האָט זי גלענצנד גענומען דורכפירן, איז פאַר זיך אַליין געוואָרן אַ געזעלשאַפטלעכע אַרבעט מיט קאָלאַסאַלע התחייבות'ן. דער עיקר מיט התחייבותן, וואָס ער אַליין האָט שוין קיין צייט נישט געהאַט אַפּצופּרעגן, אָדער זיך פון זיי באַפּרייען.

אינערלעך האָט זיך שמואל ניגער דער קינסטלער געראַנגלט קעגן די אַרױפגעוואַרפענע פּליכטן און ער האָט אַפּטמאַל מגזם געווען אַ ווערק, כדי ס'זאָל אים פּערזענלעך געבן אַ געלעגנהייט אַ פּלי צו טאָן איבער דעם ווערק. ער האָט אַריינגעלייענט און אַריינגעטייטשט אַזױפּיל, אַז דאָס ווערק איז מער נישט געווען ווי שטאַף, ווי אַ טעמע פאַר אַ שעפּער. ער איז בטבע געווען אַ רעבעל. ער האָט נישט איינמאַל געמאַכט אַ פאַרווך צו גיין קעגן אַלגע־מיינעם געשמאַק. ווען דאָס גאַנצע אידישע פּאָלק איז פאַרכאַפט געוואָרן פון שלום עליכמ'ס הומאַר, האָט ער זיך באַצויגן צו אים פרעמדלעך און קאַלט. אין זיין בוך וועגן שלום עליכמ'ען, וואָס איז דערשינען אין 1928, טוט ניגער תשובה אויף זיין נאַטירלעכן, רעבעלישן ווידערשטאַנד צום פּאָפּולערן שלום עליכמ.

ער זאָגט אויז אין דער הקדמה צום ווערק, אז „הומאָר איז אַ זאָך פאַר קינד־
דער און רייפּע מענטשן. דער יוגנט איז ער פרעמד. אויך דעם איידעלן
פּאָלקס־טאָן באַנעמט נאָר די תּמימות און די געלייטערטע קלוגשאַפט.“

דאָס זיינען טייערע חרטה־ווערטער, אָבער זיי שעפּן נישט אויס די סיבות
פון ניגער'ס גלייכגילטיקייט צו שלום עליכמ'ען, אין 1908. אין 1908 האָט נאָך
דער יונגער ניגער נישט געקענט אַריינשפּיגלען זיינע אייגענע גרויסע קינסט־
לערישע אַמביציעס אין אַ פרעמד ווערק. ער איז נאָך אַלץ געשטאַנען פון דרויסן
ווי אַ יונגער רעבעל, ווי אַ מאַנער. שלום עליכם איז פאַר דער דעמאָליטיקער
ערנסטער אינטעליגענץ געווען צו באַלעבעסלדיק ווי אַ קינסטלעריש געשטאַלט.
דאָס פּאָלק האָט פּריער אויפגעכאַפט דעם פּאָלקס־גאון; די אינטעליגענץ האָט
געמוזט דורכמאַכן אַ היפּשן, טראַדיציאָנעלן השיבנו נאָזאָד, ביז זי איז גע־
קומען צו שלום עליכמ'ען.

און הגם ניגער איז געווען דער ערשטער, פולער אינווייניקסטער אידישער
קריטיקער, איז ער עס געוואָרן בלויז, ווייל זיין אידישע קינסטלערישע פיזיאָ־
נאַמיע האָט אימפּאַנירט, אָבער אויך ער איז געווען אַן אינטעליגענט, וואָס
האָט נאָך נישט דערשפּירט די גרויסע טראַגיק, אין דעם לאַכנדיקן שלום
עליכמ'ען.

אָבער אין דעם עצם נישט אָננעמען שלום עליכמ'ען, אין 1908, איז נישט
געלעגן קיין שום טעות, נאָר פאַרקערט, אַ מוטיקער ווידערשטאַנד פון אַ
יונגן שריפטשטעלער מיט אייגענע גרויסע אַמביציעס.

און אפילו די תשובה און חרטה, וואָס ניגער ווייזט אַרויס אין זיין פּרָך־
בוך בנוגע פּרצ'ן, פירט אונז אויך צוריק — נישט אַזוי צו ניגער'ס יונגן,
נאָך נישט קולטיווירטן געשמאַק, ווי צו זיין מוטיקן קינסטלעריש־קריטישן
ווידערשטאַנד; צו יענער צייט, ווען דער ווידערשטאַנד איז געווען אַ שעפּערי־
שער, אַ פּאָדערנדיקער. לאַמיר נישט פאַרגעסן, אַז דעם פּירוש אויף פּרצ'ס
גרויסקייט האָבן געגעבן די שפּעטערדיקע אידישע יאָרן. פּרצ'ס אידישע
תּלמידים, פּרצ'ס יורשים און די וואַקסנדיקע צאל פון פּרצ'ס לייענער האָבן
געמאַכט פון פּרצ'ן דעם פּאָטער פון דער מאַדערנער אידישער ליטעראַטור.
ווען די מאַדערנע ליטעראַטור און די נייע קריטיק, זיינען נאָך געלעגן אין
די וויקעלעך, איז פּרץ נאָך געווען דער פּאָטער פון גאַרנישט — נישט מער
ווי אַ טראַגישער אויב־נישט־נאָך־העכערדיקער קלעטערער, וואָס איז גאַנץ
אָפט געפּאַלן פון די קלעטער־הויכן.

אין זעלבליקן יאָר 1908, ווען ניגער האָט זיך דערוועגט מורד צו זיין קעגן
דעם פּאַפּולערן שלום עליכמ'ען, האָט ער אויך זיך דערוועגט אויסצודריקן,
צוזאַמען מיט זיין באַגייסטערונג פאַר פּרצ'ן, „טיפּע רעזערווירטקייט“. פּרצ'ס

פאפולאריטעט האָט געהאַלטן אין איין וואַקסן, דערציילט אונז ש. ניגער, אָבער ער, דער יונגער קריטיקער, האָט אים גערופן „פראַבן-מייסטער“, „גייסטריי-כער דילעטאַנט“. נאָך מער, ער האָט אַזוי אויסגעדריקט זיינע ספיקות וועגן פּרצ'ן:

„איניער פון די טיף-טראַגישע, דיסהאַרמאָנישע נאַטורן, וואָס אין זיי לעבט די באַדערפעניש און גלויבן, נישט אָבער דער גלויבן גופא; איניער פון די נאַ-טורן וואָס זוכן אַ סינטעזע און ענדיקן מיט אַנאַליז. דאָס זיינען סאָקראַטן אַן חכמה, מאַראַליסטן אַן מאַראַל. א. א. וו.“.

אויף דער דאָזיקער אַפיקורסות האָט ש. ניגער תשובה געטאָן מיט אַ גרויסן ספר וועגן פּרצ'ן, אַ בוך פון איבער 550 זייטן, אָבער די „חטאים“ און רעזערוואַציעס פון 1908 אַנטפלעקן נישט קיין שלעכטן געשמאַק, נאָר פאַר-קערט, זיי ווייזן אונז אויסזעצונגען און ברענגען אַרויס בולט חסרונות, וואָס זיינען נאָך, ביים היינטיקן טאַג, פאַראַן אין פּרצ'ן. די דאָזיקע חסרונות האָט די צייט מוחל געווען און אַ סך פון זיי געמאַכט פאַר מעלות, אָבער דער יונגער מאַנערישער קריטיקער, האָט צו יענער צייט, אין 1908, אַרויסגעוויזן אַ סך קינסטלערישע אומאַפהענגיקייט, און דער עיקר געטריישאַפט צו זיך אַליין, ווען ער האָט נישט אַנגענומען פּרצ'ס „גייסטרייכן דילעטאַנטיזם“, וואָס איז נאָך איצטער דער גרעסטער חסרון פון י. ל. פּרצ'ס אומגעראַטענע זאַכן. ער האָט זיך געשטעלט אַנטקעגן דער וואַקסנדיקער פּאָפּולאַריטעט פון דעם מייסטער, און ס'קען זיין, אַז אַט דעם יונגן און מוטיקן קריטיקער'ס רעזער-וואַציעס האָבן דעם מייסטער געגעבן אַ סך שטאַף אויף נאָכצוטראַכטן, ווייל ער האָט דערשפירט, אַז דער ביס פון יונגן קריטיקער איז אַן עכטער און אפשר אויך אַ היילנדיקער.

ווען ניגער איז געקומען צו אונז, קיין אַמעריקע, איז ער געווען — ס'קלינגט ממש אומגלויבליעך — אַ קריטיקער מיט אַ יונגער, צוועלף יאָרי-קער קאַריערע, אָבער ער איז שוין פון אונז אויפגענומען געוואָרן ווי דער גרעסטער פאַרשטייער פון דער אייראָפּעאיש-אידישער ליטעראַטור. נאָך איצט, ווען ער איז שוין באַלד דריי מאָל אַזויפיל יאָרן אין אַמעריקע האָט מען זיך נאָך אַלץ נישט אַפגעוואוינט פון ניגער'ס השפּעות, אויף יענער זייט ים — און נישט דערפאַר, ווייל ער האָט זיך ביי אונז נישט אַקלימאַטיזירט, אַדער, חלילה, נישט געוואָרן אַ טייל פון אונזער אַמעריקאַניש-אידיש לעבן. פאַרקערט, ס'איז זיך שווער פאַרצושטעלן דאָס היגע אידישע לעבן אַן ניגער'ן, אָבער ניגער געהערט צו דעם שפרודלדיקן פּעריאָד, ווען אידישע שריפטשטלער האָבן אין די ערשטע צען יאָר פון זייער שאַפן אַנגעזאַמלט אַ גרויס פאַרמעגן און גרויסע רעפּו-טאַציע, ווי דעם פּראָצענט אויף זייער אוצר.

ווען ש. ניגער איז געקומען קיין אַמעריקע איז ער געווען אַ יונגער מענטש פון 36 יאָר, אָבער ער איז שוין געווען באלאָדן מיט דער גרויסער אַחריות, נישט נאָר פון אַ קינסטלערישן קריטיקער, נאָר פון אַ ליטעראַטור פאַרטייטשער. איז אים האָט זיך נאָך כסדר געראַנגלט דער קינסטלער מיט אַן אייגענער פיזיאָנאָמיע, אייגענע געשמאַקן, און דעם ליטעראַטור-פאַרטייטשער. דערצו האָט ער דאָ ביי אונז געזוכט ליטעראַרישע פּערזענלעכקייטן וואָס זאָלן אים געבן דאָס געפיל, אַז די אידישע ליטעראַטור איז עקספּאַנסיוו, אַז זי שטרעקט זיך אין דער ברייט, אַז זי פליט אין דער הויך, אַז זי גראַבט אין דער טיף, ווי ער פלעגט זען די געשטאַלטן פון די דריי אידישע קלאַסיקער אויף יענער זייט ים.

ער איז אָבער געוואָרן צו אידענטיש מיט די געוואַלטיקע פליכטן וואָס זיינען געפאַלן אויף אים, מחמת די גרויסע פאַרדינסטן וואָס ער האָט געהאַט פאַר דער ליטעראַטור אונזערער, אין דער קורצער אייראָפּעאישער תקופה זיינער. ער האָט אַנגעזאַמלט אַ קאָלאַסאַלן סכּום וויסן וועגן קריטיק און אירע מעטאָדן. ער איז געוואָרן דער קריטיקער, וואָס האָט מער און מער אויפגעגעבן אייגענע אַמביציעס, און וואָס איז מער און מער געוואָרן דער געזעצטער קריטישער לייענער, אַפטמאַל פאַרלייענער און אויסטייטשער.

ווען מען איז יונג קען מען לייכט רעבעלירן קעגן יענעם פּאָפּולאַריטעט, אָבער ווען מען ווערט אַביסל עלטער, פאַרלירט מען דעם חשק און דעם כוח צו רעבעלירן קעגן דער אייגענער אַנוואַקסנדיקער פּאָפּולאַריטעט, וואָס רינגלט אַרום מיט אַ סך פליכטן און בירגערלעכע אַחריות'ן, וואָס אין פּרט פון צייט-באַרויבטקייט אַליין זיינען זיי ממש אַ חלף פאַרן קינסטלער — שוין אָפּגערעדט דערפון וואָס דער קריטיקער ווערט איבערגעוואַלט אַוועקגעזעצט אויף אַ כּסא השּופּטים און מען איז געצוואונגען צו ווערן דער אָפּהיטער פון דעם וואָס איז שוין דאָ, אַנטקעגן דעם וואָס גרינט קוים, רייסט זיך און דאַרף ערשט ווערן. מען ווערט דער אַדוואַקאַט פון פּאָלקס-אייגנטום און דער אפּטרופּוס איבער דעם, מען פאַרנאַכלעסיקט אַפט די אפּטרופּוסות איבער זיך אַליין. מיר פּערזענלעך איז אַ שאַד, וואָס ניגער'ס קינסטלערישער אַטעם פעלט שטאַרק אין זיינע לעצטע צוויי ביכער, וועגן ה. לייזיק'ן און אפילו וועגן י. ל. פּרצ'ן. דאָס פּרץ-בוך איז אַ סך געראַטענער ווי זיין ווערק איבער לייזיק'ן, אָבער אויך אין דעם פּרץ-בוך זיינען פאַראַן צענדליקער זייטן וואָס גיבן בלוז צו כּמות צום דיקן בוך. ס'זעט אפּשר זיין אפּיקורסות פון מיין זייט, ווען איך וועל זאָגן, אַז ניגער זעט זיך אַ סך בעסער אַרויס אין זיינע קלענערע אַר-טיקלען וועגן די שרייבער, וועמען ער האַלט פאַר די קלענערע שרייבער. ער איז פּרייער, באַוועגלעכער, זיין לשון פינקלט און זיין צונג שאַפט פיינע וואַרט-

שפילן. דאָס קלענערע אַרטיקל זיינס, ווי אומגערעכט עס זאָל נישט זיין צום מחבר פון קריטיקירטן ווערק, איז אַ סך גערעכטער צו זיך, צום קריטיקער. ער ווערט יוגנטלעכער און זיינע פיילן זיינען קינסטלערישע.

ווען ס'קומט צו „שווערע“ מחברים, וואָס פון זיי האַלט ער שטאַרק, ווערט ניגער אַ געוואַלטיק-פלייסיקער אַרבעטער. ער איז זיך מבטל, ער ווערט צו-אַביעקטיוו. ער איז אפשר גערעכט צו זיינע גרויסע שרייבער, אָבער ער איז אומגערעכט צו זיך. דווקא פון די צענדליקער ניט-התפעלות'דיקע קעג-נערישע און קריגערישע אַרטיקלען זיינע קען מען צוזאַמענשטעלן עטלעכע בענד, וואָס וואַלטן אונז געוויזן ניגער'ן דעם שעפּערישן להכעיס'ניק, דעם שפּילעוודיקן, דעם אַפּאַריזמישן; דעם וואָס האָט אַמאָל געהאַט כוח זיך צו ווערן קעגן פּרעסן און שלום עליכמ'ען.

אַמאָל האָט ער געקענט זיין אַזוי אויך בנוגע מחברים, וואָס ער האָט זיי אינערלעך טיף-ליב געהאַט און פאַר זיי גרויס דרך ארץ געהאַט. אָבער אין זיין דרך ארץ פאַר זיי איז נאָך מער געשטיגן דער דרך ארץ צו זיך, דעם פּרישן קרעאַטיוון מענטשן.

מיט דער שווערער אַחריות פון צייט און פון פליכטן אויף די פלייצעס איז די ליבשאַפט און געטריישאַפט זיינע צו עטלעכע מחברים געוואָרן אַ שווערער עול. אודאי איז ליבשאַפט אַליין איר אייגענע טיפע באַרעכטיקונג, אָבער ווען איז דאָס גערעדט געוואָרן, ווען זי טרייבט נישט צו גרייטע גוזמאות, ווען זי גיט דעם קריטיקער גענוג מעגלעכקייט זיך פּריי צו באַוועגן.

פון אַלע זיינע ביכער וואָס זיינען דערשינען ביי אונז אין אַמעריקע, איז זיין בוך וועגן מענדעלע מוכר ספרים דאָס סאַמע בעסטע און שעפּערישסטע. גראַד בין איך נישט מסכים מיט זיין אַפּשאַצונג פון מענדעלען און מיר האָבן זיך וועגן דעם מתווכח געווען. אָבער דאָס בוך איז באמת אַן אויפטו, אַ רעוול-טאַט פון שטעפּערישער ליבשאַפט, וואָס האָט זיך אַליין אויך קיין עוולה נישט געטאַן. הגם פאַר געוויסע קאַפיטלעך אין בוך, ווי עס גיט אונז איבער דער מחבר, „זיינען גענוצט געוואָרן אַרבעטן, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן און פאַרשידענע צייטן, צווישן 1910 און 1936“, איז דאָס בוך וועגן מענדעלען אַ גאַנץ ווערק און אַ טיף ווערק. מיין קעגנערישע מיינונג שלאַגט זיך אַן אין דעם ווערק, ווי אין אַ פעלד. כ'לייען עס אַ סך מאַל מיט גרויס פאַרגעניגן. ס'איז נישט קיין אויסגעזעסענע אַרבעט, נאָר אַן אויסגע-זונגענע, אפשר דערפאַר ווייל אין דעם בוך קריגט זיך ניגער מיט דער צייט וואָס וויל פון מענדעלען מאַכן אַ תל.

שוין די טעזע אין סאַמע אַנהויב פון בוך, אַז מענדעלע האָט אונטערן איינדרוק פון טרייקייט צו טראַדיציע „דורכגעשמוגלט“ אַ גרויסע רעפּאָרם.

איז אַ רייכע היפּאָטעזע, וואָס דער מחבר צעשפּילט אין גרויסאַרטיקע און מייסטעריש-געבויטע קאַפּיטלען.

„זיין אַלטגעבאַקן אידיש איז נאַרהאַפּטיק, עס איז געבויט פון ירושה-מאַטעריאַל, אָבער ס'איז ניי-געבויט“; „דאַרפן מיר זיך נישט שרעקן פאַר דער פאַרעלטערטקייט פון זיין נוסח, דאָס איז אַן אַלטקייט, וואָס ער האָט מיט אַ כיוון אויף זיך אַרויפגעצויגן“; „ער (מענדעלע — י. ג.) האָט גענומען שטיקלעך שפיגל-גלאַז, וואָס דאָס פּאַלק זעט זיך איברימוויי, אומגעקערט צוריק האָט ער אַ שפיגל, אין וועלכן עס זעט זיך אינגאַנצן, ווי עס שטייט און גייט“.

דאָ שאַפט ניגער זיין ווערק, דאָ שפּילט ער אויף זיינע טענות אויף אַן איינגאַרטיקן, אומגעריכטן אופן און די שווערע אַרבעט דערפון, אויב זי איז ניגערן אַנגעקומען שווער, גיט אויך דעם קריטיקער אַ געלעגנהייט צו ווערן אַ פּרייער שפּעער. דאָס האָט ש. ניגער תמיד געוואָלט, פון דעם ערשטן מאָל-מענט, ווען ער האָט זיך ביי אונז באַוויזן, און דאָס איז ער געווען כמעט אַלע ערשטע יאָרן זיינע, אין זיין איראַפּעאישער תקופה; אַזוי איז ער אין זיין ווערק וועגן מענדעלע מוכר ספרים, און אַזוי איז ער אין זיינע קריטישע אַרטיקלען, קריטיש אין דעם נעגאַטיוון זין, ווען ניגער פאַרגינט זיך צו קריגן זיך מיט דעם שרייבער, און נישט ווען ער דערלאַנגט אים ס'טעלערל פון הימל, אויפגעבנדיק דעם ווידערשטאַנד צום שרייבער.

ש. ניגער איז ביים היינטיקן טאַג דער גרויסער נאַמען אין דער אידישער ליטעראַטור. זיין מיט-חתימה אויף אַ ווערק פאַרמאַגט באַגלויבטקייט און ראַיעלקייט, און וויפּל אונזער ליטעראַטור קען אויסצאָלן אין רעפּוטאַציע און אין אומשטערבלעכקייט, סיי אין אונזערע אייגענע קרייזן, סיי אפילו אין אַפ-געפרעמדטע אידישע קרייזן וואָס האַלטן נאָך אַן אַ שטיקל קאַנטאַקט מיט אונז, צאָלט מען אויס אויף זיין גוט-הייסונג. ער איז דער גרעסטער מיט-שרייבער (זשיראַנט) אין אונזער ליטעראַטור.

ער איז אין תוך געבליבן געטריי צו זיך אַליין. זיינע גרעסטע (לייען — פאַרנעמיקסטע) ווערק זיינען געבליבן מענדעלע, שלום עליכם, פרץ, אַש — די אַנגעשריבענע, צוגעשריבענע, איבערגעשריבענע, נאַסטאַלגישע ווערק פון זיינע ערשטע צוועלף יאָר אין דער ליטעראַטור. מיט אַלע זייערע חסרונות—און ווי געזאַגט, זיין מענדעלע בוך איז אַ פּול-קינסטלעריש ווערק — זיינען זיי מאַנאָמענטאַלע ווערק. זיי זיינען ווערק — געבויט פאַר אונזערע נאָך-ניט גע-בויטע אוניווערזיטעטן.

די קלאַסיקער אונזערע זיינען שוין נישטאַ, אָבער אין אים און אין זיין נאַמען לעבט די חשיבות זייערע, און וואָס לענגער ער וועט זיין מיט אונז, אַלץ לענגער וועט אַט די חשיבות פאַרגעזעצט ווערן; און אפילו די קאַמפּראַמיסן

זיינע מיט דער אזויגערופענער אמעריקאנער ווירקלעכקייט, זעען אויס צו זיין די פראקטישע האַנדלונגען פון דער אידישער קלאַסישער ליטעראַטור, אויף דער עלטער — די שריט פון דעם אַפראַטעווער, פון דעם רעקאָנסטרוקציאָן-ניסט, וואָס לאַזט פאַלן, כדי צו בויען ווייטערדיקע פאַרויכערונג.

צו זיין 70טן יובל, וויל איך פונדעסטוועגן זאָגן, אַז מיר איז נאָך אַלץ ליב דער קינסטלער ש. ניגער, וואָס בליצט דורך און מאַניפעסטירט זיך, אין די קלע-נערע אַרבעטן וועגן ליטעראַטור און שרייבער. אין זיי, מייסטנס אין זיינע קרי-גערישע אַרטיקלען, איז פאַראַן פייער, פאַרם, שעפּערישקייט, קרעאַטיוו לשון, אייגנאַרטיקייט; פאַראַן דער שרייבער וואָס מאַכט אים נישט בלויז פאַר דעם אַנגעלייגטן עלפטן, צו אַ גוטן קינסטלערישן מנין, נאָר בפּירוּש פאַר איינעם פון די צען, וואָס אָן אים קען דער גוטער מנין נישט צושטאַנד קומען.

אין די אַרטיקלען וואו עס טריאומפירט דער קינסטלער און ניט נאָר דער שכל'דיקער אַנאַליטיקער און באַרעכטיקער פון גרויסע רעפּוטאַציעס, ווערט ער מער ווי אַ נאַמען, ער ווערט אַ לעבעדיקע קינסטלערישע פּערזענלעכקייט. ער גראַווירט אַריין אַלע זיינע שאַרפע פאַראורטיילן אין גרויסאַרטיקע זאַצן, וואָס זיינען נישט נאָר אַ חתימה אויף יענעם ווערק, נאָר אַן אייגענע לעבעדיקע אונטערשריפט, פון אַן אויטענטישן און אייגנאַרטיקן אידישן שעפּערישן מענטש.

2

דוד בערגעלסאָן

דוד אינגנאָטאָו

ראובן אייזלאַנד

י. י. סיגאַל

נחום באַמוזע

שמחה פיעטרושקאָ

חיים גרינבערג

מאַני לייב

משה-לייב האַלפערן

ז. סעגאַלאַווויטש

יוסף ראַלניק

יוסף אַפאָטאַשו

ב. לאַפּין

רען מאני לייב איז מיט א קנאפן האלבן יארהונדערט צוריק געקומען צום אידישן ליד, האָט ער מיטגעבראַכט אַ פּערזענלעכע מוזיקאַלישקייט. דאָס איז געווען זיין ביסל אייגנס. דער מוח איז אים געווען פול מיט אַ סך לידער פון רוסישע פּאָעטן — און רוסישע פּאָעטן זיינען געווען גרויסע מנגנים. ס'איז אים שווער געווען צו באַפרייען דעם זכרון זיינעם פו דער דיכטערישער לאַסט, אָבער אים האָט געראַטעוועט אַן אייגענער מוזיקאַלישער פרעפל, אַ שטומער רעטשיטאַטיוו וואָס איז געווען אינגאַנצן זיינער.

אין וואָס איז באַשטאַנען די אייגענע, די באַזונדערע ניגונדיקייט? דאָס איז געווען אַ פּאַרטונקלטער, אַוונטיקער טרויער־ברום, אַ שאַנסאַן אַן ווערטער, וואָס האָט אין אים געמורמלט און וואָס ער האָט פאַר דעם געזוכט דאָס געפּעס. אַז מ'האַט צייט, מען נעמט אויף און מען הערט זיך איין אין די רגע'ס פון דעם אַפּשטאַרבנדיקן טאַג, ווערט מען געוויינלעך איינגעטונקן אין ביו־השמות־דיקן ליכט און מען ווערט דינער, דורכזיכטיקער און טרויעריקער. מאַני לייב האָט גוט געקאַנט דעם ניגון פון אַט דער פּאַרקלערטער, זיס־פּאַסיווער און פּאַרשיכור־טער אַוונטיקייט.

דאָס איז געווען זיינס. דערמיט איז ער געקומען צו דער אידישער פּאַעזיע. די רעוואָלוציע זיינע — און ער איז אויף זיין פּאַסיווי־זינגענדיקן שטייגער געווען אַ רעוואָלוציאַנער — איז באַשטאַנען אין צעזינגען אידישע ווערטער און מיט זיי אַניאָגן אַ געמיט, נאָך איידער ס'איז קלאַר געוואָרן זייער מיין, אַז זיי זיינען אויסן כמעט גאַרנישט צו מיינען. דאָס איז געווען אין שאַרפּסטן ווידערשטאַנד צום אידישן וואָרט. ס'האַט קיינער ביז אים נישט געוואַגט אַזוי צערטלעך צו באַהאַנדלען אידישע ווערטער. אידישע ווערטער האָבן זיך געזאַגט, נאָך איידער זיי האָבן עפּעס דערציילט. אַ אידישע שורה האָט געטראָגן אויף זיך אַן עול ווי אַ קעמל. זי איז קיינמאַל נישט אַרויס אין גאַס אַן דער באַוואַרעניש פון אַ טיפּן סוד, פון פּיקחות, פון אַ רמז, פון אַן אַררינזאַג.

אַט די געוואַלטיקע עקספּלואַטאַציע פון לשון, די אויסנוצעוודיקייט פון וואָרט, וואָס איז גלייך איבערגעזעצט געוואָרן אין מיין, האָט מאַני לייב אַנגעטראָפּן, ווען ער איז געקומען צו דער אידישער פּאַעזיע. ער האָט גענומען

באהאנדלען אידישע ווערטער ווי קליינע גלעקער. דין אָנגערירט אַ וואָרט און דאָס וואָרט האָט זיך צעקלונגען, נאָך איידער ס'האָט גערעדט.

איז דאָס געווען אַ נייע אין דער אידישער פּאָעזיע. מ. באַסין אין זיין אַנטאַלאָגיע, האָט עס פאַרשטאַנען און פאַרצייכנט ווען ער האָט, נאָך אין 1917, אָנגעהויבן מיט מאַני לייבן אַ ניי קאַפיטל אין דער אידישער פּאָעזיע. די מאַני לייב עפּאָכע הויבט זיך אָן כמעט מיט זינגדיקן שטום־לשון —

טויבן־שטילע, בלויע אָונט־שטונדן!

שפּרייט מיין אָונט שטילן טרוים צעשפּרייטער:

איצטער גליען גלוטיקער און רויטער

מיינע רויטע רויזן — מיינע וואונדן.

דאָ האָט איר נישט נאָר בלויז געזאַנג פון ווערטער, נאָר אפילו דעם געקלאַנג פון אותיות. ס'זינגען די שינען, די גימלען. די ווערטער ווערן נישט קיין רייד. זיי גיבן איבער די אינערלעכע אינדיווידועלע ניגונדיקייט פון דעם נייעם פּאָעט. די ווערטער האָבן נישט די עובדה צו מיינען. פאַרקערט, זיי ווערן לופטיק און געזאַנגיק. מ'דאַרף בלויז געבן אַ מיש אויף צוריק באַסינ'ס אַנטאַ־לאַגיע פון „פינף הונדערט יאָר אידישע פּאָעזיע“, כדי מ'זאָל דערהערן, וואָס עס מיינט אַזוינס גערייד פון ווערטער, פאַר מאַני לייבן —

מיט דעם וואַנדערשטאַק אין האַנט,
אַ אַ היים און אַן אַ לאַנד.

אָדער —

דער בעל־תּקיעה גיט אַ בלאָז;

עס פּאַלט אַ טריבעס וועטער.

צי גאָר אַזעלכע איינגעשפּאַנטע און איינגעשפּאַרטע שטאַרקע ווערטער, וואָס סאָפען אַזש פון גרויס אַנשטרענג צו זאָגן און אַריינזאָגן:

שניידער בין איך און וועל שניידן,

אימער מער און מער.

ווי דעם וואָס וועט מוזן ליידן

פון מיין שאַרפּער שער.

דאָס זיינען רייד פון מאַריס ראָזענפעלד, וואָס אויך ער האָט אָנגעהויבן אַ ניי און גרויס קאַפיטל אין דער אידישער פּאָעזיע. אפילו זיינע נאַטור־שילדערונגען זיינען ווערטער, וואָס מוזן האַרעווען, ווייל זיי קענען נישט גלאַט פינולען אָדער בלויז זיינגען —

גראַע וואַלקן־טראַנטעס, שטיקער שימל

הענגען אין דער מוטנער לופט אַראָפּ.

ווי אן אַלטער בעטלער שלאַפט דער הימל :

צוגעדעקט מיט שמאַטעס איבערן קאַפּ.

דאָס איז געווען דער מעטאָד פון אַנבויגן דעם הימל צו דער ערד. איצט
גיט גיך אַ מיש די בלעטער און פאַרענדיקט מאַני לייב'ס ערשט ליד אין
באַסינ'ס אַנטאָאלאָגיע —

איצטער, איצטער ברענען רויטער, רויטער

מיינע רויטע רויזן — מיינע וואונדן.

צוויי שורות וואָס פאַרמאָגן כמעט נישט קיין ווערטער און זיינען איינ-
געפאַסט אין ליד בלויז בכדי צו געבן דאָס מוזיקאַליש געמיט פון דעם פּאָעט,
אין דער אָונטיקער שעה. אַ צווייט ליד ענדיקט זיך פונקט מיט אַזאַ אָן-
ווערטערדיקן געפרעפל —

דער טאָג פאַרגייט.

דער טאָג פאַרגייט, דער טאָג פאַרגייט ... ער מוז פאַרגיין ...

און אויב דיר ווילט זיך וויינען, וויינען, וויינען — וויין ...

דער טאָג פאַרגייט.

ס'קען נישט געמאַלט זיין, אַז דער פּאָעט מאַני לייב איז דעמאַלט געווען
אַזוי אַרעם אין ווערטער, אַדער אַזוי דלות'דיק אין געדאַנקען, אַז ער זאָל נישט
קענען מער ווי פעסטשטעלן, אַז „ער (דער טאָג) מוז פאַרגיין“, נאָך אַזאַ פּריי-
מיטיווער, פאַר'עקשנ'טער איבער'חזר'ונג פון „וויינען“ און „פאַרגיין“. מאַני
לייב איז דאָ געווען פאַראינטערעסירט דווקא אין באַוואוסטזיניק רעדוצירן
אידישע ווערטער צו קלאַנגפולקייט. ער האָט פון זיי געוואָלט אַוועקנעמען די
שווערע משא פון מאַי קאָ משמע-לנ'יקייט, און ער איז דערגאַנגען צום צווייטן
עקסטרעם — פון ווערטער צום עכאָ פון ווערטער, בעת זיי ענטפערן אַפּ,
פאַרגעסנדיק אין דעם ווידערקול דעם פירוש המלות.

מאַני לייב איז געווען דער וואָס האָט צום בעסטן מקיים געווען וואָס די
„יונגע“ האָבן געזוכט. די „יונגע“ זיינען געווען מיד פון דער אַנגעלאַדנדיקייט
פון אידישן ליד, פון דער איבערגעשפּיצטקייט פון אידישע ווערטער וואָס האָבן
זיך ביים ערשטן צוריר גלייך געטייטשט. אָבער נישט זישאָ לאַנדוי, נישט
ראובן אייזלאַנד האָבן זיך אין סאַמע אָנהויב געקאָנט אַזוי אויסהיטן פון זאָ-
געוודיקייט, בעת זיי האָבן געריסן די קאַפּאַטעס און די טלית-קטנס פון אידישע
ווערטער. מאַני לייב האָט אין אָנהויב פון זיין פּאָעטישער קאַריערע גיך גע-
פונען דעם ווערטער'קלימאַט פאַר זיין מוזיק און פאַר דער מוזיק פון די
„יונגע“:

זי שפּילט. איך וויין. די לאַנגע ציטערדיקע פינגער

ווי ווייסע לאַנדישן, פאַרבענקטע אין דער פינסטער —

פארבענקטע זוכן זיי, און בלאַנדזשטן און געפינטן.

און מיינע קינדער וויינען, וויינען, מיינע קינדער.

מאָני לייב'ס קאַפּ איז געווען פּול מיט סלאַווישע מאַטיוון —

נאָך שלאָפּט די גרויע גאַס אין קעלט און שניי געשמידט.

דער ווינט — אַ היימלאַזער — אים איינעם שלאָפּט זיך ניט.

דער „אים איינעם“ וואָס שלאָפּט זיך נישט, איז אַ באַקאַנטער סלאַווישער וואַגאַבונד, וואָס פייפט אין אַ סך רוסישע לידער. מאָני לייב האָט אין יענער צייט פון זיין אָנהויב, נאָך נישט געהאַט דערשפּירט די טיפע שיינקייט און אייגנאַרטיקייט פון אידישן וואָרט. ער האָט דאָס וואָרט בלוזן געזען אין זיין סאַמע אויבערפלעכלעכער דינקייט, אויף וויפל ס'האַט אים געדינט איבער־צוועצן זיין געמיט אין געזאַנג.

טיר און פענסטער צוגעשלאָסן,

און דאָס לעמפל אויסגעלאָשן,

ליולינקע מיין אינגעלע.

שטיל און פינסטער איז אין חדר.

פּאַ! ווער שאָרט עס דאָרט כּסדר ?

ליולינקע מיין אינגעלע.

דער מוזיקאַלישער הויך, דער אַטעם פון אידישן לשון האָט, ביי דער גאַנצער רעוואָלוציאַנערישער דעראַבערונג, גלייך געטראָגן אין זיך די שטראַף פון סטעריליטעט און פון אַן אַרעמען באַזונדערן פּאַעטישן און באַגרעניצטן לעקסיקאָן, וואָס האָט זיך אינגאַנצן אויסגעטאָן פון טאַג־טעגלעכקייט, און זיך פּאַרלאָזט אויף אַ וואַסערדיק־בלויער, נאַקטורנער שטימונג. מאָני לייב איז נאָך דערצו געקומען אָן טיפע אידישע וואַרצלען. ס'איז דערפּאַר געשען, אַז דעמאָלט ווען ער איז געוואָרן שטאַרק באַרימט פאַר זיין מוזיקאַלישן צוגאַנג צום אידישן ליד, איז ער געווען אַ קלענערער פּאַעט, ווי אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען ער האָט געקראָגן לשון, ווען ער האָט געפונען און ריזיקירט מיט ווערטער, וואָס האָבן טאַקע געהאַט טייטשן און נישט נאָר קלאַנגען.

מאָני לייב'ן האָט געראַטעוועט פאַר דער צוקונפט זיין אמת'ע און עכטע פּאַלקישקייט, וואָס ער האָט פאַרמאַגט, אָבער וואָס ער האָט באַהאַלטן בלוזן פאַר זיינע פּאַלקס־לידער, קינדער־לידער און באַלאַדעס. אין זיי האָט ער גערעדט מיט אַן אָפּן מויל, פּול, געוואַגט. ער האָט זיך געשפּילט און גערעדט, אָבער ער האָט די לידער און דאָס לשון פון די פּאַלקס־לידער געהאַלטן ווייט פון זיך.

דערפּאַר האָט ער שוין גלייך אין אָנהויב געזונגען אַזוי אידיש —

אין אַזאַ נאַכט האָט אין וועג זיך געלאָזן אַ איד.

אונטערן אַרים אַ פעקל, טויט־הונגעריק, מיד,

נאָר מיט בטחון אין האַרצן צום האַר פון דער וועלט.
 שלעפט ער זיך עלנד אין אָפּענעם, שנייאיקן פעלד.
 דאָס זיינען נישט נאָר וועדטער, נאָר דיבורים. ס'איז געווען אַ מין באַ-
 פרייענדיקער אַלטער-עגאָ. אין דעם זעלביקן ליד — „בלימעלעך, קרענצע-
 לעך“, האָט ער זיך פאַרגונען צו זינגען אין די ווייטערדיקע שורות —
 ווערט באַלד דער טיש מיט מאכלים און בראַנפן געגרייט,
 וואָשט זיך צום עסן דער איד, מאַכט אַ המוציא אויף ברויט,
 זאָגט צו די אידן, „לחיים“, „לשלוס ר' איד“.
 עסט און טרינקט און אַ וואַרימע, זאָטיקע פרייד
 גיסט זיך, צעגרייט אין זיין האַרץ, אַזש דאָס לייב ווערט אים הייס,
 ווישט מיטן האַנט אַזש פון פנים דעם וואַרעמען שווייס.
 מאכלים, לחיים, המוציא, שווייס. דאָס זיינען אַלץ ווערטער, וואָס אַזוי
 גיך ווי מען זאָגט זיי באַטייטן זיי אַזויפיל זאָכן מיטאַמאָל, אַז זיי שאַפן זייער
 אייגענע אַטמאָספּערע, און נישט נאָר דעם דיכטער'ס פּערזענלעכע מוזיקאַ-
 לישע שטימונגען. דערפאַר האָט מאַני לייב, דער ליריקער, מורא געהאַט פאַר
 אַזעלכע ווערטער, בעת ער האָט געזונגען פון זיך און פאַר זיך. ער האָט גוט
 געקענט דעם דאָזיקן קוואַליקן פּאָלקס-אידיש, אָבער ער האָט דאָס דאָזיקע לשון
 באַהאַלטן פאַר די לידער, וואָס זיי האָט ער געזונגען שפּילעוודיק פאַר אַנדערע
 און וועגן אַנדערע און זיי אויסגעמיטן אין דעם ערנסט פון זיינע אייגענע לידער.
 מאַני לייב איז געוואָרן דער גרויסער פּאָעט ערשט, ווען דאָס לשון פון
 זיינע קינדער-לידער און פון זיינע פּאָלקס-באַלאַדן איז געוואָרן אויך זיין
 לשון. ווען ער האָט שוין מער נישט מורא געהאַט אינצושטעלן מיט די דאָ-
 זיקע פּול-באַטייטנדיקע ווערטער, און ווען אים איז געלונגען זיי צו געבן אַ סך
 מער ווי די מוזיק פון זיין איבערלעך געמיט. ער אַליין האָט, ווען אים איז
 קלאַרער געוואָרן זיין אייגענער באַנאַכטיקער פרעפל, „אַדאַפּטירט“ זיינע איי-
 גענע קינדער-לידער און איז געוואָרן זייער פּאָטער און נישט נאָר זייער
 זינגער. ער האָט פּלוצים געקראָגן די העזה צו רעדן מיט זיי אויך אין זיין
 פּערזענלעכער ליריק — און אַ גרויסער, אויסגעקלאַרטער פּאָעט האָט מיט-
 אַמאָל געעפּנט דאָס מויל:

איך בין מאני לייב, ווייט און ברייט אַ באַוואוסטער

פון בראַנזוויל ביז יעהופּעץ — העט:

מיט אַלע שוסטער — אַ גוטער שוסטער.

מיט אַלע פּאָעטן — אַ גוטער פּאָעט.

ער איז אַרויס פון זיין פאַרטונקלטער און פאַרוואַלקנטער בלויקייט און ער
 האָט שוין מער נישט געקאָנט אויסקומען מיט פאַר'חלש'טע ווערטער, וואָס

זייער עובדה איז די עובדה פון נאָטן פאַר זינגער. ער האָט געמוזט אַנקומען צום געזאַנגיקן רעדן.

דאָס איז גנעדיק די ערשטע מוזע געקומען

און געקושט די ליפן ביים שוסטער-יונג.

און איך האָב יענעם זיסן שוידער פאַרנומען.

וואָס גיט דאָס וואָרט צום דער שטומער צונג.

ס'האָט געמוזט זיין אַ סך מער ווי אַ „זיסער שוידער“, ווען מאַני לייב

האָט דערשפּירט דאָס וואָרט אויף דער „שטומער צונג“, אויך אין זיין ליריק.

ס'איז געווען אַ זעאונג. אַן אַנטפלעקונג. אָבער אַז די אַנטפלעקונג איז געקומען,

איז שוין מאַני לייב'ס איבערלעכע וועלט געווען רייכער און ער האָט שוין אפילו

געקאַנט אַוועקגיין שיינע עטלעכע טריט פון זיך און אַזוי זינגען —

אַף שווערע שלעסער שטייען צוגעשלאָסן די פאַבריקן.

אַף גאַסן גרילצט ניט דער האַמער און די זעג.

און אַף די טרעפּ און ראַגס און אַף בולוואַרן, פאַרקס און בריקן.

די הונגעריקע וואַרעמען זיך אין די שיינע טעג.

און הונגעריק ווי זיי — פון אונטער שווערע ריגלען.

רירט שטום אין זיי דער האָס מיט זיינע שוואַרצע פליגלען.

אַזוי האָט געזונגען דער אויסגעלייטערטער, אויסגעקלאַרטער און דער-

הויבענער מאַני לייב, וואָס האָט שוין מער נישט קיין מורא געהאַט צו רעדן.

בעת ער האָט געזונגען, ווייל ער האָט געהאַט וואָס צו זאָגן און עס געוואַלט

זאָגן. אים שרעקט מער נישט די גאַנצקייט זיינע, דער שידוך צווישן דעם

געזאַגטן און געזונגענעם וואָרט. פאַרקערט, מאַני לייב ווערט דערהויבן אין דער

שותפות מיט פּויל-זאַנגיקע און נישט נאָר מיט געזאַנגיקע ווערטער. ער

רעדט שוין מער נישט פּאַעטיש, דאָס הייסט אַ מין טעלעגראַף-לשוך, וואָס דאַרף

בלויז איבערגעבן אַ ציטער. ער וויל אונז עפעס אויפקלערן און נישט נאָר

פאַרשלייערן. אַזאַ גרויסע שורה ווי — „די הונגעריקע וואַרעמען זיך אין די

שיינע טעג“ איז סימבאָליש פאַר דער דערהויבונג פון דעם דיכטער.

אין הייזער אַרעמע איז דאָ אַזויפיל שיינקייט:

די הונגעריקע ליפן איידלט דער בטחון.

ס'איז כאַראַקטעריסטיש, אַז אין זיינע ערשטע „טויבן-שטילע“ לידער

וואַלט מאַני לייב זיך קיינמאָל נישט דערוועגט צו נוצן אַזאַ טראַדיציאָנעל

אידיש וואָרט ווי בטחון. ער וואַלט עס געהאַלטן פאַר זיינע פאַלקס-לידער,

בלויז אין זיינע „בלימעלעך, קרענצעלעך“ האָט ער געקאַנט זאָגן מיט אַ

אַפן מויל —

נאָר מיט בטחון אין האַרצן צום האָר פון דער וועלט.

אבער מאני לייב, דער ליריקער, האָט שוין אַדאָפּטירט די אַלע ווערטער פון זיינע פּאָלסק-לידער און באַלאַדעס און ער ווייסט שוין ווי אומצוגיין מיט זיי. ער קאָמבינירט זיי און שענקט זיי אַ נייע שיינקייט. „די הונגעריקע ליפן איידלט דער בטחון“. דאָס איז אַ פּאַרטיפּטע בילדלעכקייט, פול מיט דיכטערייִ שער פּאַרטייטשונג. ער שעמט זיך אַפילו נישט צו גראַמען צוויי העברעאישע ווערטער, בטחון — שכן. מאַני לייב'ס פּערזענלעכער מוזיקאַלישער טרויער האָט געקראָגן ווערטער צו די נאָטן און ער האָט די ווערטער באַמייסטערט. ער האָט זיי געגעבן אַרבעט און זיך מיט זיי געשאַפּט אַ גאַנג:

נייען מיידלעך און וואָרטן אין דער בלייכקייט פון טרויער,
אָפּן פּוילן סיגנאַל פון אַוונט-גלאַק.

דאָ האָט איר מאַני לייב'ס אייגענע „בלייכקייט פון טרויער“. אַבער ווען זי איז אַנגעווענדט — די דאָזיקע בלייכקייט — אויף פּאַבריק-מיידלעך, ווערט פון דער אַנעמישער בלייכקייט — פול-בלוטקע פּאַעזיע. די קלוגע האַנט פון דיכטער וואָס ווייסט ווי צו פירן די שורות קען שוין דעם סוד פון בילדערישע אַדיעקטיוון. „פוילער סיגנאַל פון אַוונט-גלאַק“, איז אַקוראַט דאָס וואָס דער דיכטער וויל אונז זאָגן.

מען רופּט אַזעלכע לידער סאַציאַלע לידער, אַבער דאָס איז נישט דער גאַנצער אמת. סאַציאַל ווערן זיי ערשט, נאָכדעם ווי זיי זיינען געלייטערט גע- וואָרן אין דעם טיגל פון פּאַעט'ס ליריק.

נאָר דער גלאַק שלאַפּט פּויל אין אַ זומפּ פון שטונדן,

און דער טאָג ליגט קראַנק אין דעם שטיין פון ווענט.

און די נאָדלען וויינען און באַוויינען וואונדן,

און דער זייד שאַרכט, שאַרכט אין די מיידלשע הענט.

דאָס זיינען וואונדערלעכע שורות, וואָס וויינען און זאָגן זינגנדיק. דאָ האָט איר דעם ערשטן, יונגן מאַני לייב, דאָ האָט איר אפילו זיינע וואונדן, אַבער זיי זיינען שוין מער נישט קיין „רויטע רויזן“, נאָר וואונדן, וואָס טוען וויי אי דעם דיכטער, אי דעם ליענער פון אַזאַ פּרעכטיק ליד ווי „אָף פינפטער עוועניו“.

וויכער זייד, ראָזער זייד, פּיאַלעטער און בלויער,

און די נאָדלען וויינען זיך, זיך און טויב.

און די זון אָף די פענצטער, אין דער בלייכקייט פון טרויער

קריכט אין הייסע זיילן פון גרינעם שטויב.

דער מאַני לייב פון דער יוגנט האָט נישט אויפּגעהערט זיין געטריי צו זיך. אַלץ וואָס ער האָט געטאָן אין דער יוגנט איז אים גוט צונויץ געקומען. ער ינגט די אַליטעראַציעס פון אותיות, אַבער ער האָט פשוט אומגעוואָרפּן די

ווענטלעך צווישן זיך אליין און זיינע פאלקס-באלאדעס און ער האט אנגעצונדן זיינע לידער מיט אַ ליכט וואָס באַלייכט אויף אַן אמת, און נישט מיט פייער-ווערק, דער לעצטער פּערז פון ליד שפּילט זיך אויך ווי דער אַמאָליקער מאַני לייב מיט איבער'חזר'ונגען, אַבער יעדער איבערשפּיל איז אַ צוגאַב, אַ פּאַרטיפּונג, אי מוזיקאַליש, אי אין באַטייטונג.

און די נאָדלען וויינען און באַוויינען וואונדן.
און דער זייד שאַרכט, שאַרכט אין די מיידלשע הענט.
און דער טאַג ליגט קראַנק אין די וואונדן פון שטונדן,
איבער מיידלשע הענט, אינס שטיין פון די ווענט.

די צוויי שורות פון אַ פּריערדיקן פּערז קריגן אַ פּרישע באַטעמ'ונג. די מיידלשע וואונדן ווערן וואונדן פון שטונדן, און די מיידלשע הענט, ווערן איינ-געמויערט אינס שטיין פון די ווענט.

ס'איז אַ ספּק צו די אַלע נעקראַלאַגן, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן אויפן טויט פון דעם פּאָעט, האָבן זיך באַצויגן אויף זיינע שפּעטערדיקע דיכטערישע דערהויבונגען. מאַני לייב'ן געדענקט מען געווענלעך פון זיינע יוגנטלעכע טריט און דאָס איבעריקע האָט מען אים געטרויט. ביי אונז אַז מען גיט נישט אַרויס קיין ביכער, איז מען נישט אויף דעם אַקטיוון שלאַכט-פּראַנט און מען ווערט בלוז טאַלערירט.

ערשט מיט אַ קורצער צייט צוריק האָב איך דערמאָנט מאַני לייב'ס נאָמען צווישן די גרויסע דיכטער, וואָס עלטערן זיך ביי אונז, און נישט וואָס אינגלען זיך אויף דער עלטער.

מאַני לייב האָט אין זיינע לעצטע יאָרן פאַרעפנטלעכט פּרעכטיקע סאַ-נעטן. ער איז צוריקגעקומען צו דער קאַרגשאַפט און ענגשאַפט פון וואָרט, נאָכ-דעם ווי ער האָט עס גוט אויסגעפאַרשט. דער פּאָעט מאַני לייב האָט פאַר-ענדיקט זיין בוך פון לעבן מיט אַ סך קלוגשאַפט, מיט אַ סך אייביקע רייד, מיט אַ זעטיקן טרויער, אַדער מיט אַ „זעטיקער פּרייד“, ווי ער זינגט אין זיינע „בלימעלעך, קרענצעלעך“.

אַז מאַני לייב איז אַריבער פון זיינע צאַפּל-לידער צו אַ גערעדטער ליריק, האָט ער אויך אַנגעשריבן אַ ליד „ביים קאַרטן-טיש“, וועגן „נעכט ביים קאַרטן-טיש צעפאַטערט“. דער אַזאַרט-שפּילער האָט זיך קיינמאָל נישט אויף אַזויפיל פאַרשפּילט, אַז ער זאָל נישט זען יעדער פלינקע באַוועגונג פון דער האַנט און פון מוח.

אין יענעם אויג אַ וואונק — ווי גאַלד האַסטו געוואויגן,
געמאָסטן ווי אַ חיה מַעסט אַ צווייטערס טריט.

אין יענעמס הענט האסטו מיט ניט־פארשעמטע אויגן,
 ווי אין דער פינצטערניש גנבימ'לעך געהיט.
 דאָס איז אַ טיף־פּסיכאלאָגיש ליד, אַ טיף־מענטשלעך ליד. דאָס דאָזיקע
 לירישע ליד ווערט אַלעמענס, ס'ווערט אַלעגאָריש ווען דער דיכטער זעט דעם
 קאַרטן־שפּיל אונזערן —

אין אַ ליידיקייט פון האַרץ, אין גייציקייט פאַרשטעלטער
 אַ לעק צו טאָן די פּוס פון כלומרשטדיקן גליק.
 און דער פּאָעט מאַני לייב קען אַקוראַט דאָס ריכטיקע וואָרט, ער קען עס
 אַרויסטויכן פון די טיפּענישן —

ווען דו האַסט דאָס געווינס אַהיים צו זיך געטראָגן
 מיט קלעפּיקע, ווי שימל וויינענדיקע הענט.
 אין דער לעצטער שורה זיינען אַריינגעשריבן זייטן גאַנצע פון אַ דאָסטאַ־
 יעווסקי. אַט די קלוגע שיינקייט איז פאַראַן לרוב אין מאַני לייב'ס סאַנעטן.
 מאַני לייב איז געשטאַרבן מיט פּולן דיכטערישן ווידוי אויף די זינגענ־
 דיקע ליפּן, ערשט נאָכדעם ווי ער האָט פאַרענדיקט די שווערע אַרבעט איבער
 זיך אַליין.

משה לייב האלפערנס ירושה

מיט זעקס און דרייסיק יאָר צוריק איז דערשינען מ. ל. האַלפערנ'ס ערשט בוך לידער — „אין ניו יאָרק“, וואָס האָט גלייך פעסטגעשטעלט, אָן דער דיכטער וואָס האָט צען יאָר געשריבן לידער, וואָס זיינען געווען דערווידער אַ סך חברים פּאָעטן פון זיין צייט, איז אַן אַריגינעלער פּאָעט, מיט אַ שטאַרקער פּאָעטישער פּערזענלעכקייט. דאָס בוך איז דערשינען אין 1919 און דעם דיכטער זיינען פון דעמאָלט אַן אינגאַנצן באַשערט געווען נאָך דרייצן יאָר פון פּאָעטישן אויסדרוק, אָבער דאָס ערשטע בוך זיינס האָט מיט דער צייט צוגעקראָגן אַלץ מער וואָג, און ס'איז קלאָר געוואָרן, אַז מיט דעם בוך „אין ניו יאָרק“ איז צוגעקומען אַ גרויסער פּאָעט, אַ נאָמען וואָס האָט דער אידישער פּאָעזיע געבראַכט אַ סך כבוד.

פון 1919 אָן זיינען דערשינען זיינע נאָך דריי ביכער, אַ בוך „די גאַלדענע פּאָווע“, אין 1923, און די צוויי בענד לידער וואָס זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן פון „משה לייב האַלפערן קאָמיטעט“ אין 1934, צוויי יאָר נאָך האַלפערנ'ס פּרייִ צייטיקן טויט. אָבער דאָס ערשטע בוך איז אַלץ געבליבן דער באַווייז פון האַלפערנ'ס גרויסקייט. האַלפערן איז געווען אויסערגעוויינלעך פּראָדוקטיוו אין יענער צייט און זיין צווייט בוך לידער — „די גאַלדענע פּאָווע“, אַ זאַמלונג פון 300 זייטן, איז דערשינען מיט פינף יאָר שפּעטער, אָבער דאָס צווייטע בוך האָט בלויז פעסטגעשטעלט, אַז די לידער פון דער ערשטער זאַמלונג זיינען געווען אַ נייער און אייגנאַרטיקער וועג אין דער אידישער פּאָעזיע, וואָס דער דיכטער האָט שפּעטער איבערגעזונגען מיט גרויס כוח.

אַט די ערשטע צוויי בענד לידער זיינען שוין לאַנג נישטאָ אויפן ביכער-מאַרק און דער פּאַרלאַג „מתנות“ פּאַרדינט אַ וואַרעמען דאַנק, פאַר ווידער אַרויסגעבן די צוויי לידער-ביכער, וואָס מ'קאָן מיט רעכט באַטראַכטן פאַר מ. ל. האַרפערנס גרויסע ירושה. די צוויי בענד וואָס זיינען דערשינען נאָך זיין טויט, שטעלן מיט זיך פאַר אַן אינטערעסאַנטע שטודיע, פון אַ גרויסן דיכטער'ס זיגזאַגן און שטרויכלונגען, אויף דעם אָנגעצייכנטן וועג וואָס זיין ערשט בוך האָט פאַר אים דורכגעשלאָגן. דער קלאַסישער האַלפערן געפינט זיך אָבער אין זיינע ערשטע צוויי בענד לידער. ביים היינטיקן טאַג איז שוין קלאָר, אַז וואָס פאַראַז חשבונות די אידישע פּאָעזיע זאָל נישט פירן, און וואָס פאַראַ עקאָנאָמיש

זי זאל נישט איינפירן, אין איר גרויסן אינווענטאר, וועט זי מוזן איינשליסן האלפערן/ס ערשטן באנד לידער און זי וועט אויך, נאך א געוויסן איבערטראכט, נישט אויסלאזן „די גאלדענע פאווע“. איך זאג — איבערטראכט, ווייל אין דעם צווייטן לידער באנד איז שוין פאראן מער פסולת, אבער אפילו אין דעם פסולת דערקענט מען נאך, אז ס'קומט פון אן עכטן פאעטישן שמעליך.

משה לייב האלפערן האט א סך מאל באוויזן, אז ער האט אויסגעצייכנט פארשטאנען די פאעטישע געדאנקען פון די „יונגע“. די חברים פון זיין דור האבן אבער לאנג קיין השפעה נישט געהאט אויף אים. ער איז געווען צו אומ-געדולדיק מיט דער דיסציפלין פון א פאעטישן אטעם, וואס זאל קוים בארירן דאס ווארט. ער האט נישט מורא געהאט אַנצוטערעטן אויפן ווארט, ווען אים האט זיך געוואלט א געשריי טאן.

האלפערן האט אויך נישט מורא געהאט איבערצו/חזרן די „זינד“ פון זיינע פארגייערס, אין דער אידישער פאעזיע. ער האט זיך נישט אויסגעהיט פון א פראזאאישן אויסדרוק, ווייל ער האט געוואוסט, אז ער וועט עס שוין אריינגליען אויפן ריכטיקן ארט. ער איז געקומען צו דער אידישער פאעזיע מיט א סך קינדישן פאעטישן וואונדער, אבער אויך מיט גאר א סך קשיות, וואס מען שטעלט זיי געוויינלעך אין פראזע. ער האט בשום אופן נישט מורא געהאט פאר די קשיות, ווייל ער איז געווען זיכער, אז אויב אפילו ער איז נישט בכוח זיי צו פארענטפערן, וועלן די קשיות אליין צוגעבן זיינע לידער און די לידער פון זיין דור א סך חן און האפט.

אן האלפערנען וואלט שווער געווען צו באנעמען דעם גאנג פון דער גרופע „יונגע“. ער האט זיי, מיט זיין אפווייכן פון פאעטישן טאקט, געמאכט פאר-שטענדלעכער און דערטרעגלעכער. די „יונגע“ האבן גאר אליין נישט געוואוסט, אויף וויפל זיי האבן זיך גענויטיקט אין אזא דערשיינונג ווי מ. ל. האלפערן, וואס האט מיט אלע זייערע מיטלען געזינדיקט קעגן זייערע אלע פאעטישע כללים. דאס קול פון ווידערשפעניקער האט זיך גוט געהערט, און ס'איז געווען קלאר, אז ער האט געמוזט קומען, ווייל ער איז געווען אין דער טראדיציע פון אידישן ליד, אין זיין ווייטער-גייענדיקייט — פון פרוגן און פראן, דורך מאַריס ראָזענפעלדן און רייזענען.

האלפערנס דיכטעריש קול איז א צייט לאנג געווען מער דאס קול פון זיין דור, ווי דאס ליד פון מאַני לייבן אָדער זישאָ לאַנדוין. די „יונגע“ זיינען גע-קומען מיט רוסישע איינפלוסן, און ווען אפילו זיי זיינען שוין אויך געווען בא-קאנט מיט די שפעטערע לידער פון סאלאָגובן, איז אבער זייער גאנצער צוגאנג צום דיכטערישן וואָרט און בילד געווען א צוגאנג פון אויפפרישערס פון אן אַלט-געבאָקענעם פאעטישן סטיל. האלפערן איז געקומען מיט דעם

איינפלוס פון היינען, ליליענקראַנען און דעם גאַנצן ערבֿ־עקספרעסיאָניזם, וואָס נישט נאָר האָט ער זיך נישט געהיט פון אַרויסכאַפֿן זיך מיט אַ שאַרף, שטאַרק אָדער דיסאַנאַטיש וואָרט, נאָר ער האָט געזוכט דעם דיסאַנאַט ווי אַ נויטיקן צוגאַב, ווי אַ באַפֿרייאַונג פון דעם דיכטערישן שאַַשאַ.

אמת, אָט דאָס שטאַרקע וואָרט, אָדער בכלל דער טראַפּ אויפֿן מיינענדיקן וואָרט, מער ווי אויף דעם אָנענדיקן וואָרט, טראַגט אין זיך די גרויסע געפאַר פון אויפֿרייסן דאָס אייגענע ליד און אַרונטער פון די רעלסן, ווי מיר זעען עס בולט אין האַלפּערנ'ס לעצטע לידער, ווען ער האָט זיך געפונען אונטער אַ גרויסן דרוק, וואָס אים איז שווער געווען אויסצוהאַלטן, אָדער בייצוקומען. דערפאַר אָבער ווען ס'איז אים געלונגען צו האַלטן דעם באַלאַנס, ווען ער איז געווען דער פּולשטענדיקער שר פון זיין ליד, איז ער געוואָרן דער עכטער אויסזינגער פון זיין דור, אפילו — און גראַד ווייל ער איז געווען דער אויס־שרייער פון זיין דור.

אין שייכות מיט די נאָר־וואָס דערשינענע לידער איז לייכטער צו שטור־דירן דעם גאַנצן האַלפּערן. ס'איז גרינגער צו זוכן די שפורן פון זיין דיכטע־רישער קראַפט אין די לעצטע לידער זיינע, און צו געפינען שפורן פון זיינע שפעטערדיקע חטאים אויך אין זיינע ערשטע לידער. יעדער דיכטער קומט גלייך מיט די חסרונות זיינע, וואָס ער פאַרוואַנדלט אין מעלות, אָבער די חסרונות וואָס ער קען נישט גובר זיין, בלייבן מיט אים און זוכן זיינע שוואַכסטע מאַמענטן. זיי זיינען ווי באַצילן וואָס דער געזונטער קערפּער טראַגט אין זיך, אָבער וואָס וואָרטן בלויז אויף אַ שוואַכן מאַמענט, כדי אונטערצוגראַבן דעם געזונטן באַלאַנס פון גוף.

אָט די גבורה פון אויסדרוק וואָס איז תמיד געווען כאַראַקטעריסטיש פאַר מ. ל. האַלפּערנען, האָט געפאַדערט אַ גרעסערן באַהערשונג־כוח ווי אַנדערע פּאָעטן, וואָס זיינען געגאַנגען אויף אַ גלייכער און זיכערער דיכטערישער בריק. ווען ער איז געווען ביי זיינע פּולע כוחות, האָט ער געוויון וואָס עס מיינט אַזוינס פּאָעטישער באַלאַנס. פון זיין ערשט ליד אין זיין ערשט בוך, דאָס ליד וועגן „אונזער גאַרטן“, מיט דעם צווינג — „אוודאי אונזער גאַרטן, וואָס דען ניט אונזער גאַרטן“, ביז די לעצטע לידער פון „אַ נאַכט“, מיט דעם געוואַלטיקן אימפעט פון נביאישער שרעק און שוידער־פאַראַויסזעאונג, איז דער באַלאַנס צום גרעסטן טייל, אין דיכטערס האַנט. דאָרט וואו ער פאַרלירט מאַס, דעקט ער אויף זיינע חסרונות פון די שפעטערדיקע לידער, ווען ער האָט אַנגעוואוירן דעם כוח זיך צו ווערן קעגן זיינע אייגענע שוואַכקייטן און שפּיצלעך, וואָס ער האָט געמיינט מיט זיי צו באַחנ'ען זיין ליד, אָבער וואָס ער האָט זיך מיט זיי אַליין אַפּגעטאַן.

עטלעכע שורות זיינען אין דעם נייעם אַרויסגאַב אויסגעמעקט אַדער רע-
דאַקטירט געוואָרן. די סענטימענטאַלע האַלפּערניסטן וואָס ווילן דווקא אויסזוכן
די אַריגינעלע שאַרפע שורות, וועלן עס געפינען אין די ערשטע אַרויסגעבן,
פון 1919, 1924 און 1927; אָבער אפילו זיי וועלן איינזען, אַז די קליינע אויס-
בעסערונגען זיינען מער אין גייסט פון האַלפּערניס באַלאַנסירטקייט. הלוואי
וואָלט דער פאַרלאַג "מתנות" אויך געווען אויסגעמעקט די וואולגאַרע
שורות פון "אַ נאַכט", וואָס מאַכן אַ תל פון האַלפּערניס עכטן פאַטאַס, און וואָס
דערלויבן אים צו געבן אַ גרילצנדיקן לאַך און פייף, אינמיטן דעם יאָמער.
ס'רעדט זיך וועגן די שורות וואָס שטעלן אויף אַ מאַמענט די גאַנצע אויפ-
ריכטיקייט פון פּאַעט — אונטער אַ פרעג-צייכן. אָבער די שורות זיינען דאָך
געווען נישט מער ווי אַן אויסגליטש, וואָס האָט געמעגט אויסגעלאָזט ווערן. —

אַנגעוואַירן האָט דיין ברודער

נעבעך ביידע הענט אין שלאַכט.

קאָן ער זיך שוין מער ניט קראַצן —

נעמט אים ניט קיין שלאַף ביינאַכט.

ווער וועט פאַר אים דאָוונען איצטער ?

ווער וועט תפילין לייגן — ווער ?

און מיט שיקסע-בריסט זיך שפילן,

קאָן ער דאָך שוין אויך ניט מער.

דאָס ביסל גאַלאַגן-הומאַר, האָט אויך געמעגט פאַרטושט ווערן, ווייל דער
פּאַעט וואָלט אויסגעהיילט געוואָרן פון זיינס אַן אייגענער, ערנסטער זינד, וואָס
איז אין דעם בוך און אויך אין עטלעכע שטעלן פון זיין צווייט בוך — "די
גאַלדענע פּאַווע", אַן אַדערויף, אויף אַ סך לידער פון די לעצטע צוויי בענד,
וואָס זיינען פריער פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער "פרייהייט" דורך דער
טרויעריק באַרימטער עפּאָכע זיינער פון די אַזויגערופענע "גראַבע רייד".
די רייד זיינען געווען נישט מער און נישט ווייניקער ווי אומקאַנטראַלירטע
רייד און שלעכט-באַלאַנסירטע און ביזע לידער, וואָס די ביזקייט איז אייגנט-
לעך געווען אויף זיך אַליין, פאַר חטאים פון נאַכגעביקייט.

די חסרונות פון מ. ל. האַלפּערן, אויף וויפל זיי האָבן אים געשטערט אויפן
וועג פון זיין אמת'ער גרויסקייט, זיינען אַ שטודיע פאַר זיך אַליין, זיי זיינען
גיכער אַ סאַציאַלע שטודיע ווי אַ פּאַעטישע, ווייל דער פּאַעטישער טאַלאַנט
זיינער איז געווען אונטער אַ שטאַרקער פאַרטונקלונג דורך די לעצטע יאָרן
פון זיין לעבן. ער האָט זיך אין די לעצטע יאָרן בלויז עטלעכע מאָל דערהויבן
און געוויזן, אַז ער איז גרייט זיך צו באַפרייען פון די פענטעס, וואָס ער האָט
אַנגעטאַן אויף זיין ליד, אָבער אים האָט פאַרפעלט אַטעם, און אפשר גאַר פי-

זישער כוח, ווי ער האָט עס אַזוי טראַגיש באַוויזן, ווען ער איז פון אונז אַוועק־
גערופן געוואָרן אין עלטער פון זעקס און פערציק יאָר, דעם 31טן אויגוסט
1932.

מ. ל. האַלפערן וועט אָבער תמיד געמאַסטן ווערן מיט די לידער פון זיין
עכטער דיכטערישער ירושה. אין יענע לידער קומט צום אויסדרוק זיין וויזיע,
פאַטאָס, זיין געוואַלטיקער ריס צו וועלן זיין דער דיכטער פון ביטערער שיינ־
קייט און אמת'ער פּאָעטישער סענטימענטאַליטעט, וואָס קוועלט אַרויס פון אַ
קלאַר קינדיש געמיט; נישט אין די שורות וואָס ער וויל אונז מיט זיי איבער־
ראַשן, נאָר אין די שורות וואָס ער אַליין זינגט זיי אויס ווי אַ פאַרוואַנדערטער.
האַלפערן דער פּאָעט האָט געזוכט צו פאַרטרייסטן אין זיך די מורא פארן טויט
און די שרעק־וויזיע פון אונטערגאַנג. דערפאַר מאַלט ער זייער אָפט זון־
פאַרגאַנג, מיט די פאַרשידנסטע קאַלירן. אָבער אין די לידער וואו ער גנב'עט
אַריין זיין אייגענע שרעק, ווערט ערשט פאַרשטענדלעך דער בראַוואַדאָ־טאָן,
וואָס ער שטעלט אָן אין אַנדערע לידער. דאָס זיינען אַנטלויף־מאַמענטן פון
שרעק און צער. אָבער דער אמת זיינער ליגט סייזוי אומעטום, סיי אין די
בראַוואַדאָ־רייד, וואָס לאָזן זיך לייכט אַרונטערשיילן, סיי אין זיינע רירנדיקע
סענטימענטאַלע רייד:

וואָס ווינסטו נישט? איך גיי דאָך שוין אַוועק פון דיר.
זאָל זיין פון גאָט געבענטשט דאָס האַרץ וואָס וועט נאָך מיר
אַזוי דיך ליב האַבן, ווי איך האָב ליב געהאַט.
זאָל זיין פון גאָט געבענטשט דער מאַן וואָס האָט די ווערט
צו נויגן זיך פאַר דיר — דעם שטערן — ביז צו דר'ערד,
ווי איך האָב דאָס געטאָן אין האַרצן שטילערהייט.

„אין האַרצן שטילערהייט“ איז דער שליסל צו די מייסטע לידער האַל־
פערנ'ס, ווי ער זאָל זיי נישט וויקלען אין „שטורם און אין דראַנג“. אָבער דער
„שטורם און דראַנג“ זיינער איז אויך געווען דער נויטיקער אויסדרוק פון
זיין צייט, וואָס האָט געזוכט צו פאַרפּאָעטישן די פּראָצע פון זיין דור, אָדער
פון אַ דור פריער, און וואָס האָט געוואַלט געבן די מוזיק פון אונזער געמיט.
מען קאָן, אויב מען וויל, געפינען אין האַלפערנ'ס לידער אַ גרויסע שייכות
מיט דער דזשאַז־מוזיק פון אַמעריקע, וואָס איז געקומען ווי אַ רעוולוטאָן פון
די זיפּצנדיקע „בלוס“ און די אַמעריקאַנער טאַנץ ריטמען. אין האַלפערנ'ס
לידער איז פאַראַן רייכער אַמעריקאַנער ריטם. דער דזשאַז איז נישט אַרונטער־
געפאַלן פון מאַרס, נאָר האָט זיך ביסלעכווייז אַנטוויקלט, ביז ער האָט אַרויס־
געפלאַצט אין אַ דזשאַז־עקסטאַז אין די צוואַנציקער יאָרן.
אין האַלפערנ'ס ערשטע לידער זעט מען די שטופּנוויזע אַנטוויקלונג

פון דזשאָזריטמען, וואָס האַלפּערנ'ס אויערן האָבן פאַרנומען. נישט אומזיסט האָט אים אינטערעסירט דער „גאַסן־פּויקער“, די פּויק שפּילט אַ גאָר וויכטיקע ראָלע אין דזשאָז־מוזיק. אפילו אין זיין פּאָעמע „אַ נאַכט“ זיינען פאַראַן אַ סך דזשאָז־מאַטיוון.

אַבער דאָס איז שוין אַ באַזונדערע שטודיע, וואָס פּאָדערט אַ ספּעציעלן צוגאַנג צו דער מוזיק פון האַלפּערנ'ס ליד. האַלפּערן איז געווען אַ סך מער אַמעריקאַניש, ווי ער האָט עס אפשר אַליין געוואוסט, אָדער געוואָלט מודה זיין. ער האָט געהאַט צו אָפּענע אויגן און אויערן, אַז ער זאָל דאָס נישט ווערן. אַ צאָל פון זיינע לענגערע און אויסגעצויגענע לידער זיינען ווי די אימפּראָ־וויזאַציעס אין דזשאָז־מוזיק, וואָס ציט זיך ערגעץ צו אַן אומבאַוואוסטן פּאָר־אויס, און וואָס דער עיקר איז דער טרויעריקער גאַנג אַליין און דאָס געוויין פון מענטש, וואָס גייט אָן אַ ציל און וואָס זיין אומבאַגרעניצטע פּרייד קומט אויך פון אַ טרויעריקן מקור, וואו מענטש און חיה שפּיגלען זיך צוזאַמען.

הער איד אַרומגיין אין אַלקער ביי מיר,
 אַהין און אַהער, צווישן פענצטער און טיר —
 טראַכט איד, ווער האָט זיך די חוצפה גענומען
 אין מיטן דער נאַכט אין מיין אַלקער צו קומען ?
 טראַכט איד און טראַכט, אפשר דער, אפשר דער,
 דאַכט זיך מיר אויט, אַז די טריט וואָס איד הער,
 אַז דאָס איז מיין זיידע, וואָס קומט מיך צו שטרעפּן —
 צו פרעגן פאַרוואָס איד בין ווידער אַנטלאָפּן.

אַט דער ריטם איז דזשאָז, און די מוזיק איז דער מוזיקאַלישער טעמפּ פון דער נייער אַמעריקע, וואָס מ. ל. האַלפּערן האָט אויפגעכאַפט אויף די פּליגל פון זיין אידיש ליד.

דער ביאליסטאָקער יונגערמאַן ז. סעגאלאָוויטש, וואָס איז געוואָרן דער באַזינגער און באַקלאַגער פון פּוילישן אידנטום, איז דורך ארץ ישראל געקומען צו אונז שטאַרבן אין ניו-יאָרק, אין דעם אַליין ליגט אין מיניאַטור די געשיכטע פון אַ גרויסן טייל פון אונזער פּאַלק און די ביאַגראַפיע פון איינעם פון אונזערע וויכטיקסטע שרייבער. מיט זיין טויט איז אויף אונזער היגן בית עולם איינגעפלאַנצט געוואָרן פרומע, פּויליש-אידישע ערד. דער אויסגעדאַר-טער, הויכער, סקעלעטישער איד מיט די וואַרעמע און פאַרשטייענדיקע אויגן האָט סימבאָליזירט די טויטע אידישע ערד, וואָס פון איר איז געבליבן נישט מער ווי געוויין.

ביאליסטאָק איז פאַר אַ סך פּוילישע אידן ממש געווען טיף-רוסלאַנד, אָבער ווער איז נאָך געוואָרן אַזאַ פּוילישער איד, ווי דער „רוסישער“ יונגער-מאַן, וואָס האָט אין פּוילישן אידנטום געפונען זיין רעליגיע? ער האָט נישט נאָר געגלויבט אין פּוילישן אידן, נאָר דאָס גאַנצע פּוילישע אידנטום איז פאַר אים געוואָרן געפונענער גלויבן — ער האָט זיך באַקערט צום פּוילישן אידנ-טום. בטבע, אַן אומרואיקער האָט דאָס אידישע פּוילן אים געגעבן מאַנאַסטישע רוי. ס'איז פאַר אים געווען דערהאַלונג, ווי פאַר אַ שווינדזיכטיקן געבענטשטע און היילנדיקע לופט. ער האָט געאַטעמט מיט דעם און געלעבט מיט דעם. ער האָט געזען אין פּוילישן אידנטום אַ רמו אויף דער באַרואיקטער אייביקייט, וואָס ציט יניקה פון דעם גרויסן אידישן פאַרצייטנס.

ווען סעגאלאָוויטש איז געקומען צום אידישן פּוילן איז ער געווען דער געפּינער פון ערד, פון ערד וואָס מ'לעבט שוין אויף איר דורות — און וואָס ניסימ'דיקער דאָס לעבן אַלץ געזאַנגיקער און הייליקער איז עס. אַקוראַט אין אַזאַ ערד האָט זיך זיין געמיט גענויטיקט: אין אַ רואיקער, אַפּאַטישער אָבער פאַרוואַרצלט-גלויבנדיקער ערד פון משפּחה-קייט; אַן ערד וואו פרץ און נאָמבערג און וויסנבערג און אַש זיינען געווען נאָטירלעך פאַרבונדן מיט די פאַרשולטע און פאַרשטיבלטע אידן, מיט זייערע לעבעדיקע מילער, מיט זייערע גרויסע בטחונ'ס און קליינע זינד. אַקוראַט אויף אַזאַ ערד האָט סע-גאלאָוויטש געקענט זיצן און זיין אַ שריפטשטעלער, אַ רואיקער, געמיטלעכער, פלעגמאַטישער געקרוינט-און-געלויבטער שריפטשטעלער.

ווען דאָס אַלץ איז חרוב געוואָרן איז סעגאלאָוויטש געלאָפֿן פֿון דאָרט א גוסס. ער איז נישט געווען קיין געראַטעוועטער פֿליט אין דעם געוויינלעכן זין. ער איז געבליבן בוכשטעבלעך אויפֿן שוועל פֿון טויט. דער פֿויליש־אידישער קינסטלער האָט זיך אָנגעטאָן אַ כוח, כדי צו לעבן און קלאָגן. דאָס איז עפעס אַזוינס, וואָס קיין ליטעראַטור האָט נאָך נישט געזען. ער האָט נישט געלעבט פֿאַרן לעבן, נאָר פֿאַרן הספֿד און קדיש. אַ הויכע, שלאַנקע נשמה, איבערגעצויגן מיט אַזויפיל ענלעכקייט אויף הויט־לעבן אויף וויפיל ס'איז נויטיק, כדי נישט אינגאַנצן אַוועקצושרעקן די לעבעדיקע, איז ער געגאַנגען צווישן אונז און געקלאָגט און געשריגן.

דאָס פֿוילישע אידנטום האָט דעם שליח ציבור אירן געשיקט אין דער וועלט, כדי ער זאָל אויסקלאָגן זיין איכה. די גאַנצע שעפּערישע רו, וואָס האָט אין אים אַמאָל קינסטלעריש געגליווערט, איז אויפגעטרייסלט און אויפגע־שוידערט געוואָרן. דער אַמאָל־לעבעדיקער קינסטלער האָט דאָס פֿוילישע אידנטום אָנגענומען ווי אַ געבענטשטן און אייביקן המשך און ער האָט רואיק געשריבן, ווייל אויף אים איז נישט געלעגן דער גאַנצער עול לגמור. ער האָט געוואוסט אַז ער איז אַ רינג אין דער קייט. ער איז געזעסן צווישן זיין פֿאַלק פֿון שרייבערס און לייענערס און ער האָט געלאָזט הערן זיין אייגן, ליב און ליריש קול, זיין אייגענע אַביסל פֿאַרנאָרישטע קלוגשאַפט. ער איז געווען ביידע, דורכנעמענדיק־קלאָר און נאָריש־יוגנטלעך, ווי מ'דאַרף זיין פֿאַר אַ פֿאַלק, וואָס האָט נאָך מיידלעך און אינגלעך, וואָס ליבן זיך, לייענען ביכלעך און חלומ'ען.

אַבער ווען ער האָט פֿלוצים דערזען דעם טויט אַרום זיך אַזוי חורבנ'דיק, האָט די גאַנצע קינסטלערישע גלויביקע און שעפּערישע רו גענומען שרייען מיט קולות פֿון מיליאָנען און ער איז געוואָרן דאָס קול פֿון פֿאַלק, וואָס האָט אים געלאָזט וויסן, אַז ער מוז זיך איצט אונטעראַיילן, ווייל ער איז אַ פֿאַר־ענדיקער.

סעגאלאָוויטש וואָס האָט פֿאַרמאַגט אַזויפיל גלויבן אין דעם לעבן און אין דער צוקונפט פֿון פֿוילישן אידנטום, איז דערוויילט געוואָרן צו זיין דער וואָס האָט אונטערגעצויגן דעם טויט־סך־הכל. קיינער האָט אַזוי רואיק נישט גע־גלויבט ווי ער און דערפֿאַר האָט קיינער נישט געקענט אַזוי טיף און אויפ־טרייסלנדיק יאָמערן ווי ער. ס'איז ווי די גאַנצע טיטע עדה וואָלט געשריגן צו אים: דו האָסט געגלויבט אין אונז, געגלויבט דורך אונז און איצט זע דעם חורבן, בן אדם, נעם און קלייב צוזאַמען אונזערע אַלע דערשטיקטע גע־שרייען, הער דעם געיאָמער פֿון קליינע קינדער וואָס זיינען געפירט געוואָרן צו פֿאַרטיליקונג, הער זיך איין אין אונזער געוויין, וואָס האָט קיין ערד נישט

און אפילו נישט קיין קברים און וויין עס אויס, כדי ס'זאל כאַטש נאָך אונז
בלייבן אַ זכר פון תפילה און קלאַג. ווער דו דער קדיש־זאָגער.
דער רואיקער סעגאַלאַוויטש, דער מעשיות־שפינער, דער פּאַעט פון
קורצע לירישע געזאַנגען, דער זיכערער, דער פאַרגלויבטער אין זיין אייגענעם
גלויבן, איז קיינמאַל נישט געווען, האָט נישט געקענט זיין אַזאַ גרויסער
קינסטלער־שליח, ווי ער איז געוואָרן, ווען ער האָט געקראָגן די שליחות פון
אַזויפיל טויט און אומברענג.

אויף סעגאַלאַוויטשן איז תמיד געלעגן דער חותם פון דעם שריפטשטע־
לער, וואָס האָט אַ באַזונדער לעבן און וואָס פאַרמאָגט אַן אייגענע גענוגשאַפט.
זיינע אַלע קינסטלערישע אַמביציעס זיינען באַפרידיקט געוואָרן דורך דעם,
וואָס ער האָט קיינמאַל נישט געוואַלט מער, ווי ער האָט געקענט און ס'האָט
אים נאָר געוואונדערט און היפש וויי געטאָן, וואָס קאַלעגן באַאומרואיקן אים
דורך זייער אומצופרידנקייט מיט זיינע פאַררונדלטע דערגרייכונגען. אַזאַ
אומצופרידנקייט איז פאַר אים געווען אַ רוף צו גרעסערע פאַרמעסטן, אָבער
זיין גאַנץ געמיט איז געווען קעגן דעם, אַז ער זאל לייגן צופיל לאַסט אויף
זיך. ער האָט געוואוסט אַז ער טוט זיין פליכט לויט זיינע כוחות, וואָס זיינען
געווען גאַנץ באַדייטנדיקע. ער האָט פשוט נישט געוואַלט ליידן פון קיין
טיפערער אומרו, ווי די וואָס איז אים באַשערט געווען און וואָס איז געווען
די מאַס פון זיין טאַלאַנט און פון זיין לייכטער, פאַלקישער באַטראַכטונג. ער
האָט פאַרמאָגט אַ פראַקטישע פרוכטבאַרקייט, אַזאַ פרוכטבאַרקייט ווי ס'פאַר־
מאַגן אַ סך פראַפעסיאָנעלע שרייבער, וואָס ווייסן אַז זיי האָבן לייענערס; אַז די
לייענערס וואַרטן אויף זייערע ביכער און אַז די ביכער באַצאַלן זיך און גיבן
זיי די געלעגנהייט אַנצוהאַלטן דעם פאַר'כישופ'טן קרייז, וואָס אין אים ווערט
אַפט פאַרלוירן דער שרייבער וואָס האָט קיינמאַל קיין צייט נישט אַפצוכאַפן דעם
קינסטלערישן אַטעם.

ביז ס'איז געקומען די גרויסע אויפטרייסלונג וואָס האָט סעגאַלאַוויטשן
אַרויסגעפירט פון אַט דעם פאַרכישופ'טן קרייז. ער האָט פלוצים דערזען, אַז
ער האָט שוין פאַר קיינעם נישט צו שרייבן, ער האָט דערשפירט אַז אַלץ וואָס
ער האָט ביז איצט געטאָן איז אויסגערונגען, אונטערגעגאַנגען. עס זיינען אונז־
טערגעגאַנגען אפילו די עדות, וואָס האָבן זיך געקוויקט מיט זיין שרייבן און זיך
גענויטיקט אין דעם. ער איז געווען אַליין מיט זיך, צום ערשטן מאַל אין
אַ לאַנג ליטעראַריש לעבן. ער האָט נישט געהאַט פאַר וועמען צו שרייבן
און געוואוסט, אַז פון איצט אָן און ווייטער מוז ער זיך אַנשפאַרן אויף
זיך אַליין און אויף דער אומזיכערקייט פון יעדער טאַג, וואָס גיט אים מער ניט
קיין קינסטלערישע באַשטעלונג, וואָס קען מער נישט פאַרוואַנדלט ווערן אין

דעם איידעלן ברויט מיט האַניק, וואָס פּראָפּעסיאָנעלע קינסטלער קריגן אומ-
דירעקט פון זייערע דאָנקבאַרע לייענערס.

ער האָט גענומען שרייען גוואַלד אויף דעם גרויסן אונטערגאַנג און
ס'איז אין דעם גוואַלד געלעגן דער כוח פון אַ פּאַרשפּעטיקטן, אַבער שטאַרק
קאַנצענטרירטן חשבון הנפש, וואָס די צייט האָט גורם געווען. ער איז גאַר
נישט גרייט געווען פאַר אַזאַ פּלוצימדיקן איבערברוך. יעדער קינסטלער
לייגט זיין נויטיקן איבערברוך אָפּ אויף מאַרגן און איבערמאַרגן, ווייל אים איז
באַקוועם מיט זיין אַנגעזאַמלטן האָב און גוטס און מיט זיין נישט צו-ריוויקאַ-
לישן, אויסגעטראַטענעם טאַלאַנט, וואָס ער האָט אויסגעשולט אין משך פון
יאָרן און וואָס ער האָט געצוואונגען גיין אין שפּאַן.

פּלוצים האָט סעגאלאָוויטש אומדערוואַרט דערשפּירט, ווי דער איבער-
ברוך איז אויף אים אַרויפגעוואַרפן געוואָרן, און דווקא דורך אַ גרויסן, פינסט-
טערן, אומבאַצייכנטן בית הקברות. ער איז שוין גאַר נישט געווען זיכער אין
זיין גאַנצער אַנגעזאַמלטער פּראָפּעסיאָנעלער ליטעראַרישער חכמה, ער האָט
מורא געהאַט, אַז ער וועט שרייען אַני שלמה פאַר אַ וועלט, וואָס וועט זיך אויס-
לאַכן פון זיין גאַנצער טאַגטעגלעכער פּרנסת-ליטעראַטור.

ער האָט געשריגן גוואַלד און אפילו נישט געוואוסט, אויב דאָס וואָס ער
שרייט איז שוין דער פּראָדוקט פון זיין גרויסער איינזאַמקייט, פון זיין קינסט-
לערישער סיעסטאַ, מ'שטיינס געזאַגט, אַדער ס'איז בלויז די איינזאַמקייט אַליין,
די גוסס'דיקע מיטשטאַרבנדיקע איינזאַמקייט, וואָס איז ווי בענקשאַפט פון
אַלטע, צעבראַכענע אינוואַלידן, נאַכדעם ווי עס שטאַרבן זייערע נאַענטע פּריינט
און זיי אַליין דערזעען זיך עלנט און הילפלאָז.

סעגאלאָוויטש האָט אין זיין לאַנגער קאַריערע גענומען, דעם לייענער זיי-
נעם און באַטראַכט ווי אַן אַפּנעמער, אַ פּאַרברויכער. ער האָט אויף אים אַרויפ-
געצוואונגען זיין עלעגאַנטע, אין תוך זעלבסט-צופרידענע מעלאַנכאָליע, אַבער
ער האָט אים נישט צופיל געפאַרשט, ער האָט זיך נישט נאַכגעפּרעגט אויף
זיינע געשמאַקן, ער האָט אים געגעבן, אַבער ער האָט ביי אים ווייניק גענומען.
ער האָט אים געזען אַרום זיך און געשעפט יניקה בלויז פון דעם האַרציקן, לע-
בעדיקן טומל, וואָס די פּוילישע אידן האָבן געמאַכט. ער האָט, מסתמא אין
זעלטענע מינוטן פאַר זיך פּאַרצייכנט, אַז מען דאַרף קומען נענטער צום פּאַלק,
מען דאַרף נידערן טיפּער, אַבער ער האָט געלעבט אין אַזאַ שרייבערישער
לייענער-זעטיקייט, וואָס איז געווען ווי אייביקע יוגנט. פאַר זיינע לייענעריןס
איז ער קיינמאַל נישט געווען אַלט, פאַר זיינע לייענערס האָט ער קיינמאַל
נישט אויפגעהערט צו זיין יוגנטלעך. גאַר אומגעריכט האָט ער זיך דערזען
אַלט און איינזאַם. אומדערוואַרט און נישט-צוגעגרייטערהייט האָט אים דעח

חורבן דערלאנגט אַ בליישיפט אין האַנט און אים געצוואונגען מאַכן דעם סך-הכל.

ס'האָט געזאָלט זיין אַ נעגאַטיווער סך הכל. נישטאַ! ס'האָט אפשר געזאָלט זיין אַ פּריוואַטער סך הכל, אָבער מיט דעם כוח פון דעם דאָזיקן באַשיינפּער- לעכן עלנט האָט ער דעם פּריוואַטן אונטערשטרייך פאַרוואַנדלט אין אַ הימל- שרייענדיקן, הימל-שפּאַלטנדיקן חשבון מיט זיך, וואָס איז געוואָרן דער חשבון פון אַ גאַנץ פּאַלק און אויף אַלע אידישע דורות.

אין זיין „נישטאַ“ איז אפשר פאַראַן מער דאָ-באַוואוסטזיין פון אַ לעבן, וואָס איז ערשט געווען, ווי אין דעם גאַנצן לעבעדיקן צושטייער זיינעם, וואָס איז געווען פּלעגמאַטיש פאַרגליווערט. אין דעם גוואַלד ווערט אויפּגעלעבט אַזויפיל פּאַלקס-געוויין און צער, אַז דער קינסטלער זי. סעגאַלאַוויטש האָט אין זיין קול דערהערט דעם רעליגיעזן ציטער, וואָס ער האָט אַלעמאַל געוואָלט אַריינגיסן אין זיינע ווערק און וואָס ער האָט כסדר געהאַלטן אין איין אַפּלייגן, אויף שפּעטער, ווי ער וואָלט זיכער געווען מיט אייגענער אַריכט ימים און מיט דער אייביקייט פון פּאַלק. אין זיין „נישטאַ“ איז פאַראַן עפעס פון דער אויפּגע- פּלאַמטער קינסטלערישער גבורה פון אַ שמשון אויף דער עלטער, וואָס האָט בלינדערהייט אַ טרייסל געטאַן די זיילן פון אידישן קלאַג-נוסח. ער האָט אַלעמאַל פאַרמאַגט אַ פּשטות, אָבער זי איז געווען אַ רואיקע. דאָס מאָל איז זיין פּשטות פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דעם קאַלעקטיוון אויסגעשריי פון טויטע משפּחות, וואָס האָבן געיאַמערט אין זיינע זאָגערישע פּסוקים.

ער האָט אויסגעוויינט אַלע זיינע, און אפשר אויך אונזערע טרערן, און אין זיין לעצטן בוך „איצטער“ האָט ער דערפאַר שוין נישט מער ווי געזיפּצט וואַריאַנטן אויף דער זעלביקער טעמע.

ווי בלייך געוואָרן זיינען אַלע פּראַגן

פון ביכער פיל, פאַרשריבענע פּאַפּיר:

אַ פּופּצניעריקער באַפּרייט פון לאַגער

קען מערער איצט דערציילן ווי שעקספּיר.

(„איצטער“, זייט 11).

אָבער צוזאַמען מיט די פּראַגן זיינען אויך בלייכער געוואָרן די וואַר- יאַנטן אויף דער חורבן-טעמע. ער האָט כמעט ווי אויסגעליידיקט זיין גאַנצע גרויסקייט. ער האָט זיך אויסגעשריגן און ער איז געבליבן אַ היזערדיקער קלאַגער, הגם ס'האָבן זיך נאָך אַלץ געהערט זיינע פאַרשטיקטע זיפּצן אויפן טויט פון „דריטן“ איד.

ער איז נישטאַ, ער איז אַוועקגעקומען

ביי מאַן און פּרוי, ביי ברודער און ביי קינד.

ער פעלט דער דריטער איד צו אַ מזומן,
ער פעלט, ער פעלט אין יעדער הויזגעזינד.

(„איצטער“, זייט 13).

אין דעם לעצטן באַקלאַגן האָט זיך שוין געפילט אַ רעזיגנאַציע צו אַ גרויס פינסטערניש. דער אויפגעוואַכטער גרויסער כוח האָט זיך אויך איינגעבראַכן. וויפיל גרויסקייט אַזאָ קען אויסהאַלטן אַ שוואַכער גוף! וויפיל איכה'ס קען איין מענטש, דאַרף איין מענטש אַנשרייבן? און ווי איראַניש און אפשר אכוריות'דיק ס'זאל נישט קלינגען — סעגאלאָוויטש האָט זיך אויך קינסטלעריש באַרואיקט. ער האָט געשפירט אַז ער איז זיי דאַרטן געווען אַ גוטער וויינער — זיי וואָס האָבן אים געגעבן אַזויפיל אַנערקענונג. ער האָט מיט אַלע זיינע כוחות און מיט מער פון זיינע כוחות, זיי אַפגעצאָלט אַ חוב. ער האָט אוודאי געוואוסט אַז די טויטע זיינען נאָך צווייניק באַקלאַגט:

צו ווייניק זיי, די הייליקע, באַקלאַגט.
פון גאַרער ערד די בלומען צונויפנעמען,
אַ קדושה-קראַנץ אַוועקלייגן פאַר זיי.

(זייט 59)

אַבער וואָס נאָך קען איין מענטש אין זיין העכסטער דערהויבנקייט זאָגן? וואָס נאָך קען אַ „ליד-מענטש“ אויפטאָן?
אַ ליד-מענטש איז ווי אַ בעל-תפילה אַ פרומער

(זייט 65)

אַבער דער בעל תפילה האָט געוואוסט, אַז די נשמה אין אים איז שוין געווען טויט. זי האָט זיך אַנגעצונדן, אויפגעפלאַמט, וויל אַזוי האָט מען אויף דער נשמה גוזר געווען, אַבער אפילו זיצנדיק אין צפת, האָט ער געשפירט, אַז זיין פאַרלאַשענע נשמה האָט שוין אַלץ אַפגעטאָן אויף דער וועלט. ער האָט געפילט די הייליקייט פון נייעם לאַנד, געהערט די טריט פון אידישן עבר, אַבער ער האָט בלויז געוואָלט צעגיין אין דעם אַלעמען, אַריינזינקען, פאַר-שווינדן.

פאַרנעם מיך, כנרת! איך טונק מייע בליק
אין וואַסערן דיינע, אין בלויקייט דערוויקן
איך וויל ווי דער וואַלקן זיך שפיגלען פון אויבן
אין דיינע קאַלירן, אין דיר זיך צעשטויבן.
אַ מענטש קאָן ניט קריגן קיין נייע נשמה
און איך בין צעשמעטערט פון מאַרד און מלחמה.

(זייט 67)

און ניו יארק האָט אים אוודאי און אוודאי נישט געקענט געבן די נייע נשמה. דאָ איז דער פאַרלאָשענער קדיש־זאָגער געזעסן און צוריקגעוואַנדערט אין געדאַנק כאַטש צום פּראָפעסיאָנעלן שריפטשטעלער פון אַמאָל, וואָס האָט דערציילט וואונדיררים פון אייגענע ליטעראַרישע זיגן. ער האָט געזוכט צו שאַפן אַרום זיך אילוזיע פון שריפטשטעלערישער אַריסטאָקראַטיע, מיט אַלע קאַפּריזן פון אַ פּרינץ אין גלות; אָבער מיר דאָ זיינען אפילו אין די שענסטע צייטן קיינמאָל נישט צעפיעסטשעט געוואָרן און ס'איז אונז שווער געווען צו זיצן מיט אַן איינזאַמען און פאַרוואַגלטן פּרינץ, וועמענס איינזאַמקייט איז דערפאַר געוואָרן נאָך מורא'דיקער.

כ'האָב געהאַט גרויס אַפּשיי פאַר אים. כ'האָב געשפּירט, אַז ס'איז צווישן אונז געזעסן אַ קינסטלער פון אַ גרויסער פאַרגאַנגענהייט, וואָס האָט פאַר ענדיקט זיין לעבן, ווי אַ דיכטער, אַ קדיש־זאָגער.

אויב איך האָב געהאַלטן איין ערלעכן נדר,
 אויב מיר איז אַ מצווה פאַרבליבן פון חדר,
 אויב איינעס געהאַלפן מיט ריינע כוונות —
 זאָל איצט מיר דאָס העלפן אין צער און רחמנות.
 אַ קדיש פאַר זיי זאָל אונז ביישטיין און שוועבן,
 פאַר די וועלכע האָבן געשאַלטן דאָס לעבן

אַ קדיש, יתגדל, פאַר אונזערע כלות,
 פאַר אַלע עקידות, פאַר שטאַרבן אין טלית.

(זייט 111).

כ'האָב געפילט, אַז אַריינפאַלנדיק אין טאָן פון אונזער טראַדיציאָנעלן געוויין איז ער אַליין געוואָרן אַ טייל פון אונזער סידור'דיקער טראַדיציע. איך בין באמת גליקלעך, וואָס כ'האָב עס אים נישט איינמאָל געלאָזט דערשפּירן, כאַטש מיר האָבן זיך אַזוי ווייניק געזען און כ'האָב אַזוי זעלטן געטיילט מיט אים טישלעך אין די קאַפּייען, האָט ער געוואוסט אַז כ'באַטראַכט אים פאַר איינעם פון די געטרייסטע יתומים פון פּוילישן אידנטום.

פון אייערע צרות וועט אויסוואַקסן אַ טורעם
 און אויפן טורעם וועט זיך באַווייזן גאָט.
 מען ווייסט נאָך ניט אין וועלכער צייט, פון וועלכן שטורעם,
 מען ווייסט נאָך ניט אין וועלכן לאַנד, אין וועלכער שטאָט.

מען וועט דאָרט ברענגען גרויסע פעק פון אַלע פיינען.

צוויי אַלטע שטולן וועלן שטיין פון אויבן־אָן —

אויף איינעם וועט זיך גאָט אָוועקזעצן און שיינען
און אויפן צווייטן אַ איד פון נאַלעווקער ראַיאָן.

(זייט 180).

דאָס ליד האָט ער געשריבן אין תל־אביב. דווקא אין ארץ ישראל האָט ער
געשטעלט אַ מאָנומענט דעם נאַלעווקער איד. און נאָך עפעס האָב איך גע־
וואוסט, אַז אַן איינזאַמער, אין ניו יאָרק, איז געזעסן איינער פון די גע־
טרייסטע נע־ונד שליחים פון אידיש.

מײן אידיש איז פון אידישקייט, פון פּאָלק, פון פּראָצע־לייט,
פון וועבערס, וועלכע וועבן אונז טליתים אויס פון זייד,
פון בשמים קלייט, פון שניט־געוועלבל, אין וואַלד־מסחר פּאַרטאָן —
אַ הייליקע נישט־הייליקייט וואָס קריכט נישט אויבן אָן.

דאָס דאָרף דאָך זיין אַ כבוד־זאָך צו רעדן אונזע שפּראַך —
מיט פּטוקים און מיט אויסדרוקן פון חומש און תנ"ך,
אַ שפּראַך פון שאלות פּסקינען, פון היימישקייט אין מאָרק,
פון אויסדויער און אויסטראַגן אַ גלות אויפן קאַרק.

(זייט 255).

די שפּראַך האָט אים וואונדערלעך געדינט, ווען ער האָט געזאָגט קדיש
נאָך די „נאַלעווקער“ אידן פון גאַנץ פּוילן. ער האָט אויף אַ גרויסאַרטיקן אופן
אַנגעהאַלטן דעם וואַרעמען געמיש פון די אַלע נשמה־דיקע טיילן, וואָס האָבן
אונזער לשון צוזאַמען מיטן פּאָלק געגעבן דעם אויסדויער צו טראַגן אַ גלות
אויפן קאַרק. מיט די קלאַג־לידער האָט ז. סעגאלאָוויטש געגעבן אידיש אַ
גרויסן תיקון און אריינגעשריבן אידיש־איכה אין דעם אַלטן, אייביקן ספר
אונזערן.

1949

יוסף ראַלניק

רען ראַלניק איז שוין געווען אַ רייפער פּאַעט האָט ער נאָך אַלץ מער גע-
טרויט זיינע דערמאָנונגען ווי מענטשן. זיין קינדהייט אין דער ליטע
איז זיכער נישט געווען קיין מילך און האָניק, אָבער ער האָט צו איר אַרויס-
געוויזן אַ סך צוגעבונדנקייט און ער האָט אַפילו אַנטוויקלט אַ מאַראַל פון
רייזעניסטישער נייטראַליטעט.

ליטע מיין שטויביקע וויגל
ס'נעמט מיך אויף דיר אַ פּאַרדראָס:
שילטן, — ווי טאָר מען, אַ מאַמען?
בענטשן — נייטאָ דיר פּאַרוואָס...

אַט דאָס צווייאַיקע געפיל, אַז ס'איז נישטאָ פּאַרוואָס צו בענטשן, אָבער
מ'טאָר די מאַמע-ליטע פון זיינע דערמאָנונגען נישט שעלטן, האָט יוסף ראַל-
ניק פרי קולטיווירט און ער האָט איינגערואַיקט זיינע געדענקטע לאַנדשאַפטן
אין זכרון. ווען נישט אַט די לאַנדשאַפטן, וואָלט ראַלניק זיכער אונטערגאַנג-
גען. אמת, ער האָט זיך באַקלאַגט אין אַ צווייט ליד וועגן זיין ליטע:

פּלאַכע פעלדער, צו פרי האָט איר
זיך געלאָזט צו מיר דערקאַנען;
ווערט מיר פּוסט אין האַרצן — האָב איר
גאַרניט וואָס זיך צו דערמאַנען.

אָבער אַרום דעם גאַרניט האָט ראַלניק אויסגעשפּונען אַ לאַנגווייל, וואָס
אין איר האָט זיך אים געלעבט אַ באַשיצט לעבן. ער האָט ניט געליטן דערפון,
וואָס ער האָט גאַרנישט וואָס זיך צו דערמאַנען, נאָר גיכער דערפאַר, וואָס זיינע
דערמאָנונגען זיינען נישט אויסגעלייזט געוואָרן, וואָס זיי זיינען אים אַליין ליב
נישט געוואָרן און ער האָט זיי אונז ליב נישט געמאַכט. זיינע דערמאָנונגען
זיינען נישט געווען קיין בענקשאַפטן, נאָר גלאַט אַזוי — שטיקער טריבע, אימ-
געבענטשטע, אָבער אויך אומגעשאַלטענע פּייזאַזשן. זיי זיינען געווען אַן
מענטשן — זיינע אויפגעטויכטע זכרונות —

פעלד און הימל, און קיין איינציק(1)
איינציק(1) מענטש צו זען.

וואָס (ווער ?) וועט נאָכן טאָג דערמאָנען :
ס'איז אַ טאָג געווען ?

דאָס איז אַבער געווען אַ רעטאַרישע פּראָגע. אים האָט זיך נישט געבענקט
נאָך קיין מענטשן, נאָר זיינע מענטשנלאָזע פּיזאַזשן האָבן אין אים נישט אויפֿ-
געשלאָגן קיין לעבעדיקע קוואַלן און זיי האָבן נישט צוגעבונדן דאָס שיפל פון
זיינע זכרונות צו אַ לעבעדיק אינזעלע.

פונדעסטוועגן האָט ער זיך אַרומגערינגלט מיט זיינע דערמאָנונגען און זיך
געוואַרעמט אין זייער קאַלט פייער. אים איז געווען בעסער אין זיין איינזאַם-
קייט, ווי מיט מענטשן. פאַר מענטשן האָט ער געצייטערט און אפילו אָפּגע-
שפּאַט פון זייער גוטסקייט :

גוטע פריינט דאָ און דאָרט
גוטע פריינט אומעטום.
אַ פאַרטייליק זיי, גאַט.
דאָ און דאָרט, אומעטום.

פאַרוואָס האָט ראָלניק אַזוי מורא געהאַט פאַר מענטשן ? פאַרוואָס האָט
ער זיך אַזוי געשראַקן, ווען זיי האָבן געוואַלט באַלעבן זיין לאַנדשאַפט פון
דער קעגנוואַרט ? ראָלניק האָט מורא געהאַט פאַרן „געפּעכט“ פון לעבן.

איך האָב זיך פעכטן ניט געלערנט,
איך וויל נאָר דורכגיין אומגעשטערט
דעם וועג, וואָס איז מיר אָנגעוויזן.

ער האָט געוואַלט דאָס געפּעכט אַרומגיין, פאַרבייגיין און עס אויסמיידן.
ער האָט אין קאַמף פאַרן לעבן געזען טויזנטער שרעק־אויגן און ער האָט זיך
נישט געקענט פון זיי אויסבאַהאַלטן.

די לאַנגע גאַס האָט טויזנט טירן,
עס שרייט אויף מיר אַ יעדער טיר,
און צען מאָל מער די גאַס האָט פענסטער
און יעדער פענסטער שפּאַט פון מיר.

איך ווייס ניט פיל און ווער זיי זיינען,
וואָס שטעקן הינטער וואַנט און טיר ?
אַ בלינדע, אומגערעכטע שונאים,
וואָס שיקט איר קריגס־שליחים מיר ?

די וועלט, מענטשן, הייזער און פענסטער האָבן אים דערקלערט קריג
און ער האָט זיך געראַטעוועט אין די פאַרגליווערטע, בענקשאַפטלאָזע דערמאָ-
נונגען, פון זיין פאַרפּאָלגונג־אייגרעדעניש.

יוסף ראָלניק'ס דריט בוך לידער „צום שטערן נויד“ איז זייער גוט אויפגענומען געוואָרן. אין 1926 זיינען דערשינען ראָלניק'ס געזאַמלטע לידער, אונטער דעם באַשיידענעם נאָמען „לידער“, און אין דעם בוך האָט ראָלניק גע- מאַכט אַ סך־הכל פון זיין דיכטערישער אַרבעט. דאָ געפינען מיר די לידער פון „צום שטערן נויד“, פון זיינע צוויי לידער־ביכער, וואָס זיינען דער- שינען אין 1910 און אין 1915 און אויך אַ צאָל נייע לידער. ראָלניק איז דע- מאַלט געווען נאָענט צו פּופציק און פון זיינע געזאַמלטע לידער האָט עס אויס- געזען אַז זיין דיכטערישע קאַריערע איז פאַרענדיקט.

אין דער זאַמלונג „לידער“, וואָס האָט געהאַלטן קנאַפע 250 זייטן איז פאַר אונז דערשינען אַ גאַנצער ראָלניק, ווייל דאָס בוך „לידער“ האָט געגעבן דעם איינדרוק פון פאַרגאַנצטקייט. דער ראָלניק פון 1910, אָדער אפילו פון 1908 האָט זיך גוט אַריינגעפאַסט אין די לידער, וואָס ער האָט געשריבן אין די צוואַנציקער יאָרן. דער קנאַפ־וואַרטיקער פּאַעט האָט אונז נאָך אַלץ דער- ציילט פון זיין אומעט, פון זיין עלנט, פון זיינע אויסגעמאַגערטע לאַנדשאַפטן. פון זיין ביטערן אומצוטרוי צו מענטשן און אפילו צו גאַסן, פון זיין אַנאַזיטיקן גיין ביי די ראַנדן פון לעבן. ער האָט אונז געגעבן זיינע קורצע און טערפקע פּסוקים פון זיין פּערסיש־קוהל'דיקער וויזיהייט.

אין די לידער איז אפשר צוגעקומען איין טרייסט־מאָטיוו פון דעם שווייגנ- דיקן דיכטער אין קאַפּע, וואו ס'איז אים געווען גוט צו זיצן, נישט מיט מענטשן, נאָר מיט אַנדערע פּראַפעסיאָנעלע דיכטער, וואָס האָבן גערעדט וועגן ליד — און ראָלניק האָט מסוכן ליב געהאַט לידער. קיינער האָט אַזויפיל לידער נישט געשריבן וועגן לידער ווי ער. לידער זיינען ביי אים געווען די איינציקע טרייסט־טראַפּנס, וואָס ער האָט איינגענומען. ער האָט זיך קנאַפּ געזאָרגט, וואָס די טרייסט־טראַפּנס וואָס ער נעמט איין, דאַרף ער אונז אויך איינגעבן. ער האָט מיט אַ כּיטרע שמייכעלע אונז איינגעגעבן זיינע ביטער- טראַפּנס און הנאה געהאַט, ווען מיר האָבן זיך פאַרקרומט אייננעמענדיק די לייכטע פּערזן, וואָס ער האָט אויף אַ געשיקטן אופן דורכגעביטערט.

פאַרוואָס און פאַר וועמען האָט ראָלניק זיך געשראַקן? האָט ער געליטן מער ווי יעדער אידישער אימיגראַנט פון יענע צייטן? ראָלניק איז צוויי מאַל געקומען קיין אַמעריקע. ער איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1899, געפאַרן קיין ענגלאַנד, צוריק אַהיים און שפּעטער, אין 1908, איז ער ווידער געקומען קיין אַמעריקע. דעמאַלט, טאַקע אין 1908, האָט ער געשריבן אַזאַ ליד:

ניט דערפאַר קען איך ניט שלאָפן

וואָס צו נידעריקן איז צוקאַפּן,

וואָס די קאַלדרע איז צעריסן,

און וואָס דורך די שוויבן־שפּאַלטן
קומען ווינטן פריי און אַפּן.

נישט דערפּאַר, וואָס איך בין הונגער־
אַלטע, צוגעוואוינטע זאַכן;
נאָר דערפּאַר וואָס טיף אין האַרצן
האַט שטיל אויפגעפלאַמט אַ ליכטל
און דאָס האַרץ וויל איצטער וואַכן.

ראָלניק האָט נישט געמאַכט קיין שטאַרקן וועזן פון זיין הונגער, פון זיין
אַרעם בעט. ס'האַט זיך אים נישט געשלאָפּן, ווייל ס'האַט אין אים אויפ־
געוואַכט אַ ליכטל און דאָס ליכטל האָט געהאַלטן וואָך דאָס האַרץ. פון ליד
איז נישט קלאָר צי ראָלניק האָט הנאה געהאַט פון דעם וואַכן ליכטל, אָדער
דאָס ליכטל האָט אין אים אַרויסגערופן די זעלביקע נייטראַליטעט פון נישט
קענען שעלטן און נישט קענען בענטשן, וואָס די פּיזאַזשן פון זיינע זכּרונות
האַבן אין אים אַרויסגערופן. ראָלניק באַמיט זיך אין זיינע ערשטע לידער אונז
צו געבן ביאַגראַפּישן מאַטעריאַל, כדי צו דערציילן, וואָס אַזוינס האָט אים באַ־
ליידיקט אין זיין קינד־הייט, אַז ער האָט אונז נישט געטרויט און אפילו נישט
פאַרגונען זיינע ווערטער. ער האָט נישט נאָר זיך געטרייסט מיט זיינע קאַרגע,
אויסגעמאַגערטע ליטווישע דערמאַנגנען, נאָר ער האָט אונז אפילו אויך גע־
קאַרגט זיין וואָרט.

וואָס עס זאָגט אַרויס דאָס מויל
פּאַלט אין גאַס אויף שטיינער,
מישט זיך אויס מיט שיד און קויט,
טרעט עס יעדער איינער.

דאָס וואָס ס'בלייבט אין האַרצן — רוט
הינטער שלאָס און ריגל,
ווי אַ קעניג'ס טעכטערל
אין אַ גאַלדן וויגל.

ס'האַט זיך אים געדאַכט אַז דאָס נישט אַרויסגעזאָגטע, דאָס נישט אַרויס־
גערעדטע, איז בילכער ווי דאָס אַרויסגעזאָגטע.
ראָלניק איז געווען אַן אומהיילבאַרער ליריקער און ער האָט אויך געזוכט
אַ לירישן צוהערער, אַן איינציקן, וואָס זאָל נישט מאַכן קיין טומל און נישט
צוזאַמענברענגען קיין המון, וואָס ער, צוזאַמען מיט דעם פּאַעט, זאָלן נאָך אַלץ
זיין שטילע צוויי.

אין גאָר דער וועלט
 נאָר צוויי זיינען פאַראַנען :
 איך — דער וואָס זאָגט,
 און דער — וואָס האָט פאַרשטאַנען.

אין גאָר די וועלט,
 זי מעג זיך איבערקערן,
 נאָר פון די צוויי
 זאָל ניט געמינערט ווערן.

די בענקשאַפט נאָך אַ צווייטן איז שוין געווען דאָס אויפגעפלאַמטע ליכטל
 אין יוסף ראָלניק'ס איינזאַמקייט. ער היט זיינע ווערטער פאַר אַ צווייטן (צי
 צווייטער?) לירישן צוהערער און — די גאַנצע וועלט „מעג זיך איבערקערן“.

דאָס איז אַ שאַרפער, שוין צו-לירישער אויסדרוק, און ראָלניק האָט פון
 אזאַ טרייסט אַליין קיין גרויסע הנאה נישט געקענט האָבן. נישט אַלע לייענערס
 זיינען אַזעלכע שטילע, לירישע צוהערערס. אַ סך לייענערס לויפן פאַרביי אין
 אימפעט און ס'איז זיי גענוג, אַז זיי כאַפן אַ שורה, אַ וואָרט, פאַר אַט די לע-
 בעדיקע און „פעכטנדיקע“ פאַרביילויפערס האָט ראָלניק גאַרנישט געהאַט וואָס
 צו זאָגן. ער האָט נאָך אַלץ צו זיי קיין גרויסן צוטרוי נישט געהאַט און ער האָט
 מורא געהאַט פאַר זייער לעבעדיקן טומל. ער האָט זיי נישט דערזען אין זייער
 לייך און פרייד. ער האָט זיך און זיי געקאָרגט אַ וואָרט, נישט דערפאַר וואָס
 דאָס נישט-אויסגעדריקטע וואָרט איז געוואָרן טיפער, נאָר ווייל דאָס נישט-
 אויסגעדריקטע וואָרט איז פאַרשראַקן געוואָרן אינמיטן וועג.

דער פּאָעט ראָלניק האָט עס געוואוסט בעסער פון זיינע בעסטע קרייטי-
 קער. ער האָט געוואוסט אַז בעת ער קאָרגט אַנדערע זיין וואָרט, קאָרגט ער
 עס זיך אַליין; אַז ער אַליין גייט אַרום אַן אויסגעוונגערטער פון זיין מאַגערער
 סעודה.

ס'געשעט זעלטן, אָבער עס געשעט. עפעס איז פאַרגעקומען אין יוסף
 ראָלניק'ס לעבן, וואָס האָט אים נאָך פופציק פאַרט אויסגעהיילט פון זיין דער-
 שראַקענער איינזאַמקייט און פון זיין אומצוטרוי צו מענטשן. ער האָט זיך
 אויפגעהערט שרעקן פאַר די מויערן, טויערן און טירן און זיין וואָרט איז
 געוואָרן ווייכער און ליבשאַפטלעכער. זיינע „נייע לידער“, וואָס דער פּאָעט האָט
 אַרויסגעגעבן אין 1935, זיינען באמת געווען נייע לידער. ער איז שוין דעמאָלט
 געווען ווייטער אַוועקגעלעבט פון זיינע אַמאָליקע דערמאָנונגען און ער האָט
 שוין דערפאַר גענומען בענקען נאָך זיי. אפשר דערפאַר ווייל ער האָט זיי שוין
 גענומען פאַרגעסן, האָט ער זיי אַנגעהויבן דערמאָנען מיט מער ליבשאַפט.

און דאָס אייז פון זיין נישט־שעלטן־נישט־בענטשן נייטראָליטעט איז געבראַכן געוואָרן. שוין דאָס ערשטע ליד זינגט אויף מיט אַן אויסגעצייטיקטער בענקשאַפט.

גיב ווידער דעם ריח פון ערד צו דערפילן,
 דעם וואָרעמען פליעסק פון וואָסער דעם שטיילן.
 אין דעם ליד וואָרפט זיך דורך אַזאַ נייער אַדיעקטיוו ווי —
 זאָל איך דערשפּירן, און זאָל זיך מיר דוכטן
 דער צו פּי ק ע ר טעס פון האַלב־צייטיקע פּרוכטן.
 און דאָס ליד פאַרענדיקט זיך מיט אַן אמת בענקשאַפטלעכן אויסרוף:
 דאָס זיפּצן פון זאַנגען, וואָס ווערן געדראָגן,
 העלף גאָט, זיך דערמאַנען דעם דאָרפישן לשון.

אפילו דער פאַרגעסענער און אויפדערמאַנטער פּייזאַזש איז שוין מער נישט אַזוי קאַלט און נישט־לעבעדיק. די ערד האָט אַ ריח, דער טעם איז „צופיק“, דער פליעסק איז וואָרעם די זאַנגען זיפּצן און ס'בענקט זיך נאָך דאָרפיש לשון.

אַט דער ווייכער טאָן אין ראָלניק'ס נייע לידער, וואָס האָט נישט נאָר אויפגעלעבט, נאָר טאַקע באַלעבט זיינע פּייזאַזשן, האָט באַזיגט זיין קאַלטקייט און אין אים אַרויסגערופן אַ צוטרוי צו מענטשן. קיין איינמאַל איז דער דיכטער מער נישט צוריקגעקומען צו זיינע האַס־און־פלוך לידער, צו זיינע איר־און־איך לידער (איר — דער המון, איך — דער פּאָעט), צו דער מורא פאַר מענטשן. ער האָט זיך אונטערגעגעבן דער גרויסשטאַט און די בענקשאַפט נאָך דאָרפיש לשון איז געוואָרן פול מיט גרויסשטאַטישע באַטראַכטונגען און נאָכטראַכטונגען.

ווילט זיך מיר צונויפגאַרטלען זשוכאַוויץ־בראַדוויי,
 ווי אַ פּאַס אַ לעדערנער גאַרטלט רעדער צוויי.
 ער מאַכט שוין שלום צווישן זשוכאַוויץ און בראַדוויי און ער מאַכט אפילו
 שלום צווישן לעבן און טויט.

גרינג און לופטיק איז דאָס לעבן
 און דער טויט — אַן איבערשוועבן
 פון אַ צווייג וואָס האָט פאַרדאָרט,
 צו אַ נייעם בוים, וואָס וואָרט.

דאָס איז נישט נאָר אַן אַנקוועלן פון לעבן, נאָר אויך כמעט אַ גלויבן אין תּחית המתים. וואָס איז דאָ געשען מיט ראָלניק'ס אַנגעפּעלצטער שנאה צו מענטשן? ער האָט מיטאַמאַל דאָס פעלצל אַראָפּגעוואָרפּן. ער זינגט שוין פון

זיין טאטן, וואָס איז געשטאַרבן צו ניין און זעכציק, ער רופט אויס — „אויף מיר אַזא טויט געזאַגט געוואָרן“ — ער האָט שוין נישט אַזוי מורא פאַר דעם טויט, ווייל ער האָט שוין נישט אַזוי שטאַרק מורא פאַר דעם מרחק צו יענע ווייטע יאָרן. ער האָט זיי שוין באַלד אַנגעיאָגט און האָט גענומען פון זיך אַרויסקריגן די וואַרעמסטע ווערטער, וואָס ער האָט אַמאָל געמיינט אַז זיי זיינען בעסער, ווען זיי זיינען אויף דער לונג און נישט אויף דער צונג.

מיר ווערן געוואויר וועגן זיין מאַמען, וואָס האָט זיך פון בעט אויפגע-
הויבן אינמיטן דער נאַכט און הייס געמאַכט דעם אָפגעקילטן אויוון. ראַלניק דערציילט אונז וועגן זיין הכנסת-אורחים'דיק הויז, וואו בעטלערס פלעגן קומען — נישט בעטלען, נאָר מאַנען עסן און וואו זיי האָבן געקראָגן אַלץ צוגעטיילט מיט גוטסקייט.

די ליטווישע לאַנדשאַפטן ראַלניק'ס זיינען געלעגן קאַלט און צעקריגט מיט זיינע וואַרעמע און אינטימע דערמאָנונגען, און פלוצים האָט אין ראַלניק'ן אויפגעוואַכט דער כוח זיי איבערצובעטן און זיי צו פאַרמענטשלעכן. נישט נאָר שעלט ער זיי נישט, נאָר ער געפינט שוין אויך עפעס פאַר וואָס זיי צו בענטשן.

פאַראַן אין זיין בוך „נייע לידער“ אַ ליד — „אַ דערינערונג“. ער זיצט ביים פענסטער און ער זעט ווי צוויי מענטשן מיט באַרשטן אין די הענט גייען ערגעץ פאַרבן. דאָס דערמאָנט אים אין זיין טאַטנס הויז, זיין טאַטנס מיל. און —

אַ מענטש גייט אַלץ אַרויף, אַראָפּ;

ער האַלט אַ מעסטל אויף זיין קאַפּ,

טראַגט ווייסע מעליקע קליידער.

ער גייט און גייט, גאָר אָן אַ מאַט,

טראַגט מעסטלעך ווייץ צום הויכן קאַס —

די שטיינער רודערן כסדר.

אַ מענטש גייט און שטיינער נעמען רודערן. ראַלניק זעט מענטשן און דערמאָנט זיך אין מענטשן און שטיינער נעמען רודערן. זיין גאַנצער סטאַ-
טישער אוצר פון דערמאָנונגען הויבט אָן צו רודערן און ווערט פאַרמענטשט, און אַלץ ווייל אין ראַלניק'ן האָט זיך עפעס איבערגעבראַכן און ער איז פטור געוואָרן פון זיין פאַרפאַלגונג-מעלאַנכאָליע פון זיינע ערשטע לידער, פון זייער טערפקער און בייסיקער חכמה. אַלץ דערפאַר ווייל זיין איינציקער אַבסטראַק-
טער הערער, נאָך וועמען ער האָט געבענקט, איז קאַנקרעטיזירט געוואָרן, איז געקומען צו אים אין הויז, אויפגענומען זיין וואָרט מיט ליבשאַפט, און פאַר-
צווייאיקט זיין לעבן.

אין דווקא דערפאַר וועט ראַלניק שוין מער נישט קענען זאָגן — „מעג

די וועלט זיך איבערקערן". דאָס לעבן זיינס האָט אים אויסגעלערנט אַרומ־צוריינגלען די וועלט־איבערקערעניש מיט אַ זאָרגעוודיקייט, וואָס ער האָט קיינמאָל נישט אַרויסגעוויזן. און אויב ער האָט נאָך ביז איצט אונז גאַרנישט געזאָגט וועגן דעם לעבן, וואָס האַלט זיך אין איין איבערקערן, האָט ער אָבער אין זיינע נייע לידער, אין זיין בוך — „אַ פענצטער צו דרום" (דערשינען אין 1941) און אין זיינע נייסטע נאָך נישט געזאָמלטע לידער אונז געגעבן דעם צוטרוי זיינעם צום מענטש; און די וואַרעמע, אָנגעוואַרעמטע און פאַרמענטש־לעכטע דערמאָנונגען האָבן אים צוריקגעבראַכט צו זיין אָנהויב, דורך אַן אַנדער וועג — נישט דורך אומעט און פאַרצווייפל, נאָר דורך דעם וועג פון לעבן.

איך בין אָנגעקומען אויף אַן אַמאָליקן שטעג

אַן אַ זייט פון ברייטן וועג;

און כאַטש איך גיי אום איינער אַליין —

איז מיר ניט אומעטיק צו גיין.

ווייל אין תוך גייט ער נישט איינער אַליין. ער גייט צוזאַמען מיט מענטשן

און מיט לאַנדשאַפטן וואָס לעבן.

עס גייען מיט מיר אין מיין זכרון

דער געלער ווייץ און ברוינער קאַרן,

וואויל־שמעקעדיקע קאַפעס היי,

און טרוילעך־וואַרעמער שניי.

אפילו דעם שניי פון זיין יוגנט האָט ער אָנגעוואַרעמט און אים געגעבן

אַזאַ אַדיעקטיוו ווי טרוילעך, ווייל ער האָט גענומען געטרוען דעם לעבן,

ער האָט גענומען געפינען ווערטער פאַר דער געטרוישאַפט.

פאַראַן אַ ליד ביי ראָלניק'ן, וואָס הייסט „אין אַ שבת פאַרטאָג". אין אַ

הייסן שבת בייטאָג, ווען אַלץ רוט, טראָגט זיך מיטאַמאָל פאַרביי אַ רייטער מיט

אַזאַ אימפעט, ווי ער וואַלט געברענט די ערד. וואָס איז דאָ געשען? וואָס יאָגט

ער? וואָס לויפט ער? נישט אַנדערש, זאָגט דער פּאָעט, דעם רייטער איז איינ־

געפאַלן —

צו פאַרקריצן אין מיין זכרון

זיין געשטאַלט אויף אַלע יאָרן.

דאָס, האָט ראָלניק אַלעמאָל פאַרשטאַנען, איז זיין דיכטערישער גאַנג —

פאַרקריצן אין זכרון. ס'איז די מיסטיק פון לעבן, דאָס אומפאַרשטענדלעכע.

ס'ברענט נישט, אָבער אַ רייטער יאָגט זיך מיט אימפעט און אַלץ דערפאַר, כדי

ער, דער פּאָעט, זאל דאָס געדענקען.

אין זיינע ערשטע לידער האָט אונז ראָלניק בשום אופן נישט געקענט

געבן צו פאַרשטיין, פאַרוואָס ער פאַרצייכנט און געדענקט. ער איז דערפאַר

געווען אין כעס אויף זיך און אויף מענטשן. מיט זיינע לעצטע לידער איז אים געלונגען אויך אונז מסביר צו זיין, אַז אין דעם אימפעטיקן, אומפאַרשטענד־ לעכן גאַלאַפּ פון מענטשן מוז שטעקן אַ גרויסער סוד. מיר האָבן אין זיינע לעצטע מענטשלעכע לידער און פאַרמענטשלעכטע פּיזאַזשן דערשפּירט, אַז אַזוי האָט באַדאַרפּט זיין. יענער רייטער האָט געמוזט אַזוי גאַלאַפּירן. קיין אַנדער אויסוועג האָט ער נישט געהאַט, ווי צו פאַרקריצן אין ראַלניק'ס זכרון — זיין געשטאַלט אויף אַלע יאָרן.

1948

רבי עקיבא

ד י אַכט און פּערציק קאַפּיטלען פון י. אַפּאַטאַשו'ס ראַמאַן „ר' עקיבא" זיי-
נען אַכט און פּערציק באַזונדערע סקיצן, וואָס שאַפן דעם רואיקן הינ-
טערגרונט פאַר דער אומרו וואָס האָט זיך דעמאָלט לאַנגזאַם געקליבן אין
אידישן לעבן. דאָס בוך „ר' עקיבא" איז בוך איינס פון דעם היסטאָרישן ראַמאַן
אין צוויי ביכער — „דער לעצטער אויפשטאַנד". אין „רבי עקיבא" זעען
מיר בלויז די צוגרייטונג צו בר-כוכבא'ס העלדישן אַנטקעגנשטעל. אין דעם
בוך איז אויפשטאַנד אַליין די טעמע פאַר טיש-שמועסן, אָבער איז זיכער
נישט דער צענטראַלער אינהאַלט פון ערשטן טייל פון ראַמאַן. ווי אַ ווערק
פאַר זיך איז דער ערשטער טייל „רבי עקיבא" אַ בוך פון עטלעכע און
פּערציק געלונגענע און ווייניקער געלונגענע סקיצן, אָדער, בעסער געזאָגט,
לידער אין פּראָזע, וועגן יענער לעגענדאַרישער צייט, וואָס איר פּאַרזונג
אין אונזער לעגענדע-לעבן איז פאַר אונז אַ זעלטענע מאַניפעסטאַציע פון
דער משיחישער אומרו, אין גאַנג פון דער אידישער געשיכטע.

אין דעם ראַמאַן „ר' עקיבא" שפּירט זיך נישט דער שווערער יאָך פון די
רוימער. די באַצווינגונג און באַדריקונג איז מער אַ רעטאָרישע ווי אַ לעבע-
דיקע. דאָ און דאָרט ווערן יאָ דערציילט אַפּגעזונדערטע עפּיזאָדן וועגן אַ
פאַרגוואַלטיקונג פון אַ אידישער פּרוי, פון אַן איבערפּאַל, אָדער וועגן דעם
פאַרבאַט צו „אידישן" אַ קינד, נאָר ס'זעט זיך נישט דורכן גאַנצן בוך אַז די
הערשאַפט פון די רוימער זאָל צו שטאַרק פאַרוואַלקענען דאָס אידישע לעבן.
אַפּאַטאַשו פאַרנעמט זיך מער מיט שילדערן די אַריסטאָקראַטישע און פאַר-
מעגלעכע קלאַסן, און בלויז זייטיק דערמאַנט ער דאָס פּויעריס-פּאַלק און די
באַלעמעלאַכעס. אין די אויבערשטע קלאַסן פליסט דאָס לעבן אַזוי רואיק און
נאָענט צו מלכות און צו קרוב למלכות, אַז ס'איז כמעט נישטאָ קיין גרונט פאַרן
אויפשטאַנד. ס'לעבט זיך קיין עין-הרע גוט די וואויל-געכאַוועטע משפּחות,
און אפילו ר' עקיבא איז אין זיין אומרו ווייט פון אַן איבערצייגנדיקן רעוואַ-
לוציאַנער. דער רעוואַלט פליסט יאָ אַביסל אין בלוט פון אינגערן דור, אָבער
ער איז אויך אַ רואיקער, אַ געצאַמטער, כאַטש ער ברעכט אַמאָל אויס אין
צאַרן; און ווען כ'וואַלט נישט מורא געהאַט דורכצולעכערן די היסטאָרישע
לופט פון דעם דערווייטערטן דעמאָלט, וואַלט איך געזאָגט — אַ סאַציאַל-דע-

מאקראטישער. געוויינלעך כאפט מען זיך לערנען פון א היסטארישן ראמאן אויך א מוסר השכל אויף אונזער היינט, אבער אפאטאש'ס "ר' עקיבא" איז נישט קיין וועג-ווייזער און אויך נישט קיין באלייכטער פון אונזער היינט, וואס איז ארוםגעפלאטערט מיט טויט און פארפייניקונג פון אזוי פיל מיליאנען נאענטע קדושים. אין אפאטאש'ס בוך איז דאס ווארט "חורבן" נישט מער ווי א דערמאנונג פאר עטלעכע פאר'עקשני'טע פאטריאטן, און דער געדאנק פון באפרייאונג איז אויך נישט מער ווי דער ווילן צוריקצוקריגן א טיערע און אייגענע זאך, וואס מען האט נאר-וואס אנגעוואוינן.

פון די צוויי זיידענע יונגעלייט, פאפאס און יהושע, איז פאפאס דער אקטיווער, דער רעדנער און יהושע דער פאסיווער און דער צוהערער. טעאָ-דאָטוס, אָדער שמעון בר כוכבא, וואָס דערשיינט ערשט, ווי אַ לעצטער אַקט, ביים אָפּשלוס פון בוך, איז נישט קיין לעבעדיק געשטאַלט און נישט געוועבט פון משיחישן שטאָף, וואָס האָט געיערט אין אידישן באַוואוסטזיין און וואָס האָט אונז גרינגער געמאַכט דאָס וואַרטן אויף זיין פאַרזאַמטקייט.

ניין, אין אפאטאש'ס נייעם ראמאן דארף מען נישט זוכן קיין געשטאלטן, ווייל דאס איז אפשר נישט געווען די כוונה פון שריפטשטעלער און מען דארף אויך נישט זוכן אין ווערק דעם גורל'דיקן אימפעט פון א גרויסער גע-שעעניש, נאר דווקא דאס זייטיקע, דאס שטוביקע, דאס רואיקע פון אומרו, דאס איינגעזעענע פון דעם וואס האלט ביי ווערן אויסגעווארצלט קעגן אייגענעם ווילן. אפאטאש'ס ראמאן איז פון אנהויב ביזן סוף א צוזאמענשטעל, אדער א פארזיכטיקער אויפשטעל, א רעסטאורירונג פון אונזער אמאליק לעבן, ערב גרויסע געשעענישן. אין דער קינסטלערישער אויפפאסונג איז "ר' עקיבא" גיכער ענלעך צו דער קאנסטרוקציע פון זיין נאוועלע א טאג אין רעגענס-בורג, וואס איז א מוזיקאלישע קאמפאזיציע. אפאטאש'ס איז דעמאלט ניט געגאנגען אין באלעבן די געשטאלטן פון די מיטלאַלטער-אידן אָדער די גאַנצע עפאָכע, נאָר ער האָט אויסגעשפּילט, אפשר גאָר אויפגעשפּילט אַ טאָג אין רעגענסבורג, אויף דער קאָנווע פון די ערשטע שפורן פון אידיש. די מו-זיקאלישע און חנ'עוודיקע רייד האָט ער גוט איינגעקוואַרטירט. ער האָט זיי "באַזעצט" אין פאַרשידענע מיילער און זיך מיט די מיילער באַנוצט ווי מיט אַן אַרקעסטער. ער האָט אַ מאַך געטאָן מיטן שטעקעלע און זיי האָבן גענומען רעדן דאָס פּאַנטאַסטישע לשון פון אונזער פאַרגאַנגענהייט. ס'איז געווען אַ פּריילעך-טרויעריקער מאַמענט אין רעגענסבורג און ווען דאָס ווערק האָט זיך געענדיקט, האָט מען געקראָגן דעם איינדרוק, אַז מ'האַט געהערט אַ קאַמפּאָזיציע וואָס איז געשפּילט געוואָרן אויף אַ מייסטערשן אופן.

"א טאג אין רעגענסבורג" איז פארעפנטלעכט געווארן אין 1932, און

פראגמענטן פון „ר' עקיבא“ זיינען געדרוקט געווארן אין 1940. ווי א ווערק איז „ר' עקיבא“ זיכער נענטער צו „א טאג אין רעגענסבורג“, ווי צו זיינע „פוילישע וועלדער“, וואס איז דערשינען אין 1921. די „פוילישע וועלדער“ איז געווען א ראמאן לויט אלע כללים פון א ראמאן, וואס האט פארמאגט א סיפור המעשה און האט זיך געוויקלט ארום מענטשן. דא אין זיין נייעם ראמאן זיינען די מענטשן און אפילו די געשעענישן א ביי-זאך, דער עיקרשט איז אין דעם ראמאן די לופט פון יענער צייט, די פארב און קלאנגפולקייט פון יענער צייט. ס'איז א קאמפאזיציע אויף דער טעמע „ר' עקיבא“. דערפאר האט אפאטאטא טאש'ן נישט אינטערעסירט צו שילדערן מענטשן, זיי אויפוויקלען און אנט-וויקלען, אדער געבן זיין אייגענעם קינסטלערישן טייטש פון די דעמאלטיקע געשעענישן. ער האט גענומען א מוזיקאלישן מאמענט אין אונזער געשיכטע און אנגענומען, אז מיר אלע ווייסן און קענען גענוי די צייט, די מענטשן און דעם סיפור המעשה. אים האט גיכער פאראינטערעסירט דאס שוין-באקאנטע אויפ-צושפילן, ווי א ריי עפיוואדן און וואריאציעס אויף א טעמע. דאס איז נישט קיין גרעסערע און ניט קיין קלענערע אמביציע ווי צו שרייבן א ראמאן פון יענער צייט, נאר א באזונדערע, אייגנארטיקע אמביציע, א זייטיקע, אן אפאטאטא טאש'שע. ווי אזוי האבן מענטשן גערעדט, ווי אזוי האבן זיי געגעסן, וואס האבן זיי געגעסן, ווי אזוי זיינען זיי געווען אנגעטאן, ווי זיינען זיי געריטן אויף אייזלען און אויף פערד, ווי אזוי האבן זיי געפירט ליבעס, ווי אויסגעפירט שידוכים? ער האט גענומען א פארטיקע היסטארישע קאנווע און זי פאנאנט-דערגעשפילט, פאנאנדערגעפארביקט.

ס'וואלט פון אונז דערפאר געווען נאאיוו צו פאדערן בולטע געשטאלטן און טייטש פון געשעענישן, ווייל נישט דאס איז אפאטאטאשו אויסן געווען. ער האט גיכער געהאט בדה פאר אונז צו רעפראדוצירן און אויפשמעקן די לופט, די אירא פון יענער צייט. אין א געוויסן זין איז עס סיי ווי דער אויפגאב פון יעדער היסטארישן ראמאן, אבער אין יעדער ראמאן איז דאס דער טפל און ס'איז מער נישט ווי דער טייל פון אלגעמיינער פארשטענדלעכונג פון גע-שעענישן. ביי אפאטאטאשו זיינען די שילדערונגען אויך וואריאציעס אויף דער טעמע „ר' עקיבא“. די פארטיקע טעמע איז ער מוחל דער געשיכטע און ער האט קיין חשק ניט געהאט זי אויסצוברייטערן אדער זי צו פארטייטשן. אים האט גיכער פאראינטערעסירט צו טאן די קינסטלעריש-ארבעטלאגישע ארבעט פון אויפשטעלן די גאנצע ברייטע און גרויסע קאנסטרוקציע, וואס אין איר האט זיך באוועגט און אפגעשפילט דער בר-כוכבא אויפשטאנד.

און פונקט ווי אין „א טאג אין רעגענסבורג“ האט דער מחבר אנגעהויבן מיט א צאל אויפגעזוכטע, אלט-אידישע ווערטער, וואס זיינען געווען באקאנט.

און ער האָט זיי אויף אַן אייגענעם אופן אַרקעסטרירט און אויף די ווערטער אַרויפגעבויט אַ גאַנצן בנין, אַזוי האָט ער פאַר זיין ווערק „ר' עקיבא" געטאַן אַ סך איבערראַשנדיקע פאַרשונג-אַרבעט, וואָס ער האָט אויף אַ קינסטלערישן אופן אויסגענוצט, כדי בלויז צו באַזינגען די אַטמאָספּערע פון אַן עפאַכע, אַז די אַטמאָספּערע אַליין זאָל ווערן דאָס ווערק זיינס און די עקזיסטענץ און גאַנצקייט זאָל נישט זיין אָפּהענגיק אין אַ דראַמאַטישן סיפור המעשה. ס'איז ווי אַפּאַטאַשו וואָלט אונז געזאָגט: איר וויסט אַלץ וואָס איך גיי איך דאָ דערציילן, אָבער קענט איר דאָס אַלץ? און גלייך פון ערשטן קאַפּיטל „יריחו", וואָס הויבט זיך אָן מיטן וואַרטן אויף ר' עקיבא', ביז צום לעצטן טעאַטראַלישן קאַפּיטל — „אונזער גואל", לאַזט ער זיך אַוועק אויף אַן עקסקורסיע וואָס זוכט צוריקצוברענגען די טאַנאַליטעט פון אַ פאַרגאַנגענעם לעבן, וואָס איז געלעגן איינגעגראָבן און פאַרשטיינערט. ווערט עס ביי אַפּאַטאַשו'ן לעבעדיקער? ס'האַנדלט זיך נישט אין לעבעדיקייט, נאָר אין יענער קינסטלערישקייט, וואָס איז אַ פּראָדוקט פון אַ גרויסער מייסטערישער נייגער; נישט פון אַ פאַר-טייטשערישן איינשטעל, נאָר פון אַ באַוואוסטזיניקן, זינגענדיקן צוזאַמענשטעל. אַזוי זינגען אפּשר צוזאַמענגעשטעלטע ביינער פון אַ דינאַסאָר און אַזוי מוזן פריידיקן די הענט פון דעם צוזאַמענשטעלער, וואָס בויט אויף פון אַ טויטער זאך אַן איבערצייגנדיקע מוזעאישע לעבעדיקייט.

ווי כ'האַב שוין אויבן געזאָגט, זיינען די 48 קאַפּיטלען לידער אין פּראָזע. אַפּאַטאַשו'ס איינגעבוירן געפיל פאַר לשון איז אים דאָ גוט צונויף געקומען. ער האָט די גאַנצע צייט אָנגעהאַלטן אַן איינהערעוודיקייט, וואָס איז צום באַ-וואונדערן. ער האָט זיינע „העלדן" גיכער געקוקט אין די מיילער אַריין, ווי אין די פּנימער, אָדער ווי אין די הערצער. דאָס ווערק איז נישט טרויעריק און נישט פריילעך, נישט הויך און נישט נידריק, ווייל ס'איז אַ ווערק אויפֿ-געפאַסט אין דער דימענסיע פון קינסטלערישער נייגערקייט, און וואָס איר באַפרידיקטער רעזולטאַט איז ענלעך צו דער גליקזעליקייט פון אַ וויסנשאַפּטלעכער לייזונג, אויף גאָר אַ הויכן שטאַפּל.

נישט אַלעמאַל געלינגט אַפּאַטאַשו'ן צו פאַרווישן די שפורן פון דער באַ-פרידיקטער ערוידיצע. אַמאַל בלייבן זיי הענגען ווי צויטן פון ווערטער, וואָס זיינען נאָר-וואָס אַרויסגעגראָבן געוואָרן פון קוואַלן, וואָס יעדער איינער האָט צו זיי געקענט האָבן אַ צוטריט. דאָס געשעט דעמאַלט ווען אַפּאַטאַשו פאַר-געסט, אַז דאָס אויסזוכן, געפינען און אויסלערנען איז נישט דער ציל, נאָר אַז דאָס אַלץ דאַרף ערשט אויפגעשפּילט ווערן. ער פאַרמאַגט אַפּטמאַל אַ באַרימערשע וואוילגעלערנטקייט, וואָס שטעקט אַרויס ס'קעפל אין דעם ווערק און איז שטענדיק אַ שטער צו זעלטענער און זעטיקער הנאה פון דער קינסט-

ל'ערישער אַרבעט. אַבער דאָ וואו אַפּאַטאַשו פאַרגעסט מיט וויפל מאַטערינישן ס'איז אים אָנגעקומען צו געפינען דעם מאַטעריאַל פאַר זיין אַרבעט, און ער פאַרגעסט אויך צו פּאָדערן שוכר פון אָנערקענונג פאַר זיין שווערער פאַרשע-רישער אַרבעט, ווערט ער באַלוינט מיט דעם העכערן לוינ — דער ליענער פאַרגעסט צו באַמערקן דעם קינסטלערס מאַטערינישן און ער נעמט-אויף דעם קאַנצערט מיט אַלע זיינע חושים.

כ'האַב דאָ געפרוואווט געבן אַ שליסל צו אַפּאַטאַשו'ס ווערק און מיר דאַכט זיך, אַז ס'איז אַ נויטיקער שליסל. כ'וואָלט געוואָלט איינברענגען דעם ליענער די אומנויטיקע אַנטווישונג, וואָס ער וועט האָבן, אויב ער זאָל ליענען „ר' עקיבא“, מיט דער דערוואַרטונג צו ווערן פאַרכאַפט פון אַן אינטערעסאַנטער עפּאַכע, צו זען גראַנדיעזע מענטשן און הערן זייערע וואונדערלעכע און טיפע רייד. די טעמע פון אויפשטאַנד ווערט ביי אַפּאַטאַשו'ן אַ ביי-זאָך און די מענטשן, מיט דעם אויסנאַם פון שמעון בן עזאי, וואָס אַפּאַטאַשו פאַרלירט ער-געץ אין מיטן וועג, זיינען נישט מער ווי אָנגעשאַטנט. וואָלט דער ליענער גענומען פּאָדערן דעם צענטראַלן העלד — ר' עקיבאָ, ווי ער וואָלט אַ רעכט געהאַט צו פּאָדערן פון אַ געוויינלעך ווערק מיט דעם זעלביקן נאָמען, וואָלט ער געמוזט בלייבן אַ נישט געזעטיקטער. אַ סך שמועסן אין בוך זיינען נאַאיווע און אַפּטמאַל פּלאַנטערן זיך די „העלדן“ אין אַ פּלאַנטער פון נישט קלוגע און נישט טיפע פּסוקים, וואָס ווערן גאַנץ לאַנגווייליק. דאָ וואו דער דיאַלאָג וויל זיין אַ לעבעדיקער, טאַקע אויף אַן אמת אַ דערציילערשער, ווערט ער פאַרפּלאַכט.

אין די שטעלן, וואו אַפּאַטאַשו פאַרגעסט זיך, אַז זיין אויפגאַב איז נישט לעבעדיקייט און גלייכגילטיקע דערציילערישקייט, נאָר אויפלעבונג, שלאָגט ער זיך אַליין אַרונטער פון טאָן און פון קינסטלערישן וועג. אַבער דאָרט וואו ער געדענקט, אַז זיינע קאַפיטלען זיינען מוזיקאַלישע אימפּראַוויזאַציעס אויף אַ טעמע, ווערט ער דער אייגנאַרטיקער קינסטלער, וואָס איבערראַשט אונז מיט אַ שרייב-קונסט, וואָס האָט אים דערהויבן צו דער מדרגה פון אַ קלאַסיקער. יעדער קאַפיטל פאַרמאַגט ביי אַפּאַטאַשו'ן אַן אייגן לעבן, מיט אייגענע צוזאַמענשטויסן און אייגענע אינערלעכע קאַנפּליקטן, און דאָס קאַפיטל איז שטענדיק אָנגעסטראַיעט אַזוי, אַז ס'זאָל זיין אַ באַזונדער מיסטערווערק, אַז ס'זאָל זיין עפעס צו זען און צו הערן. זיינען טאַקע אַ סך קאַפיטלען אַרויסגע-קומען אַזוי, אַז מ'קען זיי אַרויסנעמען פון טעקסט און זיי גלייך אַריינגעבן אין די שענסטע און געקליבנסטע כרעסטאַמאַטיעס און אַנטאַלאָגיעס. צו אַפּאַ-טאַשו'ס שילדערונגען פון יענעם אויפגעלעבטן לעבן-שטייגער, צו די קנעכט, „מינים“, סעודה-טישן, מאכלים, חתונות, לירות, וועט מען אַזוי צוגעוואוינט

ווערן, אז דאס וועט אנגענומען ווערן ווי גרונטאונע אינפארמאציע. מ'וועט אפשר נישט דארפן אנקומען צו די אריגינעלע קוואלן, ווייל די אלע שטעלן אין אפאטאש'ס ווערק אטעמען מיט א באגלויבטקייט, וואס קיינער וועט נישט אפפרעגן, אפילו ווען דער קינסטלער האט א סך פון זיי אליין אויסגע-טראכט. ווען מ'זאל קענען פון דעם ווערק אפטיילן די ריזיקע ארבעט, וואס איז אריינגעלייגט געווארן, וואלט די טרוקענע ארבעט אליין פאר זיך אויך געווען א ווערק צום באוואנדערן.

נאָר אַפּאַטאַש'ן איז צום גרעסטן טייל געלונגען דאָס אַלץ אַריינצואוועבן און אַריינצובויען איז זיין ווערק, אַזוי, אַז דאָס בוך ווערט ווי אַ זאַמלונג פון קלענערע אַדער גרעסערע לידער אין פּראָזע וועגן דער גרויסער ר' עקיבא עפאָכע. נישט די העלדן זיינען דער עיקר, נאָר די לופט וואָס די העלדן האָבן גע-אַטעמט, נישט זייערע מעשים, נאָר זייערע טאַג-טעגלעכע טואונגען, נישט זייערע וויזיעס און זעאונגען, נאָר דאָס פשוטע וואָס זיי האָבן געזען; נישט זייערע רייד, נאָר זייערע ווערטער און נישט דער טיפּער מיין, נאָר דער קלאַנג פון די רייד; אונטער דער באַגלייטונג פון פּערדישע קאַפיטעס, לאַנגזאַמע אייזלשע טריט, אַפּפּריש פון גראַז און וואַסער, און גוטמוטיקער גע-געשמועס פון באַדינער, וואָס רעדן מיט אַ מוזיקאַלישער דעמאַלטקייט אַ אי-דיש, וואָס איז באַפּעפּערט מיט דעם חן פון אַראַמיש.

יוסף אַפּאַטאַשו איז ניט נאָר געווען דער כראָנאָלאָגישער יורש פון די קלאַסי-
קערס אונזערע, נאָר אויך דער לאָגישער. ער איז געווען פון די נאַטירלעכע
גלויבערס אין דעם כוח פון אידישן וואָרט. פאַראַן ביי אונז אַ סך, וואָס גלויבן
אפשר מיסטיש אין דער צוקונפט פון אידיש, אָבער זיי זיינען ניט אַזעלכע
פּאָזיטיווירערס פון דעם געדאַנק, אַז אידיש איז אַ טייל פון אונזער היינט, אַ
רינג אין דער קייט פון אונזער היסטאָרישער פּאַרזעצלעכקייט, ווי ער איז
געווען. מיט אַפּאַטאַשו איז געווען לייכטער צו זען אַ אידישע ליטעראַטור אין
איר נאַטירלעכער ווירקנדיקייט. זיין נאָמען איז געווען גרויס און איז געווען
די פאַרבינדונג צווישן אידישן וואָרט און אידישן לייענער. אפילו דער לייענער
מיט דעם ענגסטן זיכרון און עקשנותדיקן ווידערשטאַנד צו נייע שעפּערישע
נעמען אין אידיש, האָט אויפגענומען און באַהאַלטן אין זיכרון דעם נאָמען —
אַפּאַטאַשו.

ער האָט געהאַט מזל, דווקא דער אומגעוויינלעכער נאָמען, די מאַדנע
פאַרענדערונג פון דעם אמתן נאָמען אַפּאַטאַוּסקי — אויף אַפּאַטאַשו, האָט זיך
געלייגט אויף דער צונג; פונקט ווי זיין טשיקאַווע און איינציקאַרטיק אויס-
געשאַרפט און צוגעשפיצט פנים האָט זיך פּערזענלעך און פּאַטאַגראַפיש געלייגט
אויף דעם זיכרון פון אידישן לייענער, וואָס האָט אים אידענטיפיצירט מיט
אַ דערציילונג, אַ לענגערער נאָזעלע, אַ היסטאָרישן ראַמאַן, אָדער אפילו
מיט אַן אויסטייטש פון אונזער געשיכטלעכן גאַנג אין אַפּאַטאַשוס אַ מאמר.
דער עיקר האָט ער זיך געדענקט פאַר זיין — „אין פּוילישע וועלדער“, וואָס איז
דערשינען אין 1921; און אַ סך פלעגמאַטישע לייענערס האָבן נאָך אַפּאַטאַשו
געדענקט דעם זכות פון דעם ערשטן אַמביציעזן היסטאָרישן ראַמאַן זיינעם,
וואָס האָט גרויס געמאַכט זיין נאָמען צווישן אידישע לייענערס אומעטום, און
האָט אים אַוועקגעשטעלט ווי דעם גרעסטן, אפשר איינציקן קאַנקורענט פון
שלום אַש'ן, אין דער אידישער ברייטקאַנוועדיקער קינסטלערישער פּראָזע.
אַפּאַטאַשו איז געוואָרן אַ טייל פון שטאַם, אפשר ווי קיין אַנדער שרייבער
פון זיין דור. זיין דור האָט אַרויסגעגעבן גרעסערע קינסטלערס פון אים, אָבער
נישט קיין ניצלעכערע, קיין נאַטירלעך-אידישערע, קיין באַוואוסטזיניקערע
טרעגערס פון אַ גרויסן עול — סיי דעם עול פון וואָרט, סיי פון אידישן אינ-

האלט. אפאטאָשו האָט נישט נאָר געשריבן אידיש, נאָר גע'סופר'ט, געהייליקט די אותיות, און געקומען צו זיי מיט די איינגעגלויבטע הכנות, אַז נאָך איידער מען שרייבט דאָרף מען שעפן כוחות פון אַ גרויסער מסורה.

אַנגעהויבן האָט ער ווי אַ יונגער בעטהאַווען; ווי ער וואָס האָט געמאַכט אייגענע וואַריאַציעס אויף מאַצאַרט'ס מעלאָדישער וועלט, האָט אַפאַטאָשו געאַרבעט מיט די שטימונגען פון אַש'ן און וויסנבערג'ן. אים האָט אימפּאַ-
נירט זייער גופיקייט, די עכטקייט פון אַ אידישער צונג, וואָס קען נישט נאָר דאווענען און לויבן דעם באַשעפער, נאָר אויך רעדן דיבורים און לעבן אַן
בושה אַ לעבן פון חושים. ביי שלום עליכמען לעבן אַזוי בלויז זיינע אַקטיאָרן, די
בלאַנזשענדיקע שטערן, אַבער אמתדיקע אידן האָבן אַנדערע טיפערע דאגות.
שלום אַש און וויסנבערג זיינען געקומען געבן אַ צונג צום גרעבערן מענטשן
און אים שענקען אַ געהויבן אַרט אין דער אידישער ליטעראַטור. אַפאַטאָשו
האָט דערמיט אַנגעהויבן זיין קינסטלערישע קאַריערע, און נישט געקוקט
דערויף וואָס ס'איז געווען אַ וואַריאַציע אויף אַ טעמע, איז ער באלד געקומען
מיט אַן אייגענעם כוח און מיט קינסטלערישער איבערצייגונג. אַפאַטאָשו איז
נישט געווען קיין אַנהויבער, אויך נישט קיין יונגער עלי. ער איז אַריין אין
דער אידישער ליטעראַטור אין עלטער פון 25 יאָר, און איז גלייך געווען אַ
פאַרטיקער טאַלאַנט, וואָס האָט פאַראינטערעסירט די ערנסטע שאַפערס. ווען
ער האָט נאָך געשטעלט די ערשטע טריט, האָט אים שלום עליכם געגעבן
סמיכה — דווקא שלום עליכם, הגם אַפאַטאָשו האָט זיך גלייך פון אַנהויב
אַפגעקערט פון זיין דרך אין דער ליטעראַטור.

אַפאַטאָשו האָט פרי גענומען אויף זיך די מיסיע פון אַן אַמעריקאַנער
אידישן שרייבער. ער האָט זיך נישט געשטעלט קיין שווערע קשיות, ווי אַזוי
קאָן ער, אַ גרינער, שוין אויפכאַפן דאָס אַמעריקאַנער לעבן. ער האָט זיך דער-
פאַר פאַרשפּאַרט די טירחה צו געבן שווערע תירוצים, און ער האָט ווי אַ יונגער
פעכטער, מיט אַ גוט-געצילטער פען, גענומען באַשרייבן וואָס ער האָט געקענט
באַנעמען און קינסטלעריש אויסטייטשן. ער האָט זיך אין אַנהויב געשניטן
אויף אַ נעגאַטיוויסט, אויף אַ שאַרפן קריטיקער, ווייל דאָס ערשטע וואָס
וואַרפט זיך אַ פרעמדן אין די אויגן זיינען — חסרונות. פאַר די מעלות דאָרף
מען שוין האָבן אַ געניטער און וואַרעמער אויג.

אַבער גלייך מיט די ערשטע טריט איז קאַנטיק געווען אַפאַטאָשו'ס גבורה
און זיין קרעפטיק לשון, וואָס איז געווען דער רעזולטאַט פון אַ טיפער אינער-
לעכער וואַרט-אינהערעוודיקייט. ער האָט געשאַפן אַנאמאַטאָפּעאיש, ווי ער
וואַלט מיט יעדן וואַרט געזוכט צו אימיתירן דעם פיזישן קלאַנג פון דעם
וואָס ער האָט מיט דעם וואַרט געוואַלט איבערגעבן. דאָס איז גיך געוואָרן אַ

טייל פון זיין שרייב-סוד. ער האָט נישט נאָר געשריבן מיט ווערטער, נאָר די ווערטער אַליין זיינען געוואָרן אַ טייל פון דער אַלגעמיינ-געשאַפּענער מעלאַ-דישקייט, און זיי האָבן געהאַט אַן אייגענעם כוח, אַ חוץ דעם כוח איבערצוועצן און שילדערן.

דאָס איינהערן זיך אין דער רעזאָנאַנץ פון אידישן וואָרט, האָט אים געפירט אויפן וועג, פריער פון הייליקן דעם באַזונדערן קלאַנג פון וואָרט, דורך אַנ-קניפן זיין שייכות מיט דער ערשטער אור-הנ/עוודיקייט פון די טייטש-אידישע מיילער, אין די דייטשע און איטאַליענישע געטאַס; און שפעטער דורך געפינען די שייכות מיט דעם נאָך טיפּערן אינהאַלט פון דורות, דורך אַנקניפן די משפּחה/שאַפּט פון אידישן וואָרט, מיט די היסטאָרישע אינהאַלטן פון יאָר-טויזנטער.

און דאָס איז דער גאַנג פון יוסף אַפּאַטאַשו: נישט געקוקט אויף דעם גרויסן שילדערונג-כוח, וואָס ער האָט אַרויסגעוויזן, גלייך ביים אַריינשאַפּן אין דער אידישער ליטעראַטור, איז אין אַנהויב געווען — דאָס וואָרט, דער נייגע-ריקער אינטערעס אין דער מעכאַניק און קלאַנגשיקייט פון אידישן וואָרט. דאָס האָט אים געפירט דירעקט פון נעאַטיוויזם, פון נאַקעטער חוש/יקייט, צו די העכערע ספּערן פון פאַרטיפּטן און געהויבענעם אינהאַלט, צו דער היס-טאָרישער מיסיע פון דער אידישער ליטעראַטור. דאָס האָט אים אַרויפגעשלאָגן אויפן וועג פון י. ל. פּרצ'ק, אפילו ווען ער האָט מיט זיינע „פּוילישע וועלדער“ אַנגעהויבן ווי אַ מורד אין פּרצ'ק, ווי אַ ווידערשפעניקער אין פּרצ'ס פּיער-לעכן טאַן, אין זיין באַזינגען דעם חסידים, אַפּאַטאַשו איז געקומען נענטער צו דער טעמע און אַנגעהויבן אַרונטעררייסן, שילדערן ירידה, אָבער אין דער ירידה איז ער אַליין געבליבן געפאַנגען, ערגעץ אין די ווינקלען פון פאַר-לאַשענעם מזבח פון חסידים. ער איז געקומען אויפברעכן און אויפשטעכן אַ בלאַטער, אָבער ער האָט עס געטאַן מיט פאַרזיכטיקע הענט, מיט אַן אינער-לעכן פּאַטאַס, וואָס האָט דעם ווערק געגעבן דעם טעמפּאָ פון דעם קינסט-לערישן קריטיקער, וואָס באַהאַלט די טרער פון באַווינער און באַקלאַגער. ווען „אין פּוילישע וועלדער“ איז דערשינען, האָט נאָך געלעבט אַ גרויס פּויליש חסידנטום, וואָס האָט מיט צאָרן, צער און האָס אויפגענומען די קינסטלערישע קריטיק און דעם אומצניעות/דיקן אַריינבליק אין דעם אינער-לעכן געביי. מען האָט אפילו גערעדט פון חרם, און אַט דער בריוונדיקער צאָרן פון אַ שטאַרק-געטראַפּענעם און לעבעדיקן צד, האָט אויך געהאַלפן געבן דעם ווערק אַ סך פּירסום. „אין פּוילישע וועלדער“ איז געוואָרן די זעל-טענע קאַמבינאַציע פון אַ קעמפּעריש קונסט-ווערק, וואָס באַנט זיך דורך אַ וועג צום אמת, מיטן כוח פון קינסטלערישער איבערצייגונג.

אבער די קראפט פון ווידערשטאנד צום ווערק האט אויך דעם קינסטלער אפאטאש'ן גוט פארטשעפעט, און ער האט זיין גאנץ שפעטערדיק לעבן תשובה געטאן אויף זיין אומ'רחמנות'דיקן, נעגאטיוון אַנריר פון חסידישן לעבן. לאַנגזאָם איז אין אים אויפגעגאַנגען דאָס געפיל, אַז אפילו אין איר ירידה האָט די קדושה פון אַלערלייאיקן אידישן לעבן געהאַט אַ סך מער העראַאישן באַטייט ווי דאָס וואָס אים איז געלונגען אַרונטערצוקראַצן. ער האָט זיך גע-נומען דערגראַבן צו תוך און צו תוכן און די צייט, די ביטערע אידישע צייט, איז געוואָרן די בעסטע לערערין אַפאָטאש'ס און ער איז געוואָרן איינער פון אירע געהאַרטיקסטע תלמידים.

אין שרייבערישע קרייזן — ס'איז אַ סוד פאַר גאַנץ בראַד — איז מען געווען געוואוינט צו קוקן פון אויבנאַראַפ אויף אַפאָטאש'ס קורצער דער-ציילונג, אויף זיין „מי און פורעם“, ווי ער האָט אַמאָל אַנגערופן זיינס אַ זאַמלונג דערציילונגען, אויף זיין וועכנטלעכן צושטעל צו דער צייטונג. אָבער אין די ראַמען פון דער קורצער דערציילונג, אַרונטעררעכענענדיק דעם פסולת, וואָס האָט זיך געמוזט אַריינכאַפן אין אַזאַ וועכנטלעכן עול-פרנסה, איז צו זוכן דעם וואוקס און דעם אַרויפשטייג פון אַפאָטאש'ן, אויפן וועג צום ערנסט פון אידישן וואָרט.

אין „אַ טאַג אין רעגנסבורג און אליהו בחור“ האָט אונז אַפאָטאש געגעבן די קאַמער-מוזיק קוואַליטעט פון אידיש און עס אויסגעשפילט מיט די שענסטע אַלטע אינסטרומענטן פון יענער צייט, ווען אידיש האָט זיך געשאַפן אין דעם קיינעמס לאַנד, צווישן הייליקייט און חול, צווישן שול און דעם האַנדל-וואַנדל פון מאַרק, און דעם איינגעפונדעוועטן פחד פון אידישן, באַמזוזה'טן געסלדיקן לעבן.

אַט די קאַמער-מוזיק קוואַליטעט איז צו געפינען אין אַ גאַנץ היפּשן טייל פון זיינע קורצע דערציילונגען, וואָס אויף זיי איז אַפאָטאש געווען אַ גוטער מבין, יעדער מאָל ווען ער האָט אין זאַמלונגען באַוויזן אַפצוקלייבן גענוג גוטע ביישפילן, וואָס האָבן אויף אַן איבערצייגנדיקן אופן באַוויזן, אַז אין דער מי פון וועכנטלעכן פרנסה-שרייבן איז פון דעסטוועגן פאַראַן גענוג פורעם, גענוג קינסטלעריש-אידישע גאַנצקייט.

די גאַנצקייט האָט מען געזען אין זיין זאַמלונג — „ווען פּוילן איז געפאַלן“, און דער עיקר אין זיין „אידן-לעגענדע“, וואָס איז דערשינען אין 1951 און וואָס איז אַן אַפּקלייב פון אַ 15 יאָר אַפאָטאש'ס דערציילונג-קונסט, אָדער אין זיין נישט-לאַנג דערשינענער זאַמלונג „מלאווער דערציילונגען“. אין די דאָזיקע זאַמלונגען קען מען געפינען דעם קינסטלערישן געראַנגל פון יוסף אַפאָטאש, גראַד דערפאַר ווייל מען האָט אַ צוטריט צו דער וועכנטלעכער

לאבאראטאריע זיינער. אין אט די קורצע דערציילונגען איז אפאטאשו נאך א סך פריער, ווי אין זיינע שפעטערדיקע היסטארישע ראמאנען, דער „לעצטער אויפשטאנד“, אדער „בר כוכבא“, געווארן דער אפאטאשו וואס מיר אלע קענען, ווי דעם פארענדיקטן פראדוקט דורך אלע זיינע ווערק, אין זיי, אין די בעסערע קורצע דערציילונגען, איז אפאטאשו ארויף אויף דעם היסטארישן וועג פון אידישער נוצלעכער און מעשים/דיקער שרייבערישקייט, אויף דעם איבערצייגטן אפטימיזם פון אונזער זיין, אויף דער נאטירלעכער ראָלע פון היינטיגטיקן אידיש ווי אַ יִש אין אידישן גייסטיקן לעבן, און אויף דער אַנגע-לאַגלטיקייט פון אידישע ווערטער, מיט אַלטן היסטארישן תוכן.

מען רעדט פון אפאטאשו'ס למדנות אדער אידישער ערודיציע — פאראן גרעסערע למדנים פון אים, ער האָט אַוודאי געקענט אַ סך מער ווי ער ווייזט עס אין זיינע שפעטערדיקע היסטארישע ראמאנען, ווייל ער האָט געמוזט קענען אַ סך, כדי גענוג צו עלימינירן, אגב, דער חסרון פון זיינע לעצטע ווערק באַ-שטייט טאַקע אין דער פאַרליבטקייט אין טיילן פון אומנויטיקן צוגרייט-מאַטעריאַל, וואָס ער האָט פאַרגעסן צו באַזייטיקן. אָבער ס'גייט נישט אין גרויסער למדנות, ס'האַנדלט זיך אין קינסטלעריש פאַרבינדן אונזער אידיש לעבן, מיט דער ווייטער פאַראַנגענהייט און אין געפינען אַ פירוש אויף אונזער עקזיסטענץ, וואָס דער פירוש אַליין זאָל שוין ממילא זיין אַ טרייסט. דעם געזוכטן און געפונענעם פירוש אַליין זעט מען קלאַר אין זיינע געלונגענע קורצע דערציילונגען, פון די לעצטע פופצן יאָר. אין זיי שניידט זיך אַרויס דער אפאטאשו, וואָס איז געוואָרן דער נאַציאָנאַלער שרייבער, מיט אַ שליחות, וואָס האָט אים געטריבן די לעצטע יאָרן פון זיין שאַפן און וואָס האָט אים געגעבן גענוג אַנגעצייכנטע כוחות פאַר אַ ווייטערדיק קינסטלעריש לעבן, וואָס איז פלוצים אַזוי אומגעריכט איבערגעריסן געוואָרן.

מעגן אַנדערע מפונקים בענקען נאָך אפאטאשו'ן פון זיין „אַ ראַמאַן פון אַ פערד-גנב“, „אונטערוועלט“, אדער „אין פוילישע וועלדער“. אין די ווערק איז אַוודאי דאָ גענוג קינסטלערישער כוח, אָבער נישט דער פאַרענדיקטער אידי-שער קינסטלער, וואָס פאַרנעמט אָן אויבנאָן אין דער אידישער ליטעראַטור פון אונזער צייט, וואָס האָט באַנומען די אידישע ניסימדיקע צייט און אויף איר געגעבן זיין קינסטלערישן „נחמו, נחמו עמי“. ס'קען זיין אַז אין זיין ווייטער-דיקן שאַפן האָט ער אַביסל אַנגעוואוירן עטלעכע לויט עכטע קינסטלעריש-קייט, אָבער אַן די לעצטע ווערק זיינע, און אַן זיינע בעסערע קורצע דערציי-לונגען, וואָלטן די ארטיקלען, וואָס ווערן געשריבן נאָך זיין טויט, נישט געהאַט דעם כוח צו איבערצייגן, אַז די אידישע ליטעראַטור האָט אַנגעוואוירן אַ גרויסע שעפּערישע פּערזענלעכקייט, וואָס האָט מיט זיין וואָרט געזוכט

צו געבן האַפט דער אידישער עקשנות'דיקער אויסטיילעוודיקייט און דעם ווילן צו געפינען האַפענונג אין אידישן אינהאַלט. אין דער טאַג-טעגלעכער פאַרוואַנדלונג און צופאַסיקייט, פון אונזער היסטאָרישער עקזיסטענץ.

פאַראַן ביי אַפּאַטאָש'ן אַ דערציילונג — „דער חומש בחור“, געשריבן אין 1930, וואָס איז אַריין אין זיין זאַמלונג „אידן-לעגענדע“. אין דער מעשה סטיי-ליזירט אַפּאַטאָש דעם יום טוב אין אַ אידיש הויז, ווען דער פינף יאָריקער יאָסעלע ווערט אַ חומש-בחור, ווען די לשון קודש'דיקע ווערטער הויבן זיך אָן טייטשן אין קינדישן מוה, וואָס ווערט אויס אינגעלע און ווערט אַ „חשוב בחורל“, וואָס האָט שוין צו מזל חומש אָנגעהויבן.

אַפּאַטאָש'ס גאַנג אין דער אידישער ליטעראַטור האָט נישט פאַרזען דאָס קליינע, חשובע אידישע אינגעלע און אים געצערטלט און אים אויפגעצויגן און אים צוגעגרייט צו פאַרשטיין די רזין דרזין פון קבלה; ביז צו דער „חבריא קדישא“, פון זיינס אָן אַנדער דערציילונג וואָס טיילט איין דעם טאַג אין זעקס משמורות, אַזוי אַז „ס'לערנען דעם הייליקן זוהר, זאָל נישט איבערגעריסן ווערן אויף קיין איין רגע“.

אַפּאַטאָש'ס טאַג איז געווען בפירוש איינגעטיילט אין אַזעלכע משמורת'ן. די שטייגערונג-אַרבעט פון דעם אידישן קינסטלער, אין אונזער שווערער צייט, איז קיינמאָל נישט איבערגעריסן געוואָרן. דעם דאָזיקן איינגעשפאַרטן המשך געפינט מען אין אַלע זיינע ווערק, אפילו אין די וואָס פאַרמאָגן קינסטלערישע פּגמ'ען.

ב. לאפין

אין א ליד וואָס ב. לאַפּין האָט געשריבן אין 1915, האָט ער זיך אַליין אָפּגעשאַצט אין צוויי שורות:

ניט איך שריי, און ניט איך וויין;

נאָר איך שטוין.

פאַראַן דיכטער וואָס דערקענען זיך גלייך, ווי זיי נעמען שטעלן די ערשטע טריט אויפן פּאַפּיר. לאַפּינ'ס ערשטע לידער זענען פאַרעפּנטלעכט געוואָרן אין 1908 און זיבן יאָר שפּעטער האָט שוין דער פּאָעט געוואוסט, אַז אים איז נישט באַשערט צו וויינען אַדער צו שרייען. אַפּילו ווען וויינען און שרייען זועט ווערן אַ דיכטערישער הכרח.

דורך דער צייט זענען געווען אַ סך יאָרן אין אידישן לעבן, וואָס דיכטערס האָבן געמוזט אויפהויבן זייער קול און וויינען אַדער שרייען, לויט זייערע כוחות. זיי האָבן זיך דיכטעריש געראַנגלט מיט דעם געוויין און געשריי אין זיך, אָבער ב. לאַפּין האָט נישט געהאַט פאַר זיך דעם נסיון גובר צו זיין דעם נאַקעטן אויסגעשריי. נאָר יעדער מאָל ווען ער האָט אָפּגעווייכט פון זיין אויס-געפונענער זעלבסטשאַצונג, און אויך מיטגעשריגן, איז זיין געוויין און געשריי נישט געוואָרן קיין יחידישער. ווען ער איז אָבער געווען געטריי צו זיך און געזען מיט אויגן פון דערשטוינטן פּאָעט, פון פּאָעט וואָס זעט כסדר וואונ-דערס און ברענגט אונז די דערשטוינונג, וואָס אין איר האָט ער געשפּיגלט זיינע פשוטע טעג און נעכט, האָט זיין ליד געקראָגן אַן איבערצייגנדיקע אַנ-דערשקייט — איבערצייגנדיק אַפּילו, ווען דער דיכטער האָט אויסגעקינצלט זיין דערשטוינונג און דערמיט באַזוימט אַ סך לידער זיינע, און זיי געזוכט אַרויסצוראַטעווען פון דעם טרויעריקן געוויינלעך.

כיוויל זיך נישט זואַרפּן מיטן וואָרט מיסטיק, בפרט ווען דער פּאָעט אַליין האָט דערפאַר געפונען דאָס פּאַסיקערע וואָרט — שטוינונג, אָבער ב. לאַפּין פאַרמאָגט אַ נייגונג צו מיסטיק, אַפּט אַ טעמאַטישע נייגונג, ווי ער וואַלט בכיוון געזוכט צו שרייבן ספּעציעלע לידער און פון זיי נישט נאָר אַרויס-שלאַגן שטוינונג, נאָר אויך אַרויסשוידערן שטוינונג. קיינער וואַלט ביי אונז נישט געווען בכוח צו שרייבן אַ ליד פון גאַנצע דרייצן פּערזן, און די טעמע

זאל זיין א נאקעטע ווי א „באלאדע פונם ריטל“. דער דיכטער ניצט דא דאס ווארט באלאדע נישט נאכלאזיק, נאר מיט פולער פארענטפערלעכקייט. דאס פון-טויט-אפגעשריגענע ריטל ווערט דער העלד פון דער באלאדע און פלאג-טערט זיך צוזאמען מיטן געשטאלט פון א פריי-פארגאנגען קינד. קיינער ביי אונז וואלט נישט ארויסגעשוידערט פון דער טעמע אזויפיל בילדער פון וועלק, און ארויסגעכשופט אזויפיל צוזאג אויף בליאונג. דאָרט וואו מאַריס ראָזענפעלד האָט אויסגעשריגן און אויסגעוויינט זיין „פאָרדאָמטע פרעסערקע, דו ערד“, האָט דער דיכטער ב. לאַפּין אויסגעשטוינט און פאַרצייכנט דאָס שוידערלעך-ווייטאַקדיקע וואונדער, אַז אַפּילו אַ נאַקעט ריטל קען זיך תנ"כיש צעמאַנדלען.

נאָר פון מיר ווייכט דער יוס-טוב פון בליאונג.

פאַר מיין קווייט קיין צעבלי נישט געבראַכט.

איוב איר ווילט, האָט דער דיכטער דאָ אַרומגעזוימט אַ געוויינלעכע טעמע פון לעבן און טויט, וואָס ער האָט געראַטעוועט פאַר זיך אַליין. דאָס ליד וואָס איז זיינס אַ פּולע, טראַגישע איבערלעבונג, איז געוואָרן זיינס אינגאַנצן דורך צוקוקן זיך צו די געוויינלעכע און אומגעוויינלעכע זאַכן מיט שטוינען. נישט נאָר וועט דאָס נאַקעטע ריטל בליען, נאָר ער האָט פון נאַקעטן ריטל געפּונען אַ סך וואָס צו דערציילן.

די צערונצלטע קאַרע ווערט גלאַטער,

און דאָס גרין — פּריש און גלאַנציק שפּילט אויף,

אין מיין האַנט האָט אַ לעבן געפּלאַטערט.

ס'האַט דאָס ריטל באַוועגט זיך ווי גוף.

לאַפּין פאַרמאָגט אַן עדגאַר-אַלען-פּאַו נייגונג צו קענען און צו וועלן פאַרטייטשן יעדער שאַרף; און אַט די נייגונג דערהויבט, אָדער ווי ער זאָגט עס בעסער, טאַקע אין דער זעלביקער באלאדע, „באַגליט“ זיין ליד און הויבט עס אַרויס פון די לידער, וואָס דער הוילער אינהאַלט זאָלט זיי אַרונטערגעדריקט. ער איז דער פּאַעט, וואָס שרייבט פּאַקטיש איבער געוויינלעכע לידער, די לידער פון אַ גאַנץ יאָר, די לידער פון אַרבעט, די לידער פון שאַפּ, די לידער פון פריינט און אַפּילו סאַטירישע, ביזלעכע לידער, און ער גיט זיי חשיבות דורך אַרומשוידערן זיי און זיי אַרומפּלאַטערן מיט די שרעק-פּליגל פון ראַב. אַט דער אופן אָדער דער מעטאָד זוכט אַפּ פאַר לאַפּינ'ס לידער אַן אייגנאַרטיק אַרט אין דער אידישער פּאַעזיע. זיי פאַרנעמען ביי אונז אַ באַזונדער אַרט און זיי פאַרדינען עס, ווייל דער פּאַעט האָט באַוויזן אַרויסצושלאָגן חיות פון גאַר אַ סך טרוקענע רייד, טרוקענע שורות און טרוקענע טעמעס. ער האָט קראַפט

צו פאראומגעוויינלעכען א געוויינלעכע טעמע, דורך אויסזינגען זיין דערשטוי-
נונג. דאָס וואָס אַ סך דיכטער וואָלטן נישט דערזן, באַמערקט ער און ער
שטעלט זיך אָפּ. אַ הויז ברענט און אין דער שרפה דערזעט לאַפּין —

אין ליכט האָבן ווייטן זיך אויפגערוקט,
ווי דאָרט וואָלט אויך געברענט.

אַ שרפה פאַרהאַלט אַ סך נייגעריקע. אין יעדן איינעם פון אונז איז פאַראַן
אַ פונק פייער־משוגעת, אָבער קיינער וואָלט נישט געקענט אַזוי שילדערן דעם
ווילדן טאַגן פון די פייער־צונגען און אַנווייזן אויף דעם פּראָצעס פון דעם
בלענדיקן און ליכטיקן חורבן, ווי דער פּאָעט לאַפּין, וואָס קומט גלייך צו צום
פייער־ספעקטאַקל — אַ דערשטוינטער. ער וויינט נישט און שרייט נישט, נאָר
ער צינדט אָן מיט וואונדער די שורות.

און ס'קלינגט אַ געזשוס פון פאַרברענט געהילץ,
אַ שטאַרבנדיק געוויין,
דאָס לעבן פון זאַכן — נאָך מער דערפילסט
ביים פיינלעכן פאַרגיין.
דו הויבסט עפעס אויף, פון דעם פלאַס פאַרלענדט,
און צערטלסט אין דייַן האַנט,
דו קוקסט — ס'ווערן ווייטן נישט מער דערנענט
אין אויסגעלאַשן לאַנד.

דאָס פייער איז פאַרלאַשן און די ווייטן, וואָס זענען צוזאַמענגעליכטיקט
געוואָרן דורך אַ שרפה־דיקן קפיצת הדרך, זענען איצט אויף־אָן־אמת טויט
און דורך פינסטערניש דערווייטערט. אַט דאָס האָט אונז געקענט ווייזן בלויז
ב. לאַפּין, ווייל אַזוי גיך ווי ער איז אַ נייגעריקער צוגעקומען צום פייער, איז
ער גלייך געבליבן שטיין מיט דערשטוינטע אויגן פון אַ זעער, וואָס הערט זיך
אין אין אַלץ וואָס מ'זעט. אויב ס'איז כדאי צו זען, דאַכט זיך אונז, אַז דער
דיכטער וויל אונז זאָגן, איז זיך אויך כדאי איינצוהערן אין דעם געזעענעם
וואונדער.

אין דעם אַקאַרשט דערשינענעם בוך לידער — „דער פולער קרוג“, וואָס
דער אייגנאַרטיקער פּאָעט האָט אַרויסגעגעבן, צו זיינע רייפּע זעכציק יאָר,
איז אויפגעזאַמלט אַלץ, וואָס ער האָט געשריבן אין משך פון עטלעכע פּערציק
יאָר. דער דיכטער איז גלייך געקומען צו דער אידישער פּאָעזיע מיט זיין
אַקולטיסטישן מעטאָד. שוין אין 1916 האָט ער זיך פאַרקוקט ביינאַכט אין
שפיגל און אונז אַרומגענומען מיט אַזעלכע פּאָועסקע שרעקן :

מאָדנע ביינאַכט אין שפּיגל צו קוקן,
 ווי אין א שטייאיקן וואָסער אָן אַלטן ;
 אַלץ אַרום דיר נעמט זיך שאַטנדיק צוקן,
 קאַנסט נישט דיין שטייגיקן אומרו באַהאַלטן.
 ס'דוכט זיך, דו האָסט אַ נשמה גענומען,
 זי אין פאַרבאַפטן זילבער פאַרזיגלט,
 וועסט זי צוריק אַזוי ריין נישט באַקומען
 איידער זי האָט זיך אין שפּיגל געשפּיגלט.

אן איינפאַל ? ניין, אַ סך מער ווי אַן איינפאַל. קודם כל איז דער איינפאַל פאַרבילדלעכט און פינקטלעך פאַרבילדלעכט, אַפילו ביזן זילבערן אַמאַלגאַם פון דער פאַרשפיגלונג. אָבער ס'איז אין דעם אויך פאַראַן אַן אור־שרעק פאַר דער אָפּשפיגלונג. דו קריגסט צוריק דיין פנים מאַט אָפּגעטויט, נישט נאָר געשטאַלטיק, נאָר אויך אינהאַלטלעך. די נשמה ווערט עפעס אָן פון איר האַפט.

ווער אַ חוץ לאַפּיבּען וואָלט דאָס אַלץ געקענט אַרויסוואונדערן פון אַזאַ טעמע ? ווייל אין די ענגסטע שורות זיינע איז פאַראַן אַ בהרחבה־דיקער הינ־טערגרונט, וואָס עפנט אויף פאַר אונז אַ ברייטע שרעק־פאַנאַראַמע. ער האָט אפשר בכיוון אויסגעקליבן די ענגשאַפט פון זיינע שורות כדי די ווערטער אַליין זאָלן צו אונז דערגיין ווי אַ שטאַמל, וואָס זאָל ווערן אַן אומפאַרשטענד־לעכער געפליסטער, און הינטער אים זאָל די גרעל־באַלויכטענע אומפאַר־שטענדלעכקייט נאָך מער וואַרזאָגן ; אַז יעדער באַזונדער וואָרט זאָל קריגן אַ מיסטישן מיינ, וואָס ס'איז גלייכער צו אים זיך נישט צורירן און עס אויפקלאַרן.

ב. לאַפּיבּ'ס לידער האָבן אַ טיף־עטישן באַדן. אויך די פאַרשטענדעניש איז צו אים געקומען פרי, און פון 1915, ווען ער האָט געזונגען — „ניט באַזיגט זיך נאָך אין גאַנצן, ניט באַזיגט, נאָך ניט אַלע ווילדע פלאַנצן אויסגעפליקט“, ביז אַ ליד פון די פערציקער יאָרן, ווען ער האָט נאָך אַלץ געשפּירט, אַז ער איז „מיט חוב נאָך אַנגעלאַדן“, איז אָפּגעלאַפּן אַ שטיק וויסטע צייט, אָבער דער פּאַעט איז אַלץ זיכער, אַז ער איז געקומען אויף דער וועלט צאָלן חובות, וואָס וועלן קיינמאַל נישט אויסגעצאַלט ווערן.

עס וואָרט אויף אויסלייז יעדער וואָרט פון מיר,

ביי זיך אַליין געליען גמילות חסדים.

און ס'איז פאַר'חוב'ט אויך די שוועל פון מיינ טיר.

אַפילו אין אַזעלכע עטישע לידער גייט אים קודם כל אין דיכטעריש „פאַר'חוב'ן די שוועל“ וואָס אַ סך פּאַעטן שפּרייזן אַריבער. זיין עטיק איז אויך,

וואָלט איך געזאָגט, אַ מעטאַפּיזישע, פּונקט ווי זיינע רעליגיעזע לידער זענען אויך נישט קיין גאָט-לידער, פון געוויינלעכן גאָט-זוכערישן שטייגער. אַפילו זיין וואָרט-זוכעניש „הונגערט אויך נאָך לאַסט פון נדר“, און נדר איז, ווי מיר ווייסן, פאַרבונדן מיט אַלע שרעקן פון שבועה און אַלע שווערע שטראַפּן פון געבראַכענעם וואָרט.

די דאָזיקע דערשטוינונג זיינע פירט לאַפּינ'ען פון נאַאוויוטעט צו דער-גרייכטער רייפּקייט, אָבער אומעטום, אין יעדער ליד זיינס, איז פאַראַן אַ שורה, וואָס טראַגט לאַפּינ'ס אייגנאַרטיקן חותם.

לאַפּין האָט גענומען זוכן דאָס וואָרט. דער דיכטער איז געוואָרן שטאַרק זעלבסטזיניק, ווען מ'האַט אים אָנגעהויבן פאַרוואַרפּן זיין טונקעלע צוזאַמענ-פרעסונג פון רייד. ער האָט זיך אָנגעהויבן שטאַרק אינטערעסירן מיטן וואָרט, און הגם ער האָט אין עטלעכע לידער געזוכט אַפּאָלאָגיס און תירוצים פאַר זיך, האָט אים אָבער דאָס זוכעניש געבראַכט גוטע פרוכט. ער האָט אויף זיין אייגענעם שטייגער געפונען די ווערטער, וואָס פּאַלגן אים און וואָס אין זייער האַרטקייט איז פאַראַן אַ באַזונדערע שיינקייט, אפשר דאָס וואָס דער פּאַעט אַליין זוכט אָנצורופּן אַ הונגער, אַן אַסקעטישע נישט-דערזעטיקייט. זיינע ווער-טער זענען הונגעריק און אויסגעצערט, זיי פאַרמאָגן ווייניק פלייש אויף זיך, אָבער ס'איז אין דער אויסגעמאַגערטקייט זייערע פאַראַן די סאָלידקייט פון קוים-באַהויטיקטן, באַטייטונגפולן ביין.

די דאָזיקע אויסגעמאַגערטקייט פאַרפירט אַפט לאַפּינ'ען צו אַ מין יוצר'-

דיקן אַץ-קוצץ פּערז, אַ שטייגער —

ווען תוך באַגופטער רעדט —

מיט נייקייט גיט אַ בליץ

מיטן פרישן טראַט ער טרעט.

פריש וואָרט אויף צונג-געשפּיץ.

אַמאָל פאַרפירט אים זיין נאַקעט און „הונגעריק“ וואָרט צוריק צום פרי-

מיטיוון ליד, ווי צום ביישפּיל —

פיל מאָל, איך זיך אַליין

פון אַלץ אַרויסגעטאָן.

כ'לאַז די געדאַנקען גיין,

ווי ס'גייט מיך גאַרניט אַן.

אָבער מייסטנס איז אים געלונגען אויסצושמידן אַ וואָרט און אַ שורה, וואָס

האַרט אים און פּאַלגט אים כסדר — אַ דיכטערישן גאַנג. אים האָט זיך איינגע-

געבן זיך אַרויסצופירן פון פשוטער דיכטערישער שטומקייט און עס פאַר-

וואַנדלען אין אַ לערנערישער אומפאַרשטענדלעכקייט. אפילו ווען ס'וואָרט איז פאַרטונקלט, דאַכט זיך אונז, אַז פאַר זיינע אַלכעמישע, מיסטישע צוועקן זיינען די ווערטער די בעסטע, ווייל ווען זיי וואָלטן געווען אַביסל קלערער, וואָלטן זיי פאַרקלאַרט דאָס, וואָס ער וויל אַרומטונקלען.

דאָרט וואו לאַפינ'ס רייך ווערן קלאַר און ער פאַרגעסט, אַז ער איז נישט קיין שרייער, קיין וויינער און אפילו נישט קיין זאַגער, ווערט ער אַז זיין גאַנצע וואָרט־חשיבות, ווי, למשל, אין זיין — „שענסטער חלום“.

כ'בין מודה, כ'האַב דעם שענסטן חלום
אין מיין האַרצן נישט געטראָגן,
מיין דמיון האָט נישט אויסגעמאַלן
ציוני'ס וואונדערלעכסטע טאַגן.
ס'האַט מיט געגאַר פאַר ציוני'ס טאַלן
אידיש האַרץ מיינס ניט געשלאָגן,
ווי יעדער איד מיט אידנס עולן
איבער לענדער כ'האַב געוואָגלט.

נאָר ווען ער געדענקט, אַז ער איז דער דערשטוינטער פּאַעט, דינען אים אויסגעצייכנט אומקלאַרע, פאַרטונקלטע און אַריינגעדרייטע רייד.

ביינאַכט ווען פוטער הענגט
אויף שלאַנקער מאַנעקען
די חיות־בייז און שטרענג־ווילד לויפן קען מען זען.
נאָר אויף פרוי'ס גוף צעלענגט
צעקעמט מיט האַרטע קעם,
אין פוטער־נעט צעשלענגט —
הענגט חיה אין איר קלעם.

אויף דעם פרויען־קערפער ווערט געצאַמט די ווילדע פוטער־חיה.

זי טוליעט פרויען־גוף
מיט צאַרטער האַריקייט.
זי גיט איר ווילדקייט אויף
אַן חלום פון אַ שטרייט.
כאַטש לעבעדיק עס רופט
איר האַר־גלאַנץ פון דער ווייט
צו פרוי'ס פאַרפומטן דופט
איר חיה־הויך אַנטלייט.

אַנטלייט וואָס? אַבער אפילו אין דער נישט פאַרענדיקטקייט פון ליד אָנען

מיר די דערשטוינונג פון פאָעט, אליין אַ פוטער-אַרבעטער. אַרבעטנדיק דער-
שפירט ער די ווילדע עראַטיק פון שטיק חיה, וואָס ווערט ערשט באַזיגט אויפן
רופנדיקן פרויען-קערפער.

אַט די אומקלאַרע ווערטער, וואָס זיינען אַמאָל געווען, ווי געזאַגט, זיינע
ערגסטע שטרויכל-שטיינער, העלפן אים שרייבן זעלטן-אַריגינעלע פריינט-
שאַפט-לידער און אַ סך געזאַנגען צו מי און אַרבעט, נישט קיין געשרייען, נאָר
טאַקע געזאַנגען פול מיט לאַפינישער דערשטוינונג —

איך האָב פון דער שטענדיקער מי

אַ פעסטונג פאַר זיך אויסגעבויט,

פון טונקעלן מאַרגן-פאַרפרי,

ביז אָונט אויף נאַכטיקייט גרויט,

מיין פאַן אויף מיין פעסטונג כּפאַרצי.

מיין גלויבן אויף פאַן מיינער בלויט,

מיין מי שפּראַצט אַרויס אין געבלי,

פון מיאונג געבענשט איז מיין ברויט.

דער פאַרטונקלטער פאַעט האָט גראַד צוגעגעבן אַ פינטעלע ליכט צו די

אַמאָל-שרייעוודיקע, פינסטערע פּראַלעטאַרישע לידער.

דוד בערגעלסאָן

די "נייע דערציילונגען" פון דוד בערגעלסאָן, וואָס זיינען אָנגעקומען פון מאַסקווע, פאַרדינען גאַר אַ סך אויפמערקזאַמקייט, ווייל זיי ווייזן אונז אַ מידן מייסטער ביי דער אַרבעט. די מידקייט איז אַפט אַזאַ פאַטעטישע, אַז אויב מ'געדענקט דעם אַמאָליקן בערגעלסאָן און אויב מען האָט געהאַט צו אים אַ באַציאַונג, וויל מען דווקא אויסשלאַגן אַביסל מידת הרחמים, בעת מען לייענט די קורצע און לענגערע דערציילונגען פון נייעם בוך. אָבער אַז מען כאַפט זיך בעת'ן לייענען און מען זעט איין מיט וואָס פאַר אַ געפיל פון צדקה'דיקער גוטסקייט, מען וויל אויפּוכן די מעלות פון די דערציילונגען, ווערט ערשט אויף אַן אמת ביטער אויפן האַרצן.

ס'מוז גלייך געזאָגט ווערן אַז אין פרט פון אַנשרייבן אַ דערציילונג מעגן נאָך אַלץ אַ סך אינגערע שרייבער גיין ביי אים אין חדר. ס'איז אפשר נישט ריכטיק צו ניצן דעם אויסדרוק — אַנשרייבן, ווייל דאָס איז נאָכאַלעמען אַ באַגריף וואָס איז כולל אַלע רמח איברים פון שרייבן, שוין צוזאַמען מיט דער פּערזענלעכקייט וואָס שטייט הינטער דער דערציילונג און מיט דער ריכטונג וואָס דער שרייבער גיט זיינע ווערטער. כ'ניץ דאָ דאָס וואָרט אַנשרייבן אין זין פון אַ דין הייטל, פון אַ קינסטלערישער אויסגעלערנטקייט וואָס איז בולט אין די שורות, אין די פאַראַגראַפן, אין די שילדערונגען און אין זייער באַ-טעמ'טן און מחיה'דיקן לשון. אַט די אויסגעלערנטע טעכניק קען קיין אַנדערער ניט נאָכמאַכן, אָבער ס'איז עס פונדעסטוועגן כדאי צו לערנען, כדי צו זען וואָס יעדער שרייבער דאַרף זיך אַליין אויסלערנען, איידער ער קומט צום פּסוק. דאָס איז דאָס בלויזע קענען אַרגאַניזירן די דערציילונג, אַז זי זאל קודם כל דערגיין צו די חושים, איידער זי דערגייט צום מוח און איידער די דערציילונג ווערט אַ יש.

אין פרט פון ריינעם רעדן, פון דעם מויל וואָס דערציילט די מעשה, איז זיכער ווערט צו קומען צום מייסטער און נישט נאָר הערן, נאָר זען ווי ער מאַכט מיט די ליפּן. ס'זעט אַוודאי קלאַר ווערן אַז דער שרייבער בערגעלסאָן פאַרמאָגט נישט נאָר חן, נאָר אַ סך חנ'דלעך, וואָס ווערן אַמאָל דערווידער, אָבער צוליבן חן און דעם אופן פון זיין דערציילן, מעג מען אים הערן נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל.

כ'וועל עס נאָך קלערער מאַכן, אויב כ'וועל צוגעבן, אַז יעדער שרייבער איז אַ סינטעז פון אַ קאָמפּאָזיטאָר מיט אַ ווירטואַז. ער איז דער פּאַרטראַכטער און דער דורכפירער פון דער פּאַרטראַכטונג. אין פּרט פון דער ווירטואַזיטעט איז זיכער צו באַוואַנדערן בערגעלסאָנען. מ'מעג באמת שטיין און זיך צוקוקן צו זיינע פינגער און זיי באַוואַנדערן ווי זיי לויפן איבער די ביינדלעך פון דער פּיאַנאָ, און ווי זיי הויבן זיך און לייגן זיך אַוועק און ווי זיי קרייצן זיך איבער; ווי זיי לאָזן זיך ווידער אַראָפּ ווי גראַציעזע פּייגל, וואָס שפּילן אין דער לופט, נאָך איידער מ'הערט אַ טאָן!

אַבער דער שרייבערישער ווירטואַז פּאַרטייטשט זיך אַליין. ער קריגט דעם קרעדיט און ווערט קריטיקירט אי פּאַרן שפּילן, אי פּאַר דער קאָמפּאָזיציע, דאָס מיינט מען אייגנטלעך, ווען מען זאָגט אַמאָל אויף אַ שרייבער, אַז ער האָט וואָס צו זאָגן, אַבער דער אופן פון זיין זאָגן איז נישט באַטעמ'ט.

בערגעלסאָן איז אַלעמאָל דער ווירטואַז און ס'איז ממש אַ דערפּאַרונג אים צו קוקן אויף די פינגער. אַבער ער איז אַזוי קינסטלעריש-גנביש, אַז מ'מעג אים בפּירוש קוקן אויף די פינגער אין אַלערליי אויסטייטשונגען.

אַבער אפילו אין פּרט פון בלויזן שרייבן, זעט זיך שוין בפּירוש אַ מיד-קייט אין דעם מייסטער'ס הענט. די פּאַרמולע איז אַ צו קלאַרע. די חנ'עוודי-קייט חנ'דלט זיך צו אַפּט. אַמאָל פּיעסטשעט זיך די חנ'עוודיקייט, ווי דער שריי-בער וואַלט געווען אַ יוגנטלעכע קאַקעטקע. ער ווייסט אַקוראַט, ווי אַזוי צו דיריגירן דעם דיאָלאָג, ווי אַזוי אַריינצופאַלן מיט דעם ביסל נאַטור-שילדע-רונג, ווען צו שילדערן דעם מענטשן און ווי אַזוי אים אַקטיאָריש נאַכגרי-מאַסעווען. בערגעלסאָן שילדערט און אימיטירט זיינע העלדן אויפן קול. ער טאַפט ביי זיי די בראַדעווקעס אויפן פנים און נעמט זיי אַ מאָס אויף די נעזער, גאַמבעס און אויגן. ער פּאַרנעמט זיך אַפּט מיט צופּיל דעטאַלן און פּאַרלייגט וועג, כדי אַרויסצוברענגען אַ גרימאַסע. די גרויסע מעלה פון זיין דערציילן איז אַבער אַלעמאָל דער אייגנאַרטיקער שטייגער פון האַלטן דעם לייענער געשפּאַנט. נאָר אפילו אין די ראַמען פון זיין אייגענער פּאַרמולע איז ער אַ גרויסער קענער, ווייל אַלץ וואָס ער טוט קומט אַרויס גרויסאַרטיק און ס'איז אינטערעסאַנט צו זען, וואָס אַ געבענטשטער קענער קען טאָן מיט אַלץ, וואָס וואַלט ביי אַן אַנדערן אַרויסגעקומען וואוּלגאַר.

די מידקייט פון דעם שרייבער'ס פינגער זעט זיך דערהויפּט אין אַ שטיי-פּער אייגעוואוינטקייט. זיי שפּילן שוין נישט אַזוי ספּאַנטאָן ווי אַמאָל — ס'איז אַפּטמאָל אַ רוטינע. דערפּאַר זיינען זיינע פינגער אפשר איצט, מער ווי פּריער, גוטער מאַטעריאַל פּאַר דער אויסשולונג פון שרייבער. ווייל אַמאָל האָט מען אים בלויז געקענט באַוואַנדערן און זאָגן צו זיך, אַז זיין שאַרם וועט מען

קיינמאל נישט קענען אימיתירן. איצט אבער זעט מען שוין כמעט ווי אזוי ער טוט עס. דעם מאַגיקער'ס הענט זיינען מיד געוואָרן און ער ווייזט אונז, נישט-ווילנדיק, ווי אזוי ער מאַכט זיינע קונצן.

אַבער די מידקייט פון זיינע הענט איז נישט אזוי פאַטעטיש, ווי דעם מייסטער'ס קאַמפּאָזיציאָנעלע מידקייט. ס'איז מער ווי אַ פיזישע מידקייט. ס'איז אַ מאַראַלישע מידקייט און נאַכלאַזיקייט. דער שרייבער בערגעלסאַן איז אונז געווען וויכטיק, ווייל ער איז געווען אַ דורכאויס נאַציאָנאַלער שרייבער, אַבער אין זיינע לעצטע דערציילונגען פילט זיך אַ באַוואוסטזיניקער איבער-ברוך אין בערגעלסאַנס אַרבעט. ער אוניווערסאַליזירט זיך אויף אַן אומגע-לומפערטן אופן און אויף אַן אויסגערעכנטן שטייגער וואָס פירט דירעקט צו דערפאַלג.

פאַראַן נישט נאָר אַ האַליוואוד אין קאַליפּאָרניע, וואָס צו אים ציען זיך אַ סך אידישע קינסטלערישע הענט, נאָר ס'איז אויך פאַראַן אַן אַלגעמיינער האַ-ליוואוד פון דערפאַלג, וואָס אַ סך שרייבער שפּאַנען אויף אים. אַש'ס קריסט-לעך-רעליגיעזע טעמעס זיינען אַזאַ האַליוואוד אין בערגעלסאַנס אידיש-רוסישע טעמעס זיינען אויך אַ האַליוואוד.

בערגעלסאַן שרייבט דירעקט פאַר זיין איבערזעצער, וואָס דאַרף אים פאַרשטעלן פאַרן ברייטן עולם אין סאָוועט-רוסלאַנד. ער שרייבט פאַרן גרע-סערן טיראזש און ער בויט זיינע טעמעס און זיינע העלדן אזוי, אַז זיי זאָלן זיך לייכטער אַרונטערשלינגען. ער טעסעט זיי גוט אַרום, איידער ער שטעלט זיי פאַר פאַרן ברייטן רוסישן עולם.

אין די „נייע דערציילונגען“ איז שוין כמעט נישטאָ קיין שפור פון בערגעלסאַנען דעם טיף-אידישן שרייבער; און דאָ וואו ער איז כלומרשט יאָ טיף-אידיש, דאַרף מען אים ערשט דעמאַלט קוקן אויף די פינגער, ווייל ער טוט עפעס אָפּ, ווייל ער פירט באַוואוסטזיניק אַדורך אַן אידיע, וואָס זוכט זיך אַליין לייכטער צו מאַכן דאָס געוויסן.

קודם כל איז ביי אים בולט אַ טענדענץ פון שטענדיקער אויסמישעכץ. אין „פריינטשאַפט“ ווערט דער רוסישער פּילאַט ביריקאָוו דער אַפּוטרופּוס איבערן אידישן מיידעלע „זשאַנע-העניע“. אין זיין „אין שיין פון שייטערס“ ברענגט ער צוזאַמען מאיר שלייענ'ען פון אַדעס מיט מאַקאַר יעמעליאַנ'ען פון, לאַמיר זאָגן, ערגעץ אין ביראַ-בידזשאַן. אין „יאַרצייט-ליכט“ פירט ער אויס אַ „שידוך“ צווישן דעם יונגן דאַקטאָר סויפער פון ווילנע און דעם בלינדן פאַציענט יעראָפּעי סעמיאַנאָוויטש טראַפּימאָוו. בערגעלסאַן דערשיינט כמעט אומעטום ווי דער אומדערמידלעכער שדכן פון „געמישטע חתונות“. ווידער-אַמאַל זעען מיר דעם זעלבליקן דראַנג וואָס ביי אַש'ן. שאַפן סיטואַציעס, אַז אַ

איד זאל נישט קענען זיין צופיל מיט זיך און נישט טראַכטן וועגן זיך, נאָר ער זאל אייביק באַגלייט ווערן פון אַ שאַטן, וואָס לאַזט זיך לייכט איבערזעצן. דער נאַטירלעכער פּראָצעס פון אַסימילאַציע, צי פון רעליגיעזער נאַכגע-ביקייט אָדער אויפגעביקייט, איז נאָך אַלץ ביים אמת'ן קינסטלער מאַטעריאַל פאַר טראַגעדיע. די דיסאינטעגראַציע רופט אַרויס טרויעריקע געדאַנקען ביים קינסטלער, ווייל ער זעט ווי זיין אייגענע קינדהייט קרישט זיך פאַר די אויגן און ס'ווערט פון איר גאַרנישט. אַבער אויב דער קינסטלער האָט זייטיקע כוונות, זעצט ער זיך אַוועק קלייבן נחת פון דער טראַגעדיע פון אויפלייזונג, איבערגאַנג און פאַנאָדערפאַל. ער טרייבט אונטער דעם פּראָצעס פון דיסינ-טעגראַציע. שטאַט דער אַנאַליזירער ווערט ער גאַר אַן אַנטרייבער.

ס'איז כדאי אַנצואווייזן אויף בערגעלסאָנ'ס ראַלע פון אויפנעמען אַן שום קינסטלערישן באַדויער די פּראָצעסן פון אויפלייזונג אין סאָוועט-רוסלאַנד, פון זאָגן אמן אויף אַ דערשיינונג, וואָס וואַלט ביי אים באַדאַרפט אַרויסרופן אַ גאַמע פון נאַכטראַכטענישן און טרויעריקע מחשבות.

אודאי איז דער פּראָצעס פון אויסמישונג אין סאָוועט-רוסלאַנד אַ פאַקט. און אודאי איז די יוגנט פריי פון אַלערליי סאַרטן אינערלעכע קאַמפן, ריסן און נאַציאָנאַלע חרשות. אַבער ס'איז פריקע צו זען די צו-גיכע אַקלימאַטיזירונג פון אַן אַמאָליקן נאַציאָנאַלן קינסטלער ביי אידן, ווי ער וואַלט גאַר געווען דער הויפּט-מחותן ביי דער חתונה פון נאַציאָנאַלער אַפּפּרעמדונג.

אונזער ליטעראַטור האָט דאָך אַ רעכט צו פאַדערן פון אַ בערגעלסאָן, אַז ער זאל געטריי היטן זיין אייגענע ירושה און אונזער דערוואַרבענע פאַרגאַנג-גענהייט, און ניט אַז ער, דער אַלטער קינסטלער, זאל ווערן דער ממונה איבער דער אַפּפּערדיקער אַפּפּרעמדונג.

נישטאָ קיין פאַרטיפּטע אידן אין בערגעלסאָנ'ס דערציילונגען, נאָר מידע העלדן, וואָס זיינען ווי לכתחילה געשריבן געוואָרן, אַז מען זאל זיי גלייך אי-בערזעצן און זיי זאלן זיך צעגייק און ווערן צונישט, אין דעם גרויסן שטח פון איבער אַ זעקסטל פון דער וועלט.

אַמאָל נעמט בערגעלסאָנ'ען פּלאַגן דאָס געוויסן. אין זיין „יאַרצייט-ליכט“ לאַזט ער דעם דאָקטאָר סויפּער זיך דערמאַנען אַ קאַפּעטשקע אין זיין ווילנער מאַמע און אפילו אין יאַרצייט-ליכט, אַבער בערגעלסאָן געפינט אַ שטיקל טייטש און טרייסט פאַר דער אידישער אויסגעהוילטקייט. ער אַנטדעקט פּלו-צים, אַז ווען דאָקטאָר סויפּער היילט אויס דעם בלינדן טראַפּימאָוין און גיט אים צוריק דעם כוח צו זען, איז דאָס ליכט פון טראַפּימאָוין אויגן דאָס יאַרצייט-ליכט נאָך דעם דאָקטאָר סויפּער'ס ווילנער מאַמע.

אַט דאָס האָב איך בפּירוש געמיינט, ווען כ'האַב געזאָגט, אַז מ'דאַרף

אים כסדר קוקן אויף די פינגער, ווייל די כלומרשטע אידישע טרייסט איז נישט מער און נישט ווייניקער, ווי אַ פאַררעדן די ציין דעם אייגענעם געוויסן, און נישט מער ווי אַ צוקערלעקעכל אויף צו פאַרקויפן דעם אַלגעמיינעם עולם אין סאָוועט-רוסלאַנד. בערגעלסאָן פטר'ט דאָ צו לייכט אַ גרויסן ענין, פאַר זיין אייגענער באַקוועמלעכקייט און אייגענעם קינסטלערישן וואוילזיין.

און אין דעם, מער ווי אין זיין ווירטואַזיטעט, זעט זיך דעם קינסטלער'ס מידיקייט, ס'איז אַ מאַראַליש מיד ווערן פון זיך אַליין און ס'איז אין דעם דאָ אַ נאַכגיביקייט, אַ רעזיגנאַציע פון אַ אידישן קינסטלער צו אומשטענדן וואָס ער פאַרשטייט, נאָר ער קען זיי אַדער וויל זיי מער נישט באַשיידן.

אין זיין „קאַרטאָפּן“ שאַפט בערגעלסאָן אַ גולם, אַן אַלט הויז אין סאַמע מיטן פון אַ נייעם סטאַכאַנאַוו-סקווער. דער גולם ווערט ביי אים דער סימבאָל פון אַרכיטעקטאַנישער קאַנטער-רעוואָלוציע און פאַרגאַנגענהייט און ער באַמבאַרדירט דעם גולם אומ'ברחמנות'דיק. ער טוט זיין מידע פליכט, בער-געלסאָן, אפילו ווען ס'האַנדלט זיך מער נישט ווי אין אויפרייסן אַ קאַנטער-רעוואָלוציאַנער הויז. ס'איז לייכטער אויף אַזאַ שטייגער פטור צו ווערן פון דער פאַרגאַנגענהייט, ווי צו זען דעם טראַגזום פון דעם הויז אינמיטן דעם גרויסן סקווער, וואָס איבער אים שיינט דאָס ליכט פון דער צוקונפט. אָבער דאָס ליכט אַליין איז אויך אַ צו ליכטיק ליכט, דאָכט זיך, אַ מואווי-ליכט, וואָס איז דער סוד פון שטומען און רעזיגנירטן דערפאַלג.

אין „שיין פון שייטערס“ — אַ גוט-געשריבענע, אָבער שרעקלעך-צע-צויגענע און ליידיקע דערציילונג — זעען מיר ווי מאיר שלייען ווערט אויס-געוואַרצלט צוזאַמען מיטן ווייב און קינד, פון אַדעס, און ווערט פאַרטראַגן ערגעץ צו די אוראַלער בערג. ער ווערט אַ פּיאַנער, אָבער שפעטער הויבט זיך אַן אַרום אים בויען אַ אידישער ישוב.

ווער איז דער מאיר שלייען? ווער איז זיין ווייב און ווער איז זיין פערצן-יאַריקע טאָכטער? זיי זענען פאַפּירענע העלדן פון אַ שטרויענער ביראָ-בידזשאַן אידיליע. ס'איז אין דער דערציילונג נישטאָ קיין סימן פון אידישקייט. דער 55-יאַריקער רייפן-אַנשלאַגער איז נישט מער ווי אַן אילוסטראַציע פאַר בער-געלסאָנ'ס אַ מעשה. און ווען מאַקאַר פּרעגט ביי מאיר'ן — „אַ טאָ וואָשיך טוט ראַנשע נייע בילאָ“, ווייסט איר נישט מיט וואָס איז דאָ מאיר שלייען פון די „נאַשיך“. וואָס איז אַזוי אין אים אייגנטלעך אידיש, וואָס איז אין אים אויסגע-וואַרצלט געוואָרן פון אַדעסער אידישקייט און וואָס קלייבט ער זיך צו פאַר-פלאַנצן ווי ביראָ-בידזשאַנער אידישקייט. בשכנות מיט מאַקאַר יעמעליאַנען? די קינסטלערישע מידיקייט בערגעלסאָנ'ס ווערט אמת פאַטעטיש, ווען מען דערגייט צום מי שברך, וואָס מ'האַט לכתחילה געוואוסט, אַז ער וועט זיך

אויפזוכן. אין דער זעלביקער דערציילונג פון אידישער איבערפלאַנצונג געפינט מאיר'ס טאכטער סטאַלינ'ס פּאַרטרעט, װאָס האָט באַשיצנדיק און צוואַנגנדיק, אַראָפּגעקוקט פון דער װאַנט, און װאָס פון אים ״איז אין שטיבל געוואָרן מיטאַמאַל פיל היימלעכער, ווי גלייך מען װאַלט אַקאַרשט איצט צום ערשטן מאָל האָבן אויסגעהייצט דעם אויוון און צום ערשטן מאָל דערפילט, ווי װאַרעמקייט באַרואיקט״.

מ'קען זיך פאַרשטעלן, אַז אין אַ פאַרוואָרפן שטיבל זאָל װערן װאַרעמער פון אַ פאַרטרעט אויף דער װאַנט, אָבער דאָס װאָס דער פאַרטרעט איז גראַד דער זעלביקער, װאָס װאַרעמט אָן אַלע טויזנטער דערציילונגען איבער גאַנץ סאָװעט־רוסלאַנד איז אַביסל אַ חידוש. דערהויפּט איז אַ חידוש, װאָס פון בלויון זען דעם פאַרטרעט זאָל שוין װערן אַזוי װאַרעם, ״ווי מ'װאַלט אַקאַרשט איצט צום ערשטן מאָל האָבן אויסגעהייצט דעם אויוון״.

אָבער אַז מיר געוואוינען זיך שוין צו צו דער אויוון־הייצערישער װאַרעמקייט, װערן מיר אויפּסניי איבערראַשט, מיט צוויי זייטלעך װייטער, אַלץ אין דער זעלבער דערציילונג.

מאַקאַר דערזעט ביי מאיר'ן אויפן װאַנט סטאַלינ'ס בילד און ער גיט אַ טראַכט: ״יא, דאָס איז ער!״
 ״טאַטאַ — האָט ער ענדלעך אַ מאַך געטאַן, ווי ביים אונטערפירן אַ סך־הכל.

״טאַטאַ! — האָט אים דאָסמאַל גערן נאַכגעזאָגט מאיר.

״און ביידע זיינען אין יענער רגע זיך צונויפגעגאַנגען סיי אין געדאַנק סיי אין האַרצן. שווער איז צו זאָגן פּינקטלעך, װעגן װאָס אַזוינס האָבן זיי דערביי געטראַכט — יעדנפאַלס איז עס געווען אין שייכות מיט דעם װאָס װען ניט דער מענטש אויף אַט דעם בילד, װאַלט מען ניט געזען די העלע שייך, ניט נאָר אין צייטן פון פּינצטער מאַכענדיקע זאַװערװעס און ס'װאַלטן נישט געהאַלפן קיין שום זייגערס״.

סטאַלין אַליין האָט מיט אַ צייט צוריק געבעטן מ'זאָל אָפּשטעלן די אַלע גוזמאות און חניפּה'ס. פון אונטערהייצן אָן אויוון ביז מער ווי אַ זון, איז פאַלג מיך אַ גאַנג. זאָל עס זיין, אַז בערגעלסאָן פאַלגט אַפילו נישט סטאַלינען, אָדער אַז זיין קינסטלערישער חוש טרייבט אים צו זאָגן דעם קינסטלערישן אמת, אַפילו װען עס פאַרוואונדעט סטאַלינ'ס אייגענבױרענע באַשיידנקייט?

דוד בערגלסאָנ'ס ״נייע דערציילונגען״, װאָס זיינען דערשינען אין מלוכה־פאַרלאַג ״דער עמעס״, װיזן אונז אַ מידן מייסטער ביי דער אַרבעט. אַ קינסט־לער װאָס איז מיד געוואָרן ווי אַ װירטואַז, אָבער נאָך מער ווי אַ קאַמפּאָזיטאָר פון זיין אייגענער קינסטלערישער ערלעכקייט.

דוד איגנאטאָוו איז געקומען צו דער אידישער ליטעראַטור מיט דעם שאַרפן ווילן איבערצומאַכן, איבערצושטעלן דאָס מעבל און מאַכן אַ גערודער. אָבער דער גערודער זאָל זיין לשמה, נישט גלאַט קיין טומל-מאַכעריי. די פאַר-גליווערונג וואָס האָט אין יענע יאָרן געהערשט אין דער אידישער ליטעראַטור, איז געקומען דערפאַר וואָס די צייטונג האָט באַרימט געמאַכט שרייבערס; און דער וואָס האָט זיך ניט אַריינגעריסן אין גבול פון דער טעגלעכער פרעסע האָט געהאַט אַ שווערן און איינזאַמען וועג. מען האָט געקוקט אויף אים ווי אויף אַ ניט-דערפאַרענעם, ווי אויף אַ שליממזל, וואָס קען ניט פאַרקויפן זיין סחורה. אַ שרייבער האָט געמוזט האָבן, אויב נישט קיין עמוד, איז אַ ווינקל, אין דער טעג-לעכער פרעסע; און טאַמער האָט ער אַזאַ ווינקל ניט געקראָגן, האָט מען אים באַטראַכט פאַר אַ לאַ יוצלח.

דערצו דאַרף נאָך צוגעגעבן ווערן, אַז די אַמעריקאַנער אידישע פרעסע, ביים אָנהויב פון אונזער יאָרהונדערט, איז נישט געווען איבערגעלאָזן מיט שטאַרקן געשמאַק. די ליטעראַטור וואָס איז אָנגעוואַקסן אויף דער פרעסע, האָט געמוזט זיין צוגעפאַסט צום געשמאַק פון די רעדאַקטאָרן, פון די זעלבליקע רעדאַקטאָרן, וואָס זיינען געווען אירע טאַג-טעגלעכע טאַן-געבערס און שופטיים, און וואָס זייער זין פאַר דעם, וואָס מען רופט אייביקייט, איז געווען וויפל פונט טאַג-טעגלעכקייט עס פאַרמאַגט. אַזאַ מאָס וואָלט אפשר אויך נישט געווען קיין שלעכטע, ווען דער געשמאַק פאַר דעם טאַג-טעגלעכע, וואָלט ביי דער דעמאָלטיקער אידישער פרעסע געווען אויף אַ הויכער מדרגה.

די צייטונג-שרייבערס און צייטונג-טאַלאַנטן האָבן אַנטוויקלט אַ סך תקיפות, לגבי די ניט-צייטונג שרייבערס, וואָס האָבן זיך געריסן אין דער צייטונג. ביז ס'איז אויפגעשטאַנען אַ נייער סאַרט תקיף וואָס האָט געפרעדיקט און פאַרשפרייט דעם געדאַנק, אַז פרעסע און צייטונג איז גאַר צווייטע אַדער דריטע קאַטעגאָריע, אַז צייטונג איז אַ חלף פאַר אַן אמת'ן שרייבער. ער האָט איבערגעדרייט דעם דעמאָלט-איינגעשטעלטן סדר און געשטעלט דעם דער-הויבענעם צייטונג-שרייבער און צייטונג-בעלעטריסט אויף דער דעפענסיווע. דערצו איז איגנאטאָוו נישט נאָר געווען אַ פרעדיקער פון אַ נייער אַרדנונג, כ'האַב שיר נישט געזאַגט פון אַ נייעם „דיעל“ אין דער ליטעראַטור אונזערער,

אין 1910-1911, נאָר איז טאַקע געווען אַ פּראַקטיצירער פון נייקייט און אַנ-
דערשקייט אין דער אידישער ליטעראַטור. ס'האַט אים אָפּגעגליקט, אַז פון
זיינע פאַרעפנטלעכטע זאַכן האָט מען אָנגעהויבן אָפּצולאַכן. דער עיקר האָבן
געלאַכט די שרייבערס וואָס האָבן שוין געהאַט אַ מעמד. אַזעלכע ריטמישע און
וויגנדיקע זאַצן, ווי איגנאטאָוו האָט דעמאָלט געשריבן, וואָלטן אין דער טעג-
לעכער פרעסע נישט געקענט געדרוקט ווערן. די צייטונג וואָלט זיך געשטעלט
צווישן איגנאטאָוו'ן און דעם דורכשניטלעכן לייענער.

איגנאטאָוו האָט מיט זיין אייגן שרייבן אילוסטרירט דעם אַבסאָלוטן ריס
צווישן שרייבן פאַר דער טעגלעכער פרעסע, און צווישן גיין אויף אינדיווי-
דועלע וועגן און וואַרטן, ביז דער לייענער וועט צום שרייבער דערבלאָנדזשען.
ווען איך האָב אָנגעהויבן אַריינקומען אין קאַפּע, סוף 1919, האָט נאָך גע-
הערשט איגנאטאָוו'ס איינשטעל, די פּונאָויבאַראַפּיקייט פון „איביקייט-שריי-
בער“, לגבי דער פרעסע. דער דערפּאָלגרייכער שרייבער, דער זשורנאַליסט,
אָדער קינסטלער וואָס האָט געפונען אַ באַקוועמע נעסט אין דער טעגלעכער
פרעסע, איז בלויז טאַלערירט געוואָרן. איגנאטאָוו'ס רבי'שער טיש איז שוין
נישט געווען קיין צענטער אין ליטעראַרישן לעבן, אָבער זיין פייערדיקע שנאה
צו דער פרעסע האָט נאָך דאַמינירט. לאַמיר זיי נאָך אַלץ רופן „איביקייט
שרייבער“ — אַט די וואָס האָבן געוואַרעמט עטלעכע לידער אין בוזעם-קעשענע,
האָבן ממש געציטערט, אַז מען וועט זיי געבן אַ שטעלע אין אַ צייטונג. און
טאַמער איז איינער יאָ דערנדיעריקט געוואָרן מיט אַ מער-ווייניק געזיכערטער
פּרנסה, האָט ער זיך פשוט געשעמט פאַר חברים. ער האָט אויף זייערע
פנים'ער קלאַר געלייענט דעם פּסק-דין, אַז ער האָט זיך אַליין אַ מעשה
אָנגעטאָן, אַז ער איז באַגאַנגען קינסטלערישן האַראַקירי.

אויב דאָס קלינגט היפש פאַרצייטיש און נאַאיוו, מעג מען אָבער צוגעבן,
אַז ווען איגנאטאָוו איז געקומען אין 1910, מיטן סטאַזש פון זיין נאָוועלע
„צוויי קרעפטן“ און אָנגעהויבן דעם רעוואָלט קעגן דער צייטונג, איז דער
ווידערשטאַנד געווען אַ געזונטער און, לאַמיר אויך צוגעבן, אַן אידעאָליס-
טישער. דער וואַרעם פון ציניזם האָט זיך געהאַט אַריינגעכאַפט אין דער
פרעסע און אָן איגנאטאָוו'ס קינסטלערישן און אַרגאַניזירטן אויפשטאַנד, וואָלט
די יונגע אידישע ליטעראַטור נישט געהאַט קיין לופט צו אַטעמען. זי וואָלט
גלייך דערשטיקט געוואָרן. איך האָב נישט געזאָגט די ליטעראַטור פון די
„יונגע“, ווייל איגנאטאָוו איז געקומען ווי דער באַשיצער פון אַלע יונגע
טאַלאַנטן, וואָס האָבן פאַרמאַגט פּרישקייט, ניי לשון, און זיך אויסגעצייכנט
מיט אייגנאַרטיקייט.

די צרה מיט איגנאטאָוו'ס קינסטלערישער רבי'שקייט איז געווען, וואָס ער

איז געווען אַ גרויסער קפּדן. מיר געדענקען דאָך פון פרק, אַז אַ קפּדן קען נישט זיין קיין מלמד. ער איז נישט געווען קיין געדולדיקער פאַרטייטשער, נאָר אַ כּעסן. מען האָט באַדאַרפט כאַפּן אויפן וואונק, און טאַמער האָט מען ביי אים גענומען מאַנען טיפּערע און ברייטערע טייטשן, האָט איגנאַטאַוו אָנגע-וואוירן דאָס געדולד און זיך גע'כעס'ט.

איגנאַטאַוו האָט אַלץ וואָס ער האָט פאַרמאַגט, געקראָגן „ברוח הקודש“. ער איז באַשאַנקען געוואָרן מיט קינסטלערישער אינטואַיציע, מיט אַ דראַנג נאָך שיינקייט, וואָס איז פאַר זיין צייט געווען אַ נייס. ער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט צוגעצויגן מאַלערס און געפונען די שייכות צווישן זיי און דעם אי-דישן קינסטלערישן וואָרט. אַפּטמאַל איז דער אידישער מאַלער פאַראַויסגע-לאַפּן דאָס אידישע וואָרט, אָבער איגנאַטאַוו אַליין, אפילו ווען זיינע אַלע חברים זיינען געבליבן הינטערשטעליק, איז נאָכגעלאַפּן דעם מאַדערנעם אי-דישן מאַלער און אים נישט נאָר פאַרשטאַנען, נאָר אפילו אָנגערעגט און אים געגעבן קינסטלערישן אָנשפאַר.

פון 1912 אָן האָט איגנאַטאַוו געשאַפּן אַ קינסטלערישע סביבה, וואָס האָט אידישע מאַלערס און שרייבערס געגעבן דעם באַוואוסטזיין, אַז זיי זיינען אַ טייל פון דער שטרענגער קינסטלערישער אימפעריע, וואָס ביי דער גאַנצער ברייטקייט, איז עס אַ קליין אַריסטאָקראַטיש מדינה'לע, וואָס נעמט אַריין בלויז אויסדערוויילטע.

איגנאַטאַוו איז געווען דער ערשטער וואָס האָט געגעבן אַ טוצן אידישע שרייבערס, וואָס זיינען געווען באַלעמעלאַכעס : שוסטערס, שניידערס, קאַמאַשן-שטעפּערס און הויזפאַרבערס, דאָס געפיל, אַז זיי זיינען די אויסדערוויילטע זין פון אידישן פּאָלק. אַט דער עגאָ איז געווען וויכטיק פאַר דעם וואַוקס פון דער אידישער ליטעראַטור. דערביי האָט דער אידישער שרייבער געשפירט אין דער ני-געוואונענער פריינטשאַפט מיט דעם אידישן מאַלער, אַז מען איז אַ בירגער פון דער קונסט-וועלט.

דער אויפגעהויבענער קאַפּ פון דער אידישער ליטעראַטור איז געווען אַ רעזולטאַט פון איגנאַטאַוו'ס עקשנות. ער האָט געפראַוועט טיש און ער האָט שוין געזען, אַז יעדער איינער וואָס איז צוגעצויגן געוואָרן צום טיש, זאָל ווערן אַ תלמיד, וואָס זאָל אי האַלטן פון רבי'ן, אי פון זיך אַליין.

האַלטן פון רבי'ן איז אָבער געווען אַ וויכטיקער תנאי אויף צו קריגן אַרט ביים טיש. ווען די גאַנצע גרופּע אַרום די ערשטע „שריפטן“, וואָס האָט גע-געבן דעם יוגן אידישן שרייבער אויטאָנאָמיע, האָט געקראָגן זיכערקייט אין זיך און שאַרפע מיינונגען און האָט אָנגעהויבן צו זאָגן דעם רבי'ן אַ דעה, האָט איגנאַטאַוו עס באַטראַכט ווי מרידה.

אין וואָס ס'איז באַשטאַנען די חילוקי-דעות צווישן אים און זיינע חברים, וואָס האָבן נישט געוואָלט אייביק דינען ווי תלמידים, איז מיר נישט אינגאַנצן קלאַר. איך געדענק אפילו, אַז מאַני לייב האָט זיך אויסגע'טענה'ט מיט איג-נאַטאָוו און אים פאַרגעוואַרפן פאַרשידענע דיקטאַטאָרישע און זעלבסט-הער-שערישע גייגונגען, אָבער די פאַקטן ווי פאַקטן ווערן בלייכער אין אַנבליק פון אַפגעלאָפּענע יאָרן. די „שריפטן“ זיינען זיך נישט צעפאַלן איבער די אויסער-לעכע מחלוקת'ן, נאָר די צייט האָט די „שריפטן“ אומגעוואַרפן. אינגאַטאָוו האָט קיינמאַל נישט געוואָלט אויפגעבן זיין ראָלע פון קינסטלערישן רבי'ן און מדריך, אָבער זיינע תלמידים זיינען ביסלעכווייז אַוועק פון אים. אייזלאַנד איז געוואָרן רבי פאַר זיך, זישאָ לאַנדוי האָט אַוודאי געפאַרעט רבי'שע שטיק, געזאָגט תורה ביים טיש, און מאַני לייב האָט מיט זיין גראַציעזער, פאַנטאַמי-מישער, קינסטלערישער דיאַלעקטיק אויך געקראָגן אייגענע געשוואַוירענע תלמידים. וועגן אַפאַטאָשו'ן איז אַפגערעדט. יענער האָט זיך אַ ניכטערער פריער פון אַלעמען אַרויסגעכאַפט פון דעם שטיבל און גענומען שטעלן אייגענע פיס.

דאָס געהערט אַלץ צו דער געשיכטע פון דער נייער אידישער ליטעראַ-טור, און אַז זי וועט אַמאַל געשריבן ווערן, לאַמיר האָפן וועט מען שרייבן, נישט נאָר טוב ספעציע — הומאַרלאָזער אייביקייט, נאָר מען וועט אויך פאַר-צייכענען די אַלע אינגלשע טריט און אינגלשע רעוואָלטן, וואָס זיינען פונקט אַזוי אינטערעסאַנט, ווי די רייסערייען און פאַריסענע קריגערייען פון ענ-לעכע ליטעראַרישע שולעס, אין ענגלאַנד, פראַנקרייך און רוסלאַנד. כ'זוייס נישט אויף וואָס מען וואַרט מיט אַזאַ געשיכטע. ס'זיינען שוין באַלד נישט גע-בליבן די „דיאַקעס“ פון יענע צייטן, וואָס זאָלן אַנשרייבן דעם „בילי ליוודי“ פון יענער פאַרגאַנגענער עפאַכע, די יאָרן פון 1910 ביז 1920.

ווייל דער היפּנאָטישער איינפלוס פון אינגאַטאָוו'ס פּערזענלעכקייט און די הערשאַפט פון די „יונגע“ האָט געדויערט ניט מער ווי אַ דעקאַדע. אָבער דער יאָר צענדליק איז געווען אַ מזל-ברכה/דיקער. ס'איז דאָ נישט דאָס פּלאַץ ווידער אויסצורעכענען, וואָס די „יונגע“ האָבן געבראַכט דער אידישער לי-טעראַטור, אָבער פאַר די אַלע מתנות וואָס זיי האָבן געבראַכט, האָט מען אויך שטאַרק צו פאַרדאַנקען דעם פאַר'עקשנ'טן אויטאָדיקאַט — דוד אינגאַטאָוו. ער האָט אַלץ געכאַפט מיט אינטואַיציע. ער האָט פאַרמאַגט זייער ווייניק סאָליד וויסן, אָבער מאַלערס האָבן זיך צוגעהערט צו זיין מבינות און יונגע שרייבערס האָבן געזען עמקות אין זיין אַנגעוואונקען וואַרט. ווייל דער פונ-דאַמענט זיינער איז נישט געווען קיין זיכערער, האָט ער זיך גענייטיקט אין אַבסאָלוטער געהאַרכיקייט. אַזוי גיך ווי מען האָט אַנגעוואוירן די יראה פאַר

דעם רבי'ן — און דער רבי איז געווען קפדן גענוג צו פאָדערן יראה — האָט זיך דעם רבי'נס זעלבסטזיכערקייט גענומען קרישלען.

אינגאַטאָוו האָט זיך אַ לעבן לאַנג געראַנגלט אין זיינע אייגענע ווערק, צווישן קונסט און מאָראַל. זיין באַגריף פון אידישער מאָראַל איז געווען אַן אינ-טואַיטיוו-אויפגעכאַפּטער פון פאַרשיידענע טייטשמערישע מעשה-ביכלעך. אָבער גראַד אים האָט זיך געוואַלט שרייבן אידישע ספרים, וואָס זאָלן אין זיך אויך כולל זיין אַלע לעצטע גרימאַסן פון וועלט-קונסט. די גרימאַסן פון וועלט-קונסט זיינען צו אים דערגאַנגען פון דערווייטערטע ווייטן. ווען אינגאַטאָוו האָט פאַרלוירן זיין קעלונג, איז ער פאַרבליבן מיט זיך אַליין און זיך אַליין געפירט אויף די וועגן פון אידישן מעשה-ביכל, און פון דעם ראַמאַן, וואָס האָט באַדאַרפט שאַפן דאָס נייע אידישע לעבן, מיט דעם נייעם אידישן העלד.

וועדליק דעם איינגעבוירענעם ריטם, וואָס זיין פּראָזע פאַרמאַגט, און וואָס באַרויבט זי אָפט פון אַ סך מענלעכער קראַפט, האָב איך תמיד געהאַט דעם איינדרוק, אַז אינגאַטאָוו איז גיכער אַ ניט-געוואָרענער פּאַעט, ווי אַ געוואָרענער פּראָזע-שרייבער. מיר דאַכט זיך, אַז דער גרעסטער חיסרון אינגאַטאָוו'ס איז געווען זיין גדלות, וואָס שרייט אַרויס פון צווישן די שורות: מאַכט אַ וואַרע — ס'קומט אַ גרויסער געדאַנק, אַ גרויסער זאַג, אַדער אַ פאַרכאַפּנדיק בילד. אפילו אין זיין עטיק, וואָס ער איז ניט מיד געוואָרן צו פּרעדיקן אין זיינע מעשה'לעך, און אין די גרעסערע ווערק, איז עניוּת געוויקלט אין גדלות.

מיר דאַכט זיך, אַז „פיבי“, זיין נאַאיווע נאַוועלע, וואָס געהערט צו די אַנהויבערישע טריט זיינע, און וואָס איז געווען אונטערן איינפלוס פון האַמ-סונען, איז נאָך אַלץ דאָס גאַנצסטע ווערק, וואָס ער האָט אָנגעשריבן. אין יענעם ווערק איז פאַראַן דער ציטער פון יונגער און געוואַנטער ליבע, וואָס איז דע-מאַלט געווען אַ ניס אין דער יידישער ליטעראַטור. „פיבי“ איז דעם מחבר נישט געווען איבער די כוחות. פון אַלץ וואָס ער האָט שפּעטער געשריבן, האָט מען געקראַגן דעם איינדרוק, אַז ער האָט זיך שרייבנדיק אַרויסגעשלאַגן פון די כוחות. ער איז באַשאַפן געוואָרן צו טאָן קליינע פּרעציזע אַרבעט און אים האָט דווקא געצויגן צו גרויסע לייוונטן.

ער האָט זיינע חברים און אַמאָליקע תלמידים שטאַרק ליב געהאַט, אָבער ער האָט זיך פון זיי אָפּגעקערט, שרייבעריש אָפּגעקערט. אין זיין שרייבן איז געווען אַ פאַרגליווערטע יחידישקייט. שרייבערס באַאיינפלוסן זיך איינע די אַנדערע, אומבאַוואוסט. ער האָט נאָענט נישט צוגעלאָזט צו זיך קיין וואַרט פון אַ חבר, הגם ער האָט זיינע חברים געלייענט.

איך וואַלט אויך געקאַנט דערציילן אינטערעסאַנטע דערמאַנונגען וועגן צוזאַמענטרעפן מיט אים, אָבער כ'האַב גראַד געוואַלט שרייבן וועגן אינגאַטאָוו'ן

פון שטאַנדפונקט פון זיינע אייגענע חברים פון יענער צייט, ווען מיר, די אינגערע, זענען נאָר וואָס געקומען פאַרצוזעצן דעם אומברחמנות'דיקן לייטעראַרישן חד גדיא. אָבער כ'וועל בלויז איבערגעבן אַן איינציקן עפיוזאָד, וואָס וועט אַרויסברענגען איגנאטאָוו'ס פאַר'עקשנ'טע התבודדות, כ'וועל עס מוזן אילוסטרירן דורך אַ בריוו.

מיין „ווען יאָש איז געפאַרן“ איז דערשינען אין 1938. דעם זעקסטן דעצעמבער, 1946, דאָס הייסט מיט אַכט, אָדער אפשר מיט ניין יאָר שפעטער, האָב איך פון איגנאטאָוו'ן באַקומען דאָס דאָזיקע כאַראַקטעריסטישע בריוול. איך ברענג עס זיכער ניט צוליב די וואַרעמע מיינונגען, נאָר כדי אַרויסצו-ברענגען דעם פּונאוויבנאַרפיקן פּונדערווייטנס, וואָס דוד איגנאטאָוו האָט אַזוי עקשנות'דיק אָנגעהאַלטן. אַט איז דאָס קורצע בריוול:

גלאַטשטיין

אייער בוך „ווען יאָש איז געפאַרן“ האָב איך דערהאַלטן פון איין אין יאָר 1938. דורכגעלייענט האָב איך דאָס ערשט איצט. און קלאַר איז מיר געוואָרן אַז עס לוינט זיך אָנצושרייבן אַ בוך וואָס איז גוט. אַ גוט בוך האָט אַ סך געדולד און קען דערווייזן צו וואַרטן און אויפמאַען וואָס עס קומט דעם. אַט די אַלע יאָרן וואָס דאָס בוך איז געשטאַנען ביי מיר אין ביכער שאַפּע, האָבן פון דעם גאַרניט געמינערט. עס איז פריש און וויברירט מיט לעבן. עס איז אַ קאַליידעסקאַפּ פון מענטשן און מענטשן. אַ דרויסנדיק, אָבער אַ פּערזענלעך אויג קוקט אויף אַלעמען און מישט און קנעט אַריין אין אַלץ און אַלעמען פּערזענלעכע רעפּלעקסן, איבער-לעבונגען און אַפּשאַצונגען. איר פאַרט און עס פאַרט אַ גאַנצע וועלט מיט אייך. נעמט אָן מיין וואַרעמע האַנטדרוק, גלאַטשטיין.

אייער א י ג נ א ט א ו

אָודאי האָבן ביכער געדולד צו וואַרטן. אָבער אַז שרייבער-קאַלעגן זאָלן האָבן געדולד צו וואַרטן אַכט-ניין יאָר ביז זיי נעמען אַרויס אַ צוגעשיקט בוך פון שאַפּע, איז אַ גבורה, וואָס בלויז איגנאטאָוו האָט געקאַנט באַווייזן. איך זאָג גבורה — אַן שום איראַניע. כ'מיין קאַנטראַל איבער זיך און השגחה נישט נאָכצוגעבן דעם יצר און לייענען ווען אַלע לייענען, נאָר שיקן אַן אומדערוואַר-טן, שטאַרק פאַרשפּעטיקטן האַנט-דרוק, בכדי צו אילוסטרירן דעם געדאַנק פון אייביקייט.

אין דער געשיכטע פון דער נייער אידישער ליטעראַטור וועט דוד איגנאָוו טאָוו פאַרנעמען עטלעכע קאַפיטלען. ער אַליין, ווי אַ קינסטלער וועט אויך ערשט ווי געהעריק אָפּגעשאַצט ווערן מיט יאָרן שפעטער. דאָס לעצטע בוך

זיינס „גדעון — אַ טראַגעדיע אין צוויי און צוואַנציק מגילות“, איז אפשר דאָס כאַראַקטעריסטישע פון איגנאַטאַוו'ס פען. אַלע זיינע פּאַזיטיווע דערגרייכונגען און אַלע זיינע איבערכוהות/דיקע פליענישן זענען פאַראַן אין דעם ווערק. אַ טייל ווערק זיינע וועלן זיכער אויסהאַלטן זיין אייגענע פּראָבע, צו קענען שטיין געדולדיק אין אַ שאַפּע שיינע עטלעכע יאָר, און מען זאָל זיי שפּעטער קענען לויבן פאַר זייערע ניט־אַנגעוואוירענע קינסטלערישע מעלות.

ראובן אייזלאַנד'ס בוך מיט דערמאָנונגען „פון אונזער פּרילינג“ איז ביי מיר געלעגן עטלעכע חדשים און איך האָב זיך דערצו נישט צוגערירט דערפאַר, ווייל דאָס בוך איז צו מיר דערגאַנגען מיט אַ סך פאַראויסלויפּערישע רכילות'לעך, אַז דאָרט „טוט זיך טאָן“ מיט פאַרשידענע קלענערע און גרעסערע סקאַנדאַלעכלעך, מיט אַפּדעקונגען און אויפּדעקונגען און מיט ניט־געטאַרטע דערציילענישן פון פּריוואַטע זאַכן, וואָס זיינען פּיקאַנט ביז גאַר, דאָס הייסט, מען דאַרף אויף זיי אַנשרייען נאָכדעם ווי מען האָט אַליין הנאה פון זיי.

מײן לעצטער צוזאַמענשטויס — אויב מ'קאָן עס אַזוי רופן — מיט דעם דיכטער אייזלאַנד, איז געווען וועגן „דאָס געזאַנג פון הירש“, אַ פּאַעמע וואָס האָט געזאָלט אויפּדעקן די פּאַגאַניסטישע שיינקייט פון אונזער שטרענגער אמונה. איך האָב זייער שאַרף געשריבן פון דעם דאָזיקן פּראַווו, און דער דיכטער אייזלאַנד האָט עס אויפּגענומען מיט זיין געוויינלעכער עלעגאַנץ און אַמערי־קאַנער טאַלעראַנץ, וואָס ער האָט תמיד פאַרמאַגט, נישט ווי אַן אַנשטעל, נאָר ממש ווייל ער האָט דערלאָזט יענעמס מיינונג; דערלאָזט, אָבער נישט רעס־פּעקטירט. דערלאָזן אַליין איז שוין געווען אַ זעלטנהייט, נישט נאָר ביי די „יונגע“, נאָר בכלל ביי יונגע פּאַעטן. אייזלאַנד האָט די אויסערלעכע טאַלע־ראַנץ צו וויכוח און צו אַנדערע מיינונגען אויפּגעאַלטן אין זיך ביז זיינע רייפּע יאָרן. אַ ליד איז ביי אים געווען אַ דעמאָנסטראַציע פון שורות, וואָס איבער זיי דאַרפן געאַמפּערט ווערן אמת'ע און נישט־אמת'ע מיינונגען. פאַר־שטייט זיך, אַז דעם אמת האָט ער געוואוסט און פאַרטיידיקט, אָבער דעם ניט־אמת האָט ער טאַלערירט, ווייל ס'האָט אים געגעבן אַ געלעגנהייט צו טעאַרעטיזירן, ער האָט עס פונקט אַזוי שטאַרק ליב געהאַט ווי שרייבן לידער. נאָכדעם ווי איך האָב אויפּריינדלעך אויפּגענומען די רואיקע שניצערײען פון זיין „הירש־געזאַנג“, דער עיקר דערפאַר ווייל זיי זיינען געשריבן געוואָרן אין אונזערע ערגסטע שרעק־און־פאַניק יאָרן, ווען מיר איז שווער געווען צו באַנעמען אַזאַ באַווייז פון שלווה און פּרידן מיט זיך, אין אַן עת צרה פאַר כלל ישראל, האָט ער מיר געשריבן אַ שטיל בריווול, וואָס ס'האָט אין אים נישט געבלאָזן אפילו דאָס מינדסטע ווינטל פון פאַראיבל. דער דיכטער האָט געבראַכט עטלעכע ראיות און זייער זייטיק און קיל דעבאַטירט מיט מײן

שטאַנדפוקט, אין איינקלאַנג מיט זיינע מיינונגען וועגן דער גערעכטיקייט פון שיינקייט. אזא קילקייט אַנטוואָפנט געוויינלעך בעת מען קעמפט, אָבער נאָכן קאַמף רופט עס אַרויס חרטה-געפילן, אויב מען האָט נישט אַביסל איבער-געכאַפט די מאָס, און צי האָט מען נישט באַדאַרפט זאָגן וואָס מען האָט געזאָגט, מיט דער זעלביקער מאָס קילקייט, ווי דער געליטענער.

דערפאַר אַז ס'איז מיר אָנגעקומען ראובן אייזלאַנד'ס בוך מיט די אויטאָ-ביאָגראַפישע סקיצן וועגן דער גרופע חברים, וואָס זייער יונגשאַפט איז כמעט געוואָרן דער נאָמען פון אַ גאַנצער באַוועגונג, האָב איך נישט געהאַט קיין גרויסן חשק זיך צוצורירן דערצו, ווייל כ'האַב פאַרשטאַנען פון די פאַרשידענע אונטערגעטראַגענע קאַמענטאַרן, וואָס איך האָב געהערט, אַז איך וועל אפשר זיך אַרויסכאַפן מיט אַ וואָרט, וואָס איך וואָלט שפּעטער אויף דעם חרטה געהאַט, ספּעציעל דערפאַר, ווייל דאָס וואָלט פאַרשעמט אָפּגעשפרונגען, אין באַריר מיט אייזלאַנד'ס טאַלעראַנץ.

פּונדאָנען איז צו דעם גרויס-ראַדאָמישלער פּאַעט געקומען אזא איבער-לעכע נייגונג צו טעאַרעטיזירונגען? פּונדאָנען האָט ער בכלל באַנומען לידער ווי אַ זייגער-מאַכער, וואָס צענעמט דאָס געווערק און לייגט אָפּ אַלע קליינע שרייפלעך און לייגט זיי שפּעטער צוזאַמען? קיין גרויסן באַגאַוז וויסן האָט אייזלאַנד נישט געבראַכט מיט זיך קיין אַמעריקע, און דאָ איז אים אויך נישט אויסגעקומען צו לייענען צופיל ביכלעך וועגן קונסט, אָבער ס'איז אין אים איינגעבוירן געוואָרן אַן עכטע פאַרקניפונג מיט ליד, וואָס איז ביי אים געווען ווי לופט פאַר די לונגען, מער נאָך ווי ביי אַלע „יונגע“. ביי די אַנדערע „יונגע“ האָט ליד קודם כל געמיינט — זייער ליד, און אַלע אזוי-גערופענע טעאַרעטישע פּשט'לעך האָבן געפירט צום אייגענעם ליד. אָבער אייזלאַנד איז געווען ברייט און געזען יענעם ליד. אפילו ווען ער האָט עס פיינט געהאַט, האָט ער עס אויפגענומען מיט דער ליבשאַפט פון אַ גוטן יעגער, וואָס זעט פאַר זיך אַ ציל. ווען ער איז געזעסן ביים טישל אין קאַפע און גערעדט וועגן יענעם ליד, אָפּטמאַל וועגן דעם ליד פון זיין מיטשמועסער, האָט ער געקאַנט זיין זייער שאַרף, מיט גרויס איידלקייט צום מענטש אַליין, וועמען ער האָט נאָכן אַנשרייבן דאָס ליד באַטראַכט בלויז ווי אַ דעבאַטאַנט, וועמען מען דאַרף אַוועק'הרג'ענען. ער האָט געקאַנט צעפאַלמעסן דאָס ליד מיט אַכזריות, וואָס איז ביי אים געווען אַ לשם שמים'דיקע. ער האָט דערוואָרט אַז דער מיטשמועס-סער זאָל זיך אויך אָפּטיילן פון זיין אייגן ליד, און ווערן נישט מער ווי אַ צד אין אַ דעבאַטע, וועגן שלעכטע אָדער גוטע שורות.

אַלע ווייסן ווי ליב ס'איז אַ דיכטער די באַזונדערע שורה, דאָס באַזונדערע וואָרט, אָבער די „יונגע“ האָבן שטאַרק איבערגעטריבן. זיי האָבן צעשורה'ט

יעדער ליד און עס צעגלידערט אַזוי, אַז דער אינהאַלט האָט קיינמאָל קיין שליסל נישט געהאַט איבער דעם ליד גופא. דער צוזאַמענשטעל פון די גוטע שורות האָט באַדאַרפט מוזיקאַליש (אין דעם סאַמע ערגסטן מעטרישן זין פון וואָרט, ווייל מיטן אויסנאַם פון דילאַנען, זיינען די "יונגע" נישט געווען קיין ליבהאַבערס, אָפּשאַצערס און פאַרשטייערס פון מוזיק) שאַפן אַ שטימונג, וואָס האָט געפּלהאַפטיק געהאַלטן די שורות צוזאַמען.

ראובן אייזלאַנד האָט געקאַנט שיינ רעדן וועגן די דאָזיקע שטימונג-שורות. ער האָט גערעדט מיט אַ טעכנישער פאַרשטענדליכייט, וואָס איז נאָך אין יענער צייט געווען אַ זעלטנהייט. ווען ער האָט טעאָרעטיזירט ביים טישל, האָט דער גרויס־ראַדאַמישלער איד געמאַכט אַן איינדרוק, ווי ער וואָלט געקומען פון אַ גרויסער פּאָעטישער טראַדיציע, פון אַ פּאָעטישן יחוס, וואָס האָט גע-לייגט אַ חותם אויף זיין גאַנצער דערציאונג. לידער זיינען "זעלבסטפאַרשטענד-לעך" געוואָרן דאָס אייבערשטע פון שטייסל, און שורות — די דאָמינירנ-דיקסטע זאָך אין מענטשלעכן לעבן.

ער האָט בעסער גערעדט ווי געשריבן לידער. די "יונגע" האָבן אים גע-האַלטן פאַר זייער אויסקעמפער פון פּאָזיציעס, זיי האָבן דערפאַר אָפט פאַרזען זיין אייגענעם צושטייער צו דער אידישער פּאָעזיע, וואָס איז געווען גרעסער, ווי אייזלאַנד אַליין האָט אין זיין באַשיידנקייט און טעאָרעטיזירנדיקן אייפער באַ-מערקט. ער האָט זיך איינגעלעבט אין אַ ראַלע פון אַ דעמאָנסטראַטאָר פון ליי-דער־שאַפּעריי, און כסדר דעמאָנסטרירט, מיט גרויס ליבע און איבערגעבנקייט, די סחורה פון זיינע פריינט. קיינער האָט אַזוי נישט איבערגעגעבן דעם טעם פון אַ וועגנדיקער שורה, דעם פיזישן טעם, ווי ער, וואָס האָט די שורה גע-הוידעט אויף דעם צונג, און איר געגעבן די מוזיקאַלישע לופטיקייט, וואָס ער האָט געזען אין ליד, דער עיקר אין דער גוטער מוסטער־סחורה פון זיינע חברים. ווי יעדער דיכטער האָט ער אַליין געזינדיקט קעגן זיינע אייגענע טע-אַריעס. ער איז געווען פון די ערשטע, וואָס איז געקומען מיט אַ פּולער אינ-האַלטלעכקייט. די יוגנט־לידער זיינען באמת געווען רעוואָלוציאַנער, ווייל זיי זיינען געווען לידער פון אַרעמשאַפט, וואָס האָבן איבערגעגעבן די גענעצדיקע אינהאַלטלעכקייט פון דעם מענטשן וועמענס שעה'ן זיינען נישט זיינע, נאָר פאַרדונגענע. אים איז געגאַנגען אין שאַפן פּאָעזיע פון דער גוואַל-טיקער וואַכעדיקייט פון לעבן, פאַנגען די גרויע רגע'ס אין נעצן פון געמאַסטע-נעם און דיסציפּלינירטן אויסברוך. קיינעם פון זיינע חברים איז עס אין אָנהויב אַזוי נישט געלונגען ווי אים: בעת זישא לאַנדוי האָט "געשפיגן אויף דער סטעליע", איז אייזלאַנד'ן, שוין אין זיינע ערשטע לידער, געלונגען צו שרייבן מיט שטילער פּאָעטיק וועגן דעם מאַן און ווייב צעשייד אַלע אינדערפרי —

האָסטו דיר דיין פּרישטיק, אין פּאַפּירן זעקל
ליגן ברויט און עפל. נעם זיי מיט.
זיי נאָר שטילער. וועק די קינדער ניט
און אָט וואָרט. זע, מאַך צורעכט דיין רעקל.
אַ גוטן טאָג!

גיי געזונטערהייט און קום געזונטערהייט צוריק.

כמעט מיט כינעזישער רואיקייט (איזלאַנד האָט אגב געמאַכט איבערזע-
צונגען פון כינעזישער פּאַעזיע) באַשרייבט ער דאָס געוויינלעכע שטיל לעבן
פון אַ פּרימאַרגן אין אַ הויז —

מיד נישט אויסגעשלאָפּן גייט אַרום די פרוי.

די פּאַנטאַפּל קלאָפּן וואַכעדיק און גרוי.

אַבער אין דעם שטילן לעבן רייסט זיך אַן אינהאַלט, אַן אינהאַלט וואָס די
„יונגע“ האָבן שפּעטער געזוכט צו אונטערדריקן, און וואָס צו אים זיינען זיי
צוריקגעקומען אין די רייפערע יאָרן. די רעאַליסטישע און פּראַסטע „ברויט
מיט עפל“ אין פּאַפּירענעם זעקל, וואָס זיינען געווען דעם אַרבעטערס מיטאַג,
זיינען שפּעטער ביים פּאַעט איזלאַנד פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין מאַלערישן
שטיל־לעבן. אַלע „יונגע“ האָבן בכלל געזוכט קרובעשאַפט מיט דער רואיקער
מאַלעריי, און זיי זיינען געווען גליקלעך, ווען זיי איז געלונגען צו דערגיין צום
אמת'ן שטיל־לעבן פון אומאינהאַלטלעכקייט. כ'בוץ דעם אויסדרוק, ווייל ס'איז
אפשר אַ סך גערעכטער צו די אַנהויבן פון דער גרופע, ווי דאָס וואָרט —
אינהאַלטלאַזיקייט.

ברויט און קעז און האַניק אַפּן פּראַסטן טיש.

גאַלדיק רופט צו זיך דער טיי,

אין דינע גלעזער צוריק,

און גרינלעך קיל און פריש.

ווינקט דער וואַסער־קרוג באַצויגן מיט טוי.

דער אַמאַליקער שטילער אינהאַלט, הינטער דער שטילקייט פון אַ נייעם
פּראַלעטאַרישן טאָג, אין דער דעמאָלטיקער אידישער פּאַעזיע, פון פּראַטעסט
און צאָרן קעגן שאַפּ, איז דאָ ביי איזלאַנד'ן אינגאַנצן פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין
אויטענטיש מאַלערישן שטיל־לעבן. די לידער פון שטיל־לעבן מיט דער פיזי-
שע פּאַרונג פון ברויט און קעז און פּרוכט —

ווי קילע, פולע בריסט, מיט אַ באַהאַלטן פייער,

ליגן שווערע טרויבן לעבן ברוינע

מענלעך־לאַנגע באַרן.

— האָבן דעמאַלט אין זייער צייט געמאַכט אַ פּוראַר, און זיי האָבן עס פּאַרדינט.

דער דיכטער אייזלאַנד האָט דעמאָנסטרירט אויף זיין קינסטלעריש־טעאָרעטישן שטייגער, וואָס מען קאָן טאָן, לויט זיין מיינונג, וואָס מען דאַרף טאָן מיטן אידישן ליד.

אייזלאַנד האָט אַ סך דערגרייכט. ער וואָלט אָבער דערגרייכט נאָך מער, ווען ער וואָלט זיך נישט אויסגעשמועסט צופיל וועגן זין פון ליד און שורה; ווען ער וואָלט געדענקט אין זיך אַליין און ווען ער וואָלט געוואוסט, אַז אַ שורה פון אַ ליד איז נישט נאָר אַ ראיה, ווי אַ ליד דאַרף געשריבן ווערן, נאָר אַז אין תוך איז אַ שורה אַ פאַרצייכענונג פון דעם דיכטער'ס אינטענסיוו לעבן. אייזלאַנד האָט זיך אַליין פאַרשאַטנט, ווייל זיין ליבשאַפט איז געווען גרויס פאַר די ווערטער פון זיינע חברים. זיין ליד ווי „זישא לאַנדוי ליענט אַ ליד“ איז פול מיט באַוואונדערונג פאַרן חבר'ס וואָרט —

די בלויע אויגן שמייכלען
און לייכטן שקאַציש אויף;
אַ וואָרט אַ שאַרפט פאַרלירט זיך
און חכמה הענגט דערויף.
אַט בייסט אַ שורה ציינער
זיך אין ליפ אַריין;
די צונג פאַרזוכט די ווערטער
און פראוואוט זיי אויס ווי וויין.

„די צונג פאַרזוכט די ווערטער און פראוואוט זיי אויס ווי וויין“ איז גיכער געווען דער אופן, ווי אייזלאַנד אַליין האָט טועם געווען אַ חבר'ס אַ ליד, אָבער ער האָט עס צוגעשריבן לאַנדוי'ן. נאָר אַפילו אין דעם ליד איז פאַראַן מער קאָנקרעטער אויסדרוק, ווי אין די דעמאָלטיקע לידער פון זיינע חברים, וואָס האָבן נישט געקאָנט קאָנקרעטיזירן, נאָר איבערגעבן די רויכקייט פון אַ שטימונג.

געווען אַ מאַמענט אין אייזלאַנד'ס שאַפונג, ווען ער האָט זיך דערמאָנט אין זיין אינגעבוירענער אינהאַלטלעכקייט, וואָס ער האָט געוויינלעך אונטער־דריקט ווי אַ סתירה צו זיינע טעאָריעס וועגן פּאָעזיע — דאָס איז געווען ווען ער האָט באַרייכערט די אידישע פּאָעזיע מיט זיין גרויסצוגיקער פּאָעמע וועגן דער שטאַט טאַרנאָוו. אייזלאַנד האָט אין דעם ליד זיך דערהויבן איבער בלויזער שטימונגפולער נאַסטאַלגיע. ער האָט געגעבן דיכטערישע זכרונות. ער האָט זיך אין דעם ליד נישט געצאַמט אין גראַם, נאָר ער האָט זיינע שורות אויסגעזונגען אין ווייסן פּערו. אויך דאָ איז ער געקומען מיט זיינע סענזועלע פאַרצייכענונגען פון ריחות און טעמ'ן, אָבער אין דעם ליד „טאַרנאָוו“

זיינען די דאזיקע דערמאנונגען געווען פרוסטיש, מילשטיינער פון אינהאלט, אין ים פון כוואליענדיקע שטימונגען.

עס שמעקט מיט זאפראן, נעגעלעך און ענגלישן געווירץ,

מיט זיסן צוקערוארג און שארפן קימל,

מיט ריחות פון געוואנטן און מיט ראסט פון אייזן,

און מיט דער קעלט פון לאנגע שטאבעס שטאל.

די ערשטע שורות האבן גלייך אָנגעזאָגט אַ צוריקגיין אין אייזלאַנד'ס דיכטערשער קאַריערע, ווייל דאָ איז דאָס שטיל לעבן נישט נאָר געפאַרט פאַרן אויג, נאָר אויך פאַר דעם חוש־הזכרון, דעם צוריקרוף פון עכטער דערמאנונג, פון שטייגער.

אייזלאַנד האָט עובר געווען אויף אַ סך פון זיינע אייגענע לאַרן. ער

איז אפילו אַריינגעפאַלן, נישטאַגעדאַכט, אין „פּראָזע“ —

און כאָטש דאָס אינגל שלאָפט שוין לאַנג —

זיין מאַמע האָט פון אים די שטיוול אָפּגעצויגן.

דאָס העמד אים אויסגעטאָן

אַ וואַרעמען געלייגט אין בעט,

און איז מיט ווייכע טריט פאַרשוואַנדן,

דאָך הערט ער נאָך ווי ס'טריפן שווער דעם זיידנס רייד

און אים איז גוט,

און אַלעס מיטש אינאיינעם זיך צונויף:

דער אַלטער סאַנדזער, ווי זיין שטייגער שטאַלץ און ביזן,

דער סאַדאָגורער מילד און איידל, מיט די ווייכע אויגן,

דער קלוגער בעלזער מיט אַ לאַנגע ליולקע אינס מויל,

די ראָפּשיצער אין קאַפּטאַנעס אַן קלאַפּן,

מיט אויפגעשטעלטע בלויע סאַמעט־קראַנגס,

מיט סאַמעטענע מאַנקעטן,

און ברייטע שוואַרצע אַטלאַס־גאַרטלען.

אייזלאַנד'ס אמתע לידער פאַרמאַגן אַ סך אַזעלכע מאַמענטן, ווען אים

האָט זיך איינגעגעבן צו פאַרלאָזן די פּאַזיציע פון אַ טעאַרעטישן אויסקעמפּער

פון יענעם לידער, און זיך באַהאַלטן אין זיין חדר מיוחד. דעמאָלט זיינען די

שורות זיינע נישט בלויז שטימונג־בריקלעך, נאָר זיי זיינען אָנגעלאָדן מיט

לעבעדיקן אינהאַלט.

„190 אידיש“

רען י. י. סיגאל וואָלט נישט געווען אַזאַ גוואַלטיקער עושר פון אידישער אַרעמקייט, ווען ער וואַלט געקענט זיך פאַרקליינען, כדי נישט צו בלענדן און פאַרבלענדן מיט זיין ברייטער נגידה'שאַפט פון אידיש האָב און גוטס, וואַלט אַ סך מענטשן געקענט צוקומען צו אים נענטער אים בעסער דערוען און אים שאַצן. מיט זעקס יאָר צוריק האָט ער אַרויסגעגעבן זיין צענט בוך לידער, פון איבער 500 זייטן, און אַט האָט ער ווידער אַרויסגעגעבן אַ בוך לידער פון קנאַפּע 600 זייטן. צען פּאַעטן, און גוטע פּאַעטן, וואַלטן געקענט מאַכן אַ שייַן און רחבותדיק פּאַעטיש לעבן פון זיין ניי בוך, וואָס איז אייגנטלעך אַ דיכטערישער טאַג-בוך, אָן דעם מינדסטן איבערהיפּ — פון איין גרויסן דיכטער.

סיגאל גיט זיך איבער טאַג־טעגלעך צום אידישן וואָרט, וואָס איז זיין מודה אני און זיין קריאת שמע. אין דער נישט־אויסגעוועפטער פרומקייט פאַר־לירט נישט זיין ליד די מאָס פון שיינקייט, וואָס מיט איר מעסטן אַלע גרויסע פּאַעטן די רייד וואָס זיינען זיי צוגעשפּאַרט געוואָרן. סיגאל האָט נישט מורא פאַר דער פּאַעטישער טאַג־טעגלעכקייט און אוודאי נישט פאַר דער אידישער גרוי־וואַכעדיקייט. ער פאַרמאָגט די ווערטער צו דערהויבן יעדער אַריינגע־שריבענע שורה פון זיינע מערקווירדיקע פאַרצייכענונגען, וואָס ציטערן אויף אַזוי גיך, ווי ער גיט אַ קלאַפּ אָן אין סאַמע ערשטן וואָרט פון דער ערשטער שורה. אַלץ, אפילו דאָס פשוט־סטע וואָרט, ווערט ביי אים פאַרוואַנדלט אין דערהויבונג. ער פאַרמאָגט אַ טיפע איינהערעוודיקע זעעוודיקייט, וואָס ביי אַנדערע איז עס אַ קוים־געאַנטער גליקלעכער מאַמענט, אַ מאַמענט וואָס דאַרף ערשט וואָרטן, אַז טעג און וואַכן זאָלן שאַפן דערפון אַ ליד. ביי אים שאַפט יעדער מאַמענט זיין אייגענע גייסטיקע אַנשטימונג. ער ענטפּערט אָפּ אויף דער מוזיק פון יעדער שורה, וואָס קומט צו אים גוטוואַכן ביטן און ער גיט איר אַ אידישן תיקון.

די צופילקייט זיינע איז נישט קיין איבערשוים, נאָר טייערע געבענשטע שפע. מיר זיינען פשוט נישט צוגעוואוינט צו אַזאַ ראַטשילד פון גרויסצוגיקן אויפגעזונגענעם און צוגעפאַסטן אידישן דלות. מיר האָבן שוין לאַנג נישט פאַרמאָגט אַזאַ געבענשטן שרייבער, וואָס גיט אַזוי ברייט, ווייל ער פאַרמאָגט

אָזויפיל; מיר האָבן שוין לאַנג נישט געהאַט אַזאַ טייערע היילעוודיקע אידישע פּעדער, וואָס ווייסט אַזוי דעם הייליקן ווערט פון אונזער צעבראַכנקייט —

און מען טרינקט פון אַ טשערעפּ וואָסער

און מען האָט דערפון אַ גאַנצע הנאה.

אַזוי קען מען מיט ברכה און אהבה

בענטשן ערלעך די יאָרן די גראַע.

י. י. סיגאַל'ס ניי בוך לידער — „ספר אידיש“ איז אַ געשעעניש אין אונזער ליטעראַטור. ס'איז אַ בוך וואָס גיט אונזער ליטעראַטור האַפט, אַנזען און באַטייטונג. גרויסע ביכער זענען פּייערלעכע דאַטעס אין יעדער ליטעראַטור. זיי זענען נישט נאָר פּערזענלעכע ביאָגראַפישע מילשטיינער פאַר די שרייבער אַליין, נאָר זיי זענען אויך גרויסע צייכנס און שטאַפּלס אין דער ביאָגראַפיע פון אַ ליטעראַטור, וואָס פאַרמאָגט אַן אייגן לעבן, מיט אירע ירידות און עליות. סיגאַל'ס בוך איז נישט קיין ענג-פּערזענלעך בוך, נאָר אַ ברייט-האַרציק געשאַנק, ווייל ס'גיט דער ליטעראַטור אונזערער אַ געלעגנ-הייט אויפצוהויבן דעם קאַפּ, ווי אין די צייטן, ווען מענדעלע איז געקומען מיט זיין שלמה ר' חיימס, שלום עליכם מיט זיין טביה אָדער מנחם מענדל; פּרץ מיט זיינע פּאַלקסטימלעכע מעשות. גראַד איז סיגאַל'ס בוך אויך אַ דראַ-מאַטישע איבערראַשונג. נישט דער קאַפּ, נאָר דאָס געמיט פון דער אידישער ליטעראַטור איז געווען שטאַרק געבויגן, ווען סיגאַל איז געקומען מיט זיינע פאַרטרויעריקטע טרייסט-רייד. אַלע זיינע לידער, פון אַלע זיינע וואַכעדיקע טעג, האָבן זיך צוזאַמענגעזונגען אין אַ בוך, וואָס איז געוואָרן ווי אַ פעסטונג קעגן אונטערגאַנג. מיר נויטיקן זיך אַזוי שטאַרק אין אַזעלכע פעסטונגען. מיר האָבן אַזאַ ברייטע טבע צו פאַרטאַכליעווען פּאַלקס-אוצרות, מיר זענען אַזעל-כע גרויסע פאַרשווענדערס, כּטוב לב המלך, מיר לויפן אַזוי אימפעטיק צו ימים טובים, אַז מיר פאַרגעסן די תּשעה באבס און אַ סך גוטע, פרומע און לייטזעליקע וואַכנטעג. סיגאַל וואַרנט אונז אַזוי גלענצנדיק און טיף קעגן פאַר-שווענדעריי אין אַ ליד וועגן דעם איד, וואָס לאַזט זיך גיין צופּוס קיין ארץ ישראל.

געוואַלט אויף זיין וועג זיך געזעגענטען נעכטיקן.

מיט אַלעמען — דאָ — דאָרט — טאַגן

און קיינמאַל נישט געלאַזט זיך אונטערפירן

הינטערוועגס פון אַ פּור, אַ וואַגן.

ווייל נישט גרינג איז אַ אידן פאַרלאַזן

דעם גלות וואו די שכינה האָט געוואַגלט,

און אויף אַיטלעך קליין שטעגל און וועגל

ליגט דער אידישער צער צוגענאָגלט.
 און האָפענונגען פּלאַטערן אין לופטן,
 און האָבן זיך נישט קיינמאָל פּאַרלאַשאָן,
 און פּול זענען אפילו די חורבות
 מיטן מורמל פון אידישן לשון.
 און די לופטן, די ביימער, די גראַזן
 זענען פּול אָנגעזאַפּטע מיט ניגון
 פון תהילים און טרויעריקע לידער,
 זענען פּול אָנגעזאַפּט מיט ניגון
 שיינע יאָנקעלעך איבער די וויגן.

מ'דאַרף זיך גוט איינהערן אין דער מוזיק פון די שורות, אין דער ווייכ־
 קייט פון די ווערטער, ווי זיי פאלן צוזאַמען מיט אַ פאַרדאוּנטער דבקות. ביי
 דער גאַנצער גרויסער און באמת איבערראַשנדיקער מוזיקאַלישקייט פון אונ־
 זער סוצקעווער, הערן מיר אין זיין ליד אַפּטמאַל אַ דערווידערדיקע שפּילעוו־
 דיקייט, וואָס ווייזט אונז די קאַקעטישע פינגער פון דעם פיינעם מנגן. אין
 סיגאַל'ס לידער איז פאַראַן אַ פאַרטיפּטע, רעליגיעזע מוזיק, וואָס גיט אונז
 נישט קיין געלעגנהייט צו זען די לאַבאַראַטאָריע פון פּאַעט, ווי זי טיילט זיך
 אָפּ פון זיין וואָרט. אַלץ ווערט ביי אים הייס צוזאַמענגעשמאַלצן און זינגט
 פון די טיפן צו די הייכן. י. י. סיגאַל'ס בוך — „ספר אידיש“ איז אַ גרויסע
 באַוואַרעניש קעגן אונטערגאַנג פון אונזער לשון, ווייל אין דעם בוך האָט דער
 דיכטער געפאַנגען אַלע צאַרטן און וואונדערס פון אונזער שפּראַך, מיט דער
 גאַנצער פאַרהעברעאישטער אויסגעטייטשטקייט, מיט דער פאַרגעדענקטער
 תחינה־דיקייט און טייטשחומש־דיקייט, וואָס האָט זיך געפורעמט דורך שווערן
 עול און נאָך שווערערן בטחון; דורך מאַטער און פרייד, דורך געזאַנג און גע־
 וויין, מיט דער אידישער פשטות, וואָס איז תמיד געווען אָנגעלאַגלט מיט אַלע
 אונזערע סתירות, מיט אַלע אונזערע צעריסנקייטן, וואָס פון זיי האָט זיך צע־
 גאַנצט איבער אַלע אידישע ישובים דער צעזונגענער ווייטיק פון אידישן לעבן.
 י. י. סיגאַל איז אַ מייסטער פון טראַגיק, ער קען אַזוי מיט אַ וואָרט, אַ
 שורה אַ שניט טאָן איבערן האַרץ און געבן דעם ניי־אידישן צוריקרוף פון דעם
 אַלט־אידישן קרעכץ. ער קען מיט זיין וואָרט אַרויספאַדערן אין אונז דאָס גע־
 פיל צו פאַרטייערן אַלץ, וואָס מיר האָבן אָפּגעלייגט אין אונזערע שאַץ־קאַ־
 מערס, שפּאַנענדיק אפילו אויף דער בריק צו אונזער צוקונפט. ער קריגט די
 קלאַרע אידישע משלים, וואָס פאַרטייטשן דעם נמשל און פאַרלאַגישן אים
 און וואָס מאַכן דעם נמשל פאַר אונזער חוב.

דערפיר אונזערע אידישע שיפן
 צום היימברעג פון צפת און רחובות.
 אַ, קרוין מיך פונדאָסניי, ירושלים
 ווי אַן אייניקל יהודה הלויס.

אפילו אויפן הויפן פון חורבן
 וועל איך אויפהויבן מיינע הענט און לויבן
 איטליך קינד, יעדער זאָנג אין דיין נחלה
 וואָס גייט אויף ווי אַ זון אין דיין גלויבן.

שוין אין די אַכט שורות איז דאָ דער גאַנצער סיגאַל מיט זיין נאַטירלעך-
 כער אַרגל-באַגלייטונג, מיט זיין פאַרטיפטער רעליגיעזער ליריק, מיט זיין
 טרעפלעך לשון, מיט זיינע שטילע צוגעפאַסטע גראַמען, מיט זיין ביבלישן
 אידיש — „יעדער זאָנג איז דיין נחלה“, מיט זיין אייגן וואָרט — „ווי אַ זון
 אין דיין גלויבן“. אָבער ווייטער ווערט דאָס ליד (אויף זייט 367) גלויביק-
 דערהויבענער און צעזונגען, אין טאָן פון אַן אַדע.

כיפּאַל אין קדושה, אין פאַרכט און אין כבוד
 פאַרן נס פון דיין ווידערגעבוירן.

אויב איך האָב נישט קיין זכות זיין דיין שומר,
 וועל איך בעטלערן ביי דייןע טויערן.
 מיין לירע, כאַטש יונג און ניי-מאָדיש,
 וועט אויסשפילן דיין אַלט שיר השירים.
 דיין אַלט שיר השירים איז אייביק —
 אין שכרות דאָס האַרץ צו פאַרלירן.

און דאָס פאַלקס-ליד פון גלות וועט נאָכגיין
 און מיט איידעלע הענט פון מיר מאַנען:
 אַ, יעקב, נישט לאַז מיך און נעם נישט
 אַוועק פון מיין גורל דיין פנים.

מיטאַמאָל זינגט אויף אין דיכטער אַן אַלטע אידישע מעשה, אפשר די
 עלטסטע, וועגן דעם גרויסן אידישן מחוקק און בעל רחמן, וועגן דעם רחמנות,
 וואָס האָט דעם רבונג של עולם געווויזן, אַז דער פיטערער פון שאַף איז
 ראוי צו ווערן דער מנהיג פון באַפרייטע אידן.

אַ שאַף האָט פאַרבלאַנדזשעט אין מדבר,
 און משה דער פאַסטוך דער ליבער,
 בייגט אַן זיך און נעמט אויפן שויס איר,
 און טראַגט זי די מדבר אַריבער.

אַט דער קרוין-פערז פון ליד איז נישט קיין איינפאַל, נאָר דיכטערישע

וויזע — נאך מער, ס'איז די פארקניפונג מיט אונזער אייביקייט, און שטאט א טענה — א בליציקער באוויז, נישט קיין מאָנונג, נאָר אַ געשעענער פּאַקט. משה — (יעקב־יצחק) בייגט זיך אָן, הויבט אויף די שאַף, דאָס פּאַלקסליד פון גלות, נעמט זי אויפן שוים „און טראַגט זי די מדבר אַריבער.“

און זאָל מען חס וחלילה נישט מיינען, אַז דאָס בוך „ספר אידיש“ איז אַ ספר פון לויטער שפּראַכנקאַמף. חלילה, צענדליקער לידער אין סיגאַל'ס בוך זענען געזאַנגען צו אידיש. צענדליקער לידער — געזאַנגען צום ליד, צענד־ליקער לידער וועגן אונזער גורל, צענדליקער לידער פון אונזער חורבן, צענדליקער לידער וועגן באַזינגונג נאָכן חורבן. כ'האַב דאָס ליד „אַ שאַף“ בלויז געבראַכט ווי אַ ביישפּיל פון סיגאַל'ס דיכטעריש איבערצייגנדיקער אַרגומענטאַציע, וואָס דערגרייכט אַלץ מיט דעם כוח פון אידישער אַלעגאָריע. אַ נייער דובנער מגיד, אַ טרייסטנדיקער, נישט קיין באַלעמענדיקער, זייטיקער און שטראַפערישער שטייט ער פאַר אונז אין דעם „ספר אידיש“. טאַמער קומט סיגאַל יאָ אַמאָל מיט שטראַף־רייד, וויקלט ער זיי באַלד איין אין אידי־שער גוטסקייט און ער, דער שטראַפּער, טיילט גלייך דעם גורל פון דעם גע־שטראַפּטן. ער ווערט איינס מיט דעם לייענער, וואָס כאַפט די מוסר־שמייך, ער בויגט אָן די אייגענע פלייצע.

אַ וועלט מיט קינדער, און דו, בעל חסד,
צינדסט אָן די טונקעלע סודות, חידות.
דאָס וואָרט איז גאַלדשטאַל קאָוועסט, טעסטסט
און ס'בלענדט און בלישטשענט — כלו חידוש.
אַ ליד איז חסידות, גענאָד און רחמים
צעזינגט דאָס האַרץ, צעלויכט די חושים
אונזער פּאַטער־דיכטער איז ר' נחמן,
און דערפאַר בלייבט הייליק אונזער ירושה.
אויף פּאַליצעס, און שטוביקע ווינקלען.
אַ נס וועט געשען — אני מאמין;
אַ נס האָט געשען — אני מאמין;
און קנויטן באַהעפטן זיך מיט פּלאַמען.

דאָס איז יעקב יצחק סיגאַל'ס באַשייד פון אידישן ליד — „גענאָד און רחמים“. דאָס איז נישט — קיין נעבעכדיקע, קליינדיכטערישע השגה, נאָר אַ דורכגעפירטע, בטחונדיקע פּילאָזאָפּיע אין אַלע זיינע לידער. דאָס איז אַ גאַנג פול מיט עניוות אין וואָרט, אַבער אויך מיט זיכערקייט און טרייסט. מיט גלויבן, אַז מען קען זיך ראַטעווען אפשר אין חלום אין בלאַען —

מיט דיר וועל איך בלייבן שוין, יעקב יצחק, ברודער,
אויף אַ אינזעלע דאָ אין אַ ים פון נישטאַען.

אין בוך זענען געגעבן איבער 300 לידער, אַ טייל פון זיי גרעסערע פּאָע-
מען, קען מען וועגן יעדער באַזונדער ליד, וואָס איז כלו אינהאַלט און קערן,
שרייבן און ווייזן, ווי סיגאַל טרעט צו צו זיין וואָרט נישט נאָר אידיש-אינ-
האַלטלעך, נאָר ווי דער אָפּגעהיטער מייסטער פון וואָרט, וואָס זוכט זיך, זיין
אייגענע דערהערטקייט און אויסטיילעוודיקייט, און וואָס ווערט נישט פאַרטיק
מיטן ליד ביז ער צינדט עס נישט אָן מיט דערהויבונג און ביז ער איז נישט
זיכער, אַז ס'ליגט דערויף זיין חותם. ער אַליין איז זיין אייגענער שאַרפּסטער
קריטיקער און דערפאַר קומען זיינע לידער צו אונז נאָך אַ גרויסן געראַנגל
מיטן וואָרט און דער מוזיק פון וואָרט. זיינע לידער זענען עפּאָכאַלע אין דעם
זין וואָס אַז דו לייענסט זיי דערהערסטו אין זיי אַלע פּיינלעכע דיסקוסיעס פון
אונזער צייט, די טריט פון אונזער צייט; דו דערשפּירסט אין זיי דעם ביטערן
טעם פון דער צייט און הערסט דאָס קול פון דעם רייפן קינסטלער, וואָס האָט
איינגעזאַפּט אין זיך די אידישע לעגענדאַרישע וואָר און פון איר געשאַפן נייע
גרויסאַרטיקע לעגענדעס, וואָס מיט זיי קען דער דיכטער ווייטער לעבן און
גלויבן אין אונזער ניסימדיקער צייט.

דער פּאָעט י. י. סיגאַל איז זיין אייגענער שאַרפּסטער קענער און פאַר-
שטייער. ער איז נישט גלאַט אַזוי אַ פעל-און-טרעף פּאָעט פון שטימונג, נאָר
אַ פּאָעט פון גוואַלדיקער רגילות מיטן וואָרט און פון גוטן אויער פאַר דער
אידישער ריידעוודיקייט.

אַמאָל, אַ מאָל און איבער נאָכט
און אַלע דיינע ווערטער ווערן צייטיק.
קיינ אום, קיינ זילב איז נישט אויסגעטראַכט
און איטלעך וואָרט איז ליכט, איז ווייטיק.
און דאָס ליד דיינס שטייט אין זון,
צעבליט מיט אַלע זיינע רייפּע פירות.
בענטש און פליק אַרונטער דערפון
די זינגענדיקע מצווה'ס און עברה'ס.
פאַר יעדן קערנדל האָסטו געזאַלט,
מיט בלוט, מיט לעבן און מיט מיען,
ביז ס'איז געוואָרן וויין און גאַלד.
און ס'וויאַנען הויבט אָן בליען.

און דער פּאָעט וואָס ווייסט אַזוי גוט ווי צו בענטשן „די מצווה'ס און
עברה'ס“, אפילו פון די רייפּסטע לידער, ווייסט אויך, אַז דער אמת'ער טעם

פון רייפן ליד פאַרמאַגט אין זיך די „מצווהס און עברהס“ פון עראַטיק, און ער זינגט זיין ליד אַריין אין געזאַנג פון דערהויבנסטן סוד פון וועלט און באַשאַף.

נאָר דו אַליין ווייסט ווי אַזוי
דיין ליד איז ליד געוואָרן.
אין גאָר דער וועלט — דיין שיינע פרוי,
וואָס האָט עס דיר געבאַרן.
אין גאָר דער וועלט — דיין שיינע פרוי,
וואָס האָט עס דיר געוואונען.
און ס'שפיגלט זיך אין ליד איר לייב
ווי אין אַ גאַלדענעם ברונעם.

י. י. סיגאַל'ס בוך איז אַ קלאַרער אָפענטפער אויף אידישער טאַג-טעג-
לעכקייט און אַ פאַרהייליקונג פון דער אידישער וואָר. ס'איז נישט קיין צופע-
ליקער צוזאַמענקלייב פון לידער, נאָר אַן איבער-דרייהונדערט-לידערדיקער
פירוש אויף די פאַרגאַנגענע און אידישסטע פון אַלע יאָרן. סיגאַל איז נישט
קיין פאַרצווייפלטער קלאַגער, נאָר דער איבערזינגער אויפסניי פון אונזער
פייערלעך בטחון-ליד. נאָך דעם ווי ער קלאַגט אויס זיין גאַנצן יאָמער אויף
אונזער חורבן לאָזט ער אונז הערן אַזעלכע ליכטיקע טרייסט-ווערטער, וואָס
אין זייער פשוטות פאַרמאַגן זיי אַ זעלטענע לויטערקייט. אַ לויטערקייט, וואָס
אין איר ליגט פאַרקנוילט דער גאַנצער כישוף פון אידישן פּאָלקס וואָרט, וואָס
קען זיך צופאַסן צום שענסטן היינטיקסטן געזאַנג און עס דאָך באַרייכערן
און פאַרטיפערן.

וועסט אונז צונויפקלייבן פון חורבן,
וועסט אונז צונויפנעמען פון אַש.
און ברענגען זון אין יונגען זומער
און פרייד פון קינדער אויף אונזער גאַס.
אַ נייע פרומקייט וועסטו שפּרייטן
אויף אונזער קאַפּ, אויף אונזער ברעם.
און סיועט אונז ווידער זינגען טרייסטן
אַ הייליק וואָרט פון דעם בעל שם.
האַסט אונז פאַרגרייט אי רג, אי היילונג,
אין טעג פון צער, אין טעג פון בלוט.
געבענטשטע האַנט פון אַ אידישער מאַמע
וואָס הויבט אויף הויך די זיידענע הוט
אַריבערן קאַפּ פון דער טאַכטער-כלה

און געבענטשט דער בדהן מיטן טרער אין בליק,
 וואָס זינגט צוריק די אַלטע גראַמען,
 פון אידיש לידן און אידיש גליק,
 פון ווין זשע כלה'ניו און אַזוי ווייטער,
 כ'קוש איטלעך ערלעך וואָרט אין מויל.
 הייליק, הייליק איז יעדער אידישע כלה
 פונם ווייטן טיכל ביזן שיכל-זויל.
 און הייליק איטלעך אידישער פסוק,
 וואָס מיר דערמאָנען זיך ווען-ניט-ווען.
 און איטלעך אידיש וואָרט וואָס איז אים
 נאָך דאָ קיין אומגליק נישט געשען.

„אַ נייע פרומקייט וועסטו שפּרייטן“ — י. י. סיגאַל'ס ווערטער שפּרייטן
 פאַר אונז נייע פרומקייט, אַ צניעות'דיקע פרומקייט, „פון ווייסן טיכל ביזן
 שיכל-זויל“, און אויף אַן אייגענעם שטייגער ווערן אין זיינע לידער אַריינגע-
 זונגען און פאַרהייליקט אַלטע אידישע פסוקים וואָס פאַרגרייטן באמת רו און
 היילונג. סיגאַל'ס לידער זענען קלוגע אידישע לידער, זיי וויקלען זייער יאָ-
 מער אין שיינע, מוזיקאַלישע נחמ-נחמוס, וואָס פאַרטרייסטן דעם טרויער פון
 זיינע לידער מיט געזאַנג.

י. י. סיגאַל'ס טרייסט איז נישט די לייכט-צוגעשניטענע, נאָר זי קומט
 צו אונז אַ דורכגעווייטיקטע, נאָך אַ לאַנגן וואָגל איבער אונזערע אידישע
 וועגן. דער דיכטער אַליין האָט פריער געטרונקען פון נישט-אויסשעפּלעכן
 לאַגל פון טרויער.

דער לאַגל פון טרויער ווערט פולער.
 דער לאַגל פון גליק — אויפן דנאָ.

אַבער י. י. סיגאַל רירט זיך אויך צו צום לאַגל פון גליק און קריגט פון
 דאָרט אַרויס אַ טראַפּן דערפּרישונג. דערפאַר זענען די טראַפּנס טרייסט אַזוי
 איבערצייגנדיק, ווייל זיי זענען שווער אַרויסגעלערנט פון אונזער רייכן אומ-
 גליק. אונזער אומגליק איז נישט קיין סדרה, נאָר ש'ס'ען גאַנצע מיט אַזויפיל
 טרויעריקע און ביטערע מפרשים. פון דעם „ספר אידיש“ זעט מען קלאַר, אַז
 אין סיגאַל'ן איז פאַראַן די גאַנצע חריפות און בקיאות פון אַ גרויסן לערנער
 פון אונזער צעצווייגטן צער. ס'איז נישט קיין לייכטע קאַמפּילאַציע און אויס-
 שטעלונג פון אונזער אומגליק, נאָר אַליין דורכגעטראַגן און דורך די נעכט
 דורכגעלערנט מיט דעם גאַנצן גרויסן ווייטיק פון אונזערע אַלע מוסר השכל'ס.

דערפאר זענען די טראַפנס טרייסט, וואָס קומען פאַרויסן י. י. סיגאַל'ס רייד אַזעלכע אַנגעלייגטע, ווייל זיי האָבן אין זיך סימנים פון פאַרטיפטער דורכגעטראַכטיקייט — די טראַפנס טרייסט זענען דעם דיכטער שווער אַנגע-קומען.

פאַראַן אין י. י. סיגאַל'ס זינגעוודיקע שורות אַזויפיל אידישע נעימות-דיקע זאַגעוודיקייט. זיינע געזאַנגען זאַגן זיך געשמאַק. אַז מען זינגט זיי פאַר-לירט מען קיינמאַל נישט דעם פאַדעם פון די רייד, וואָס דער דיכטער האָט אין זיין געזאַנג אַריינגעלייגט. אפילו ווען די רייד ווערן לייכט און זיי פליען, אותיות פורחות אין מוזיקאַלישער צעגליטיקייט, הערט מען אַלץ דעם דיכ-טער'ס זאַגעוודיקן נוסח און ס'ווערט קיינמאַל נישט פאַרלוירן דער טראַפ אויף די רייד.

די זאַגעוודיקייט איז דורכאויס אַ אידישע, אַ באַשיצנדיקע, אַ מה קאָ משמע לביקע, וואָס לאַזט דעם פּאָעט קיינמאַל נישט פאַרוינגען אַ גאַרניש-טיקע שטימונג, נאָר ס'איז אין מינדסטן ליד פאַראַן תוכן, קענסט נעמען אַכט שורות פון יעדער ליד זיינס און גלייך האָבן וואָס איבערצודערציילן, איבערגעבן המצאה פון וואָרט, איינפאַל פון בילד. הערט באַלד דאָס קול פון פּאָעט, הערט ווי די ווערטער קייטלען זיך און דערשפירסט גלייך, אַז זיי זענען אַ לעבעדיקער שטראַם פון אידיש. זעלטן ווען ס'פאַרפעלט י. י. סיגאַל'ן דיכ-טערישער אַטעם, אַבער אפילו אַז ער פאַרוינגט זיך און פאַררעדט זיך, איז כדאי דעם לייענערס טירחה, ווי זאַגט אונז דער פּאָעט :

רוף צונויף אַ מנין אידישע ווערטער

און דאָוון מיט זיי דיין מנחה-מעריב.

אומעטום וואו סיגאל רופט צונויף אַ מנין פון ווערטער, ווערט גלייך עפעס אויפגעדאוונט און אויפגעלערנט און ס'איז גוט זיך איינצוהערן אין דעם געמורמל פון די רייד, וואָס האָבן אונז שטענדיק עפעס וואָס צו זאַגן דורך זייער געזאַנג. אין זיין זאַגעוודיקן געזאַנג איז פאַראַן דער כשר'ער טעם און ניגון פון אידישער לערנעוודיקייט, פון קינדערשן טראַף און חדר, ביז דער סאַמע אַרויפגעקלעטערטער „אַליינע“; אַליין מיט זיך דורך טעג און נעכט פון אַ דיכטער'ישן מתמיד, וואָס האָט דורך זיין פולצאָליק אידיש ליד אונז געלאַזט הערן די גאַנצע קלאַג און זיפּי-אַראַטאַריע פון אונזער מאַמע לשון, וואָס האָט זיך אייביק געהאַלטן ביי דער וואַרעמקייט, טרייסטפולקייט און פאַרטייטשטיקייט פון ספר.

אויף מיר וועט מען זאַגן — נו, וואָס וועט מען זאַגן,

אַבי מען זאָל נאָר נישט דעם אמת פאַרגעסן,

אַז אין מיר איז דאָס איידלסטע ליכט פון אַ שטייגער.
ביז דער טונקלסטער שפעט פונם דור זיך פאַרזעסן.

מ'קען אַט דעם אמת נישט פאַרזען און פאַרגעסן, ווייל נישט נאָר זען
מען נאָר מען הערט ממש דאָס איידעלע ליכט פון דעם שטייגער, וואָס איז
אין סיגאַל'ן אויפגעהיט געוואָרן, פון „געזאַנג און אגדה און מידות אין אידיש
אין מויל פונם פּאַלק און מיט זיין רשות פאַרשריבן“.

אויף תחינהס, אויף געבלעכע בלעטלעך פון לעמבערג,
פון כתר של מלכות ביז מעורר הלבבות,
אפילו להבדיל ביז שמ"ר'ס אַ קונטרס,
וואָס די אידישע רביצין חוה'לע סלאָוועס
האַט געלערנט מיט מיידלעך על פי ניגון התחינה,
און ריינער ווי גינגאַלד — די מיידלעשע טרערן.
און נאָכדעם דער רביצינס טרייסט און הבטחה —
אויף אונזערע טעכטער אַזוינס נאָך צו הערן.

אַט דער שטייגער איז געבליבן אַן אַריינגעפלאַטערטער אין סיגאַל'ס רייד
און דערפאַר קומען זיי גלייך צו אונז מיט אַ זעלטענער טרייסט. שוין דאָס
קול פון דערמאַנונג אַליין, שוין די זיכערקייט אַז אַלץ איז אויפגעקליבן, אַלע
טראַפנס אויפגעהיט, אַז אפילו ווען ס'איז עפעס אויסגעוועפט געוואָרן, איז
אין סיגאַל'ס רייד פאַרבליבן דאָס עסענצהאַפטיקע פון אונזערע אייביקע קלאַג-
און-טרייסט ווערטער — שוין דאָס אַליין שטעלט מיט זיך פאַר פולע דיכטע-
רישע נחמה.

ווי פייגל זענען זיי אומגעפלוין
ביי אונזערע פענסטער און שוועלן
די פאַלקסלידער מיט די בלאַע אויגן
און די לאַנגע שנורן קאַרעלן,
און געזונגען האָבן זיי פון אַלעמענסטן
וואָס מ'קען נאָר הערן און געדענקען,
די פאַלקסלידער אין אונזערע פענסטער
מיט הענט צעשטרעקט אין בענקן.

דערפאַר שפילט אַזאַ ליבער חן אויף סיגאַל'ס ווערטער, ווייל זיין וואָרט
איז דער איינגעהערטער סך הכל פון דעם גאַנצן דורכגעציטערטן אידישן
מעשה'לע-געפליגל, וואָס איז ביי אים אויפגעהיט און אַפגעהיט געוואָרן ווי

שטייגער. אפילו ווען ער דערלויבט זיך איבערצושטעלן די ווערטער פון אונז זענען תפילות און שאַפן פון זיי נייע מזמורים, זינגט פון זיי אַרויס דער בוסח און שטייגער, וואָס איז אַ דערמאָנונג, אַ דערפרישונג און טרייסטונג — טרייסט־טונג פון נישט־איבערגעריסנקייט, פון המשך. דערפאַר איז גאַרנישט איבער־געטריבן, וואָס די איבער 300 לידער פון י. י. סיגאַל וואוינען אין אַ וואַרעמער אכסניה, וואָס הייסט „ספר אידיש“.

איך וויל דיר שפּילן, גאַט,

פון די אומעטיקסטע אותיות אַ מזמור.

איך בין צעוואָרפן, גאַט, אויף שבּרי אברים,

איך פיר צוריק דיר מיין נשמה, קראַנקער, מידער,

ווי מיין גוף — און פאַל קוים צום געלעגער.

פון די אומעטיקסטע אותיות אַ מזמור איז דער שענסטער זעלבסט־קאַ־מענטאַר אויף סיגאַל'ס ליד. אפילו ווען דאָס ליד איז טרויעריק ווערט עס אַפט אַ מזמור, ווי אַן אַלטע טרויעריקע תפילה, וואָס דערפרייט שוין מיט דעם אַליין, ווייל זי לאַזט פון אונז אויסוויינען אַ סך געפאַנגענעם געוויין. אַן אַלטע תפילה טרייסט שוין דערמיט אַליין, וואָס מיר דערשפירן אַז מיר, די היינטי־קע, רעדן ווערטער פון אונזערע זיידעס און באַבעס, וואָס האָבן דערלעבט דעם נחת צו רעדן אויך דורך אונזערע מיילער, נאָך אַזויפיל וואָגל און פאַר־וואַנדלונג.

פאַראַן אין ווערטער אַזאַ ליכט,

דו דאַרפט עס נאָר אַרויסבאַפרייען

און גאָר דאָס לשון ווערט אויפגעריכט,

תתחדש, אידיש, צו באַנייאונג.

ווי וואויל איז מיר, וואָס מיר איז גראַד

אַט די שליחות שוין איבערגעגעבן,

איך זאָל מיין חלק שיינגענאָד

דיר שענקען — זאָל דיר זיין צום לעבן,

וואָס וואָלט איך פאַר דיר נישט געטאָן,

דיך שטאַרקער מאַכן און געזינטער.

געשענקט דיר פון מיין גאַלד און זון,

געהאַלטן דרשה'ס פאַר אידישע קינדער.

דאָס ליד הייסט — „אידיש לשמה“, אָט דאָס איז דער זין פון יעדער ליד סיגאַל'ס, וואָס לעבט לשמה, ווייל ס'איז אין דעם פאַראַן אַ גלויביקער און פולער תוכן. אָט דער שטייגער פון אמונה אין וואָרט און פון ווערטער דורכ־געזאַפּט מיט אמונה איז דער שטייגער, וואָס איז ירושה'דיק פאַרוואָרצלט און פאַרשטאַמיקט אין סיגאַל'ס געזאַנגען. ער איז דער היטער זייערער, און אפילו ווען די ווערטער אַליין ווערן פאַרדרימלט, הערט מען ווי דער שומר וואָכט דרימלענדיקערהייט איבער אַ האָב און גוטס, איבער אַן אַרבונג, וואָס איז זיין שטיקל ערד — זיינע דלת אמות זינגען מיט אַ געזאַנג, וואָס קיינער קען ביי אים נישט צונעמען.

סיגאַל'ס ליד איז קלוג מיט אידישער חכמה און אַמאָל ווען ער מאַכט אפילו שטילע דיכטערישע „פּראָפּאַגאַנדע“, איז זיין געזאַנג אָננעמלעך פאַר אַלע צדדים אונזערע. ער זינגט פאַר און די קידער־ווידערדיקסטע פון אונז קענען בציבור נאָכזאָגן די ווערטער, ווי מ'קען אין אַ מענער־שול נאָכזאָגן די ליכט־טריפּנדיקע רייד פון אַ צעוואָרעמטן מגיד.

כיִוועל עולה זיין קיין ארץ ישראל

און בענקען נאָך גלות השכינה,

נאָכן בעל שם טובס גאַלדענעם ברונעם,

נאָכן בראַצלאָווער'ס פּראָסטן קבר;

נאָכן גאַנצן פּאַלק אין אַש־גרוב,

אַן אַ גאַנצן אבר,

נאָך יעדן אַלטן מצבה־שטיין

וואָס אַ דייטש האָט מיט אַ האָק צעבראַכן.

נאָך יעדער כאַטע אין עמק וואַלין

מיט די פענסטער אויסגעשטאַכן.

מען מוז איבערשלאָגן דעם שטראָם פון דעם טייערן ניגון, כדי אָנצו־ווייזן אויף דער דאָזיקער אומגעריכטער הייליקער צוזאַמענהעפּטונג פון „עמק וואַלין“ און אויף דעם אומדערוואָרטן און קפיצת הדרכ'דיקן בילד פון בלינד־קייט — „פענסטער אויסגעשטאַכן“.

איך וועל אַלט ווערן אין ארץ ישראל

און זיך זעצן אַ ספר שרייבן.

אַ ספר גלות — אַ זכר זאָל כאַטש

נאָך מיר און נאָכן גלות פאַרבלייבן.

ווער ווייס, צי ס'זעט מיר סטייען צייט

אַנצושרייבן די ערשטע דריי פּאַקיס,

אַ ציטעריק זענען שוין אַזוי מיינע טעג

פֿאַרלאָרן און איבערגעשראַקן.
 נ, וועט אַ צווייטער ממשיך זיין נאָך מיר,
 אַ דריטער — מיט אייביקע המשכים,
 אפשר לענגער ווי דער גלות איז געווען
 פֿון קאַרעץ ביז צפת און בית לחם.

ס'איז גאַרנישטאָ אַזאַ קאַרגער לייענער, וואָס אין אים זאָל נישט אויפֿ-
 גיין „שיינגענאָד“, ווי סיגאל זאָגט אַזוי טרעפלעך, און נישט דערזען און נישט
 דערהערן די זעלטענע אידישע צייט־נייקייט פֿון אַזאַ ליד, וואָס זאָל נישט
 דערשפירן אין דעם צונויפגעציטערטן געזאַנג פֿון אַ מייסטער, דעם תמצית
 פֿון הונדערטער נישט פֿאַרענדיקטע ויכוחים. דאָ איז אַלץ פֿאַרענטפערט מיט
 טרויעריקער שיינקייט — דער ענטפער אויף אַ לאַנגער קשיה, „אפשר לעבֿ-
 גער ווי דער גלות איז געווען פֿון קאַרעץ (סיגאַל'ס געבוירן אָרט) ביז צפת
 און בית לחם“.

זיינע טיף־אידישע רייד, זיין אַרקעסטראַלע פֿאַרשטייגערונג פֿון אידישן
 נוסח, איז גרויסוועלטיש. די שיינקייט זיינע, וואָס איר אורגעבורט איז אין די
 צוזאַמענגעפלויענע פֿאַלקס־פּייגל, די אידישע פֿאַלקס־לידער, און אין דעם
 תחינה־ניגון פֿון שם־ר'ס פֿאַרגעלייענטע מעשה־לעך פֿאַר ווייבער, האָט אַרײַ-
 בערגעקלעטערט אַלע אָפּגעטיילטע ווענט און זיך צוזאַמענגעזונגען מיט דער
 שיינקייט פֿון דער גאַנצער וועלט. פֿאַראַן ביי סיגאַל'ן אַ ליד רעמבראַנט (זייט
 494). דער דיכטער דערציילט אונז, ווי דער געניאַלער מאַלער געמט אַ שפּלען
 אַרימאַן, צעקעמט אים די צעפֿאַלטע באַרד און „קרוינט“ אים פֿאַר אַ קעניג,
 קושט אים די פרומע, אויסגעדאַרטע אַרימע האַנט. איז אין דעם ליד דאָ אַזוי־
 פיל שאַפונג־פּרייד, אַזויפיל דערהויבענע חברשאַפט צווישן דעם גאון און זיין
 הונגעריקן מאַדעל, אַז מ'זעט באַשיינפערלעך, פֿאַרוואָס סיגאַל'ס אַלט־אידישע
 לידער מאַכן אַזאַ טיפֿן גרויסוועלטישן איינדרוק, ווייל די פֿאַרפרומנג זייערע
 ליגט אין די זיכערע הענט פֿון אַ גרויסן פֿאַעט.

סיגאַל'ס ליד — „דער קעניג פֿון דער ערד“ (אויף זייט 449) דאַרף גע-
 לייענט ווערן, כדי צו דערזען ווי רייך דער דיכטער איז אין מאַטיוון. דאָס
 איז אַן עראַטיש ליד, פֿון אַ גרויסן אוניווערסאַלן פֿאַרנעם, וואָס גיט אָפּ —

אַ לויב, אַ שבח צום גוטן גאַט דערפֿאַר
 וואָס לאַזט דאָ איטלעכן זיין הערשער און האָר
 איבער אַ שיינער זאָך, איבער אַ קליינער זאָך;
 איבער אַן אַלטער שטוב מיט אַ פֿאַרשוון דאָך,
 איבער אַ ירושה הויז מיט אַ פֿאַרברענטער וואַנט,

אָ געהויבענעם גרוב — אין טויטנלאַנד.
 און דעם טרויעריקן מאַן ביי דער גראַענער שויב,
 אים האַסטו, גאַט, געזאַלבט, אַ מלך איבער אַ ווייב,
 מיטן זיסטן מויל און געשמאַקסטן לייב,
 ווען דער הויכער לאַמפּ אויפן טיש לעשט זיך אויס
 און איר ווייסער גוף שווימט פונם בעט אַרויס,
 און די פיס — צוויי ליכט אויפן נאַכטיקן פּאַן —
 גייט אַרויף דער טרויעריקער מאַן אויף זיין טראַן
 און הערשט אויף זיין גרויסער אומענדלעכער ערד —
 אויף גאַרטן און טייך און גייסט און שווערד.

דאָס איז בלויז אַ העלפט פון ליד, אַבער ס'איז גענוג אויפצואווייזן, ווי
 סיגאַל דער פּאָעט באַשיידט די רעטענישן פון די אַלע קליינע, צוגעשפּאַרטע,
 קעניגלעכע פּריידן, „פון דעם טרויעריקן מאַן ביי דער גראַענער שויב“. די
 פּריידן וואָס זענען אין תוך טרויעריק ביזן טויט אַרײַן.

סיגאַל'ס טרויעריקע פּרייד איז געשטאַרקט מיט גאַר אַ סך שאַפונג־כח,
 וואָס ביי זייער גאַנצער שפּע זויערט דער כח זיינער נישט געמינערט. זיין ליד
 איז דאָס קול פון דעם נייעם איד, אין כאַר פון גרויסע וועלט־פּאָעטן, און זיין
 „ספר אידיש“ איז אַ מאַנומענט וואָס מ'טאָר נישט פאַרבייגיין, אָן באַוואונג־
 דערונג.

אין אַ ליד זיינס — „חתונה אַמאָליקא“ צעשפילט זיך און צעזינגט זיך
 דער דיכטער אויף אַ אידישעלעכן שטייגער, מיט דער גאַנצער גבורה פון אַ
 געוועלטיקער איבער זיין וואָרט. דער דיכטער שילדערט אַן אַלטמאָדישע אידי־
 שע חתונה מיט אַ בדיחה, זיידעס און באַבעס, — אַ חתונה ביי אַלע אידישע
 קינדער, ווער ס'האַט מיר גוטסטאַן און שיינטאַן געוואָלט“. באַווייזט דאָס ליד
 (אויב אַ ליד קען באַווייזן!) סיגאַל'ס כּשופדיקן כח צו דערהויבן און פאַר־
 וואַנדלען.

דריי קלעזמער שפּילן טרויעריק פּידל,
 צוויי פּייקלעך פּייקלען אויפן שטילסטן קול.
 די כלה אין ווייסן, אין בלוי־זילבערנע שיקלעך,
 ווערט הייליקער און שענער וואָס־אַמאָל.
 די כלה וועט טאַנצן דעם טאַנץ פון דער יתומה,
 אַליין אין איר שלאַנג און שיינ־איידל געשטאַלט.
 וועט זיך בייגן צום חתן און בעטן זיין ליבשאַפּט
 און דער חתן אין שוואַרצן וועט שווייגן קאַלט.
 אַזוי טוט זיך פירן דער טאַנץ פון קדמונים.

און די כלה גייט אָפּ און קומט ווידער צוגיין.
 דער חתן פאַרקוקט זיך אין זיין בעזימל קוויטן,
 און זעט נישט ווי די כלה איז טרויעריק-שיין.
 און זעט נישט ווי די כלה ווערט דינער, בלייכער,
 און די אויסגעשטרעקטע הענט אין צער און געבעט.
 די כלה טוט אויס אירע זילבערנע שיכלעך,
 ער זאָל זען אירע ליכטיקע פיס — ער זעט.

אַ סך פּאָעטן, הונדערטער פּאָעטן, האָבן פון קדמונים געזונגען פון טרויע-
 ריקער שיינקייט, אָבער מיר דאַכט זיך, אַז בלויז געציילטע האָבן עס אַזוי
 טרויעריק-שיין געלאָזט הערן, ווי י. י. סיגאל.

1950

ב.

אין נידריקסטן שטיבל

ס'קאן ניט זיין פלוצימדיקער, ווי פלוצים י. י. סיגאל איז מיר געשטארבן. דריי טעג פאר זיין טויט האָב איך פון אים געקראָגן דרייצן לידער פאַרן פסח־זאַמלבוך פון „קעמפער“, געשריבן אין זיין דינעם און פערלדיקן כתב. אין דעם בייגעלייגטן קליינעם בריוול האָט ער מיר געשריבן —

„מיין טייערער יעקב. בין געזעסן לאַנגע שעה'ן און איבערגעשריבן און אויסגעטאַקט און — אָט האָסטו אין ריינסטן בלוט און אין ריינסטן כתב אַ סעריע לידער פאַרן יום־טוב נומער, קעמפער. טו מיט זיי וואָס דו ווילסט. איך שרייב דיר בלויז די פאַר שורות ווייל איך אייל זיך דיר אַוועקשיקן דעם בריוו, איך קלייב זיך דיר שרייבן אַ לענגער בריוול בקרוב. זיי געזונט און שטאַרק און זאַלסט וויסן...“

נאָך די ברכות זיינען געקומען נאָך עטלעכע וואַרעמע ווערטער צו מיר פערזענלעך, ווי ס'איז תמיד געווען זיין שטייגער, ווען ער האָט געשריבן צו נאָענטע פריינט. אָבער קיינמאָל האָט ער נישט געניצט אַזאַ אויסדרוק ווי — „אין ריינסטן בלוט“ וועגן זיינע אייגענע לידער. איך געדענק אַז דער דאָזיקער אויסדרוק האָט מיך פאַרטשעפעט, אָבער כ'האָב אים ערשט באַנומען ווען ס'האָט מיך דערשלאָגן די וויסטע בשורה. נאָך דער פינסטערער בשורה האָב איך ווידער איבערגעלייענט די גאַנצע סעריע וואונדערלעכע לידער. כ'האָב זיי געלייענט הויך אויפן קול, פאַר מיין חבר ב. אלקוויט, ווי מען זאָגט תהלים, און כ'האָב ערשט גענומען טיפער פאַרשטיין די צוגעשיקטע לידער, די סאַמע לעצטע וואָס י. י. סיגאל האָט אַנגעשריבן. אין עטלעכע פון זיי האָט דער דיכטער אויף זיין ציטערדיק־רעליגיעזן אופן זיך געזעגנט מיט דער וועלט, ווי אין דעם ליד — „ליכט“.

ווען קיינער איז שוין מיט דיר נישטאַ,

וועסטו גאָט'ס אויג צו זיך דערוואַפן.

און נידערן וועט איבער דיר זיין רג,

ווי איבער אַלע מידע גופן.

ער האַלט דיך פאַר דיין דינער האַנט,
 און פירט דיך איבערן גרעניץ אַריבער.
 ער פירט דיך פאַטערלעך ביים האַנט
 אַריין אין נידריקסטן שטיבל
 און גייט אַוועק. האַט דיך געבראַכט
 בשלום צו דער שוועל פון שלום,
 אין לאַנד פון מילדקייט און פאַרנאָכט
 וואו ס'לאַזט זיך אויס דער לעצטער חלום.

דאַכט זיך ס'קען נישט זיין קלאַרער און העלזעערישער. געווען אויג
 אויף אויג מיט דער אייגענער לעצטער רגע און געשריבן וועגן איר מיט דער
 פרומקייט פון דוד המלך. אַ סך אַזעלכע געזענגערישע שורות זיינען צע-
 וואָרפן אין י. י. סיגאַל'ס לעצטע לידער, אָבער כ'האַב זיי ערשט באַנומען ווען
 כ'האַב זיי מיט אַלקוויט'ן געצונדן צוקאַפנס פון גרויסן פאַרלוסט, גלייך
 נאָכדעם ווי מיר האָבן זיך דערוואוסט פון דער אבידה. די לידער סיגאַל'ס
 זיינען געווען ווי צוגעגרייטע טרייסט-ליכט פאַר דער גאַנצער אידישער
 ליטעראַטור.

מיר איז שווער צו שרייבן די דאָזיקע שורות. נישט חלילה דערפאַר,
 ווייל כ'האַב מורא אז אין די שבעה-טעג וועל איך איבערשאַצן דעם גרויסן
 דיכטער. מיט דער איבערשאַצונג וואָס כאַפט זיך געוויינלעך אַריין אין הספּדים-
 אַרטיקלען. ניין, איך האַלט אז י. י. סיגאַל איז נאָך אַלץ ביי אונז נישט גענוג
 אָפגעשאַצט געוואָרן. איך קען זיך טרייסטן דערמיט, וואָס איך האָב ביי זיין
 לעבן נישט צוריקגעהאַלטן דעם שטראַם לויב, וואָס מען פאַרגינט ביי אונז
 געוויינלעך אַ געשטאַרבענעם חבר. אָבער אפילו איך האָב נאָך נישט דער-
 זאָגט און זיך נישט גענוג דערגראַבן צום גרויסן פאַרמעגן פון דעם לידער-
 מאַגנאַט, דעם גביר'ישסטן וואָס די אידישע ליטעראַטור און אפשר די וועלט-
 ליטעראַטור האַט אַרויסגעגעבן. מיר האָבן אַלע באַוואונדערט זיין גוואַלטיקע
 שפע פון פיל טויזנטער לידער. אָבער ווער ס'וועט זיך נעמען די מי ערנסט
 איבערצוליינען סיגאַל'ס אַלע געזאַנגען, וועט מוזן קומען צום אויספיר, אז
 נישט געקוקט אויף אַלע וואַריאַציעס פון דער טעמע — איד, אידיש און אידיש-
 קייט, נעכטן, היינט און מאָרגן, איז סיגאַל'ן געלונגען צו שרייבן הונדערטער
 גרויסע לידער; אַ גרעסערע פראַפּאַרציע, ווי מ'וואַלט זיך געקאָנט פאַרשטעלן,
 ביי אַזאַ שפרודליקער שעפּערישקייט. דערביי מוז געזאָגט ווערן, אז י. י.
 סיגאַל, אַ חוץ אין זיינע גאַר ערשטע ביכער, האַט בכלל נישט געשריבן קיין
 שלעכטע לידער. די ווייניקער געראַטענע לידער זיינע זיינען תמיד גוטע
 עברי, שורות וואָס זאָגן זיך געשמאַק, ווייל דער דיכטער האַט אַלע זיינע

לידער געזאגט ממעמקים. דאָס סאַמע לעצטע בוך זיינס — „ספר אידיש“ איז ממש אַן אוצר פון וואונדערלעכע לידער, איינס ביי איינס, וואו מען זאָל נישט עפענען, ווערט ליכטיק יעדער זייטל מיט דעם ליכט, וואָס דער דיכטער האָט אַרומגערינגלט זיינע רייד, און מיט דעם ליכט וואָס ער האָט צוזאַמענגעפּענעט די שורות.

כ'ווייס אַז אַ סך חברים פּאָעטן האָבן זיך געווערט קעגן סיגאַליס באַזינגעווייזן דיקייט. זיי זיינען דערפאַר מושווה געוואָרן מיט זיך אַליין, אַז סיגאַל חזר'ט זיך איבער. אָבער ס'איז נאָך קיינער נישט געווען אַזוי דערפּינדעריש אין זיינע וואַריאַציעס ווי סיגאַל, הן מוזיקאַליש און פשוט ריינ-ווערטערדיק, זיינע אַלע וואַריאַציעס זיינען געקומען פון אַ טיפן אַריגינעלן קוואַל. סיגאַל האָט גע-שריבן צענדליקער, אפשר גאָר הונדערטער לידער צו אידיש און וועגן אידיש. ס'איז געווען מיין טיפּסטע הנאה זיי צו לייענען, אין שווערע יאָר'דיקע מינוטן, כדי צו קריגן שטאַרקונג און טרייסט. ווען מען לייענט זיי, זעט מען ערשט, ווי אַזוי דער גרויסער פּאָעט האָט וואַריאירט זיינע טעמעס, ווי ער האָט פאַר-שידנאַרטיקט זיינע אַלע איבערחזרונגען, ווי רייך זיין דיכטערישע טעמאַטיק איז געווען, ווען ער האָט כלומרשט איבערגעשפּילט אַ טעמע.

ס'איז נישט ריכטיק, ווען מען וויל אַפּקומען מיט דעם קאַרגן לויב, אַז סיגאַל האָט געזונגען פון דעם קליינעם, אַרעמען אידעלע, פון דעם אידישן אַבינ'דל, פון אַ קליין בית מדרש און אַ טריפּנדיק ליכטל. ס'איז אַן אַבסורד אַזוי צו זען דעם גרויסן פּאָעט פון אונזער לשון וואָס יעדער ליד זיינס איז געווען — הוילע דערפּינדערישקייט, נישט קיין מאַגיק נאָר — נס.

איך האָב נישט געוואַרט אויף דעם מאַמענט, ווען ער וועט עס שוין מער ניט הערן, נאָר איך האָב געפרוּאוּט זאָגן אַ גרויסן טייל דערפון, ווען מיין חבר סיגאַל האָט נאָך געלעבט. ס'איז מיר פשוט קיינמאַל נישט איינגעפאַלן, אַז מיר וועט באַשערט זיין דאָס אומגליק צו שרייבן אַ הספּד-אַרטיקל איבער אים. איך האַלט בכלל נישט אַז מען דאַרף רעזערווירן דעם גאַנצן שבח פאַר געקראַלֶאָגן. מען מעג זיך פאַרגינען אַפּצושאַצן גרויסקייט אפילו ווען דער חבר לעבט, אַ סך הספּדים-אַרטיקלען אונזערע לייענען זיך היסטעריש און שרייענדיק, ווייל זיי זיינען אָפּט זעלבסט-אַנקלאַגעס, פאַר פאַרשווייגן דעם לעבעדיקן אמת און אים אַנטפלעקן בלויז נאָך דעם טויט פון דעם קינסטלער. י. י. סיגאַל איז גראַד געווען זייער סענסיטיוו צו מיינונגען פון חברים, ווייל ער איז געווען אינגאַנצן ליד. ווי פענאַמענאַל זיין שפּע איז נישט געווען, האָט עס ריינ-טעכניש געמוזט געטאָן ווערן אויפן חשובן פון נישט-דערשלאַ-פענע שעה'ן, פון נישט-דערלעבטקייט. זיין גאַנץ לעבן איז געווען זיין ליד. ער האָט אין ליד אריינגעלעבט און אַריינגעאַטעמט אַלע זיינע יסורים און טיפּ-

קייטן. דערפאר איז ער תמיד אין לעבן מיט חברים געווען לייכט און שפילעוו-דיק, ווי ער וואלט געזוכט עטלעכע שעה צעשפאנונג. ער האט ווייניק געלעבט מיטן לעבן און א סך געלעבט מיט זיינע לידער. דערפאר האט אים קארגשאפט פון חברים ווי געטאן ביזן ביין. ער איז פרי פארשניטן געווארן פון לעבעדיקן לעבן, אבער דער אידישער ליטעראטור איז ער גארנישט שולדיק געבליבן דורך די 57 יאר, וואס ער האט צעזונגען, ווי ער וואלט געלעבט משותלח'ס יארן.

איך זאג — צעזונגען און איך מיינע עס אין דעם מוזיקאלישסטן זין. ער איז געווען א גרויסער מנגן. מ'האט קנאפ אפגעשאצט ווי טיף-מוזיקאליש י. י. סיגאל איז געווען. שוין דאס אליין, דער כוח פון זיין נגינה איז געווען זיין גרעסטע באווארעניש קעגן מאנאטאנער איבערחזרון. ער האט נישט נאר פארמאגט די מוזיק פון געמאסטענע שורות, נאר פון צוזאמענגעציטערטע שורות, פון איינגעבוירענער געזאנגיקייט, וואס קאן פארן ווערטער, אז זיי זאלן צופאלן פארבענקטע איינע צו די אנדערע. ער איז געווען פון אונזערע גרעסטע אידיש-מייסטערס און זיין „ספר-אידיש“ איז א ספר פאר דער אייביקער אפ-היטונג און פארפעסטיקונג פון אידישן לשון.

אויב, ווי כ'האב אויבן געזאגט, ס'איז מיר שווער צום שרייבן די שורות, איז עס פאר דעם פערזענלעכן אנווער וואס איך האב געליטן. די אידישע שטאט מאנטרעאל איז פאר מיר געווארן ווייניקער גרויס-אידיש אויף א גאנצן י. י. סיגאל; וואס דאס מיינט, אז א גרויסע שעפערישע ליכטיקייט האט זיך פון איר אפגעטאן, א גרויסע אידישע אומרו, א פרומע געדעכעניש פון אונזער עבר און א טייערער מליץ יושר אויף אונזער איצט. ער איז אין זיינע לידער גע-ווען אן אויסטייטשער פון אונזער איצטיקייט. ער האט געזוכט פאר איר האפט, און ליכט פון אלץ וואס האט ארויסגעשטראלט פון אונזער לעבן, סיי אין טרייסט און סיי אין ביטערקייט.

זיינע לידער זיינען געווען נישט נאר שעפעריש, נאר אפילו פראגראמאטיש, אורח-הימדיק. זיין שפע איז באשטאנען אין דעם, וואס ער האט אויפגעבויט א גאנציקייט, צוזאמענגעשלאגן א גאנצן לעבעדיקן גלות, מיט שינדלען, דאך און ווענט, איידער מדינת ישראל איז אנטשטאנען. ווען ס'איז אויפגעקומען מדינת ישראל איז דער לידער-ארכיטעקט נישט מיד געווארן איבערצובויען, געווארפן בריקן הין און צוריק, געגאנגען פאראויס, געווארפן פארבענקטע בליקן צום עבר, אויסגעשטרעקט די האנט צום נייעם און נישט געוואלט פארעלנדן דאס נאענט-אלטע.

זיינע לידער שטעלן מיט זיך פאר אידיאישע עטאפן פון אונזער תקופה, נאך צוירינדיק אז די בעלעטריסטיק זאל עס שוין קענען צעלייגן אויף

טעלערלעך. זיי זיינען טיף־דורכגעטראַכט — די שענסטע פובליציסטיק פון אונזער אידישן דור, די צעווייטיקטע פראַבלעמאַטיק פון יאָרן צער און טרייסט.

רוף צונויף אַ מנין אידישע ווערטער
און דאָוון מיט זיי דיין מנחה־מעריב
און הייליק דאָס אַרט ווי יענע ערטער:
מעזשבוש, קאַרעץ, לובלין, מיקאַרעוו.

ס'רעדט דער טרייסטער אין דעם ליד און ער פראוואט איינהיימישן טרויער
און געפינען פאַר אים אַ מקום־מנוחה.

דאָ קען נאָך ווערן הייס און אייגן
אפילו דער גראַער שטיין פון מאַנהעטן.
די פרעמד גיט־נאָך און נעמט זיך בייגן
ווי יוספס גאַרבן — פאַר אונז פאַעטן.

דאָס איז אַ ליד פון זיין „ספר אידיש“, פון די יאָרן, ווען ס'זיינען אונז
חרוב געוואָרן מעזשבוש, קאַרעץ און לובלין, ווען מיר, דאָ, זיינען אונטער־
געגאַנגען שעה/זויז און ווען גוטע און פרומע לייט האָבן אונז אונזער אַלער־
לייאיקן אונטערגאַנג אונטערגעטראַגן מיט שרייענדיקע באַווייזן און סטאַ־
טיסטיק. דער טרייסטער ווייזט אונז אַז די פרעמד בייגט זיך פאַר אונז, ווי
יוספ'ס גאַרבן“.

אַבער גלייך דערזעט דער דיכטער, אין אַן אַנדער ליד, אויך דאָס אויפ־
גייענדיקע ליכט פון אונזער דור און ער איז מתפלל —

דערפיר אונזערע אידישע שיפן
צום היימברעג פון צפת און רחובות,
אַ קרוין מיך פונדאָסניי, ירושלים,
ווי אַן אייניקל יהודה הלוי'ס.

נאָר ווי די שיפן פאַרן אַפּ קיין צפת און רחובות, דערהערט שוין דאָס
אייניקל יהודה הלוי'ס דאָס געווייזן פון אַלץ וואָס מיר האָבן איבערגעלאָזט אויף
פרעמדע און קאַלטע הענט —

און דאָס פאַלקסליד פון גלות וועט נאָכגיין
און מיט איידעלע הענט פון מיר מאַנען:
אַ יעקב, נישט לאַז מיך און נעם נישט
אָוועק פון מיין גורל דיין פנים.

אויף אַט דער צווישן־גרעניץ, פון געטרייסטקייט און געבענקטקייט, שטייט
דער פאַעט וואָס זינגט אין אַ דריט ליד, אַלץ אין „ספר אידיש“, וואו מיר זיינען

אריינגעשריבן מיט אלע אונזערע פארווייטיקטע און פארדביקה'טע פראַ-
בלעמען. —

ווייל נישט גרינג איז אַ אידן פאַרלאָזן
דעם גלות וואו די שכינה האָט געוואָגלט,
און אויף איטלעך קליין שטעגל און וועגל
ליגט דער אידישער צער צוגענאַגלט.

אַט דעם הין און צוריק גיט אונז דער דיכטער־טרייסטער און מקונן אין
צענדליקער לידער פון זיין לעצט בוך. די וועגן צו טרייסט מוזן זיין אויסגע-
פלאַסטערט מיט בענקשאַפט, כדי די טרייסט אַליין זאָל האָבן אַ האַפט און ווערן
פאַרטיפט מיט באַשטענדיקייט און יחוס'דיקן המשך —

אין דעם הייליקן לאַנד: גלות
איז קיין איין וואַנט נישט גאַנץ געבליבן.
אַלע שטרעקעס זיינען מיט וויסטע אל־מלאס
פון רעגן איבער אַש פאַרשריבן,
אַמאָל, מיט דורות שפעטער, אַמאָל,
וועט זיך אינמיטן אַ מיטוואָך דערמאַנען,
אַן אַלטער איד פון ארץ ישראל
אַראַפּקומען דאָרט אַ שפור דערקאַנען
פון זיין זידן אויף דער דאָזיקער ערד,
וואָס איז ביים שטענדער דערהרגעט געוואָרן,
זיך דערפרעגן ביי די טעג, ביי די נעכט,
ביי אַ בעטלער אַ בעל־זיכרון.

נישט קיין אָפּגעריסענער און נייער שבט. אַן אייניקל, אַ צאַברע וועט
אַמאָל פאַרן אויף קבר־זיידעס.

האַב איך געבראַכט ביישפּילן פון וואַריאַציעס אויף אַ טעמע, אָבער ווי
דערפּינדעריש און אַנדערש איז יעדער באַזונדערע „איבערחורונג“, ווי טיף
די ווערטער, ווי אָפּגעציטערט די מוזיק, און נישט קיין דיכטער — אַ קליין
אַרעם אידעלע, אַ שמח בחלקוֹלע, ווי מען האָט סיגאַלין יאָרן לאַנג געוואַלט
פאַרשטעלן אין דער קריטיק, נאָר אַ גרויסער דיכטער מיט אַ פאַרטיפטער, אי-
דיש־באַזאָרגטער פּראָבלעמאַטיק, וואָס האָט אין זעערישע מינוטן געזען
אי די טרייסט, אי דעם טרייסטלאָזן טרויער —

כ'בין זיי מקנא דאָרט אין ניי־ישראל,
למאי זאָל איך דערמיט זיך אויסבאַהאַלטן

כ'בין זיי מקנא וואָס דורך זייערע פענסטער
אין די פּראַסטע היימען, נישט נאָר אין די שולן
קומט גאָט אַרײַן און נאָך מקנא בין איך זיי
וואָס גאָט פּאַרטרויט זיך זייערע כוחות

ווייל ער זעט דעם ערדישן שטויב אויף זייערע פינגער,
זיי הויבן אויף אַנטקעגן הימל ווי אַ קרוין
די זילבערנע טראָפּנס שווייס אויף זייערע שטערנס.

און מיר, פּאַרגיט מיר ברידער-פּאַעטן און ניט-פּאַעטן,
מיר ווערן דאָ אַלץ שפּלעך און איבעריקער.

איז דאָס אַ סתירה צו זיינע אַנדערע לידער ? ניין. אַ ״וואַריאַציע״ פון דער
זעלביקער טעמע, וואָס סיגאַל האָט געפונען און כסדר געזוכט אין זיינע לידער,
די טעמע פון אונזער אידישער עקזיסטענץ, אין איר צע׳ספּקטער און ניסימ׳
דיקער אומרעאַלקייט. אַבער געשעפט האָט תמיד סיגאַל זיין ליד, נישט פון
ענגע דלד אמות, נאָר פון דער גרויסער וועלט —

נאָר דו אַליין ווייסט ווי אַזוי
דיין ליד איז ליד געוואָרן,
און גאָר די וועלט — דיין שיינע פרוי,
וואָס האָט עס דיר געבאַרן.
און גאָר די וועלט — דיין וואַרעם ווייב
וואָס האָט עס דיר געוואונען,
און ס׳שפּיגלט זיך אין ליד איר לייב
ווי אין אַ גאַלדענעם ברונעם.

י. י. סיגאַל האָט געוואוסט אַז ער איז געווען אַ וועלט־דיכטער. איז דאָס
אונזער טרייסט אויף דעם שווערן פּאַרלוסט, אַז דורך די שעה׳ן פון אַטעמען
לעבן מיט לידער־שטויב, האָט דער פּאַעט געאַנט זיין גרויסן ווערט. —

גיב אָפּ דייע לידער בנינים
דיינע גאַלדנסטע שעהן צייט.
דאָס וואָרט איז אַ געוועב פון מירמל —

טויזנט יאָריק פּאַרשטיינערט זיך.
פאַרמויער זיך אין זייערע קאַנטורן
דיין אַטעם דורך די פּאַרן פון שטיין.

דער וואָס טראָגט אין זיך אַלטשטאַמיק לעבן,
וועט דאָס שווייגן פון דיין ליד פאַרשטיין.

— — — — —
אין טויזנט און איין יאָר שפּעטער
וועלן דינע לידער־בנינים שטיין פעסט.
און אַ פרעמדער דיכטער־פּויגל וועט בויען
אונטער זייערע געזימטן זיין נעסט.

לייענט די דאָזיקע וואונדערלעכע שורות, וואָס האָבן זיך פאַר דעם דיכטער
געבויגן ווי „יוספּ'ס גאַרבן“, הערט זיך איין אין דער פּאַעטישער דעפיניציע
פון וואָרט — „טויזנטיאַריק פאַרשטיינערט זייד“, „אַלטשטאַמיק לעבן“; זעט ווי
דער פּאַעט י. י. סיגאַל האָט פאַרפעסטיקט די געזימטן פון זיינע לידער־בנינים
מיט אַלטשטאַמיקער חכמה און זאַגט — געבענטשט זאָל זיין זיין אַנדענק
און זיין אייביקע לעבעדיקע ירושה.

1954

„לעצטע לידער“

פרייפארשניטן איז י. י. סיגאל געשטארבן — זאט מיט לידער. פון הונדערטער טער — אפשר טויזנטער — איבערגעלאזטע לידער, (אבער אחוץ די לידער וואס סיגאל האט צעזייט און צעשפרייט אין פארשידענע זשורנאלן און זיי, לויט זיין מנהג, קיינמאל ניט געגעבן קיין היים אין זיינע צען געדיכט- באוואוינטע ביכער) האבן געטרייע חברים אפגעקליבן גענוג פאר א לעצטן בוך. אין דער הקדמה זאגט אונז די רעדאקציע-קאלעגיע, וואס איז באשטאנען פון שלמה ווייסמאן און מרדכי חסיד, אז ס'וועט זיך אפשר צונויפקלייבן פון דעם איבערבלייב נאך א פרישער באנד „לעצטע לידער“. מיט דער צייט וועט דערשיינען אויך אן „אנטאלאגיע“ פון די עלף אדער צוועלף אנגעפיר- קעוועטע ביכער, וואס וועט געבן א געלעגנהייט די אומגעדולדיקע צו האבן פאר זיך א מין קיצור-סיגאל. אבער ווי נייטיק אזא אפקלייב זאל גיט זיין, כדי צו קריגן אן ארעמע פארשטעלונג פון דער פענאמענאלער עשירות, מעג מען וויסן, אז דער גאנצער סיגאל וועט תמיד וואוינען אין אלע זיינע לידער פון די לעצטע דרייפיר ביכער זיינע, שוין אריינרעכענענדיק דאס מצבה'דיקע לעצטע בוך, וואס איז שוין דערשינען אן זיין השגחה און אפשר מיט א צאל לידער, וואס ער וואלט נאך אויף זיי געארבעט, אדער אינגאנצן פארווארפן. אבער גראד דאס סאמע לעצטע בוך ווייזט אונז דאס געמיט פון דעם גרויסן אידישן זאגער, אין דער ארומגעגרענעצטער אידישער רחבות זיינער. דווקא דערפאר ווייל ס'מעג זיך אפשר לייגן אויפן שכל, אז י. י. סיגאל האט נאך בדעה געהאט צוריקצוקומען צו זיינע לידער און זיי מתקן זיין, דערהויבן, אפרייניקן, בודק זיין און נאך מער פארפרומען דאס לשון זיינס, גיט עס אונז א מעגלעכקייט צו זען ווי פארטיק און ווי צייטיק ס'איז געווען אלץ וואס האט זיך פון אים ארונטערגערעדט.

אין א געוויסן פרט איז דאס בוך זיינס „לעצטע לידער“ דאס דער- גרייכסטע פון אלע זיינע לידער, ווייל ער האט זיך דערונגען צום האפטיקסטן קוואל וואס ער האט תמיד געוואלט דערגרייכן, צו דער דימענטיקייט פון אידישן ליד, וואס זאל פינקלען און ליכטיקן פון אלע ווינקעלעך. וואו מען

זאל ניט עפענען דאָס בוך און וואָסערע שורה דאָס אויג זאל ניט פאַנגען, איז עס גלייך אַ שפרודל פון סיגאַל'ס אוצר. דאָס ערשטע ליד אין בוך הויבט זיך באַלד אָן מיט אַזעלכע צוויי שורות:

כ'מאָך זיך גרייט פאַרן לויטערסטן שווייגן,
מיט די רואיקע, שטילע פיר ווענט.

מען זעט פון אָנהויב אָן אַז מען איז אין גוטע, פירנדיקע הענט, און אָן מען זאל אפילו היינט מער ניט ליענען, ווי די צוויי שורות, וועלן זיי זיך איינקריצן אויפן גאַנצן טאָג מיט אַ באַזונדערער לוינעוודיקייט. דורך דעם גאַנצן האַרמידער פון אַ טאָג לעבן, לוינט זיך צו טראַכטן פון אַזאַ הכנה פאַר לויטערן שווייגן — מיטן אַנלען אויף ביידע, סיי אויפן שווייגן און סיי אויף דער אויסגעלויטערטקייט.

מ'קען אוודאי דעם מיין פון די דאָזיקע צוויי שורות געפינען ביי גוטע אידישע פּאָעטן און יעדער פון זיי וועט אַזעלכע שורות געבן אַ באַזונדערן בלענד, אָבער ביי סיגאַל'ן קריגן זיי אַ ספעציעלע פּשטות'דיקע געדענקלעכקייט. ביי אים איז יעדער שורה אַן אויפגלי, אַ פייער-צייכן. דאָס זעלביקע ערשטע ליד ענדיקט זיך מיט די צוויי שורות, וואָס דריקן אויס דעם פּאָעט'ס אייגענע פאַרוואַונדערטקייט —

ס'פּאַלט אַרונטער פון צונג אַ שורה —
אַ גאַלדענער פּונק אויפן ווינט.

צענדליקער טויזנטער שורות זיינען ביי אים אַרונטערגעפאלן פון צונג אויף פּאַפּיר, און אַלע שורות פאַרמאָגן אין זיך אַ אידישע פּונקיקע און פינקלדיקע זאָגעוודיקייט. אַ ער האָט געקענט שפּאַנען און שפּאַנען און קייטלען שורה מיט שורה, וואָס האָבן אין דעם „אַרונטערפּאַל פון צונג" גלייך געבוירן די לאַגיק פון גוטן שמועס און טרויעריקן אַרומרייד, ווי ס'ווייזט אונז גיך די מאַגיק פון צווייטן ליד אין בוך —

לייג אַוועק די פען לעבן טינטער,
ווי אַ כישוף'דיק שטעקל. ביזט מיד,
דער זילבערנער פליגל פון ווינטער
פּלאַטערט ליכטיק אַריבער דיין ליד.

דאָס זיינען פיר שורות וואָס זיינען דערווייל „גאַלדענע פּונקען אויפן ווינט", אָבער דער פּאָעט צעבלאָזט די פּונקען און זיי הויבן זיך אָן טייטשן —
דאָס אויפהערן איז ניט אַזאַ עונש,
און מען מעג אויף זיך נעמען אַ שטראַף,
די ליכטיקסטע שענסטע גאונות
איז די וואָס דערגרייט ניט צום סוף.

אָנגעהויבן מיט בילדלעכע שורות און גלייך זיי איינגעשפּאַנט אין קרעפֿ־
טיקער געזאַגטער פּראָזע; און אומעטום איז דאָ אַ גרויסער כּוח, סיי אין
זיין אויפגעזונגענקייט, סיי אין זיין גערעדטן וואָרט.
די „לעצטע לידער“ איז י. י. סיגאַל'ס טרויעריקסטע בוך. אין זיין
פּריערדיק „ספר אידיש“ געפינען מיר צענדליקער טויט-לידער, וואָס דער
פּאָעט האָט זיך אַליין איינגעשמועסט, כּדי ער זאָל זיין גרייט פּאַר דעם
אומגעריכטן רוף; ער האָט זיכער געשפּירט זיין גיכּן, אומפּאַרמיידלעכן אָנקום.
אין זיינע „לעצטע לידער“ געפינען מיר בלויז עטלעכע טויט-לידער, אָבער
אויפן גאַנצן בוך ליגט אַ געקלעמטער, טרויער. ס'איז אַ טיף-טרויעריק אידיש
בוך — אַלע אידישע טעמעס קומען זיך צוזאַמען פּאַר אַ לעצטן דורכשמועס.
סיגאַל ניצט זיי אויס ביזן לעצטן טראָפּן. ס'איז ניט נאָר אַ טרויעריק בוך —
ס'איז בפּירוש אַ טראַגיש בוך. ביי קיין אומה ולשון זיינען די טרויעריקסטע
לידער פּון אונזער צייט ניט אַזוי טראַגיש ווי ביי סיגאַל'ן. מיט זיין פּסוקימ'־
דיקייט האָט ער אַרויסגעבראַכט די ספּעציפּישע שטימונגען פּון היינטייקייטן
אידישן פּאָעט, וואָס זוכט דעם עונג און די נחמה פּון אַ טיפּערער פרומקייט
אויף ברייטע, אָפּענע וועגן, ווי ס'האַבן זיי געזוכט די ערשטע וועג-ווייזערס
פּון חסידות —

כ'מעסט זיך אָן דעם בעש"ט עניוּות

ווי אָן אַלטן אַרעמען טלית.

און זי פּאַסט מיר.

סיגאַל קומט צו שיינקייט דורך זיינע אייגענע וועגן, מיט אַ פּשוט וואָרט
אין מויל. די שיינקייט פּון זיין שורה בריה'ט זיך נישט — זי איז אַ ממילא'דיקע,
וואָס מ'דאַרף זי נישט אַרויפּשניצן אויף דער שורה. זיין שיינקייט שטערט
נישט די רעיונות, זי קען שווייגן שטילער נאָך ווי דאָס וואָרט. ס'איז אָן
עניוּות'דיקע שיינקייט, וואָס מאַנט נישט באַזונדער פּאַר זיך קיין איין טראָפּן
באַוואונדערונג, איידער זי ווערט איינגעקנאַטן אין דעם גאַנצן געמיט פּון ליד.
דער פּאָעט י. י. סיגאַל לעבט אויף דעם „נשאר“ פּון זיין „טרויעריקער
שפּראַך“, אָבער ווי טרויעריק דאָס זאָל ניט זיין, וועט ער קיינמאַל זיך ניט
לאָזן איינווייטאַקן אין אַבסאָלוטן אונטערגאַנג — ווי טרויעריק די דאָזיקע
עקשנות זאָל נישט זיין, וועט ער שטענדיק איבערלאָזן אַ פעניץ גלויבן.
ער ווייסט אָבער אַז דער גוי האָט געמאַכט דעם אמת'ן מחק פּון איד
און זיך רציחה איז אונז, אידישע פּאָעטן, טיף אַריין אין די ביינער. ער
זעט שוין די ערשטע סימנים פּון אויפלייכט און ער קומט אָן אומזיכערער
מיט זיין האָב און גוטס און ער ציטערט איבער דעם.
די נייע קוים-געהיימישטע פרעמד, פּון אונזערע גלות'ן; די פּאַרפּרעמדטע

קינדער וואָס האַלטן אין אין אַנטלויפן; דאָס דערשראָקענע ווייב צווישן אַזויפיל פאַרריסענע מענערשע תּאוות; דער זכּרון פון דעם אַמאָליקן פאַר- גאַנצטן לעבן, און דער וואָגל צוריק אַהיים צו חורבות און בראַכוואַרג — דאָס אַלץ איז די טעמאַטיק פון די לעצטע געזאַנגען, געזונגען אין לשון פון גרויסן אייגנאַרטיקן פּאָעט, וואָס האָט זיינע ווערטער געגעבן דעם אַראַמאַט פון אַמונה, אויב ער אַליין האָט נאָך ניט אויסגעשלאָגן קיין גענעזונג פאַר זיך. סיגאַל'ס גרויס געפּינס איז געווען חסידות. אַלע אַנדערע זאַכן האָט ער געזוכט גלייך מיט אונז אַלעמען, אָבער חסידות האָט ער פאַר זיך געפונען אין זיין ליד און דערמיט באַשיינט זיין לשון.

איך, אַן איינגעשפּאַרטער חסיד מימי קדם,

קוק נישט אויף מיין הולך, מיין ניו יאָרקער,

מיט דער וואָנט אפּילו האָב איך ליב צו רעדן,

פון דעם טריסקער, פון דעם לוצקער און דעם וואָרקער.

און אין אַן אַנדער ליד:

דאָס הויז פון חסידות איז פאַר מיר

דאָס לעצטע שולעכל געבליבן,

כּיִהאַב אויף דעם לוח פון איר טיר

אויך מיין פּסוק צוגעשריבן.

פאַראַן אַ וואונדערלעך ליד אין בוך, פון אַן אַרעם געסל, וואָס איבער איר לייכט די כּהונה פון גרויסקייט. דאָס ליד הייסט „זעסטו?“. דער פּאָעט האָט גענומען דריי אַרעמע, אַפּגעריסענע אינגלעך און זיי געשענקט נעמען —

וואָס איטלעך אינגלס נאָמען איז

אַן אייביק הייליק יאַרצייט־ליכט.

דער ערשטער הייסט טאַקע ישראל,

אַ נאָמען נאָכן הייליקן בעש"ט.

דער צווייטער — נחמנדל אַ קינד

אַ בלייכס — אַ בלאַז און עס פאַרלעסט.

דער דריטער יעקב־יצחקל

הייסט נאָכן חוזה פון לובלין.

דער פּאָעט י. י. סיגאַל קרוינט די אַרעמקייט מיט דעם נס פון נייע אויפגייענדיקע גרויסע אידישע דינאַסטיעס. די באַרוויסע עלנטע אינגלעך ווערן געזאַלכט אין זייער אַרעמקייט —

זיי בלייבן ביי מיין פּאַלע שטיין,

און כּישווער אייך אַלע: ווי איך לעב,

ווען כּיוואָלט געהאַט גאַטס גאַלדענעם אייל,

וואלט איך געזאלבט זייערע קעפּ.
 געזאָגט: ברוב הימים וועל איך
 זיך אומקערן צו זיי גאָר גיך,
 און האָבן צייט און אויך אַ דראַטווע
 פאַרריכטן זייערע ליבע שיד.

אַט דעם חלום פון באַנייטער, אָנהויבערישער אידישקייט כּשופּט אויס
 דער פּאָעט סיגאַל פּילמאַל אין זיינע לידער, אָבער גאַנץ אָפּט דערוואַכט ער
 פון זיין חלום און אַלץ וואָס בלייבט אים איז דער ניצוץ פון ר' לוי יצחק,
 וואָס לערנט אים מלמד זכות זיין —
 איז נישט קיין נס צו זיין אַ איד דאָ
 אויף אַזאַ גויאישן יאַריד?

אַט דעם נס פאַרצייכנט ער גיט איינמאַל, ס'איז אין דעם בוך פון די
 „לעצטע לידער“ גיט צו געפינען כּמעט קיין איין טראָפּן פון סיגאַל'ס פּאַר-
 ביטערטקייט, אָדער פון פּערזענלעכע תּרעומות. אַלע זיינע ביטערקייטן זיינען
 אַנגעמאַסטן אויף אונז אַלעמען. זיינע פּערזענלעכע טויט-לידער פאַרמאַגן שוין
 אויך אין זיך אַ באַרוטן שמייכל און דערגרייכטע רעזיגנאַציע.

אַז צו מיינע ברידערס קברים
 וועט צוקומען מיין פינטעלע, מיין קבר —
 אַ שּמאַל, שּמאַל בערגל
 וועט אונזער לעבעדיקע נקודה — דער סגל
 פון די דריי ברידער סיגאַל
 זיין פאַרענדיקט.

דאָס עיקר'דיקע אין בוך איז אָבער, וואָס מ'קאָן טונקן דאָס אויג אומעטום
 און כאַפּן פליענדיקע שורות, אין זייער וואַרעמען פּלי און פּלאַטער, און
 אַלע צוואַמען זיינען אַ געזעמל פון אידישע רייד וועגן אַלץ וואָס אידן רעדן
 אין אונזער צייט, אַלץ, וואָס טוט זיי וויי. די ניט-אויסגעהיילטע וואונד פון
 גרויסן חורבן וואָס מיט איר וועט יעדער איד שטאַרבן, זאָגט פאַר אונז סיגאַל
 מיט דעם אמת פון זיין פאַראויסגעשיקט און שליח-צבור'דיק וואַרט.

קאַרען, מיין שטאַט, מאַן מיך אויף צוריק
 פון דער נאַרישער פרעמד, אין מיין טויט.
 און פיר מיך אַריבער זיין אַלטן בריק,
 פאַרביי דער שול מיטן שטיינערנעם פּלויט.
 און אויב ס'איז אַ שמש'ל דאָרט נאָך פאַראַן,
 זאָל ער אַרויסגיין אויפן שוועל פון קלויז

און מאַכן אַ מלא נאָך אַ פאַרוואַגלטן מאַן
פון דער ווייטער וועלט־איין וועלט־אויס.

ווייל ערשט נאָכן חורבן האָבן מיר אַלע דערשפּירט ווי אויסגעוויילט
ס'האַט אונז די אבידה. „די נחלה גלות“ ווי סיגאל דריקט עס אויס אַזוי
פשוט, איז אונז ניט געווען אַזוי טייער, ווען מיר האָבן אַלע געהאַט אַ חלק
אין איר, ווי איצטער. סיגאל ווערט ניט מיד צו קלאַגן „לעצטע פרקים אידיש“,
געשפּונען פון צויטן פון פּאַלקס-לידער — אויף דעם חורבן.

אינמיטן וועג ליגט דער הייליקער בוים
שוין טויט — טויט אויסגעצויגן.
דער לעצטער פּויגל — אַ וויסער בליץ
איז אויף אים אַנגעפּלויגן.

פאַראַן צענדליקער וואונדערלעכע לידער אין דעם איבערבלייב פון סי-
גאַל'ס לידער, אָבער מערער נאָך זיינען אין בוך דאָ הונדערטער שורות, וואָס
קענען זייער אייגן שטעטל באַשטיין. זיי זיינען פאַר זיך אַליין דערהויבענע
ירושות, ווייל מען קען זיי זאָגן טאַג־טעגלעך און הערן אַ ליב קול און געטרייע
אידישע רייד, דורכן גאַנצן טאַג. אומעטום אין יעדער ליד זיינען די טייערע
שורות אַריינגעשטאַכן, און זיי זיינען קלוג און ריין און זיי פאַרמאַגן אין זיך
אַ לויטערע תּפּילה־דיקייט. דורך ליד צו ליד גייט סיגאל אַרום און איז
עפעס מתקן אין אונזער אידישער שטאַט, ווי זיין בראַדער יונה'לע וואָס
פלעגט „דריימאַל אין דער וואַך גיין איבערקוקן אַלע היזער פון דער גאַס
און זיין פאַרריכטן“

ברוכים הידים, געבענטשט זיינען די הענט
וואָס פאַרריכטן אַ וואַנט, שטעלן אַריין אַ שויב,
און גלייכן אויס דעם לאַמטערן-סלופ.

און אפילו דאָס לשון פון די תּושב־בראַד,
האַט געהאַט אַזאַ מילד און ליב גענאָד.
און אַ נדבה איז געקומען מיט אַ ברכה־דיק וואָרט.
ברוך המקום, געבענטשט איז אַזאַ אַרט.

דאָס איז די בעסטע כאַראַקטעריסטיק פאַר סיגאַל'ס לשון־אידיש —
ס'האַט „אַזאַ מילד און ליב גענאָד“. אַזוי גיך ווי מען איז עס טועם, זאָגט
עס זיך און ס'ווערט אייגן, מיט סיגאַל'ס אַלע גלויבנס און צווייפלען. דער
טאַטע סיגאַל'ס דאַנקט דעם זון, ווייל ער האָט ביים זון געפּינען אַ ניצוץ
פון זיין וועלט און אַן אַרט, אָבער ווי אַן אורח — „אַ געלעגער איבערשלאַפּן“.
דער פּאַעט ווידער טענה'ט זיך שוין אויס מיט דעם היינטצייטיקן קינד, אין

איינס פון די טראַגישסטע לידער פון אונזער דור. דער טאַטע בויגט זיך אויך, ווערט אַ גייסטיקער אורח ביים קינד, זיצט ביי אירע ביכלעך און וויל זיי נענטערן, מחמת ליבשאַפט צום קינד,

און גאַרנישט טראַכטנדיק, דערטראַג איך טרויעריק

דאָס פרעמדע ספר צו די ליפן מיינע צו,

און ס'איז מיר אייגן ווי מײן טאַטנס מחזור,

וויל דו געפינסט אין גרין פון זיינע צווייגן

פאַר זיך אין זיין שטיל-אומעטיקייט, ר.

און ווען דו קומסט אַריין אין טיר, לויף איך אַנטקעגן,

מיט אויסגעשטרעקטע אַרעמט, מיט גענאָד,

און וויל דיר זאָגן, אַז דיין שפראַך איז מײן שפראַך,

דיין ראַבינסאַן, דיין שערוואוד אַנדערסאָן — אויך מיינע,

דיין וועלט איז מײן וועלט און דיין גאַט — מײן גאַט.

וויפיל פאַטערלעכע ליבשאַפט איז אויסגעדריקט אין דעם ליד, און

וויפיל צער פון מוזן נאַכגיין, און זיך איינברעכן.

האַב איך דאָס אַלץ געשריבן כדי צו באַווייזן אַז ניט נאָר אין די גוט-

געסדר'טע ביכער, נאָר אין דעם ניט-באַוואַרנטן נאַכלאַז פון דעם פרי-פאַר-

שטאַרבענעם פאַעט, איז פאַראַן אַזוי פיל האַפטיקע גרויסקייט, וואָס דערהויבט

די שורות, ווי סיגאַל האָט דורך די לעצטע צען יאָר פון זיין לעבן, מיט

אַנגעברייטע טריט אַנטקעגן דעם אַנלויף פון סוף, געהייליקט אונזער שטויב

אויף אַלע וועגן. —

וויפיל קליין-ירושלימס זיינען חרוב ?

הונדערט ? טויזנט ? אפער מערער נאָך ?

העלף מיר, גאַט, פאַרהייליקן אויף אייביק

אַ שטויב פון זייער וואונדערלעכער וואָך.

די תפילה זיינע איז מקוים געוואָרן. דער „שטויב פון זייער וואונדער-

לעכער וואָך“ רוט אויף דער גאַנצער רייכער ירושה וואָס יעקב יצחק סיגאַל

האַט אונז פאַרזאָרגעריש איבערגעלאָזט.

נחום באַמזע

אין זיין אריינפיר צו באַמזע'ס לעצטן בוך לידער — „אייביק בליען וועט דער טרוים“, נוצט ה. לייזיק דעם אויסדרוק „טרויער־דורכגעלויכטן־קייט“ פאַר דעם „דיכטער'ס גאַנצן וועזן“. איז דאָס באמת כאַראַקטעריסטיש פאַר דעם געמיט פון באַמזע'ס לעבן און שרייבן. דער פרי־פאַרשטאַרבענער דיכטער, וואָס האָט דורכגעלעבט די טראַגישע יאָרן פון ראַטעווען זיך, מ'שטיינט געזאַגט, אין סאָוועט־רוסלאַנד, איז געקומען צו אונז אַ ליכטיקער מיט טרויער, ווי מען קומט קלוג־אַנגעווייטיקט מיט אַ גרויסער דערפאַרונג. אָבער די טרויער־דורכגענומענקייט האָט נישט פאַרביטערט זיין וואָרט, וואָס איז ביי אים תמיד געווען איידל און צוגעקליבן, ווי אין זיינע פריערדיקע פינף ביכער לידער. די דאָזיקע לידער פון פינף ביכער מיט אַ צוגאַב פון נייע, האָט ער אין 1949 אַרויסגעגעבן אונטער דעם געזאַמלטן נאָמען — „אַ חתונה אין האַרבסט“. אין די פינף יאָר, וואָס זיינען אים נאָך פאַרבליבן, האָט ער דעם באַריר פון טויט געשפירט מער ווי איינמאַל, אָבער די דאָזיקע דורכשוידערונג האָט זיין וואָרט נישט געטונקלט, נאָר נאָך רייפער געמאַכט, די „טרויער־דורכגעלויכטנקייט“ איז געקומען צו אונז בולטער און מיט מער צוזאַג. אינגאַנצן זיינען אין זיין בוך לידער פאַראַן 36 אַריגינעלע לידער, מייסטנס קלענערע און קנאַפ־שורה־דיקע. די אַנדערע לידער זיינען נייע איבערדיכטונגען פון כינעזישער פּאָעזיע, עטלעכע איבערגעזעצטע לידער פון פוילישע פּאָעטן און אַ לענגערע דערציילונג „מיין פעטער דער לאַנדשטור־מיסט“ — קינדהייט־פאַרצייכענונגען פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין דער דערציילונג עפנט פריי דער דיכטער די שליוון פון זיין גאַליצישן דיאַ־לעקט, וואָס ער האָט געוויינלעך געהאַלטן אין צוים אין זיינע לידער. די נייע איבערזינגונגען פון כינעזישע לידער קייטלען זיך מיט באַמזע'ס ערשטער פּאָעטישער ליבע, ווען ער איז אין 1937, אין וואַרשע, געקומען מיט זיינע איבערדיכטונגען פון לי־טאי־פע. די דאָזיקע לידער זיינען איינגעשלאָסן געוואָרן אין זיין בוך „אַ חתונה אין האַרבסט“. איך האָב דעמאַלט, אין 1949, שרייבנדיק וועגן דעם דיכטער'ס געזאַמלטן פאַרמעגן, זיך אָפגעשטעלט אויף די איבערדיכטונגען פון כינעזיש און געזוכט קלאַר צו מאַכן, אַז מיט איבער־דיכטונג מיין איך — „אי אַן אַרויסדריי פון דער התחייבות איבערצוזעצן

גרינטלעך, אי ס'איז מער ווי אַ פרייע איבערזעצונג, ווייל ס'איז ווי אַ מעלאָדיע, אָדער אַ מוזיקאַלישע טעמע, וואָס אַ קאַמפּאָזיטאָר אַנטלייט ביי אַ צווייטן און שפּילט זי פּאַנאַדער אויף זיין שטייגער. „כ'האָב צוגעגעבן, אַז דער „לי-טאי-פע אַראַמאַט לאָזט זיך נישט אויסוועפּן, אַפּילו ווען מען צעלאָזט אים אין אַן אייגענער פרייער איבערדיכטונג.“

מיר איז נישט באַקאַנט באַמזע'ס דיכטערישער אָנהויב, אָבער מיר דאַכט זיך אַז ס'איז נישט קיין איינשטעלעניש צו זאָגן, אַז ער איז שטאַרק אָנגערעגט געוואָרן, אין אָנהויב פון זיין שרייבן, מיט די איבערדיכטונגען פון כינעזישע לידער, וואָס האָבן זיך אין די צוואַנציקער יאָרן אָנגעהויבן באַווייזן אין דייטש, פּויליש און ביי אונז אין ענגליש. די כינעזישע לידער האָבן שטאַרק אויסגע-נומען און אַפּילו געהאַט אַ באַדייטנדיקן איינפלוס אויף די היגע אימאַזשיניסטן, וואָס האָבן אין דער עמאַציאָנעלער צניעות און געצאַמטקייט פון כינעזישן ליד, געזען אַ סך קרובישאַפט מיט דער נייער דיכטערישער באַוועגונג, וואָס האָט זיך גענומען צו דער גראַוויר-קונסט פון וואָרט, צו דער אַפּגעשלאַסנקייט פון דיכטערישן געמיט, וואָס ווייזט אין אַ פאַרשפּיגלונג, דורך אַ קליין טירל, די פאַרטערטע אויגן פון פּאַעט.

דער דערווייטערטער צמצום פון וואָרט, וואָס פאַרמאַגט פונדעסטוועגן גענוג וואָרעמקייט דורכצולויכטן דאָס קליינע ליד און ס'זאָל דאָך נישט אַוועק-שטעלן דעם דיכטער אין זיין גאַנצער לירישער „נאַקעטקייט“, האָט שטאַרק אַפּעלירט צו אַ סך מערב'דיקע פּאַעטן, דאָס כינעזישע ליד האָט צו זיי גערעדט מיט אַן אָנגעוואַונקענער פאַרשטענדלעכקייט. דאָס כינעזישע ליד האָט כמעט איינציטיק זיך גענומען באַווייזן אויך אין דער אידישער ליטעראַטור. איינער פון די צוגעצויגענע צו דער כינעזישער דיכטונג איז געווען נחום באַמזע, וואָס האָט מיט זיין אייגן ליד באַווייזן, אַז אים האָט באַדאַרפט שטאַרק נאָענט זיין דאָס כינעזישע ליד; אַז ס'איז פאַראַן אַ טיפע קרובישאַפט צווישן דער כינעזישער געצאַמטער איינשווייגונג פון ווערטער, און זיין אייגענעם גאַנג אין דער אידישער פּאַעזיע.

האַרבסט-צייט קרייזט איבערן זומפיקן פליין
אָן אַלטער בושל, באַזילבערט פון פּראַסט, איינער אַליין.
איך שטיי פאַרלאָזט ביי דעם זומפן-ראַנד
מיינע בליקן וואַנדערן איבערן האַריזאָנט.

אַט דאָס פיר-שורה'דיקע כינעזישע ליד געפינען מיר אין דער לעצטער לידער-זאַמלונג פון פרי-אוועקגעריסענעם דיכטער, וואָס האָט געהאַט אַ פאַר-אַנונג פון זיין ענדלאָזער פאַראיינזאַמקייט. דאָס ליד פון פיר שורות האָט גע-

רעדט צו אים מיט טויונטער טרויעריקע רייד, וואָס דער אַלטער בושל האָט פאַרגליווערט, אַ באַזילבערטער פון פּראָסט.

ווען מען לייענט איבער די פיר שורות, פאַרשטייט מען פאַרוואָס ס'האָט אים אַזוי געצויגן צו דער כינעזישער דיכטונג. ס'איז אַן אַרויספאַדער צו יעדן פּאָעט, צו שאַפן דאָס פּערפעקטע קליינע ליד, צו פאַרענגען זיך אין אמת'ע דלד אמות, און אין דער זעלביקער צייט ניט צו פאַרקליינען דעם ווערט פון ליד, נאָר פאַרקערט — דערהויבן דעם ליינער איבער דעם געשווייג פון די געצאָמטע שורות.

צו באַמזע'ן האָבן שטאַרק גערעדט אַזעלכע לידער. ער האָט זיך אויסגע-קליבן אַ טאָפּלט-שווערן וועג אין דער פּאָעזיע — דאָס לירישע ליד און דאָס קליינע פּערפעקטע ליד, וואָס שטעלן מיט זיך פאַר סכנות פאַרן דיכטער, ווייל ס'איז אים שווער אַרויפצולייגן אויף אַזאַ ליד דעם פּערזענלעכן חותם. מען דאַרף זיין אַ טיף-אַריגינעלער מענטש, אַז מען זאָל מיט אַ ליריש ליד און דערצו נאָך מיט אַ קליין קוים-געאַטעמט ליד זינגען אַזוי, אַז ס'זאָל זיך גלייך אויסטיילן פון דעם גרויסן ים פון ליריק, וואָס איז אַלעמענס. געדאַנקען קעגען גיכער זיין אַריגינעל ווי ליריק, ווייל דאָס מענטשלעכע געמיט איז אַ סך מער באַרענעצט, ווי זיין געדאַנקען-גאַמע.

אַבער דווקא ווייל דאָס אַריגינעלע לירישע ליד איז שווער און דאָס קליינע ליד נאָך שווערער, האָט דעם פּאָעט פון אַלע דורות געצויגן צו דעם דאָזיקן פאַרמעסט מיט זיך אַליין, און מיט אַנדערע פּאָעטן. באַמזע האָט זיך געלאָזט אויף דעם שווערן וועג, און זיינע לידער דאַרפן געמאַסטן ווערן מיט דעם דאָ-זיקן פאַרמעסט און דראַנג אַרויסצוקומען דער זיגער און צו חתמ'ענען זיינע לידער מיט דער אייגענער "טרויער-דורכגעלויכטנקייט".

אין אַ צאָל לידער איז עס אים געלונגען, דער עיקר אין זיינע לעצטע לידער, וואָס ער האָט געשריבן אין ניו-יאָרק און וואָס ער האָט אונז איבער-געלאָזט בירושה, די דיכטערישע ירושה זיינע שניידט נאָך טיפּער אין דעם טרויער פון זיין פּריציפּטיקן טויט, ווייל ער האָט זיך אַלץ מער און מער גע-נומען דערקענען און באַקענען אונז אַלעמען מיט אַן אויסטיילעוודיק וואָרט. אין זיין געיעג נאָך גוואַלטיקער געצאָמטקייט און צוואַמענגעפּרעסטקייט, האָט באַמזע'ן שטאַרק אַרויסגעהאַלפן אַ דינער סאַטירישער ציטער, אַ טרויער-ריקער שמייכל, וואָס מיט אים זיינען זיינע שורות געווען באַהויכט. ער האָט דעם ווייטאָג פון פאַראינזאַמטן אידישן פּאָעט אין אַמעריקע גענומען אפשר שווערער ווי מיר אַלע, ווייל ער האָט גוט געדענקט, אַז אין וואַרשע, ווילנע און לעמבערג האָט די אידישע פּאָעזיע געהאַט אַ בעסערע מערכה, און דער אידישער פּאָעט איז דאָרט נישט געווען אַזוי עלנט.

אָט דער הויך פון דינער סאַטירישקייט האָט זיינע שפּעטערדיקע ניו־יאַרקישע לידער גענומען אַרויסהויבן פון זייער לירישער אַנאַנימיטעט. די עטלעכע און דרייסיק לידער אין בוך — „אייביק בליען וועט דער טרוים“ זיינען פול מיט אַ סך „אונטערגעשריבענע“ שורות און אַפילו גאַנצע לידער, וואָס פּראַקלאַמירן אַ ניי־געפונענעם פּאָעט. דער פּאָעט אַליין האָט זיך אָנגע־הויבן וואָס מער און מער צו געפינען, און דערמיט צוגעטראָגן אַ געפינס צום בעסערן אידישן ליד.

טרויעריק ביז גאָר זיינען באַמזע'ס לידער, נישט נאָר דערפאַר, ווייל ער אַליין הויבט אָן זיין ליד „אייביק בליען וועט דער טרוים“ (וואָס איז אַגב געוואָרן דער נאָמען פון בוך) מיט די שורות —

ווי אין אַ שטאַט־בוך אויף אַ היימישן טיש
שרייב איך אַריין מיין ליד פון טרויער,

נאָר פשוט ווייל אין די לעצטע לידער איז ער דערגאַנגען צום האַרץ פון נאָגנ־דיקן טרויער —

נאָר אויף מיין וועג פון פינצטערניש
צו פינצטערניש —

האַב איך נישט געזען און נישט געפילט
דאָס ליכט.

דער טרויער און דער פינסטער־מאַטיוו חזר'ט זיך איבער כמעט אין אַלע זיינע לעצטע לידער —

איך טראָג שוין העלע הויזן, אַ טונקל רעקל
און אַ געשטרייפטן קראַוואַט.
נאָר אַלע מיינע קליידער זיינען אָנגעטאָן
אין טרויער.

דער דיכטער האָט אין זיינע שפּעטערדיקע לירישע לידער געקראָגן די געוואַגטקייט צו רעדן, ער האָט זיך גענומען שפּירן זיכערער אויף דעם גלאַז פון די געצאַמטע שורות, און ער האָט ווייניקער מורא געהאַט, אַז ער וועט זיי איבערפירן מיט אַזעלכע קלאַרע רייד, וואָס מיט זיי באַקלאַגט ער דעם חורבן פון די אידישע שטעט —

מיינע עלטער־זיידעס אין גן־עדן
פון יענער וועלט, לויבן גאָט:

וואָס דו האָסט אונזער אַטעם פאַרשניטן אין צייט,
און מיר האָבן נאָך געהערט דאָס געוויין
פון קינדער, קינדס־קינדער און שכנים

און גערוט אין אַן ערדישן קבר,
ווען די ערד איז געווען נאָך ערד.

ער האָט זיך שוין מער נישט געשראַקן פאַר אַזעלכע קלאַרע דיבורים:
„ווען די ערד איז געווען נאָך ערד“, ווייל ער האָט איינגעזען, אַז גראַד מיט
אַזעלכע רייד „חתמ'עט“ ער פּערזענלעך זיינע לירישע לידער, וואָס נעמען זיך
קאַנטיקן און זיך אויסטיילן.

דער עיקר האָט אים דורכגענומען דער טרויער פון זיינע „יונגע פריינט
מיט די גרויע קעפּ“, די אידישע פּאַעטן, וואָס דער טרויער „קומט צו זיי דורך
אַלע טרעפּ“. ער האָט אָבער אין זיינע לעצטע יאָרן זיך אויך אַרויפגעשלאָגן,
אַ דאַנק זיין אַרבעט אין אַ מושב־זקנים, אויף דעם עלנט פון דעם אידישן
דורכשניט אין דער גרויסער שטאַט. ער האָט דערשפּירט, אַז דער פּשוט'ער
איד און דער דיכטער קענען זיך איינער דעם אַנדערן נישט געבן קיין פרייה,
מחמת אַזוי האָט דאָס אידישע ניו־יאָרק אָנגעטומלט און נישט געהאַט קיין
צייט פאַר דעם תּענוג פון אידישן וואָרט.

לאַמיר זיך אָפּשטעלן און באַערן

די לוויה פון אַ מענטש

איציע קלמן —

דער עלטסטער פון אַ ברענטש,

אויפן וועג צום הר כרמל בית־עלמין.

אים האָט געשראַקן די נאַענטקייט פון טויט און ער האָט דעם שרעק
גענומען אַוועקגראַמען, מענטש — ברענטש; קלמן — בית־עלמין. ער האָט
געבראַכט נענטער דעם בית־עלמין צו דער שטאַט, כדי צו רעזשיסירן דעם איי־
גענעם שרעק און אים אָביסל אויסגראַמען פון זיך און אויסמענטשלען.

אים איז עס בפּירוש געלונגען אין זיינע לעצטע לידער. ס'איז אים געלונג־
גען, ווידעראַמאל ווי לייזויק האָט זיך אַזוי טרעפלעך אויסגעדריקט, צו דער־
גיין צו טרויער־דורכגעלויכטנקייט. באַגלייטנדיק חברים אויפן אייביקן וועג,
האָט ער נישט נאָר דערזען די שרעקלעך־אַפּגעליידיקטע בענקלעך און די עלב־
טע בערגלעך, נאָר ער האָט בכלל גענומען שלום מאַכן מיט דעם פּריצייטיקן
אַוונטיקן ליד אין זיין געמיט, און ס'איז דערפון אויפגעגאַנגען אַ רייפּע און
מעלאַנכאָלישע קלוגשאַפט —

לאַמיר פּאַרלאָזן די שטאַט פון ליכט,

אַביסל חשכות צו געניסן,

איך וועל דעם טרויער פון מיין געזיכט

אַוועקלייגן דעם וואַלד צופּיטנט,

אָדער אין די שורות צום אַנדענק פון מאַני לייבין —

מיט אַ שמאַלער סטעזשקע דורך דעם אָונט-ליכט
שפּאַן איך אַלץ נענטער צום נאַכטיקן טויער.
די שאַטנס קילן מיינע טריט, דורך דעם לבנה-האַרן
בלאָזט גאָט אין מיר אַריין זיין טרויער.

אין די שורות האָט איר דאָס כינעזישע געמיט פון זיין פּאַעטישן אָנהויב,
און די בענקשאַפט נאָך אַ ליריק, וואָס זאָל ווערן אייגן מיט יעדן וואָרט.
פּאַראַן אויך דער איינשטעל פון דער אייגענער טויט-וויזיע — „דורך דעם
אָונט-ליכט שפּאַן איך אַלץ נענטער צום נאַכטיקן טויער“.

ער האָט אַ קילער געזונגען דאָס ליד „אויף לאַנג-אייילענדער ערד“:

גאָט העלף מיר, אין דער ערד פון לייס,
לאַנדסלייט מיינע פון דער היים!

— — — — —

פּאַרנאַכט וועל איך צו אייך אין טאָל אַנקומען
און פון דער חלום-וועלט ברענגען אַלעמען גריסן.

ער האָט אויך קלאָר און טרויעריק געוואוסט, אַז דווקא ביים סוף ווערט

ער אַנזעעוודיקער און זיין וואָרט מקוים-געוואָרענער —

ביים סוף פון אַלע סופ'ן

ווערט יעדער חלום וואָר.

און אַלץ וואָס האָט געהאַנגען

ווי אויף אַ האָר

אויף דער שאַרף פון שווערד

ווערט ווידער וואָרצל אין דער ערד.

ביים סוף פון אַלע סופ'ן

ווערט מקח

פון אַלע אַנגעזאָגטע אַדעראַפּן.

דאָס איז דאָס סאַמע טרויעריקסטע אין באַמזע'ס פּרייפּאַרשניטניקייט.

נחום באַמזע איז געווען אַ צווייג אויף אַ קראַנקן בוים. זיין יונגן ברודער האָט
ליזוויק באַגלייט צום דענווער בית-עולם. אַנדערע מיטגלידער פון זיין משפּחה
זיינען אויך יונג געשטאַרבן. באַמזע האָט דעם אומפּאַרמיידלעכן יונגן סוף
(ער איז געשטאַרבן אין עלטער פון 48 יאָר) טיף געטראַגן אין זיך. אַבער גראַד
אין די לעצטע עטלעכע יאָר האָט ער זיך דערהויבן און געקומען נענטער צום
אויסגעקלאַרטן און אייגענעם וואָרט. דער דיכטער האָט געשפּירט ווי פון זיינע
אַמאָליקע דיכטערישע „אַדעראַפּן“ ווערט „מקח“, און גראַד ווען ער האָט עס

דערשפירט און מיר האָבן גענומען דערזען זיין „טרויער־דורכגעלויכטנקייט“
איז ער אַוועק פון אונז —

דעם שכנ'ס הונט גריזשעט דעם פאַרנאַכט און אַ ביין.

פון זיין רויטן מויל עס רינט די סלונע.

די זון ווערט נעלם, דער טאָג — צערונען,

צום נאַכטיקן טויער גיי איך איינער אַליין.

אַזוי האָט ער גערעדט צו מאַני לייב'ס אַנדענק און קורץ נאַכדעם איז ער

אויך אַוועק „צום נאַכטיקן טויער“, איבערלאָזנדיק אַ ירושה — אַ צאָל לידער

וואָס טראָגן אויף זיך זיין געשטאַלט.

1955

שמחה פיעטרושקא

א

אין די דריי סדרים, מיט איבערזעצונגען און פירושים אין אידיש, פון שמחה פיעטרושקא, איז אריינגעלייגט געוואָרן אַ סך אַרבעט, אָבער מער ווי אַרבעט האָט דער מחבר אַריינגעלייגט די פרייד פון זיין אַרבעט. די דאָזיקע פרייד אָדער נחת־רוח פון טאָן אָן אַרבעט, וואָס מען וויל שטאַרק טאָן, זעט זיך בולט, הן אין זיינע ווערטערלעכע איבערזעצונגען, הן אין די אויסריידענישן. און דאָס איז שוין אַ גרויסער שכר, ווייל אַזאַ מי קען פאַרוואַנדלען די אומ־נוצלעכסטע זאָך אין גרויס נוצלעכקייט. ווען משניות אין אידיש וואָלט איצט געווען איבעריק, וואָלט פיעטרושקא'ס אַרבעט עס דערהויבן צו גרויס וויכטי־קייט. דאָס איז דער איבערצייגנדיקער כוח פון שעפּערישקייט.

כ'בין נישט מסכים מיט די אַלע, וואָס האָבן געזען אין פיעטרושקא'ס פאַראַידישטן משניות אַ פּאָפּולאַריזאַציע, אָדער אַ צעקייען פון אַן אַלטן טעקסט פאַר אַמעראַציע. דאָס וואָלט פאַרוואַנדלט פיעטרושקא'ן אין אַ מין אויבער־מלמד, וואָס ער איז בפירוש נישט. דער אידישער משניות מיט זיין ווערטלעכער איבערזעצונג, שוין צוזאַמען מיט דער הסברה, איז נישט מער און נישט ווייניקער ווי רעסאַטוראַציע. עס איז אַ חלום פון אַ מיטליאַריקן למדן צוריק־צוברענגען די טעג פון זיין יוגנט, ווען מען האָט געשמאַק געלערנט אַ פרק משניות. און ווייל דאָס ברענגט צוריק נישט נאָר די יוגנט פון מחבר, נאָר די יונגע יאָרן פון צענדליקער טויזנטער אידן, איז עס אַן אַרבעט פון גרויס שעפּערישקייט און העכערער נוצלעכקייט. ס'האָט צו טאָן מיט אויפ־שטעלן דאָס וואָס איז ביי אונז הרוב געוואָרן.

ווען מיר זאָלן זיך אוועקלאָזן אויף די אומזיכערע וועגן אויסצוטייטשן פיעטרושקא'ס וויכטיקע אַרבעט, ווי בלויז אַ אידישע פאַרטייטשונג פון משניות פאַר גראַבע יונגען, וואָלטן מיר ערשט דעמאָלט געקענט אַפּפּרעגן די נוצ־לעכקייט פון דעם מאָנומענטאַלן אויפטו. מיר ווייסן איצט נישט וואו הויבט זיך אַן אַמעראַציעס און ווען די אידישע אַמעראַציעס ווערט ליקווידירט אָדער געלאָשן. ווערט זי טאַקע געלאָשן מיט אַ פרק משניות? וואָס הערט זיך מיט גמרא, מפרשים, יד החזקה, שולחן־ערוך? ס'קען אונז פאַרפירן ווער ווייסט וואו, ווייל ס'קענען קומען אַזעלכע ליידיגשאַפטלעכע לומדים, וואָס זאָלן אונז

זאגן, אז ווען אפילו מ'זאל שוין דאס אלץ קענען אויף אידיש, איז מען דאך אן עם-הארץ, אויב מ'קען נישט לערנען די אַריגינעלע מקורים. איז פאָלג מיך אַ גאַנג. ווען אַ איד זאל שוין קענען אַריינזיפן אונזער גאַנצע אַלטע ליטעראַטור אין גוטע אידישע איבערזעצונגען, וואָלטן למדנים אים פאַרט געשטעמפלט פאַר אַן עם-הארץ און זיין גאַנצע וואוילגעלערנטקייט וואָלטן זיי געהאַלטן פאַר אַרויסגעוואָרפענע אַרבעט.

און אויב ס'האַלט שוין דערביי, וואָלטן אַ סך מענטשן גאָר אויפגעהויבן די קעפּ און דערקלערט, אז ווי באַלד מ'ווייסט בכלל נישט, ווען ס'ווערט געלאָשן דער דורשט נאָך אידישער געלערנטקייט, ווען און ביי וואָסערן פונקט מען הערט אויף צו זיין אַן עם הארץ, אפשר איז משניות, פאַר זיך אַליין, אויך נישט נויטיק, ווי אַן עטאַפּ פון געלערנטקייט?

דאָ וואָלטן זיך אויך אַריינגעריסן אונזערע שפּראַך-קנאים און זיי וואָלטן באַוויזן מיט אותות ומופתים, אז היות ווי אידיש גייט אונטער, אָדער מוז פּאָלגן און זיך אַוועקלייגן שטאַרבן, איז אַן איבערזעצונג פון משניות אויף אידיש אַרויסגעוואָרפענע אַרבעט, ווייל ס'איז בלויז פאַר אַ הייפעלע אַמעראַ-צים פון אונזער אייגענעם דור, און אַזאַ אַנגעשטרענגטע אַרבעט פאַר אַזאַ צייטווייליקייט איז פשוט'ע פאַרשווענדעריי.

ס'לייגט זיך אויפן שכל, אז פיעטרושקא האָט זיך נישט געשטעלט די אַלע פראַגעס, ווען ער האָט זיך גענומען געשמאַק צו דער אַרבעט. וואָלט ער זיך אַליין גענומען פּרעגן קשיות, וואָלט ער געקראָגן גענוג גוטע תירוצים, פאַרוואָס די אַרבעט נישט אַנצוהויבן, דער אמת איז, אַז אין זיין גרויסן אויפטו איז פאַראַן אַן עלעמענט פון שעפּערישקייט. און דערפאַר גיט זיך איבער די פרייד פון דער שעפּערישקייט, וואָס איז איר אייגענער שכר, צום לייענער אָדער לערנער פון משניות אויף אידיש.

דאָ גייט נישט אין אַ פּיצושעראַלד-איבערזעצונג פון אַמאָר כאַיאָם, וואָס האָט אויפגעפרישט אַן אַלטן טעקסט און האָט מיט דער איבערזעצונג, ווי מבינים זאָגן, ווייט אַריבערגעשטיגן דעם טעקסט. ניין, פיעטרושקא האָט נישט געהאַט און נישט געקענט האָבן אַזעלכע אַמביציעס, ווייל משניות איז נאָך אַלץ אַ לעבעדיקער טעקסט אין אידישן לעבן, און ס'האָט זיך דאָ נישט געהאַנדלט אין מאַכן אַ קינסטלערישע איבערזעצונג, וואָס זאל פאַרשאַטענען דעם אַריגינאַל.

פיעטרושקא'ס משניות איז אַ פאַעמע פון אונזער גאַנצקייט. דער אמת איז אז אין אונזער לעבן איז גאַרנישט געווען קיין אַנדער משניות ווי „פיעטרושקא'ס“. משניות אַן פיעטרושקא'ן איז היפש פאַריתומ'ט און אַפּ-געריסן פון דעם קלינגנדיקן פאַרטייטשערישן קול, וואָס משניות איז נישט

געווען אין יבנה (ווען רבי יהודה אָדער רבי האָט פאַרענדיקט די צוזאַמענשטע-
 לונג פון די 63 מסכתות אַרום יאָר 200) — אין אונזער לעבן, אין משך פון הונ-
 דערטער יאָר, איז משניות כסדר פאַרטיפט געוואָרן דורך אַ ווידערקול פון
 לערנערס. דער לאַקאַנישער טעקסט פון משניות איז אַנגעוואונקען געוואָרן אין
 נאָך-ביבלישן העברעאיש. די גמרא איז געקומען ווי אַ דראַנג קלאַרער אַרומ-
 צוריידין דעם דאָזיקן לאַקאַנישן טעקסט. די גמרא איז געווען די גרויסע
 אַרומרעדעניש און אויסרעדעניש צום ערשטן נאָך-ביבלישן ווערק. מ'קען
 אַננעמען, אַז די פרקים פון משניות זיינען מער נישט געווען ווי נאָטן צו דער
 גרויסער מוזיק פון דער גמרא. דער קורצער און צוזאַמענגעפרעסטער משניות
 איז בלויז אַ וואונק, אַ רמז פאַר לערנערס. קיינער וואָלט קיין הנאָה נישט
 געהאַט פון אַזאַ פראַקטישער קאַנדענסירטקייט. דער משניות-סטיל איז געווען
 פראַקטיש און נויטיק דערפאַר, ווייל דאָס איז געווען דער ערשטער עקס-
 פערימענט פון אַפּשרייבן פון זכרון די תורה שבעל פה. די תנאים האָבן די
 סדרים נישט געוואָלט מאַכן צו ברייט און צו גרויס. דער סטיל איז אַ
 חיפּונדיקער, ווי ער וואָלט געאיילט אויסצושעפּן דעם גאַנצן אַרכיוו פון זכרון
 אויס מורא אַז אַט-אַט און אַלץ וועט פאַרגעסן ווערן.

נישט געקוקט דערויף וואָס תלמוד בבלי איז ערשט פאַרענדיקט געוואָרן
 300 יאָר נאָך משניות. איז עס אַ זיכערע זאַך אַז די גמרא פון די אמוראים,
 אָדער די זאָגערס, איז געווען דער כסדר'דיקער באַגלייט-טייטש פון דעם
 צוזאַמענגעפרעסטן משניות. די זאָגערס האָבן געזאָגט משניות און אים פאַ-
 נאַנדערגעבלאָזן אין פייערדיקע פירושים. זיי האָבן געזאָגט אַזוי לאַנג און אַזוי
 ברייט, אַז זיי האָבן פאַנאַנדערגעזאָגט דעם קורצן טעקסט און אים געלערנט. די
 תנאים אָדער די לערנערס זיינען געווען נאָענט צום קוואַל פון דעם געדענקטן
 אַרכיוו, פון דער תורה שבעל פה, אָבער וואָס ווייטער מען איז אַוועק פון דעם
 זכרון, אַלץ מער זיינען געקומען די זאָגערס וואָס האָבן געטייטשט משניות. זיי
 האָבן אים פאַרפלאַנצט אויף לעבעדיקער ערד און ס'איז אויפגעאַנגען די
 גרויסע אידישע צעוואָרפענע ענציקלאָפּעדיע.

די גמרא איז גלייך געווען אַ אידישע פאַרטייטשונג. דער אַראַמישער
 טעקסט איז געווען דאָס אידישע ווידערקול פון יענער צייט, וואָס האָט גע-
 לערנט און געזאָגט משניות מיט ברען און התלהבות.

דער משניות פון אונזערע איגענע טעג איז געווען אוממעגלעך אַן אידיש
 און אַן די אַלע פאַרטייטשונגען און אויסריידענישן. די גרעסטע למדנים האָבן
 נישט געזאָגט קיין טרוקענעם משניות, נאָר זיי האָבן אים פאַרביק געמאַכט
 מיט אַ אידישן גערעדטן פירוש. ווען אַ לערנער האָט געלערנט משניות מיט
 אַן עולם, האָט ער מיט זיין פאַרטייטשן בשום אופן זיך נישט אַרונטערגעלאָזט

צו דער פאָפּולאַריזאַציע פון עם האַרץ. פאַרקערט, ער האָט דעם משניות טעקסט אויפגעזונגען און אים צוזאַמענגעזונגען מיט אידיש.

שמחה פיעטרושקא האָט דאָס קול פון דעם גאַנצן משניות פאַרגעדענקט און עס אונז צוריקגעבראַכט. זיין אַרבעט איז די אַרבעט פון אַ פּאָעט, וואָס האָט אונז צוריקגעגעבן דאָס ווידערקול פון אונזערע לערנערישע טעג. פאַר-שטייט זיך, ווי אַ געשריבענער טעקסט, איז פיעטרושקא'ס פירוש אַ ראַפּיניר-טער אָפּשרייב פון יענעם לומדישן שמועס. ער האָט צוזאַמענגעבראַכט אַלע פירושים און זיי האַרמאָניזירט, און דערצו נאָך אַריינגעגעבן זיינע אייגענע חידושים און אויפטוען. זיין אַרבעט איז די סטיליזאַציע פון יענע ווינטערדיקע נעכט, ווען מ'איז געזעסן אין בית מדרש און געלערנט משניות.

עס זיינען געמאַכט געוואָרן עטלעכע פאַרוואַן איבערצוזעצן משניות אויף אידיש, אָבער אַלע איבערזעצונגען זיינען געווען אַרונטערעדעניש. זיי האָבן אַרונטערגערעדט צום עולם און נישט מיטגעלערנט מיט אים, נישט געזוכט צוריקצוברענגען די גאַנצקייט פון משניות. ווי יעדער סטיליזאַציע איז אויך די סטיליזירונג פון אונזער פאַרגאַנגענהייט מער פּאָלירט, ווי דאָס אַר-גינעלע לשון פון די אַמאָליקע משניות-זאַגערס, אָדער לערנערס. פיעטרושקא האָט אַריינגעבראַכט סדר אין דער צעשויערטקייט פון לערנען, ווייל ער האָט אויך געטאָן אַ סך פאַרשערישע אַרבעט. אומצאָליקע אומפאַרשטענדלעכע פרקים, וואָס מ'האַט גלאַט געשלאָנגען, זיינען געוואָרן קלערער. זיין ווערטלעכע איבערזעצונג ווערט אויך אויפגעקלאָרט דורך איינשטעלן אין טעקסט אַ וואָרט, אָדער אפילו אַ פּראָזע, וואָס העלפט אַרויס דעם פלינקן און קאַלטן רמז'דיקן טעקסט. נאָך דער ווערטלעכער איבערזעצונג קומט ערשט אין אַן אַנדער שריפט דער פירוש, וואָס פאַרטייטשט דעם טעקסט און גיט אים היינטיק לעבן. ווען מען נעמט פיעטרושקא'ס משניות אין האַנט אַריין און מ'זעט, ווי פון צוויי אָדער דריי שורות אַריגינאַל ווערט אַ גאַנץ בלעטל מיט פירושים, דערמאַנט מען זיך ערשט נאָכאַמאַל, אין יענע נעכט, ווען מ'האַט געלערנט אַ משנה; וואָס דאָס איז נישט מער ווי אַ פאַראַגראַף פון אַ פרק און ס'האַט זיך בשום אופן נישט גערירט פון אַרט. פונדעסטוועגן האָט מען אַזוי אַנגעלערנט אויף אַ משנה אָדער צוויי, אַז מען איז אַוועק צופרידן און מ'האַט געפילט, אַז מען האָט עוקר הרים געווען.

ביז איצט זיינען שוין אַרויס סדר זרעים, סדר מועד, סדר נשים. אַ סך יורדישע אינפאַרמאַציע אין משניות קלינגט גאַנץ פאַרצייטיש. ווי למשל ווען מ'כאַפט אַ קוק אויף סדר נשים און מען לייענט, למשל, אַזאַ משנה: בן תשע שנים ויום אחד שבא על יבמתו, ואחר כך בא עליה אחיו שהוא בן תשע שנים ויום אחד, פסל על ידו. ר' שמעון אומר, לא פסל.

אָדער ווען מען פאַרטיפט זיך אין אַזאַ משנה: מי שנדר בנזיר, והלך והביא את בהמתו ומצאה שנגנבה אם עד שלא נגנבה בהמתו נזר, הרי זה נזיר. צי מען לערנט אַ משנה וועגן דער סוטה, וואָס דאַרף נעבעך טרינקען דאָס ביטער־וואַסער: עד אומר נטמאת, ועד אומר לא נטמאת, אשה אומרת נטמאת, ואשה אומרת לא נטמאת היתה שותה.

מיט גרויסע טיילן פון משניות קען מען שוין איצט נישט אויסבילדן קיין אַמעראַצים, סיידן מיר זאָלן שאַפן אַ ספעציעלע קאַטעגאָריע פאַר אומוויסנ־הייט. נישט יעדער געלערנטער מענטש איז מחוייב צו לערנען בלעקסטאַנס „קאַמענטאַרן“ וועגן ענגלישער יוריספרודענץ, און דער וואָס לערנט נישט בלעקסטאַנס קאָדיפֿיצירונג פון ענגלישער קאַמען־לאָ קען זיכער נישט אָנגע־רופן ווערן עס־האַרץ.

פיעטרושקאָס אַרבעט איז גיכער פאַר לומדים, ווייל משניות מיט אַ איי־דישן פירוש איז ערשט דער גאַנצער משניות, ווי מיר אַלע האָבן אים געקענט. פיעטרושקאָס משניות איז נישט נאָר אַן אַרבעט פון רעסטאָאָרירן אַ טייל פון אונזער פאַרגאַנגענהייט, נאָר אויך די שטימונג פון יענער פאַרגאַנגענהייט. די שפראַך פון זיין איבערזעצונג און פון זיין פירוש איז דאָס אַרומגעפּוצטע לשון פון דעם לערנער. ס'פליט נישט אַרויס פון טעקסט און פליט נישט אַוועק פון בית מדרש. ס'וואַלט נישט געווען קיין ריכטיקער עכאָ פון טעקסט, ווען פיעטרושקאָ וואַלט די איבערזעצונג צופיל געפליגלט. אַזוי ווי ער האָט אונז געגעבן דעם פירוש איז דער משניות, ווי ער האָט זיך געלערנט אין דער הויך, אפשר אַ האַרעלע „משכילישער“ — אָבער דער טעם פון אַלטער וואויל־גע־לערנטקייט איז פון אים נישט אויסגעוועפט געוואָרן. ס'איז אַן אַרבעט פון גרויס בענקשאַפט. פיעטרושקאָ האָט זיך פאַרבענקט נאָך זיין אייגענער יוגנט, אָדער, ווייל ער האָט פרי גע'שמ'ט ווי דער פראַגער עילוי, מעגן מיר אפשר זאָגן — קינדהייט. די בענקשאַפט האָט אים צוריקגעבראַכט צום גאַנצן משניות. דער טעקסט אַן דעם אידישן ווידערקול איז געווען עלנט און וואַלט, איצט ביי אונזער גרויסן חורבן, פאַרבליבן נאָך עלנטער. פיעטרושקאָ האָט אויפגעלעבט דאָס אידישע קול פון דעם נאָך־ביבלישן העברעאיש און ער האָט דעם משניות געגעבן, ווי ער האָט געשיינט אין אונזער לעבן, אַרום 700 יאָר.

ווען די קאָלאָסאַלע אַרבעט וואַלט באַזירט געווען בלויז אויף נוצלעכקייט, וואַלט פיעטרושקאָ אפשר שוין לאַנג געבליבן שטעקן אינמיטן, אָבער אַזוי וועט די אַרבעט זיכער פאַרענדיקט ווערן, ווייל משניות אויף אידיש איז נישט ניצלעך, נאָר נאַטירלעך.

אין דעטראַיט איז עס דאָכט זיך געווען, אַ פאַרזיצער האָט זיך צעהיצט אין זיין ווענדונג צום עולם. ער האָט אַרויפגעקלעטערט צו דער געפערלעכ־

סטער הויך און אויסגערופן, אַז אויב, חלילה, מ'וועט נישט העלפן אין דער אַנגעשטרענגטער אַרבעט אַרויסצוגעבן די ששה סדרי משנה מיט פיעטרוש-קאַס פירוש, וועט די גאַנצע אַרבעט איבערגעריסן ווערן.

דער איידעלער שמחה פיעטרושקאַ, מיט דעם „אָפּוועזנדיקן“ בליק, ווי די אויגן וואָלטן כסדר געפרעפלט און געקייקלט אַ פסוק הין און צוריק, האָט זיך, ביים לעצטן קרעשמטשענדאָ פון פאַרויצער, אויפגעכאַפט און אים אָפּגעשטעלט מיט אַ ציטערדיקער האַנט :

„ניין, דאָס נישט! אויב אפילו מ'וועט נישט העלפן, וועט די אַרבעט אַלץ פאַרענדיקט ווערן“.

ער האָט עס געזאָגט מיט אַזויפיל אַנטשלאַסנקייט און מיט אַזוי ווייניק אויפֿ-מערקזאַמקייט צו דער געשעפטלעכער זייט פון דער קאַלאַסאַלער אונטערנע-מונג, אַז אַלע האָבן פאַרשטאַנען, אין וואָס דאָ האַנדלט זיך.

דער אַלטער טעקסט פון משניות האָט נישט געעקנט פאַרבלייבן עלנט. שמחה פיעטרושקאַ האָט געמוזט אויפלעבן דאָס אידישע קול פון דעם משניות־לערנער, כדי דאָס קול זאָל אייביק לעבן צווישן אונז.

1948

ב

גאַנצע פיר יאָר זיינען אַוועק צווישן סדר זרעים און סדר טהרות, צווישן ערשטן באַנד פון שמחה פיעטרושקאַס איבערזעצונג פון משניות און פירוש אין אידיש, און דעם לעצטן באַנד, אַדער סדר, וואָס איז דערשינען אין 1949. פיעטרושקאַן איז באַשערט געווען הנאָה צו האָבן בלויז איין יאָר פון זיין פאַרענדיקטער אַרבעט. ער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ סך פלענער. ער האָט בדעה געהאַט אַרויסצוגעבן אן אייגענעם פירוש פון משניות אין העברע־איש, אפילו געוואָלט איבערזעצן משניות אויף ענגליש. ער איז געפאַרן קיין מדינת ישראל, כדי צו זיצן אויף תורה און עבודה, אָבער ער איז צוריק גע-פאַרן אַ טויט־קראַנקער קיין מאַנטרעאַל, וואו ער איז אויסגעגאַנגען אין שווערע יסורים אין עלטער פון 57 יאָר. ווי עס ווייזט אויס איז ער שוין געווען חרוב מיט עטלעכע יאָר צוריק, ווען ער האָט דורכגעמאַכט אַ שווערע אָפּעראַציע. ער איז פון דער אָפּעראַציע אַרויסגעקומען מיט אַ געלער מראה און מיט אַ גוואַלטיקער עקשנות צו פאַרענדיקן זיין משניות אויף אידיש. אויף מער אַר-בעט איז אים נישט געלונגען אָפּצונאַרן דעם מלאַך המות, וואָס איז אים גע-שטאַנען צוקאַפנס און אים אונטערגעיאַגט.

אין דער הקדמה צו סדר זרעים, זאָגט אונז פיעטרושקאַ, אַז ס'איז נישט גויטיק צו שרייבן באריכות וועגן דער וויכטיקייט פון משניות מיט אַן איבער-

זעצונג אין אידיש. משניות, דערציילט ער אונז, איז נאָכן תנ"ך דער יסוד פון גאַנצן אידישקייט, רעליגיע, עטיק, לעבנס־פאַרמען, געשיכטע פון אַלטע צייטן. בלייבט אַלץ די קשיה צו וואָס אינמיטן דערניצען, משניות אויף אידיש? ס'איז אַ שאַד וואָס פּיעטרושקאָ פּטרי'ס אָפּ די פּראָגע מיט אַ לייכטן תירוץ און ער זאָגט אונז על רגל אחת, אַז „די נויטקייט אַז אַ איד זאָל קענען לערנען משניות צוזאַמען מיט אַן איבערזעצונג און פּירוש אין אידיש, איז דעריבער קלאָר פאַר יעדן“.

ווען ער וואָלט דאָס אונז בעסער אויפגעקלערט, וואָלטן מיר אפשר געהאַט נאָך אַ בעסערן צוגאַנג צום פּראָגער עילוי, וואָס האָט זיך גענומען איבער־זעצן משניות און וואָס איז אויך אַליין אַרויס איבער די מדינות שאַפּן אַן עולם פאַר אַזאַ איבערזעצונג.

מיר ווייסן נישט, למשל, צי אים האָט געטריבן דערצו אַ גרויסע ליבשאַפט צו אידיש. פון דעם אַלט־פּרענקישן אופן ווי ער האָט אָפּט איבערגעזעצט, גלייב איך קוים, צי אים איז געגאַנגען בלויז אין געבן אַ לעבעדיקן בייטראַג צו אידיש, דורך באַרייכערן דאָס אידישע לשון מיט אַ מאַנומעטאַל ווערק. ער איז אוודאי נישט געווען קיין אידישיסט אין דעם אַנגענומענעם זין פון וואָרט, און ס'לייגט זיך אויך נישט אויפן שכל, אַז ער האָט געהאַט אַדער באַ־דאַרפט האָבן דעם זעלביקן קינסטלערישן צוגאַנג צו זיין אַרבעט, ווי יהוּאַש האָט געהאַט צו זיין איבערזעצונג פון תנ"ך. אויך יהוּאַש האָט אוודאי נישט געהאַט פאַר זיך קיין קלאָר בילד פון אַ גרייטן עולם, וואָס האָט געוואָרט אויף דער געלייטערטער איבערזעצונג פון תנ"ך, אָבער ער האָט אויף זיך גענומען דעם קלאָרן אויפגאַב צו לייטערן דאָס אידישע לשון. ער האָט געוואָלט מאַכן אידיש מיט לייטן גלייך און געבן דער שפּראַך, אַ ביבלישן שטיץ־פונקט. ער האָט אידיש צוריקגעשלעפּט צו אַ מקור און איז דווקא באַשטאַנען, אַז עס זאָל גיין אין די דרכים פון אַ סך אַנדערע לשונות און אַנהויבן מיט תנ"ך. אידיש האָט שוין געהאַט ווייט אוועקגאַלאַפּירט פון אַזאַ סטאַטישן אַנהויב, און איז איר שטעטל באַשטאַנען אַן אַ קינסטלערישער און קינסטלעכער תנ"ך איבערזעצונג. אָבער יהוּאַש'ס תנ"ך איבערזעצונג פאַרבלייבט אַ וויכטיקע אַרבעט. ניט געקוקט אויף דער גאַנצער אַנטיקישקייט, איז יהוּאַש'ס אַרבעט נאָך אַלץ די־רעקט איבערצייגנדיקער פאַר אונזער דור ווי פּיעטרושקאָ'ס: די פּילצאַליקע מאַמענטן פון דערהויבונג, פון קוואַליקער שיינקייט, פון אייגנאַרטיקער דער־ציילערישקייט, וואו די בהרחבה־דיקייט פון סטיל ליידיט גאַרנישט פון דעם לאַקאַנישן און בליץ־אַרטיקן זאַץ, וואָס גיט איבער דעם גאַנצן תוכן אַן שאַ־לעכץ און פאַנגט פונדעסטוועגן אין ערנסטן און כמעט סקעלעטישן תוכן אַלע שרייבערישע שיינקייטן, וואָס זיינען געוויינלעך די באַצירונגען און באַפּו־

צונגען פון שרייבעריי. דער גייסט פון תנ"ך פארמאגט גלייך אן אינערלעכע פיזישע, גופיקע שיינקייט. יהואש האט נישט באדארפט פארלירן קיין סך טענות, כדי צו קומען מיט זיין פאראידישונג פון תנ"ך.

שווערער איז געווען דער אויפגאב, וואס ס'האט זיך געשטעלט שמחה פיעטרושקא. ער האט נישט געלייגט דעם טראפ אויף שיינקייט, צי אויף ניצלעכקייט און אים איז נישט געגאנגען דירעקט אין בארייכערן די אידישע ליטעראטור, מיט א שפאגל-נייער, אויסטערלישער אדער קינסטלערישער איבערזעצונג. ער האט נישט געהאט די כוונה צו אנטקייזירן אונזער לשון, צו פירוש, וואס זאל זיין א פארטייטשונג פון מיין און אינהאלט. ער האט אין זיינע נאכלאזיק אין פרט פון שפראך, ער האט א סך מקריב געווען לשם קלארקייט און טייטשלעכקייט. ער האט טאקע גענומען ערנסט דעם געדאנק פון מאכן א פרוש, וואס זאל זיין א פארטייטשונג פון מיין און אינהאלט. ער האט אין זיינע צוויי פירושים צום טעקסט, סיי אין דעם ווערטערלעכן און סיי אין דעם לענגערן און אויסריידעוודיקן, אלעמאל געהאט אין זינען די קלארקייט פון אינהאלט. זיין אידיש איז ניט קיין קאלירפולער, נאָר אַ למדנישער; נישט אַזעלכער, וואָס לאַזט אויף זיך רוען, ווי אויף אַן אַרבעט פאַר זיך אַליין, נאָר זיין פירוש איז ענג צוזאמענגעוואקסן מיטן אַריגינאַל, ווי מ'וואַלט אים געלרנט ביי אַ גוטער חברה משניות.

דערפאר ווען פיעטרושקא'ן איז איינגעפאלן דער געדאנק איבערצוזעצן און פארטייטשן דעם משניות אויף אידיש, האט ער נישט געהאט קיין עסטע-טישע טעמים. ער איז געקומען מיט אַזעלכע שווערע אַרטילעריע, ווי פאה, דמאי, תרומות, חלה, ערלה; פון דער ערשטן סדר, וואס קאָן נאָך אפשר אויפ-געלעבט ווערן פאַר היינטצייטיקע מיט דעם וואָרט — הלכה — ביז צום סדר טהרות, פון לעצטן באַנד, מיט אַזעלכע מסכתות ווי מקואות, נדה, מכשירין, זבים, טבול יום און עוקצין, וואָס אפילו דער באַגריף פון הלכה וועט זיי אויך נישט היימישער מאַכן, אויב מ'קען זיך אַזוי אויסדריקן.

„מען קען מאַכן טהור אַן אויבערשטע מקוה דורך אַן אונטערשטער מקוה און אַ ווייטער מקוה דורך אַ נאָענטער מקוה. אויב אין דער אויבערשטער צי אין דער ווייטער איז געווען געשעפט וואָסער און מען האָט זי פאַראייניקט דורך אַ רער מיט דער אונטערשטער, צי מיט דער נאָענטער מקוה, וועלכע האָט 40 סאה כשר'ע וואָסער, ווערט אויך די אויבערשטע צי ווייטע מקוה כשר, און מ'מעג זיך אין איר טובל זיין, און מען האָט ניט קיין מורא טאַמער האָט ווער דערווייל איבערגעהאַקט די רער.“

אַט דער געמיש פון סאַניטאַציע מיט „פלאַמינג“ ווערט אין דער איבער-זעצונג נאָך אַ ווייטערע מקוה; און פונדעסטוועגן האָט שמחה פיעטרושקא

גענומען אויף זיך מיטן גרעסטן ערנסט דאָס איבערצוועצן אין דעם אַלט־פרענקישן, הגם אַביסל גערייניקטן בית מדרש אידיש פון זיין צייט. האָט ער זיך אַוועקגעזעצט פרעגן, צי וויל ער דערמיט באַרייכערן די אידישע ליטעראַ-טור און צי נויטיקט זיך די אידישע ליטעראַטור אין אַזאַ פירוש? כ'בין איבער־צייגט אַז ער האָט זיך געשטעלט וואָס ווייניקער אַזעלכע קשיות, ווייל ער וואַלט אפשר פון אַזאַ שמועס מיט זיך אַליין אַרויסגעקומען מיט מאַדנע, מעלאַנכאָלישע אויספירן, וואָס וואַלטן גאַנץ היפש איבערגעפירט דעם חשק זיינעם אַריינצו-לייגן אַזוי פיל מי און אַרבעט אין זיין צווייפאַכן פירוש.

ערגעצוואו האָט ביי אים געמוזט פאַרט טליען די האַפנונג, אַז אַ לאַנגע צייט וועט אידיש נאָך מוזן און דאַרפן פירן אַ באַזונדערע באַלעבאַטעשאַפט, אַז איר באַלעבאַטעשאַפט וועט זיך פונדעסטוועגן דאַרפן אַנלענען אויף אונזער אַלטע העברעאישע אוצ'רשאַפטן; אַז אונזער אידיש־לייענער מוז אויך ווערן אַ אידיש־לערנער, אַז ער דאַרף אין זיך וועקן דעם חשק זיך אַביסל צו פאַר־מעסטן מיט דער למדנות פון אַן אַלטן למדן, וואָס האָט געהאַט אַ דירעקטן צו-טריט צו די מקורים; אַז אידיש מוז אין זיך אַרייננעמען די אַלטע ווערטן, כדי אידיש זאָל ווערן פולער און אוצ'רדיקער און זיך אַנגורטן מיט עקזיסטענץ־פעאיקייט און אויך עקזיסטענץ־באַרעכטיקונג; אַז אַ אידיש־לייענער פון אונ-זער צייט מוז אין זיך קולטיווירן דעם חשק צו וועלן וויסן, וואָס זיינע זיידעס און עלטער־זיידעס האָבן געמוזט וויסן ווי אַ תנאי, צו קענען זיך, אין זייער צייט, אונטערשיידן פון עם הארץ.

די וואָס האָבן גוט געקענט שמחה פיעטרושקאָן רעדן פון אים, ווי פון אַ גרויסן תלמיד חכם. אָבער משניות אַליין איז ביים פאַלק געשטאַנען אויף אַ גאַנץ שיינער, כאַטש נישט זייער געהויבענער מדרגה פון גרויסער למדנות. משניות איז געווען אַ שטאַפל, אָבער אין לערנען משניות איז געלעגן אַ סך פאַלקסטימלעכקייט. ס'איז געווען אַ שטאַרקער פונדאַמענט. אַ סך זענען נישט געגאַנגען ווייטער און העכער פון פונדאַמענט, זיי האָבן זיך באַנוגנט מיט דער ראַלע פון משניות־לערנערס און זיי האָבן פאַר זיך נישט גע-פאָדערט קיין צו גרויסן אַפשיי און אַנערקענונג. בלויז גאָר גרויסע תלמידי חכמים האָבן געוואוסט, וויפל אַלערלייאיקע ידיעות עס ליגן אין אַ סדר משניות. מיט משניות איז אָבער געווען, ווי מיט אַ סך קלאַסישע ירושות. מען האָט עס געעקנט לערנען אין דער טיף, אין דער פלאַך און גאַנץ אויבאויפיק. עס זיינען צווישן אידן געווען אַ סך קנאַפע לערנערס, וואָס האָבן זיך געהאַלטן ביים משניות און נישט געקלעטערט העכער און נישט געשוואומען טיפער. ווען פיעטרושקאָן וואַלט חלילה איינגעפאַלן דער טראַציקער געדאַנק, אַז אידיש איז בלויז פאַר אונזער דור, בין איך שטאַרק מסופק, צי ער וואַלט

זיך אָוועקגעזעצט טאָן אַזאַ גרינטלעכע און בשלימותדיקע אַרבעט אויף אידיש. דער פּראַקטישער, פּאַרניכטנדיקער אַרגומענט קעגן אידיש — און אַלע פּאַר-ניכטנדיקע אַרגומענטן קעגן אידיש צייכענען זיך אויס, קודם כל, מיט וואָל-וועלער פּראַקטישקייט — וואָלט אים דיקטירט, אַז פּאַר איין דור לוינט זיך נישט אָנשטרענגען. ער וועט שוין, אויס אַלטער געוואוינהייט אַליין, זיך דער-שלאָגן צו דער משנה, אָדער ער וועט אויף דער עלטער פּאַרוויגן זיין אייגענע אַמעראַצעס.

עס האָט דערפּאַר פּיעטרושקאַן געמעגט קומען אויפן געדאַנק, אַז ער באַמיט זיך לכל הפּחות, אויך פּאַר אַ צוקונפטיקן דור. מער ווי איין צוקונפטיקן דור איז קיינער נישט מחויב צו פּאַרזאָרגן, בלויז ציניקער, וואָס ווילן לכתחילה אונטערגראַבן אַ וויכטיקע זאַך, נעמען גלייך סטראַשען מיט דער אייביקייט. דאָס איז אים קלאַר געווען שוין דערפּאַר אַליין, ווייל ער האָט זיך נישט גע-שטעלט קיין האַרבע קשיות, וואָס די צייט שטייט גרייט צו פּאַרענטפּערן מיט אַ סקעפטיש שמיכעלע. ער האָט באַשלאָסן, אַז דער זיווג פון העברעאיש מיט אידיש וועט נאָך לאַנג אָנהאַלטן און לעבן בשלום. ווי לאַנג — איז ער נישט מחויב צו טרעפן. ער האָט בלויז געוואוסט, אַז אין דעם איד פון אונזער צייט וועט נאָך אַ לאַנגע צייט לעבן אַ צוויי שפּראַכיק משניות-געמיט. ער האָט דער-פּאַר געוואָלט ביישטייערן זיין אייגענע אַרבעט, אַז דאָס געמיט זאָל בלייבן אַזוי לויטער, ווי ס'איז אַמאָל געווען. פּיעטרושקאַ האָט מיט זיין איבערזעצונג פון משניות געהאַלפן רעסטאָורירן דאָס משניות-געמיט, ווי ער האָט דאָס גע-דענקט.

מען דערציילט, אַז ער איז געווען אַ פרומער, אָבער בעת ער האָט פּאַר-טייטשט אַ פרק משניות, איז ער געווען אַן אַקאַדעמיקער, וואָס האָט אין יע-דער פרק אויסגעשפּילט זיין קענטשאַפט, אַז עס געלינגט אים אויפצוקלאַרן אַ פּאַרהוילענעם טייטש, זעט מען ממש, ווי די איבערזעצונג לויכט מיט זיין אינדיווידועלן שמיכל, וואָס האָט גערוט אויף זיינע פּאַרגלייזטע און דער-ווייטערטע אויגן, בעת ער האָט זיך פּאַרלערנט, אפילו אין פּריוואַטן שמועס. ער האָט ליב געהאַט משניות, נישט נאָר טעקסטועל, נאָר ווי אַ וואונדערלעכן צייט-פּאַרטרייב. ער האָט הנאה געהאַט צוזאַמענצוברענגען אויף איין אַרט אַלע פּירושים, וואָס זיינען ביי אים אָנגעפּלויגן אין קאַפּ, בעת ער האָט געטייטשט משנה. אין דעם טייטשן פון אַ משנה איז ער געווען אַ סך ענציקלאָפּעדישער, ווי אין דער אַזוי-גערופּענער פּאַלקס-ענציקלאָפּעדיע זיינער. ערשט ווען מען לייענט די משנה, צוזאַמען מיט זיינע פּירושים דערפּילט מען אַפּט, אַז מען האָט געגרייזט אין דער אויבנאַרפּיקער גרינגשעצונג, וואָס מיט איר האָט מען זיך ביים פּאַלק באַצויגן צום משניות-לערנער. שמחה פּיעטרושקאַ ווייזט ערשט,

ווי שווער ס'איז לייכט צו מאַכן אַ פּרק משניות. און פון דעם שטאַנדפּונקט האָט ער זיך אויסגעלעבט אין זיין איבערזענונג. ער האָט פון איר הנאָה געהאַט און געהאַט אַן עסטעטישן פּאַרגעניגן. נישט נאָר האָט ער געטאָן נוצלעכע אַרבעט, נאָר ער האָט אויך הנאָה געהאַט פון דער אומנוצלעכקייט, פון דער באַהעמיש־קינסטלערישער קאַבינעטישקייט פון זיין אַרבעט. דאָס איז מסתמא געווען זיין גלייכסטער און בעסטער ענטפער, אויב ס'האַבן אים ווען עס איז יאָ גענומען מוטשען — למי אני עמל פראגן.

אין דער איבערזעצונג פון משניות, אין דער האַרמאָנישער באַהעפטונג פון טעקסט מיט זיינע צוויי־פירושים, איז געלעגן אַ סך יוגנט־בענקשאַפט. ער האָט דאָס קול פון אַמאָליקן משניות־לערנער בלויז אַביסל קולטיווירט, אָבער אין תוך קלינגט אין זיין משניות־איבערזעצונג דאָס אויטענטישע פאַרדווייקעטע קול פון אַמאָליקן בית המדרש. זיין איבערזעצונג איז פאַר אים געווען אַ מתמידש געזאַנג וואָס האָט צוריקגערוּפּן די פאַרגאַנגענהייט. אין יעדער אַרײַנ־פיר צו אַ באַזונדערן סדר פאַרגעסט ער אויך נישט צו דערמאָנען דעם גרויסן כליון, די שרעקלעכע פאַרטיליקונג פון אונזערע ברידער און שוועסטער, אויף דעם געוויין, קומט ווי אַן ענטפער און דערמאָנונג דער געזאַנדיקער ניגון פון דעם פּראַגער עילוי, ווי ער האָט גערעדט, ווען ער האָט געטייטשט, ווי ער האָט געזאָגט און געלערנט. זיין משניות אין אידיש איז, צוזאַמען מיטן טעקסט, אַ גאַנצער אידישער לעבנס־בליק, גראַד דערפאַר, ווייל אין זיין פירוש הערט זיך דער טרייסטנדיקער ניגון פון אַמאָל. אַט דער ניגון איז עפּעס אַזוינס, וואָס שמחה פּיעטרושקאַ האָט איבערגעזונגען אויף זיין שטייגער און זיין אַרבייט איז דערפאַר אויף אַ האַר נישט ווייניקער אינדיווידועל, ווי אַ גרויס קינסט־לעריש ווערק. אַ סך פון די דאָזיקע אַנאַכראַניסטישע סדרים האָט פּיעטרושקאַ באַלויכטן מיט זיין אייגנאַרטיקן, דערווייטערטן און אידיש־האַפטיקן שמייכל.

אידיש וועט אים דאַנקבאַר זיין פאַר זיין באַוואַרעניש־אַרבעט און אים אייביק געדענקען, און דאַנקען פאַר שאַפּן אויף זיין שטייגער אַ דאַמבע קעגן אונטערגאַנג, דורך פאַרפעסטיקן אונזער לשון אין דער פאַרוועבונג מיט דעם לשון קודש טעקסט פון דער משנה.

געזאמלטע עטייען

א.

צווישן חיים גרינבערג'ס בעסטע פריינט קען מען גאנץ אפט אויך הערן אַ מיינונג, וואָס ווערט אַרויסגעזאָגט מיט גרויס באַדויערן, אַז ס'איז אַ שאַד וואָס די כלל און פאַרטייאַרבעט האָט גרינבערג'ן אַזוי פאַרשלונגען, אַז ער האָט קיין צייט נישט געהאַט פאַר מער ליטעראַרישע אַרבעט, וואָס זאָל אים געבן פולערן אויסדרוק. אַט די מיינונג, מחמת זי ווערט אַרויסגעזאָגט גראַד פון פריינט, האָלט זיך ביי איינבירגערן, אַז גרינבערג'ס ליטעראַרישע ירושה איז נישט מער ווי אַ קליינער פונק פון זיין גרויסער פערזענלעכקייט. די דאָזי-קע אַנגענומענע מיינונג איז ניט קיין ריכטיקע. אין די צוויי בענד עסייען, וואָס זיינען דערשינען קורץ נאָך זיין טויט, איז פאַראַן דער גאַנצער חיים גרינבערג און נישט בלויז אַ קליינער אַפשיין פון אים. כ'בין נישט צו-גוט באַקאַנט מיט דעם אופן ווי אַזוי גרינבערג האָט אויסגעפירט און דורכגעפירט זיין וויכטיקע און אַחריות'דיקע כלל-אַרבעט. כ'בין זיך משער אַז ער האָט עס געטאַן מיט דעם גרעסטן אַפשיי פאַר די פליכטן וואָס זיינען אים אַנפאַרטרויט געוואָרן. ווען ער האָט גענומען די פען אין האַנט, האָט ער אוודאי אַרויסגעוויזן די העכסטע מאָס קינסטלערישע אַחריות. אויב ער האָט באַדאַרפט זוכן און אַפ-שפאַרן צייט פאַר דעם וואָס ער האָט געוואָלט זאָגן ווי אַ שרייבער, איז אַבער אין זיין שרייבן גופאַ נישט פאַראַן דער מינסטער סימן פון דחק, פון געיאַגט-קייט. פאַרקערט, אין זיינע קינסטלערישע עסייען איז פאַראַן אַ סך הרחבת הדעת, ווי ער וואָלט געלאָזט אַלץ וואַרטן אויף זיך, אויף יענער זייט פון שרייב-קאַבינעט. ערשט דאָ, אין זיין שרייבן, איז פאַראַן אַ סך געדולד און געמיט. ער האָט זיך אויסגעטאַן פון אַלע עול'ן און פאַר יעדער עסיי האָט ער גע-האַט אַקוראַט די צייט, וואָס איז נויטיק פאַר דעם אויסשעפּלעכסטן אויסדרוק פון זיין פערזענלעכקייט. אין די מייסטע עסייען איז גרינבערג געווען קלאַסיש, אין דער טראַדיציע פון דעם פאַטער פון דער עסיי — מאַנטעין, דער לירישער פילאָזאָף, דער חקרן, וואָס וועגט און מעסט אַ טעמע, אין ליכט פון זיין אַנ-

געזאמלט וויסן און אנגעווענדטער דערפארונג; וואָס צעשמועסט אַ טעמע, ווי ס'וואָלט געווען אַ מוזיקאלישע קאָמפּאָזיציע, וואָס גיט דעם הערער, דעם ליענער, פּונקט אזויפיל פּאַרגעניגן, ווי ס'האַט געגעבן דעם צעשפּילער פּון די געדאַנקען.

חיים גרינבערג האָט אַליין צוזאַמענגעשטעלט און גע'סדר'ט זיינע צוויי ביכער. ער האָט געגעבן די אַרדנונג פּון די אָפּהאַנדלונגען, אָפּילו ווען די דאָ-טעס זיינען נישט געווען כּראַנאַלאָגיש. ער האָט געמוזט האָבן אַביסל נחת רוח דערפּון, וואָס פּון זיינע עסייען זיינען געוואָרן ביכער. נישט אַלע באַזונדערע אַרטיקלען, לידער, אָדער דערציילונגען קענען באַקוועם וואוינען אין ביכער. די האַרסטע און שווערסטע איינבאַנד קען נישט צוזאַמענהאַלטן באַזונדערע געשריבענע זאַכן, אויב זיי גיבן ניט דעם איינדרוק פּון גאַנצקייט, פּון רוען אונטער איין דאָך, אויב זיי ברוגזן זיך און ווילן צעפּליען.

די עסייען וואָס חיים גרינבערג האָט געשריבן אין פּאַרשידענע צייטן, האָבן זיך צוזאַמענגעשטעלט אין צוויי ביכער, און דער מחבר וואָס האָט געהאַט אַ שאַרף אויג און וואָס האָט עס אנגעהאַלטן ביז די לעצטע מינוטן פּון זיין לעבן, האָט זיכער, ביי דער שטרענגסטער זעלבסט-קריטיק, וואָס איז געווען כאַראַקטעריסטיש פּאַר אים, געהאַט די צופּרידנקייט צו זען, ווי גאַנץ זיינע ביכער זיינען, ווי אַלע עסייען זיינען צוזאַמען פּאַקטיש דאָס ווערק פּון זיין לעבן. דאָס ערשטע בוך — „איד און וועלט“, וואָס האָט אויך געקענט הייסן „איד אין וועלט“, האָט 28 עסייען, קלענערע און גרעסערע (די גאָר גרויסע זיינען צוליב זייער לענג נישט שטרענג-עסייאַסטיש אין פּאַרם). אין דעם צווייטן בוך — „מענטשן און ווערטן“ זיינען פּאַראַן 21 עסייען. אין די 49 עסייען זיינען אַפט פּאַראַן אַ סך איבערחזר'ונגען, און ס'איז גוט וואָס גרינבערג האָט איבער-געלאָזט די דאָזיקע איבערחזר'ונגען, וואָס זיינען וואַריאַציעס פּון אַ טעמע. אזוי וויל שלאָגן אין פינטל יעדער גרויסער קינסטלער, וואָס איז שיכור מיט געדאַנקען און שטימונגען. ער האָלט זיי אין איין איבערחזר'ן, ווייל ער וויל זיי פּון זיך — אויסניכטערן.

אין חיים גרינבערג'ן זיינען פּאַרגעקומען עטלעכע געראַנגלען, וואָס ער האָט געוואָלט אויסגלייכן און זוכן דעם צד השווה שבהם. ער האָט טיף, מורא-דיק-שאַוויניסטיש ליב געהאַט דאָס אידישע פּאַלק, און ער האָט כּסדר מורא געהאַט, אַז ער זינדיקט קעגן דעם אוניווערסאַליסט אין זיך. האָט ער גע-גלעט און געצערטלט און געלויבט זיין כּנסת ישראל און גלייך געוואָלט אַביסל אַראַפּדינגען פּון דעם לויב, כדי יוצא צו זיין פּאַר דער „וועלט“ — די צווייטע העלפט פּון דעם נאָמען, וואָס ער האָט געגעבן זיין ערשט בוך. דער צווייטער געראַנגל אין אים איז געווען אויפן שטח פּון רעליגיע.

ער איז געווען א טיף-רעליגיעזער מענטש, ווידער אמאל א טיף-רעליגיעזער איד, וואס האט גוואלטיק באוואונדערט אידישע עטישע ווערטן, אבער ער האט כסדר זיך גערענגלט מיטן געדאנק, אז ער איז עובר אויף א בפירושן וועלטלעכן לאזן. איז ער דערפאר מיט דער גרעסטער אפיקורסות קריטיש צוגעגאנגען צו דער אידישער רעליגיעזער ירושה אונזערער און געוויזן, אז ס'איז אונז זייער ווייניק פארבליבן. אין זיין באוואונדערונג פאר דער אידישער שער אמונה איז ער גאנץ אפט געגאנגען אזוי ווייט, אז ער האט גערעדט וועגן דער נויטווענדיקייט פון אידישער רעליגיעזער מיסאנערישקייט, וואס זאל פארשפרייטן די העכסטע און איינציקע אמונה, צווישן די צוריקגעשטאנענע פעלקער פון קריסטנטום. אבער ארויסזאגנדיק די דאזיקע געדאנקען האט ער זיך גלייך געכאפט, אז ער האט פארבראכן קעגן דער גאנצער גרויסער אנגע-זאמלטער רעליגיעזער קולטור זיינער און ער האט באלד גענומען אראפדינגען פון אונזער אייגן פארמעגן, כדי צו ווייזן, אז מיר האבן זיך נישט מיט וואס איבערצונעמען.

אט די דואליזמען, וואס זיינען פאקטיש איין דואליזם, דער קאמף צווישן איד און וועלט, אדער דער קאמף צו געפינען א חשיבות'דיק ארט דעם איד אין דער וועלט, איז דער תוך פון חיים גרינבערג'ס ליטערארישער ארבעט. אין די געזאמלטע עסייען, אין דעם חדר מיוחד, וואוהין דער כלל-מענטש האט זיך צוריקגעצויגן פאר זיין חשבון מיט זיך, קומט בולט צום אויסדרוק דער גאנצער גרינבערג. מען הערט בוכשטעבלעך דעם רעדנער, מען זעט דעם טיף-מאראלישן מענטש, מען פארנעמט דעם מוזיקאליש-דיסציפלינירטן דענקער. מען האט הנאה פון דעם פיינלעכן אויסגלייכער און הארמאניזירער פון סתירות, וואס מיט זיי קומט אויס דעם איד פון היינט צו לעבן אין דער וועלט.

אבער געדאנקען זיינען סוף-כל-סוף נישט מער ווי געדאנקען, ווי שייך זיי זאלן נישט ארויסגעזאגט ווערן. ווערטפולער פון אלץ איז דער מאראלישער קלימאט וואס גרינבערג'ן געלינגט צו שאפן פאר אלע זיינע ארויסגעזאגטע געדאנקען, וואס ווערן ווירקנדיקע מעשים. בעת מען לייענט גרינבערג'ס אינספירירטע עסייען, קריגט מען דעם איינדרוק, אז די געדאנקען זיינען רע-זולטאטן נישט נאר פון דורכטראכטונג, נאר פון דורכטווידיקייט. גרינבערג'ן גייט א סך מאל אין אנווייזן, אז הלכה מוז גיין צוזאמען מיט אגדה, אז אן א גרויסער נאציאנאל-פאעטישער באגייסטערונג איז נישט פאראן קיין הלכה. אין דעם איז ער מחולק מיט ביאליקן, וואס האט געוואלט פאנאדערטיילן די ביידע דרכים אין לעבן. דווקא ביאליק דער פאעט האט געלייגט דעם טראפ אויף שטרענגער הלכה'דיקייט, אבער חיים גרינבערג האט אנגעוויזן, אז דער פאעטישער מיטאס פון אגדה מוז באלעבן און באטויען, אזוי צו זאגן, די הלכה.

אין זיינע עסייען שטויסט מען זיך אָן אויף אַ געדאַנקלעכקייט, וואָס ווירקט טאַקע דערפאַר, ווייל ס'איז דעם שרייבער געלונגען צו שאַפן פאַר זיי אַ קלימאַט פון איבערצייגנדיקייט, אַז די געדאַנקען זיינען די טאַג-טעגלעכע תפילות פון אַ מענטש, וואָס פראַקטיצירט זיינע געדאַנקען ווי מעשים אין לעבן. ס'וואָלט זיך אפשר געלוינט אַרויסצוגעבן אַ קליינע אַנטאַלאַגיע, אַ מין קיצור פון די צוויי בענד, וואָס וואָלט מיט זיך פאַרגעשטעלט אין אַפּקלייב, אַ מין קיצור שולחן-ערוך פאַר דעם איד — נישט נאָר, ווי כ'האַב שוין אַנגעווויזן פאַר זיין טראַכטן, נאָר פאַר זיין הנהגה, זיין תפילה בלחש, זיין דאוונען אָן אַ סידור, ווי חיים גרינבערג דריקט זיך אויס. אָבער אַזאַ, אין עצם, ניצלעכע אַנטאַלאַגיע פאַר אונזער יוגנט, וואָלט געטאָן דעם מחבר אַ גרויסע עוולה, ווייל ס'וואָלט נישט געווויזן דעם שרייבער, וועמען ס'איז תמיד געגאַנגען אין זוכן דעם סאַמע בעסטן אויסדרוק, דאָס בילדלעכע וואָרט, דעם שענסטן פאַר-גלייך, דעם בליציק-אויסגעדריקטן געדאַנק.

די שענסטע עסיי אין דעם גאַנצן באַנד „איד און וועלט“, איז די קורצע מוזיקאַלישע קאַמפּאָזיציע וועגן שבת. די עסיי איז דורכאויס גאַנץ, ווייל דאָ האָט חיים גרינבערג נישט געשפּירט, אַז ער איז דער „וועלט“ שולדיק אַ דער-קלערונג אָדער אן אויפקלערונג פאַר זיין אייגענעם נשמה יתירה/דיקן שבת-געזאַנג. אַט די עסיי וואָלט מען באַדאַרפט איבערדרוקן אין אונזערע כרעסטאַ-מאַטיעס און בכלל פאַרשפּרייטן ווי איינע פון די שענסטע מוסטערן פון גע-דאַנקלעכער ליריק, וואָס איז אין דער טראַדיציע פון אונזער רייכער ירושה. גוט האָט געטאָן י. י. שוואַרץ וואָס האָט די עסיי, אין ערשטן גילגול פון אַ רעדע אונטערן פרייען הימל, איבערגעדרוקט אין זיין „ספר השבת“.

אין דער עסיי האָט חיים גרינבערג דערגרייכט אַ זעלטענע פערפעקציע, הן אין שפּראַך הן אין אַרויסברענגען די געדאַנקען. גרינבערג איז אין זיין גאַנצן מהות אַ גרויסער פּשטן. ער פאַרפּליט קיינמאַל נישט צו אַ געדאַנקען-קנופ, וואָס ער אַליין זאָל אים נישט קענען אויפקניפן מיט אַ זעלטענער הסברה. אין דער עסיי וועגן שבת איז שווער אַפּצוטיילן געדאַנק פון געזאַנג. גרינבערג גיט אונז אַ פּאָעמע וועגן שבת, די קרוינונג פון אַ גאַנצער וואָך, וואָס טראַגט די אַנגעשטרענגטע מאַסקע פון פּרנסה/ווען און זוכן חיונה. דער רבנו'ש-של-עולם האָט נישט גערוט אום שבת, נאָר דעם שבת האָט ער געשאַפן ווי אַ קינסטלער, אַנטקעגן דעם „בעל מלאכה“ פון די זעקס וואַכן-טעג. דער געדאַנק פון שבת איז, ווי דער עסייאַסט דריקט זיך אויס, „אין אים אַריינצוטראַגן (און פון אים אַרויסצוציען) אַזעלכע מאַטיוון, וואָס זאָלן דעם טאַג דורכגייטיקן“. ער ווייזט אָן, אַז שבת קען נישט גענומען ווערן בלויז ווי אַ רעפּאָרם, נאָר ווי אַ

מעטאפיזישע רעוואלוציע. אבער לאַמיר לאַזן גרינבערג'ן אַליין באַזינגען דעם שבת:

„דער כביכול האָט פּלוצלינג דערזען פאַר זיך אַ בונט פון חומר, וואָס האָט געזוכט מיט זיך צו פאַרפּלייצן דעם גאַנצן „זיין“; אומבאַגרעניצטע מאַסן פון נאָך-ניט-געשאַפענעם, בלויז פּאַטענציעלן חומר האָבן זיך מיט אַ ווילדער קראַפט געריסן צו עקזיסטענץ, געזוכט זיך אויסצופּורעמען, זיך צו מאַניפעסטירן. יענעם בונט האָט דער בורא עולם אָפּגעשטעלט. „עד כאַן“, גענוג, מער ווי דעם חומר וואָס ער האָט ביז אַ הער געשאַפּן, וועט ער נישט דערלויבן צו עקזיסטירן, און כדי צו צאַמען דעם חומר'ס צעוושעטן דראַנג, האָט ער אויף דער וועלט גוזר-שבת געווען. אויך דער באַגרעניצטער חומר, וואָס גאַט האָט אים דערלויבט אַריינצוגיין אין דער ספּערע פון עקזיסטענץ, איז אומגעהייער מאַסיוו, און מיט זיין שווערן געוויכט זוכט ער איינצופירן אַ מין דעספּאָטישע הערשאַפט איבערן מענטשן. דער קעגנגעוויכט צו יענער דיקטאַטור פונם שטאַפּ-לעכן איז שבת — די ספּערע פון פּרייען גייסט וואָס וואַרפט זיך ניט אונטער דער ממשלה פון חומר. אויב מצרים זאָל זיין אַ סימבאָל פון אונטערטעניקייט צום שטאַפלעכן, דאַרף שבת באַטראַכט ווערן אַלס אַ מין קאָסמישע „יציאַת מצרים“ — אַ פּעריאָדיש-ריטמישער אויס-צוג „מעבדות לחרות“, יעדע וואָך פון אַ גאַנץ יאָר, פון אייביקייט ביז אייביקייט.“

כ'האָב זיך פאַרגונען צו געבן אַ לענגערן אויסצוג פון דער דאָזיקער עסיי, וואָס שטייט איין, אין דער זאַמלונג „איד און וועלט“ בשכּנות מיט אַ צווייטער אַפּהאַנדלונג וועגן „ימים טובים“. דאָס איז אַ טראַגישער וידוי פון אונזער, אַזוי גערופן, וועלטלעך אידישקייט, וואָס קאָן מער נישט געפּינען דעם וועג צום אמת'ן יום טוב. גרינבערג וואָס האָט ליב געהאַט צו כאַפּן אַ שפּאַציר אין קעניגרייך פון פּילאָלאָגיע געפּינט, אַז דער מאַדערנער אידישער מענטש האָט פאַרלוירן דעם „הייליק“ פון דעם וואָס דאָס ענגלישע לשון האָט אַנגערופן „האַלדעי“ און האָט גיכער אַנגענומען דעם רוסישן באַגריף פאַר יום-טוב — „פּראַזדניק“, פון ליידיק גיין. דער יום טוב אונזערער האָט זיך „אויסגעליידיקט פון זיינע אינהאַלטן, געוואָרן סתם אַ טאָג פון ליידיקגיין און פון ... ליידיק זיין.“ וואָס טוט מען צו דעם? איז עפּעס פאַראַן אַ רפואה דערפאַר? כ'האָב אויף אַן אַנדער אַרט אַנגעוויזן אויף דעם מחבר'ס טיפּן אינטערעס אין דער רע-ליגיע פון אונזער דור. כ'האָב באַמערקט, אַז ער איז געקומען גאַר נאָענט צום אויספירן, אַז אונזער וועלטלעך-אידישקייט מוז שאַפּן אַ צערעמאָניאַל, וואָס זאָל מיט דער צייט אפשר ווערן טראַדיציע. ער האָט אַט-אַט געוואַלט אַנווייזן אויף

דעם צוגאנג צו א לעבעדיק און טועוודיק אידישקייט. ער האָט עס אָבער קיינמאָל נישט קלאָר פאַרמולירט. ער האָט כסדר אונטערשטראַכן דעם חלל, די טראַגעדיע פון גאַרנישטיקייט און פון אויסגעליידיקטקייט, אָבער אים אַליין, ווי ער האָט עס אַ סך מאָל געזאָגט, האָט געפעלט דער קלאָרער צוגאנג צו אַזאַ צוריקגעוואונענער אמונה פאַר פאַרלוירענע. ער האָט נישט געגלויבט אין די אַזוי גערופענע קאַלטע „פאַרוועלטלעכטע“ ימים טובים, וואָס מוזן זיין אַ פעלשונג, אַן אימיטאַציע.

„כדי נאָכאַמאָל צו קריגן ימים טובים, „פיערלעכקייטן“, מוז אַ ניי פיערל זיך אין אונז צעפלאַקערן, מוזן אין אונז אויפגעוועקט ווערן האַלב־אַטראַפירטע קינסטלערישע קרעפטן, מיטאַס־בילדנדיקע פעאַי־קייטן, דער טאַלאַנט פון סימבאָליזירן, זעערישקייט — אמונה. אַלץ איינס, צי נייע אמונה, אָדער באַנייטע אמונה, יעדנפאַלס יענע קראַפט, וואָס שטייט אין הינטערגרונט פון אַלע ביזאַהעריקע ימים טובים, פון יעדער יום־טוב־דיקייט“.

אָבער ווי אַזוי קען מען דערפירן דערצו, אַז „אַ נייע פיערל זאָל זיך אין אונז צעפלאַקערן“? וואָס האָט גרינבערג געמיינט מיט אַ „נייער אמונה“, אָדער „באַנייטער אמונה“? דאָס האָט ער אונז נישט קלאָר אַרויסגעזאָגט, הגם, דאָ און דאָרט האָט ער אָנגעוואונקען וואָס ער מיינט און וואָס ער טראַכט בנוגע אַ וועג פאַר די פאַרבלאָנדזשעטע פון אונזער דור.

אַביסל ווייטער וועל איך זיך אָפשטעלן אויף דעם דאָזיקן רעליגיעז־אַפיקורסישן פינטלעך, זאָל מען מיר מוחל זיין דעם פאַראַדאָקס. איך וויל דאָ אָבער בקיצור אַנווייזן, אַז גרינבערג האָט געגעבן אויסדרוק צו דעם תועה, דעם בלאַנדזשער, אָבער ער האָט נישט געפונען דעם וועג צוריק אַהיים. אין אַ פאַלעמיק וועגן רעליגיע און וועגן אמונה און מצוות מעשיות, ווערט ער אומגעדולדיק און ער קומט צום אויספיר אַז — „לאַמיר דערווייל נישט טראַכטן. דיִדאָזיקע פראַגן וועלן — ווער ווייסט — אפשר פאַרענטפערט ווערן ממילא, אומדירעקט, אַלס רעזולטאַט פון גייסטיקער באַנייאונג, וואָס האָט זיך גאָר אַזעלכע צילן ספעציעל נישט געשטעלט“.

דאָס איז בלויז אַן אַנוואונק אויף מדינת ישראל, אַז די לייזונג וועט קומען ממילא. אַט די ממילא־דיקייט איז אַן אומגעוויינלעכער אויספיר פאַר דעם טיפן דורכטראַכטער פון געדאַנקען, אָבער אין דעם רמז ליגט אפשר אין גרונט די טראַגעדיע פון אונזער גאַנצן דור'ס אומגעדולדיקייט, אַז האַבנדיק געטראַגן אויף די פלייצעס אַזויפיל צער און אומגליק, זיינען מיר די פאַרבלאָנדזשעטע און די אַרונטערגעשלאַגענע פון דרך הישר נישט מחויב צו לייזן אַלע פראַג־

בלעמען פון אידישקייט, המשך און קיום; אַז די צוקונפטיקע אידישע דורות מעגן אויך קריגן בירושה עטלעכע קאַרדינאַלע אידישע דאגות.

גרינבערג האָט זיך נישט געקריגט מיט דער אידישער אַרטאָדאָקסיע, הגם ער האָט זי נישט איינמאַל קריטיקירט. ער האָט אָנגענומען אַז זי דאַרף נישט באַנייען דאָס אַלטע, ווייל יעדער באַנייאונג איז שוין אַ דורכברעך. דאָס אַלטע איז אייביק ניי פאַר דעם גלויביקן און וואָס עלטער אַלץ נייער. מיר האָט נישט לאַנג צוריק אַן אַרטאָדאָקסישער פירער פון מדינת ישראל אומגעדולדיק גע-ענטפערט אויף אַ פראַגע, צי ס'זעט זיך עפעס אַ רעליגיעזע אויפלעבונג צווישן דער יוגנט אין מדינת ישראל. ר' איד, האָט ער אויסגערופן, דערשפירנדיק אַ געפאַר-סיגנאַל אין מיין אויסדרוק „אויפלעבונג“, מיר האָבן נישט קיין נייע זאַכן צו פאַרקויפן. אידישקייט איז אַלט, מיר האָבן גאַרנישט וואָס אויפצולעבן אָדער אָפּצופרישן, אידישקייט לעבט און איז פריש.

מיט אַט דער אַרטאָדאָקסיע פון פרישער אַלטקייט האָט זיך גרינבערג נישט געקריגט. ער האָט זיך גיכער געקריגט מיט זיך אַליין. אין איין עסיי, ווי מיר האָבן שוין אָנגעוויזן, רעדט ער קעגן געדאַנק פון סוראַגאַטן ימים-טובים. דאָס איז געווען אין 1937, אָבער מיט דריי יאָר שפעטער, זאָגט ער שוין אַזאַ שיינעם געדאַנק, אַז „אפילו נישט-געבענטשטע ליכט, אויב מען צינדט זיי פּעריאָדיש אָן און מען שטעלט זיי אַוועק אויפן עס-טיש, שאַפן זיי אַפטמאַל עפעס פון אַ יום-טוב אַטמאָספּערע. אין אינזער גרויען לעבן באַטראַכט איך דערפאַר יעדן פראַגעמענט פון אַן אַלטן צערעמאַניאַל, אָדער יעדן שטיקל רמז אויף אַ נייעם צערעמאַניאַל פאַר אַ פּאָזיטיווער דערשיינונג.“

חיים גרינבערג האָט זיין עסיי קעגן וועלטלעכע ימים טובים — געשריבן אין 1937 — געשטעלט גלייך לעבן דער עסיי „נעאַ-קלערקאַלע געדאַנקען“, אין וועלכער ער באַגייסטערט זיך פאַר דעם (וועלטלעכן?) צערעמאַניאַל מיט ניט-געבענטשטע ליכט. מיט דער בכיוונדיקער נאַענטשאַפט פון די צוויי פאַקטיש-סתירה/דיקע עסייען האָט גרינבערג געוואַלט ווייזן, אַז שוין אין 1940 איז ער געצוואונגען געווען צו געבן טיילווייזע אַנערקענונג צו די שפראַצנדיקע צע-רעמאַניאַלן פון אונזער צייט, צו די נישט-געבענטשטע ליכט, וואָס שאַפן אַפט-מאַל „עפעס פון אַ יום טוב אַטמאָספּערע“.

פון זיינע עסייען געפעלן מיר צום בעסטן די געשריבענע, דאָרט וואו די פאַרטראַכטונג איז געמיינט פאַרן אויג און פאַר דעם מוזיקאַלישן אויער, און נישט פאַר דעם אויער וואָס הערט אַ רעדע. גרינבערג איז געווען אַ מייסטער-האַפּטער רעדנער, אָבער די קונסט פון רעדן אויף פאַפיר ווערט אַפט אַ פאַפּי-רענע קונסט. גרינבערג'ס רעדנער-קונסט איז באַשטאַנען אין צוגעגרייטע רע-דעס, וואָס האָבן זיך געהערט ווי וואונדערלעכע אימפּראָוויזאַציעס. אָבער די

עסייען וואָס אין זיי הערט מען דעם אויסגעצייכנטן רעדנער זיינען נישט אַזוי פערפעקט, ווי די עסייען וואָס אין זיי זעט מען דעם קינסטלערישן שרייבער, וואָס האָט געמוזט טראַכטן מיט אַנדערע קאָטעגאָריעס ווי אין זיין רעדן. דער אַראַטאַר האָט אויף דער פּלאַטפּאָרמע געקאָנט גאָר אַ סך ממלא זיין מיט זיין מימיק און לעבעדיקער אַנוועזנהייט.

ווען דער שרייבער איז געבליבן מיט זיך אַליין און ער האָט אויפגעהערט רעדנערן, איז ער געווען אַ מייסטער אויף דעם געביט פון געבן בליציקן און געשריבענעם וואָרט-אויסדרוק צו זיינע געדאַנקען. אין זיין שרייבן האָט ער אויף אַ קינסטלערישן אופן געוואוסט ווי אַזוי צו מישן נייעם אינטעלעקטואַליס-טישן טערמינאָלאָגישן אידיש, מיט אַזעלכע אייגנאַרטיקע פּאָלקישע אויסדרוקן — אַז אליפּז איז געקומען שיטן איובן „טרייסט-זאָלץ אויף די וואונדן“; אַ „קאַסמישער פּאָליציי-מאַגיסטראַט“, אַדער אַזאַ אייגן-געשניצטער אויסדרוק ווי „פרומעווען“; „טוט אַ קראַץ דעם דורכשניטלעכן פרומען — אומעטום וואו מענטשן פרומעווען — און איר וועט באַלד אויפדעקן אין אים דעם פאַר-איוב מענטש, מיט אַן אויפפאַסונג פון אַ וועלט-רעגירער, אַן אדון עולם, וואָס פירט די וועלט מיטן שכל פון אַ יושר'דיקן מלך בשר ודם“.

ב.

ווען חיים גרינבערג טענה'ט זיך אויס מיט פרויד'ן און ווייזט אָן אויף וויפל ער האָט צוגענומען ביי אונז „אונזער“ משה רבינו, בעת ס'אַרט אים לחלוטין נישט וואָס פרויד מאַכט פון משה'ן אַן עגיפטער, רעכנט ער אויס אַ צעטל פון אידישע קאָטעגאָריעס וואָס דער עגיפטער פאַרמאַגט נישט און וואָס אונזער משה האָט ביי אונז יאָ מיט זיין „רבינו'דיקייט“ געהאַלפן אַריינפירן. ער דערגייט אַזוי ווייט אַזש ביז דעם באַגריף פון אַ צוקונפּט-משה, אַ מלך-המשיח, וואָס דאַרף דערלייזן די וועלט, אַדער ווי גרינבערג דריקט זיך אויס, „אַ מלך המשיח וואָס שטייט אַנגעגרייט פאַרן דערלייזונג-עפילאָג פון דער וועלט-געשיכטע און שטרעקט אויס זיין האַנט צום פאַרגאַנגענהייט-משה, וואָס איז אַמאַל געשטאַנען ביים דערלייזונג-פּראָלאָג פון דער אידישער געשיכטע“.

און ווי זיין שטייגער איז, אין מאַמענטן פון אַזאַ נאַציאָנאַלן פּאַטאַס, האַלט זיך גרינבערג צוריק און ער וואַרנט זיך אַליין: „איך פיל אַז איך פאַל אַליין אויך אַריין אין נאַציאָנאַליסטישער באַרימעריי“.

אַט דעם קאַנפליקט, אַז אידישקייט איז מיסיאָנישקייט און מעסיאָנישקייט און שטייט גרייט צו פאַרשפרייטן זיין ליכט אויף דער גאַנצער וועלט (און דאַרף אפשר מיסיאָנעריש זוכן צו פאַרשפרייטן אידיש ליכט איבער דער

וועלט); אַז מחמת דעם אַלץ איז אידישקייט אַן אמונה מיט אוניווערסאַל-
לער שליחות; און אויב זי איז אַזוי אינטערנאַציאָנאַל מוז זי דערפאַר אַרויס
פון גדר פון ענגער נאַציאָנאַלישער אַתה-בַּחַרְתְּנוּ דיקייט, — אַט דאָס בינטל
קאַנפליקטן האָב איך בכיוון כאַראַקטעריזירט מיט דער שאַרפּקייט, אַז „ער
(גרינבערג) האָט טיף מוראַדיק-שאַוויניסטיש ליב געהאַט דאָס אידישע
פּאָלק“, הגם ס'האַט קיינער, ווי ער, זיך נישט געשראַקן אַזוי שטאַרק פאַרן שאַ-
וויניזם. ווען איך זאָל נאָך ווייטער וועלן אַנטוויקלען גרינבערג'ס קאַנפליקטן-
געוועב מיט זיינע אייגענע טערמינען, וואָלט איך געזאָגט, אַז געקעמפט האָט
ער קעגן אַ שאַוויניזם של מטה, בעת ער האָט באַזונגען אַ שאַוויניזם של מעלה.
ער אַליין „באַשטראַפט“ דעם נביא יונה וואָס ער וויל נישט גיין קיין גיננה מיט
זיין שליחות'דיקער נבואה. יונה הנביא, זאָגט אונז גרינבערג, האָט געזינדיקט
מיט „שאַוויניסטישן נאַציאָנאַליזם“. אָבער אונזער נביא, פירט ער אויס, מוז
געטריבן ווערן מיט גוואַלט קיין גיננה, כדי צו העלפן דערלייזן די גיננה'ס פון
דער גאַנצער וועלט — איז דאָס נישט דער העכערער „שאַוויניזם“ אונזערער,
וואָס מיט אים האָט גרינבערג נישט נאָר שלום געמאַכט, נאָר אויך געהאַלפן
קולטיווירן?

„די גויאישע וועלט איז זינדיק, אַ סך זינדיקער פון דער אידישער,
וועלכע איז אויך באַלאַסטעט מיט שווערע חטאים, אָבער זי קען און דאַרף
דערלייזט ווערן, און עס איז דעם אידס חוב איר אַרויסצוהעלפן אין איר
דערלייזונג.“

איד און גוי, נישט איד צווישן פעלקער, נאָר איד צווישן גוים. איד
איז מחויב צו העלפן ראַטעווען דעם גוי. די גויאישע וועלט איז זינדיק, אַ סך
זינדיקער פון דער אידישער. יעדער עשוי איז אַ פּאַטענציעלער יעקב, מיר
דאַרפן העלפן דער וועלט זיך פאַר'יעקב'ן; אָבער יעקב אַליין איז, הייסט
עס, אויך נישקשה'דיק זינדיק, און מיר דאַרפן זיך רייניקן, כדי אונזער
גייסטיקע בכורהשאַפט זאָל זיין עפעס אַזוינס, וואָס זאָל ווערט זיין, אַז מ'זאָל
מיט איר קענען און מעגן באַלייכטן די וועלט.

ס'איז חיים גרינבערג'ן תמיד געגאַנגען אין אויסבולט'ן אַזאַ אוניווערסאַל
אידישקייט און אין פאַרדעקן די דאָזיקע צו קלאַרע אויסבולט'ונג מיט שיינע
עסייען, וואָס זאָלן אים אַליין אויף זיין געדאַנקען-קלעטער געבן דעם נחת
רוח, אַז ווען ער דערקלעטערט אַט-אַט צום סאַמע שפיץ איז אַלץ אַוונטיק-
פאַרשלייערט און די קלאַרקייט איז קיין קלאַרקייט נישט, נאָר אַ געשפיל פון
געדאַנקען, וואָס צוליב דעם געשפיל אַליין לוינט זיך צו קלעטערן און קיינמאַל
נישט דערקלעטערן. ער האָט מיט דער גרעסטער מוטיקייט אַנגעצייכנט אונזער
אַלט-באַקאַנטע שליחות צווישן די פעלקער, וואָס זיינען איין פּאָלק — גוי, בעת

מיר, אויך נישקשה'דיק זינדיקע זיינען אין פאלק — איד. אויף וויפל דער גוי לייטערט זיך אויף אַזויפיל ווערט ער פאַראידישט, ווייל עשוי, זאָגט אונז חיים גרינבערג, איז אַ צושטאַנד, ניט קיין וועזן. "יעדער יעקב איז אַ געוועזענער עשוי, יעדער עשוי איז אַ פאַטענציעלער יעקב".

אין 1942 ווען די עסיי איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן («בחירה און בכורה») איז געווען אַ סך לייכטער צו זען עשיו'ן אין זיין «צושטאַנדיקייט», ווי צו געדענקען, אַז «יעקב איז אַ געוועזענער עשוי». דעמאָלט איז יעקב געלעגן אַ צעמורשטער, אַ צעטראַטענער, און אין בעסטן פאַל אַן אויף טויט-דערשראַקע-נער. די עשיו'דיקייט האָט געזיגט און זיך פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט. אויב מיר זיינען אויך געווען זינדיק אין יאָר 1942 זיינען אונז די זינד אויסגעפאַלן באַקאַם. עשוי איז געפאַרן אין באַוואַפנטן נאַשפיץ איבער אונזערע ביינער.

אַבער און גראַד אין דעם ביטערן יאָר האָט חיים גרינבערג דורך דעם געשפּיל פון זיינע געדאַנקען קלאַר געזאָגט, אַז מיר זיינען נישט קיין אויסדער-וויילטע ראַסע (אַט די אויסדערוויילטקייט האָט די צייט געוויזן אין איר גאַנצער טריפה'קייט!) נאָר מיר זיינען אויסדערוויילט אין זינען פון «האַבן אַנגענומען די אויסדערוויילטע אמונה, וואָס איז באַשערט צו ווערן די אמונה פון דער גאַנצער וועלט». דאָס איז גאַנץ נישקשה פון אַ זאָג. אַביסל ווייטער מאַכט ער עס נאָך קלאַרער און מיסיאַנישער (כ'ניץ דעם דאָזיקן דייטשמע-ריום, כדי עס אַפּצוטיילן פון מיסיאַנערישקייט, פון דעם טעכנישן אַנשטרענג צו וועלן פאַרשפּרייטן אונזער אמונה): «אידן זיינען פאַרגעשריטן און די אומות העולם זיינען צוריקגעשטאַנען, ביי אידן האָבן זיך די אויגן שוין געעפנט, ביי גוים נאָך נישט».

אין אַנדערע ווערטער גוים האָבן נאָך נישט דערזען דאָס ליכט פון אונזער «אויסדערוויילטער» אמונה. אַבער וואָס אַזוינס האָבן מיר אויסדער-וויילט, אין וואָס באַשטייט אונזער אמונה, וואָס מיט איר מעגן מיר רופן די פעלקער צו אַ נייעם אוניווערסאַלן סיני און ביי זיי פאַדערן אַז זיי זאָלן זי מקבל זיין?

אַט אויף דעם האָט חיים גרינבערג אַליין געזוכט אַ קלאַרן ענטפער און אויפן וועג צום קלאַרן ענטפער האָט ער אַנגעשריבן אַ סך שיינע עסייען, וואָס האָבן דעם געדאַנק באַלויכטן און אַט פאַרשלייערט און פאַרווישט די טריט פון דעם פיינלעכן זוכער און בלוז אויפגעצונדן קליינע פייערלעך אויפן וועג, וואָס האָבן נאָך טונקעלער געמאַכט דאָס זוכעניש, ווען די שיינע פייערלעך האָבן זיך געלאָשן.

ער האָט זיך געקריגט מיט איינשטיינען, ער האָט זיך געקריגט מיט

אָנאַסטיקער, מיט סתם נישט־וויסערס און נישט־וויסערס וואָס זיינען אַרויס־געקראַכן פון די טיפּסטע טויכענישן, אָבער אמת'דיק געקריגט האָט ער זיך מיט זיך אַליין. אין די עטלעכע צענדליק יאָר, דורך דעם גאַנצן שטח פון זיין טראַכטן, האָט ער געקעמפט מיט דעם, וואָס ער האָט אָנגערופן „מאַנאַטעאָיס־טישע געטשקע“, קעגן קלאַר־געדאַוונטע און שבחים־תפילות, אָבער ווען ער איז געקומען האַלטן זיין רעדע פאַרן ציוניסטישן קאָנגרעס אין ירושלים, דעם אַכצנטן אויגוסט 1951, האָט ער פשוט אידענטיפיצירט אידנטום מיט אידישער רעליגיע.

„עס האָט אַזוי, פאַסירט' או אידנטום, אידישע קולטור, איז אין אירע וויכטיקסטע מאַניפעסטאַציעס געווען הויפט־זעכלעך רעליגיעז. אין אַנ־דערע ווערטער: די אור־קרעפטן פונם אידישן פּאָלק, זיינע ראַנגלע־נישן מיט זיך אַליין, מיטן, דעספּאָטיזם' פון דער נאַטור, מיט די סביבות פון די אומות העולם, האָבן זיך אויסגעוויילט רעליגיעזע קאַנאַלן, רעלי־גיעזע וואָפּן און רעליגיעזע פאַרמען. די הויפט־שפּאַנונגען פון דער אידישער קאַלעקטיווער נשמה זיינען געווען רעליגיעזע, איר ענערגיע האָט גערעדט צו זיך אַליין און צו דער וועלט אַ לשון פון אַן עטיש־רע־ליגיעזער דראַמע, אַ „לשון קודש“. נעמט אַוועק פון אונזער גורל דעם עלעמענט פון רעליגיעזער דראַמע, ספּעציעל אין אונזער לאַנגן און מאַרטירערישן גלות און עס ווערט זינלאָז יעדער פאַרוזך אויסצוטייטשן די אידישע געשיכטע“.

דאָס איז זייער שיין אויסגעדריקט אָבער דאָ ליגט די דראַמע פון גרינ־בערג'ס און אונזער אַלעמענס געראַנגל מיט דעם ביסל וועלטלעכקייט וואָס ליגט אויף אונז: וועגן רעליגיע רעדן מיר זייער שיין, אַ סך פון אונז ראַטעווען זיך מיט דעם וואָרט רעליגיאָזיטעט, וואָס איז כמעט צו גאַרנישט מחייב און וואָס איז זיכער נישט „אויסדערוויילט“, אין חיים גרינבערג'ס אויסטייטש פון אונזער בכורה־דיקייט. רעדן רעדן מיר שיין ווען מיר דערגייען צו רעליגיע, ווייל מיר ווילן פאַרשלייערן און פאַרטונקלען די קלאַרקייט, וואָס רייסט זיך פאַרט אַרויס אין דער זעלביקער רעדע וועגן „קולטור און דערציאונג אין גלות“.

„עס איז דערפאַר גאַר נישט נויטיק צו זיין רעליגיעז אין אַ דאָגמאַ־טישן אָדער אינסטיטוציאָנעלן זינען פון וואָרט, אַן אַרטאָדאָקס — ווען איך וואָלט רעדן אַמעריקאַניש, וואָלט איך זאָגן, אַז ס'איז נישט נויטיק צו זיין אַ פונדאַמענטאַליסט — כדי צו אַנערקענען, אין שייכות מיט אונזער ווייטערער פּאָלקס־דערציאונג, דעם אומפאַרגלייכלעכן ווערט פון די קולטור־פאַרקערפערונגען פונם אידישן רעליגיעזן געניוס“.

אָבער שטעקט אין אַזאַ דערהויבענעם, אפשר צו־הויך דערהויבענעם באַגריף פון אידנטום, ווי אַ רעליגיעזע מאַניפעסטאַציע, גענוג הסברה אויף צו באַגייסטערן דאָס פּאָלק מיט „קולטור־פּאַרקערפּערונג“? אויב ס'איז נישט נויטיק צו זיין רעליגיעז אין דעם דאָגמאַטישן אָדער אינסטיטוציאָנעלן זין פון וואָרט, נאָר מ'קען שטיין פון ווייטנס און באַוואונדערן די דונערן און בליצן פון דעם אופן ווי אונזער געשיכטע האָט זיך געלייטערט דורך „רעליגיעזע קאַנאַלן“, אויף אונזערע טראַג־סיני'ס, פון גלות צו גלות; אויב מ'קען אָפּקומען בלויז מיט אַזאַ פּאַרכאַפּנדיקער באַגייסטערונג, וויפל רעליגיע איז אין דעם פּאַראַן אויף אַנצוצינדן די פּאַרינסטערטע אָדער פּאַרטוקלטע וועלט פון די אומות העולם?

פרעג איך אָפּ היים גרינבערג'ן? גייט מיר אין אַרויסברענגען דאָס בינטל ספּקות וואָס האָט אים געמאַטערט? ס'איז קלאַר אַז איך בין גיכער אויסן אַנצואווייזן אויף די ספּקות און סתירות, וואָס מאַטערן אונזער דור און וואָס זיינען אַזוי וואונדערלעך געקומען צום אויסדרוק אין גרינבערג'ס עסייען. ס'גייט מיר אין אַנווייזן אויף דעם רעליגיעז־אַפיקורסישן פינטעלע וואָס איז דער צענטראַפּוגאַלער פּונקט פון גרינבערג'ס לעבנס־אַרבעט, פון זיינע עסייען.

פּאַראַן אַ וואונדערלעכע עסיי אין בוך, אַן עסיי וואָס איז באַפּליגלט מיט בעלעטריסטישן חן און וואָס לאָזט אינו זען און הערן גרינבערג'ן דעם פּי־קאַנטן שמועסער, בעסער געזאָגט, דעם מאַנאַלאָגיסט, וואָס אַז ער האָט גע־שמועסט האָט אים קיינער נישט געוואַלט איבערשלאָגן, כדי נישט צו שטערן די פּאַרכאַפּנדיקייט און די געקייטלטע שפּאַנונג פון זיין דערציילן.

די עסיי הייסט — „אַ טאָג אין לייפּציק“ און איז אַ פּאַרצייכענונג, אַ רעטראַ־דערמאַנונג, זאָל מען מיר מוחל זיין דעם מיט־אחרונים־וואָסער אויס־דרוק, ווייל יעדע דערמאַנונג איז צוריקרוף. אָבער ביי גרינבערג'ן איז דער־מאַנונג אַ בהדרגה'דיק גיין אויף צוריק, דורך איבערשאַפּן דאָס דער־מאַנטע, איבערדיכטן עס, אַז דער אמת פון דעם דערציילן ווערט אויפּגעלייזט אין אַ פּאַעטישן אמת, וואָס איז אמת־דיקער ווי די גאַנצע מעשה וואָס גרינבערג האָט געהאַט בדעה צו דערציילן.

„דער טאָג אין לייפּציק“ איז אַ טאָג מיט ביאַליקן. ביאַליק רעדט דורך גרינבערג'ן. ביאַליק דער שיחת־חולין גאון ווערט געשילדערט אויף אַ מייס־טערהאַפטן אופן. ס'איז אוממעגלעך, אַז גרינבערג זאָל האָבן געדענקט ווער־טערלעך די לאַנגע סימפּאָנישע דיאַלאָגן, וואָס ביאַליק האָט אַנגערעדט יענעם טאָג אין לייפּציק, אָבער גרינבערגס איבערגעבן דעם שמועס איז אַ פּאַעמע וועגן ביאַליקן, ווען דער רוח־הקודש פון אינטיים רעדן האָט גערוט אויף אים. ס'איז

דאָ מער וואַרהייט אין דעם „געיכטעטן“ טאָג אין לייפציג, ווי אין די ראַ-יעלסטע רעאַליסטישע פאַרצייכענונגען.

אַבער כ'בין נישט אויסן געווען צו רעדן וועגן דער פאַרם פון דער פראַכט-פולער בעלעטריסטישער עסיי, וואָס אין איר איז גרינבערג געווען אפשר נאָך אַ גרעסערער שרייבערישער מייסטער, ווי אין זיינע פילאַזאָפירנדיקע עסייען. כ'האַב בלויז געוואָלט ווייזן, אַז אין דער עסיי וואָס איז אַ דערמאָנונג פון 1924 איז גרינבערג שטאַרק אומצופרידן מיט אַחד העמ'ס „עלעגאַנט-פאַר-מאַסקירטן אַטעאיזם“, און ספעציעל מיט זיין נישט גלויבן אין פערזענלעכער השארת הנפש, וואָס ווערט ביי אַחד העם/ען פאַרוואַנדלט אין דער אומשטערב-לעכקייט פון קיום האומה.

גרינבערג האָט קיינמאָל נישט איבערצייגנדיק גענוג פאַרפעסטיקט זיין גלויבן אין השארת הנפש, בעסער געזאָגט, ער האָט עס נישט צוגעפעסטיקט צום אידישן גלויבן, וואָס איז ביי אים געווען גיכער אַ וואונש צו גלויבן, איידער גלויבן גופא. דערפאַר האָט ער אינטעלעקטועל אַ גאַנץ לעבן אַרומגעזוכט די שפורן פון זיין גלויבן און זיי כסדר אַפיקורסיש-עסייאַטיש פאַרווישט, אַזוי גיך ווי זיי זיינען אַט-אַט קלאַר פאַרמולירט געוואָרן און ס'האַט שוין גענומען האַלטן דערביי, אַז זיי זאָלן אים און אונז אַלעמען צו עפעס מחייב זיין, מחייב זיין צו תרי"ג'ישע „מצוות מעשיות“.

אין אויגוסט 1951, איז ער געשטאַנען אין ירושלים און גערעדט וועגן רעליגיע ווי פון גורל פון אונזער גאַנצער געשיכטע, ווי פון פונדאַמענט פון אונזער גאַנצער עקזיסטענץ; מיט עטלעכע חדשים פריער האָט ער פאַר דער קאַנפערענץ פון דער ניו-יאָרקער באַרד אָו ראַבייס, געפרוואווט דעפינירן זיין „אַפיקורסישן“ צוגאַנג צו דער רעליגיע פון אונזער דור. אין דער רעדע פאַר קאַנסערוואַטיווע, רעפאָרם-ראַבייס און אויך פאַר אַ טייל אַרטאָדאָקסישע רבנים איז חיים גרינבערג צום נאָענטסטן צוגעקומען צו אַ דעפיניציע פון אמונה, אָבער אויך דאָרט איז ער צוריקגעטראָטן און פאַר-ענדיקט זיין אינטערעסאַנטן אַנאַליז פון דער פאַרבלאַנדזשעטקייט פון אונזער דור, מיט דעם ענטפער, אַז... ער האָט נישט דעם ענטפער. איך וויל האַפן, האָט ער געזאָגט, אַז ער וועט קומען פון אַנדערע, פון שטאַרקערע און פון מער באַרופענע.

אַבער וויפל ניט-פאַרענטפערטער ענטפער ס'איז פאַראַן אין דער רעדע, אַדער אין עסיי אַ „בליק אין דער צוקונפט“, איז נאָך דאָרט פאַראַן אַ מער רע-ליגיעזער אַנשפאַר און מער, אַזוי צו זאָגן, חיוב'דיק אידישקייט, ווי אין דעם וועלן פאַרוואַנדלען אידישע רעליגיע אין טראַדיציאָנעלער פאַלקס-דערציאונג. גאולה, איז אונז גרינבערג מסביר, אין דער רעדע צו די רבנים און ראַ-

בייס, איז אַ רעליגיעזער באַגריף, מיר אידן זיינען אַ גרופע „קאָנספּיראַטאָרן“ קעגן דער וועלטס חשכות און טומאה. אַבער אונזער אויסדערוויילטקייט איז שוין מער טראַדיציע ווי לעבעדיקער, באַפּרוכפּערנדיקער גלויבן.

אַט די אַרויסגעזאָגטע ווערטער וואָס זיינען מחייב צו וויטערדיקער דעפּי-נירונג פון אידישער אמונה, פאַר אונזער דור, וואָס זאָל אין זיך טראַגן זאַמען פון באַפּרוכפּערונג, ווערן אַפּגעשוואַכט, ווען גרינבערג קומט מיט זיי און וויל דערפון מאַכן קולטור און דערציאונג. ווידערזאָל זאָל מען נישט אָננעמען אַז איך בין דאָ מחולק מיט גרינבערג'ן, כ'ווייז אַן אויף דעם דור אונזערן וואָס האָט נישט דעם כוח אַרויסצופירן זיך אַליין פון דער דאָזיקער אומבאַפּרידיקטער מיסטישער רעליגיאָזיטעט, וואָס איז געמישט מיט אַ סך ספּקות און וואָס האָט נישט דעם כוח צו זאָגן — איך גלויב! איז צו שוואַך אויסצושרייען — איך גלויב נישט; און וואָס קען נישט, אין די אינטערעסן פון אונזער פאַרינונגטער געשיכטע און פאַרעלטערטער סכנה פון אונטערזאָגן אומעטום, גלאַט ווערן אַנגאַסטיש און שעפּן כוחות פון פּילאָזאָפּירנדיקן ניט-וויסן.

דאָס איז אונזער דור ווי ער קומט צום לירישן אויסדרוק און די ווידער-שפּרוכן פון חיים גרינבערג'ס מחלוקה מיט זיך. ער האָט מורא, אַז מיר ווערן בלויז אַן „עטנישע מינאַריטעט“, אויס „קהילה קדושה“, אויס „כנסת ישראל“, „אַן אַ רעליגיעזן אָנהאַלט און אַן אַ סטימולירנדיקן אינהאַלט“. מען דאַרף, האַלט גרינבערג, שיקן מיסאַנערן צו אידן און זיי מגייר זיין. אַבער גוט, זאָל מען צו זיי קומען מיט אַלע תּר״ג מצוות? אויב ווידער מיר דאַרפן נעמען וואַרפן און אַפּטיילן, וואָס זאָלן מיר איבערלאָזן אַזוינס, אַז ס'זאָל אין אונז שטאַרקן דאָס געפּיל פון גייסטיקער אויסדערוויילטקייט?

אַט זיינען די אויסזעצונגען וואָס גרינבערג וואַרפט אַן לגבי אונזער שול אַדער סינאַגאַלער דיפּערענציאַציע: „רעפּאָרם איז קאַלטע דיגניטעט“; קאָנסערוואַטיוו אידנטום — „רעספּעקטפּולע (אַבער גאַנץ דיסטאַנצירטע) באַ-ציאונג צו טראַדיציע“; אַרטאָדאָקסיע — „פאַרשטייערטע לאַיאַליטעט צו אַ געירשנטן נוסח פון רעליגיעזע פאַרמען, וואָס טראַגן מער ניט אין זיך יענעם טיפּן, וואַרצלהאַפּטיקן אינהאַלט, וואָס זיי האָבן נאָך ביז ניט לאַנג צוריק פאַרמאַגט“.

ווי אַזוי קען מען עס אַלץ אויסהיילן? דורך אַ נייעם מין חסידות, וואָס זאָל אויפּניי אויפּלעבן אידישקייט. אַבער גרינבערג וואַרנט אונז, אַז ער פּרעדיקט נישט קיין נייע „רעפּאָרם“, פאַרקערט, חסידות האָט נישט אַפּגעשאַפּט קיין איינע פון די תּר״ג מצוות. זי האָט בלויז אַריינגעהויכט ניי לעבן אין דעם עקזיס-טירנדיקן און דעם טראַדיציאָנעל-פאַרהייליקטן.

מען מוז דאָך אין פאַראויס אָננעמען, אַדער בעסער געזאָגט נעמען אויף

זיך דעם באַרג סיני פון אַלע חומרות און מצוות, אויב מען וויל אין זיי אַריינ-
בלאָזן ניי לעבן. אָדער דאַרף מען זיי לכל הפחות איבערקוקן ווי מען איז בודק
מזוזות? גרינבערג זאָגט אונז אָבער, אַז ער זוכט נישט קיין רעפּאַרם. ער וויל
בלויז אין רעליגיעזן לעבן אַריינטראַגן „כוונה און דבקות“. כוונה און דבקות
מיינט דאָך מער היץ, מער שטייגערונג, מער הייליק פּיער אין דער דורכפירונג
פון אַלטע מצוות. אין דעם גאַנצן קנול פון איפּכאָס ליגט ביי חיים גרינבערג'ן
גענוג קלאַרקייט, אַז ס'איז שווער פאַר דעם דור אונזערן צו צינדן די ליכט און
צו בענטשן זיי, גענוג אפשר פאַר אונז ניט-געבענטשטע ליכט, וואָס שאַפן
אַטמאָספּערע; שווער פאַר אונז צו דאָוונען פון סידור, אפשר זיך בלויז באַגיינ
מיט תפילות אָן אַ סידור.

איז אין דעם פאַראַן גענוג מאַטעריאַל פאַר אויפּלעבונג? קען אויף אַזעלכע
טרוקענע ביינער אַ בלאָז טאָן דער חזיון פון אַ נייער אויפּלעבנדיקער חסידות?
דאָס זיינען אַלץ פּראַגן וואָס הערן אונז נישט אויף צו מוטשען. ווען מיר
לייענען די צוויי ביכער מיט די טראַגישע עסייען, די זוכענישן און די בלאַנד-
זשענישן פון אַ פּיל-געשטראַפטן און פאַרלירענעם דור.

בלייבט אונז נישט קיין ענטפּער, סיידן דאָס זוכן מיט שיינע מאַגישע אַמ-
טערנעס, מיט דעם פּיער-שפּיל פון ווערטער, וואָס מ'קען לייענען און נאַכאַמאַל
לייענען. אויב ס'פעלט אונז אמונה, לאַמיר כאַטש שייך זוכן אמונה, לאַמיר שייך
רעדן וועגן אמונה, לאַמיר שייך שרייבן פון אמונה און אַנצינדן די ניט-גע-
בענטשטע ליכט פון אונזער דור מיט אַזעלכע ווערטער:

„איר ראַלע (די ראַלע פון רעליגיע — י. ג.) איז אַן אַנדערע: זי רופט
אַרויס (און זוכט צו פאַרוואַרצלען) אַ באַשטימטע עטיש-לירישע אַריענ-
טאַציע אויף וועלט, לעבן און שיקזאַל, און פּלאַנצט איין אַ באַציאונג פון
פאַרטרויען אין שורש פון זיין און אין זיינע „כוונות“. די מיסטעריע פון
לעבן קאָן און וויל רעליגיע ניט אויפקלערן; זי באַטאַנט נאָר — מיט
אירע אייגענע, מייסטנס „קינסטלערישע“, מיטלען — די עקזיסטענץ
פון מיסטעריע, יראת הכבוד צו איר און פאַרטרויען אין איר. גאָט איז,
ווי ישעיה הנביא דריקט זיך אויס, אַן „אל מסתתר“.

חיים גרינבערג'ס „בלעטלעך פון אַ טאָג-בוך“

יִן דעם דריטן באַנד פון חיים גרינבערג'ס עסייען, וואָס דער פאַרלאַג
„אידישער קעמפער“ האָט אַרויסגעגעבן, איז פאַראַן מער ווי איין רמז,
אַז דער גרויסער עסייאַסט האָט געוואָלט שרייבן ריין-בעלעטריסטישע ווערק.
די בעלעטריסטישע פּרוּאוון זענען קינסטלעריש אויסגעהאַלטן און זיי זענען
אפילו ניי אין דער אידישער ליטעראַטור. די עטלעכע דערציילערישע פאַר-
זוכן זענען קינסטלערישע אילוסטראַציעס אויף פּרוּדיאַנישע מאַטיוון. גרינ-
בערג האָט פּרוּידן שטאַרק ליב געהאַט און נישט געקוקט דערויף, וואָס ער
ברענגט ביאָליק'ס אַ גלייכווערטל, אַז ביי פּרוּידן איז נישט פאַראַן „קיין לידל
אַן אַ מיידל“, האָט גרינבערג באַטראַכט פּרוּידן פאַר אַ גרויסן און ריינעם
מענטשן. משמעות אַז ער האָט געהאַלטן דאָס „מיידל“ אין פּרוּיד'ס „לידל“
פאַר אַן אומשולדיק און וויסנשאַפטלעך מיידל.

„דער מענטש וואָס האָט נישט געוואָלט הייסן יאָסל“ איז געשריבן לויט
אַלע דערציילערישע כללים. דער גייסטרייכער שמועסער איז דאָ אַ בעלע-
טריסט אין פולן זין פון וואָרט. שרייבנדיק אַ פּרוּדיאַנישע דערציילונג האָט
גרינבערג זיך אַליין אויך באַפרייט פון אַ פּלאַנטער, און ער האָט אַן שום
התנצלות פאַר זיך אַליין, אַריינגעשפּאַנט אין גבול פון קינסטלערישער שיל-
דערונג. אין דער דערציילונג איז שוין דער שמועס אַ פולער אַריינבליק אין
אַ מענטשלעך לעבן. יאָסל וואָס ווערט געבוירן אין אַן איידל הויז, ווערט אַזוי
גראַב באַהאַנדלט פון זיין טאַטן, אַז ער ווערט ממילא די שוואַרצע שאַף פון
הויזגעזינד. דער סימבאָל פון דעם אינגל'ס איבעריקייט איז דער נאָמען זיי-
נער, וואָס מען האָט אים אָנגעהאַנגען און וואָס ער האָט פיינט תכלית שנאה.
דער נאָמען דריקט אויס דעם טאַטנס שנאה צום קינד און די צוריקגעצאָלטע
שנאה פון קינד צום טאַטן.

דער איידעלער דערציילער קען אַבער ניט פועלן ביי זיך, אַז ער זאָל דאָס
קינד אינגאַנצן מאַכן פאַר אַן אויסוואַרף. ער פירט אים דורך גענוג פּרוּדיאַ-
נישע מדורי גיהנום, ער פרעמדט אים אַפּ פון טאַטע-מאַמע, ער פרעמדט אים
אַפּ פון זיין פאָלק, ער גיט אים אַ פּראָוואַסלאָוונע ווייב אין אַמעריקע. אַבער
יאָסל וואָס איז שוין פטור געוואָרן פון זיין נאָמען, איז זיך נוקם אין זיינע
נאָענטע מיט גוטסקייט. ער שיקט זיי געלט בסתר, אַבער אַן צוריק-אַדרעסן,

מען זאל נישט וויסן פונוואָנען די גוטסקייט שטראַמט. די מעשה האָט אַ טראַג־גישע „העפי ענדינג“. אויף דער פראַוואַסלאָווער מצבה איז, מיט דעם גלח'ס דערלויבעניש אויך אויסגעקריצט — „פה נטמן יוסף בן משה“. דער זון יאָסל איז נתעלה געוואָרן צו זיין באַגערטן — יוסף, און ער האָט אויף דער מצבה שלום געמאַכט מיט דעם טאָטן, וואָס האָט אים פאַרשאַפט אַ סך האַרצווייטאָג. כ'שטעל זיך אָפּ אויף דער מעשה, ווייל אין איר האָט חיים גרינבערג אַרונטערגעוואָרפֿן אַלע פענטעס און געוויזן, אַז דער געמיטלעכער שמועס זיי־נער, דער פאַרכישופֿ'נדיקער, וואָס האָט זיך געקייטלט און געקייטלט און זיך אויפֿן וועג אָפּגעשטעלט אויף אַ סך דעטאַלן, וואָס זענען געווען כלומרשט אַגב אורחה'דיק אַריינגעוואָרפֿן, אָבער וואָס האָבן זיך שפעטער אַרויסגעוויזן צו זיין די שטאַפלען צום קלימאַקס פֿון דער מעשה, — אַט דער שמועס איז געווען בעתן דערציילן אַ שעפּערישער, אַדער גאַר כּתחילה'דיק פֿאַרזיכטיק אויסגעאַרבעט און צוגעגרייט, כּדי ס'זאל גלעטן דאָס אויער, מיט אַלע קונץ און קונסט־שטיק פֿון דעם בעלעטריסט. דער אימפּראַוויזירטער טייל פֿון שמועס איז געווען אויף אַזויפיל אימפּראַוויזירט, אויף וויפיל ס'האָט אָפּגע־מעקט אַלע שפּורן פֿון פֿאַרזיכטיקער צוגרייטונג.

אין דעם ליגט דער גרויסער טעם פֿון זיינע אַלע גרויסאַרטיקע עסייען. זיי זענען וואונדערלעכע שמועסן, וואָס פאַרמאַגן די מעלות פֿון דעם כּמעט־געוואָרענעם בעלעטריסט. זיי זענען ווי אַנגעדרייט לויט אַ פּיינעם מוזיקאַלישן זייגער. מעגן די שמועסן זיין ווי לאַנג, פאַרמאַגן זיי אָבער אַזויפיל שאַרם, אַז ווען זיי ענדיקן זיך, האָט מען קיינמאַל נישט דאָס געפיל, אַז דער שמועסער האָט איבערגעכאַפט די מאַס. אדרבא, ס'ענדיקט זיך דאָרט, וואו ס'לאָזט נאָך איבער אַ נייגער און מען וואַלט נאָך געקאַנט הערן און הערן.

דער שמועסער איז אייגנטלעך אַ מאַנאַלאָגיסט, וואָס פאַרמאַטערט אָבער קיינמאַל נישט די אויערן פֿון זיינע צוהערערס. די מיילער פֿון די צוהערערס עפענען זיך נישט אפילו אויף אַריינצואוואָרפֿן אַ וואָרט, ווייל זיי ווילן נישט איבעררייסן דעם גאַנג פֿון דער קינסטלערישער הסברה, וואָס חיים גרינבערג האָט פאַרמאַגט אין זיך. ער איז געווען אַ גרויסער קלאַר־מאַכער, אפילו זיין אַפיקורסות און זיינע פאַרטיידיקונגען פֿון פאַראַדאַקסאַלע אמתן זענען תמיד געווען קלאַר. בעת מען לייענט האָט מען נישט די העזה איבערצושלאָגן מיט טענות, ווייל דער קינסטלער גרינבערג לאָזט קיינמאַל נישט אַרויס זיין גע־דאַנק נאַקעט, נאָר ער רינגלט אים אַרום מיט אַזויפיל פאַרם, וואָרט־בריה־שאַפט, וואָרט־קענטשאַפט און מוזיק, אַז אפילו דער ערנסטער געדאַנק וואָס ווערט אַרויסגעזאָגט, איז מער נישט ווי אַן אַפּשטראַל פֿון אַ העכערן געדאַנק, וואָס ס'איז גאַר אַן עוולה מחלל צו זיין מיט לאַגישע אַנאַליזן. די גשמיות פֿון

שכל און לאַגיק איז ביי חיים גרינבערגן תמיד אַריינגעשטימט געוואָרן אין אַן אַטמאָספּערע פון רוחניות; נישט אין דעם באַלאַנס פון נשמה און גוף, נאָר אין צוזאַמענוועבונג און צוזאַמענשמעלצונג, וואו דער פיזישער „אַרגו-מענט“ פון זיין לאַגיק איז גלייך געקומען פון אַ העכערער וועלט — ווייל ער האָט געהאַט אויסשטראַלונגען אין פאַרשידענע ריכטונגען.

דאָס איז געווען די קונסט פון זיין הסברה. ער האָט אַלע זיינע גרויסע בעלעטריסטישע מעלות מאַביליזירט, ווען ער האָט גערעדט צו מענטשן, סיי שריפטלעך סיי בעל-פה. דערפאַר האָט ער געקענט געווינען אַזויפיל צוהערערס, מיט די פאַרשידנסטע געשמאַקן, ווייל ער האָט, רעדוצירנדיק די קאַמפליצירטסטע געדאַנקען צו קלאַרער פאַרשטענדלעכקייט, זיי דערהויבן צו דער מדרגה, וואו דאָס קאַמפליצירטע לייזט זיך אויף און ווערט קינסטלערישע פשטות, וואָס יעדער ליינער קען משיג זיין, ווייל ס'איז אַרויס פון געביט פון פאַרשטיין און אַריין אין קעניגרייך פון באַנעמען.

אַ דאַנק די דאָזיקע אומגעהייערע מעלות פון אַ קינסטלער איז חיים גרינבערג'ן געלונגען צו שאַפן אַ נייע עסיי-פאַרם. מיר פאַרמאָגן אין דער אידישער ליטעראַטור אַ סך פיינע עסייאַסטן, אָבער חיים גרינבערג'ס עסייען האָבן אין זיך דעם כישוף פון געהויבענעם שמועס. דער שמועס איז ביי אונז זייער ווייניק קולטיווירט געוואָרן. מיר האָבן אַמאָל געהאַט גוטע שמועסערס, ווי למשל, מענדעלע און ביאַליק, אָבער לעצטנס איז שמועס ביי אונז געוואָרן וואָלוול, בחיפזונדיק, אָפגעכאַפט. ס'איז נישט נאָר אַזוי ביי אונז, נאָר אויך ביי די אומות העולם. דאָס געמיט פון גוטן שמועסער געהערט, ווי עס זעט אויס, צו אַ פאַרגאַנגענער עפאָכע, וואָס האָט נישט געליטן פון צייט-קאַראַג-שאַפט. צייט-שפאָרעניש, אָדער פון צייט-פּחד.

די קאַמער-מוזיק קוואַליטעט פון גוטן שמועס איז געוואָרן אַ זעלטנהייט. פון די צוויי גוטע שמועסערס, וואָס איך האָב אויבן דערמאָנט, האָט בלויו מענדעלע אָנגעהאַלטן אין זיין שרייבן די קוואַליטעט פון זיינע געמיטלעכע רייד, פון זיין באַריכות'דיקער צמצומדיקייט — זאָל מיר דערלויבט זיין דער דאָזיקער פאַראַדאַקס.

ווייל דאָס איז אייגנטלעך די קוואַליטעט פון גוטן און גוט-געהערטן שמועס, די מעלה וואָס ביי זיין גאַנצער באַריידעוודיקייט, פאַרלירט נישט דער גוטער שמועסער די לייצן פון דער האַנט און דאָס פערדל פון זיין שמועס גאַלאַפּירט ריטמיש און אפילו היפּנאָטיש.

חיים גרינבערג האָט פיזיש און גייסטיק געמאַכט דעם איינדרוק, ווי ער וואָלט נישט אינגאַנצן געהערט צו אונזער עפאָכע. ער האָט ליב געהאַט אַ סך

מאל צו באַנוצן דאָס וואָרט — „פאַרדיבוק'ט“. אין אים אַליין זענען פאַר-דיבוקט געוואָרן אַ סך געשטאַלטן פון פאַרגאַנגענע תקופות. זיי אַלע האָבן געקענט גוט שמועסן. אפילו דער שותק אין אים האָט געקענט דורכצייטערן זיין אינערלעכן געשווייג און געפינען די שטילסטע ווערטער דערפאַר.

חיים גרינבערג'ס עסייען זענען אַבער ביי זייער גאַנצער קינסטלערישקייט און געמיטלעכקייט, טועוודיקע און ווירקנדיקע קאַפיטלען פון אַן עקשנות'דיק לעבן, וואָס איז געווען געווידמעט צו זיך-לייטערונג און דערהויבונג. ווען קאַלערידזשעס אַלטער מאַטראָז כאַפט אָן אַ פאַרבייגייער ביים לאַץ און רעדט אין אים אַריין אַ לאַנגן מאַנאַלאָג, און האַלט אים פעסט, ווערט דער הערער צוגעשמידט נישט נאָר, ווייל ער הערט זיך איין אין דעם ריטם פון „ענשיענט מאַרינער“, אין די מוזיקאַלישע שורות, נאָר ווייל ער הערט די מוזיק פון אַ צעווייטיקטער נשמה.

די עטיק פון גרינבערג'ס לייטערונג-עטאַפן איז אפשר דער גרעסטער כוח המושך פון זיינע בעסערע עסייען. די שטראַפרייד קומען פון אַ לויטערן קוואַל, פון אַ מענטש וואָס האָט זיך אַליין גענוג אָנגעשטראַפּט. דערפאַר הערט מען אים אויס ביז צום סוף, אפילו ווען ער קומט מיט אויפטרייסלנדיקע איבעראַשוונגען.

זיין וואונדערלעכע עסיי, די ערשטע אין בוך, וועגן — „גלות איד“, וועט פאַרבלייבן קלאַסיש אין דער אידישער ליטעראַטור, ווייל ס'איז אַ שטיק ליטורגישע מוזיק. ער וואַרפט אָפּ ביאַליק'ס ווערטל, אַז „אַ פאַלק פאַרמאַגט אַזויפיל הימל איבערן קאַפּ, וויפיל ער פאַרמאַגט ערד אונטער די פיס“. ער וואַרפט עס אָפּ, אין שייכות צו אידן, ער ווייזט אונז וויפיל הימל און ערד ס'איז געווען אין דעם גלות-לעבן, און וויפיל גרויס-העלדישקייט ס'האַט וויב-ריט אין טאַג-טעגלעכן פחדנות'דיקן לעבן פון דעם גלות-איד, וואָס האָט מיט זיין מאַסקע פון פחדנות מבטל געווען זיינע פאַרפאַלגערס. דער געדאַנק גרינ-בערג'ס איז שוין אַ סך מאל געזאַגט און געזונגען געוואָרן, אַבער ביי אים האָבן מיר עס אין אַ דעפיניטיווער און קאַטעגאָרישער פאַרם, וואָס קען נישט איבערגעשפאַרט ווערן — אַ מין דעקלאַראַציע פון גלויבן.

פאַראַן בלויז איין פּגם אין דער עסיי. דאָס איז אַ ראיה פון שלום אַש'ס הילפלאָזער און גע'מלאכה'טער דערציילונג — „יתגדל ויתקדש“. גרינבערג'ס קינסטלערישע און מאַראַלישע פעסטשטעלונג האָט זיך נישט געניטיגט אין קיין ראיות פון פאַלש-צוגעשניטענע דערציילונגען.

לאַמיר דאָ ברענגען אַ וויכטיקן אויסצוג פון דער עסיי, וואו גרינבערג איז מסביר אויף זיין שטייגער דעם ענין פרייהייט און אומפרייהייט און ער ווייזט אונז אויף וואָס דער גלות-איד האָט געקענט מוותר זיין, כדי אָנצוהאַלטן וויכ-

טיקע ווערטן, וואָס זענען נייטיק געווען פאַר דעם גרויסן פיזישן און גייסטיקן המשך :

דער פסעוודאָ-עמאַנציפּירטער איד (און דער ציוניזם איז אויך נישט קיין גאַראַנטיע אין אַלע אינדיווידועלע פאַלן קעגן אַ געוויסן מין פסעוודאָ-אויטאָ-עמאַנציפּאַציע) מעג זיך טויזנט מאל דערלויבן צו רעדן וועגן דעם „מהיפּית“ איד אויף דער אַמאַליקער פּוילישער לאַנדשאַפט ווי וועגן אַ מענטש אָן דרך-אַרץ צו זיך אַליין. ער קאָן אָבער נישט אָפּווישן דעם פּאַקט, אַז יענער איד איז נאָר געווען גרייט — צוליב פּרנסה, צוליב דעם ער זאָל קיין קלעפּ נישט קריגן, אָדער נישט אַרויס-געטריבן צו ווערן פון זיין וואוינ-אַרט — זיך טויזנט מאל מבוזה צו זיין. דאָס זענען געווען זאַכן וואָס ער האָט געהאַלטן פאַר אומוויכטיק, פאַר קלייניקייטן וואָס געפינען זיך אין דער פּערפּעריע, נישט אין צענטער פון לעבן, ער האָט אָבער אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן ווילן, האַרטגעקייט און טאַלאַנט פאַר מאַרטירערטום, ווען מ'האַט פון אים געפּאָדערט זיך אָפּצוזאָגן פון דעם, וואָס האָט פאַרנומען דעם אויבן-אַן אויף דעם לייטער פון זיינע ווערטן.

כ'האַב געבראַכט דעם דאָזיקן אויסצוג, ווייל דאָס איז דער מאַראַלישסטער אָפּשאַץ פון אונזער גלות-עקזיסטענץ. העלדישקייט, ווען ס'האַט זיך געהאַנדלט וועגן עיקר אָדער עיקרים. אָבער פּחדנות'דיקער אויסדויער, כדי צו קענען ממשיך זיין די עיקרים און זיי איבערגעבן פון דור צו דור, אין צאַפּלדיקער אויסוואַרטעוודיקייט, עד ביאת המשיח, קלאַמערנדיק זיך אין שוץ פון — לעבן, דער סוף פון דער עסיי איז אויך ווערט ציטירט צו ווערן — „אידעאָלי-זאַציע? ס'קען זיין אָבער דאָס איז אַמאל דער איינציקער ענטפּער אויף וואול-גאַריזאַציע, דער ענטפּער און דער תּיקוין“.

אידעאָליזאַציע ווערסוס וואולגאַריזאַציע. דאָס איז אפשר דער בעסטער שליסל צו גרינבערג'ס קינסטלערישן שאַפּן — אידעאָליזירן זאַכן, כדי זיי צו פאַרהיטן פון וואולגאַריזאַציע. אפילו ווען ס'האַט זיך אויסגעדאַכט, אַז ער וויל אַרונטעררייסן די מענטשלעך פון אַנגענומענע קדושות, איז עס אויך געטאָן געוואָרן מיט מכשירים פון אידעאָליזאַציע. כ'האַב שוין אין פּריערדיקן אַר-טיקל וועגן גרינבערגן אַנגעוויזן, אַז ער איז געווען אַ רעליגיעזער רעפּאָר-מירער, וואָס האָט זיך נישט דערוועגט צו גיין ווייט גענוג, ווייל אים האָט זיך געדאַכט, אַז אים וועט נישט געלינגען צו פאַרטייטשן זיין „טעאָלאָגישן טראַק-טאַט“, מיט די זעלביקע מיטלען, וואָס מיט זיי האָט ער אַזוי קינסטלעריש אָפּפּערירט, ווען ער האָט געשריבן וועגן סעקולערע אמת'ן. גאַנץ אָפט רייסט זיך ביי אים אַרויס אַ געוואַנט-רעפּאָרמיסטישער אויסגעשריי, אָבער ניט ווייל

ער וויל אַרונטעררייסן, נאָר וויל ער שרייט אויס דעם ווייטאָג, וואָס אים איז נישט געלונגען אַנצושרייבן דעם אומטראַדיציאָנעלן סידור, פון אַ טיף גלויביקן מאָדערנעם איד.

אויב דו ווילסט אויף זיך נעמען אַ רעליגיעזן דרך (בעסער וואָלט געווען, ווען דו לאָזט זיך אין אַזעלכע שטות'ערייען ניט אַריין), האָט דעם דרך פאַר דיר שוין אויסגעטראָטן מיין זיידע אין קאַלאַמיי, און קיין נייע אַדער אַנדערע וועגן טאַרסטו ניט זוכן. ביזט אַ כּופּר-בעיקר — מהיכי תיתי, האָב איך קעגן דיר גאַרנישט, אָבער טאַמער וועט זיך ארויסווייזן אַז דו ביזט אַ כּופּר-בוידע, וועט מען אין שול אַנצינדן שוואַרצע ליכט און מען וועט בלאָזן שופּר און מען וועט דיך אַריינלייגן אין דער "ח".

אָבער די צענטראַלע טעמע פון אַלע זיינע עסייען איז — די קדושה פון מענטשלעכן לעבן, די טעמע ווערט ביי אים וואַריאירט אין פאַרשידענע עסייען. אַט די טעמע ווערט אָפט אַקאַמפּאַנירט, דורך דער צווייטער באַגלייט-טעמע — די הייליקייט פון מענטשלעכן ווילן וואָס טאַר קיינמאַל נישט פאַר-גוואַלטיקט ווערן. אין די ערשטע צייטן פון די היטלער-גזירות האָט זיך דר. זשיטלאָווסקי דעררעדט צו אַן אַבסורד, אַז דאָס אַרויסשטויסן אידן פון פּרעמדע שפּראַכלעכע פּאָליציעס איז גוט פאַר אידן, ווילן ס'וועט זיי צוריקטרייבן צו... אידיש. "דאָס רעכט אויף אַסימילאַציע", איז געווען גרינבערג'ס שאַרפּזיניקער און פאַרניכטענדיקער ענטפּער אויף אַזאַ מין טרייב צו "אידישקייט", דורך ענויים און גזרות. ער ווייזט אַז ער קען אויך זיך באַנוצן מיט דעם געווער פון פאַראַדאָקס, כדי אויפצואווייזן, וואוהין ס'פירן אַזעלכע אַבסורדע טעאָריעס, און אין וואָס פאַר אַ מיטלאַלטערלעכער בלאַטע זיי שטעקן:

איך וויל זיך בשום אופן נישט אָפּזאָגן פון מיין רעכט אויף אַסימי-לאַציע — און איך האַלט, אַז עס איז אַ מצווה פאַר יעדן נאַציאָנאַלן איד, אויך פאַר יעדן ציוניסט, צו קעמפן אומעטום פאַר דעם רעכט צו באַגיין אַט-די האַרבע עבירה, וואָס הייסט אַסימילאַציע. דעם קאַמף קעגן אַסימילאַציע צווישן אידן וויל איך פירן מיט מייענע אייגענע מיטלען, מיט מיין אייגענעם גוטן ווילן, ניט מיט דער הלף פון דער פּאָליציי און זשאַנדאַרמערע. יעדע גזרה "קעגן אידישער אַסימילאַציע" וואָס קומט פון אויבן און פון דרויסן, איז אין איר תּוֹך אַ פאַרניכטונג פון מיין ברירה — זיך צו אַסימילירן אַדער זיך נישט צו אַסימילירן (כאַטש אין תּוֹך איז אפשר די דאָזיקע ברירה אַ פיקטיווע, לעבט זי אָבער אינם באַ-וואוסטזיין פון הונדערטער טויזנטער אידן). איך וויל נישט זיין קיין מוז-איד; איך וויל זיין אַ וויל-איד. איך האָב ליב אידיש, איך האָב ליב

העברעאיש, איך האָב ליב אידנטום (אַלץ איינס, וואָס דאָס דאָזיקע וואָרט מיינט). אָבער נאָך מער פון אידיש און העברעאיש און אידנטום צוואַג-מענגענומען האָב איך ליב — פרייהייט און גלייכבאַרעכטיקונג, אויך די פרייהייט נישט ליב צו האָבן אידיש, זיין גלייכגילטיק צו העברע-איש און ניט מאַכן קיין וועזן פון אידנטום. אויך קולטור-אַסימילאַציע געהערט צו מיינע עלעמענטאַרסטע, מענטשלעכע רעכט — און ווער עס נעמט צו ביי מיר דאָס דאָזיקע רעכט (אפילו ווען איך וויל זיך מיט איר נישט באַנוצן) הויבט אויף זיין מערדערישע האַנט אויף מיין גאַנצן וועזן.

אַט דער לענגערער ציטאַט איז אַ שליסל צו חיים גרינבערג'ס אופן פון פאַרטיידיקן אמת'ן. פאַרטיידיקנדיק ליידנשאַפטלעך די דאָזיקע אמת'ן, האָט ער תמיד ליב געהאַט צו דערגיין ביז געפערלעכע גרעניצן, ווייזן אַז אַט שפּרייזט ער אַריבער, אָבער ער איז תמיד געבליבן שטיין אויף אַ פעסטן באַדן. ער האָט בלויז געבראַכט ריזיקאַלישע ראיות, כדי צו ווייזן, אַז אפילו מיט אַזעלכע ראיות מעג מען ריזיקירן, ווען מען פאַרטיידיקט פרייהייט פון מענטשלעכן לעבן און מענטשלעכן פרייען אויסוואַל.

מ'וואַלט זיך נאָך באַדאַרפט אַפּשטעלן אויף חיים גרינבערג'ס שפּראַך-המצאות, ווערטלעך און איינפאַלן — ווי „שפענגלעריך", ווען ער זאָגט אונז, אַז ער וויל ניט ספּעקולירן מיט נביאות; אַדער אַזעלכע חריפות'דיקע זאַצן — ווי — „אַפּפּאַטאַגראַפירן מיט אַ מעטאַפיזישן, קאָדאַק' נאַציאָנאַלע קולטורן". מ'וואַלט אפשר אויך געמעגט זוכן אויפצוקלערן גרינבערג'ס תשוקה צו קריסטלעכע אַלזויעס, ווי למשל, אַזאַ אויסדרוק — „ווייל סיי פאַר דר. קאַ-ראַלניק און סיי פאַר מיר איז קריסטנטום איינע פון די מאַניפעסטאַציעס פון אידנטום". און ס'וואַלט אונז זיכער פאַרפירט אויף זייטיקע וועגן, ווען מיר זאָלן ביי דער געלעגנהייט זוכן דעם טראַגישן ענטפּער אויף זיין פּראַגע — „אויך אין דייטשלאַנד גופא איז נאָך אַ שטיקל פּראַגע, ווער עס איז טיפּישער פאַרן לאַנד און פאַרן פּאָלק; אַזעלכע עקזאַלטירטע מקובלים, ווי מייסטער עקהאַרט און יעקב בעהמע, צי גראַף רעווענטלאָוו, היטלער און ראָזענבערג?" די ווערטער זיינען געשריבן געוואָרן אין 1934. מיט עטלעכע יאָר שפּעטער איז נאָך חיים גרינבערג אַרויסגעטראַטן קעגן מיר, ווען איך האָב געשריבן — „שפּוך חמתך אויף אַ געמיין פּאָלק". גרינבערג וואָס האָט קיינמאַל נישט געוואַלט זינדיקן „מיט אַנטי-גויאיזם, וועלכע איז ניט קיין העכערע מדרגה פון אַנטיסעמיטיזם" האָט אין יענע יאָרן נאָך ניט געזען, אַז דייטשלאַנד גרייט צו דעם קאַטאַסטראַפּאַלסטן און שוידערלעכסטן יוצא מן הכלל, פאַר דער דאָ-זיקער ריינער באַציאָנונג צו ראַסן און פעלקער.

3

אליעזר גרינבערג	ה. רויזענבלאט
ל. פיינבערג	י. י. שווארץ
רייזל זשיכלינסקי	יעקב פֿיכמאן
יונג ווילנע	דוד איינהארן
חיים גראדע	ה. ליוויק
מרדכי יאָפע	א. לעיעלעס
א. סוצקעווער	א. לוצקי
יעקב פֿרידמאן	ג. ב. מינקאוו
אריה שמרי	איציק מאַנגער
משה יונגמאן	רחל ה. קארן

ר' קילער, געשמאקער סאטערן טרינקען זיך די נייסטע לידער פון ה. רויזנבלאט. זיי זיינען אלע געשריבן אונטערן צייכן פון הארבער, פאר- שטאנדיקער הארבסטיקייט און ס'איז אין זיי ניט פאראן קיין טראפן זעלבסט- רחמנות. זיי זיינען קלוג און זיי נעמען אן דעם פסק-דין פון טעג, חדשים און יארן, וואס רעכענען זיך און שניידן זיך אריין אין זכרון.

דער זיידע פון דער אמעריקאנער אידישער פאָעזיע איז נאָר וואָס אַלט געוואָרן 75 יאָר און אין זיינע נייע לידער, וואָס זיינען געזאַמלט אין בוך, מיט דעם מחיה'דיקן נאָמען — „אין שענצטן טאָג פון האַרבסט“ זיינען פאַראַן אַ סך נאָכדענקענדיקע לידער. אין די דאָזיגע לידער איז נישט פאַראַן קיין שמץ סענטימענטאַליטעט, אפילו די סענטימענטאַליטעט, וואָס מ'וואָלט זיכער גע- קענט מוחל זיין דעם זקן פון דער היגער אידישער פאָעזיע.

אויב רויזנבלאט וויל אונז יאָ זאָגן עפעס אַזוינס, וואָס אין דער נאָכדענק- שאַפט איז אויך פאַראַן אַ צוריק-בענקענדיקער טאָן, וויקלט ער עס איין אין משלים און אַלעגאָריעס און דער נמשל דערפון איז אַלץ אַ גוט, קלוג וואָרט, און דאָס וואָרט אַליין ווערט דער דערלייזנדיקער מאַמענט פון ליד.

יאָ, איידער מען קומט צום תוכן פון די לידער מעג מען פריער פון אַלץ באַוואַנדערן די פרוכטבאַרקייט, די זעטיקע פרוכטבאַרקייט פון דעם דאָזיקן פאָעט, וואָס האָט אין די רייפּע יאָרן זיינע דערזען דאָס אידישע וואָרט אין דער גאַנצער צעלויכטענער פרייד פון געזאַנג און גערייד.

אויב אין בוך איז נישט פאַראַן קיין סענטימענטאַליטעט, נאָר פאַרקערט, אַ טאָן פון קלוגן באַנעמען און אַננעמען דעם נמשל פון משל, איז אָבער פאַר אונז, די ליינערס פון זיין פאָעזיע, שווער ניט צו ווערן סענטימענטאַל, ווען מען הערט זיך צו צום קלוגן שמועס פון די לידער, צו זייערע טייטשן און אויסטייטשן, רויזנבלאט'ס כתב יד איז אַ פערלדיקער און די פערלדיקייט איז פאַראַן אין זיינע לידער, וואָס אַנטפלעקן זיך אין זייער גאַנצן, ציכטיקן, מ'קען כמעט זאָגן, קאַליגראַפישן צוואַמענשטעל.

ווען מען דערלייענט דאָס ערשטע הקדמה-ליד ביי צום סוף און מען לייענט דאָס וואוילע פשט'ל וועגן דעם עץ-הדעת און עץ-החיים, און מען איז שוין כמעט מסכים מיטן פאָעט, אַז ס'איז ממש געווען אַ גליק, וואָס חוה האָט

נישט געגעסן פון עץ-החיים, נאָר זי האָט טראַגיש פאַרבלאַנדזשעט צום עץ-
הדעת, — ווען מען דערגייט צום אויספיר —

טאָג, פּלאַטער ניט אַזוי! ניט שרעק זיך פאַר דער בשורה

אַז דו שטאַרבסט.

הויב אויף דיין קול און זינג אַ לויב צו גאָט, אין שענצטן

טאָג פון האַרבסט —

גלוסט זיך אויפצוהויבן אַ בעכער וויין און טרינקען אַ טאָסט צום פּאָעט
און אים ווינשן אריכת ימים. וואָס אין זיי זאָל ער אונז נאָך לאַנג פאַר'פּשט-
לען און פאַרזינגען די אַלע טרויעריקע זאַכן, וואָס דער מענטש האָט זיך אויס-
געלערנט צו דערווייטערן פון זיך דורך דערנענטערן זייער אומפאַרמיידלעכ-
קייט און עס אַרומשלייפן מיט הומאַר, און עס באַטראַכטן פון אַלע זייטן און
זיך צוגעוואוינען צו די שאַרפע, שפיציקע ווינקלען.

אין דער ערשטער אָפטיילונג „געדענקשאַפטן“ גיט אונז דער פּאָעט זיין
איגענעם צוגאַנג צו אַלץ, וואָס די צייט גראַבט אויס פון זכרון, דער אַראַמאַט
איז האַרבסט'יק, אָבער די געדענקשאַפטן אַליין בליען אויף, ווייל אין תוך זיי-
נען זיי קיינמאַל נישט פאַרגעסן געוואָרן, ווי דער דיכטער זאָגט אונז אַזוי
וואויל —

עס איז ניט שייך געדענקען דאָס, וואָס דו האָסט ניט פאַרגעסן,

וואָס ליכטיקער עס איז דער שניי — אַלץ גרינער די ציפרעסן.

אין דער האַרבסטיקייט איז פאַראַן די גרינקייט פון די דערמאָנגען
די בהדרגה'דיקע צוגעוואוינטקייט צום בילד פון שניי אויף די ציפרעסן,
וואָס אין זיי ליכטיקן אויף די קיינמאַל-נישט-פאַרגעסענע דערמאָנגען, אָדער
„געדענקשאַפטן“, ווי רויזנבלאַט זאָגט עס אין לשון פון אַלט-ניי אידיש.

און אַט מוז מען אין זיין נייעם בוך אויך באַוואונדערן די דאָזיקע אומ-
געוויינלעכע און נאַטירלעכע יונגשאַפט, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש פאַר
דעם פּאָעט רויזנבלאַט'ס באַנייטע פּופצן יאָר שעפּערישקייט. אויף קיין איין
שפּאַן בלייבט ער נישט הינטערשטעליק פון דער צייט. ער זינגט מיט אונז
און זיינע טריט זיינען פאַראויסיק און מונטער. זיין לשון וואָס האָט נאָך אַנגע-
שפּאַרט, ווען „הערשל איז נתגלה געוואָרן“, אין די געזאַנגען פון ראָזענפעלד,
ליעסין און דעם יונגן יהוָאָש, ליידט נישט פון יענער אַמאָליקער אָפּגע-
לאָזנקייט, נאָר זי טראַגט אין זיך אַלע חנ'ען פון אייגענער קולטיווירטקייט
און פון אויסגעיעטן אויפבלי. דער זיידע פון דער אַמעריקאַנער אידישער
פּאָעזיע רעדט אור-איניקל אידיש, נאָר דאָס אויער פון אור-איניקל איז נאָך
נישטאַ עס אויפצונעמען.

די שפּראַכלעכע חידושים און גראַמען-דערפינדערישקייט פון פּאָעט זיי-

נען קיינמאל נישט אויפן חשבון פון דעם געזונטן, גערעדטן ריטם פון אידיש. רויזנבלאט קען גוט די מוזיק פון גערעדטן אידישן ווארט, דאָס אַליין איז אויך וואונדערלעכע „געדענקשאַפט“, ווייל „הערשל וואָס איז ערשט נתגלה געוואָרן“ אין אַמעריקע, איז אינגאַנצן אַלט געווען דרייצן יאָר, ווען ער איז געקומען אין נייעם לאַנד, וואָס האָט פון אים נישט אַרויסגעטומלט קיין איין מחיה'דיק אידיש וואָרט. פאַרקערט, וואָס עלטער דער פּאָעט ווערט, אַלץ מער ווערט זיין לשון געדענקשאַפטלעך; דאָס איז אויך אַ דערמאָנונג אין זאַכן, וואָס דאָס מוזיקאַלישע אויער האָט קיינמאַל נישט פאַרגעסן.

ביים סאַמע שפּיץ פון באַרג, אין מיט פון שקיעה-פּלאַם,
איז ווי פון העלער היט אויף איינמאַל אויסגעוואַקסן —
אַ וואָגן פּריש-געקאַסטעט היי, אַ פּויער מיט אַ בייטש,
אַ ווידלע און צוויי קליינע, הערנערדיקע אַקסן.

דער טאָן איז דאָ אַ רואיקער און די רייד פּאַלן אויך רואיק און געמיט-
לעך. די שורות זיינען נישט געצוואונגען, נאָר זיי זיינען דערציילעריש, נישט
אַנווערנדיק אויף קיין איין רגע די שפּאַנונג פון דער דראַמע פון יצירה, וואָס
שאַפט זיך פאַר אונזערע אויגן. אין דער אַמעריקאַנער פּאָעזיע איז דער מייס-
טער פון אַזעלכע זאַכן, דער וואָס אַנטדעקט דראַמע אין די געוויינלעכסטע
קלייניקייטן — ראַבערט פּראַסט. די פיר אויבן-געבראַכטע שורות וואָס זיינען
אַרויסגענומען פון ליד — „אַ וואָגן פּריש-געקאַסטעט היי“, אַטעמען אויך מיט
דער דראַמע פון דעם גרויסן געוויינלעך, וואָס ציט זיך פאַרביי טויזנטער און
צענדליקער טויזנטער אויגן און בלוזי דער פּאָעט כאַפט עס אויף און פאַר-
צייכנט עס —

געציילטע רגעס און די זון פאַרגייט, בלוזי דאָ און דאָרט
נאָך גלימערט אויף אַ גאַלדן קערנדל, און טוט אַ מינע —
אין וואָגן היי, אין אויג פון אַקס, אין האַרן-שאַרף,
אין סערפּ, אין ווידלע און אין פּויערלס טשופּרינע.

דעם פּויערלס טשופּרינע שפּילט זיך אויך מיטן זון-פאַרגאַנג און אַזאַ
גוט וואָרט ווי „עס פעלדלען זיך די סאַמעט ווייכע וועלן אויפן געלן זאַמד“,
שטערט אַוודאי נישט די פּשטות, נאָר פּאַלט אַריין אין דער אַלגעמיינער דער-
מאַנונג און שפּיגלט זיך אויך אין שאַרף פון די קליינע, הערנערדיקע אַקסן.
מיר דאַכט זיך, אַז די גרעסטע מעלה, וואָס איז בייגעשטאַנען דעם פּאָעט
און האָט זיינע לידער און זיינע געדענקשאַפטן געראַטעוועט פון סענטימענ-
טאַליטעט און צוגעזשאַווערטן און צוגעטרערטן טרויער, איז דעם דיכטער'ס
געזונטער הומאָר, וואָס האָט אים קיינמאַל נישט פאַרלאָזן. דער הומאָר איז

בולט אין זיין פאָעזיע ווי ער באַשרייבט זיין התגלות — דאָס ערשטע אָפּגע-
דרוקטע ליד. אָבער איידער ער ווערט אַנטפלעקט קלייבט ער פריער די רע-
דאַקטאָרן. ער האָט מורא פאַר זייער שטרענגשאַפט. ער האָט מורא זיי וועלן
אים אַוועקקוילענען די לידער.

און הירשל ישובט זיך :

צו וועמען זאָל ער ווענדן זיך צוערשט ?

אַ וואָסער חלף האָט נישט קיין פּגימה'לע ! ?

און וועלכער שוחט האָט אַ גרינגע האַנט ?

ער איז כמעט מיט אַלע רעדאַקטאָרן פון דער ווייטנס, שוין

באַקאַנט.

און שפעטער ווען ער דערוועגט זיך שוין דורכצוגיין די זעצעריי וואו אַ

איד —

מיט גרין-פאַרזשאַווערטע שפּאַקולן אויף אַ באַקסער-דאַרער נאַז

פיקט די דריבנע אותיות, ווי אַ הונגעריקע הון

אין מאַרק נאָך אַ יאַריד, די האַבער-קערנדלעך פון שטויב.

קומט ער אָן צום רעדאַקטאָר אַליין —

און קאַצמאַן, דער רעדאַקטאָר, נעמט פּאַנאַנדערקלעקן זיך,

ווערט נעלם, ווי אַ זעגל אויפן ים, אין אַ באַנאַכטיקן טומאַן.

ער צעפלעקט זיך און צעקלעקט זיך, ער פאַרמעקט זיך און —

אַנטפלעקט זיך

אויף קוים אַן אויגנבליק.

ער פאַרהאַלט זיך און צעשטראַלט זיך, ער צעפּאַלט זיך און

באַהאַלט זיך

און טויכט באַלד אויף צוריק.

דער כמעט פאַר'חלשטער יונגער פּאַעט איז אין די הענט פון דעם מעכ-

טיקן רעדאַקטאָר, וואָס קען אים אַט אַוועקהרגענען, אָדער זאַלבן מיט דעם

בוימאיל פון אַנערקענונג.

אָבער נישט אומעטום איז דער הומאַר אַזוי בולט ווי דאָ. אָפט בלאַנדזשעט

דער הומאַר צווישן די שורות און איבער די שורות, ווי אַ פיינער מעלאָדישער

שמיכל, וואָס איז פּאַקטיש אַ פּאַקסימיליע פון פּאַעט'ס האַנטשריפט, אָדער פון

שמיכל אויף זיין פנים, וואָס איז אַזוי פאַרעקשנט און פאַרגעדענקט — אוק-

ראַיניש-אידיש.

אפילו אין די לידער וואו די טרער ווערט יא דערמאנט, איז דאס ליד
אליין צוגעטרונקט, אז די טרער זאל נישט זיין קיין פייכטע, די קורצע שורות
דערלויבן נישט, אז דאס ליד זאל זיך צעוויינען:

צומארגנס וועט אַ שכן
געפינען אויפן טיש
זיין ליד, דאָס איבערלייענען
און טאָן דאָס אויג אַ וויש:
וואו איז ער מיט זיין שאַטן
פאַרשוואַנדן? און פאַרוואָס?
דער סוד, ער ליגט פאַרהוילן
אין טרער פון לעצטן אות.

אַט די טרער איז אַבער אַ געזונגענע טרער און זי איז אַקוראַט ווי אין
ליד, וואָס קומט נאָכדעם — נישט קיין שרעקנדיקע און וויינענדיקע:

מיט גרינע רעגן־פינגער
קלאַפט אַן דער געלער האַרבסט
ביי אים אין גרויען פענסטער:
דו שטאַרבסט, דו שטאַרבסט, דו שטאַרבסט!
נאָר ער, ווי ניט אים מיינט מען,
זיך נאָגט זיין פאַפיראַס:
געהערט, געהערט די בשורה,
אַ דאַנק, „נישטאַ פאַרוואָס“.

אַט אין אַזעלכע שורות איז פאַראַן דער בלאַנדזשענדיקער שמייכל, וואָס
וואַלקנט אַרום דעם שרעק מיט אַ דין הייטל פון הומאָר. די ווערטער זיינען
פון אוצר פון אידישן רעדן — „געהערט, געהערט די בשורה!“

כל זמן דאָס פאַפיראַסל
נאָך טליעט — נאָג און צי...
צי קענסט מיר אפשר שענקען
אַ קאַפּ טוטין? מערסין!

אַבער פונקט ווי דער פאַעט קען אַזוי וואויל זיך איינהערן אין דעם פשוטן
גערייד פון אידישע ווערטער, קאָן ער אויך געבן דעם ביבלישן טעם פון
אידישע ווערטער, אַז ס'זאל זיך אין דעם נישט שפירן דער מינדסטער אַנ-
שטרענג, אָדער די מי פון בכיוונדיקער סטיליזאַציע, ווי אין זיין ליד —
„קינ'ס לעצטע טעג“.

אויף מיינע פעלדער האָט דער רעגן דיינער ווי אַ בענשונג ליב
געפלייצט.

אויף מיינע גערטנער האָט חדוה'דיק דיין זון מיט
שפּאַרעוודיקער מאַס געפלאַמט.
פאַרוואָס האָסטו מיט קנאה קערנער מיר דאָס בלוט, די ביינער
מיר פאַר'סטמט!?

און גאָט האָט קיני'ס צער פאַרנומען און דאָס מאַנונג זיינס
דערהערט.

געזען זיין איינאַליינקייט און זיין הפּקר־וואַגלעניש אויף דר'ערד,
און זיך דערבאַרעמט איבער אים און אים זיין שאַטן אומגעקערט!
איינס פון די טרויעריקסטע לידער אין בוך איז דאָס ליד „איך וועל
אַהיים ניט קומען“, וואָס דער דיכטער האָט געשריבן „לזכרון פרץ הירשביין“.
אין דעם ליד איז פאַראַן דער פולער שרעק פון טרויער, אָבער אויך דאָ גע-
וועלטיקט דאָס געזאַנג, וואָס איז דעם פּאַעט'ס שענסט פאַרמעגן.

כי וועל היינט אַהיים ניט קומען.

ניט וואָרט מיט אַוונטברויט.

און לאַז ביז שפּעט ניט ברענען

דעם לאַפּ! ... אַ שאַד דער קנויט.

און מאַך מיר ניט ס'געלעגער

אַ פּחד, אַז מען זעט

אַ נאַקעטע לבנה

אַליין ... אין אַ ליידיק בעט.

דו מעגסט די טיר פאַרשליסן:

כ'האַב מיין שליסל סיי ווי סיי,

אַראַפּגעלאָזט אין ברונעם.

מיין שליסל איז פון בליי.

און פּינסטער איז דער ברונעם,

דאָס וואָסער — סאַזשע־שוואַרץ ...

דער שליסל איז מיין טרויער,

דער ברונעם איז מיין האַרץ!

אַזוי זינגט ה. רויזנבלאַט זיינע טרויעריקע לידער. ער לייטערט דעם
טרויער מיט געזאַנג, הומאָר און טייערע אידישע רייד, און דערפאַר לויכט
איבערן גאַנצן בוך די קלוגשאַפט פון אַננעמען און באַנעמען, אפילו אין טראַג-
ציקייט און ווידערשטאַנד.

שוואַרצ'ס כוח ווי אַ שילדערער פון נאַטור איז גרויס — ער איז פון די געציילטע אין דער אידישער פּאָעזיע. זיין פּאָעמע — „יונגע יאָרן“ פאַרמאָגט אומפאַרגעסלעכע שטעלן, וואָס מ'קען לייענען און איבערלייענען און זיי לערנען אין די שולן ווי קלאַסישע נאַטור־באַשרייבונגען. זיי דערמאָנען אין שילדערונגען פון די רוסישע מייסטערס, וואָס מיר האָבן געלערנט אין אונזערע שול־יאָרן. י. י. שוואַרצ'ס נאַטור־מאַלערייען פאַרמאָגן נאָך דערצו אַ ביבלישן חן, ווייל ער איז אַזוי אָנגעזאַפט מיט תנ"ך־לשון, אַז ס'דאַכט זיך אַז ער טראַכט תנ"כ'יש און ווי דער געניטער איבערזעצער זעצט ער עס גלייך איבער אויף אידיש.

י. י. שוואַרצ'ס צוריקרוף פון קינדער־יאָרן אין דער ליטע איז אַ בוך פאַר לייענערס, וואָס וועלן זיך תמיד קוויקן דערמיט. טויזנטער אידן וועלן אין דעם אַריינגלייענען זייער אייגענע קינדהייט, יוגנט, ישיבה־יאָרן און זיי וועלן דער־זען אַ וועלט מיט אידן, וואָס די אכזריות־דיקע און פאַרטיליקערישע צייט האָט אָפּגעמעקט און אויסגעוואַרצלט.

דער פּאָעט י. י. שוואַרץ האָט אַ צייט לאַנג געהערט צו דער גרופּע „יונגע געזעץ“ ער איז געווען זייער אידישקייט־פּאָעט און זייער העברעאישער אָנהאַלט. מאני לייב, זישא לאַנדוי, ראובן אייזלאַנד, מ. ל. האַלפּערן, האָבן געבראַכט נייע־סלאַווישע און נייע־געראַמישע טענער אין דער אידישער פּאָעזיע. אָבער י. י. שוואַרץ איז פאַרבליבן געטריי דעם העברעאישן און דעם אידישן ליד, וואָס האָבן אין אים געקראָגן אַ גוטן כעמישן צוזאַמענמיש און זיינען געוואָרן דער ריטם פון זיין בלוט און פון זיינע מחשבות.

אין י. י. שוואַרצ'ס ערשטע לידער האָט מען שוין געזען די קאַנטורן פון אַ געשטאַלט, וואָס רייסט זיך — נישט אַזוי צו איבערזעצן דאָס העברע־אישע אין זיך, ווי צו העברעאזירן דעם יונגן איד וואָס זיין לשון איז אידיש, אָבער וואָס זיין גאַנצער מהות איז העברעאישער און לומדישער אָפּשפּאַר. דעם פּאָעט י. י. שוואַרצן איז געווען ענגלעך אין קלענערע לידער, ווייל ער האָט פאַרמאָגט אַ תנ"כ'ישן אַטעם און ס'איז דערפאַר געווען נאַטירלעך, אַז דווקא ער זאָל אונז געבן „קענטאַקיי“, דאָס ערשטע גרויסע אידיש־אַמערי־קאַנישע ליד אין אונזער פּאָעזיע. שוואַרץ האָט זיך גלייך מתחס געווען מיט

דעם וויטמאנישן געזאנג, וואָס האָט געהאַט אַ סך ביבלישע וואָרצלען און מיט די נעגער קינדער פון אַמעריקע וואָס פאַרמאָגן ביבלישע תּמימות און חן. אַ צייט לאַנג האָט זיך דער דיכטער אויך איבערגעגעבן צו דער סיסטע-מאַטישער איבערזעצונג פון העברעאישער פּאָעזיע. ער האָט צוזאַמענגעשטעלט אַ גרויסע אַנטאָלאָגיע פון העברעאישן ליד, איבערגעזעצט ביאָליקן און אַריינ-געבראַכט אין דער אידישער פּאָעזיע דאָס ליד פון דער שפּאַנישער עפּאָכע. „יונגע יאָרן“ איז דעם פּאָעט'ס צווייטע גרויסע פּאָעמע.

ווער ס'איז געווען דער ערשטער אידישער דיכטער, וואָס האָט דאָס וואָרט פּאָעמע באַנוצט פאַר דעם גרעסערן ליד, פאַר אַ גרויס פּאָעטיש ווערק, אין דער עפיק, אָדער אין דער ליריק איז מיר נישט באַקאַנט. מענדעלע מוכר ספרים רופט אָן זיין גרויס ליד „יודל“ — „ספור המעשה אין שירים על משקל י"א תנועות“. דער מאַטאָ פון דעם לענגערן נאַראַטיוון ליד איז — „אך יודל מיין קראַנקער, מיין קראַנקער יודל, דיין לעבן איז זייער, זייער אַ טרויעריק לידל“. כ'בין מסופק צי פרץ האָט זיין גרעסער ליד „מאַניש“ גערופן אַ פּאָע-מע, כאַטש ס'קען זיין, אַז אין זיין צייט האָט זיך שוין דער באַגריף אַריינגעגב'ט אין דער אידישער פּאָעזיע, אַז לענגערע לידער זיינען פּאָעמעס.

אין זיין פּאָעמע „קענטאַקי“ האָט דער פּאָעט, אין אַ סך שטעלן, גלייך פאַרוואָרפן די געצאַמטע שליאַכן פון ליד און זיך פאַרנומען צו רעדן און צו שרייבן פּראָזע, פאַרלאָזנדיק זיך אויף דעם אַלגעמיינעם וואָרעמען פּאָעטישן טאָן פון דער עפישער דערציילונג.

אין דער פּאָעמע „יונגע יאָרן“ איז י. י. שוואַרץ נאָך פרייער, און וואָלט ער געווען אַ יונגער פּאָעט, וואָלט ער זיכער מיט דער צייט איבערגעגאַנגען צו פּראָזע און אין דער פּראָזע געזוכט איר אייגענע דיסציפּלין פון כאַראַקטער-אויפבויו און אַנטוויקלונג. אין זיין ליד זעט מען, אַז ס'רייסט זיך צום אויס-דרוק אַ פּראָזע-מייסטער פון גאַנץ גרויסן פאַרנעם. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז נישט מער ווי ספּעקולאַציע. ס'איז שווער צו זאָגן, אויב ס'איז נישט פאַר-קערט די מעשה, אויב די פעאיקייטן פון אַ ניט רעאַליזירטן פּראָזע-מייסטער זיינען שוואַרצ'ן נישט בייגעשטאַנען, בעת ער האָט געשריבן זיינע צוויי לאַנגע פּאָעמעס.

פון שטאַנדפונקט פון לשון און טעכניק איז „קענטאַקי“ אַ גרעסערע דער-גרייכונג ווי די „קינדער-יאָרן“, וואָס פאַרמאָגט פונדעסטוועגן אַ זעלבסט-באַ-רעכטיקטע וואָרעמקייט, וואָס האַלט די פּאָעמע אויף די פיס, ווען זי לעשט זיך און וויל אַט-אַט אויסגיין, אָדער אָפן אַריבערגיין אין גבול פון פּראָזע, אָדער אפילו פובליציסטיק.

אַבער דער כוח פון י. י. שוואַרצין איז גרויס, אַז בעת מען לייענט די פּאָעמע קאָפּיטל נאָך קאָפּיטל, פרעגט מען נישט קיין קשיות, נאָר מען לאָזט זיך פירן פון פּאָעט און פון זיין שמועס, וואָס פּאַרענדיקט זיך אפילו ווי אַ לאַנגע רעדע מיט אַן אַריינגעשטעלט ליד פון דעם דיכטער'ס ערשטן יאָרן אין ניו-יאָרק.

אַ פּאַר יאָר שפּעטער, אין דעם ברויזיקן ניו יאָרק, ווען איך האָב ווידעראַמאַל דורכגעלעבט אַט יענע פּינלעכע מאַמענטן פון צעשיידונג — האָב איך געפרופט פּאַרקריצן יענע רגע אין קורצע און בלחש'דיקע פּערזן — איך וועל מיט זיי פּאַרענדיקן מיין ליד —

איינס פון די שענסטע קאָפּיטלען אין בוך איז דאָס ערשטע — „די שטוב“. דער דיכטער באַשרייבט דאָס קינד, וואָס הויבט אָן אויפּוואַכן צום אַרום. די נאָז, אויגן און באַריר הויבן אָן ווערן נייגעריק און זיי נעמען זיך אַריענטירן און געפינען אַרט פּאַר זיך אין דעם קליינעם שטח פון שטיקל אייגנס, פון דער ליטווישער שטוב. דאָ, אין דעם קאָפּיטל, ווייזט דער פּאָעט זיין בריה'שאַפט ווי אַ נאַטור-באַזינגער. אים געלינגט אַנצוהאַלטן אַ פּרייפּערזיקן אַטעם, וואָס האָט דעם ריטם פון דערציילערישקייט. ער פּאַרלירט קיינמאַל נישט דעם קנול פון געזאַנגיקייט.

אַ גרויסע רויטע הון דרייט אום זיך ביים קאַטוּכל, פיקט פּויל און שלעפּערדיק די קערנדלעך פון גערשטן. זי האָט נאָר וואָס דער וועלט געשאַנקען אַ מתנה. אַ לעבעדיקע לענגלעך-פּולע איי, וואָס ווייסלט זיך מיט טויזנט חוּיען אונטן אין צעפּונטן קאַטוּך. די זון האָט זיך אַריינגעריסן דורך די דובלעט און סיטווענקט דאָס ליכט די ווייסע ברעטערנע פּאַדלאַגע; עס ווערט פון יעדן ברוינעם גערשט אַ גאַלדן ברעקל, און אַיטלעך פּעדער פון דער הון — געשייערט קופּער.

דאָס צווייטע קאָפּיטל — „אַ ליטוויש שטעטל“ הויבט זיך אָן אפילו מיט אַכט-שוריקע געגראַמטע פּערזן. די צווייטע און דריטע שורה און די ערשטע מיט דער פּערטער גראַמען זיך, אַבער אין דעם קאָפּיטל ווערט דער פּאָעט פול מיט עמאַציאָנעלער דערמאַנונג, און דער געדאַנק אַז דאָס אַלץ איז חרוב ומוחרב, רייסט ביים פּאָעט אַרויס פון דער האַנט די דיסציפּלינירטע ווירע און ער גייט אַריבער, אין אַ סך שורות, צו דער געוויינלעכער פּובליציסטיק פון אונ-זער צעווייטאַגטן דור. דער אַלגעמיינער לייענער וועט דאָס נישט שפירן, ווייל

ער וועט אַקוראַט אַזוי טראַגן דעם ווייטאַג ווי דער פּאַעט האָט עס אים איבער־געגעבן, און ער וועט אויפגעמען די פּאַעמע אפילו מיט איר פּסולת —

נאָך ערגער פון אַלץ איז:

די שנאה וואָס דאָס גרויסע רשעות פון דער וועלט
האַט איינגעפלאַנצט אין אונז צו זיך אַליין
און אונז פאַרסמט די בלוטן און געהירן.
פאַראַכטונג, שפּאַט און גייסטיקע געפּאָלנקייט,
צו שפּייען זיך אַליין מיט גאַל אין פּרצוף־פּנים,
כדי צו באַרעכטיקן אויף זיך אַליין דעם דין
און בייזן גזר פון שונא. ס'איז אַ קללה
וואָס איז אין תּוכחה אפילו ניט פאַראַנען.
דאָס איז די ברענענדיקע וואונד, וואָס אייטערט,
די בייזע קרעץ וואָס האָט זיך איינגעפרעסן
אין אונזער לייב און לעבן און נשמה.

בלויז דער כּוח פון די בעסערע שטעלן קען מיטשלעפּן אַזעלכע שורות

און איבערגיין נאָכדעם צו פּאַעטישער אַרדנונג.

אַ, קלאַנגען, ריחות און קאַליר פון פּריער קינדהייט
פון זייער ערשטן טיפּן איינקריץ אין באַוואוסטזיין
פון וואַקסנדיקן קינד. דער רוף פון דער קוקאַווקע
וואָס האָט געהאַט איר נעסט אין ווינענדיקע ווערבעס
וואָס אין דעם ווינקל פון דעם גוייאישן בית עולם, דער
אויסגעצויגענער

העל־זינגעוודיקער קלאַנג פון אַ געעפנט טיר,

וואָס איז געשטאַנען צוגעמאַכט דעם גאַנצן ווינטער.

מוחל דעם „טיפּן איינקריץ אין באַוואוסטזיין פון וואַקסנדיקן קינד“, וואָס
דער פּאַעט פּאַרטייטשט, אַבער ס'איז אין די שורות דאָך פאַראַן דער פיזישער
(און הגם נישט מיט דער זעלביקער שטאַרקייט) אויך דער פּסיכישער טעם

פון דעם איינקריץ אין דעם באַוואוסטזיין פון וואַקסנדיקן קינד.

פאַראַן קינסטלערס וואָס קענען אַרומנעמען די וועלט אין דער ברייט
און זי אויך באַנעמען אין דער טיף. י. י. שוואַרצ'ס כּוח ליגט נישט אין דער
טיף און ווען ער וויל געבן דיכטערישן אַנאַליז, ווען ער איז זיך מתקנא אין דער
קראַפט פון אַ ביאָליק, וואָס האָט געקענט נעמען אַ רייץ־פּובליציסטישן מאַ־
טיוו און אים געבן אומגעוויינלעכע גבורה, ווערט ער שוואַך און זיינע רייד
ווערן אַן דאָס גאַלד פון לאַנגיאַריקער דורכטראַכטונג. ס'דאַכט זיך אַז מ'האַט
זיי נאָר־וואָס געלייענט אין דער בלאַט צייטונג.

די בריוו זיינען גאָר אייגנטלעך קיין בריוו נישט,
ווי מיר פאַרשטייען בריוו, באַלד נאָך די ערשטע שורות
פון „מיין געזונט און דיין געזונט“ און דאַנק השם יתברך.
וואָס ס'איז קיין ניס נישטאָ — גייט באַלד דערנאָך, למשל:
ווי מיר האָבן גערעדט פון דער און דער הלכה...

די פּאָעמע „יונגע יאָרן“ וועט, ווי געזאָגט, געפינען דעם וועג און זי דאַרף
געפינען דעם וועג צו אַ סך אידישע לייענערס, אָבער ווען מיר וואַלטן געהאַט
צייט פאַר הייסע פּאָעטישע דיסקוסיעס, וואַלט מען געמעגט אַ רעד טאָן וועגן
דער דאָזיקער וואָג און מאָס, ביים שרייבן אַ לאַנגע פּאָעמע. אַ סך פּראָזע-
ווערק פאַרמאָגן בלתי ספק הונדערטער זייטן, וואָס מ'וואַלט געקענט אויס-
שטעלן אין דער פּאָעטיש-וויזועלער אַרדנונג, ווי י. י. שוואַרץ טוט עס מיט
צענדליקער זייטלעך פון זיין פּאָעמע. דאַרפן מיר אפשר פּאָדערן מער פּאָ-
עטישע אחריות פון אַזאַ דיכטער ווי שוואַרץ, וואָס דערציילט זייער וואויל,
לאמור, אַזוי צו זאָגן —

כ'האָב איס דערקאַנט דעם טאַטן, אין די בעסטע יאָרן
פון פולער רייפּקייט, צווישן מיר, דעם מזיק, דעם מיזינען
און צווישן עלטסטן קינד, אַ טאַכטער, איז געלען
אַ מהלך פון אַזעלכע צוואַנציק יאָר, אין שטוב
זיינען אַרומגעאַנגען בלויז צוויי קינדער.
אַ שוועסטער, שוין אַ האַלב-דערוואַקסענע און איד.
אַ ברודער האָט געלערנט ערגעץ אין דער פרעמד

אויב מ'קען אַזעלכע שורות אויסשטעלן ווי פּאָעזיע, עפנט עס נישט
טיר און טויער (און אפשר דאַרף עס עפענען) פאַר צענדליקער פּאָעטן — פון
מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם, אַפּאַטאַשו, ראַבאָי, איגנאַטאָוו, ביז די
סאַמע לעצטע וואָס ווילן שרייבן גוטע, געזונטע פּראָזע און ווייסן אַליין נישט
ווי פּאָעטיש זיי זיינען, און אויף וויפיל פּאָעטישע זייטן מ'וואַלט געקענט
אויסשטרעקן זייערס אַ ראַמאַן אָדער אפילו אַ קורצע דערציילונג?
כ'נעם אָן, אַז דאָס דאַרף נישט אַנגיין דעם לייענער, וואָס וועט באמת
דורכלייענען י. י. שוואַרץ'ס לענגער אויטאָביאָגראַפיש ווערק מיט אַ פאַר-
כאַפטן אַטעם און געפינען דאָרט זייטן פון אומגעוויינלעכער שיינקייט: אין די
קאַפּיטלען פון דער מאַמע, פון ליטווישן רב, אפילו אין די פּראָזאַאישערע
בלעטער פון די ישיבה-יאָרן. דאָס איז אַ זייטיקע דיסקוסיע וועגן פּאָעזיע-
און-פּראָזע-לאַבאָראַטאָריעס. אין פּאָעזיע האָבן מיר דאָס בילד, די סוגעסטיע,
די קאַנדענסאַציע, דעם צוזאַמענשפּיל פון געזאַנג און געדאַנק, דאָס שעפּערי-
שע וואָרט, וואָס איז קפיצת הדרכ'דיק, דאָס שפּילעוודיקע, דאָס חנ'עוודיקע

וואָס ווייזט דעם דיכטער'ס באַשטראַלט געמיט. דאָס אַלץ זעט מען נישט אין
אַזעלכע שורות ווי —

אַביסל שפעטער —

ווי נאָכן טרויעריקן שבת פון „חזון“
קומט אָן שבת-נחמו מיט טרייסט פון גאולה
אַזוי האָט דורכגעשניטן, ווי אַ שטראַל פון ליכט,
די גרויסע הערלעכע געשטאַלט: טעאָדאָר הערצל,
דער ניט-געקרוינטער מלך פון ישראל,
ביי זיין התגלות אין פאַרשטיקטן תחום.
די אַלטע ווילנע האָט געברומט, געשטורעמט,
אויף אירע טויזנטער און צענער טויזנטער.
דער בנין פון דער ווילנער אידישער קהילה,
די „צדקה-גדולה“ איז געווען באַלאַגערט —
מי האָט באַגעגנט אים ווי מ'באַגעגנט מלכות.

אין די אַלע שורות איז בלויז פאַראַן איין אינווערסיע „באַגעגנט אים“
אַנשטאַט אים באַגעגנט, וואָס דערמאָנט אין אַ פּאָעטיש וואַרשטאַט.
אַבער י. י. שוואַרצ'ס פּאָעמע פאַרדינט לויב פאַר איר וואַרעמער און
נאָסטאַלישער גאַנצקייט און נישט פאַר אירע אַריינגעשריבענע שוואַכע
טיילן; פאַר אירע בעסערע שטעלן, וואָס זיינען גוט צום גומען און וואָס מ'קען
לייענען און איבערלייענען מער ווי איינמאָל:

די צווייגן בויגן זיך אין אַ געשפּאַנטן בויג —
אין גרויסער לאַסט, אַן עפל צו אַן עפל אַנגעגרייט,
אין דיקע שווערע פלעכטן, לאַנגע עפלקייט
געשנידלט רויט אין גרין, דערפרייט דאָס אויג.
און אויף דער ערד — אין פולן היקף פון דעם בוים,
ליגט אַנגעוואַרפן אינעם גראַז דער עפל פּאַל —
אַ רונדער גליענדיקער טעפּיד, בליץ און שטראַל,
און בוים נאָך בוים, ביז אין דעם ווייטן בלויטן רויט.

אויף דעם בוך — „רעגנבויען“, „די געזאַמלטע זכרונות, עסייען און לי- דער“, פון יעקב פֿיכמאַן, וואָס איז דערשינען אין אַרגענטינע, פֿאַרלאַג „בעסאַראַבער אידן“, קען מען אפשר בלויז טיילווייז אַנווענדן מענדעלע'ס קלוגן זאַג, אַז אידיש און העברעאיש זיינען ביי אים געווען נאַטירלעך, ווי אַטעמען דורך ביידע נאַזלעכער. כ'זאַג טיילווייז, ווייל די אידישע זאַמלונג פון דעם באַרימטן העברעאישן שרייבער ווייזט אונז, אי דאָס אַטעמען דורך ביידע נאַזלעכער, אין דער פּעריאָדע, ווען דער דיכטער און עסייאַסט, יעקב פֿיכמאַן האָט נאָך געשריבן אויף אונזערע ביידע לשונות, אי די צייט ווען ער האָט געאַטעמט דורך איין נאַזלאַך העברעאיש, אַדער, זאַגן מיר, ווען ער האָט געאַטעמט העברעאיש מיט דער פּולער נאַז.

די רעדאַקטאָרן פון פֿאַרלאַג, וואָס האָט אַרויסגעגעבן דעם אידיש-דיקן פֿיכמאַן — יעקב באַטאַשאַנסקי און י. ל. גרוזמאַן — דערציילן אונז אין זייער אַריינפיר צום היפּשן בוך, וואָס האַלט אַרום 350 זייטן, אַז „כמעט אַלע זאַכן וואָס דערשיינען אין אַט דעם בוך זיינען געשריבן אויף אידיש פון מחבר גופאַ“, בלויז עטלעכע געציילטע עסייען זיינען איבערגעזעצט געוואָרן פון העברעאיש. ווען נישט די עטלעכע עסייען וואָלט די זאַמלונג מיט זיך פֿאַר-געשטעלט די אַריגינעל-אידיש פּרוכטן פון דעם דורכאויס העברעאישן שריי-בער, וואָס האָט, ווי ס'זאַגן עדות, די רעדאַקטאָרן, שטאַרק געבענקט נאָך אַזאַ זאַמלונג פון זיינע אידישע שריפטן. אַז יעקב פֿיכמאַן בענקט אַביסל נאָך אידיש, קען מען זען דערפון וואָס ער האָט נישט לאַנג צוריק פֿאַרעפּנטלעכט אַן עסיי וועגן אידיש און העברעאיש אין „די גאַלדענע קייט“; און טאַמער איז דאָס ווייניק, האָט נאָך זיין איינגעשלאַפּענע, אַדער איינגעווייגטע ליבשאַפט צו אי-דיש, אַרויסגעבענקט פון אים אַריגינעל געשריבענע לידער, וואָס זיינען פֿאַר-עפּנטלעכט געוואָרן אין „די גאַלדענע קייט“. כ'זאַג אַריגינעל-געשריבענע, און איך מוז זיך צוריקבאַפּן, ווייל כ'האַב עס נישט גענוג דורכקאַנטראָלירט, כדי פעסטצוישמעלן, צי האָט ער נישט אַליין איבערגעזעצט עטלעכע פון זיינע העברעאישע לידער אויף אידיש. אַז ער טוט דאָס אַמאַל קען מען זען וויי-ציקסטנס פון איין ליד זיינס — „ירושלים“, וואָס ער האָט אַליין איבערגעגעבן אויף אידיש, נישט געקוקט דערויף, וואָס דאָס ליד געפינט זיך אויך אין

מרדכי יאָפּע'ס „אַנטאָלאָגיע פון דער העברעאישער פּאָעזיע“. אַביסל ווייטער וועל איך זיך אָפּשטעלן אויף די צוויי איבערזעצונגען — אויף דער פרעמדער און געניטער האַנט פון דעם אַנטאָלאָגיסט און אויף דער אייגענער אידיש־אָפּגעוואוינטער האַנט פון דעם מחבר אַליין.

הן אין די לידער, הן אין דער עסיי וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין „די גאָלדענע קייט“, האָט מען נישט באַמערקט קיין פאַרעלטערטקייט אין פרט פון לשון. ווייזט אויס, אַז די בענקשאַפט נאָך אידיש ביי אַ טייל העב־רעאישע שרייבער, איז מסוגל אָפּצוהיטן דאָס לשון, אין אַ העברעאישער אַט־מאַספּערע. נישט אין זין פון פרעזערווירן, נאָר אָפּצוהיטן עס מיט אַן אויג אפילו אויף אַלע אויפפרישונגען, פון קינסטלערישן און לעבעדיקן אידיש. ס'האָט זיך אין פּיכמאַן'ס נייע אידישע לידער נישט געשפּירט קיין חוני המעגל/דיקייט, אַז דאָ איז אויפגעשטאַנען אַ דיכטער, פון דער 1903 תקופה. אויך רייווען האָט געהערט צו יענער עפּאָכע, אָבער רייווען האָט געשפּילט דאָס לשון ביזן סוף פון זיינע טעג, בעת יעקב פּיכמאַן האָט פון 1919 אָן זייער ווייניק געשריבן אידיש, און פון 1927 אָן, ווען ער האָט זיך באַזעצט אין ארץ־ישראל, כמעט ווי גאַרנישט.

יעקב פּיכמאַן האָט זיך אַ סך מאָל ליב צו באַקלאַגן, נישט אַן אַן איראָ־נישן שמיכל אויפן חשבון פון די „מאָדערניסטן“, אַז ער איז אַן אַלטמאָדישער און אַן אַלטפּרענקישער שרייבער. ער האָט אָבער אויסגעשלאָגן גאַנץ פּיינע הוצאות פון זיין אַלטמאָדישקייט, און אין זיין באַקלאַגן זיך איז געווען קאַנטיק, אַז דער דיכטער און קריטיקער ווייסט זיין גאַנצן און פולן ווערט.

ער איז איינער פון די שלימות־דיקע העברעאישע ליריקער און שענסטע זינגער פון תנ"כ'ישע מאַטיוון; איינער פון די דערהויבערס פון דער העברע־אישער קריטיק, וואָס איז אין זיינע הענט געוואָרן אַ מיטל פאַר קינסטלערישן זעלבסט־אויסדרוק.

ס'וועט, גלויב איך, נישט זיין קיין פּחיתת הכבוד, פאַר דעם קינסטלער יעקב פּיכמאַן, אויב איך וועל זאָגן, אַז ווען מ'וואַלט אים געמשפּט לויט דעם איינציקן בוך וואָס זיין לאַנדסמאַנשאַפּטלעכער פאַרלאַג האָט אַרויסגעגעבן, די אידישע געזאַמלטע ווערק זיינע, וואַלט עס אונז געוויזן אַ קלענערן קינסט־לער, ווי ער איז אין דער אמת'ן, אַדער ווי ער איז אויסגעוואַקסן שפּעטער אויף דעם ארץ ישראל באַדן. מ'קען נישט האַבן קיין טענות צו פּיכמאַנען, אַז זיינע אידישע ווערק קלינגען פאַרעלטערט. זיי זיינען נישט פאַרעלטערטער ווי אַ סך אַנדערע עסייען און דערציילונגען פון יענעם פעריאָד. פאַרקערט, די גרעסערע עסיי, וועגן דער אידישער ליריק, וואָס דער דיכטער האָט געשריבן אין 1911, ווי אַן הקדמה צו אַן אַנטאָלאָגיע פון דער אידישער פּאָעזיע — „די

אידישע מוזע", וואָס פיכמאן האָט רעדאַקטירט, צוזאַמען מיט זלמן רייזענען, פאַרמאָגט נאָך היינט אַ געוויסע פּרישקייט און אַן אינטערעס. זיינע מיינונגען וועגן פּרצ'ס בייטראַג צום אידישן ליד זיינען ביז גאַר אינטערעסאַנט. ער זאָגט אונז, אַז פּרץ „האָט דער ערשטער פאַרשטאַנען אַפּצוגרעניצן דאָס פּאַלקס-טימלעכע פּון דעם המונישן". וועגן דעם יונגן יהוּאַש'ן האָט ער געזאָגט, אַז „ער ווייסט צו ליכטיק דאָס וואָס מען באַדאַרף פּילן. עס איז אַבער אַ הויך-אינטע-ליגענטער פאַרשטאַנד און זייער אַן אַנטוויקלטער גייסט". אינטערעסאַנט איז אויך דעם דיכטערס אַפּשאַץ פּון דעם אַמאָליקן רייזענען, אַז אין זיינע לידער פּילן מיר דעם קרעכץ „נישט פּון די איינציקע, נאָר פּון די טויזנטער און צענ-טויזנטער, פּון די אויף וועלכע דאָס לעבן האָט אַוועקגעלייגט זיין שווערע האַנט". אויב ער איז אַביסל אומגערעכט צו מאַריס ראָזענפעלד'ן, איז עס דערפאַר ווייל ראָזענפעלד האָט געקענט אַפּשטויסן, אויפן ערשטן בליק, מיט זיינע עקסקורסיעס אין זייטיקע געסלעך פּון בטלנות'דיקן חוזק און כלומר'שטן הומאַר. פיכמאן האָט אויך, שוין דעמאָלט, אין 1911, געזען אין ליעסינען דעם ליריקער. „זיינע רעוואָלוציאַנערע און געזעלשאַפּטלעכע לידער מאַכן נישט אַזאַ טיפּן רושם".

די לענגערע עסיי האָט בפּירוש אַ ווערט אויך פאַר דעם היינטיקן ליענער, אַבער זי ווייזט אונז נאָך נישט דעם שפּעטערדיקן, העברעאישן פיכמאַנען, מיט דער הויכער קולטור פּון וואַרט, מיט דעם שוואונג פּן אינספּירירטן וואַרט. פיכמאַנ'ס אידיש נאָסטאַליע ווערט גאַנץ גוט אויסגעלעבט אין דער זייער פיין-צוזאַמענגעשטעלטער, לעבעדיקער איינזאַמלונג, אין דער סעריע „בעסאַראַבער אידן". און מיר, די ליענער, לעבן אויך-מיט די נאָסטאַליע, אַבער מיר ווערן ווייניק געזעטיקט. פאַרקערט, אויב מיר געדענקען די גאַנצע צייט, אַז מיר האָבן פאַר זיך די שריפטן פּון אַ יונגן אידיש-העברעאישן שרייבער, ווען ער איז נאָך געווען אין די צוואַנציקער, אָדער העכסטנס אין די ערשטע דרייסיקער, פאַרדריסט אונז וואָס פיכמאַן האָט פאַרלאָזט דאָס פעלד פּון אידיש-שאַפּן. ווען מיר טרעטן אַבער צו מיט דער נויטיקער ליבשאַפט צו ביידע לשונות, זאָגן מיר, אַז היות דער פּאַעט האָט זיך אַליין נישט געטאַן קיין רעה, מוזן מיר אָננעמען פאַר ליב די אידישע אָנהויבערישקייט זיינע און זי פאַרבינדן מיט דער רייכער שפּע פּון זיין העברעאישער קינסטלערישקייט. און דאָ ווילט זיך צוריקקומען צום זיידנס ווערטל וועגן די צוויי נאָזלע-כער, מ'דאַרף אַמאָל אַ רעד טאַן וועגן דעם, צי מ'קען טאַקע אַטעמען מיט ביידע נאָזלעכער — אידיש און העברעאיש, כ'מיין קינסטלעריש אַטעמען. דער פּאַקט וואָס מענדעלע האָט באַוויזן די בריה'שאַפט, וואָס אהרן צייטלין, צו נעמען אַ היינטיקן ביישפּיל, באַווייזט, איז אפשר נאָך ניט קיין ראייה. אפשר

זיינען זיי עס די אויסנאמען, וואָס באַשטעטיקן דעם כלל, אַז אַ שפּראַך מוז מען פאַרט אַטעמען מיט דער פולער נאָז און נישט מאַכן קיין צוויי-שפּראַכיקע קונסט-איבונגען.

ס'קען זיין אַז יעקב פיכמאַן האָט איינגעזען דעם קינסטלערישן אמת און יך אַריינגעטאַן ראשו ורובו אין העברעאיש, בעת ער האָט געזוכט שלימות ווי אַ העברעאישער קינסטלער: און פון דעם שטאַנדפונקט קען מען דערפאַר זאָגן, אַז די זאַמלונג „רעגנבוֹיגן“ האָט אַ ריין ביאַגראַפישן ווערט, אַן עטאַפּ אין דעם גאַנג פון דעם קינסטלער פיכמאַן, בעת ער איז נאָך נישט געווען אַזוי איין-בריה'דיק, נאָר ער האָט באיין-ברירה נאָך געהאַט פאַר זיך צוויי ברירות. אָבער לייענענדיק דעם אידיש, וואָס ער האָט געשריבן, אין יענער צייט, זיין אידיש פון היינט, זיין העברעאיש, וואָס ער האָט געשריבן און יענער צוויי-בריה'דיקער עפאַכע זיינער, קען מען אפשר קומען צו דער מסקנא, אַז ס'איז גאַנץ מעגלעך, אַז די אידישע נאָז פון אַ אידישן קינסטלער קען זיך זייער וואויל ספּראַווען מיט אונזערע ביידע לשונות, ווייל די לשונות האָבן דורכ-געמאַכט אַ כמעט טויזנטיאַריקע התקרבות. אַרויסגייענדיק פון דער הנחה וועלן מיר מוזן אָננעמען פרצ'ן, מענדעלי'ן, ביאַליק'ן, זלמן שניאור'ן, צייטלי-נען און אַזאַ אינגערן דערציילער ווי ב. רעסלער און יונגן פובליציסט ווי משה שטאַרקמאַן, נישט ווי די אויסנאמען נאָר ווי פעסטע באַווייזן, אַז מ'קען טאַקע דערגרייכן אַ באַלאַנסירט אַטעמען, דורך ביידע נאָזלעכער, מיט העברעאיש און אידיש.

אויב מען זאָל אָננעמען דעם שטאַנדפונקט, הויבט אַן פאַרדריסן, ווען מען לייענט דעם אידישן איבערלאָז פון דעם העברעאישן דיכטער און קריטיקער, יעקב פיכמאַן. ס'פאַרדריסט, פאַרוואָס ער האָט ווייטער נישט געאַטעמט, גלייכצייטיק — אידיש און העברעאיש, פאַרוואָס דער אידישער איבערלאָז איז געוואָרן אַ פאַרלאָז, בעת ער האָט געקלעטערט אַלץ העכער און העכער, אויף קינסטלערישע העברעאישע הויכן.

און דאָ קום איך צוריק צו דער איבערזעצונג פון זיין אייגן ליד — „ירושלים“, וואָס יעקב פיכמאַן האָט אויסגעמיסטערט נאָכדעם, ווי מרדכי יאַפע האָט עס איבערגעזעצט פאַר זיין העברעאישער אַנטאַלאָגיע. מרדכי יאַפע איז אַ גוטער איבערזעצער, און מ'קען זיך אויף אים פאַרלאָזן, אַז ער וועט זיך באַמיען צו זיין אַזוי נאָענט צום אַריגינאַל ווי מעגלעך. פאַרשטייט זיך, אַז ער וועט זיך אויך מוזן נעמען אַזויפיל איבערזעצערישע פרייהייטן ווי מעגלעך, אין פּראָצעס פון איבערגיסן איין שפּראַך אויף דער אַנדערער.

אויך פיכמאַן האָט עס געטאַן; אויך ער האָט זיך גענומען די פרייהייט פון אַן איבערזעצער, אפילו ווען ס'האָט זיך געהאַנדלט אין זיין אייגן ליד. ס'איז

בפירוש כדאי צו פארגלייכן שורות/וויזן יאפע'ס איבערזעצונג מיט דעם מחבר'ס. אין דער זאמלונג „רעגנבויען“ האבן מיר, ווי געזאגט, דאס ליד „ירושלים“, וואס דער מחבר אליין האט גענומען אין די הענט אריין. דאס פּרעכטיקע שטימונג-ליד פון דער שטאָט פון אונזער בענקשאַפּט האָט פּערצן צוזאַמענגעפּרעסטע שורות פון אַ סאַנעט. די ערשטע פיר אין יאפע'ס איבער-זעצונג ליענען זיך אזוי :

ווען דאָס געזאַנג פון טאַג גייט אויס, שיינט אויף אַ יעדער שטיין
אין פּורפּורדיקן פּלאַמענשפּיל און טריפט מיט שיינקייט ;
און אַל די שיינקייטן וואָס האָט געהאַט דער טאַג אליין
אַטפּלעקן איצטער זיך אין ברענענדיקער ריינקייט.

ס'איז נישט נייטיק צו האָבן פאַר זיך דעם העברעאישן אַריגינאַל. ס'איז בלויז אַ שטודיע פון צוויי באַזונדער-געוואָרענע לידער. פיכמאַן גיט איבער דעם דיכטערישן זין פון די פיר שורות אזוי :

שטאַרבט אָפּ דעם טאַג'ס געזאַנג, טריפט באַלד ווי אַנגעצונדן,
די אַלטע פּראַכט אַראָפּ פון אַלע גראַע שטיינער,
און גלאַנץ וואָס איז אין טאַג, אין רוישיקן פאַרשוואַנדן.
אַנטפּלעקט אין שקיעה-פּלאַס זיך געטלעכער און ריינער.

מ'דאַרף נישט זיין קיין גרויסער מבין צו זאָגן, אַז די פּשטות פון פיכמאַנ'ס אידישן פּערז שטייגט אַריבער די פּאַעטישקייט פון יאפע'ס איבערזעצונג. לאַ-מיר געדענקען, אַז ביידע האָבן איבערגעזעצט, אָבער ביי יאפע'ן איז אינגאַנצן אויסגערונען אַזאַ שטיק ירושלים, ווי — „די אַלטע פּראַכט (אַראָפּ) פון אַלע גראַע שטיינער“. יאפע האָט געגעבן אַ גוטע איבערזעצונג. דער מחבר אליין האָט אין זיין אייגענער איבערזעצונג נאָך אַלץ געשריבן אַריגינעלע אידישע פּאַעזיע. יאפע'ס „ברענענדיקע ריינקייט“ איז אַ שיינ בילד, אָבער ביים מחבר פאַרשטייען מיר דעם פירוש המילות און דערפאַר ווערט דער פּערז דער-הויבענער. ער דערציילט אונז אַז אַלץ וואָס דער רויש האָט פאַרטושט — „אַנט-פּלעקט אין שקיעה פּלאַס זיך געטלעכער און ריינער“.

דער צווייטער פּערז איז אַביסל געקינצלט ביי יאפע'ן —

ווען טאַג-געזאַנג גייט אויס איך גיי מיר ווי אַ קינסטלער אום
און קוק אויס אומעטום באַהאַלטענע אַנטיקן ;
רואינען זופן דאַרשטיק זייער בלוט, און ווי אַ בלוט
פאַרהילט אין סוד טוט יעדער זייל-קרוין מיך אַנטציין.

ביים פּאַעט יעקב פיכמאַן קלינגט עס נאָך אַלץ פשוטער, אָבער דער צווייטער פּערז ליידט אַביסל פון צופיל געהאַמעוועטקייט :

שטארבט אָפּ דעם טאָג'ס געזאַנג, און אין דעם ליכט דעם לינדן
 בליען חורבות ניי פאַריוגנט, ווי אויפגעלעבטע בינער.
 און רויטלען זיך די מויערן ווי רויזן און ווי וואַנדן —
 און אייביקער פון דיר, און מער געבענטשט ניט קיינער.
 די אויפגעלעבטע בינער זיינען נאָך אלץ שענער ווי „באַהאַלטענע
 אַנטיקן“, אָבער די „רויזן“ און די „וואַנדן“ קלינגען אַביסל צו מאַני לייביש
 פאַר אַ ירושלים-ליד. דערפאַר זיינען די לעצטע זעקס שורות בפירוש שענער,
 ווידעראַמאַל מיט אַ שטות'דיקער שיינקייט ביים פּאָעט אַליין, אין זיין איי-
 גענער איבערזעצונג. —

נאָר ווען אין גאַרבנטוי דאָס ליכט פון מאַרגן רייצט מיך
 און ווי אַ גרינער בוים, דער נייער טאָג פאַרפלייצט מיך —
 מיין שווימנדיקן בעכער הייב איך אים אַנטקעגן.
 אוי בשורה-לידער, קלינגט אויף אַלע ווייסע וועגן!
 גלי אויף דו רויטער טאָג, און שטייג אויף די בערג פאַרגרויטע —
 און מיט געזאַנג גיי, האַרץ, פאַרביי דעם טאָל פון טויטע.
 אין מרדכי יאַפּע'ס הענט זיינען די לעצטע זעקס שורות געוואָרן איבער-
 געזעצטע, אָבער דערפאַר פאַרטושטע שיינקייט. —

נאָר ווען דאָס ליכט מיט טוי באַדעקטע סנאַפּעס
 און ווי אַ בוים דער טאָג מיט צווייגן טריי פאַרדעקט מיך,
 אַנטקעגן אים מיט געזאַנג איך הייב דעם בעכער;
 גיי אויף, דו טאָג, פון בערג אַ רויטער, אַ דערפרישטער,
 און נישט פאַרשפּעטיק זיך, ווי לאַנג מיין בלוט באַגריסט דיר, —
 און לאַז דאָ, האַרץ, דעם טאָל פון טויט און הייב זיך העכער.
 ס'איז קלאַר, אַז מ'קען זיך אויף יאַפּע'ן פאַרלאָזן מיט אַן איבערזעצונג
 פון אַ העברעאיש ליד. די לעצטע זעקס שורות — די קרוין פון סאַנעט —
 זיינען פרעכטיק. אָבער ס'איז נישט פאַרשטענדלעך, ווי ס'האַט זיך פּלוצים
 גענומען דער „טאָל פון טויט“, ווען יאַפּע'ס סאַנעט האָט בלויז גערעדט פון
 „באַהאַלטענע אַנטיקן“. אָבער ביי פּיכמאַנען האָבן מיר, אין פּריערדיקע שורות,
 דעם אַנווייז אויף די „אויפגעלעבטע בינער“ און דערפאַר קלינגט דער פּינאַל
 „פאַרביי דעם טאָל פון טויטע“ לאַגישער און פאַרשטענדלעכער. אַ ליד ווערט
 נישט תמיד געבויט אויף פאַרשטאַנדיקער לאַגיק, אָבער פּיכמאַן האָט נישט גע-
 וואָלט פאַרטושן דאָס בילד אויך אין זיין איבערזעצונג.

וואָס איז פון דעם געדרונגען? דער פאַרגלייך פון דעם איבערגעזעצטן
 ליד, אין ביידע נוסחאות, איז אינטערעסאַנט פאַר אַ ספּעקולאַטיווער שטודיע,
 וואָס גרויסע פּאָעטן, לאַמיר זאָגן — שעקספּיר, ביראַן, קיטס וואָלטן געטאָן

מיט זייערע אייגענע איבערזעצונגען, ווען זיי וואלטן אליין געקענט די שפראכן פון די איבערזעצונגען. אין דעם פאל אבער פון העברעאיש און אידיש זעט זיך די געוואלטיקע קרובה'שאפט פון ביידע שפראכן. פיכמאן האט פאקטיש איבערגעגאסן פון איין אריגינאל זיינעם, אין א צווייטן אריגינאל. ביי פיכמאנען קלינגט זיין אייגן ליד אין אידיש — העברעאישער ווי ביי יאפע'ן. ברענגט עס אונז צוריק צו דעם, וואס איך האב שוין געזאגט, אז די זעל-טענע זאמלונג פון פיכמאנ'ס אידישע כתבים, אין דעם „רעגנבויען“ פון דער בעסארבער סעריע, וואס יעקב באטאשאנסקי און י. ל. גרוזמאן האבן רעדאקטירט, רופט ארויס א סך בענקשאפטלעכע געדאנקען מכות דעם, וואס פיכמאן וואלט געקענט אויפטאן ווי א אידישער שרייבער, ווען ער וואלט טאקע גע-פאלגט דעם זיידן און געאטעמט מיט ביידע נאזלעכער — ביידע לשונות. אין דער לידער אפטיילונג פון „רעגנבויען“ (פאראן אין בוך רייכע אפטייל-לונגען פון ביאגראפישן מאטעריאל, בעסארבער געשטאלטן, מעשיות, ריזעס, ארץ-ישראל פארצייכענונגען, עסייען וועגן ליטעראטור און באזונדערע העב-רעאישע און אידישע שרייבער, געשטאלט-צייכענונגען פון הערצלען, יוסף טרומפלדאר און א. ד. גארדאן) ווערן געגעבן פיכמאנ'ס עטלעכע לידער וואס געפינען זיך אין באסינ'ס ערשטער אנטאלאגיע, וואס איז דערשינען אין 1917. ס'איז א סברא אז דער דיכטער האט זיי געשריבן אין 1905-04. די לידער ווערן געגעבן אן שום ענדערונגען און פון איינצלנע פערזן זעען מיר, אז יעקב פיכמאן האט זיך פארנומען אויפריכטיק צו ווערן אן עכטער און נאטירלעכער אידי-שער פאעט, מיט דער שענסטער אויפמערקזאמקייט צום לשון. —

כ'האב ליב דעם מערב-רוים אין רויען בלוט

און אין די בערג דעם קלאנג פון מיינע טריט.

דאס ריינע ליד מיינט קלאגט נישט און נישט עס שעלט,

נאר איינזאם קלינגט דאס קול זיינס אין אונט-פעלד.

אלץ רויטער בלאנקט דער אונט. קילער ווערט.

כ'האב אלץ נאך ליב די שיינע, ליבע ערד.

כ'האב ליב דעם סטעפ-טוי און דעם פרייען ווינט.

פון זיי האב איך מיין טרויער-גאלד געשפינט.

וויפיל אידישע דיכטער, האבן אין יענע יארן געשריבן שענערע פערזן,

מיט אזויפיל געזיכערטן צוזאג אויף נאך העכערן ארויפשטייג און גרעסערן

דערגרייך ?

דוד איינהארן

דוד איינהארן געהערט צו די פאָעטן, וואָס מ'דאַרף זיי אַליין אויפזוכן. זוכט מען זיי אויף, קומט מען צו זיי מיט אַזאַ לאַמטערן, אַז דאָס זוכערי-שע ליכט וואָס פאַלט אויף די געפונענע לידער, גיט זיי צו אַ באַזונדערן אינ-טערעס. דער תענוג פון אויפזוכן די לידער האָט קנאַפּ וואָס צו טאָן מיט די מעלות, וואָס די לידער אַליין פאַרמאָגן. דער אויסגעפינער באַלייכט זיי מיט אַ ליכט, וואָס באַטריפט זיי מיט אַלערליי זכרונות און ער נעמט זיי אינגאַנצן אַרויס פון דעם קינסטלעריש-ענגען תחום, וואו מען געטרויט נישט די ווערטער, אידער מען הערט זיך נישט אין זיי גוט איין. די ווערטער אין אַזעלכע אויפגעזוכטע לידער קומען מיט דעם רעכט פון אַן אייגן-געוואונענער אויפריכטיקייט, וואָס דאָס פאַלק האָט שוין פריער אַליין לעגיטימירט און אויף זיי געגעבן אַ חתימה, נאָכדעם ווי די דיכטערישע רייד האָבן זיך אַריינגע-שוואוירן, מיט זייער אמת'דיקייט פון געפיל, אין דעם באַוואוסטזיין פון אַ גאַנצן דור.

אַנדערש איז ווען אַזאַ פאָעט אַליין פאַרבעט צו זיך אויף אַן אויסשטעלונג פון די אייגענע לידער. די פערספעקטיוון זיינען זיינע, די אַקצענטן זיינען זיינע, און דער טראַפּ וואָס ער וויל, אַז ער זאָל פאַלן אויף זיין אייגענער אַנטוויקלונג איז זיינער. ביי אַזאַ אויסשטעלונג און צעשטעלונג פון לידער, גילט שוין נישט דער נאַציאָנאַלער אָדער נאַטאַליש-ענטמימענטאַלער קוק פון דעם אויפזוכער. ער מוז בעל-כרחו אַריינדרייען זיין לאַמטערנע, ער מוז אפילו איינשטילן דעם וויגנדיקן ניגון, וואָס מיט אים פרעפלט ער געוויינלעך אַזעלכע לידער. ער קומט אויף אַ קינסטלערישן יום-טוב און דער פאָעט אַליין, וואָס האָט אים פאַרבעטן, צווינגט אים צו זען די לידער, נישט אין צאָנק פון אַ גאַנצער אָפגעמעקטער פאַרגאַנגענהייט, נאָר אין אַ ליכט פון אַ פאָעטישער אַנטוויקלונג און וואוקס פון אַ קינסטלערישער פערזענלעכקייט.

דוד איינהארן איז אַבער מולדיק דערמיט, וואָס אונזער דור אָפשאַצערס קומט אויף זיין שמחה אויך, מיט אַ גרייטן ניגון. אַזוי גיך ווי מיר טרעטן אַריבער די שוועל פון זיינע „געזאַמלטע לידער“, וואָס דער פאַרלאַג „אַרבע-טער-רינג“ האָט אַרויסגעגעבן, און גלייך ווי אונזער אויג פאַלט אויף אַזעלכע ווילגערישע לידער, ווי — „מיר וועלן פאַרבלייבן אין שול“, אָדער — „גע-

שטאָרבן דער אַלטער בעל־תפילה, וואָס זיינען באַרימט געוואָרן אין 1910, הערן מיר אויף צו זיין קריטישע באַטראַכטערס, ווייל ס'זינגט גלייך אויף אין אונז דער ניגון פון דער אַמאָליקער ווילנערישקייט. מיר ווערן דורכגענומען מיט דעם טרויער, וואָס דער דיכטער האָט דעמאָלט אַרויפגעוואָרפן אויף אַ לעבע־דיקער יוגנט, פאַר וועמען די נאַציאָנאַלע ליריק איז נישט נאָר געווען פּאַעזיע, נאָר וועג־ווייזערישקייט, שאַרפע זעלבסט־קריטיק און אַ פּאַעטישער היתר אויף אַ רעליגיעזן מאַרקסיזם, בלויז עטלעכע יאָר נאַכדעם ווי די זעלביקע יונגע לייט, אין העמדלעך, האָבן פון שול־באַלעמעס געלעסטערט דעם אי־דישן גאָט און באַפוילן זיך נישט צו פאַרלאָזן אויף זיינע ניסים.

נישט פאַראַן אין גאַנצן בוך פון די אַמאָליקע געזאַנגען קיין איין ליד, וואָס זאָל דערמאָנען אין דעם שאַרפן, פייער־מוסרדיקן און כעס־דיקן פּוב־ליציסט איינהאַרן. די געציילטע שטראָפּערישע שורות אין יענע לידער זיינע זיינען אויך זעלבסטשטראָפּעריש. דער וויגנדיקער, געצערטלטרער טאָן זייערער, וואָס איינהאַרן האָט אַריינגעבראַכט אין דער אידישער פּאַעזיע, האָט גורם געווען, אַז די ווערטער זאָלן נישט פּאַלן ווי האַמערקלעפּ.

47 יאָר פון דוד איינהאַרן'ס שעפּערישקייט ווערן אויסגעשטעלט אין זיינע „געזאַמלטע לידער“. דער פּאַעט האָט באַוואוסטזיניק געוואָלט פאַרווישן דעם בהדרגה־דיקן ביאַגראַפישן קלעטער זיינעם, ווייל ער האָט צעוואָרפן זיינע לידער נישט לויט די יאָרן — הגם די דאַטעס ווערן געגעבן כמעט אונטער אַלע לידער — נאָר לויט דער פּאַעטישער אינהאַלטלעכקייט, אין די איינגע־סדר'טע זעקס סעריעס. לידער וואָס ער האָט געשריבן אין וואַלקאָוויסק, ווען ער איז נאָך געווען אַן אַכצניאַריקער, אָדער אַ 20־יאַריקער יונגעראַמאָן, האָט ער גע־שטעלט לעבן די לידער זיינע, וואָס ער האָט געשריבן אין די רייפערע יאָרן — אין פאַריז, בערלין און ניו־יאָרק. דער פּאַעט האָט דערמיט געוואָלט שפיגלען איין ליד אין אַנדערן, די פריערדיקע יאָרן אין די שפּעטערדיקע יאָרן און ווייזן, אַז זיי, די ערשטע לידער פון וואַלקאָוויסק און ווילנע, האָבן שוין פאַראויסגעזאָגט דעם רייפערן פּאַעט פון שפּעטערדיקע יאָרן.

און אפילו אין דעם קונציקן צוזאַמענשטעל און אויסמיש פון אַלערליי לידער, גלוסט זיך אַלץ אויסצוקלייבן די סאַמע ערשטע לידער איינהאַרן'ס, ווי ראָזשינקעס פון גאַנצן בוך. די שפּעטערדיקע פאַרזוכן זיינע זיינען אַן ספּק שאַפּונגען פון אַ מער אַנטוויקלטן מענטשן, פון אַ מענטש מיט אַ ברייטער ערו־דיציע וואָס זיינען הן אין ריטם און הן אין אימפּעט אַוועקגעפאַרן פון דעם פּאַעט, וואָס האָט אין 1907, אין זיין באַרימט־געוואָרן ליד — „ליטע“, געזונגען די באַקאַנטע שורות:

עס האָט מיך געפּאָנגען דער אומעט וואָס שוועבט אויף
די טונקעלע פעלדער

און רוט אויף די איינזאַמע ביימלעך וואָס שטייען צעוואָרפּן
אויף זיי;

דער בלויער פּאַרטרויערטער הימל וואָס קוקט אַ פּאַרוויינטער
אַרונטער

דורך ווייסלעכע, זיידענע נעפלען און פול מיט אַ צערטלעכן וויי.

אין דער זעלביקער סעריע, נישט ווייט, שטייט אַ ליד, וואָס איז שוין גע-
שריבן געוואָרן נישט אין וואַלקאָוויסק, נאָר אין בערלין, מיט גאַנצע 15 יאָר
שפעטער :

קלינג-קלאַנג,

קלינג-קלאַנג,

אַזוי קלינגט עס מיר שטיל אויף מיין גאַנג.

טאַנצט מיין ווייס ציגעלע הינטער דעם נעפל ?

פּאַלט פון די ביימער דאָרט גאַלדענע עפל ?

איז פון מיין ליבע דער לעצטער געזאַנג ?

קלינג-קלאַנג,

קלינג-קלאַנג,

אַזוי קלינגט עס מיר שטיל אויף מיין גאַנג,

גיי איך און גיי און טו קיינעם ניט פרעגן,

ליכטיקע נעפלען פאַרשטעלן די וועגן,

ווערט מיר אין האַרץ אַזוי ליכטיק און באַנג.

קלינג-קלאַנג,

קלינג-קלאַנג,

אַזוי קלינגט עס מיר שטיל אויף מיין גאַנג.

כ'האָב בכיוון געגעבן אַ גרעסערן אויסצוג פון דעם בערלינער ליד, כדי
צו ווייזן, אַז נישט נאָר איז דער פּאָעט איינהאַרן אַוועקגעפּאַרן פון זיין וואַלקאַ-
וויסקער פּאַרדבקה'טער און פּאַרווינגדיקער מוזיקאַלישקייט, פון געמאַסטענע
און געציילטע רייד, פון דער וואַרעמער צוזאַמענהאַלטעוודיקייט זייערער, נאָר
אַז דאָס יונגע ליד פון וואַלקאָוויסק איז אים קיינמאַל נישט נאַכגעפּאַרן, און
אַלע גוטע מעלות, וואָס איינהאַרנ'ס פריע לידער האָבן אַמאַל געהאַט זיינען
געבליבן אין דער אַלטער היים און די שפעטערדיקע לידער האָבן זיי מער נישט
געקענט צוריקרופן.

בלויז טעמאַטיש און אינהאַלטלעך איז איינהאַרן געבליבן דער זעלביקער.
זיין סימבאָלישע בענקשאַפט נאַכן פּרוּכת, זיין געוויין אויף דער אויסגעליי-

דיקטער שול, זיין דערהערן דעם זיפץ פון דער אוממעכטיקער נאציאנאלער שכינה, דאס אלץ איז פאראן אויך ביים פאָעט אין פאָרזי און אין ניו יארק. אָבער אין די יונגע און ערשטע לידער זיינע, ווען דוד איינהארן האָט געזונגען פון זיין צייט, האָט ער די צייט געזען אויך אין שטח, דערזען אויך דאָס גע- שטאַלט פון זיין צייט און געכאַפט דאָס פאַרבענקטע און אַנטוישטע קול פון זיין צייט.

לגבי די לידער פון יענער צייט זענען די שפעטערדיקע לידער פון דעם אויסגעוואַקסענעם איינהאַרן, נישט מער ווי צייטווייליקע לידער. די אַמאָליקע לידער זענען געווען שלמות'דיק, ווייל די תמימות זיערע איז געווען דער פּראָדוקט פון אַ גאַנצער נשמה, ביי דער גאַנצער צעבראַכנקייט פון דעם אידישן אינטעליגענט, וואָס האָט פאַרלאָזן דאָס בית המדרש; ביי זיין גאַנצער זוכעניש זיינען זיינע לידער געווען אַ געפינס פאַר זיין דור. זיין דור האָט אין איינהאַרנ'ען געפונען דעם פאַרבענקטן זינגער, וואָס האָט אים מוציא געווען, ווען דער דיכטער האָט געשיקט זיין עלנדע תפילה צום בעריאָזקעלע:

רואיק, רואיק שאַקלט איר געלאַקטעס, גרינעס קעפל,
מיין ווייניקע בעריאָזקעלע און דאָונט אַן אַ שיעור.
יעדעס, יעדעס בלעטעלע אירס טעפטשטעט שטיל אַ תפילה.
זיי שוין, קליין בעריאָזקעלע, מתפלל אויך פאַר מיר.

אָבער אין דער זעלביקער אַפטיילונג, 21 יאָר שפעטער, אין פאָרזי, האָט איינהאַרן שוין אַנגעוואוירן דעם דאָזיקן שלימות'דיקן און שליח-צבור'דיקן טאָן זיינעם. ער האָט קיינעם מער נישט מוציא געווען, און ס'איז אים שווער געווען זיך אַליין אויסצוזינגען אין אַזעלכע לייכטע פּערזן —

די נאַכט־פּייגל שוועבן,
ווי שאַטן פון זעגל;
עס זילבערט די בלייכע
לבנה איר שטעגל.
ווי שאַטנס פון זעגל
די נאַכט־פּייגל שוועבן,
אין בלוילעכע נעפלען,
פאַרהילט זיך דאָס לעבן.

דוד איינהארן האָט געשריבן אַ סך בלאַנקן פּערז, ווען ער איז געווען זייער יונג, אָבער אַפילו אין זיין ווייסן, נישט געגראַמטן פּערז, איז די שורה זיינע געווען שווער ווי האַניק. כ'זאָג עס, מוזיקאַליש — לשבח. דאָס געזאָגטע און געזונגענע האָבן זיך געהאַלטן צוואַמען. די פּראָזע פון זיין ליריש ליד (ווייל

אפילו די לירישסטע לידער מוזן פארמאגן די נויטיקע פראזע, וואס הארטעוועט דאס גאלד פון פאעזיע) איז נישט אפגעשטאנען פון דער פאעזיע.

איך וויל, אז מיין ליבע זאל ווערן געשלאסן

אין ערגעץ אן ענגעס א יידישעס געסל,

וואו ס'שטייען די הייזלעך געדריקט, ווי א סטאדע

פון שעפסן, ווען ס'שרעקן זיי וועלפישע ציינער.

א חוץ די דייטשמעריזמען פון „ענגעס“ און „יידישעס“, וואס איינהארן האלט זיך ביי זיי נאך עד היום, אין זיינע מייסטע לידער, איז די פאעטישע עברי פון ליד איינס מיט דעם זאגעוודיקן אינהאלט. דאס ליד איז געשריבן געווארן אין וואלקאוויסק אין 1905. איינהארן איז דעמאלט אלט געווען 19 יאר און ס'איז זייער מעגלעך, אז דער פינאל פון ליד איז א בונדיסטישער, ווייל איינהארן איז געווען און געבליבן א אידישער סאציאליסט. אבער אפילו דער סאציאליסטישער פינאל איז די קרוינונג פון דעם ווארעמען ליד:

געארעמט זאל איך מיט מיין ליבסטער

אוועקגיין צום ליידנדן פאלק און אים שענקען

די אייביקע, הייליקע ליבע.

מיט דער קאלעקטיווער און נאציאנאלער ליבע איז דער פאעט געווארן דער זינגער פון זיין יוגנט. זיין אייגענע ליבע איז געווארן אלעמענס שיר השירים, מיט כמעט ביבלישע אלעגאריעס; נאך דער עיקר איז, וואס דער זאגעוודיקער טייל פון דעם ווייס־פערזיקן ליד איז געווען צוזאמענגעפלאכטן מיט געזאנג פון ליד. אבער א סך שפעטער, אין א ליד — „צו וולאדעק'ס טויט“, ווען דער דיכטער וויל אונז עפעס זאגן, אויך אין א פרייערן פערז, טיילן זיך שוין זיינע ווערטער אפ פון ליד גופא און ער רעדט צו אונז אזוי:

דיין ווערק א גאט, איז קלאגנדיק און שלעכט.

צו וואס דאס גלויבן, חלומען און שטרעבן

אז יעדער פרידן ברענגט א נייעס קריג

און יעדער אויפשטאנד ברענגט א נייע נויט!

עס איז א וועלט פון צארג, האס און טרערן.

דוד איינהארן פון וואלקאוויסק, ווילנע — און פון די ערשטע יארן אין בערן איז געווען א דיכטער, וואס די צייט האט אים ארויסגערוקט און אויפגע־רופן. זיינע דעמאלטיקע לידער וועלן פארבלייבן אין דער אידישער פאעזיע, ווייל זיי זיינען געווען די אויטאביאגראפיע פון א פארלוירענעם און אן אַנ־טוישטן דור — פון דער באַוואוסטזיניקער יוגנט, וואס האט אין איינהארנען געפונען איר זינגער. א סך פון יענע לידער, ווען מען אַנאַליזירט זיי איצט, זיינען אַרים אין שפראַך, אַרים אין בילד, אַבער זיי פאַרמאָגן אַ זעלטענע גאַנצ־

קייט און פייערלעכקייט. אויב מ'וויל, איז איינהארנען דעמאלט געלונגען אויך מוזיקאליש אויסצודריקן זיין דור. אויב מיר זוכן היינט דעם וועג צו אידישער מוזיק דורך טראָפּ, איז אין איינהארנ'ס יוגנט-ליד שוין פאַראַן דער לערנענ-דיקער בית המדרש טרויער — דינער און אומדירעקטער ווי אין רייזענס — „מאי קא משמע לך“. אַט די גאַנצקייט, אין דיכטערישער דורכפירונג, פעלט כמעט אינגאַנצן אין איינהארנ'ס שפעטערדיקע לידער. די 150 צוזאַמענגענו-מענע לידער זענען מאַטעריאַל פאַר אַן ערנסטער שטודיע, וואָס בלויז אַ שריי-בער, וואָס שטייט נאָענט צו איינהארנ'ען און קען גוט זיין גאַנצן לעבנס-וועג, וואָלט געקענט ריכטיק דורכפירן. ער וואָלט באַדאַרפט ענטפערן אויף עטלעכע זייער וויכטיקע און האַרבע קשיות. ער וואָלט געמוזט פאַרענטפערן, פאַרוואָס אַ פּאָעט מיט אַזויפיל צוזאַג האָט אונז געגעבן אַזוי ווייניק גוטע לידער; פאַר-וואָס איז ער געוואָרן אַזוי אומפּראָדוקטיוו און אומשעפּעריש, אַפילו אין זיין קליינער פּראָדוקטיוויטעט, צווישן 1912 און 1920, אין די אַכט יאָר נאָך זיין גרויסן טריאומף.

זאָל עס זיין אַז די אומפּרוכטבאַרע יאָרן זענען זיך צוזאַמענגעפאַלן מיט אַ דראַמאַטישן אויפשוואונג פון דער אידישער פּאָעזיע אין אַמעריקע? דאָ ביי אונז האָט מען שאַרף קריטיקירט איינהארנ'ס פאַרגליווערטיקייט. דער פּאָעט וואָס האָט מיט זיין ליריש-נאַציאָנאַל ליד נישט נאָר געעפנט אַ ניי בלעטל אין דער אידישער פּאָעזיע, נאָר מיט זיין ניי-געעפנט בלעטל האָט ער אויך גע-שלאַסן אַן עפאַכע, האָט זיך פאַרלוירן, און ס'איז זייער מעגלעך, אַז די אומ-פּרוכטבאַרע יאָרן זענען געווען יאָרן פון שווערער זעלבסט-קריטיק.

נאָך אַט די מאַגערע יאָרן, איז איינהארן געוואָרן אינגאַנצן אַן אַנדערער פּאָעט. ס'איז אים נאָך געלונגען צו שרייבן עטלעכע גוטע און גאַנצע לידער ווי „פּרידן“, „זינג דו“, „טשאַרלסטאָן“, אָבער בדרך כלל האָבן זיינע לידער פאַר-לוירן זייער אַמאָליקע חשיבות. זיין יוגנט-מוזיק האָט זיך אינגאַנצן אָפּגעטאָן פון ליד, און אַן מוזיק האָט איינהארן קיינמאַל נישט געקענט באַשיצן זיין נאַ-קעטע פּראָזע, וואָס ער האָט געשריבן אונטערן איינפלוס פון די דייטשע עקס-פּרעסיאָניסטן, ווי, למשל, אין ליד „דערוואַרגענע פאַרלאַנגען“, פון פּאַריו, 1929.

און הינטער יעדן פענצטער

שטייט אַ מענטש...

און ווערט פאַרקלעמט

פאַראיינזאַמט און פאַרבלענדט.

פאַרשעמט, ...

פאַרפּרעמדט.

מיט ביידע הענט
 די אייגענע פארלאנגען.
 עס איז אַ שרעקלעכעס געווער, אַ
 אַז גאַט דערבאַרעם זיך!
 קרבנות פאלן יעדן טאָג מיליאָנען,
 זיי וואָלגערן זיך
 אויף יעדן ראָג
 און פוילן אָפּן פאַרן טאָג
 און סמיען אָפּ די לופט.
 און יעדער פּלאַנטערט זיך אין גאַס, געפאַנגען
 אין טויזנטער דערוואַרגענע פאַרלאַנגען.

די אידישע ליטעראַטור האָט געהאַט אַ גרויסן היזק, וואָס איינהאַרן איז
 זיך געגאַנגען אַ ברוגזער, פאַר זיך, און זיך נישט מתיחד געווען מיט דער
 גאַנצער אידישער ליטעראַטור פון לעצטן פערטל יאָרהונדערט. אַ געמיש פון
 אומנויטיקער גדלות, עקשנות און באַליידיקטן שטאַלץ האָט דעם דיכטער
 אַרויפגעפירט אויף וועגן פון איינזאַמקייט.

אויב ער האָט אין דער יחידות געזוכט צו געפינען דעם פּאָדעם צווישן
 דעם איצטיקן איינהאַרן מיט דעם זינגער פון — „געשטאַרבן דער אַלטער בעל
 תפילה“, איז עס אים זייער זעלטן געלונגען. זיין שאַרפּקייט און האַרבקייט האָט
 אים מבלבל געווען די רעיונות, אויף זיין איינזאַמען דיכטערישן וועג.

ערשט אין 1938, ווען איינהאַרן האָט זייענדיק אין פאַרזי, דערשפּירט
 דעם אַנקום פון שווערע טעג, האָט ער אָנגעשריבן עטלעכע גוטע לידער, ווי „די
 קרעטשמע פון ניט־געבעטענע געסט“, „אין קיינעמס לאַנד“, אַ באַלאַדע
 פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט“. אין די דריי לידער האָט זיך דער דיכטער
 צוריק אַרויפגעשלאָגן אויף דעם שליאַך פון זינגעוודיקער זאַגעוודיקייט. און
 ערשט מיט עטלעכע יאָר שפעטער, אין ניו־יאָרק, אונטער דעם שווערן איינדרוק
 פון די שוידער־געשעענישן, איז איינהאַרנען געלונגען צוריקצורופּן דעם
 בצבור־דיקן לירישן טאָן, וואָס איז געווען זיין גרעסטער פאַרמאָג, ווען ער איז
 געקומען צו דער אידישער ליטעראַטור, אין די יאָרן פון 1904 ביז 1912. ער
 האָט אונז אין ניו יאָרק געגעבן אַ נייע, טרויעריקע ווערסיע פון זיין „שבת
 חזון“ פון וואַלקאָויסק, אין 1910, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט די דאָזיקע
 שורות —

אין שוואַרצן טו זיך אַג, מיין פריינט,
 און גיי אַרויס מקבל זיין

די מלכה שבת מיט דיין צער

אין שטילן ראָזן נעילה־שׂיין.

אין ניו יארק האָט דער "שבת חזון 1942" אַזוי צוריקגערוּפּן דעם אַמאָליקן הייליקן ציטער, מיט אַ צעבראַכן געמיט, נישט פון בענקשאַפט, נאָר פון יאוש און חורבן :

נעמט אַראָפּ דעם פּרוּכת פון אַרן

און לאַזט אים אַ נאַקעטן שטיין ;

ווי יאַרצייטן ברענען די ליכטלעך

פון שבת אין שטילן געוויין,

ניט באַגענגט די מלכה פון שבת

מיט רו און מיט ליכט, און מיט גליק,

פאַרוויקלט איין אַלע אין שוואַרצן,

לאַזט אַראָפּ אייער טרויעריקן בליק.

זיין "תשעה באב 1941", "דער טויטער שיפער", וואָס טראַגט די שפּעטע דאַטע, 1944, ניו יארק, — דאָס זענען אַלץ לידער, וואָס אין זיי האָט זיך איינהאַרנען איינגעגעבן זיך צו דערהויבן איבער זיין פאַרעקשנטער און אומפּרוּכטבאַרער איינזאַמקייט, וואָס האָט אים צו־אַפּט געשטערט, אין די שפּעטערדיקע יאָרן, צו דערהערן און צו לייטערן זיין אייגן קול. אין אַזעלכע מאַמענטן פון זעלבסט־דערהויבונג איז אים אַפילו פון קורצע, אימפּולסיווע שורות, אָן אַנשטרענגונג געלונגען אַרויסצוקריגן אַ געזאַנגיקייט, וואָס פאַר־מאַגט אויך אמת'ע פּאַעטישקייט.

פון זיין האַלב־צעשטערטער כאַטע

איז אַרויס אַ פּויער

און האָט מיר שטיל דערלאַנגט

אַ קאַלטן וואַסער־טרונק.

איך האָב ביי אים אין בליק

דערזען אַ גרויען טרויער,

און אינס טרויער האָט

געגליט אַ רויטער פּונק.

דאָס איז געווען דער אַפּשׂיין

פון אַ ווייטער שרפה ;

מיין היים האָט הינטער מיר

געברענט אין פּלאַמען רויט.

און רונד אַרום די פּלאַמען

געטאַנצט האָט די מגפה

און אויף אַ פייפל האָט
איר צוגעפייפט דער טויט.

די גראַמען זענען אַלץ אַרימע און דאָס לשון איו אָן פאַרב, אַבער די שורות
פאַרמאָגן עפעס פון דעם אַמאָליקן איינהאַרן, וואָס האָט, אַ 23 יאָריקער בחור,
געזונגען מיט גרויס צוזאָג קורצע תפילה'דיקע שורות:

אַ שטילע נאַכט
אַ שטערן פאַלט,
פון הימל טיף
און ווערט נישט באַלד.
איך הייב מיין אויג
און ניג מיין קאַפּ,
מיין היטער וואַכט
און היט מיך אַפּ.
מיין היטער וואַכט
מיין היטער וואַכט
און שיקט זיין גרוס
מיר דורך דער נאַכט.

דאס נייסטע לידער-בוך „א בלאט אויף אן עפלבויס“ איז א בוך פון קנאפע 400 זייטן, וואס ה. לייוויק האט אפגעקליבן פון זיינע לידער, וואס ער האט געשריבן דורך די אַכט יאָר, פון 1946 ביז 1954. אן אַפּקלייב הייסט, אַז די לידער-שפע זיינע איז אין דער אמת'ן געווען נאָך אַ גרעסערע, אָבער דער פּאָעט האָט אויסגעקליבן דאָס בעסטע פּאַר זיין בוך. דאָס זיינען די וועכנטלעכע לידער וואָס ה. לייוויק פּאַרעפּנטלעכט אין דער צייטונג. כ'בין זיך משער אַז דער דיכטער האָט אפּגעקליבן בלויז די לידער, וואָס מ'קען אין זיי נישט געפּינען קיין שפור פון וועכנטלעכקייט, אָדער פון גע-שאפּנקייט אונטער דראַנג און צוואַנג פון באַשטעלונג; אָדער ווען דער צוואַנג זיי צוצושטעלן איז צוזאַמענגעפּאַלן מיט דעם אינערלעכן דראַנג זיי צו שרייבן. אין משך פון די אַכט יאָר האָט לייוויק נישט נאָר געשריבן זיינע וועכנטלעכע לידער, נאָר ער האָט אויך פּאַרעפּנטלעכט זיין ריזיגע באַשרייבונג „מיט דער שארית הפליטה“, דריי דראַמעס און הונדערטער אַרטיקלען. מ'רעדט געווענלעך פון — לייוויקן צו לענגערע יאָר — י. י. סיגאַל'ס גוואַלטיקער שאַפּונג-רייכקייט און מען שטעלט דערויף אַ קרומלעכן טראַפּ. ווי ס'וואַלט שוין פאַר זיך אַליין געווען אַ שלעכטער סימן. אָבער אַט איז לייוויק'ס קאַלאַסאַלע פּרוכטבאַרקייט און דאָך זעען מיר כמעט נישט אין לייוויק'ס נייסטן בוך קיין סימן פון יענער באַשטעלער אָדער זיך אַליין געמוטשעטער שאַפּונג-מידקייט, וואָס זאָל אונז ווייזן, אַז לייוויק איז חלילה אַרונטער פון זיין אייגענעם סטאַנדאַרט; אפילו די שוואַכערע לידער זיינען נישט אַרויסגעקינצלט, נאָר זיינען אַלע אין זיין באַקאַנטן פּאַעטישן נוסח, אפילו ווען זיי טראַגן אין זיך שפורן פון ניט-דערקלעטערטקייט אויף דעם אייגענעם משופע, וואָס אויף אים קלעטערט שוין אַזוי לייוויק באַלד אַ האַלבן יאָרהונדערט.

מען מעג דערפאַר שלום מאַכן מיט דעם געדאַנק אַז גרויסע פּאַעטן זיינען גרויס, סיי ווען זיי זיינען קאַרג אויפן וואַרט, סיי ווען זיי זיינען ניט שפּאַרעוודיק און זיי ריזיקירן מיט איבערפּלוס, ווייל ס'גייט דאָך אייגנטלעך אין דעם דעגרייכטן רעזולטאַט, וואָס דער פּאַעט טראַגט אויף זיינע פּלייצעס. ווי שווער ס'איז די פּאַעטישע משא — איז דעם פּאַעט'ס אייגענע דאגה,

דער עיקר איז וואָס שטעלט מיט זיך די משא פאַר, און נישט וויפיל מאָל ער איז געקומען צום אייגענעם קוואַל אָנשעפן.

לייוויק'ס גרעסטע מעלה איז זיין איינגעבוירענע קענטשאַפט צו קאַנען אוניווערסאַליזירן זיינע לירישע רייד. ס'איז נישטאָ קיין צווייטער דיכטער צו אים אין אונזער פּאַעזיע, וואָס וואָלט אונז געקענט אַזוי איינשמעסן זיינע דיאַלאָגן מיט זיך, ווי ה. ליייוויק טוט עס אין די מייסטע לידער זיינע. אָן אַנדער פּאַעט וואָלט זיך אַזוי ניט דערוועגט, אין דעם דורכשמועס מיט זיך, צו נוצן די גאַנצע ניט-היינטיקע און כ'וואָלט געזאָגט ניט-היימלעכע דעקאַ-ראַציעס פאַר דעם אויסשפּיל פון זיינע לידער. פאַר אַ ביישפּיל קאַן מען נעמען די סעריע פון צען לידער, וואָס ליייוויק רופט טאַקע „דיאַלאָגן אין חלום“ אין דער לעצטער אָפטיילונג פון בוך. דאָס צווייטע קול וואָס טענה'ט זיך אויס מיטן דיכטער אין חלום, וואָס באַפעלט אים אויפצושטיין אין ערשטן ליד, און דערפירט אים צום גן עדן אין לעצטן ליד — איז אַ קול וואָס וואָלט ביי אַן אַנדער דיכטער געקלונגען פאַלש און אָנשטעלעריש, און קיין ליינער וואָלט זיך ניט געלאָזט איינגלויבן אַזעלכע חלום-רייד. אָבער די פּאַעטישע דערציאונג וואָס מיר אַלע האָבן געקראָגן, פון ליייוויק'ס ערשטע לידער אָן, דורך דעם גאַנצן וויזאַנערישן מהלך זיינעם, גיט אונז די מעג-לעכקייט צוטרויעריש מיטצוחלומ'ען דעם גלייך-אויף-גלייך דיאַלאָג-חלום, דעם שמועס ערב-טויט צווישן פאַרגאַנג, איבערגאַנג און אייביק, אפילו די אומפאַרשטענדלעכקייט וואָס מ'וואָלט אָן אַנדער פּאַעט נישט מוחל געווען, ווערט ביי ליייוויק'ס ליינער די אומפאַרשטענדלעכקייט, וואָס איר גאַנצער צויבער ליגט ערשט אין דעם ניט-דערקלאַרטן און אין דער מורא צו דערגיין צו בלענדיקער קלאַרקייט.

פאַר וואָס האָסטו פאַר מיר צעעפנט אַלע טירן ?

— „ווייל כ'וויל דו זאָלט דורך זיי אַריינקומען צו מיר“.

אַז כ'וועל אַריינקומען וועל איך נאָך מער פאַרלירן.

שוין בעסער צוריק פאַרהאַק זיי טיר נאָך טיר.

„כ'האַב טירן שוין אַזויפיל מאָל געטאָן פאַרהאַקן.

און דעמאָלט גראַד האָסטו אין זיי געקלאַפט מיט ביידע הענט“.

— צי מיינט עס אַז אין קנייטשן-תהום פון מיינע באַקן

האָסטו דאָס מאָל אַן אַנדער אַנקלאַפער דערקענט ?

אַט דאָס סודות'דיקע אויסטענה'ן זיך אין חלום-דיאַלאָג, וואָס דער דיכטער

אַליין רופט אין דריטן פּערז פון זעלביקן ליד „סודות'דיקע וואונקען“, וואָלט

ביי אַן אַנדער פּאַעט געקלונגען העכסטנס ווי אַ געקניצלטע טעמע, פאַר אַ

ליד, אָבער ביי ליייוויק'ן איז עס דער שמועס וואָס ער פירט שוין מיט זיך

צענדליקער יאָרן, אין האַלב פאַרחלומט־קייט, אָדער אויף דער וואַך, און וואָס ער פאַרקלאַרט אים פאַר אונז אַקוראַט אויף אַזויפיל, אויף וויפיל ס'איז נויטיק פאַר זיין ליד. ווי אַזוי ער דערגרייכט עס איז אפשר זיין סוד, אָבער די איבערצייגנדיקייט פון סוד, דעם בונד וואָס אַט די גע'חלומטע וועלט האָט שוין לאַנג געשלאָסן מיט טויזנטער אידישע לייענערס, אויף דער גאַנצער וועלט, איז אַ פּועל יוצא פון אַ גרויסער שעפּערישער און עקשנותדיקער אויסגעהאַלטנקייט.

„ניט האָב קיין מורא, קלעטער! כ'האַלט דיר ביי דער האַנט“.

מיר קלעטערן דאָך אויף דעם באַרג שוין יאָרן.

„ס'איז ניט קיין באַרג און ניט קיין אויסבויג פון אַ לאַנד,

ס'איז נאָר אַ שטויבל וואָס גאַטס פינגער האָט פאַרלאָרן“.

שוין יאָרן ווי ליי וויק קלעטערט, און דער כסדרדיקער געקלעטער האָט געשאַפן די איבערצייגונג, אַז אים „קליידט“ דאָס קלעטערן, ווייל ער ווייסט ווי אַזוי מיט אַ מאַך פון אַ שורה צו אוניווערסאַליזירן דעם אַרױפּשטייג און אים געבן דעם טייטש, וואָס גיט די אַסקעטישע פרייד פון התבטלות; אַז דער גאַנצער קלעטער מ'שטיינס געזאַגט, די גאַנצע ברייטע און פאַנאַראַמישע באַרג-געאַגראַפיע איז ניט מער ווי אַ „שטויבל וואָס גאַטס פינגער האָט פאַרלאָרן“.

אַבער אַחוץ אוניווערסאַליזירן זיין אייגענע חלום-וועלט קאָן אויך דער דער פּאָעט ה. ליי וויק דראַמאַטיזירן דאָס מינדסטע ליד זיינס. יעדער צונגיפפאַר פון שורות, ווערט אין זיינע הענט אַ קליינע דראַמע, ס'איז אַט דער זין פאַר דראַמע, וואָס גיט זיינע לידער די דימענסיע וואָס די לידער האָבן פאַר זיך געשאַפן. ליי וויק דער דיכטער פון דראַמעס איז כסדר אויף דער וואַך אין די קלענסטע לידער. ער שפּילט-אויף זיינע לידער און ער שאַפט פאַר זיי דראַמאַטישע לופט און אפילו קאַנפּליקט. ווען אין זיינע לידער געשעט גאַרניט, איז די לופט פון דער ניט-געשעענקייט אויך געשפּאַנט מיט דער דראַמע פון רייד, אָדער פון שורות-צוזאַמענשווייג אויף דעם שטייגער פון טשעכאַו'שן דראַמאַטישן געמיט, ווען דאָס ניט-געשעענע פאַרמאַגט אין זיך אַ געפרעסטע דערוואַרטונג. דער דאָזיקער חוש פאַר דראַמאַטישקייט גיט ליי וויק'ן דעם כוח צו פאַרוואַנדלען אַ סך קינסטלערישן שפּיל אין גרויסער דערהויבנקייט און פייערלעכקייט.

אין דער ערשטער סעריע פון דעם נייסטן בוך, וואָס איז, ווי דער דיכטער אַליין זאָגט אונז אונטער, אַ המשך פון זיין פּאָריקן בוך „אין טרעבלינקע בין איך ניט געווען“, איז כמעט יעדער ליד אַ קליינע דראַמע, אין אינהאַלט און קאַנפּליקט. ער קאָן אין אַ קליין ליד פון צוואַנציק שורות דורכפירן אַ

דראַמע, וואו גאַט אַליין זאָל זיין דער טראַגיקער, דער פאַרשפּעטיקער, וואָס קומט אָן אויף איין מינוט צו־שפּעט אין אַ בונקער, וואו אַלין האָט געלעבט „מיט איין מינוט פּריער“.

אויך ער קען נישט ברענגען צוריק די מינוט ווען קינד צו אַ מוטערשן נאַפּל פּאַלט־צו. און ווען שוין נאַכאַלמען פּרעגט זיך: וואָס טוט אין נאַכט פון נאַכאַלמען גאַט־ברוך־הוא? אָבער ניט נאָר אַזאַ חשבון־מאַנענדיק ליד, נאָר אפילו די שטילערע לידער אין דער אָפּטיילונג זיינען אַלע דראַמאַטיש. אין יעדער קליין ווערק הערט מען ווי ס'קלאַפט אַ דראַמאַטיש געווערק, וואָס דער דיכטער האָט אויסגעמיסטערט.

כ׳בין היינט, ווי די ערשטע לוחות, צעשאַטן, און כ׳זע נישט זאָלסט קומען צוזאַמען־מיד־קלייבן; צי ווילסטו נישט מער דיינע פּיער־געבאַטן אויף מיר, אויף מיין לייב, זיי נאָך אַמאָל שרייבן? דער צעמורשטער קרבן ליגט אַ פאַרלאָזענער. אין דעם ניט אויפקלייבן אים ליגט שוין די דראַמע. די צעשאַטענע אידישע לוחות וואַרטן אומזיסט. די פּיער־געבאַטן, איינגעברענט אין אידישן לייב, זיינען פאַרלאָזן. דער קרבן לעסטערט —

עס ווערן צונישט אַלע הימלען און הויכן, אויב איד בין ניט מערער צו זיי קיין דערפליער. די ביידע עלעמענטן לייוויק'ס קומען דאָ צום בולטן אויסדרוק: זיין דראַמאַטישקייט און זיין אוניווערסאַלער זאָג, וואָס פאַרוואַנדלען תמיד זיין ליד אין איבערצייגנדיקייט. אין דעם בוך „אַ בלאַט אויף אַן עפּלבוים“ האָט לייוויק דערגרייכט ניט נאָר אינהאַלטלעכע איבערצייגנדיקייט, נאָר אויך וואַרט־איבערקלייבערישקייט וואָס האָט געפעלט אין טייל פּריערדיקע לידער זיינע. האָט ער אויפגעבויט זיין קליינע דראַמע פון ליד און עס גוט אויס־געשטאַט, איז ער אָפּטמאָל געגאַנגען צום ציל דורך ווערטער־שטעכלקעס. אָבער אין די נייסטע לידער זיינען איז פאַראַן אַ קלאַרקייט פון וואַרט, וואָס פּאָלגט דעם דיכטער געטריי, אפילו ווען ער יאָגט זיך צום העכערן קלעטער. דאָס וואַרט שטייט ניט אָפּ, און די מיט־שליחות פון די גראַמען איז אויך פול און דערגרייכט אין דער גרעסטער צאָל לידער. די ווערטער, אפילו די געפאַרטע ווי „הוידע־וועלט“ און אפילו די קולטיווירטע, ווי „געשליידערס“, זיינען ניט קיין בעל־כרח־ווערטער צו דינען דער מינוט. נאָר זיי קלינגען ווי געשאַפענע פון ריינסטן אידישן קוואַל.

די שענסטע לידער אין בוך געפינט מען אין די צוויי אָפטיילונגען — „דער וויסער ניגון“ און „א בלאַט אויף אַן עפּלבוים“. די לידער פון דער צווייטער און דריטער אָפטיילונג ווייזן אונז דעם דיכטער אין זיין שענסטער הויך — אויף דער נידער. די דערמאָנונגען פון היים, מאַמע און טאַטע, וואָס צו זיי קומט לייזיק צוריק, ווידערמאַל און אַבעראַמאַל, אין זיינע לידער, און די קלאַרע עפּל-ווייניקע נאַטור-לידער וואָס זיינען איינציק אין דער אידישער פּאַעזיע, זיינען מיר נאָענט, ווייל די דראַמאַטישקייט זייערע איז שטוביק און איז אַרומגערינגלט מיט די דריי דראַמאַטישע ווענט פון לעבן, אָדער מיט דעם באַשערטן אויג-שטח פון אַן ערדישן דרויסן, אַן דעם גע-שטערטן אַריינמיש פון איבערערדישע דיאַלאָגן. דער הימל איז הימל צו גאָט — און דאָס קליינע שטיקל ערד וואָס לייזיק דראַמאַטיזירט מיט זיין גרויסן כוח, גיט אונז ערשט דאָס געפיל, אַז אויף אונזער אייגענער פּלאַך דרייען זיך אויך אַרום גאָט'ס ריזן. אפילו אויף דעם פשוטן שפּאַציר אַנטפלעקן זיך וואונדערס.

וואַלקנס נידערן אַרונטער

אין גאַלדבלוי און ווערן צעשוואומען,

בערג-שפיצן נויגן זייערע קעפּ

צו אַלע אַרומען,

די לויטערע נאַכט איז געקומען.

די גרויסע מאַמע-און-טאַטע-לידער אין דער אָפטיילונג און דאָס געדע-כעניש-קינד וואָס טויכט עס אַלץ אַרויס, מיט גרויס וואונדער, פון זכרון, פאַר-מאַגן באַשרייב-ווערטער פאַר דעם מינדסטן אויפרייר פון געדענקשאַפט. איינס פון די שענסטע לידער פון דעם מין איז „די בעקעריין“.

דער טייג אין מולטער הייבט זיך הויך און העכער,

דער היזון שטראַמט אין אים, ווי אין אַ לייב דאָס בלוט,

דער טייג נעמט אַטעמען דורך אויפגעוירטע לעכער.

פאַרטאָג. די מאַמע היט די ריכטיקסטע מינוט.

דאָס קורצע ליד עפנט זיך סימפּאָניש, און דעם דיכטער'ס זכרון פאַר-יונגט ניט נאָר זיך, נאָר די מאַמע ווערט אינגער און פרוילעכער —

די מאַמע טוט אַריין אין טייג די ווייסע פינגער,

די אָפּגעדעקטע אַקסלען אירע נייגן זיך אַראָפּ;

ווי יונג זי איז, ווערט איר פאַרטאָג-געשטאַלט נאָך אינגער,

ווען דער באַגינען נעמט אַרומשטראַלן איר קאָפּ.

די מאַמע נעמט אַרויס צעוירטע שטיקער
 צעוואַרעמטע, און פלעכט זיי אויף אַ וויסער ברעט,
 זי ווערט פון ווייניק-זיסן טייג גערוך ווי שיכור
 און פאַלט אַ רגע צו צום ווענטל פון איר בעט.
 אין אַזאַ ליד איז אפילו די פּראָזע-שילדערונג פון די „צעוירטע שטיקער“
 דראַמאַטיזירט און געשפּאַנט. דאָס פאַרטאָג-געשטאַלט פון מאַמע-פרוּי ווערט
 דערהויבן צו גאָט, פון דער ליבער מענטשלעכער נידער, מיט אַזוי ווייניק
 טעאַלאָגישער האַרבקייט, וויפיל ס'קאָן אַרויף אויף מוטערלעכע ליפן.
 אין אַט דער רגע גיט איר גאַנצער גוף אַ ציטער,
 און אירע באַקן ווערן געמעוודיק, אַט בלאַט, אַט רויט,
 ווען אירע ליפן מורמלען: גאַט, באַטיצער און באַהיטער,
 כ'טו תפילה, אַז געראַטן זאָל זיין מיין ברויט.
 דער דיכטער נעמט-אויף איר תחינה/דיק געבעט און ער שילדערט פאַר
 אונז ווייטער די דלת אמות פון דער בעקערינס וועלט מיט אַ זעלטענער וואַרט-
 געטריישאַפט —

איר תפילה ווערט דערהערט. אין אויפברויז פונעם הייוון
 די ברויטן שפּאַרן צו דער קיילעכדיקסטער הויך,
 און אַט איז שוין געצונדן און צעפלאַמט דער אויוון
 אין ריינער פלאַקערדיקייט אַן געמיש פון רויך.
 אין דעם ליד זעט זיך די פולסטע דערגרייכטקייט פון דעם נאַענטן
 און אינטימען לייוויק, וואָס אַלע זיינע בעסטע מעלות, וואָס מען געפינט אין
 זיינע דערווייטערטע אַדער דערהויכטע לידער — די דראַמאַטישע אינטענ-
 סיווקייט און דעם אוניווערסאַלן אַטעם — געפינט מען ערשט אין דער
 ריינסטער מאָס אין זיינע פשטות/דיקע לידער, וואָס מאַכן דעם דיכטער,
 אויף דער נידער, נענטער און ליבער, ווי אין זיינע קלעטערדיקע לידער.
 כ'וואַלט געזאָגט מיט דער נאָר-וואָס ציטירטער שורה, אַז די דאָזיקע דער-
 גרייכטקייט איז תמיד — „אין ריינער פלאַקערדיקייט אַן געמיש פון רויך“.
 דער לעצטער פּערז פון ליד ווייזט אונז, ווי נאַטירלעך ער קאָן אויפהויבן
 דאָס ליד פון אויוון-ליכט צום פייער פון אַ גרויס געזאַנג.
 אַ גוטער סימן אַז אַ שפּעט-טאַג וועט קומען,
 אַ טאַג פון מזל אויפן אויסגעחלומטן יריד;
 און אפּשר אויך אַ צייכן, אַז דאָס שטעטעלע איהומען
 וועט אויפגיין ווען, ווי פייער אין אַן אַונט-ליד.
 כ'האָב ליב ווען דער פּאַעט לייוויק באַזעצט זיין „אויסגעחלומטן יריד“
 מיט פשוטע מענטשן, און ער שענקט זיי די אַלע מעלות, וואָס ער פאַרווענדט

אויף זיין אויסגעפייניקטן שמועס, וואָס ער פירט מיט זיך. מיר ווערט וואַרימער
ווען גאָט'ס אַטעם פלאַטערט אַרום פשוטע בענטש-ליכט —

צוויי מעשענע לייכטער אויף ביידע זייט שאַנק,
צוויי צייכנס ירושה אין אַלטקייט געבויגן,
די רינגע, געטאַקטע, מיט געל-בלענד באַצויגן,
זיך וויקלטן אין חלום פון שבת-ליכט צאַנק.
אַ חלום אַ זיסער ווי קידוש-געטראַנק:
צען מאַמעשע פינגער אַריבער די אויגן,
אין פלאַטער פון טאַנציקע פלעמלעך, זיך ניגן
צו גאָט פון אברהם אין לויב און אין דאַנק.

פון די דאָזיקע דערגרייכטע שורות, פון אַט די „טאַנציקע פלעמלעך“
שעפּ איך צוטרוילעכקייט וואָס איך שענק דעם פאַעט, אַפילו ווען ער קלעטערט
אָועק פון אונז און צינדט פאַר גאָט — מזבחות.

און די זעלביקע טיפע פיזישע באַשטימטקייט שפירט מען אין אַלע זיינע
„עפלדיקע“ לידער פון דער דריטער אַפטיילונג. לייבויק גענעראַליזירט ניט
אין זיי, נאָר ער ווייזט אַרויס גרויס מייסטערשאַפט אין דער דעטאַלירונג.
ער איז ניט קיין פריקע נאַטור-באַזינגער און נאַטור-באַשרייבער, וואָס טראַכט
אויס פאַרגלייכן, נאָר ער געפינט די אומגעצוואונגענע פאַרגלייכן דירעקט
אין דער וואַלדיקייט, אין דעם בוים, אין דעם ווערטער-אַריינבייס אין עפל
גופא, כמעט אין אַלע זיינע נאַטור-לידער —

אַ דריבער רעגן זיפט זיך פון באַגינען
און זיפט זיך אין דער טיף פון וואַלד אַריין;
קאַנסט שטענדיק עפעס אין דער וואַלדיקייט געפינען
וואָס זאָל פאַר דיר אַ וואונדער-צייכן זיין.

ער האָט ניט קיין מורא צו באַשרייבן די שיינקייט גופא מיט אירע
אייגענע מיטלען, ווי אין זיין ליד אַ „זונרויז“ —

אויף אַ בייט פון ברעקלעך בלומען
וואַקסט אַ זונרויז הויך און דין.
ציכטיק-געל איר קרוין צענומען
אויף אַן אונטערהויט פון גרין.

דער דיכטער קומט נאָענט צו באַטראַכטן די בלום באַטאַניש און ער
זוכט אויס אַפילו איר „אונטערהויט“, ווייל ער האָט געוואוסט אַז ער וועט
די זונרויז אַ באַוועג טאָן און זי דראַמאַטיזירן און אַפילו געפינען פאַר
איר אוניווערסאַלע קוים-טייטשעוודיקע סימבאָלישע רייד —

אין די טעג פון שפעטן זומער
 בייגט די זונרויז איין איר קאפ
 שווער און שווערער, קרום און קרומער,
 מיט דער גאנצער קרוין אַראָפּ.
 נידערט, זינקט דער געלער עיגול
 אינעם גאלד פון אָונט־שיין,
 און די שטאַם־בלעטער, ווי פּליגל,
 זינקען־מיט אין נאַכט אַרײַן.

אין דער זעלבער עפּלידיקער אָפּטיילונג איז פּאַראַן אַ ליד פון פּערציק
 שורות — „דאָס יום־טוב־בלימל“. דער פּאַעט דערציילט אונז אַ דערמאָנונג,
 וואָס ער האָט געזען, ווען ער, אַ קליין אינגל, איז פּאַרקראַכן אין אַ פּאַר־
 וואַרלאַזט וואַלד־הויז —

און זע נאָך מער — אין אַל־קאַלירטע צונגען
 צעפּלאַקערט שטייט דער וואַלד אַריבער אַלע שטאַמען;
 עס נעמט קיין קלענסטע רגע ניט, און כּװער פּאַרשלונגען
 אין טיפּעניש פון אויסטערלישע ביימער־פּלאַמען.

אין דעם איינזאַמען וואַלד־שטיבל אין מיטן „אַ געבערגל־שטיינער“ ליגן
 פּאַר זיינע אויגן אויסגעלייגט פּרישע בלומען.

אַ יעדעס בלעטל אָטעמט נאָך פּאַר זיך, אין זיך, באַזונדער,
 ווי ס׳וואַלט אָט ערשט די זאַפטן פון דער ערד פּאַרנומען.

אין דעם נייסטן בוך „אַ בלאַט אויף אַן עפּלבוים“, וואָס איז דערשינען
 אין בוענאַס איירעס אין פּאַרלאַג „קיום“, געפינט מען צענדליקער וואונדער־
 לעכע לידער, וואָס זיינען אַ גרויסע פיזישע דערפרייאונג, ווייל זיי זיינען
 יונג מיט דערמאָנונג־וואונדער און רייף אין וואָרט און בילד; און יעדע שורה
 „אָטעמט נאָך פּאַר זיך, אין זיך, באַזונדער, ווי ס׳וואַלט אָט ערשט די זאַפטן
 פון דער ערד פּאַרנומען“.

מיט רייפּקייט, דורכגעציטערט און דורכגעווייטאַקט מיט קינדישן וואונ־
 דער, איז לייזיק געקומען מיט זיין גרויסן עול צום אידישן ליד.

א. לעיעלעס

רעגן דעם בוך „פאָניע“ וואָס איז דערשינען צום יאָרצייט נאָך פאָניע גלאַנץ, די פרוי פון א. לעיעלעס-גלאַנץ, האָט מען געקענט און אפשר באַדאַרפט שרייבן, נישט באַרירנדיק דירעקט און באַזונדער דעם מאַטעריאַל, וואָס איז צונויפגעזאַמלט אין דעם קליינעם טרויעריקן בוך, וואָס איז נאָך טרויעריקער געוואָרן דערמיט, ווייל איינער פון די מספידים — יוסף אָפּאַטאַשו איז אויך, עטלעכע חדשים נאָכן יאָרצייט, אַוועק פון אונז. פאַר מיר, וואָס שטייט שוין איבער דרייצענדליק יאָר אַ נאָענטער עדות פון דער דאָזיקער גורל-דיקער פאַרקניפונג פון דריי משפחות, איז דאָס בוך — „פאָניע“ באַזונדער טראַגיש. די נאָענטע אונזערע וואָס זיינען טיף איינגעראַבן אין זכרון שטאַרבן אויך אַוועק אונזער לעבן, ווען זיי שידן זיך פון אונז אויף אייביק, ווייל זיי נעמען-מיט אונזערע יאָרן פון צוזאַמענגעוועעבטער געדענקעניש.

וואָלט מען געקאָנט שרייבן וועגן דער פּערזענלעכקייט „פאָניע“, וועגן דער פרוי וואָס טראַגט שטום און ליב איר אייגענע ניט-דערפילונג פון גרויסע יוגנט חלומות, וואָס האָט זיך אַמאָל איינגעביסן אין לעבן מיט שאַרפע ציין און זיי אָפּגעלאָזט —

אויב ווינציקער, ווי ס'העכסטע — ליבערשט שטרויכל.

דאָס איז אַ ציטאַט פון א. לעיעלעסעס פּאַעמע „פון דרימל ביז דרימל“, דאָס קלאַג-ליד וואָס איז דער תוכן פון דעם בוך „פאָניע“. אָט די איינציקע שורה איז אַ צוגאַנג צו דעם פאַרמעסט און צום אונטערגעשריבענעם שלום מיטן לעבן, אין כסדר'דיקן געראַנגל און אין קלוגן אונטערגעבן זיך. מען האָט נאָך ביי אונז נישט גענוג געשריבן וועגן דער אידישער פרוי, וואָס איז אַרויס, צוזאַמען מיטן מאַן קעמפן אויף די באַריקאַדן פון לעבן און מיט גוטע איבערצייגנדיקע רעכט אויף גלייכע רעכט — דער קאַפּ, דאָס האַרץ, דער שוואַנג, דער אַנגעצייכנטער פלאַן פון אַ באַזונדערער אויסטילעוודיקער ראַלע, אַבער אַלץ ווערט ביסלעכווייז אונטערטעניק דער פרייד פון מו-טערשאַפט —

אַ טאַטע ליבער, איך האָב אויסגעטראַגן
דריי קינדער אייגענע מיט פרייד פון פּרילינג.

צווישן די שורות פון א. לעיעלעסעס פאָעמע קלאַגט אויך דאָס טיפע וואַכן איבער אן אייגענעם מענטשן, מיט אַ באַזונדערן חלום, וואָס האָט געפונען דעם באַשייד אין דעם גרויסצוגיקן חלום פון מאַן. אָבער דער מאַן קען זיך נישט אויסצאָלן פון שווערן חוב, וואָס ער איז געוואָרן דער שפיגל פון אַ רעזיגנירטער ביאַגראַפיע.

וואַלט מען אויך געמעגט און געדאַרפט זיך לענגער אָפּשטעלן אויף דער משפּחה'שאַפט פון דריי גרויסע ליטעראַרישע הייזער און אויף דער גרוי-זאַמער איראַניע, פון יוסף אָפּאַטאַשו'ס בכיוונדיק-געדעמפטער פאַרצייכענונג, מיטן ריטם פון זייגער-טיק, די שווערע שעה'ן פון נוטה-למות, בעת איבער אים אַליין איז שוין געשטאַנען דער אומגעזעענער און געמאַסטן די צוגעשפּאַרטע וואַכן. אָפּאַטאַשו האָט נישט געוואוסט אַז ער פאַרצייכנט קורץ דעם סטאַקאַטאַ פון פּאַניע גלאַנצ'ס שורות, פון אַ ליד וואָס זי האָט געשריבן מיט אַ 17 יאָר צוריק —

איך קום,

איך קום

אַהין,

וואו דו.

די צוגעבונדענע געדענקשאַפט וואָס רינגלט אַרום דעם טויט פון פּאַניע גלאַנץ, ווי ס'קומט צום אויסדרוק אין דעם בוך „פּאַניע“, געהערט צו אַ געביט וואָס איז, אין איצטיקן מאָמענט, באמת איבער מיניע כוחות. מען דאַרף זיך אָפּגעבן אַ דין וחשבון איבער דער מאַס טרייסט, וואָס אַזאַ טיפּער משפּחה'דיקער טרויער טראַגט אין זיך. וויפיל צערטלעכקייט איז פאַראַן אין אַזעלכע צוויי שורות פון לייזיק'ס הספּד-ליד, וואָס איז איינגעשלאָסן אין דעם משפּחה'דיקן בוך :

טו אַריין מנוחה אין די נאַכגעלאַזטע פינגער,

בענטש זיי און באַשיץ זיי אויפן ווייסן בעט.

באַשיץ זיי, ביז צו דער לעצטער רגע, ווען זיי ווערן אַנגעבלייאיקט מיט אייביקער מנוחה.

מיט אַט די אַנגעוואַרפענע שורות פאַרלאָזן איך די טרויער-מאַמענטן פון בוך „פּאַניע“, אויף וויפיל זיי האַבן אַ שייכות מיט דעם אונטערגעצייכנטן סך-הכל פון אַ לעבן, און איך טרעט צו צו צוויי פּאָעמעס פון א. לעיעלעס, וואָס זיינען פאַרעפנטלעכט אין דעם איינציקאַרטיקן געדענק בוך. די פּאָעמע „וואודפערן פאַרם“, וואָס באַשטייט פון 29 עלף שורה'דיקע לידער, און די פּאָע-מעמע — „פון דרימל ביז דרימל“, וואָס איז געטיילט אין עלף קאַפּיטלעך און איז געשריבן אין פיר שורה'דיקע פּערזן. די גראַמען-סכעמע איז אין ביידע פּאָ-

עמעס די זעלביקע — די ערשטע שורה געגראמט מיט דער דריטער, און די צווייטע מיט דער פערטער. אין דער פאָעמע „וואודפערן פאַרם“, מחמת דער עלף שורה/דיקער לענג, ווערן די לעצטע צוויי שורות געגראמט צווישן זיך און די עלפטע שורה איז אַן אַריגינעלער, עלעגישער נאָכקלאַנג, מיט דעם זעלביקן וואָרט „מיר“, וואָס איז דער סוף־פסוק פון יעדער פון די 29 עלף שורה/דיקע לידער.

אַט די ניין און צוואַנציק מאָל — „מיר“ גיבן יעדער באַזונדער עלף־שורה/דיק ליד אַ טראַגישן פינאַל, וואָס איז ניט קיין פינאַל, נאָר אַן עכאַ. מאַריס ראָזענפעלד האָט עס אַמאָל געפרוּאוּט אין זיינס אַ ווייס־פּערזיק ליד — „ביים ברעג וואַסער“. יעדער פינפטע שורה פון אַ פיר פּערזיק ליד ענדיקט זיך מיטן וואָרט „איך“, און דער איינדרוק איז אויך פון אַ ציטערדיקן פּאַעטישן עכאַ — „עס קוקט דער מאַנד און איך“, „עס קוועלט דער מאַנד און איך“, „עס הערט דער מאַנד און איך“, „עס שווייגט דער מאַנד און איך“. אַט די פיר וואַריאַציעס אויף „איך“ זיינען געווען ראָזענפעלד'ס אַקאַמפּאַנירונג, וואָס האָט איינגעווייגט יעדער באַזונדערן פּערז.

א. לעיעלעס ווייגט ניט איין זיינע עלף שורה/דיקע לידער, מיט די ניין־און־צוואַנציק מאָל מיר. אי ער פאַרקניפט זיי מיטן מוזיקאַלישן אינהאַלט פון ליד, אי ער לאָזט יעדער עלפטע שורה אַ ציטער טאָן אין דער לופט, אין דער־וואָרטונג פון דעם פּערז וואָס קומט.

„וואודפערן פאַרם“ איז אַ פּאַעמע, וואָס איז אַן אַרופשטייג אין דער דיכ־טערישער קאַריערע פון דעם מייסטער־פּאַעט א. לעיעלעס, וואָס האָט זיך ליב אַרומצוריינגלען מיט מורא'דיקע דיכטערישע נסיונות, כדי צו זען ווי ער וועט פון זיי אַרויס. דער נסיון איז נאָך גרעסער, וואָס אין דער פּאַעמע איז דער אינ־האַלט אַ טיף־מעדיטאַטיווער, און אויף דער קאַנווע פון מעדיטאַציע, אויב מ'קאָן זיך אַזוי אויסדריקן, שפילט דער דיכטער אויס זיין ברייטע אומגעהייערע פּערז־קענטשאַפט. די גאַנצע פּאַעמע איז אַ זיג, ווייל א. לעיעלעס האָט מיל־טאַניש באַוויזן דאָס וואָס איז שווער פאַר אַ דיכטער צו באַווייזן — אַנצוו־שרייבן דאָס מוזיקאַליש־פּילאָזאָפּישע ליד, זינגענדיקע געדאַנקען, וואָס האַלטן אויס עמערסאָנס מאָס — זיי זאָגן נישט אויס אַלץ, זיי טראַכטן בלויז אַן אַ טאָן, זיי לאָזן איבער דעם פּלאַטער פון ניט־דערזאָגטן.

און די פּאַעמע האָט צו טאָן מיט „שווערע“ פּראַבלעמען — גאַט, מענטש, זין פון לעבן, יסורים, פּרייד, וועלט־שחיתות, אומברענג, טראַפנס לעבן.

דו האָסט פאַרטראַכט אַ טרייסט — געמאַכט אַ פּורעם

פון זיך און אים באַטיטלט מאַכטיק־גאַט.

הענגסט קונציק אָן אויף אים אַ ים יסורים,

אַמאַל אַ טראָפּן פרייד, אויב דיר געראַט.

אין אַ צווייט ליד פון דעם זעלביקן ציקל —

איך טראָג אין זיך אַ פונק פון פייער אויבן,

און דריי זיך אין אַן אייביקן געדריי.

איך בין אַ שטויב, נאָר איינציקער פון שטויבן,

וואו ס'זאונדיקט מיטלייד, און וואָס מאַנט אין וויי.

די פּאָעמע „פון דרימל ביז דרימל“ איז געשריבן מיט קנאַפע צוויי יאָר שפּעטער, ווי די „וואודפערן פאַרם“. דער טאָן איז נאָך מער געלייטערט, פאַרטיפט און דערהויבן. די מוזיק איז נאָך שטאַרקער פאַרקניפט מיט די ווערטער. שווער צו קלאַסיפּיצירן די פּאָעמע, וואָס איז אַ לעיעלעסעס קרוין-ווערק, און וואָס איז איינע פון די וואונדערלעכסטע פּאָעטישע דאַקומענטן אין אונזער פּאַעזיע. דער עלעגישער טאָן קוועלט נאַטירלעך פון אינהאַלט, ווי אין גרעיס „עלעגיע“, אויף אַ דאַרפישן בית-עולם, אָדער אין מילטאַנ'ס „ליסידאַס“, אַ קלאַג-ליד אויף זיין פריינטס טויט. ביידע פּאָעמעס ווערן באַטראַכט פאַר קלאַסישע עלעגיעס: מילטאַנ'ס פּאָעמע איז געשריבן געוואָרן מיט איבער דריי הונדערט יאָר צוריק און גרעיס „עלעגיע“ מיט קנאַפע צוויי הונדערט יאָר צוריק. לעיעלעסעס עלעגיע — „פון דרימל ביז דרימל“ שטייט נישט אָפּ אין גרויסקייט און אין טיפקייט פון די צוויי קלאַסישע טרויער-געזאַנגען, און איז אונז נענטער מיט שורות פון עכטן מענטשלעכן צער, מיט דער מוזיק, מייסטער-רישער דערפּינדערשיקייט, וואָס איז אינטואיטיוו און בליציק און וואָס פירט ניט איבער דעם אמת פון טראַגישער דורכגעלעבטקייט.

די פּאָעמע איז אַ ווירדיקער מיטגליד אין דער קלאַסישער משפּחה, דער מיט וואָס זי ווערט קיינמאַל נישט סענטימענטאַל-פּערזענלעך און אַריענ-טאַליש קלאַגעריש, נאָר דערהויבן, אוניווערסאַל און אַלעמענס טרויער-ליד. דערביי האָט די פּאָעמע נאָך אַ צוגאַב פון אַ נאַטירלעכן נאַראַטיוון שטראַם, וואָס זיין דערציילערישער פלוס פינקלט תמיד מיט ליכטער פון שניידיקע בילדער.

אין דעם ערשטן טייל שטייט דער דיכטער ביים קראַנקן בעט פון דער שטאַרבנדיקער פרוי, וואָס ווערט פאַרוויגט דורך דעם ביבל-לייענען פון דער שוואַרצער קראַנקן-שוועסטער. אין דעם צווייטן קאַפיטל ווערט די קראַנקע אַריבערטראָגן אין הויז פון איר קינדהייט, זי זעט דעם טאַטן אירן, וואָס האָט זיך געשפיגלט אין זיין עלטסטער טאַכטער —

באַשער עס זאָל מיין ציטערדיקע בענקשאַפּט,

וואָס האָט געפלאַמט אין יעדער שעה פאַריאַכטער,

דורך טעג און נעכט פון יאוש, נויט און ענגשאפט

א תיקון קריגן אין מיין עלטסטער טאכטער.

ווי מענטשלעך די שורות זיינען, זענען זיי אויך טראגיש־עכט פאר דעם לעצטן סך־הכל פון א קראנקער פרוי, וואָס איר באַוואוסטזיין שטייט איבער איר צוקאָפּנס. אין דעם דאָזיקן ליד דעקט אויף דער באַוואוסטזיין — וואונד נאָך וואונד, פיזישע און גייסטיקע —

דורך מיר גייט אַ געווערק פון שווערע רעדער,

און פּלאַטשיקט אויס מיר שטענדיק און מעת־לעתיק.

ס'מעג מיין זכרון זיין איצט גרינגסטע פעדער —

אויף דיר קיין שליטה האָט איצט נישט די פּאָרגעסונג.

ס'דערמאָנט אין אַ שובערט־קוואַרטעט, וואָס הייסט — „דער טויט און דאָס מיידל“. דער טויט קומט בייקומען דאָס מיידל, ביז ער באַזיגט זי. אין דעם דריטן קאַפיטל שפּאַנט אַריין אַט דער „גלייכגילטיקסטער האַר“ און ער הויבט אָן זיין לאַנגזאַמע באַזיגונג. דאָס פּערטע קאַפיטל איז אַ געזאַנג צום שטילן בעט, צו דער ערב־טויט־שטילקייט, וואָס נעמט אַרום די „קישנס, קאַלדרעס, אַנשפּאַר, ליילעך“. דער איבערגאַנג צום פינפטן קאַפיטל איז אויך אין די ראַמען פון פּאַרכטיקן דערציילן. ס'ווערט באַזונגען די שיינקייט פון דעם געהיימען ליכט, וואָס באַלייכט אַמאָל אַ פּאַרוזיגלט פנים. א. לעיעלעס ווייזט דאָ אַרויס צוריק־געהאַלטנקייט, וואָס איז דיכטערישער וואונדער. יעדער שורה איז פּערזענלעך־כער קלאַנג, און דאָך ווערט די מוזיק פון וואָרט אַ שייד פאַר דעם עמאַציאָנעלן, וואָס רייסט זיך פון דיסציפּלינירטער געפּאַנגענשאַפט. אָבער נאָך בולט־ער דערשפּירט מען אַט די געזאַמטקייט אין דעם זעקסטן טייל, וואו „דער קבר ליגט אַ גרייטער, אַ צעפּראַלטער“.

די צייט יאָגט ווייטער, ווייטער — אומפּאַרשטענדלעך.

מען וואָרפט שוין אויף דעם אַרון זאַמד און שטיינער.

מען הייבט אָן גיין, און אומעטיק אָנענדלעך.

צום קבר אויף צוריק קוקט יעדער איינער.

„צום קבר אויף צוריק“ איז דער שליסל צו דער גרויסער פּאַעמע, וואָס

א. לעיעלעס האָט געשריבן אויפן טויט פון זיין פרוי. אַוועק פון קבר, אָבער דער בליק איז געשמידט אויף צוריק. מען זעט דעם דאָזיקן צוריקבליק אין די

אַלע איבעריקע טיילן פון דער פּאַעמע —

דער מענטש — אַ בלעטל אויף אַ ריטל קליינעם,

און ס'ריטל אויף אַ צווייגל צווישן צווייגן.

די בלעטער, צווייגן מיט דעם טויט אינאיינעם

באַטרעפן בויס — אין רוישן און אין שווייגן.

דער געוואלטיקער צעוויקל פון דער אייביקער טעמע, אויף דעם הינטער-גרונט פון פערזענלעכע יסורים, אין אַ „צעראַבירט“ הויז, וואו ס'ליגט אַ פאַר-לאָזענער, פאַריתומ'טער קאַם, מיט „אַ צוויי-דריי דינע פעדים שוואַרצקייט, ווייסקייט“, ענדיקט זיך מיט דער טיפער עלעגישער באַטראַכטונג פון אַ „ניט-דערשריבן בוך“, און די שורות זיינען באַמייסטערט געוויין, שורה נאָך שורה :
נישט קיינעמס ווייב און אויך נישט קיינעמס מוטער —
עס שפילט די מילדע קיניגן פון טרויער.

נישט קיינעמס, אָבער אויף אַ „קיינעמס לאַנד“ פון אַלעמענס געוויין איז די פּאָעמע איינגעקריצט ווי אַ מאַסן-מצבה. דאָס אַוועקגעגאַנגענע געשטאַלט ווערט, ווי לעיעלעס באַזינגט עס — באמת „אַ מילדע קיניגן פון טרויער“. די פּאָעמע לעשט זיך מיט האַרבסטיקע טענער און פאַרגייט אין קאַלירן פון „פאַרטרוילעכן“ אונטערגאַנג —

דאָס רויט ווערט פאַסנווייז שוין טונקל-בלוילעך,

און צאָרטע גרינען מיטן זיך מיט געלקייט.

דער דעמער צאַנקט אי פאַרכטיק, אי פאַרטרוילעך,

דער הימל — פערלמוטער אין פאַרוועלקטקייט.

אפילו די פאַרוועלקטקייט איז פאַרביק, און דער מענטש שטייט געפלעפט פאַר דער פאַרכטיקער פאַרביקייט און בויגט פאַרטרוילעך דעם קאַפּ. א. לע-יעלעסעס עלעגיש געזאַנג צו דער פאַרכטיקייט פון דער מענטשלעכער פאַר-טרוילעכקייט, איז אַ געזאַנג צו דער אייביקייט, געשפונען פון אייביקע מאַטיוון.

רר ען א דיכטער איז יונג האָט ער טאַלאַנט צו גוטע לידער און טאַלאַנט צו שלעכטע לידער. ער האָט אַזויפיל קראַפט אַז ס'קלעקט אים צו באַ-הערשן אי זיינע גוטע, אי זיינע שלעכטע לידער. דערפאַר באַליידיקן נישט די שלעכטע לידער פון אַ יונגן דיכטער, ווייל ער באַצירט זיי מיט חן פון יוגנט-לעכקייט. זיי קענען קיינמאַל נישט זיין אַזוי שלעכט ווי שלעכטע לידער פון אַן עלטערן דיכטער. אַן עלטערער און רייפערער פּאַעט גיט זיך בלויז אַפּ מיט זיינע גוטע לידער, אָבער פאַר די שלעכטע האָט ער פשוט נישט קיין כוח. ער קען זיי נישט מדריך זיין און זיי שפּילן אים אַפּ אַ צו'להכעיס. זיי זיינען שרייענ-דיק שלעכט, ווייל די שלעכטע לידער גייען אַרויס לתרבות רעה און דער עלטערער דיכטער האָט נישט קיין געדולד זיי צו צאַמען.

דערפאַר דאַרף זיך אַ דיכטער עלטערן בלויז מיט גוטע לידער. פאַר זיי, פאַר די רייפּע גוטע לידער, האָט ער נאָך געמיט, האָט ער נאָך כוח. זיי האָבן זיך געעלטערט אין אים און צוזאַמען מיט אים, און ווי שווער זיי קומען אים נישט אָן, זיינען זיי זיינע נאַטירלעכע און דערוואַקסענע קינדער. די שלעכטע לידער דאַרף מען קענען אַרנאַמענטירן און צופּוצן אַזוי, אַז זיי זאָלן אויך אויס-זען ווי עפעס רעכטס, אָבער דערצו דאַרף מען שוין האָבן יונגע כוחות און אַ פּאַספּאַרט פון אַ דיכטער, וואָס שטעלט אויס אַ וועקסל אויף להבא.

אין לוצקי'ס בוך — „אַ בוך צום לעבן“ זיינען פאַראַן גאַר אַ סך פון לוצקי'ס בעסטע לידער, בעסער אפילו ווי די גוט-באַקאַנטע פון זיין „אומע-טיק און פריילעך“ און „בראשית אינמיטן“. אין דעם נייעם בוך געפינען מיר ווידער וואַריאַנטן פון לוצקי'ס מאַטיוון, אָבער דאָ זיינען זיי אי דערהויבן, אי פאַרטיפּט געוואָרן. אפילו שפּראַכלעך האָט דער פּאַעט אַ סך געוואונען. לוצקי'ס שפּראַכלעכע חידושים זיינען אַלעמאַל געווען אַ שטורעם אין אַ קליין שפּראַך-טעפעלע. זיין ווערטער-אוצר איז געווען אַ באַגרעניצטער און דער טעמפּ פון זיין שורה איז געווען אַ מידער און אַ געוויינלעכער. זיינע ווערטער האָבן נישט געהאַט קיין אייגענע עכאַס, און ביז ער האָט זיי נישט אָנגעטראַטן אויף די הינער-אויגן, האָבן זיי נישט געהאַט קיין אייגענעם, נאַטירלעכן געשריי. אין דעם איצטיקן בוך איז זיין לשון אַן אַן ערך רייפער און זאָגיקער און דאָס וואָס ער זאָגט איז גוטע מוזיקאַלישע עברי. אַלץ וואָס איז אין די פּריערדיקע

ביכער געווען בלויז האלב אָדער דריי פערטל און וואָס האָט זיך דערפאַר גענויטיקט אין לוצקי'ס אייגענער רעזשי און אין זיין אויסטייטשערישער צוגאַב-דעקלאַמאַציע, איז אין דעם בוך אויף אייגענע קעסט. די רעזשי-סירטע בימער, בלומען, פליגן, מוראַשקעס און העלפאַנטן שפילן שוין אַליין און נויטיקן זיך נישט, אַז דער דיכטער זאָל מיט אַ באַוועג פון דער האַנט זיי מסביר זיין. לוצקי'ס פאַרקנייטשטער שטערן האָט זיינע חנ'עוודיקע און יוגנטלעכע משלים געגעבן דעם אָפּדאַכט פון פאַרטיפטע חכמות, זיינע רייפע לידער אין זיין נייסטן בוך זיינען טאַקע אויף אַן אמת פאַרטיפטערע לידער, וואָס האָבן אין זיך סיי ווי אַלע לוצקיס אַמאָליקע חנ'ען.

די צרה אָבער מיט דעם בוך איז, וואָס לוצקי האָט זיך אויך פאַרגונען צו שרייבן אַ סך שלעכטע לידער און פאַר דעם האָט ער שוין מער נישט די יונגע כוחות. דאָס וואָלט ער געמעגט איבערלאָזן פאַר אינגערע מענטשן. אַ דיכטער קען נישט שרייבן אי די גוטע, אי די שלעכטע לידער פון זיין דור. אין דעם נייעם בוך זיינען פאַראַן זיינע בעסטע און זיינע הימל-שרייענדיק ערגסטע לידער, וואָס ער האָט ווען עס איז געשריבן, און עס איז נישט קיין וואונדער, ווייל די גאַנצע פּאָעטישע ענערגיע האָט לוצקי פאַר-שווענדט אויף זיינע אויסגעצייכנטע לידער און די שלעכטע לידער האָט ער אַרויסגעלאָזט ווי ער האָט זיי באַשאַפן. די גוטע לידער זיינען האָט ער גע-געבן אַלץ און די שלעכטע לידער — גאַרנישט. אַן עוולה, כ'לעבן, וואָס ער האָט זיי אינגאַנצן געשריבן און נאָך אַ גרעסערע עוולה, וואָס ער האָט זיי נישט פאַרדעקט מיט אַביסל טאַלאַנט.

לוצקי האָט שטאַרק ליב די וואַריאַציעס פון זיין אייגענעם גראַטעסק, וואָס זיינען אָפט איינטאָניק. ער שרייבט איבער זיינע אייגענע טעפּ, זיינע אייגענע פליענדיקע בערד אין ווינט, זיין חסידים-אַרקעסטער, און חתונה-קאַפּעליע. אָבער ער איז גאַנץ אָפט דערפינדעריש. ער קריגט אַרויס אַ נייעם קנייטש פון זיינס אַן אויפסניי איבערגעשריבן ליד.

גאַרנישט טרעפט מיט מיר,

נאָר דווקא אין דעם גאַרנישט

לעב איך דורך אַ גרויס געטרעפּעניש.

ער דראַמאַטיזירט אויסגעצייכנט דעם גאַרנישט און ער שלאַגט פון דעם שטיין צומאָל אַרויס מחיה'דיק און קוועלנדיק וואַסער.

און אין די ראַמען פון דעם דראַמאַטיזירטן גאַרנישט-געשען איז לוצקי אַן אויסגעצייכנטער פּאַבל-שרייבער (ווי אין זיין ליד — „זעקס נאַטור פאַר-

שער". אַ וואונדערלעכער שרייבער פאַר קינדער, וואָס וואָלטן ממש פאַרצוו-
קערט אַזא לעבעדיק ליד, ווי — „אַ היימישע פליג", וואָס לוצקי שפייזט
ביי זיך אין הויז. דאָס ליד ענדיקט זיך מיט דער געמאַכטער תמימות פון
„בלאַכאַ":

איך רעכן די טעג —
וועל איך אַפרייסן אַ טאָג,
און אַפּוועגן די פליג,
צי טע קומט איר צו וואָג.

אין די ראַמען פון זיין פאַרענגטער קונסט איז ער אַ זאָגער, אַ דרשן, אַ
פריידיקער, אַן אויסטרומייטערער פון לעבן.

מענשן! גיט מיר אַפּ מזל-טוב
היינט ביי מיר געבוירן געוואָרן אַ בלעטעלע.
וואָס זאָג איך „בלעטעלע" —

צוויי בלעטעלעך!

וויסט איר וואו?

אין אַ טעפעלע.

אַ קליין, קליין טעפעלע,

אַ שיינטשיק, חנ'טשיק טעפעלע.

לוצקי איז נישט קיין מזג טוב. ער האָט פיינט גאָר אַ סך זאַכן און גאָר אַ
סך מענטשן, און ווען ער זאָגט די זאַכן וואָס ער האָט פיינט, איז ער נישט אַזוי
אינטערעסאַנט, ווי ווען ער זינגט וועגן די זאַכן וואָס ער האָט ליב. זיין בייז-
קייט איז נישט באַקלערנדיק ווי זיין גוטסקייט איז באַלערנדיק. און נאָך עפעס
— זיינע מאַן-ווייב לידער זיינען דאָס סאַמע ערגסטע אין בוך. ער קען בעסער
ליב האָבן (דיכטעריש ליב האָבן) גרעזלעך, ווי ער קען ליב האָבן — די ליבע.
לוצקי ווענדט אָן אַלע סענסאַציאָנעלע מעטאָדן צו פאַרקויפן זיך אין זיין
בוך און נישט אַלעמאַל קלייבט ער אויס די געשמאַקסטע מיטלען. זיינע
זעלבסט-קריטיקן און זיין אַריינשרייבן זיך אין ספר פון „ביי אונז" —

ביי אונז זאָגט דער תלמוד.

ביי אונז וויזט דער רמב"ם,

ביי אונז זינגט „אַז ישיר",

ביי אונז דערפרייט לוצקי.

פירן איבער די נאטירלעכע פריילעכקייט פון בוך, ווייל זעלבסט-לויב מאכט א טרויעריקן איינדרוק. אט די נישט-איבערקלייבערישקייט האט אויך צו טאן מיט דעם נישט איבערקלייבערישן טאן פון גאנצן בוך, וואו די שלעכטע לידער זיינען נישט נאר שלעכט, נאר געשמאקלאן.

אבער מ'דארף בפירוש לוצקי'ן מוחל זיין גאר א סך, ווייל ער איז ביי אונז אן אריגינאל און וויפיל אריגינאלן פארמאגט עס א ליטעראטור?

נאך איידער מען באַנעמט דעם טייטש פון נ. ב. מינקאָוו'ס לידער, אין דעם נייסטן בוך זיינעם — „אַ שטערן בליט“, דערשפירט מען גלייך אַז זיי זיינען געשריבן פאַרן מויל צו זאָגן און פאַר אַן אויער צו הערן. נ. ב. מינקאָוו איז אַן אויסגעצייכנטער זאָגער פון לידער. זיין דיקציע איז אַ פּרעכטיקע, ער באַטאָנט יעדער אידיש וואָרט זילבנווייז, מיר איז קיינמאַל נישט אויסגעקומען צו הערן דעם יונג-פאַרשטאַרבענעם ענגלישן פּאַעט דילאָן טאַמאַס פאַר-לייענען לידער. מען זאָגט, אַז ער האָט סיי פּרעמדע און סיי אייגענע לידער אויפגעשפּילט, און ס'איז געווען אַ זעלטענע דערפאַרונג אים צו הערן אָפּגעבן וואָרט-קאָנצערט. מינקאָוו האָט אויך אַ מוזיקאַלישן צוגאַנג צו דער קלאַנג-פּולקייט פון אידישן וואָרט, און זיין מעביר זיין די שורות פון אַ ליד איז באמת אַ מחיה פאַרן אויער.

אַט דעם וואָרט-קאָנצערט גיט אונז מינקאָוו אין זיינע לידער. ער זאַמלט צונויף די שורות, ער רעדט און זינגט זיי צוזאַמען, אַז די זילבן אַליין זאָלן גלעטן דאָס געהער און צוגעבן אַ טאַנאַלע חשיבות צום אידישן לשון.

די ביימער זילבערנע ביים טייך —
ווי פאַרכטיק שטיל איז איצט דער דעמער
אין מערב — האָרט אַרום דעם בראַנד
שלאָפן רואיק אָונטלעכע לעמער.

נאָך איידער מען זעט די שקיעה, הערט מען די שטילע, פאַרסוד'עטע רייד, וואָס שאַטענען אַן די וואָרט-שטימונג פאַר די בילדער. מען דערהערט דעם שטילן צוזאַמענפּלעסק פון וואָרט מיט וואָרט און דאָס אויער נעמט אויף דעם צונויפּרוף פון די שורות.

מיר האָבן דאָ געוואָרט, אין ליכט געוואָרט, אין פינצטערניש
געוואָרט,

דער טייך איז שוין ניטאָ, שוין אויסגעטרונקנט לאַנג,
דער וואָלד פאַרלענדט — די וואוינער זיינען לאַנג פאַרשוואונדן.
געבליבן איז בלויז ווילדגראַז, חרובער געצווייג, געבליבן
עקדיש, שלאַנג.

דריימאל ווערט דאָס וואָרט „געוואָרט“ איבערגע׳חזר׳ט, און יעדער מאָל קריגט עס אַן אַנדער טראָפּ. מינקאַוו׳ס לידער גלוסט זיך צו לייענען אויפן קול, ווי זיי זיינען געשריבן געוואָרן, פאַר דער הנאַה פון מויל און אייער. גע-וויינלעך איז די מוזיק פון לידער אַריינגעבויט אין ליד, אַז דווקא ווען די מוזיק ווערט געמאַכט פאַרן עיקר, ווערט עס דער תּפל. אין מינקאַוו׳ס לידער רעדט צו אונז כּסדר דאָס מוזיקאַלישע אידישע וואָרט, ווי עס ווערט קלאַנג-פּול געפאַרט מיט אַנדערע שטימונג-ווערטער.

ערשט שפּעטער ווען מען ווערט דורכגענומען מיט דער פּולקערניקייט פון אידישן וואָרט, הויבט מען אַן דערזען מינקאַוו׳ס אינערלעכע וועלט, זיינע זע-אונגען, זיין אַפּאַקאַליפּטישן טאַל, די חורבן-שטימונגען, וואָס זיינען אַלע גע-בויט אויף חזיונות און וואָס האָבן אַ דירעקטן נביא׳ישן ווידערקול.

ס׳איז נישט שייך צו קומען אַפּפּרעגן כלומרשטע אומפאַרשטענדלעכ-קייטן, ווייל פאַרשטענדלעכע חזיונות וואַלטן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אַבסורד. מינקאַוו ראַנגלט זיך אין זיינע לידער, מאַגט דיין וחשבון פון באַ-שאַפּער קלאַגט אים אָן, קלאַגט אַן די וועלט, זעט דאָס אייביקע פנים פון טויט און באַשטראַלט דעם מזרח מיט פּונקען האַפּענונג.

דאָס אַלץ בליצט אַדורך די חשכות פון זיינע זעאוונג-לידער, וואָס האָבן אַ קלאַרן תּנ״כ׳ישן פּונדאַמענט. אויף אַזויפיל זענען מינקאַוו׳ס לידער אַ באַזונ-דערער צוגאַב צו דער חורבן-ליטעראַטור אונזערער.

האַרבּסטיק, טרויעריק דיין טראַט, דיין בייגן זיך, דיין שווייגן.
און זע — ס׳ווערט בראַנדיק-גאַלד, ס׳ווערט ליכטיק און עס
בליט גאַר ווידער אַלץ אונטער דינע הענט.

אַלץ בליט ווידער אין דער האַרבּסטיקער טרויעריקייט. דאָס אויג פון גריבלער, פאַרשער און עטיקער וויל נישט שלום מאַכן מיט דעם גרויסן אומ-ענדלעכן און אומזיניקן חורבן —

דאָס ספּר ליגט נאָך אַלץ דאָ אָפּן.

דורך שייטערט, און אויוונט, און בלוטיקע סופּן.

„אַ שטערן בליט“, דאָס פינפטע לידער-בוך פון נ. ב. מינקאַוו איז אַ דירעקטער נאַכפּאָלג פון די פּריערדיקע לידער-ביכער, אַבער בעת די מייסטע לידער זיינען געווען זעעריש-אימאַזשיסטיש, זיינען די לידער פון נייסטן בוך דערגאַנגען צו תּנ״כ׳ישקייט, אויסניצנדיק אַלע דערוואַרבענע מוזיקאַלישע אייגנשאַפּטן, וואָס צו זיי האָט זיך מינקאַוו דערגרונטעוועט, אין זיין איבער-לעכן קאַמף, פאַר דער חשיבות פון אידישן וואָרט.

האָט אים געפרעגט דאָס געטלעכע געשטאַלט:

„וואָס טוסטו אינם קעלטער? איך וויל דיר אויפֿשטעלן אַ

נייעם היכל“.

האָט ער געענטפֿערט: איך וויל ניט מער קיין שום היכלות,

אַט איז מיין האַרץ, אַט איז מיין מויל.

און דער ברענענדיקער שטעקן האָט אים אָנגערירט. און

פון ביידע איז פֿאַרשוואונדן יעדער זכר.

כ'האָב אויבן דערמאָנט מינקאָו'ס איבערלעכן קאַמף. באַדאַרפט האָב איך זאָגן — מעטאָדישן קאַמף. אין דעם דאָזיקן דיכטער, וואָס איז געווען איינער פון די גרינדערס פון דער אינזיכיסטישער באַוועגונג, איז תמיד וואָך געווען אַן אַהריות געפיל פֿאַר ליטעראַטור — מיט אַבות, ראשונים און באַוואוסטיניקע פּיאַנערן, אַקערערס, זייערס, בויערס.

פֿאַראַן אַ טיפע טראַגיק אין דעם, וואָס ס'האָט גראַד אַט דעם מאַדער־ניסטישן פֿאַעט געטריבן אויפֿצוגראַבן און דערהויבן אונזערע קלענערע זינ־גערס און ווייזן זיי, ניט אין אַ ליכט פון אומבאַהאַלפֿנקייט, נאָר פון באַוואוסט־זיניקער פּיאַנערשאַפט. מינקאָוו האָט זיך אַרומגעבויט מיט אַ בענקשאַפט נאָך גאַנצקייט און אַרומגעפֿעסטיקט אונזער ליטעראַטור. מען מוז צוגעבן, אַז צו־געגאַנגען איז ער צו די ראשונים אונזערע מיט טיף־עטישע מאָסן, מכל־שכן צו די אידישע קלאַסיקער־פֿאַעטן, געפֿינענדיק חשובֿע ערטער פֿאַר אונזערע דיכטערס, אין פֿאַנטעזאַן פון דער וועלט־ליטעראַטור.

מינקאָו'ס אוניווערסיטעט־לעקציעס וועגן אידיש און אידישער ליטעראַ־טור זיינען געוואָרן טערמינאַלאַגיש איבערצייגנדיק, א דאַנק זיין כוח פון גלוי־ביקן אויפֿבוי. ער אַליין שמייכלט אַפֿט פון זיין פֿראַפֿעסאָר־טיטל, אָבער ער האָט די פֿראַפֿעסור כשר פֿאַרדינט, ווייל ער האָט באַוויזן אויסצוגלייכן אונזער ליי־טעראַטור־געשיכטע, מיט די בעסטע אין דער וועלט־ליטעראַטור, דערציענדיק זיך אויף דעם אידישן וואָרט און אויפֿציענדיק דאָס אידישע וואָרט, צו דער ווערדע פון אַ רייך לשון מיט אַ רייכער ליטעראַטור.

אַ חוץ זיין לידער־בוך זיינען לעצטנס דערשינען זיינע נאָך צוויי אַנדערע ביכער: אַ לענגערע אַרבעט וועגן — „אליהו בחור און זיין בבא בוך“ און אַ בוך וועגן דער מערקווירדיקער אידענע גליקל האַמעל. אין די ביידע ביכער ווייזט מינקאָוו אַרויס אַ סך בקיאות. אין זיין בוך וועגן אליהו בחור איז אַרייַנגעלייגט געוואָרן פֿלייסיקע אַרבעט. מינקאָוו גיט אונז אויסצוגן פון בבא־בוך, אין אַ מאַדערנעם אידיש, אויפֿן שטייגער פון די מאַדערנע ענגלישע איבער־זעצונגען פון טשאַסער.

אינטערעסאַנט איז, אַז מינקאָוו הויבט גלייך אָן זיין אַרייַנפיר מיט דעם

„אקסיאמאטישן“ זאג, אז אליהו בחור איז געווען אַ גרויסער פּאָעט. ער מוז האָבן די פּאַראַויסיקע הנחה, אז זיין אַרבעט איז נישט קיין אַפּאָלאָגעטישע, אַז ער אַרבעט נישט ביי אַ וועדליג-ליטעראַטור, וואָס בלויז אין פּאַרגלייך מיט אייגענער אַרעמקייט, געווינט זי אין איכות.

ניין, ווען מען ווערט פּאַרטיק מיט דער געביידע, וואָס מינקאָוו שטעלט אויף, וועקט זיך ביי אונז דער חשד, אז אפשר איז טאַקע אליהו בחור געווען אַ גרויסער פּאָעט. מינקאָוו אַנאַליזירט זיין גראַם-עשירות, זיין שילדערונג-קראַפט, זיין אויסשעפּן די מעגלעכקייט פון דער עמבריאַנישער אידישער שפּראַך. ווען איר ווערט פּאַרטיק, דערשפּירט איר אַז איר זענט געווען אין דער געזעלשאַפט פון עכטער קינסטלערישקייט. פאַר אונז, היינצטייטיקע אי-דיש-שרייבערס, דאַרף זיין אַן אמת'ער נחת-רוח צו וויסן, אז אליהו בחור האָט זיך באַוואוסטזיניק אַפּגעגעבן מיט די גראַם-מעגלעכקייטן פון אידיש, ווען דאָס לשון איז נאָך געלעגן אין די וויקעלעך. אפילו דעמאָלט האָט ער זיך, ווי מינ-קאָוו ווייזט אונז אָן, געשפּילט מיט אַליטעראַציעס, מיט „שינען“ און „סאַמעכן“. ווען ס'קומט צו דער וואונדערלעכער אידישער מעמואַריסטקע גליקל האַמעל, שטודירט מינקאָוו זי אויך פון שטאַנדפונקט פון אַ לעבעדיקער לי-טעראַטור. ער ווייזט אָן אויף דער אינסטינקטיווער דערציילערין און אויף דעם לירישן שטראָם פון איר נאַראַטיווער קראַפט.

ער צעטיילט איר צוגאַנג צו באַוואוסטזיניקער שילדערונג פון אידישן לעבן, אויף ריינעם מוסר'עלעמענט און אויף דעם תפילה'דיקן עלעמענט פון דער תחינה, וואָס האָט צו יענער צייט אַנגעהויבן צו פורעמען אונזער מאַמע-לשון, בעת דאָס טאַטע'לשון האָט נאָך געשפּילט אַ ברוגז מיט אידיש.

אַז אידיש איז נישט בלויז אַ שפּראַך, נאָר אַ שטיק ציוויליזאַציע, ווייזט אונז מינקאָוו, אויפן גרונט פון די גליקל האַמעל מעמוואַרן. נישט געקוקט דערויף וואָס די זכרונות האָבן ליטעראַרישע קוואַליטעטן, איז די זכרונות-שרייבערין נישט געווען פּאַרטאָן אין איר ביאַגראַפיע, נאָר אין שילדערן כלל-לעבן; זי איז געווען גענוג תחינה-מעסיק נישט צו לאָזן זיך וואוילגיין מיט שרייבערישע מאַניערן. זאָגט אונז טאַקע מינקאָוו זייער ריכטיק אַז „אירע זכרונות זיינען פאַר אונז אַ סך וויכטיקער, ווי די ווערק פון לומדים אַדער פּראַפעסיאָנעלע שרייבער“.

דער עיקר איז, וואָס אין ביידע ווערק זעט מען נישט אין מינקאָוו קיין סימן פון אַפּאָלאָגעטיק. פאַרקערט, ער שפּאַצירט מיט רחבות'דיקע טריט און גיט דעם איינדרוק פון ליטעראַרישער נגידות, און ער שאַפט דעם איינדרוק אויך ביי אונז, מיטן כוח פון זיין ליטעראַריש-טערמינאָלאָגישן צוגאַנג, אַז מיר שטייען נישט אַפּ פון די פעלקער.

מינקאוו האָט די „אידיש־פּראָפּעסור“ זיינע אויסגעקעמפט, אויסגעראַנגלט און געוואונען דעם קאַמף פאַר זיך. פאַראַן טראַגישע עקשנות און אַ סך עטיק אין דעם עסטעטישן דערהויבן פון זיינע פאַרשעמטע און קבורת־חמור־באַ־גראַבענע פּיאַנערן פון אידישן ליד. ער בויט אַ פּאַלאַץ, וואו ס'זאָל דעם מאַ־דערנעם אידישן שרייבער נישט זיין ענג, און ער פאַרווערדיקט און פאַרווער־טיקט זיין ליטעראַטור געשיכטע.

און מינקאוו טוט זיין אַרבעט מיט אַ זעלטענער התמדה און מיט אַ שטיל־קייט, וואָס פאַרמאָגט אין זיך דעם ציטער פון מוזיק. ער בויט אויף מיט גרויס־פאַרשטענדיקייט אַ וויסנטשאַפּטלעכן טעמפל פאַר אונזער ליטעראַטור, כדי ער זאָל קענען אַריינקומען, אַנלענען דעם קאַפּ, דורכשפּאַצירן זיך אין גאַרטן פון דער ליטעראַטור און שרייבן זיינע דורכגעשוויגענע לידער :

די בלויע קאַרנבלימלעך, די גאַלדנדיקע פּוטערקעפלעך,
אַנטפלעקן זיך, און אַט באַהאַלטן זיי זיך ווידער.
און דאָ און דאָרטן וויגט אַ פּלאַטערל זיך אויפן שפיץ פון זאַנג
און ס'וויגט זיך אַלץ אין מילדן רויש פון בליענדיקע לידער.
דער הימל־קלאַר. עס רוען דאָרט לויטערע מנורות, לוחות,
אַ זילבער־בויס, אַ סטאַדע בלויע שעפּטעלעך, אַן ערשט־
געבוירן לאַם.

און ווייט, גאַר ווייט ביים הימל־ראַנד — אַ דינע שורה
ביימער קרוינען

אין אַ נאַלדיק־בלויען פּלאַם.

איציק מאנגער

די געזאמלטע לידער פון איציק מאנגער, וואס דער פאָעט אַליין האָט אָפֿ-געקליבן פון אַלע זיינע לידער־זאַמלונגען ווי אַן אייגענע אַנטאַלאָגיע, האָט ער אָנגערופֿן — „ליד און באַלאַדע“. די באַזונדערע זאַמלונגען האָבן געהאַט אויסערלישע געמען, ווי „שטערן אויפֿן דאַך“, „לאַמטערן אין ווינט“, „וואַלקנס איבערן דאַך“. אָבער דעם פּאָעט איז געגאַנגען אין כאַראַק־טעריזירן דעם תּמצית פון זיין פּאָעטישער שפּע און ער האָט געוואַלט אָנ־ווייזן אויף דער פּשטות פון זיין שפּעפּערישקייט. ליד איז אַנדערש ווי — לי־דער, ס'ווערט אונטערגעשטראַכן מיט דעם לשון יחיד די געזאַנגיקייט פון די ווערטער; און באַלאַדע איז אוודאי אַ פּשוט געזאַנג, מיט אַ צענטראַלער טעמע, וואָס האָט אין די אַלטע צייטן תּמיד געהאַט צו טאָן מיט נגינה און אפילו מיט טאַנץ.

אָבער נישט געקוקט אויף דעם פּאָעט'ס אייגענעם צוגאַנג צו זיינע לידער, כּימיין די אַנווייזונג אָז ער האָט געזוכט געזאַנג און פּשטות, איז דער שליסל צו זיינע אַלע לידער נישט אַזאַ פּשוט'ער. מאַנגער האָט דעם ליענער אין סאַמע אָנהויב פון זיין דערשיינען געגעבן אַ סך האַרטע און דער עיקר פרעמדע ניס צו קיינען, דאָס פּאַלק האָט אים אָבער פּרי געשאַנקען די האַרציקסטע אָנער־קענונג, פּאַראַויסלויפּנדיק דעם וואַקס פון פּאָעט מיט שיינע עטלעכע יאָר. מאַנגער האָט זיך נישט באַדאַרפט אַנטוויקלען, ווייל ער איז גלייך געקומען אַ ראַפּינירטער און אַנטוויקלטער פּאָעט. ער האָט זיך בלויז באַדאַרפט אַפּוויקלען, ער האָט באַדאַרפט פּטור ווערן פון אַ סך שאַלעכצער, וואָס האָבן אַרומגע־וויקלט זיין ליד און געשטערט די פּשטות. ער איז געקומען מיט אַ פרעמדער, און כּוואַלט געזאַנג פּריקרער ראַמאַנטיק, וואָס האָט געוואַרגן זיין אידיש ליד און עס נישט געלאָזט זינגען מיט אַ אידיש קול. אָבער ס'האַט זיך פּאַרט עפּעס דורכגעזונגען און נישט נאָר מבינים, נאָר דאָס פּאַלק אַליין האָט גלייך דער־זען און דערהערט, אַז דער יונגער פּאָעט האָט צו פּאַרקויפֿן אייגענע סחורה, וואָס ס'לוינט זיך דערויף צו וואַרטן. דער אַפּקלייב פון מאַנגער'ס לידער איז כּמעט ווי אַ פּאָעטישע ביאָגראַפּיע, אָבער ס'וואַלט געווען ביז גאָר אינטערע־סאַנט צו האָבן פּאַר זיך אַן אמת'ע ביאָגראַפּיע פון פּאָעט, כדי צו וויסן פּאַר־וואָס איז דער שפּעטערדיק־אויסגעקלאַרטער אידישער פּאָעט געקומען מיט

אַזאַ באַלאַדישער באַלאַדנאָקייט; און פאַרוואָס זיין ליד האָט געטראָגן אויף זיך
אַזאַ פאַרבליומטע ראַמאַנטישקייט פון דייטשע יאַרהונדערטער.

מאַנגער איז דער באַליבטסטער אידישער דיכטער און דאָס איז נישט
קיין איבערטרײַבונג, ווייל אויב ס'זײַנען פאַראַן נאָך אידישע פּאָעטן וואָס
קריגן גרויס ליבשאַפט ביים אידישן לײַענער, איז די ליבשאַפט נישט אינגאַנצן
קיין גינגאַלדענע, ווייל זי איז געמישט מיט אַזעלכע זאַכן ווי אַכטונג, שעצונג
און קריטיק, דאָס זײַנען אַלץ אַזעלכע זאַכן, וואָס קילן אַביסל אָפּ די ליבשאַפט.
מיט קריטיק מײַן איך דעם קריטיקער וואָס שטייט צווישן דעם דיכטערס ליד
און דעם לײַענערס הנאה, און אײדער דער לײַענער מאַכט אַ ברכה אויף
דעם ליד, שטייט דער קריטיקער ביים לײַענערס רעכטער האַנט און עצהט
אים, אָפּטמאַל צווינגט ער אים הנאה צו האָבן.

אַז ס'קומט צו מאַנגערס ליד איז די ליבשאַפט וואָס דער לײַענער שענקט
אים בפּירוש „וואַרע“ און געשוואוירענע ליבע, ווייל דער לײַענער איז נישט
מחויב צו אַכטן און אַכפּערן דעם פּאָעט, ער וואַרט אויך נישט אויף די אויס-
טייטשונגען פון קריטיקער און אויף זײַן עצה צו מאַכן אַ ברכה. ער האָט
קודם כל הנאה און ער באַפעלט דער קריטיק אויך הנאה צו האָבן. אין פּאַל
פון מאַנגערן איז דאָס אײ געקומען פאַר דער קריטישער הון, מיט אַנדערע
גרויסע דיכטערס מוז קומען די קריטישע הון פריער און לײַגן אַ סך אײער,
ביז ס'בױט זיך אויף דעם דיכטערס רעפּוטאַציע, מיט מאַנגערן איז געקומען
זײַן ליד און דער לײַענער האָט מיט דעם דיכטערס לידער אַליין, אַן שום
דרױסנדיקער הילף, אויפגעבױט זײַן אײגענעם דיכטער מיט אַזאַ ליבשאַפט,
אַז דער קריטיקער איז שפּעטער געקומען און געזאַגט אַמן — אַ ברייה האָט
ער געהאַט. דער לײַענער איז געשטאַנען שטאַל און אײזן פאַר זײַן פּאָעט, נאָך
אײדער קריטיקערס זײַנען אונטערגעקומען. ס'פּאַלק האָט נישט געוואַרט אויף
קיין הכשר, אַקוראַט ווי ס'וואַרט נישט דעם פּאַלקס מױל אויף מבינות און
דערלױבעניש צו זינגען אַ גוט פּאַלקס-ליד. ווייל פונקט ווי ס'פּאַלקס ליד איז
אײגענער פּאַלקס-האַניק, עפּעס אַזױנס וואָס קומט אַרויס פון פּאַלקישן אינגע-
ווייד, אַזױ איז מאַנגער פּאַלקס אײגנטום, וואָס האָט נישט באַדאַרפט אַרײַן-
זינגען אין פּאַלק, נאָר וואָס האָט פון פּאַלק אַרויסגעזונגען.

זאָג איך נישט אַז דאָס איז דער אײנציקער פּראָצעס און אויך נישט דער
סאַמע העכסטער פּראָצעס וואָס שאַפט פּאָעזיע און פּאָעטן, אָבער דאָס איז אַב-
סאַלוט דער אײנציקער פּראָצעס, וואָס שאַפט ביים פּאַלק אַן אומגעקײנצלטע
ליבשאַפט צו זײַן פּאָעט.

און זאָל מען מיך נישט שלעכט פאַרשטיין, אַז מאַנגער איז אַ פּאַלקס-
פּאָעט. ער איז גיכער דעם פּאַלקס פּאָעט, וואָס איז נישט געבליבן צוגעשמידט

צו די ערשטע שטאפלען פון פאלקס שאפונגען, נאָר ער איז אַ געוואָגטער שטאפלער, וואָס האָט געמאַכט די שענסטע און עלעגאַנטסטע קונצן קלעטערנ-דיק העכער און העכער מיט דעם ליד פון פאלק. ער האָט זיך גלייך איינגע-קויפט אין ליבשאַפט ביים לייענער און ער האָט געוואונען זיין צוטרוי, ווייל ער האָט אים אַרויסגעפירט פון געביט פון מבינות און קנייטשן דעם שטערן און אים אַריינגעפירט אין לאַנד פון הומאַר און געזאַנג.

מאַנגער האָט געבראַכט געלעכטער אין זיין געזאַנג. ער האָט געפונען די פעדעם וואָס האַלטן צוזאַמען הומאַר מיט וואָרט אין ליד, און דאָס האָט ביי אים קיינמאָל נישט פאַרלאָשן די מוזיקאַלישקייט פון זיין זינגען. ער האָט זיך גע-שפילט מיט אַ סך געוואָגטקייטן און געוואוסט אַז אים וועט מען מוחל זיין, ווייל ער וועט דאָס אַלץ אַריינאידלען אין ליד.

אים איז געלונגען צו קריגן פאַר זיין ליד יענע שעה פון רחמים, ווען אַ סך מענטשן פון פאַרשידענע געשמאַקן קענען זיך אַוועקשטעלן און פרעפ-לען צוזאַמען, אפילו ווען זיי זאָלן זיך שפעטער צעגיין ווי פרעמדע. ער איז דער אויסגלייכער, ער איז אַ ליריש שטיבל, וואו אַלערליי מענטשן קענען זיך אַריינכאַפן אַפּזאַגן אַ לירישן אומצערעמאַניעלן קדיש, און נאָך פאַרענדיקן מיט אַ פייף און מיט קאַטאַוועס אויף דעם גאַנצן איינשטעל, וואָס צווינגט צו הייליקן דעם נאַמען פון באַשעפער, וואָס האָט אויך באַשאַפן דעם טויט.

ניט לאַנג צוריק איז דערשינען מאַנגערס בוך לידער — „דער שניי-דער-געזעלן נטע מאַנגער זינגט“. איך האָב שוין דעמאָלט „געכאַפט“, אַז מאַנגער געפינט זיך אויפן שוועל פון פופציק און כ'האַב זיך גענומען שטעלן צווישן אים און זיין לייענער, צווישן מאַנגערן און זיין ליד. כ'האַב גע-געבן מאַנגערן „דירעקטיוון“ פאַר אַ חשבון-הנפש. כ'האַב זיך דעמאָלט ניט געכאַפט, אַז חשבון-הנפש איז דעם רייפן דיכטערס אייגענע דאגה, און וואָס בין איך „משה מחויב“ אונטערצואיילן יענעם חשבון-הנפש? אַ צוגעשטעלטער חשבון הנפש איז געוויינלעך אַ קאַלטע רעכענונג, וואָס ווייזט דעם שטעל און מעק, טרעף און פעל, און וואָס צווינגט נאָך דעם מיט-גוואָלט-באַחשבונטן-דיכטער זיך אונטערצושרייבן אויף דעם ריכטיקן אָרט, נאָך דעם קאַלטן ווערדיקט.

אַזעלכע דיכטערס ווי מאַנגער דאַרפן פרייוויליק מאַכן זייער אייגענעם חשבון הנפש. זיי דאַרפן געטריבן ווערן דורך אַן אינערלעכן דראַנג. אָבער פאַר אונז די הנאה-האַבערס בלייבט איבער הנאה צו האָבן פון דעם וואָס דער דיכטער פאַרמאַגט, פון די רייכטימערס וואָס ער האָט אונז געגעבן, פון דעם האַב-און-גוטס וואָס ער האָט אַפּגעשפּאַרט. צודרינגלעכע טענות צו אַזעלכע פּאַעטן ווי מאַנגער זיינען גאַנץ אַפט אַרויסגעוואָרפן, ווייל זיי פאַלן אויף דעם שטאַרק-

באשיצטן פאָעט, ווי אַן אומפריינטלעכער רעגן, וואָס פאַרנעצט אים אַפילו נישט. ער איז גלייך געקומען צו דער אידישער פּאָעזיע מיט אַן אייגענעם רעגנשירם.

מ'קען זאָגן, אַז איציק מאַנגער איז אין זיין ליד געגאַנגען אויף די שפורן פון דער עוואָלוציע פון אידישן לשון גופאָ. מאַנגער האָט זיך דערגראָבן צו זיין אידיש ליד דורך שווערע און פאַרטונקלטע וועגן. די מייסטע אידישע פּאָעטן האָבן געבראַכט זייער אידיש פון חדר און בית מדרש, אָדער זיי האָבן גלייך גענומען אויף זיך דעם עול פון אַ אידיש-אידישקייט, אָבער מאַנגער איז געקומען צו אידיש אָן אַלטע וואַרצלען און אָן אַלט-טראַדיציאָנעלער גע-טריישאַפט. מאַנגער איז אַזוי פרום איבערגעגעבן צום אידישן פּאָלקס-ליד און צום אידישן טעאַטער-ליד, אַז זיין אַפיקורסות לגבי דעם אַלטן און מיט תורה אָנגעלאַגלטן אידישן לשון שטייט אים נישט אין וועג. ער קען זייער לייכט טעאַטראַליזירן דאָס גאַנצע חומש'ל, וואָס איז אַפילו לגבי טייטש-חומש אַ זינד, אָבער דערפאַר איז עס פרומער אידישער טעאַטער-טעקסט פון די מכירת יוסף שפּילן.

מאַנגער האָט מיט זיין ליד דעם אידישן ליינער געבראַכט אַ געוויסע באַפרייאַונג, ווייל ער איז געקומען אַ ניט-באַהויקערטער, סיי אין דעם שענסטן און סיי אין צו-פרייען זין פון וואָרט. זיין אידיש ליד איז געקומען אַן קדושה און אָן דעם באַוואוסטזיין, אַז ער זינדיקט קעגן דער קדושה פון אַן אינ-אידישקייט-איינגעטונקט-לשון. זיין טראַדיציע פון אידישן לשון האָט אין אַפיקורסות געזען שפּילעוודיקייט. דאָס פּאָלק האָט אין מאַנגערן אַפלאַדירט דעם דיכטער פון אידישן ליד, וואָס איז נישט שולדיק געווען קיין חובות דער פאַרגאַנגענהייט, אַפילו נישט דער מאַמעס צאינה וראינה, וואָס איז נאָר-וואָס אַרויסגעוואַקסן פון פּאָלק און האָט פריי געזונגען.

אָבער איידער מאַנגער איז דערגאַנגען דערצו איז ער געקומען דורך ראַמאַנטישע מאַנאַכן און קרייצן, וואָס זיינען געווען אַ ווילד-וואַקס אויף זיין אומפאַרוואַרצלט ליד. די פרעמדע טראַדיציע אין זיין ליד האָט געשטאַכן ווי דערנער, אָבער דאָס פּאָלק האָט פאַרט געזען, אַז ס'וואַקסט אַ אידישע כלי אפילו אין אַזעלכע פרעמדלעכע שורות —

כיבין דער אָונט אויפן קרייץ — לעסטער !

ניט קני פאַר מיר, דו מענטש פון וועג.

דו האַסט גענוג פאַר וואָס צו קניען

אין דיינע נעכט, אין דיינע טעג.

שפּילט דאָס בלוט פון זונפאַרגאַנג

אויף מיינע ווייט-געקרייצטע הענט.

האָסט דערקענט דעם זונפאַרגאַנג.
האָסט מיין נאָמען אויך דערקענט.

לעסטער, מענטש פון וועגן, לעסטער
מיין צלם אין זיין לעצטער שעה.
ס'איז דיין לעסטערונג אַ צייכן,
אַז ער איז דאָ, אַז איך בין דאָ.

מ'דאַרף זאָגן, אַז דאָס פּאַלק וואָס איז צוגעפּאַלן צו מאַנגער'ס ליד האָט
געמוזט פּאַרמאַגן גאַנץ גוט אַנטוויקלטע מבינות, אויב עס האָט דורך אַזעלכע
שורות דערשפּירט דעם אַנקום פון אידישן פּאַעט מיט אַ נאָמען. דער עיקר
וועמען האָט עס געקענט איינפּאַלן, אַז דער פּאַעט וואָס איז שפּעטער געקומען
מיט אַ חנ'עוודיקער הפּקר'דיקייט און ניט-צוגעבונדננקייט צו אידישער טראַג-
דיציע, וועט ווען עס איז פּטור ווערן פון דער קריסטלעכער טראַדיציע, וואָס
האָט אַרומגעדאַרנט זיין ליד, ווי אין זיין „עקדת יצחק“ פון זיין ערשטער ליד-
דער-זאַמלונג — „שטערן אויפן דאָך“.

וואָס זעסטו איצטער, מיין קינד אין קרבן ?
איך זע: איבערן ליכטיקן הימל-בלאָ
ציט אויס די פּליגל אַ שווערע טיפע שעה
און אויף אַ צלם הענגט אַ מענטש געשטאַרבן.
וואָס שטייטו, פּאַטער, אַזוי בלייך און שטום,
און ס'גליטשט דיין מעסער זיך אַראָפּ צו דרערד ?
דיין שיינער טויט איז אַ אַנדערן באַשערט,
טו אַ דיין טרויער, מיין קינד, און קום.

אין דעם סאַנעט וואָס איך פּאַרענדיק נישט, זאָגט יצחק צום טאַטן אברהם,
אז דער וואָס האָט זיין קרבן צוגענומען דאַרף זיין אויסטערליש שייך. דער
פּאַטער אברהם פון אונזערע אַבות, אַדער אפילו פון מאַנגער'ס שפּעטערדיקע
אַבות פון זיין טעאָטער טייטש-חומש זאָגט, אַז יענער „גליקלעכער“ אויפן
צלם דאַרף ערשט קומען.

ווער האָט זיך עס דעמאָלט געקענט ריכטן, אַז פון דעם יונגן און גאַנץ
אַנטוויקלטן דיכטער, ווי ס'זאָגן עדות אַזעלכע שורות — „טו אַן דיין טרויער
מיין קינד, און קום“, אַדער — „ציט אויס די פּליגל אַ שווערע טיפע שעה“,
וועט אָפּגעוויקלט ווערן די מאַנאַכישע, באַלאַדיש-געצלמ'טע און אַנגעבאַרגטע
פּרעמדקייט, און דער דיכטער וועט דערגיין צו זיין שפּעטערדיקן עקידת
יצחק פון זיין טעאָטראַליזירט חומש'ל וואָס איז מיך פּרעמד און נישט צום

האַרצן, אַבער וואָס איז דעם דיכטער'ס אייגנאַרטיקער וועג אין דער אידישער פּאָעזיע —

אברהם טראַגט אויף זיינע הענט
 זיין בן־זקונים אַרויס,
 אַ פרומער בלאַער שטערן בליצט
 איבער דעם אַלטן הויז.
 „היידאָ אליעזר!“ דאָס בייטשאל קנאַלט
 און אַט זילבערט זיך דער שליאַך.
 (טרויעריק און שייך, זאָגט דער פּאָעט
 זענען די וועגן פון תנ"ך).
 די גראַע ווערבעס פּאָזע וועג
 אַנטלויפן אויף צוריק,
 אַ קוק טון, צי די מאַמע וויינט
 איבער דער פּוסטער וויג.

דאָס פּאַלק האָט דערשפּירט, אַז פון דער אַנגעקויטיקטער פרעמדקייט רייסט
 זיך אַ פּאָעט צום יונגן מקור פון אידיש לשון, צו זיין פרייד און צו זיין בינע-
 לעמפלדיקן רייך. שוין אין דער ערשטער זאַמלונג פון מאַנגער'ס לידער זיינען
 פאַראַן די פּלענער פאַר זיין שפּעטערדיקן שאַפּן — אין אַזעלכע לידער ווי
 „גאַלדפּאַדעניאַדע“ און „זבאַרוזשעריאַנע“. אַבער אין די לידער איז בלויז דאָ
 די בלוישריפט פאַר זיין שפּעטערדיקער „אַפּוויקלונג“ פון די באַלאַדעס פון
 דעם „אַלטן גלח, קראַנקער מאַרי און שוואַרצן תהילימל“, הגם אין דער
 ערשטער זאַמלונג זיינען אויך דאָ אַזעלכע ליכטיקע שורות ווי —

אַ שטומער וואַסער־טרעגער טראַגט
 אַן עמער וואַסער מיד און שווער,
 אין וואַסער ציטערט די לבנה —
 אַ גרוס פון גאַט, אַ ווייסע טרער,
 פון צלם גייט דער גען אַראָפּ:
 באַפּריי מיך, גרויסער מענטש פון וועג,
 די טויזנט וואונדן אויף מיין גוף,
 די דערנער־קרין איז מיין פאַרמעג.
 לייקן איך דעם צלם אָפּ,
 טו אויס דעם אַרעאַל פון לייד,
 דערקען דעם שטויב, דערקען דעם מענטש —
 די בריק צו גאַט, די בריק צו פרייד.

אָט דער חסידישער שמועס וועגן מענטשלעכער חדוה, אַנטקעגן דעם דערנער-קרוין, איז דער דורכרייס, אָדער דער דורכלויטער וואָס האָט אָנגעוויזן, אַז דעם געראַנגל מיט פרעמדקייט האָלט ביים געווינען אַן אייגנאַר-טיקער אידישער פּאָעט. אַפילו זיינע באַלאַדעס האָבן שפּעטער געקראָגן איי-דישן אינהאַלט, ווי „די באַלאַדע פון דעם איד, וואָס איז געפאַרן אויפן יאַריד“, אָדער „די כעלמער באַלאַדע“, צי „די באַלאַדע פון דעם פּאָדעלאַיער רב“, אָדער גאַר די באַלאַדע פֿון „הערשעלע אַסטראָפּאָליער“.

זיין אייגענעם אַרופּשטייג האָט מאַנגער דערגרייכט מיט זיינע חומש-לידער, וואָס האָבן שטאַרק אויסגענומען ביי אַ סך לייענערס, שוין אפילו מיט דער פּאָלקישער אַפיקורסות (אָדער אפשר טאַקע אַ דאַנק דער פּאָלקישער „ביבל קריטיק“) פון הגרין, ווען זי באַוויינט ישמעאליקן —

וויין נישט, ישמעאליקל טאַטע,

אַזוי איז אונז שוין באַשערט,

אַט אַזוי פירן זיך די אַבות

מיט די לאַנגע פרומע בערד.

די העכסטע אַנטוויקלונג אין מאַנגער'ס פּאָעטישער קאַריערע איז זיין דיכטערישע אידענטיפיצירונג מיט וועלוול זבאַרזשער און מיט זיין ליבע-בריוונשטעלער צו מלכה'לע דער שיינער. דאָ איז פאַראַן דער גאַנצער מאַנגער, דער מאַדערנער זינגער פון דעם אידישן פּאָלקס-ליד.

ס'איז אפשר אמת, מלכה'לע,

און אפשר גאַר אַ טרוים —

דעם דאָזיקן בריוו דיקטירט מיר

דער אַלטער קאַרשנבוים.

באַנאַכט דורכן אַפענעם פענסטער

רוישט ער צו מיר אַריין

און ס'ציטערט איבערן שרייב-פּאַפּיר

אַ פּאַסמע לבנה-שיין.

אָדער אין זיין שפּעטערדיקן איבערזינג פון די פּאָלקס-מאַטיוון, אין

אַזאַ פּאָפּולער געוואָרן ליד —

אויפן וועג שטייט אַ בוים

שטייט ער איינגעבויגן,

אַלע פייגל פונעם בוים

זענען זיך צעפלויגן.

דריי קיין מזרח, דריי קיין מערב,

און דער רעשט קיין דרום,

און דעם בוים געלאזט אליין,
 הפקר פארן שטורעם.
 זאג איד צו דער מאמע: הער,
 זאלסט מיר נאך נישט שטערן,
 וועל איד, מאמע, איינס און צוויי
 באַלד אַ פויגל ווערן.

**אָבער דער מאַמעס ליבע קען אַמאָל באַשווערן דעם פויגל-פלי, מיט אירע
 אַרױפגעצױאונגענע קאַלאַשן און מיט דעם שאַליקל —**

כִּהױב די פּױגל. ס׳איז מיר שױער
 צו פּױל, צו פּױל זאָכן,
 האָט די מאַמע אָנגעטאָן,
 דעם פּױגעלע דעם שױאַכן.
 קוק איד טרויעריק מיר אַרױן
 אין דער מאַמע׳ס אױגן:
 ס׳האַט איר ליבשאַפט נישט געלאַזט,
 ווערן מיר אַ פּױגל.

**אין דער נייסטער זאמלונג זיינען פאראן קורצע לידער און עטלעכע סאָ-
 נעטן וואָס זיינען אַן אָנזאָג אױף אַ נאָך־געלייטערטערן מאַנגער, אַן אַרױסגעליי-
 טערטער און אָפּגעױיקלטער אפילו פון זיין אייגענעם גאָלדיקן פּאַלקס־ליד. —**

די אַלטע שרה בת טובים
 בענשט דעם זונפאַרגאַנג,
 ווי אַמאָל די הייליקע שבת ליכט
 און שעפטשעט שטיל און לאַנג.
 די אַלטע בראַש פון פאַרצײטנס,
 אױף איר סאַמעטן קלייד,
 איז דאָס אײנציקע שטיק זילבער
 אין אַ וועלט וואָס פאַרגײט.

**אין דער פאראיינענדיקער וועלט בעט זיך מאנגער ביים בראצלאָווער ער
 זאָל דערציילן די מעשה פון זיבעטן בעטלער.**

זיבעטער בעטלער, דו דרימלסט, דו שוויגסט,
 און די וואַלקנס ווערן שווערער —
 מיר וואָרטן, דערצייל, טאָמער ווערט צו שפעט,
 ווער וועלן זיין די הערער ?

**אַט דער טרױער־אַקאַרד איז ניט בלױז דער טרױער־צױנג פון מאַנגער׳ס
 פאַרפּרײלעכטן פּאַלקס־טאָן, נאָר אַן אײגענער, אַ מעמקױם־דיקער, אַ טרױער**

וואָס צווינגט די גרויסע גאַליציאַנער רביים מורד זיין. וויל איך פאַרענ-
דיקן מיט מאַנגער'ס אַ פּרעכטיקן סאַנעט, וואָס איז פאַר מיר אַן אַדערויף
אויף אַ נייעם מאַנגער; אין דעם סאַנעט זיינען אויך דאָ מאַדאַנעס, אַבער זיי
זיצן אין אַ טרויעריקער און שיינער אידישער וועלט.

טיעכטאָ

זומער־נאַכמיטאָג, די זיצערקעס אין מאַרק
דרימלען איבער פולע קוישן עפל, פלוימען, באַרן.
אידישע מאַדאַנאַ'ס געלייטערטע אין צערן,
וויסע וואַלקנס דרימלען אויפן קאַפּ פון קלויסטער־באַרג.
די זון וואַרפט גאַלדענע קוקורחע־זערנעס פאַר
די קוואַטשקעס וואָס לערנען זייערע הינדלעך חיונה שאַרן —
איבער די פולע קוישן עפל, פלוימען, באַרן,
זשומען גרויסע בלאַע פליגן אין מיט־זומערדיקן זשאַר.
די זיצערקעס אין מאַרק דרימלען, וויגן זיך אַהער, אַהין.
אונטער צוגעמאַכטע אויגן זעען זיי די ווייטע זין,
וואָס שרייבן בריוו און שיקן דאָלאַרס פון דער פרעמד, —
קליינע ווייסע וואַלקנס דרימלען אויפן קאַפּ פון קלויסטער־באַרג
די מידיקייט גייט אַן אַפּגעלאַזטע שפּאַצירן איבערן מאַרק,
באַרועס און צעשפּילעט דאָס גאַלד־געשטיקטע העמד.

רחל ה. קארן איז אן אינטערעסאנטע דערציילערין און אירע ערשטע ליי-
 דער האָט געשפונען די זיכערע האַנט פון אַ פּראָזע-קינסטלערין. אירע
 לידער האָבן זיך געלאָזט איבערדערציילן און מ'האָט אפילו נישט באַדאַרפט
 אַנקומען צו די אַריגינאַלן. אויב מ'האָט פאַרמאָגט אַ גוטן זכרון האָט מען גע-
 קענט איבערזאָגן דעם אינהאַלט פון אירע לידער — דערציילן ווי דער טאַטע
 האָט געשריבן אַ צוואַה, ווען ר'האָט דערזען פנים אל פנים דעם טויט; אי-
 בערזאָגן דאָס ליד וועגן דער אַכציק יאָריקער קינדער-אַפּנעמעריין; געבן דעם
 תּמציח, מיט אייגענע ווערטער, פון ליד וועגן דער שוואַנגערדיקער דינסט-
 מויד, וואָס קומט אַהיים און פאַרשעמטע טאַטע-מאַמע וואַרפן זי אַרויס. די
 פּריערדיקע לידער אירע האָבן כמעט אַלע פאַרמאָגט באַזונדערע צענטראַלע
 טעמעס, וואָס זיינען געווען דער זאַפט פון ליד, וואָס האָט געפלאַסן אין די
 שורות. די שפּעטערדיקע לידער וואָס רחל ה. קארן האָט געשריבן זיינען
 איינגטלעך וואַריאַנטן אויף איין טעמע, נאָר אַז מ'וויל זיי איבערדערציילן מוז
 מען שוין אַנקומען צו די אַריגינאַלן, מ'האָט מורא אַז מ'זאָל נישט פאַרגיסן
 קיין איין וואָרט, מ'ציטערט איבער זיי און ס'פאַלט קיינעם נישט איין צו פאַראַ-
 פּראַזירן, ווייל מ'ווייסט אַז מ'האָט דאָ צו טאָן מיט אַזאַ אינהאַלט, וואָס לאָזט
 זיך איבערדערציילן, בלויז מיט דעם לשון פון דעם פּאָעט'ס אַפּגעשפּאַרטער
 און צייטיקער טרויעריקייט.

אין דעם בוך „היים און היימלאַזיקייט“, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן
 דורך דעם „צענטראַל-פאַרבאַנד פון פּוילישע אידן אין אַרגענטינע“, גיט
 אונז די דיכטערין אַ געלעגנהייט צו לייענען אירע פּריערדיקע דערציילטע
 לידער און לידער-בילדער פון איר היים, צוזאַמען מיט די וואַריאַנטן אויף
 איר היימלאַזיקייט, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן צווישן 1939 און 1947. די
 פּריערדיקע לידער אין בוך געהערן צו די יאָרן צווישן 1928 און 1939. דאָס
 זיינען געווען יאָרן פון איינגעוואַרצלטיקייט, פון אייגענע ביימער, אייגענע
 הייזער, אייגענע סעדער, אייגענע טאַטע-מאַמע און אייגענע ברידער. נאָך
 1939, אין די יאָרן פון איר אויסגעוואַרצלטיקייט, האָט זי אַנגעוואוירן אַלץ וואָס
 איז איר געווען אייגן. אפילו די מאַמע, איר קינד און איר קליידל זיינען שוין
 מער נישט געווען איר אייגנס נאָר זיינען געוואָרן נאַציאָנאַלע סימבאָלן, אַ טייל

פון דעם גרויסן אידישן אומגליק, וואָס מ'קען אים גאַרנישט איבערדערציילן. רחל ה. קאַרן האָט זיך אין אירע לידער שוין מער נישט געקענט סומך זיין אויף דער גוטער דערציילערין, כדי איבערצוגעבן דאָס וואָס זיך נישט דערציילן און כדי צו פאַראייגענען דעם גורל וואָס איז אַלעמענס, האָט זי דער-פאַר אַפֿט געמוזט לאָזן דורכשווינגן דורך איר געמיט ווערטער און שורות גאַנצע, וואָס זיינען ווי די שוויג-הפסקות צווישן איוב'ס געוויין און די טרייסט-רייד פון זיינע גוטע פריינט.

אירע ערשטע לידער זיינען געווען ראַזעווע מיט זייער דאַרפישקייט. אירע בילדער און פאַרגלייכן זיינען געווען ערדישע. זי האָט געבראַכט צום אידישן ליד די לאַגיק פון איר דערציילערישער פראַסטקייט. אָבער פונדעסטוועגן האָבן זיך אַ סך פון אירע לידער געלייענט ווי דער זינגענדיקער עודף פון איר פראַזע. זי אַליין האָט אויסדערציילט אירע לידער מיט גוט לשון, קלוגע און צור-געטראַפֿענע ווערטער, און אויסדערציילענדיק האָט זי דאָס גאַנצע ליד אויס-געשעפֿט. איצט וועט מען דער דיכטערין דאַנקבאַר זיין פאַר דעם אופן ווי זי האָט פאַרגליווערט איר היים און די הייליקע אידישע פויערישקייט לדור דורות. מ'מעג אויך דער דיכטערין באַדאַנקען דערפאַר, וואָס זי איז געווען געטריי צו איר דעמאָלטיקער פאַרפלאַנצטער פרייד, וואָס איז אין איר געווען שטאַמיק. אויב זי האָט מקריב געווען שטיקער פון איר ליד, איז זי אַלעמאַל געבליבן געטריי צו זיך אַליין, בעת זי האָט זיך אַרומדערציילט מיט אַן אייגענער וועלט, וואָס בליט איצט אַזוי בית-הקברות'דיק אין דעם ערשטן טייל פון איר בוך לידער.

די ערלעכקייט איז געווען די שוועל, וואָס האָט זי דערפירט צו אַן אייגן געוויין און אַן אייגענער טרער, ווען זי האָט זיך געפונען אויף די וועגן, טיילנ-דיק דעם גורל פון אַ פאַליק.

איך ווייס שוין, אַז פון אַלע רייזעס צו דעם גליק

דאַרף מען זיך אומקערן צוריק צו ערשטער קינדערטרער,

ווי צו אַן אייגענער שוועל, דאַרט ערגעץ צווישן חורבות,

וואָס וואָרט נאָך אַלץ געטריי, ווען ס'וואָרט שוין קיינער מער.

די פיר שורות זיינען פון רחל ה. קאַרנ'ס ליד צו איר מאַמען, וואָס איז

אומגעקומען דורך די טמאים. ווען די דיכטערין וואָלט מער נישט אָנגעשריבן

ווי דאָס איינציקע ליד, וואָלט מען אַן איר נישט געטאַרט צוזאַמענשטעלן קיין

דיכטערישן מנין, בפרט ווען רחל ה. קאַרן האָט אין איר בוך אַ צענדליק

אָזעלכע לידער, וואָס ווייזן, אַז אירע צרות זיינען נישט געאַנגען לאיבוד, אַז

דער גורל האָט נישט געמאַכט קיין טעות, וואָס ער האָט אויך זי אויסגעקליבן

פאַר אַ קרבן.

ווען זי איז נאך אין אירע לידער געווען די דערציילערין, האָט זי זיך גע-
קענט פאַרגינען אַ פאַרביקע און אַגרעסיווע באַריידעוודיקייט, ווייל זי האָט כמעט
אַלעמאַל זיך פאַרלאָזט אויף דער צענטראַלער טעמע. זי האָט אַטאַקירט איר
טעמע מיט רייד און שיינע פאַרגלייכן.

ווען דאַוונט דען, מיטטיינס געזאַגט, דער דאַרפסטמאַן, ווי אַ איד?
עס גייען אויף דער פּאַשע פון האַלב־צעפּליקטע אַלטע סידור'לעך,
מחשבות, ווי די הונגעריקע קי,
און צעקייטן יעדעס אות אויף סיעטשקע.

די קלוגע בילדער האָבן פאַרמאַגט אין זיך די לאַגיק פון דער טעמע.

וויקלען איין רצועות מעכלס הענט, ווי לייצן,

שפּאַנען אים אין וואַגן פון אַן אַרבעטס־טאַג אַ שווערן.

אַט די אַנדערע צוויי שורות פון זעלביקן ליד זיינען אויך די סוגעס-
טירטע בילדער פון דעם וואָס די דיכטערין האָט אונז געוואַלט דערציילן. אין
אירע שפּעטערדיקע לידער האָט זי שוין מורא פאַר איבעריקע רייד און זי
צייטערט פאַר קלוגע בילדער. זי האָט מורא אַז זי וועט צו בולט און צו קלאַר
דערציילן דאָס, וואָס לאָזט זיך בשום אופן נישט דערציילן. זי האַלט צוזאַמען
די שורות, כדי זיי זאָלן אין איר נישט ווידערשפּעניקן און נישט קריגן קיין
באַזונדערע דערציילעוודיקע עקזיסטענץ, נאָר זיי זאָלן ווערן דער עסענץ פון
דער אַמאָליקער פרייד אירער, וואָס איז איצט פאַרוויינט געוואָרן. פאַראַן אין
אירע שורות אַ סך פון איר אַמאָליקער שאַפּונג־פרייד, וואָס איז איצט איבער-
געצויגן געוואָרן מיט אַ זיכערן איי. קענסט זיך דורכפאַרן דערויף און וויסן
אַז אונטער דעם קוואַלט נאָך אַ יוגנט, וואָס איז אַבער איצט אינגאַנצן פאַר-
ווינטערט און פאַרפּוירן.

אין אירע לעצטע לידער איז רחל ה. קארן דורכאויס די דיכטערין. מערק-
ווירדיק, ווי די טאַלאַנטירטע דערציילערין האָט זיך אינגאַנצן געלאָזט באַ-
צווינגען, ווי זי האָט אָפּגעטראָטן דעם וועג דער דיכטערין און ווי זי איז אויס-
געוואַקסן; ווי איר פיינער טאַלאַנט איז אויף קיין איין טריט נישט אָפּגעשטאַנען
פון די אַלע צרות וואָס זי האָט אַריינגעכאַפט. דאָס וואָרט לייטערונג איז אָפט
מאַל מער נישט ווי אַ פּראָזע, אַבער אירע לידער, וואָס זי האָט געשריבן אין
די פּעריאָדע יאָרן, זיינען אַ פאַרצייכענונג פון אַ לייטערונג. ס'איז די מאַפע
פון אַ נשמה, וואָס האָט אָפּגעצייטערט אַלע ראַנגלענישן. די אַלע לידער זיינען
איין דאָקומענט פון דערהויבונג און אַז מ'לייענט זיי איז מען זיכער, אַז די
לידער האָבן איבערגעלאָזט זייערע טיפע צייכנס אויף דער דיכטערין אַליין.
די לידער האָבן זיך געלייטערט דורך רייסן פאַסן פון רחל ה. קארן, דורך
אינגאַנצן זיך אין איר לייב און לעבן. נישט אַלע דיכטער זיינען ווערט

זייערע אייגענע לידער, וואָס זיינען אָפט נישט מער ווי מאַמענטן פון דערהויב-
בונג און אויסשטראַלונג. רחל קאַרניס לידער זיינען אַ פּראָדוקט פון אַ גלייכ-
מעסיקער אַנטוויקלונג. קיין איין ליד אירס איז נישט געוואָרן גרויס אויף
איר חשבון, נאָר זיי זיינען געוואַקסן מיט איר, זיינען טרויעריק געוואָרן צוזאַמען
מיט איר. זיי זיינען נישט קיין מאַמענטן, נאָר עטאַפּן.

אין אירע ערשטע לידער איז רחל ה. קאַרן געשטאַנען נאָענט צו דער
נאַטור, זי האָט געזען, געהערט, פאַרצייכנט, אָבער זי האָט אויך געהאַט אַ
לעבן וואָס איז געווען פּריוואַטער פון אירע לידער, וואָס איז פון אונז געבליבן
פאַרבאָרגן. אירע לידער זיינען געווען אירע שטיקער קענטשאַפט, צייכנס פון
איר פּרייד, אָבער נישט די פּרייד אַליין, וואָס האָט פון זיך אויסגעטיילט
אירע בילדער. אָבער אירע לעצטע געזאַנגען זיינען אינגאַנצן דאָס גייסטיקע
בילד פון דער דיכטעריין, אַן פאַרהוילענישן און פאַרבאָרגענישן. זיי זיינען
נישט קיין טיילן פון איר טרויער, נאָר איר טרויער אַליין; נישט די ווערטער-
רעפּרעזענטאַציע פון אַ צייטווייליק געמיט, נאָר פון אַ מעת-לעת'יק לעבן.
אירע אַמאָליקע לידער זיינען געווען אַ טייל פון איר יוגנטלעכקייט, נאָר די
לידער, וואָס רחל ה. קאַרן האָט געשריבן אין די פּערציקער יאָרן, זיינען דער
גאַנצער טרויער אירער און דערפאַר איר גאַנץ לעבן. דעריבער גייען זיי אין
זייער וואוקס און באַרג-אַרויף צוזאַמען מיט דעם וואוקס און באַרג-אַרויף
פון אַ פּיינער פּערזענלעכקייט. זיי זיינען נישט קיין עקספּורסיעס אין פּאַעזיע,
נאָר אַליין וואָס ס'איז איר געבליבן אין לעבן.

די אידישע ליטעראַטור וואָלט געווען אַרעמער, ווען מיר וואָלטן נישט
געהאַט אַ צאָל פון די פּיינע סקולפּטורעסקע בילדער, וואָס רחל ה. קאַרן האָט
געשאַפּן, פון אירע היימישע געשטאַלטן.

ווען ס'איז דער עלפטער לעפל צוגעקומען צו דער שיסל
און גראַד אין יענער צייט, ווען ס'בליט אין פעלד דאָס קאַרן,
האָט אַ ביזן קוק געגעבן דער טאַטע אויף דאָס ניי-געבוירענע.
אָדער, ווען די דינסטמויד קומט אַהיים פון דינען אין דער פּרעמד -
ס'האַבן שוועסטערלעך געגלעט די בלומען פון דער שאַל,
און די ברידערלעך מיט פּינגער באַטאַפּט דאָס נייע לעדער
פון די נייע שיד,.

נאָר דער מאַמע'ס שטרענגער בליק האָט אַליין באַקוקט
דעם שאַרף אויף איר,

ביז זי האָט דערזען זיך עפעס הייבן,
ווי אַ בערגל קרעטאָווינע אינס גאַרטן

רחל ה. קארן'ס לידער האָבן זיך אָפגעטיילט פון איר, אפילו נאָכדעם ווי זי האָט זיי באַשאַנקען מיט די צוגעטראָפנסטע און וואַרעמסטע אַדיעקטיוון.

ס'באַווייזט זיך פּלוצים אויף אַ שוועל אַ יונגע שיקסט, שטרעקט אויס אַנטקעגן טאָג איר נאָכטיש־אויסגעוואַרעמט לייב, און קוקט זיך אום, צי ס'קומט ניט אַן מיט זיינע גניאָדע פּערד דעם שכני'ס זון —

טוט אַן אויף אירע ווייכע אַקסלען האַרטע קאָראַמעסלעס
און גייט דעם ערשטן, פּרומען גאַנג צום ברונעם.

דאָס „נאָכטיש־אויסגעוואַרעמט לייב“, באַלאַנסירט דעם „פּרומען גאַנג“ צום ברונעם און גיט עס אַ ביבלישן הויך. אירע ערשטע לידער האָבן געוויזן אַן אומגעהייערע קענטשאַפט צו געבן אַ ליד דעם חן פון רעאַלע בילדער און קאָנקרעטע פאַרגלייכן, וואָס זיינען ביי איר קינמאַל נישט אַרויסגעקומען רויכיק און צעשוואומען. אָבער די שפּעטערדיקע לידער אירע, וואָס האָבן זיך געמוזט אויסוואַרצלען פון דער ערד, זיינען צוגעוואַרצלט געוואָרן צו איר אַליין און זיינען געוואָרן לירישער, טרויעריקער, דערהויבענער.

אַ ערד, אַז איד וועל מזון גיין פון דיר אין גלות,
וועט דורכלויפן אַ ריט דורך דיין און מיין אַ יעדן גליד
און ס'וועלן בלוטיקן צוגלייך, אַ ערד, מיין הייס געליבטע ערד,
דו און איד און מיין ליד.

דאָס ליד איז געשריבן געוואָרן אין פּשעמישל, אין יאָנאָר 1939, מיט איבער אַ האַלב יאָר פריער, איידער די פינסטערע נבואה איז מקוים געוואָרן. דאָס איז געווען דער טראַגישער איבערברוך אין רחל ה. קארן'ס דערציילעריש ליד. נאָכדעם האָט זי שוין נישט געהאַט וואָס צו דערציילן, ווייל די געשיכטע האָט איבערגענומען און גענומען דערציילן מיט אַזאַ אימפעט, אַז אַלץ וואָס איז איר געבליבן, איז צו פאַרצייענען דעם וואַנדער דורך אַ וועלט, וואָס האָט זיך אַליין אויפגעריסן ביז צו די געדערים. די אַמאָליקע שילדערנדיקע שרייב־פרייד פאַרשווינדט און אין 1941 זינגט שוין רחל ה. קארן:

מיין שאַטן,
ווי אַ שלייער
אויסגעוועבט פון דינסטן טרויער
נעמט שוין פון מיין געשטאַלט
די מאַס
און פאַרשוועסטערט מיך
מיט וואַרטנדיקער ערד,
מיט פייכטן גראַז —

די וואַרטנדיקע ערד איז שוין נישט קיין ערד פון פראַצע, נאָר אַ חרוב'ע
און די דיכטערין דערשפּירט, אַז פון איצט אָן און ווייטער, ווען אַלץ אַרום איז
פאַרוויסט, איז זי ערשט אָפהענגיק אין איר ליד.

און ס'זאָלן ווערן צו שטויב און ס'זאָל ווערן צו אַש
די אַרבעט, די מי פון אַלע מיינע יאָרן,
און כ'זאָל ווערן מיט יעדן ליד, ווי דו, מיין גאָט,
מיט יעדן נייעם פּרילינג, ניי געבוירן.

רחל קאָרן פאַרוואַרפט כמעט אינגאַנצן אירע פעטע לאַקאָליזמען און
איר שפּראַך ווערט אוניווערסאַלער אידיש; אירע שורות ווערן ענגער, צוזאַ-
מענגעפּרעסטער, זי זוכט גראַמען, כדי צו דיסציפּלינירן איר אַמאָליקן צו-
פּרייען, פּרייען פּערז, די קעגנוואַרט ווערט אַ דערמאָנענדיקע, אַ סימבאָלישע, זי
פאַרטרייסט זיך אַליין דעם טרויעריקן וואַנדער מיט אייביקע צייכנס. אַזש אין
אופאַ — טאַשקענט, שרייבט זי אַזעלכע שורות:

אַזוי בין איך אַליין געריטן שוין אַמאָל,
אויפן ראַנד פון קינדערישן שלאָף,
פּאָלגנדיק אַ ווייטן, אומבאַקאַנטן רוף,
צו די געלע בלעטער פון תנ"ך
און באַפּלאַנצט דעם מדבר מיט מיין אייגענעם גוף.

איר לשון ווערט רייכער, פאַרטיפּטער, אייגענער, אויסדרוקפולער,
ביז די שטילסטע טענער קריגן רעזאָנאַנץ. זי קריגט צו אַ תּפּילה'דיקן טאָן,
וואָס זי האָט קיינמאָל נישט געהאַט. אין דער ווייטער רוסלאַנד דערמאָנט זי זיך,
אַז איר מאַמע מוז איצט דאָווענען. און זי בעט:

אַ, ענטפּער איר, מיין האָר,
איר איינזאַמקייט, איר אַלטקייט, נישט פאַרשעם,
ענטפּער איר דורך גראַז, דורך בוים, דורך שטערן,
בעת ס'פירן אירע אויסגע'צער'טע ליפּן
די אותיות, ווי טונקעלע, שטילע שטעפּסן,
צום קוואַל פון אירע טרערן.

רחל ה. קאַרנ'ס לידער האָבן זיך אויפּגעהויבן פון דער דערציילערישער
פּלאַך און זיינען פאַרטיפּט געוואָרן, די זיכערקייט אין דעם קאַמפּאַס פון איר
ליד קומט פון דעם הייליקן גלויבן, אַז זי איז אַ פאַרצייכנערין פון דעם גרויסן
אומגליק, וואָס האָט געטראָפּן איר פּאַלק.

כ'בי דאָ — און הינטער מיר מיין ברענענדיקע וועלט —
מיט פּלאַקערדיקן דאָרן גייט דאָ אויף מיין וואַרט.

און וועט זיך נענען גאָט — איז מיט פאַרהוילטן פנים,
און באַרוועסט,

ווייל געהייליקט איז דער אָרט.

אין דער לעצטער אָפטיילונג „הימלאַזיקייט“ זיינען פאַראַן אינטימע ליי-
דער, ווי „צוויי צוואות“, דאָס פריער דערמאָנטע ליד „מיין מאַמע“ און צו „מיין
מאָן“, וואָס זיינען אַנטפלעקנדיק אין זייער אינטימיטעט :

עס האָט מיין פאָטער זיין צוואה געשריבן,

ווען ס'האָט געבליט דער אַלטער עפּלבוים אין סאָד,

און ס'האָט געפרוואוּט די צייטיקייט פון לופט

דער פלי פון ביג, ווי זון־צעגליטער דראָט.

דאָס איז אייגנטלעך אַן אבערגעשריבענער מאַטיוו, ווייל דאָס ערשטע
ליד וואָס עפנט דאָס בוך און וואָס געהערט צו אירע אַמאָליקע לידער דערציילט
אויך וועגן דעם טאַטנ'ס צוואָה, אָבער דאָרט זיינען נישט געווען אַזעלכע
שורות —

און ווי אַ גוטער באַלעבאַט, וואָס טרייבט פאַרנאַכט צונויף

און באַוואַרנט הינטער שלאָס די עופות און די רינדער,

האָט ער אין טונקעלע, דריבנע אותיות פאַרמאַכט

די ליבשאַפט און די זאָרג פאַר ווייב זיינעם און קינדער.

ס'זיינען פאַראַן אין דעם בוך לידער, וואָס מ'וועט צו זיי צוריקקומען, יאָר
איין, יאָר אויס. צו אַזעלכע לידער געהערט דאָס קורצע ליד „ביי די טויערן פון
גאַז־קאַמערס“. דאָס איז די טיפסטע פאַרדאַמונג פון די טמאים, וואָס האָבן
פאַרשעמט די הייליקע אינטימיטעט פון גוף, דאָס איז אַ געזאַנג וועגן דער
גבורה פון די אידישע קינדער, וואָס האָבן „פאַרטויזנטפאַכיקט זייערע יאָרן
ביז איבער ראַנד פון טויט“.

מען געפינט אויך אין דער אָפטיילונג לידער, וואָס די ווערטער דאוּר־

נען זיך פון זיך אַליין :

עס האָבן וויינשל בליענדע דעם הימל אויפגעשלאָסן

פאַר מיין מאַמעס ווערטער באַרוועסט און שטילע,

נאָר ס'האָט ביים עירוב פון מיין ערשטער טרער

זיך אַפגעשטעלט דער ניגון פון איר תפילה.

כ'האָב זיך פאַרשעמט, ווי כ'וואָלט אַליין געשטאַנען דאָרט

אין גליענדיקער היץ פון יעקב'ס יונגע אויגן,

און ווי ס'וואָלט צו דעם ברונעם אונטער שווערן שטיין

מיין אייגן גורל די פאַרשמאַכטע ליפן צוגעבוּיגן.

אזעלכע לידער קען מען נישט איבערדערציילן, נאָר מען מוז זיי זאָגן אין אַריגינאַל, מיט די ווערטער, ווי זיי האָבן זיך אַרויסגעזונגען:

נאָר ס'זיינען שוין פאַרזיכטמעט יעקב'ס וואַרטנדיקע יאָרן
דורך געלע, שאַרנדדיקע בלעטער פון דער תחינה,
און ס'קענען זיי נישט אויסלעשן די זיבן הייסע טרערן,
און רחל'ס טרויער קענען נישט פאַרשטעלן לאַנקעס גרינע.

פון דער פריילעכער באַריידעוודיקייט פון אירע פריערדיקע לידער איז רחל ה. קאָרן דערגאַנגען צום תפילה'דיקן וואַרט און צו דער דינער שפאַ-רעוודיקייט פון געבעט.

מײן האָר, ביסט אפשר היינט געוואָרן אַזוי נע־ונד, ווי איך,
וויל ס'האַט אַ מענטשלעך האַרץ זיך אָפגעזאָגט פון דיר,
און גייסט, ווי איך, דער איינזאַמקייט אַנטקעגן
פון גרעניץ ביז צו גרעניץ און פון טיר צו טיר?
רחל ה. קאָרן'ס ליד האַט זיך דערהויבן צו דער מדרגה, אַז ס'זינגט מיט
אַ רירנדיקער זעלבסט־באַגלויבטקייט:

איך בין שוין אַזוי צייטיק דורך ליידי און דורך צער,
אַז אפילו גאַט אַליין
קען זיך אָנפאַרטרויען מײן האַנט —
איך וועל אים זיכער ברענגען
אַהין אין יענעם לאַנד.

מײן בענקשאַפט האַט שוין אויספאַרריכט דאָרט אַלע וועגן,
מײן האַרץ האַט אויפגעשטעלט צוריק
אַ יעדע חרובֿע, פאַרברענטע בריק.
עס וועלן נישט פאַרבלאַנדזשען מער
מײן טרער,
מײן טראַט,
נישט דו, מײן גאַט.

פאַראַן אין דער פעלזן־פעסטקייט פון אַזאַ פונדאַמענטאַלן טרויער נישט נאָר געזאַנג, נאָר דער טראַט פון אַ מענטשן, וואָס באַגלייט זיין אייגן געזאַנג.

אליעזר גרינבערג

ווין אין זיין בוך לידער „די לאַנגע נאַכט“, וואָס אליעזר גרינבערג האָט אַרויסגעגעבן מיט אַ זיבן יאָר צוריק, האָט דער דיכטער בפירוש געוווּזן, אַז זיין געזאַנג ווערט ריידעוודיקער, אַז די הנאה וואָס מען קריגט פון זיין ליד איז נישט דאָס מאַמענטאַנע געפיל, וואָס מען הערט גוט־קאָמבינירטע ווערטער, נאָר פון דערשפירן, אַז די קאָמבינירטע ווערטער האָבן זיך אויך דערטראַכט צו געדענקלעכע זאַצן; אַז די צוזאַמענשטעלונגען זיינען נישט נאָר קלאַנגלעכע נאָר געדאַנקלעכע, וואָס צייכענען זיך אויס מיט זייער צמצום. „די לאַנגע נאַכט“ איז פאַר דעם דיכטער געווען אַן אויספראוואַן פון זיין אייגענעם כוח, אין יענע יאָרן, ווען אַזויפיל פּאַעטן האָבן זיך צוזאַמענגע-זונגען אין איין מאַוימ'דיקן ווערטער־קנויל. ס'איז געווען אין 1946, ווען ס'איז שווער געווען צו כאַפּן וויפיל מאָס פּאַעזיע מען דאַרף אַריינגיסן אין איין קלאַנג־ליד, אַז ס'זאָל נישט פאַרוואַסערט ווערן מיט צופיל שיינקייט.

אַבער גרינבערג האָט שוין דעמאָלט געפונען גאַנצע, טרויעריקע, גע-זאַגטע זאַצן, וואָס האָבן געטראָגן דעם חותם פון אַ באַזונדערן, אויסגעטיילטן דיכטער, וואָס האָט געוווּזן, אַז אין דעם בציבורדיקן אומגליק האָט ער דאָס כלל'עוודיקע דורכגעטראַכט און דורכגעטראָגן אַליין און געפונען פאַר דעם אייגענע שורות, וואָס מ'האָט זיי נישט געקאַנט אַרויסלאָזן פון אונזער חורבן־אַנטאַלאָגיע.

ווייט־ווייט רויכערט זיך די ערד אַ צעאַשטע.

און אין ביידלעך קאַמופּלאַזשטע

רוען יונגע פּילאַטן אין אַפּגעטראַגענע מונדירן,

מיט פאַרוואַקסענע פּנימער, מיט צעשראַקענע אויגן,

און שוויגן מיט אַ שוויגעניש אין זיך אַריינגעצויגן.

אַט דאָס בילדלעכע „מלחמה־לאַנדשאַפּט“, וואָס פאַרמאַגט אין זיך דאָס לשון פון צייטונג און וואָס דערגלייבט צו דער שאַרף פון פּאַעזיע, האָט אליעזר גרינבערג געגעבן אין אַ סך פון זיינע לידער און אונז כמעט תמיד געוווּזן, אַז „דאָס שווייגן מיט אַ שווייגעניש אין זיך אַריינגעצויגן“ האָט געהאַט אַ פעולה, ווייל דאָס דאָזיקע שווייגעניש האָט געבוירן ווערטער, וואָס זיינען טא-קע אויסגעשוויגן געוואָרן אין יחידות. זיין שווייגן האָט זיך פּאַעטיש געלוינט.

שוין אין דעם ליד וועגן די פילאָטן פאַרמאָגט דער דיכטער פשוט'ע, אָבער קערנדיקע גראַמען, ווי „עראַדראַם“ מיט „סדום“, און ער דעררעדט זיך צו אַזעלכע פיר איבערצייגנדיקע שורות, וואָס ענדיקן דאָס מלחמה-ליד — און יונגע פילאָטן נעמען אומרויאַקע שפּאַנען.
נענטער און נענטער צו זייערע געפליגלטע גורל-חברים,
און טראַכטן געזעגן-בריוו צו מאַמעס, צו חברים, צו כלות,
וואָס זיי שיקן קיינמאָל נישט אַוועק.

כ'האַב געבראַכט די דאָזיקע שורות פון דעם פריערדיקן בוך זיינעם, כדי צו ווייזן אַז ס'איז דאָ אַ נאַטירלעכער המשך צווישן יענע לידער פון „די לאַנגע נאַכט“, און זיין ניי בוך — „ביינאַכטיקער דיאַלאָג“. דער וואָס האָט אַליין אויסגעשוויגן אין זיך אַזעלכע לידער אין 1946, האָט זיי אין זיך אויך אַזוי איינגעביסן, אַז ער שפּינט ווייטער זיינע געזאַנגיקע געדאַנקען אונטער זייער איינפלוס. די נאַכט פון לאַנגן מעסער — און וואָס ווייטער? איז פאַראַן אַ ווייטער? ביים דיכטער זיינען פאַרפאַלן געוואָרן שיינע עטלעכע יאָר, וואָס זיינען ווי ביי די פילאָטן איינגעשוויגן געוואָרן „מיט אַ שווייגעניש אין זיך אַריינגעצויגן“. אָבער אויב אין יענע לידער איז דאָס שווייגעניש איבערגעריסן געוואָרן מיט גוטע, געדענקלעכע ווערטער, איז דאָס נייע בוך אַ בוך פון אַרויס-רעדן אַלץ וואָס דער דיכטער האָט אַ לאַנגע צייט אַנגעזאַמלט און געוואַלט זאָגן. ס'איז אַ ווערטערדיק בוך, אומטעום אויף שריט און טריט הערט מען דעם „ביינאַכטיקן דיאַלאָג“ פון פּאַעט וואָס זעט — מיט דעם פּאַעט וואָס באַ-נוגנט זיך נישט מיט זען, נאָר וואָס וויל אַרומרעדן דאָס געזעענע. ער האָט שוין דאָ קיין מורא נישט פאַר בציבור'דיקע באַטראַכטונגען. ער ווייסט אַז ער האָט אַנגעזאַמלט אַן אַפּאַריזמישע ווייזיהייט און אַז ער האָט פּונקט די מאָס פאַר זיינע שאַרפּיקע איינפאַלן. ער זאָגט זיי נישט אַריבער, נאָר ער גיט אַקוראַט די פולע וואָג פון זיינע רייד אין צוזאַמענגעפרעסטע שורות. שוין גלייך אין דעם ערשטן ליד עפנט ער דאָס מויל, ווי אַן איבערראַשטער פון אייגענער דערגרייכטער קלאַרקייט —

דאָס ליד פון לידער איז נאָך אַלץ דאָס ליד פון טרויער.

דאָס ליד פון פרייד איז בלויז דער צאַרטער שניט פון וואָרט.
ער האָט פון זיין שווייגיקייט זיך אויסגעלערנט צו געבן אַ חלפ'דיקן און צאַרטן שניט איבערן וואָרט, און דורך דער פרייד פון וואוילקענעוודיקייט ערשט דערגיין צום ליד פון טרויער.

ער האָט אַ סך געלערנט פון זיינע אייגענע לידער. ער האָט אויסגעפונען ווי זיך צו באַגיין מיט זיי, אַז ווען ער זאָגט זאָל ער עס קענען זאָגן בילדלעך, אפילו ווען ער וויל אויסדריקן אַ געדאַנק.

כ'ווער דורכגעשטרייפט פון קאָפּ ביז פּיט

מיט לויטערער, מיט דאַנקבאַרער געדענקשאַפּט.

מען האָט אַ סך מאָל געפירט דיסקוסיעס וועגן דער געפאַר פון קומען אין ליד צו נאָענט צו פּראָבלעמען. שרעקעוודיקע און אידעלע פּאָעטן און שרע-קעוודיקע ליבהאַבערס פון פּאָעזיע האָבן מורא געהאַט, אַז דער פּאָעט וועט זיך איינסאַזשען די ריינע פּליגל. אָט די דיסקוסיע איז שוין לאַנג אַ פּרוכטלאָזע, מיר ווייסן שוין איצט, אַז אַ פּאָעט דאַרף זיין אויף אַלע געפאַר-פּראָנטן און אַז זיין פּאָעזיע ווערט טאַקע געמאַסטן, נישט מיט דעם אַנטלויף פון סכּנות, נאָר פון בלייבן אומעטום, וואו מענטשן צאַפלען זיך. דווקא אין דער אומעטומיקייט פון פּאָעט דערזעט מען זיין גרויסע דיכטערישע סבלנות.

אליעזר גרינבערג שטייט שוין שיינע עטלעכע יאָר זייער נאָענט צום שלאַכט-פּעלד פון אידישע און וועלטלעכע פּראָבלעמען. ער זעט זיי פון דעם מאַמענט, ווען זיי זייגען נאָך דער שטומער חומר פון כּראַניק, ביז זיי ווערן אויס-געהאַמערט אין מיינונג, שטעלונג און ווידערשטאַנד.

אַבער נישט נאָר האָט אים די נאָענטשאַפּט נישט געשאַדט, נאָר זיין דיכ-טעריש וואָרט איז געוואָרן אויטאָריטעטישער. ער קען אין צוועלף שורות אַב-שרייבן אַן „אַפּהאַנדלונג“ וועגן דער וועלט וואָס איז געווען און וועגן דער וועלט וואָס איז געוואָרן.

איך געדענק נאָך : די טויערן פון דער וועלט זיינען געשטאַנען

צעפּראָלטע.

לענדער האָבן פּאַרבעטן יעדן פּאַרשטויטענעם צו זיך אויף גאַסט.

איך געדענק נאָך : שיפּן האָבן איבער פּרייע ימען צעשטראָלטע

געזעגלט, און מיט האַפענונג געפּלאַטערט האָבן פּאַנען

שטאַלץ אויף מאַסט.

דאָס ליד הייסט „לעגענדע“. אָט די לעגענדע פון פּרייער עמיגראַציע און

אימיגראַציע געדענקט נאָך דער פּאָעט און ער פּאַרצייכנט דעם דאָזיקן „פּוב-ליציסטישן“ געדאַנק. ער האָט נישט קיין מורא פאַר אים, ווייל ער ווייסט אַז די קלאַרקייט פון דערזען און אַפּשאַצן פּראָבלעמען האָט נישט איבערגעפירט זיין ליד, נאָר פּאַרקערט עס רייכער און ברייטער געמאַכט.

אפילו אין די ערשטע טריט פון דעם דיכטער אליעזר גרינבערג איז קענ-טיק געווען אַ גרויסשטאַטישקייט, נישט נאָר אין דעם באַזינגען די גרויסע שטאַט, נאָר אין דעם גאַנצן צוגאַנג, אין דעם באַהאַלטענעם וויסיקן שמיכל פון דיכטער, וואָס האָט געלעבט אין זיין קליינעם געסל און תּמיד געפירט מיט זיך אַ גרויסשטעטישן וויכוח וועגן „באַרייזן די וועלט“. אויב ער האָט נישט באַרייזט די וועלט, האָט ער אַבער באַרייזט אַמעריקע, אויף אַן אייגנאַרטיקן

אופן, איינגעזאפט אין זיך דאס לאנד פון וואַלט וויטמאן, ראַלף וואַלדאָ עמע-
ראַן און הערמאַן מעלוויל.

צום גרויסשטעטישן באַהאַלטענעם שמייכל איז אין זיין נייעם בוך צוגע-
קומען אָפּגעער הומאַר. ער קען נישט נאָר לאַכן, נאָר אפילו אָפּלאַכן. זיינע עקס-
פּערמענטן מיט אָפּאַריזמישער געניטשאַפט, מיט דעם צאַרטן שניט פון וואַרט
האַבן אים דערפירט אפילו צו הומאַר, נישט צום קנאַלנדיקן געלעכטער, נאָר
צום מוזיקאַלישן הומאַר, ווי ער האָט עס באַוווּזן אין זיין קאַמפּאָזיציע פון
אַכצן „פיר-פיסיקע לידער“. דאָס זיינען קורצע פאַבלען, שוין מיט אַלעגאָריעס,
מיט דעם משל און נמשל אין פיר שורות. די סאַטירע איז נישט קיין מוסר-
השכל'דיקע, נאָר אַ רעזיגנאַטאַרישע. אַזוי איז עס — און וואָס קען מען אָפּ-
לערנען פון דעם וואָס מוז אַזוי זיין? דערפאַר איז זיין סאַטירע — הומאַר, אַ
נייער צוגאַב און אַ נייע אויסניצונג פון גרינבערג'ס פּאַעטישע מעגלעכ-
קייטן.

דער פּאַפּוגיי רעדט און רעדט, און רעדט נישט אויס קיין
איינציק אייגן וואָרט.

ווען שטומערהייט באַרייזט דער פיש די גאַנצע וואַסער-
וועלט — דעם ים.

דער טיגער איז נעווראָטיש. ער איז תמיד אויפגערעגט
און גרייט אויף מאַרד.

דאָס אייזל איז אַ האַרעפּאַשניק — נאָר אַ תּם.

האַבן מיר דאָ אַ מוסטער פון די „פיר פיסיקע לידער“. אין פיר שורות
האַבן מיר גלייך עסענצן פון עטלעכע פאַבלען. די חיות און די פיש זיינען
צוזאַמענגעוואַרפן אין אַ כאַאָטישער תיבה. דער נעווראָטישער טיגער בעט
זיך אַז מען זאָל אים פאַרשרייבן פּסיכאָאַנאַליז. דער האַרעפּאַשניק, דער תּם,
איז כמעט אַ גאַנצער סאַציאַלער קאַמענטאַר. דער פּאַפּוגיי איז שוין באַלד לי-
טעראַטור-קריטיק און דער פיש איז אַ שטילער רייזנדער, וואָס שרייבט נישט
קיין איינדרוקן.

די גאַנצע סעריע איז אַ סען-סענישער חיות-קאַרניוואַל, וואָס שפּילט זיך
צוזאַמען, אין דעם גאַנצן געבריל און גערעווי. און אין אַלע חיות איז פאַראַן אַ
„מענטשלעכער“ אָדער, דער עיקר אין דער אָף.

אדמס נאָענטער קרוב איז דער בר-שכל פון אַלע חיות — די אָף.
זי מאַכט קונצן און העוויזן אַלערליי. אַט שמייכלט זי, און אַט
איז אין איר אויג אַ טרער.

זי איז כמעט אזוי דערפינדעריש ווי דער מענטש, גאָטס
אויסדערוויילט באַשאַף,

און אויך אומגליקלעך פונקט ווי ער.

אין דער לעצטער שורה איז פאַראַן אַן אומאיבערראַשנדיקע איבערראַ-
שונג. מען האָט עס דערוואַרט און נישט דערוואַרט. די פערטע שורה אין אַלע
„פיר פּיסיקע“ לידער איז אַ קורצע און טראַגט תּמיד דעם אומדערוואַרט-דער-
וואַרטן פּינאַל פון אליעזר גרינבערגס געוואונענער און אויסגעברייטער קלאַר-
קייט.

גרינבערג קען אויך ווערן פאַטעטיש, ווען מען דאַרף. אין זיין געזאַנג
„צו אַ אידישער שרייב-מאַשין“, וואָס פון איר ציט ער חיונה, זיינען דאָ וויי-
נענדיקע שורות. זיי דריקן אויס דעם שרעק פון אונטערגאַנג, וואָס מיר זוכן
אַלע צו פאַררעדן, צו פאַרזינגען און צו פאַרהאַפּן.

אַ שרייב-מאַשין, דו אידישע, דו איינציקער גר אַרומגערינגלט

מיט אזויפיל שוועסטער, אויף אַ ווייט און פרעמד דיר לשון,

מיר זיינען ביידע עלנד דאָ און איבריך — זאַנגען

אויף אַ האַרבסטיק פעלד, שוין לאַנג צעהאַגלט און צעדראַשן.

דאָס זיינען, ווי געזאַגט, פאַטעטישע שורות. אָבער דער ווייטיק אין זיי
איז אַן עכטער, און די זאַנגען אויפן האַרבסטיקן פעלד זיינען אונזערע אַפּ-
געציטערטע זאַנגען. מען דאַרף האָבן אַ כּוח מיט דער זעלביקער חיונה-מאַשין
נאָך צו שרייבן אידישע לידער. אָבער אליעזר גרינבערג באַווייזט עס און גע-
פינט טרייסט אין דער מאַשין —

פאַר די פאַרשעמטע אותיות איינגעפאַסט אין דיינע

בויגעוודיקע גלידער.

די שאַרף-געשניטענע קלאַרקייט פון אליעזר גרינבערגס נייע לידער
פאַרמאַגט אַ סך קרובה'שאַפט מיט דעם סקעפטיציזם פון דעם ענגלישן
פּאָעט א. ע. האוסמאַן. ער עקספּערמענטירט אפילו מיט האוסמאַנס
with rue my heart is laden.

אָבער גרינבערג נעמט אַזאַ שורה ווי „מיין האַרץ איז שווער מיט וויי
באַלאַדן“ און שפּאַנט אַוועק פון האוסמאַנס בענקשאַפט „נאָך דעם ראַזליפיקן
מידל און לייכטפּוסיקן אינגל“. ביי אים ווערט דער ווייטיק אַ קאַסמישער.

כֹּהֵר, ווי אין הימלס בלויער טראַכט —

אַ שטוט געוויין דורך פּיער רינט.

אַט דאָס צוועלף-שורהדיקע ליד, אויף זייט זעכציק פון זיין „ביינאַכטיקן
דיאַלאָג“, פאַרמאַגט אַלע צוגעוואונענע מעלות פון דעם פּאָעט אליעזר גרינ-
בערג. דאָס ליד שליסט זיך מיט די צוויי לירישע שורות —

כ'האָב גליק און אומגליק אָפּגעוואויגן —
דאָס גליק וועגט איבער מיט אַ טרער.

דאָס איז אַ פּאָעטישער פּאַראַדאָקס. דאָס גליק ווערט גאָר שווערער אויף
דער וואָג און באַזיגערט שער, ווייל דווקא דאָס גליק פּאַרמאָגט אַן איבערוועגנ-
דיקע טרער.

ווען מען זאָל מעסטן דאָס נייע בוך לידער — „ביינאַכטיקער דיאַלאָג“
מיט זיינע פּריערדיקע פּיר לידער-ביכער, וואָלט מען אויך געקאָנט זאָגן, אַז
דאָס נייסטע בוך וועגט איבער מיט אַ טרער; סיי ווען די טרער קומט פּון
באַוויינען די אידישע שרייב-מאַשין, סיי ווען זי קומט ווי אַ רעזולטאַט פּון
דורכטראַכטונג און פּאָעטישער פּאַרשטענדלעכקייט, ווי למשל, אין זיין קאַר-
ניוואָל פּון חיות. —

ס'פּלעמל פּון אַ פייער-פּליג אַן איינציקער לויכט מערער מיט
געהיימיש פּון גאָט
ווי אַלע פייערן אין שטאָט, וואָס קריכן אין די הימלען דורך
די נעכט און שרייען.

פאַר אַן איינציק צווייגל אַ פּאַרשניטנס נעמט צאַרענען אַ וואָלד
מיט יושר פּון גאָט'ס געבאָט

און יאָמערט: לאַ תּרצח! קין!

וואו זשע ליגט דאָס איבערוועגנדיקע און פּאַרטערטע גליק? דאָס גליק
איז פּאַראַן אין דערשפּירן, אַז מען איז אויפן וועג צום „שלימותדיקן ליד“,
וואָס פּון אים זינגט אליעזר גרינבערג —

גזלניש רייסטו מיטן וואָרצל אויס דאָס מינדסטע שורה'לע
פּון שטות.

נאָר קינדיש-צאַרט טראַגסטו אין דינע אַרעמט די חכמה —
אין דער אייביקייט.

ל. פיינבערג

ער אידישער שפראך האָט זיך קיינמאָל נישט געחלומ'ט, אַז זי פאַרמאָגט אַזויפיל גראַמען, און אַז מען מען קאָן פון איר אויסשלאָגן אַזאַ שלל מיט אַסאַנאַנסן, כּמו־גראַמען, און אַז מען קאָן זיי אלע צוזאַמענברענגען אין אַ געזעמל פון אַרום דרייצן טויזנט שורות, וואָס זאָלן אין סך־הכל צוזאַמענשטעלן אַ ראַמאַן אין פּערזן, צווישן די געשטאַלטן פון אונזערע פּאַטערס, וואָס פיינבערג רופט צוריק אין זיין אויטאָביאָגראַפישן ראַמאַן אין פּערזן, און מיט וועמען ער האָט אַ לאַנגע דיסקוסיע אויף רוסיש (אויך אין פּערזן) זעען מיר שמעון פּרוגין וואָס האָט זיך אָפּט באַקלאַגט אויף דעם גערוך פון דעם לשון ״פון די דינאַבורגער יאַטקעס״. ווען ער, וואָס איז אויך געווען אַ בריה, אַ גראַמען־מייס־טער, אויף זיין שטייגער, וואָלט איצטער געקאָנט לייענען פיינבערג'ס בוך, וואָלט ער זיין ״פאַרשפּט״ לשון נישט דערקאָנט. ס'וואָלטן אויף אים פון אַלע זייטן אַנגעפּלויגן הונדערטער גראַמען און אים געוויזן, וואָס פאַראַ לייט ס'איז פון לשון געוואָרן, מען דאַרף בלויז צוגיין מיט ליבשאַפּט, ווי פיינבערג איז צו־געגאַנגען, הגם ער האָט אויך אַמאָל געשריבן רוסישע לידער, און ער וואָלט זיי נאָך היינט געקאָנט שרייבן, ווי ס'באַווייזן אַ סך קלינגענדיקע רוסישע פּערזן, וואָס מען געפינט אין בוך, דער עיקר אין דעם אַדעסער טייל.

פיינבערג'ס בוך וואָס ער האָט אַזוי עקשנות'דיק געשריבן אין משך פון אַ קנאַפע פּערטל יאַרהונדערט — געשריבן, איבערגעשריבן און צוגעשריבן — הייסט ״דער פאַרמשפּטער דור״. די אַלע וואָס קאָנען דעם דיכטער פיינ־בערג'ן, זיינען נוטה צו רופן דעם ראַמאַן אין פּערזן, אַן אויטאָביאָגראַפישער ראַמאַן; אָבער לויט די יאָרן, וואָס אין זיי איז דער ראַמאַן געשריבן געוואָרן, פון 1931 אָן, וואָלט מען עס אפשר אויך געמעגט באַצייכענען ווי אַ טאַג־בוך, ווייל אַ סך געשעענישן זיינען אַנגעוואַקסן אויף דעם דיכטער אין משך פון שרייבן, און ער האָט זיי, ביזן יאָר 1941, אויפגעכאַפּט און פאַרקערפּערט אין זיין בוך. נאָך 1941 האָט דער דיכטער געלאָזט די געשעענישן צו זייער איי־גענעם גורל און זייער אייגענער פאַרמשפּטקייט און לייזונגען.

פיינבערג האָט קיינמאָל פון זיך נישט אויסגעוועפּט און ניט אַפּגעמעקט פון זכרון דעם רוסישן פּערז — און ביי אים מוז עס געזאָגט ווערן לשבח — פון פּושיקענען ביז בלאַקן, ער האָט אידיש באַמייסטערט, ווי ס'זאָגט עדות

די רייכקייט פון זיינע גראמען, און דאָס וואָרפן זיך מיט דעם פאַרמעגן; ווי ער באַנוצט זיך מיט פּראָווינציאַליזמען, לאַקאַליזמען און אפילו ווי ער אייגנט צו אַלע ווערטער און שפּאַנט זיי איין אין נייע נוצן. אָבער אין דער מייסטער-שאַפט — דער „אָבער“ איז ווידער נישט לגנאי — דערקאַנט מען נאָך און מען דעהערט דעם קלאַנג פון רוסישן פּאַעט און דער ספּעציפישער רוסישער געקלאַפּטער זינגעוודיקייט.

אַט דעם טעם שפּירט מען אויך אין דעם גרעסטן טייל פון דער סאַווע-טישער אידישער פּאַעזיע — אין פעפּערן, פיניבערגן, כאַריקן און אַנדערע. פיניבערג שטייט דערפאַר ערגעץ, צווישן דער סאַוועטיש-אידישער דיכטונג און דער אַמעריקאַנער אידישער פּאַעזיע, וואָס ער האָט באַרייכערט מיט זיין גרויסער פּערזאָנלעכשאַפט. ס'האַט אים גענומען אַ לאַנגע צייט, ביז ער האָט די פּערזאָנלעכשאַפט פאַרפלאַנצט אין אידיש און געגעבן דער פרעמ-דער רוסישער מוזיק — וואָס האָט סיווי געהאַט געוויסע רעכט און געוויסע תביעות אויף דער אידישער פּאַעזיע — אַ היימישע, פאַר'גר'טע שטייגעריש-קייט. אויך מאַני לייב און זשאַ לאַנדוי, און פריער פון זיי ליעסין און אברהם רייזען, און נאָך פריער פרוג, האָבן געשריבן אידישע לידער און געדענקט די רוסישע ריטמען, אָבער ביי זיי אַלע איז די געדענקשאַפט איבערגעזעצט געוואָרן אויף אַן אַראַמאַט. פיניבערג האָט דירעקט דורכגעפירט אַ שידוך, צווישן דער רוסישער מעטריק, און דער עיקר קלאַנגפולקייט פון פולן רוסישן וואָרט, מיט אידיש לשון, וואָס האָט זיך תחילת געשראַקן פאַר דער מעסאַליאַנק, אָבער וואָס האָט שפּעטער, אַ דאַנק פיניבערג'ס אייגענעם אַנטוויקלטן טאַקט, זיך אונטערגעגעבן.

דערפאַר האָט מען אין די סאַמע ערשטע אידישע לידער זיינע גע-שפּירט די קרובה'שאַפט מיט די לידער, וואָס זיינען צו אונז דערגאַנגען פון סאַוועט-רוסלאַנד. ווען ל. פיניבערג האָט זיך נאָך געפונען אין זיין צושטאַנד פון צופרידענער, אַדער אינטעגרירטער פאַרמשפּטיקייט, האָבן זיינע פּראָ-סאַווע-טישע לידער געקלונגען פונקט אזוי איבערצייגנדיק — און מען קען עס טייטשן ווי מען וויל — ווי די איבערצייגנדיקסטע אידישע פּראָ-סאַטאַליניס-טישע לידער וואָס זיינען געשריבן געוואָרן אין סאַוועטן-פאַרבאַנד גופאַ. ס'פאַלט דערפאַר איין, אַז זיין איצטיקע ברייט-פאַרנעמיקע פּאַעמע, וואָס ענדיקט זיך מיט דער ביטערער פאַראַפּראָזירונג פון דוד'ס (דוד עדעל-שטאַט'ס!!) צוואַה —

אַ, גוטע פריינט ווען איך וועל שטאַרבן;
נישט טראַגט צו מיין קבר די רויטע פאַן.

צעטרעטן אין מיסט, צווישן ביינער און שאַרבנס,
זי ליגט אַ פאַרשוועכטע פון קאַט און שפּיאָן.

— איז אויך מוציא די סאָוועטישע אידישע פּאָעטן, די וואָס זיינען טאַקע
אויף אַן אמת פאַרמשפט געוואָרן צו אייביקער פאַרשטומונג. ווען זיי וואָלטן
געקאַנט אָפּמעקן דעם אויבערפלאַך פון זייערע שורות, די פאַרלינגערטע,
אַרויפגעצוואונגענע און פאַלש-פּרייוויליקע, וואָלטן זייערע רייד געקלונגען
נישט אַנדערש, ווי אַ סך שטעלן אין פיינבערג'ס — „דער פאַרמשפּטער דור“.

אין זיין אויטאָביאָגראַפיש ווערק בויט אויף דער דיכטער אַ קינדהייט און
אַ יוגנט (אגב, זיינען דאָס די בעסטע קאַפיטלעך אין בוך), וואָס פאַרנאַטירלעכן
די פאַרמשפּטיקייט פון דעם העלד, אויב נישט פון גאַנצן דור. די פאַרטיי-דיס-
קוסיעס אין פּערז זיינען נישט ערגער פון די דיסקוסיעס אין קעסטלער'ס
באַרימטן ראַמאַן, און זיי פאַרמאַגן אין זיך די געשפּאַנטקייט פון דער
באַזונדערער לאַגיק, וואָס סאָוועטן-פאַרבאַנד האָט אויסגעשמידט. אָבער
אַ סך פון דער מאַזאַכיסטישער פייניקונג, וואָס דער העלד דוד בלאַנק
פירט דורך אויף זיך, וואָלט אונז אויסגעקומען אומהיילעך, ווען פיינבערג
וואָלט אונז נישט געגעבן דעם דיכטערס דערציאונג, זיין צעריסנקייט, זיין
וואַרפן זיך צווישן „בעל שם און ספּאַס“, זיין אַדעסער פּעריאָדע.

כ'גלויב קוים צי מען דאַרף צוגיין צו פיינבערג'ס ראַמאַן מיט די זעלביקע
טענות, ווי מ'גייט צו צו אַ פּראָזע-ראַמאַן. צוזאַמען מיט דער קאַלאַסאַלער פּערז-
משא, וואָס דער דיכטער האָט געטראָגן אויף די פלייצעס, איז ער אָבער אויך
באַפרייט געוואָרן פון אַ סך חומרא'ס וואָס די פּראָזע-קונסט וואַרפט אַרויף אויף
אירע פּראַקטיקאַנטן. מען דאַרף נישט פּרעגן די זעלביקע קשיות און קומען מיט
די זעלביקע טענות וועגן כאַראַקטער-אַנטוויקלונג, אַדער וואַרשיינלעכקייט.
פּושקינ'ס „יעווגעני אַניעגין“ און בייראַנס „טשיילד האַראַלד“ וואָלטן אויך
נישט געקענט פאַרענטפּערן די זעלביקע קשיות.

„דער פאַרמשפּטער דור“, אָפּגעזען פון דעם געפלאַנטער און געראַנגל,
און אפילו פון דער גאַנצער איינהייטלעכקייט, אָפטמאַל מעלאַדראַמאַטישער,
דאַרף דערפאַר קודם-כל געמשפּט ווערן ווי אַ פּאָעטיש ווערק און נישט לויט די
כללים פון אַ פּראָזע-ראַמאַן. דער דיכטער האָט אויף אַ געוואַנטן אופן געשטעלט
צום משפּט דעם גאַנצן אַנזאַמל פון דער פּערזן-קונסט פון אַ פאַרגאַנגענער
עפּאָכע און געוואַלט באַווייזן, אַז זי איז נאָך מסוגל צו געבן אויסדרוק צו
ביטערע היינטיטיקע פּראָבלעמען.

אויף וויפל דאָס איז אים געלונגען, און ס'איז אים געלונגען אויף אַ גוטער
העלפט פון בוך — ווייניקער אין די טיילן וואו עס רעדט זיך וועגן די צוזאַמענ-

שטויסן אין דער קאמוניסטישער „פרייהייט“ — דארף פיינבערג שטארק גע-
 לויבט ווערן פאר זיין אויפטו און דערגרייכונגען אין דער פערזן-קונסט.
 די פאָעמע איז אַ ווידוי פון אַ אידישן פּאָעט, וואָס האָט אָנגעהויבן זיין קאָ-
 ריערע מיט רוסישע לידער און איז אַריינגעשלעפט געוואָרן אין דער אַקטאַבער-
 רעוואָלוציע, דורכגעגאַנגען אַלע מדורי גן-עדן און גיהנום פון אויפברוי און
 יאוש, ביז ער דערהרגעט אין זיך דעם קאמוניסט און ראַטעוועט זייער פאַר-
 זיכטיק דעם פּאָעט. פאַראַן אין בוך אַ סך לייַדנשאַפטלעכקייט, ליבע, שנאה,
 טויט, לעבן, צעריסנקייט — אַלץ איז אַריבערגעשריגן; און שטעלנווייז מאַכט
 די שטאַרקע לייַדנשאַפטלעכקייט דעם איינדרוק פון ניט-אידישער ליטעראַטור.
 ביי אונדז נעמט מען די אַלע שווערע זאַכן אויך מער בנעצמותדיק, און
 אפילו ווען מ'מוסר'ט זיך די זינדיקע אברים, דערגייט מען זיך ניט אַזוי די
 יאָרן און מען פירט זיך אַליין נישט צום טויט. אָבער מען דאַרף ווידער נישט
 פאַרגעסן, אַז דאָס איז אַ פּאָעמע, און די אַלע איבערטרייבונגען און איבער-
 שרייאונגען ווערן פאַרזונגען; אפילו די ליבעס מיט די געגראַמטע ליבע-בריוו
 מוז מען אָננעמען — אין די ראַמען פון ווערק.

דער דריטער טייל פון פיינבערגס פּאָעמע הייסט „עקדה“. מיר פאַרגעסן
 אַפּט, אַז צו דער עקדה איז יצחק געגאַנגען מיט קינדישע קשיות, אָבער פאַרט
 געגאַנגען. ביי אונז פּאַלט לעצטנס דער גאַנצער טראַפּ אויף דער עקדה, ווי
 אויף קרבן, מיר פאַרגעסן אויך, אַז אַפילו דער קרבן איז נישט צושטאַנד
 געקומען, גאַט האָט געטריבן קאַטאַוועס.

אין פיינבערגס ווערק, אויב מ'זאל שוין קומען מיט פּראָזאַאישע פרעטענ-
 זיעס צו אַ דיכטעריש ווערק, איז נישט גענוג אַרויסגעבראַכט געוואָרן דאָס
 פרייוויליקע גיין צו דער סאַוועטישער עקדה, אין פרייע לענדער, וואו מען האָט
 זיך מאַזאַכיסטיש פאַרמשפּט צו אַ וויזיע פון צוואַנג, וואָס האָט נישט עקזיס-
 טירט. דער פרייער אויסוואַל פון אַ מיאוסן פּאַליטישן הויקער ווערט ניט אויפ-
 געקלערט אין דער פּאָעמע, אָבער מען דאַרף אים נישט האַרב משפּטן דערפאַר,
 ווייל ווי אַ פּאָעטיש ווערק, פאַרמאַגט עס גאַר אַ סך מעלות.

גלייך אין ערשטן ליד „סענדער נגיד“ געפינען מיר אַזאַ בליציקע דיכטע-
 רישע שורה ווי —

אַ פלייצע — ווי אַ שפּאַן, אַ גוף — אַ פולער לאַגל.

דאָס ווערק איז פול מיט אַזעלכע פאַרביקע בילדלעכע שורות, מיט גרויס-
 אַרטיקע, און איינפאַלערישע גראַמען, ווי דאַנציק-באַן-צוג, און מיט אַזעלכע
 טרעפלעכע אידישע אַלזויעס, ווי „הייליק-צעדוכנטע הענט“. פאַראַן גאַנצע
 לידער, וואָס מ'קען לייענען מער ווי איינמאַל. ס'איז אַ ווערק וואָס מ'קען בלע-

טערן און אָפּט געפֿינען אַן אָפּרו פּאַרן אויג, אַפֿילו ווען דער אָפּרו ווערט אויפֿ-
געברויזט פֿון אַ דיסקוסיע, אָדער פֿון מייסטער־ישער רוסישער און אידישער
צוזאַמענגעגראַמטיקייט.

דאָס ווערק איז אַ דערגרייכונג אין אידיש, אפֿילו ווען מען ווייזט צוריק
אַזעלכע אומהיימלעכע שורות ווי —

איז געקומען די פינצטערע בשורה
וועגן שחיטות אין חברון און צפת —
און עס האָט זיך צעקייקלט אַ שטורעם
פֿון צאָרן אויף דער אידישער גאַס.

האַט די „פֿרייהייט“ צוערשט גענומען
אַ שטעלונג: פּאָגראַם איז פּאָגראַם.
צײַ עס הרגעט דער צאָר אונזער אומה,
צײַ דער מופּטי — מיט האַק און מיט לאַס.

נאָר אויף מאָרגן האָט אַלץ זיך געביטן,
ס'איז די „פֿרייהייט“ אַרויס מיט שפּראַך:
— ס'איז אין חברון געווען נישט קיין שחיטה,
נאָר אַ בונט קעגן דער ענגלישער מאַכט.

דאָס איז בפֿירוש אמת, אָבער די שורות האָבן נישט דעם נויטיקן פּראָ-
זאָאישן קלאַנג, וואָס אַזאַ פּראָזע דאַרף האָבן אין ליד. אָבער דערפֿאַר זיינען
דאָ אין דעם ווערק הונדערטער שורות און באַזונדערע לידער, וואָס פּאַרכאַפֿן
מיט זייער צעזונגענער קענטשאַפּט. —

אין פּליגלדיקער פעלערינע,
מיט פֿנים אָפּענעט צום ווינט,
שוועבט פּושקין איבער כּוואַליעס גרינע —
אַ ווייסער זעגל — שלאַנק און גרינג.

מיט בלאַנדן קאַפּ, מיט קוטשעראַווען,
מיט לאַנג־געקרויזטע באַקן־בערד,
ער שפּאַנט אַ ליכטיקער, אַ זשוואַווער,
אויף גריוועס פֿון צעשווימטע פּערד.

ער שפּאַנט — אין ברעגלאַזער סטיכיע:
דער ים און ווינט אין בלויע שוים
פּאַר אים מיט פּרייד און ערפּרוכט קניען
און לעקן פֿון זיין קלייד די זוים.

און בלאַנק — אַ זעכצן־יאָריק אינגל —
 פאַרכישופט שטייט ביים שוואַרצן ים,
 און הערט, ווי ווינט און כוואַליעס זינגען
 הייסן פושקינישן יאַמב.

אַט די וויזיע האָט דוד בלאַנק (ל. פיינבערג) קיינמאַל נישט פאַרגעסן. נאָך
 אַזוי פיל טראַגישע גלגולים הערט זיך נאָך אַלץ דער „הייסער פושקינישער
 יאַמב“ אין זיין אידיש ליד. און ל. פיינבערג פאַרדינט אַנערקענונג, ווייל אים
 געלינגט אַ סך מאָל צוזאַמענשמעלצן די הייסקייט פון פושקינישן יאַמב, מיט
 דער קיל־מיושבֿדיקער אידישער שורה.

רייזל זשיכלינסקי'ס לידער „צו רויטע ברעגן“, וואָס איז דערשינען אין לאַדזש, איז אַ בוך פון אַ דיכטערין וואָס שעמט זיך נישט צו זיין אַ פרוי אין דער פּאָעזיע. אַ סך פרויען-דיכטעריןס מיינען אַז זיי ווערן פרוילעך, ווען זיי רייסן פון זיך די קליידער, אָבער מענערשע פּאָעזיע איז אַ פּאַרשייטע קונסט וואָס נעמט עס אָן אָן שום אינערלעכער אויפרעגונג. רייזל זשיכלינסקי דער-מאַנט זייער זעלטן איר פרויענשאַפט, נאָר איר געלינגט אויסגעצייכנט צו גע-פינען ווערטער און גאַנצע זאַצן וואָס לאָזן הערן איר קול, און מוזיק פון ווערטער, וואָס לאָזן הערן דעם ציטער פון איר קול. זי פאַרמאַגט אַ חנ'עוודיקע אומוויסנדיקייט (נישט צו פאַרמישן מיט אומוויסנהייט!) זי ווייסט מיט אַ קליין ביסל ווייניקער ווי אַ מאַן, און זי טרעט קיינמאַל נישט אַריבער די גרעניץ, וואו ס'הויבט זיך אָן מאַנסבילשע קלוגשאַפט. אירע לידער פאַרמאַגן אפילו, ווען מ'דאַרף, אַ קאָקעטישע נאַרישקייט, וואָס איז איינגטלעך פרויען-סטראַ-טעגיק. אירע ווערטער זיינען קלאַרע אידישע ווערטער, אָבער זיי זיינען קעצישע, און זי ווייסט אַלעמאַל ווי אַזוי נישט צו פאַרענדיקן אַ ליד, כדי ס'זאָל ווערן דעקאָראַטיוו און פלאַטערן אין ווינט. מיט איר בוך לידער אין האַנט קען מען אפילו מט פאַרמאַכטע אויגן הערן, ווי אַ פרוי רעדט. איר געזאַנג איז ריינער פרויען-גערייד און אירע ווערטער זיינען פון שוואַכערן געשלעכט; די שטאַרקערע ווערטער מיידט זי אויס, ווייל זי ווייסט אַז די מענער האָבן עס שוין געזאַגט, אָדער זיי וועלן עס זאָגן.

רייזל זשיכלינסקי איז געבוירן געוואָרן אין גאַמבין, פוילן. אין 1936 איז דערשינען איר ערשטע לידער-זאַמלונג אונטערן פשוטן נאָמען — „לידער“. דאָס בוך איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון אידישן פ. ע. נ. קלוב אין וואַרשע, מיט אַ פאַררעדע פון איציק מאַנגער. מאַנגער האָט זיכער געשריבן די פאַררעדע דערפאַר, ווייל אים האָט שטאַרק פאַראינטריגירט דער אַבסאָלוטער היפוך פון זיינע לידער. מאַנגער האָט אָבער דערפילט די עכטקייט פון זשיכלי-לינסקי'ס אַנדערשדיק ליד און ער האָט זי זייער שטאַרק געלויבט, הגם ער האָט געוואָרנט קעגן דער געפאַר פון „מאַנירטקייט“. איר מאַניער איז אָבער געווען די נאַטירלעכקייט פון איר אינערלעך קול, און וואָס מער זי האָט געזונגען אַלץ מער האָט מען זיך גענומען איינהערן אין איר אייגנאַרטיק ליד.

מיר דאָ, אין אַמעריקע, זיינען איבערראַשט געווען פֿון רייזל זשיכלינסקי'ס מוזיקאַלישן פֿרייען פֿערז און פֿון איר אַריגינעלער, שניידיקער בילדלעכקייט. איר ליד האָט זיך געשוועסטערט מיט דעם מאַדערנעם ליד פֿון דער אַמעריקאַנער אידישער פּאָעזיע און ס'איז געווען אומפּאַרשטענדלעך, ווי אַזוי דאָס גאַמבינער מיידל האָט שוין דעמאָלט געקענט אַזוי געניט אַריבערטאַנצן אלע באַנאַליטעטן און געבן אַ חנ'עוודיקן פינקל מיט די אויגן.

אין 1937 האָט זי זיך באַטייליקט מיט צוויי לידער אין „אינזיך“. איין ליד פֿון די צוויי — „דער נביא און דער רעגן“, וואָס איז אַגב איבערגעדרוקט אין איר נייסטער לידער-זאַמלונג, האָט געוואונען דעם צווייטן פֿרייז פֿון דעם „אינזיך“ לידער-קאָנטעסט אויף ראובן לודוויג'ס נאַמען (דעם ערשטן פֿרייז האָט געוואונען דער פּאָעט טוביה בוים, פֿון סאַסנאַוויץ, וואָס איז אומגעקומען דורך היטלער'ס טויט-שליחים). דאָס ביבלישע ליד איז געווען אַזוי אַנדערש-דיק אויפגעפּאַסט, אַז מיר האָבן זיך בפֿירוש געפֿרייט, ווען מיר האָבן געלייענט ווי זי איז צוגעקומען צו איר ביסל תנ"ך פֿון דער זייט און אַזוי געשריבן :

ביים פֿוס פֿון באַרג כרמל

האַבן קעמלען געוואָרט

מיט לאַנגע דאַרשטיקע העלזער.

ביים פֿוס פֿון באַרג

האַט דאָס פּאַלק געוואָרט

מיט ליידיקע בעכער

און ליידיקע אויגן.

און דער מלך ?

דער מלך האָט מיט צוגעמאַכטע אויגן

געגאַרט אויפֿן גערויש פֿון אַ רעגן.

אין זעלביקן יאָר האָט די דיכטער'ין אַפּגעדרוקט צוויי לידער אין „אינזיך“

און ווידער איז זי געקומען מיט אירע איבערראַשנדיקע רייד.

פּאַרנאַכט, צווישן זיבן און אַכט,

קומען גנבים אין גרויסע שטעט

צו טונקעלע טירן.

גנבים איז אַ שאַרף וואָרט, אַבער רייזל זשיכלינסקי בעט זיי אונטער דיוואַ-

נעס, אַז זיי זאָלן קענען טרעטן מיט ווייכע טריט, ווייל אירע גנבים

צערייסן מיט בלייכע פינגער

דאָס שפּינוועבס.

מיר האָבן אויך דעמאָלט געלייענט ווי זי האָט אויסגעדריקט איר ליב-

שאַפט צום ליד — מיט אַ ליד וועגן „ליד“. אין ליד דערציילט די דיכטער'ין,

אז ווען זי שרייבט אן איר ליד ווייסט נישט פון איר ליד נישט די קאץ, נישט די מויו, נאָר זי אליין ווערט ממש משוגע פון גליק.

אַבער דאָס וואָסער וואָס איך טרינק אין גלאַז,

איז דעמאָלט זיס

און גרין ווי גראַז.

איך הויב עס הויך,

העכער פון מײן קאַפּ —

און לאָז זיך אויף די קני

דריי מאָל אַראָפּ,

און קוש דעם טיש

און קוש דאָס הויז,

און זוך אין אַלע ווינקעלעך

די קליינע מויו.

אַ קלייניקייט! זי האָט אָנגעשריבן אַ ליד און ס'איז עפעס צוגעקומען, ס'איז רייכער געוואָרן איר פאַרמעגן און זי קען טאַנצן ווי אַ ציג און מאַכן קאַזשעלקעס. זי האָט איר פרייד געגעבן ווערטער און זי האָט אירע קלוגע ווערטער פאַרנאַרישט און זיי געגעבן די באַרוועסקייט פון קינדישע פיסלעך. אַ סך אומגליקן האָבן דורכגעשטורעמט זינט יענע טעג, ווען רייזל זשיכלינסקי האָט געשיקט אירע לידער צום „אינזיך“. ווען מ'האַט שוין אָנגעהויבן צו קריגן לעבעדיקע גרוסן, איז געווען אַ פרייד צו הערן אַז רייזל זשיכלינסקי האָט זיך געראַטעוועט. איצט קומט איר ניי בוך פון לאַדזש און ס'איז ערשט אן אמת'ע פרייד, וואָס אירע לידער, דורכגעזאַפטע מיט אומגליק, רעדן נאָך אַלץ מיט איר קול און זיינען נישט צאַרט מיט נעגליזשע-צאַרטקייט, נאָר זיי האָבן נאָך אַלץ דעם אומפעלבאַרן חוש צו כאַפן די מוזיקאַלישקייט פון אַ דיכטערין, צווישן אַזויפיל מענער-פאַעטן. איר קלאַג-ליד טיילט זיך אויס פון אַלע לידער מיט איר באַזונדער וואָרט, וואָס גיט אַ ציטער, אַ צוק און גיט אַ שניט מיט שווייגן, אפילו ווען דאָס ליד ענדיקט זיך נישט און וועט זיך קיינמאָל נישט ענדיקן.

די דיכטערין וואָנדלט צווישן טויט און לעבן.

האַב איך דען געברענגט אַט דעם בלומענטאַפּ אַהיים

און וואָרט,

עס זאָל זיך אויפמאַכן די בלוט?

מיך האָט מען דאָך באַגראַבן לעבעדיקערהייט,

דאָס קבר האָב איך געגראַבן מיר אַליין,

די ערד איז געווען האָרט

און געפרוירן,
 דאָס קבר האָב איך געמוזט
 מיט בלוזע הענט אויסגראַבן אַליין,
 נאָר מיין קאָפּ שטעקט פון קבר אַרויס,
 אַ פאַרשאַלטן געוויקסט, וואָס קען נישט שטאַרבן.
 מייע אידישע אויגן,
 טרינקען אַלע פאַרבן.
 מייע אידישע אויגן,
 אָפענע,
 קוקן פון די קברים אַרויס
 און ווילן נישט שטאַרבן.

געשטאַרבן איז נישט דער אידישער קאָפּ און ס'זיינען אויך נישט טויט
 די אידישע אויגן, אָבער די סאָמבנאַמבולע וועלט טראַגט זיך פאַרביי דער
 טויט-פאַר'חלומ'טער דיכטערין און זי זינגט אירע גרויל-לידער, ווי זי וואַלט
 זיי איינגעוויגט די גאַנצע צייט, אַז זיי זאָלן נישט שרייען צו-הויך, אַז זיי זאָלן
 שלאָפן ווי קינדער און חלומ'ען ווי קינדער.

קינד, דאָס בלוט אין דייע אָדערן איז ריינער זאַפט
 פון טרויער און פיין.

ער האָט זיך געלייטערט ביי די טייכן פון בבל
 און ביי די ברעגעס פון ניל —

האַט מיין מאַמע אין אַ שטעטל פון פוילן
 געדאָונט און געוויינט
 אין אַ שול.

די שול איז געווען פון האַלץ
 און געשמעקט מיט 600 יאָר.

די ביינער פון די זיידעס אין די קברים
 האָבן דערנעבן געלויכטן אין טאָל.

וואָס פאַר אַ ציכטיק-איינגעהאַלטענער געוויין. ס'טראַגט זיך אַן אתרוגימ'
 דיקער אַראַמאַט פון דער שול און פון דעם וואַרעמען טייטש פון טראַדיציע —
 פון די זיידע-ביינער וואָס לויכטן אין טאָל.

זשיכלינסקייס טויטן זיינען בכלל אַלעמאַל באַלויכטענע, מאַגיש-געצונג-
 דענע. איר באַקלאַגן דעם טויט איז פול מיט פיעטעט, אָבער אַן מורא.

מיר טרינקען די דעמערונג מיט גרויסע טונקעלע אויגן
 און ריידן שטומע רייד צו קליינע גרויע פיגל.

דער טויט ווערט אויך אַ ליכטיק מעשה'לע פון דער פאַרטיזאַנקע טאַניע.

אַרומגעוויקלט אין קאַלטע ווינטן,
 איינגעהילט אין צעשטערנטע נעכט,
 איינגעטזליעט אין ווייסע פרעסט,
 שלאָפט טאַניע אונטער אַ בערגל ליכט.

אַלץ צו וואָס ס'רירן זיך צו רייזל זשיכלינסקי'ס פינגער, ווערט פאַר-
 דרימלט אונטער אַ בערגל ליכט.

ס'איז גוט וואָס רייזל זשיכלינסקי דרוקט איבער אין איר בוך אַ סך פון
 אירע פריערדיקע לידער, ווייל זיי ווייזן אויף דער גרויסער פּאַעטישער שייכות
 פון די אַלע לידער, אויף דער איינגעבוירענער אויסקלייבערישקייט פון דער
 דיכטערין. ווען עשו לויפט קריגן יצחק'ס ברכה, פאַרשפעטיקט ער, ווייל דער
 אַלטער פּאַטער יצחק איז אַנטשלאָפּן געוואָרן.

זיין זילבערנע באַרד האָט געפינקלט
 אויפן טיש.

צו שפעט — האָט געזשומעט די פליג,

וואָס האָט געלעקט די לעצטע שטיקלעך ברכה פון דעם טעלער:
 צו שפעט.

עשו האָט געוויינט.

פון יענער זייט טיר

איז יעקב אַוועק

מיט דער ברכה —

און באַזאַלצן די ערד מיט זיינע טריט.

די ברכה האָט טרערן און די טרערן זיינען אים אַריין אין דעם נע-
 זיינעם און ער שפּאַנט איבער דער וועלט מיט דער איראַנישער ברכה, וואָס
 עשו האָט כלומרשט פאַרשפעטיקט. אָבער דאָס איז אפשר אַ צו קלוגער אַריי-
 טייטש אין אַ ליד, וואָס זשומעט אַריין אַ פליג אין אַ שטיקל חומש, וואו שטיק-
 לעך ברכה וואַלגערן זיך אין אַ טעלער, און די אידישע דיכטערין ווערט
 אַליין אויך אַנטשלאָפּן, ווי יצחק'ס באַרד אויפן טיש און זי פאַרענדיקט, ווי
 פון שלאָף, מיט דעם פינקלענדיקן פינאַל —

און באַזאַלצן די ערד מיט זיינע טריט.

אַ שטילע, באַהאַלטענע עראַטיק חלומ'ט אין אירע לידער און אַפילו ווען זי
 איז דירעקט, ווערט זי קיינמאַל נישט שרייענדיק —

איך וועל אַ לאַנגע נאַכט

טרינקען פון דיין האַלז

די פרייד, וואָס איז אַנגעזאַפט מיט טרערן.

אַבער די עראַטיק איז סיווי דאָ אין דעם קול פון איר ליד, אַלעמאַל גע-
ווען אפילו אין אירע ערשטע, שעמעוודיקע רייד, ווען זי האָט פאַרבייגעשלייכט
מיט אירע יונגע לידער —

פאַרנאַכט וואָלט יעדער בלאָט
געוואָלט אַ פויגל זיין,

גיי איך אַרום מיט אַ קרוג אין דער האַנט
און קלייב זייערע טרערן אַריין.

פון דעם פאַרנאַכטיקן טונקל איז געוואָרן — אימה, און פון דעם ליד,
וואָס אין אים האָבן זיך די „הינט צעבילט און אויפגעשניטן דאָס שווייגן מיט
לאַנגע מעסערס ביז צום הימל“ זיינען אַ סך בלוט־טייכן אָפגעפלאָסן, אַבער
רייזל זשיכלינסקי'ס קול און איר איידל וואָרט זיינען געבליבן אומפאַרענדערט
דורך דער „נאַכט פון לאַנגן מעסער“.

איר טויטע מאַמע רעדט צו איר פון אַ וואָלקן.

פון אַ וואָלקן קוקט אויף מיר די מאַמע

מיט פאַרבלוטיקטע אויגן —

טאַכטער פאַרבינד מיר די וואונדן.

איר גרויער קאַפּ איז געבויגן.

זי איז מקבל אויף זיך די ליבע אימה פון דער טויטער מאַמען, וואָס

פרעגט זיך נאָך אויף אַן אומגעקומענער טאַכטער :

מיין שוועסטער וויינט צווישן די בלעטער

פון אַלע גרינע ביימער,

מיין מיידעלע, מיין טאַכטער, וואו איז ?

רייזל, קלייב צונויף אירע ביינער.

זי איז מקבל אויף זיך דעם משפּחה־דיקן פּחד און זי אַליין פאַרוויגט איר

קינד אַן מורא פאַר אַלערליי אידישע צוקונפּטן.

איך קען דיך נישט פאַרהיטן, מיין קינד,

פון שלעכטע חלומות.

צי טאָר איך דען פאַרשטעלן דעם וועג

פאַר דורות,

וואָס וויינען אַריין אין דיין חלום ?

דיין בעטל — אַ הילצערן שיפּל

אויף שוואַרצע כוואַליעס פון האָס —

איך ריר אַן מיט די דיפּן דיין קעפל,

ס'איז דוכט זיך שטיל אינדרויסן די גאַס ?

נאָר ניין !

געשפאלטן האָט זיך די שטילקייט —
 אונזער בלוט שרייט ווי דער ים
 יאַרטוויזנטער ברענען מיר — דער דאַרן —
 און ווערן נישט פאַרצערט פון דעם פלאַם.

דאָס ליד הייסט — „געשפאלטן האָט זיך די שטילקייט“, אָבער די דיכ-
 טערין שפּאַנט אין דער שטילקייט, ווי אויף כוואַליעס און זינגט איר איינגע-
 האַלטן ליד. זי קען איר קינד נישט באַשיצן פון שלעכטע חלומות. „צי טאַר
 איך דען פאַרשטעלן דעם וועג פאַר דורות, וואָס וויינען אַריין אין דיין חלום“ —
 איז איינער פון די קליגסטע אויסרופן אין גאַנצן בוך לידער, ווייל אויג אויף
 אויג מיטן קינד און מיט איר מוטערלעכער הילפלאַזיקייט האָט די דיכטערין
 נישט קיין מורא צו זיין קלוג און רונד, באַטייטונגפול און פאַרענדיקט. אָבער
 אַזוי-אַ, אין דעם קאַראַוואַן פון אונזערע אַלעמענס לידער, שפּאַנען אירע מידע
 פיס און ס'הערט זיך דער פלאַטער פון אַ קול.

דאָס רויטע טיכל אויפן טיף-געבויגענעם פרויען-קאָפּ,
 ברענט, ברענט.

און ווייסע באַרוועסע פרויען-פיס
 טראָגן זיך אין דער נאַכט אַוועק
 די לעצטע שטיקער זון...

ס'איז חושך, אָבער אין דער פינסטער לייכטן די ווערטער פון רייזל זשיכ-
 לינסקי, ס'הערן זיך די טריט פון „ווייסע באַרוועסע פרויען-פיס“, אפילו ווען
 „די פרוי טשלאַפעט אין גרויסע מענערשע שיד“. און ס'איז גוט צו וויסן, אַז זי
 איז צמזומדיק מיט אירע רייד, אַז זי לאַזט די מאַנסלייט זיך אויסשרייען און
 טאַמער וואַרפט זי יאָ אַריין אַ וואַרט, שווייגן אַלע לאַנג, ווייל מ'מיינט אַז זי וויל
 נאָך עפעס זאָגן, נאָר רייזל זשיכלינסקי זאָגט גאַרנישט, אויב זי האָט מער
 גאַרנישט וואָס צו זאָגן.

רען יונג-ווילנע האָט אַרײַנמאַרשירט אין דער אידישער ליטעראַטור, ווי זלמן רייזען האָט טריאומפּאַל באַצײכנט די דאַטע מיט איבער אַ פּערטל יאָרהונדערט צוריק, איז אַלט-ווילנע אויך געווען יונג-ווילנע, און דער אַרײַנמאַרש איז דערפאַר פאַרגעקומען אָן אינצידענטן פון ווידערשטאַנד — פאַרקערט, די יונגע שרײַבער אַרמיי איז אויפגענומען געוואָרן מיט אַפּענע אַרעמס. אין קיין אידישער שטאַט האָבן אידעאָלאָגיעס נישט געהויערט צווישן זיך אַזוי בשלום, ווי אין ווילנע. אפילו די וואָלף-אידעאָלאָגיעס זײַנען דאָרט געוואָרן ווי שעפעלעך. די יונג-ווילנער האָבן זיך גוט אַרײַנגעפאַסט אין אַ שטאַט, וואָס איז סײַ ווי געווען אַן עקספּערימענט אין אידיש-געשיכטלעכער יונגשאַפט. דאָס טראַדיציאָנעלע אַלט-ווילנע איז קײנמאַל נישט געווען פאַר-גליווערט, נאָר באַ'חנ'ט מיט איצטיקײט.

ווילנע איז געווען מער ווי אַ אידישע שטאַט — אַ גאַנצע אידישע ציוויליזאַציע. ס'איז דערפאַר געווען נאַטירלעך, אַז אויף איר שוים זאָלן דער-צויגן און אויסגעשטאַלטיקט ווערן קינסטלער-פאַרשטייערס פון דער דאָזיקער נײַער אידישער ציוויליזאַציע. אין ערגעץ, אין קיין אַנדער אידישער שטאַט, האָט זיך אידיש אַזוי נישט אָנגענומען ווי אין ווילנע. וואָס פאַראַ גלגלים דאָס אידישע לשון האָט נישט דורכגעמאַכט, צי ס'איז געקומען פון קוילער-געסל, צי פון בית-מדרש, אָדער פון לערער-סעמינאַר, פון די תלמוד-תורה'ס, פון דער אידישער גימנאַזיע — ס'האָט זיך צוזאַמענגעגאַסן אין איין אַלגעמײנעם שטראָם און געוואָרן דאָס איבערצײגטע און נאַטירלעכע לשון פון אידישע מענטשן.

אָבער לשון אַליין מײנט נאָך נישט קיין ציוויליזאַציע. דער נײַער איד, כ'האַב שיר נישט געזאָגט דער נעאַ-איד, דער וואָס האָט אין זיך אײַנגעזאָפּט נביאישע אידישקײט, האָט אין זײַן גאַנצן מהות געמוזט דערגיין צו אַ שלמות-דיקער אידישער עטיק. דעם אידן, וואָס האָט, באין ברירה, זיך געקליבן צו לעבן צווישן פעלקער, און געווינען דעם אידישן וועלט-פּאַספּאָרט, נישט גע-קוקט אויף זײַן געוואַנטער, אַפּענער און כמעט אַרויסרופנדיקער אידישקײט — האָט מען געקאַנט געפײנען אין ווילנע, מער ווי אין אַן אַנדער שטאַט. ס'האָט זיך דערפאַר געשיקט אַז אין אַזאַ שטאַט זאָל אויפשטראָלן מיט-

אמאל אַ גאַנצע גרופע פּאָעטן און פּראָזע-קינסטלערס, וואָס זאָל זיך אינטים פאַרבינדן מיט דער שטאַט, וואָס אַ אידיש ווילנערטום פון דורות האָט אויס-קריסטאָליזירט. די גרופע יונג-ווילנע איז געווען פונקט אַזאַ נס אין ווילנע, ווי ס'איז געווען דער אויפשין פון אַזאַ דריישטערנדיקייט ווי ביראַן, שעלי און קיטס, אין איין יאַרצענדליק; מענדעלי, שלום עליכם, פּרין, רייזען, אַש — אין איין מסיבה; אַדער אַזאַ מוזיקאַלישע קאַנסטעלאַציע, ווי היידן, מאַצאַרט, בעט-האַווען, און גלייך נאָך זיי אַ שובערט, מענדעלסאָן, שומאַן, שאַפּען — אין איין תקופה; אַדער די גאַנצע גרופע אימפרעסיאָניסטישע מאַלערס אין פּראָנקרייך, וואָס איז אויפגעקומען אין איין צייט.

ס'איז געווען אַ נס, אָבער אַ נאַטירלעכער נס. די גרופע איז נישט באַ-שטאַנען פון יחידישע רעוואָלוציאָנערן, וואָס זיינען געקומען עפעס אומוואַרפן, אָבער ווי אַ גאַנצע גרופע איז זי פאַרט געווען רעוואָלוציאָנער — אין איר אַפיר-מאַציע; אין דעם וואָס די גרופע האָט מיט פרייד גענומען אויף אירע פלייצעס דעם עול פון אַ גרויסער אידישער שטאַט, מיט אַלע התחייבותן. אַט דער בשותפות'דיקער עול, די אונטערגעבערישקייט, איז, ווי פאַראַדאַקסאַל ס'זאָל נישט קלינגען, געווען אַ קינסטלערישע רעוואָלוציע. די גרופע איז געווען נישט מער ווי די פאַרשטייערשאַפט פון אַן הערלעכער, שטאַרק אַרטיקולירטער אידי-שער יוגנט, וואָס האָט געזאַמלט און אַנגעזאַמלט אַן עשירות ביז זי איז אַרויס-געקומען מיט אַ גרויסן קינסטלערישן מאַטיוו.

אין וואָס איז דער מאַטיוו באַשטאַנען? די גרופע האָט, מיט איר גבורה'-דיקער אַנטשטיאונג, געגעבן דער אידישער ליטעראַטור די וויזיע פון אַ אי-דיש-לאַנד. די יניקה וואָס די שטאַט האָט געצויגן פון דער גרויסער זכיה, וואָס זי האָט געקראָגן, געקרוינט צו ווערן ווי אַ גלות'דיקע ירושלים, האָט געבוירן דעם קינסטלערישן געדאַנק, וואָס האָט דער ליטווישער קרוין-שטאַט געגעבן דעם שטח פון אַן אויטאָנאָם אידיש-לאַנד. פוילן איז נישט געווען קיין אידיש-לאַנד און אפילו נישט קיין איינהייטלעך אידיש פוילן, נאָר אַ סך פוילנס. וואר-שע איז, אמת, געווען אַ אידישע קרוין-שטאַט, אויך לעמבערג איז עס געווען. אָבער די פּאָעטן וואָס האָבן זיך קאַנצענטרירט אין די ביידע שטעט האָט מען נישט געקאַנט רופן — ווארשאווער גרופע, אַדער — לעמבערגער גרופע, אפילו נישט — פוילישע גרופע. ראַוויטש איז געלאָפן קיין וואַרשע, אָבער אַן גאַ-ליציאַנער טראַדיציע און וואַרצלען; באַמזע איז געקומען קיין וואַרשע ווי אַ יונגער פּאָעט זוכן ברייטערע אַנערקענונג; אויב קעניגסבערג איז געבליבן זיצן אויף אַן אַרט, האָט אויך פון אים נישט געזונגען דאָס אידישע גאַליציענ-טום פון זיין צייט. קיינער פון זיי האָט נישט פאַרמאַגט קיין אידיש-לאַנד. אַלע קינסטלערישע אויפטוען זיערע זיינען געווען וועלטלעך-קינסטלערישע, וואָס

האָבן גלייך אין דער אידישער איבערטייטשונג, געטראָגן אין זיך די זאַמען פון ספיקות.

מיר רעדן איצטער, לאַמיר נישט פאַרגעסן, פון יאָר 1929, מיט אַ פערטל יאָרהונדערט צוריק. דער סם פון אַסימילאַציע האָט שוין גענומען פּרעסן אויך דעם פּויליש-אידישן קולטור קערפּער. דער אידישער פּאַעט האָט אויפּגעהערט צו קומען פון די מאַסן, נאָר ער האָט, אַ פאַרלוירענער און אָפּט אַ פאַר-צווייפּלטער, געזוכט אַ וועג צו די מאַסן. ביי אונז אין אַמעריקע האָבן די אינ-זיכטסן אוודאי נישט פאַרמאַגט קיין זיכערע אידישע ערד אונטער די פּיס. אַלע זייערע רעוואָלוציעס זיינען געווען — אַן אַ זייט פון אידישן לעבן, ווען אפילו אויפן באַדן פון אידישן קינסטלערישן וואָרט.

די רעוואָלוציע פון דער גרופּע יונג-ווילנע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס זי האָט געבראַכט דער אידישער וואָרט-קינסטלערישער וועלט אַ שטאַט, וואָס איז אילוזאָריש געווען לאַנד, באַדן. מחמת דער אידישער מענטש וואָס האָט זיך אויסגעפורעמט אין ווילנע, איז געווען אַ שטאַלצער, נייער איד, און זיין אידיש מויל, פאַרפאַנצערט און געבענשט מיט וואונדערלעכע טרעפלעכע העב-רעאיזמען, איז געווען אַ זיכער מויל, וואָס האָט זיך נישט געשראַקן פאַר דער גאַס. זיינע אידישע מעשים, די אידישע טאַג-טעגלעכע טועוודיקייט זיינע, איז געווען אַן אומדערשראַקן, פעלזן-פעסט, מצווה'דיק אידישקייט; אַ פּראָדוקט פון דור-דורות אידישער ווידערשפּעניקייט, אָבער תמיד אין די ראַמען פון טראַדיציע, וואָס יעדער ווילנער האָט געטראָגן ווי אַ קרוין אויפן קאַפּ. ס'איז דערפאַר געווען נישט מער ווי רעכט, אַז אַזאַ שטאַט-לאַנד זאָל אַריינשפּאַנען אין דער אידישער ליטעראַטור טריאומפּאַל, יוגנטלעך, שעפּע-ריש-רייף; אַז די געבוירענע גרופּע זאָל אַרויסגעבן פון זיך, אַרויסזינגען, אַרויסזאָגן אַלץ וואָס ווילנע האָט אין איר אַריינגעזאָגט און אַריינגעזונגען. יונג-ווילנע איז, ווי מיר זעען, נישט אַזוי געווען אַ גרופּע פון באַזונדערע פּאַעטן, מיט ערשט-טריטיקע לידער, אָנהויבערישע דערציילונגען, עסייען, פּאַל-מאַטיוון און משלים, נאָר קודם-כל אַ גרויסע קאַלעקטיווע אידישע וואָרט-שאַפּונג, וואָס האָט שטאַלץ פאַרטראַטן אַ שטאַט, וואָס האָט דעם נעאַ-איד געגעבן די אילוזיע פון לאַנד, פון באַדן.

ווילנע האָט אויך געהאַט אַ גרויסע העברעאישע באַזע וואָס האָט געצויגן איר ממשות פון הערצלי'ס דערשיינען אין דער אַלט-נייער אידישער שטאַט, ווי אַן אַנזאָגער פון אַ לעגענדע, וואָס מוז פאַרוואָרט ווערן. די באַזע האָט שוין געהאַט פעסטע פּאַליטישע אַספּיראַציעס און האָט שוין פאַרמאַגט אירע איי-גענע יונגע פאַרשטייערס פון קינסטלערישן וואָרט; און אַ סך פון זיי האָבן זוכה געווען צו באַטרעטן אַ מער פונדאַמענטאַלן באַדן, נאָך אַזויפיל חורבן און

פארוויסטונג. אויך אין זיי, אין די העברעאישע יונגע שעפערס, איז קיינמאל נישט פארלאָשן געוואָרן די ליבשאַפט צום אידישן לשון, וואָס האָט דער-גרייכט אַזאַ ממשות'דיקע אַנטוויקלונג אין דעם אידיש-לאַנד פון זייער געבוירן. זאָל דאָ דערמאָנט ווערן דער העברעאישער פּאָעט משה בסוק, אַ ווילנער וואָס איז איצטער אַ תושב אין מדינת ישראל און וואָס זעצט איבער פון צייט צו צייט, מיט קינסטלערישער פאַרבענקטקייט לידער פון אידישע פּאָעטן. זיינס אַ מי-ניאַטור-אַנטאַלאָגיע פון פרעכטיק-איבערזעצטע אידישע לידער געפינט מען אין דעם נאָוועמבער נומער — „מבפנים“, אַ ליטעראַרישע שריפט פון הקיבוץ המאוחד. ס'דאַרף ערשט אויסגעפאַרשט ווערן דאָס קאַפיטל ווילנעריש יונג-העברעאיש, וואָס שליסט אויך איין אַזאַ אַריגינעלן פּאָעט ווי אַבא קאָוונער, וועמענס אַריגינאַליטעט איז פונקט אַזוי איבערראַשנדיק ווי דער סורעאַליזם פון זיין בן-עיר, דעם ווילנער מיטגליד פון דער יונג-ישראל אידיש-גרופע — רינצלער. ווען דאָס קאַפיטל וועט אויסגעפאַרשט ווערן, וועט מען אפשר זען, אַז אין ברייטערן זין זיינען זיי אַלע — די יונגע אידישע וואָרט-קינסטלער פון ווילנע און די יונגע העברעאישע שעפערס, געווען ברידער פון אין יונג-ווילנע; קינדער פון אַ גרויסער אידישער שטאָט, וואָס האָט שטאַלץ גערעדט אידיש, ווי עס וואָלט געווען אַן אַלטער, איינגעפונדעוועטער העברעאיש, און גערעדט אַ העברעאיש, ווי עס וואָלט געווען אַ מאָדערנער ניי-געבוירענער אי-דיש. פאַר ביידע איז ירושלים דליטאָ געווען מער ווי אַ צונאַמען, נאָר אַ שטיק רעאַליטעט, אפילו ווען דער טראָפּ איז ביי אַ טייל געווען אויף — ירושלים, און ביי אַנדערע אויף — ליטאָ.

דאָ רעדן מיר פון דער גרופע יונג-ווילנע, וואָס האָט זיך באַוויזן אין דער אידישער ליטעראַטור, מיט אַ 25-26 יאָר צוריק און וואָס האָט אונז גע-געבן אַזעלכע נעמען, ווי חיים גראַדע, סוצקעווער, אלחנן וואַגלער, לייזער וואַלף, פּרץ מיראַנסקי, אַזעלכע באַגלייטערס ווי הירש גליק, שמערקע קאַ-טשערגינסקי, און צענדליקער אַנדערע יונג-שעפערס. זיי אַלע זיינען געווען אַ גרויסע אויסשטעלונג פון אידישע גאונות, וואָס האָט געצויגן יניקה פון בית-מדרש, ישיבה, יתומים הויז, און דער אידיש-רעדעוודיקער גאַס. ס'איז געווען אַ גרויסער צוריקצאָל צו דעם שטאַט-לאַנד, וואָס האָט זיי אויפגעהאַ-דעוועט און אויפגעצויגן.

וואו נאָר, אין וואָסער שטאָט, האָט דער יונגער פּאָעט זיך געקאַנט חבר'ן, אויף אידיש, מיט דעם יונגן מיידל, וואָס האָט אָפגעשאַצט און געקאַנט פון אויסנווייניק דעם פּאָעט'ס פּערזן — ווי אין ווילנע? וואו האָט אידיש געקלונג-גען ווי אַן אייביק לשון, וואָס שאַפט זיך און באַנייט זיך טאַג-טעגלעך, אויפן מאַרק און אין דער קינדער שולע, און וואָס קריגט האַפט פון אַ גאַנץ אידיש

לעבן, וואָס לעבט לויט דער הלכה פון אַ ברייטער, זאָרגעוודיקער טאָג-טעג-
לעכער אידישער טועוודיקייט — ווי אין ווילנע?

דער גרויסער אויפבלי איז דערפאַר געווען נישט נאָר אַן אויפבלי פון
טאַלאַנט, נאָר ערשטע, רייפֿע יונגע פרוכט פון מאָדערנעם אידישקייט, וואָס
האַט אויף אַן אייגנאַרטיקן אופן האַרמאָניזירט דאָס אַלטע מיט דעם נייעם.
אין דעם איז באַשטאַנען די רעוואָלוציע. ווען די הענט האָבן זיך שעפֿע-
ריש גענומען אַראַפּלאַזן אין אידישע ישובים אין אייראָפּע, און ס'האַבן פינסטער
אויפגעזאָרגט פאַרשידענע ספיקות, איז חיים גראַדע געקומען מיט זיין — „יאָ“.
די גאַנצע גרופֿע איז גלייך פון אָנהויב אָן געווען אַ זינגענדיקער, קאַלעקטי-
ווער יאָ פון גרויסער איבערצייגנדיקער פרוכטבאַרקייט; דער קרן מיט דעם
פּראַצענט פון אַ נוסח-ווילנע. ווען די יונגע גרופֿע איז דערשינען, האָבן די אינ-
זיכסטן זיי די ערשטע באַגריסט און מקרב געווען, אויף דער זייט ים. אָבער
אויך זיי, וואָס האָבן באַגריסט די יונגע וואַרט-קינסטלערס, ווי ערשט-צוגע-
קומענע, האָבן אין זייער קאַלעקטיוון דערשיינען גלייך געזען אַן אַנשפּאַר, און
צוגעקראַגן נייע האַפּנונג און גלויבן, אין דעם המשך פון אידישן וואַרט.

אַ ליטעראַטור-געשיכטע טיילט מען געוויינלעך, פאַר באַקוועמלעכקייט
וועגן, אין קאַפיטלען — דאָס קאַפיטל יונג-ווילנע איז מער ווי אַ קאַפיטל,
ס'האַט גלייך באַטייט — יוגנט-אויפגאַנג אין אידיש-לאַנד. אוודאי האָבן
יחידים געהאַט אייגענע און אפילו באַזונדערע קינסטלערישע אַמביציעס.
אוודאי האָבן די פאַרביבענע און על-פּי-נס געראַטעוועטע געוויזן אַז זייער
צוזאַמענדיק קומען איז אויך געווען אַן אַנזאָג אויף גרויסע קינסטלערישע פּער-
זענלעכקייטן, אָבער צוזאַמען זיינען זיי פאַרט געווען מער ווי אַ קאַפיטל — אַ
מיילשטיין פון אידישער ווייטער-און-צוריק-גייענדיקער שעפּערישקייט, און פון
ניסימ'דיקער און אין-ברירה'דיקער צופאַסיקייט צו אַ לופט-לעבן, וואָס ווילנע
האַט מער פון אַלע אידישע שטעט פאַרבאָדנט און געמאַכט דערפון קולטור-
רעלע שוואַרץ-ערד אונטער די פיס.

די יונג-ווילנער פּאָעטן זיינען דערפאַר געגאַנגען אין דער וועלט אַריין
מיט זיכערע טריט, ווי זיי וואַלטן געקומען פון אידישער ערד. ווייל געבוירן
האַט זיי די גאָונישע צופאַסיקייט פון אידישן פּאַלק, זיין פיקחות'דיקער מוח,
זיין אַפּגעפּוצטע אַרעמקייט, זיין טייער מויל מיט די קוואַליקע און מחיה'דיקע
ווערטער און זיין טרויעריק האַרץ, וואָס האַט געלעבט מיט דעם נחת פון
קינדער.

אַזאַ באַשערטער נחת איז געווען יונג-ווילנע, אַ נחת וואָס איז געקומען
מיט איבער אַ פּערטל יאָרהונדערט צוריק, באַלייכטנדיק דעם אידישן הימל,
וואָס האַט זיך שוין גענומען וואַלקענען מיט פחד.

בלויז צען יאָר נאָך דעם אויפשטייג פון יונג-ווילנע, זיינען אירע בעסטע קינדער געלאָפן דערשראָקענע, אַ סך פון זיי אין די אַרעמס פון טויט, אַנדערע אין די אַרעמס פון הונגער, קראַנקהייט און גייסטיקער, אויפטרײסלנדיקער אַנטווישונג. אָבער די געראַטעוועטע זיין אירע פון גרויסן חורבן זיינען נאָך היינט צווישן די איבערצייגנדיקסטע אידיש-זינגערס. אין ניו-יאָרק — חיים גראַדע, אין פאַריז — אלחנן וואַגלער, אין קאַנאַדע — פּרץ מיראַנסקי, אין מדינת ישראל אברהם סוצקעווער. נאָך היינט זיינען זיי אַ באַווייז, אַז זיי קוֹ-מען זאָגן — יאָ, און דאָס גרויסע טרייסט-וואָרט פון אַ יונג-ווילנער, וואָס איז צו אונז דערגאַנגען פון סאַמע טויט-שאַטן — מיר זיינען דאָ!

1955

חיים גראַדע

אין זיין בוך לידער — „דער מאַמעס צוואַה“ האָט דער דיכטער חיים גראַדע אויסגעהאַלטן די פּראָבע און נישט אַריינגעפאַלן אין קיין באַנאַ-ליטעטן מיט זיינע מאַמע-לידער, וואָס זיינען געוואָרן איינציק אין דער אידי-שער ליטעראַטור. ס'איז נישט קיין איבערראַשונג, וואָס אַ דיכטער פון אַזאַ מדרגה, האָט באַוווּזן צו ראַטעווען די ריזיקאַלישע טעמע, נאָכדעם ווי זי איז שוין לאַנג געוואָרן אַ געפאַר-סיגנאַל און אַ שטרויכלונג. קיין קלענערער דיכ-טער וואָלט זיך אַזוי פּריי נישט צוגערירט צו איר, אויב ער וואָלט פאַרמאַגט די מינדסטע זעלבסט-באַשיצונג פעאיקייטן. ער וואָלט זיך פשוט נישט דער-וועגט צוצוקומען אַזוי נאָענט צו אַזאַ טעמע, ווייל ער וואָלט מורא געהאַט, אַז די האַרציקע, תּמימות'דיקע מאַמע וועט אים אַרויסגעבן. אַ קלענערער דיכטער וואָלט נעבעך געליטן ריסק-איברים. אַ קלענערער טאַלאַנט ווערט נאָך קינ-דישער און מינערער, אין די וואַרעמע אַרעמס פון מאַמעשקייט. צוויי גע-פאַרן לויפּערן אויף אים — טעאַטראַלישקייט — אין זין פון דער עברי און מוזיק פון אידישן טעאַטער — און די בדחנישע פּאַלקישקייט פון „אַ בריוועלע דער מאַמען“.

גראַדע איז נישט געקומען צו דער מאַמע-טעמע אַז זי זאָל אים פאַרוויגן, נאָר ער האָט באַהערשט די טעמע, ער האָט זי גענומען אין זיינע פעסטע דיכ-טערישע אַרעמס און זי איינגעוויגט.

אַ, מאַמעלע, טייבעלע גרויע,

מיט אויגן פול שרעק און הכנעה,

אין ווינט און אין פינצטערניש ליג איד.

און דין ווי אַן עופה'לע וויג איד.

דאָס איז גראַדע'ס אַ פּריערדיק ליד, וואָס ער האָט אָנגעשריבן מיט יאָרן צוריק, אַבער ער האָט זייער גלייך געטאָן, וואָס ער האָט דאָס ליד אַריינגענומען אין זיין נייעם לידער בוך. ס'ווייזט אויף דעם דערוואקסענעם צוגאַנג צו דער אוראַלטער טעמע, וואָס איז באַנייט געוואָרן אין זיינע פאַרוויגנדיקע הענט. ס'ברענגט אַרויס זיין דיכטערישע ציל-באַוואוסטזיניקייט. דערפאַר איז נישט קיין איבערראַשונג, וואָס שוין דאָס ערשטע ליד אין בוך הויבט זיך אָן מיט דעם זעלביקן מאַטיוו.

קום, מאמע, ווי אַ קינד אויף מיינע הענט, איך וועל דיך איינשטילן, און דו — דו וועסט מיך טרייסטן. מען קען אויף דעם אַוודאי פאַרשווענדן אַ שלל פרוידיאַנישע חכמות, אָבער מיר דאַכט זיך, אַז ס'וואָלט לחלוטין נישט געווען פאַסיק אַריינצולאָזן דעם ווינער דאַקטאָר אין דער אַטמאָספּער פון דער ווילנערשער אַרעמשאַפט. ס'וואָלט פשוט געווען אומדראַמאַטיש צו דערלויבן אַזאַ אויפטרײט. פרויד וואָלט געגן זיין אייגענעם ווילן געוואָרן דער קאַמיקער, פון אַזאַ געשפּאַנטער און מיט טיפן ערנסט־באַלאַדענער ווילנער דראַמע. אין דעם פאַל טוט נישט חיים גראַדע די שליחות פון זיין אייגענער קינדהייט. ער גייט נישט צוריק צו איר, נאָר ער שלעפט די קינדהייט זיינע צו זיין דערוואַקסנקייט און ער שאַצט זי נישט אין טערמינען פון אייגענער ענגער און בלינדער ביאַגראַפּישקייט, נאָר ער פאַרוואַנדלט די מאַמע־טעמע אין אַן אמת'ן אידישן אַלעגאָרישן שיר־השירים, וואו ס'איז נישטאָ קיין אַרט פאַר פרוידיאַנישער עראַטיק, ווי ס'איז נישטאָ קיין אַרט אין דעם פאַרוואַנדלטן, אַנטגופטן און פאַר'חדר'טן שיר־השירים, פאַר אַריענטאַלישער נאַקעטקייט.

אַן אַנדייט אויף ענלעכע מאַמע־מאַטיוון האָט אונז געגעבן ביאַליק מיט דער איינגעקאַטענער מאַמע־טרער, וואָס ווערט דער הייוון פון צער. אויך אין יענעם גוט־באַקאַנטן אויטאָביאַגראַפּישן ליד איז די מאַמע שיר נישט די כנסת־ישראל. דאָס מיינט נישט, אַז גראַדע האָט אַוועקגענומען פון זיין מאַמען די פּערזענלעכע צערטלעכקייט. ניין, זיין מאַמע איז בלוט און פלייש אָבער זי איז אַרומגעשטראַלט מיט אידישער אַל־מוטערלעכקייט, וואָס ווערט גלייך אַ סימבאָל. ביי גראַדען זעען מיר די מוטער, קודם כל, אין איר אייגן אַוועקגיין פון דער וועלט, ווי אַ צער פאַר זיך אַליין, ווי זי איז פאַרשניטן גע־וואָרן און אַפּגעריסן געוואָרן פון איר אייגענער בענקשאַפט; ווי זי אַליין איז דורך איר פּריציפּטיקן, טראַגישן טויט אַוועקגענומען געוואָרן מיט גוואָלט פון איר קינד. זי איז נישט בלוז אַ טייל פון איר זונ'ס אומגליק, נאָר אויך אַ שטיק באַזונדערע מוטערלעכע פאַר'תומ'טקייט. ווער איז געווען די מוטער, ווי אַ געשטאַלט פאַר זיך אַליין, וואָס פאַר אַן עול האָט זי געטראָגן אויף זיך? גראַדע דערציילט עס אונז אין פּאָלקסטימלעכע שורות:

און לויפט אין שטוב, אויף גיך פאַרשפּרייט אַ טישטעך,

זי רייסט זיך אָפּ פון וואַך ווי אַ פּיאָווקע,

געיאָגט אַ וואַך אַ גאַנצע — און פאַרזאַמט.

דער שווייס פון פנים ניט אַרומגעווישט זיך,

די ליפן בלייך, די באַקן רויט פאַרפלאַמט.

זי רוקט אַראָפּ דאָס שייטל אויפן שטערן,

דורך אירע פינגער קאפעט אויף די ליכט,
איר שווייס וואָס מישט זיך אויס מיט אירע טרערן.
ס'האָט גאָט איר געבט אויך ניט אויפגעריכט.

היים גראַדע איז אַ רעליגיעזער פּאָעט, אַבער דער גאָט פון זיינע נאַענטע
און אינטימע לידער איז נישט קיין גערעכטער. זיין משפט ווערט נישט באַ-
רעכטיקט אויף אַ לייכטן, כּוואַלט געזאָגט, אויף אַ לייכטזיניקן אופן, ווי ביי
אַנדערע פּאָעטן, וואָס שפּילן זיך מיט גאָט-טעמעס, ווי מיט געטשקעס.
גראַדע'ס גאָט איז נאָך אַלץ אַזוי אומפאַרשטענדלעך ווי אין די ווייטע ביבלישע
צייטן. דערפאַר אפשר ציט גראַדע'ן אַזוי שטאַרק צו ביבלישע טעמעס, ווייל
אין זיי זוכט ער דעם שליסל צום קליינעם מעסטל גוטס, וואָס קומט אונז אָן
און צו די וויסטע צוגעוואַרפענע שיריים, וואָס פאַלן אויף דער געבויגענער,
פאַרחושכ'טער, פאַרגעסלטער און געבוקטער אַרעמקייט.

גראַדע האָט מיט זיינע לידער נישט געזוכט צו דערטרינקען אין רחמנות
צו זיך זיינע געוויינען צו דער מאַמען, נאָר צו געבן איר אַליין אַ תּיקון, איר
אַליין ווי אַ קינד פאַר זיך אַליין, איינגעוויגט אין די אַרעמס פון דיכטער.

אַ דו זאָלסט ניט אומוואַגלען שטום ווי אַ שאַטן.

האַב איך זיך אין לידער געבראַכט צו דער קבורה.

אַבער איידער ער האָט זי געבראַכט צו קבורה, האָט ער אויפן וועג צום
קבר געגעבן אַ סך מאַמענטן פון איר פאַרפינסטערט לעבן. די מאַמענטן זיינען
באַלד געוואָרן איינגעקריצטע עפיזאָדן פון אידישער אַרעמקייט, וואָס איז אַזוי
באַקאַנט אין דער אידישער פּראָזע, אַבער וואָס גראַדע גיט אונז מיט אַ פּולער
מאָס אין זיינע מוטער-לידער. זיין מאַמע איז די מוטער פון אידישער אַרעמקייט.

מיין מאַמע שלעפט זיך ביי דער נאַכט אין רעגן.

דער ווינט שיט נאָדלען אין איר האַלז און נאָקן

לאַמטערנעס שאַקלען זיך איר בלינד אַנטקעגן.

די טראַפנס ווערן אייז אויף אירע באַקן.

אַבער דאָס בוך הייסט — „דער מאַמע'ס צוואה“. די לידער צו דער מאַמען

זיינען נישט נאָר פון אייגענעם פיזישן דראַנג זיך צו באַפרייען פון אַ געשטאַלט,
אַדער אויפשטעלן אַ געשטאַלט, וואָס ווערט אַמאָל פאַרבלייכט.

ס'דערווייטערט זיך מאַמע, פון מיר דיין געשטאַלט

און ווערט ווי פאַרטאָג די לבנה אַלץ בלאַסער.

נישט נאָר כדי צו געבן האַפטיקייט צום געשטאַלט וואָס דער דיכטער שטרענגט
זיך אָן צו באַלעבן —

מיין אייגענעם קערפער וואָלט איך אויסגעטאָן

און זיך צו באַלעבן מיט לייב אָנגעטאָן אים.

גיין, דאָס בוך האָט נאָך אַ צוואה אויך; און די צוואה, קאָן מען געפינען שורות/ווייז צעוואָרפן איבער אַ סך לידער וואָס זיינען באַזונדערע „פונקטן“ פון דער צוואה. זיי דערגרייכן אַ הויכן מאַמענט אין דעם ליד — „דער שליאַך“, וואו די מוטערלעכע צוואה ווערט באַרייכערט מיט אַ צוגאַב פון פּערזענלעכן טאָן און ווערט די צוואה פאַר אונזער דור.

פאַרמיש זיך מיט אונז, מען זאָל דיך ניט דערקענען,

וועט דאָן אונזער ליכט אויף דיין פנים ברענען.

דאָס ליד איז דער אָנהייב פון אַ ריי לידער, וואו די צוואה ווערט קלאָר אויסגעדריקט, און שורה צו שורה קלייבן זיי זיך צוזאַמען אין אַ גאַנצן מוסר-ספר און ווערן פּסוקים, וואָס מעגן געזאָגט ווערן פון אַ דור, וואָס האָט דער-לעבט דעם שוידער; בפרט ווען די דערלעבטע זיינען אייגנטלעך געראַטע-וועטע — אי פון טויט, אי פון קידוש השם. קידוש השם איז פאַר אונזער דור נישט געווען קיין כראַניק, קיין פאַרוויקלטע פאַרמעטענע קינה, נאָר טויט-דערפאַרונג. די געראַטעוועטע האָבן זיך אויסגעדרייט אויך פון דער דערפאַרונג און זיינען געבליבן מיט אַ צוואה.

ווער האָט עס דיין האַרץ מיט שקר פאַרדאַרבו,

צו מאַנען ירושה און וועלן בלויז אַרבן

די קבורה פון העלד, ניט דעם צער פון קרבן?

פאַרמישט זיך מיט אונז — איז די צוואה פון בוך. דער דיכטער פאַלגט בלויז אויף אַזויפיל אויס די צוואה, אויף וויפיל ער ווערט נישט אָן אין דער פאַרמישעניש זיין קול. אויב מ'דערקענט אַמאָל נישט זיין פנים, ווייל אים ציט צום אַלגעמיינעם נביאישן סטיל, וואָס איז געוואָרן אַזאַ שם דבר אין דער אידי-שער פּאָעזיע, ביי ביאַליקן, ביי ליעסינען, ביי יהוּאַש'ן, טיילווייז אויך ביי לייזיקן, י. י. שוואַרצ'ין און ביי לעיעלעסן, פאַרבלייבט אָבער זיין קול, ווען ער איז מעביר די נביאישע רייד מיט דעם טראַפּ פון היינצייטיקייט.

מיין זון, איך פיר דיך אַצינד צווישן הויכע בערג,

פאַר-מרה-שחורה'ט גליווערדיק זיי שטומען,

ווי דער באַשאַפער וואַלט זיין ניט-פאַרענדיקט ווערן

פון בראשית צייט געלאָזט דאָ אָן תקומה.

דאָ האָט ניט משה זיין נשמה אויסגעהויכט,

און גאָט האָט דאָ זיין תורה ניט געגעבן.

דאָס זיינען מענטשן! און ניט לאַנג האָט נאָך געטויכט

אין זייערע שוואַרצאַפּלען ליכט פון לעבן.

דאָס איז דער נייער צלמות, דער טויט-שאַטן, וואָס דורך אים ווערט דער

דיכטער געפירט.

פינף אַנדערע אָפטיילונגען אין דעם בוך — „דער מאַמע'ס צוואה“ גיבן דעם דיכטער אַ סך פון זיינע שווערסטע נסיונות. אין דער אָפטיילונג — „טרעפּ“ זינגט ער פון ליבע —

איך ווער פון דיין אַטעם פאַרשיכורט,
אַזוי ווי פון ריחות אין וואַלד —

גראַדען באַפאַלט אַמאָל אַן עקשנות און אַ קאַפּריז נישט אויסצומיידן באַ-
נאַליטעטן, נישט נאָר דערפאַר, ווייל ער ווייס אַז ער קען זיי פאַרוואַנדלען
אין נייע מאַטיוון, נאָר אויך ווייל ער שפּירט אַז זיי זיינען געוואָרן אַ טייל פון
דער פּאָלקסטימלעכקייט אין אים, וואָס אַן איר קען ער זיך נישט באַגיין און
וואָס אַז דעם וואַלט זיין קרעפטיק לשון געוואָרן אויסגעמאַגערט און אַנעמיש.
אַ סך פון זיינע באַנאַליטעטן זיינען אפשר טאַקע די „טרעפּ“ פון זיין אייגענער
אָפטיילונג, וואָס אויף זיי איז אים זיכערער צו קלעטערן, ווי אויף סאָלידע
שטאַפלען. ער לענט זיך אַן אין פּאָלקס-לשון, כדי דורך אים צו קענען דערקלע-
טערן צום אייגענעם וואָרט.

און יאַמערלעך-פּוסט איז געבליבן דיין אָרט אין מיין ברוסט,
און וואו דיך צו זוכן האָב איך אין דער נאַכט ניט געוואוסט.

דאָס איז כמעט דער טאָן פון פּאָלקס-ליד אין פשטות, אָבער די דאָזיקע
פשטות גיט אים זייער אָפט די געלעגנהייט צו זאָגן אומגעריכט, פּונקט אַזוי
פּאָליקיש, אָבער מיט אַן אייגענעם קנייטש אַזעלכע שורות —

איך בין אַ מידער גייער,
און וואו איך קום פאַרבלייב איך פרעמד,
מיין פנים איז אַ שלייער,
מיין גוף איז אַ געשאַנקן העמד.

אין די לידער צו דער מאַמען האָט חיים גראַדע דערגרייכט אַ הויכע
מדרגה, ווייל ער האָט אין זיי נישט אַנגעוואוירן זיין אינטימען טאָן. און דער-
גרייכט האָט עס דורך אַ פּיעטעט צו דער צערטלעכער טעמע.
אָבער אויך זינגנדיק צום ים מעג אַ פּאָעט ווי חיים גראַדע זיך פאַרגינגען
צו זיין אינטיים און קליין און שטיל. גראַדע פאַרמאַגט אַ ים מיט קרעפטיקע
ווערטער, אָבער גראַד די קראַפט פאַרמאַטערט אַמאָל דעם דיכטער און דעם
לייענער.

דער ים... זיין איך ניט אויף דיין ברעג שוין אַ יאָרטויזנט?
איך הער דיך שטורעמען אין די געזאַנגען פון יהודה בן הלוי.

גראדע קומט צום ים אין באגלייטונג פון פאָעטן און גוט באַוואַכט. זיינע נאַטור-לידער זיינען צו-מעכטיק און צו תהילימדיק. זיי דערטריןקען אינגאַנצן זיין שטיל וואָרט, און זיי כוואַליען אַביסל צופיל. אַט דאָס נביאישע געשטאַלט פון דיכטער, וואָס קומט זיך נישט גלאַט אוועקזעצן ביים ים, נאָר וואָס ווייסט אַז אויך דער ים דינט אים ווי אַ „שטאַפּל“, פאַלט שווער אויף דעם געמיט פון לייענער, וואָס וויל זיצן אין נאָענטשאַפט מיט זיין דיכטער.

פון זאַמד-ברעג ביז צום האַריזאָנט פון ים ליגט
אויסגעוועלכט אַ בריק אַ זוניע

אַז איך זאָל קענען גיין אויף אים ווי דורך דעם מדבר-זאַמד
אַ נביא צו זיין גאַט.

אַדער אַזעלכע תהילימדיקע שורות, וואָס פאַרשטעלן אונז גראַדע'ס קול.
דו כאַפּסט דעם ברעג און ווילסט אים אין דעם תהום .
אַרונטערשלעפן.

דו גריזשעסט די יבשה ווי אַן אַפּגעהאַקטן שטאַם וואָס פּוילט
אין זיינע וואַרצלען.

גראַדע'ס ביבלישע לידער ליידן פון צופיל... ביבלישקייט, זיי זיינען
טויט-ערנסט ווי ליעסיב'ס און זיי זיינען ווי לכתחילה געשניצט פאַר כרעס-
טאַמאַטיעס. אַוודאי קען חיים גראַדע אויסגעצייכנט סטיליזירן אין אידיש אַ
ביבליש לשון, אָבער אַז מען לייענט די ביבלישע לידער זיינע פאַרלירט מען
דעם פּאָדים און מ'פרעגט זיך, אויף וואָס אייגנטלעך דאַרף גראַדע איבער-
חור'ן אַזעלכע שורות

און גאַט אויף אליהו'ן האָט געצערנט

און האָט גערעדט צום נביא האַרבע רייד :

האַסט מיין פּאַלק מיין לערע דען געלערנט,

צו דינען מיר אין ליבשאַפט און אין פּרייד ?

גראַדע איז צוגעקומען צו די ביבלישע מאַטיוון מיט אַלעמענס גרייטער
ביבלישקייט און ער האָט זיי נישט פאַרמענטשלעכט און פאַרהיינטיקט און
פאַראינטימיזירט.

גייען מיר צוריק צו חיים גראַדע'ס מאַמע-שורות :

זי איז קליין, זי איז דאָר

און גרייכט קוים צו מיין אַקסל,

נאָר זי איז אין איר צער

אַלע אַריבערוואַקסן.

אָט די קליינקייט, דאַרקייט, גרויקייט און אַרעמקייט קען גראַדע דער-
 הויבן מיט דעם לעבעדיקן און וויינענדיקן לשון פון צער. וואָס ווערט אָן
 אייגענער, נייער תהילים. זיינע שטילע רייד קענען ווערן די פסוקים פון אינזער
 דור. אָבער ווען ער קומט זאָגן געזאָגטע פסוקים אין זיינע ביבלישע מאַטיוון,
 אָדער ווען ער קומט צום ים אים פאַרלייענען גרויסע, מעכטיקע מאַנאַלאָגן,
 ווערט זיין אייגענע גרויסקייט פאַרטונקלט און זיין קול ווערט אַוועקגעטראָגן
 אויף די כוואַליעס.

און חיים גראַדע איז איינער פון די געציילטע פּאַעטן, וועמענס אייגן קול
 ס'וויילט זיך אַלעמאַל הערן.

מרדכי יאָפע

די גרויסע אַרמיי העברעאישע פּאָעטן, וואָס מרדכי יאָפע האָט מאַבילי-זירט פאַר אידיש, מיט אַזויפיל געטריישישאַפט און ליבשאַפט, וועט שוין פאַרבלייבן אַ גוטער בעטער, אַז אידיש זאָל נישט אונטערגיין. מיר דאַכט זיך, אַז מרדכי יאָפע האָט באַוווּזן, אַז קיין איין לשון איז אַזוי נישט מסוגל איינ-צוזאָפּן אין זיך דעם חן פון אַ העברעאיש ליד, ווי אידיש.

אידיש איז ווי דער ערשטער אַפּשטראַל בנוגע דעם אַריגינאַל — העב-רעאיש. אַזוי האָט באַוווּזן מרדכי יאָפע, און ווען מען בלעטערט זיינע צוויי בענד פון דער אַנטאַלאָגיע פון דער העברעאישער פּאָעזיע קריגט מען דעם איינדרוק, אַז אַלע העברעאישע לידער וואָלטן ערב אַן איבערזעצונג באַ-דאַרפט איבערגעגאַסן ווערן אין אידיש, כדי צו זען ווי אַזוי דער אַריגינאַל קלינגט, ווען ער האָט געמאַכט די ערשטע עטלעכע טריט פון דער היים.

דאָס האָט גאַרנישט צו טאָן מיט דעם דערעסענעם שפּראַך-ויכוח, ווייל יאָפע'ס איבערזעצונג איז נישט קיין ליידיקע דיסקוסיע. לשם דיסקוסיע נעמט נישט אַ מענטש און זעצט זיך אַוועק האַרעווען, ווי יאָפע האָט זיך איינגעשפּאַנט אין זיין אַרבעט. די אַנטאַלאָגיע פון דער העברעאישער פּאָעזיע אין ביידע בענד איז נישט קיין דעבאַטע, נאָר דער גרעסטער באַוווּיז, אַז אידיש איז מסוגל אויפצוהיטן אַלע ניואַנסן פון העברעאישן אַריגינאַל, ווייל דאָס יונגע לשון האָט זיך טויזנט יאָר געוויקט אין העברעאיש. סייזוי איז אידיש געוואָרן אַ מין קיצור-העברעאיש וואָס האָט כסדר געטייטשט, אין אַנדערע ווערטער, איבערגעזעצט העברעאיש. וואָס איז עברייטיטש אויב נישט אַן איבערזעצונג, לויט די סאַמע נייסטע קינסטלערישע באַגריפּן: צו ווערן פאַרוואַנדלט אין אַן אַריגינאַל, צו גיין דורך אַ צווייט לשון צום מקור. אידיש איז געוואָרן אַליין מקור, ווען זי האָט איינגעזאַפט אין זיך העברעאיש און עס אַרקעסטרירט, אַריינשטעלנדיק אַ העברעאיש וואָרט צווישן די העב-רעאזירטע ווערטער, אויסשלאַגנדיק דערפון אַ סך שפּראַכלעכע חיונה און שפּראַכלעכע חיות און באַוווּיזן אַז ס'איז אַ מחיה, ווען אַ העברעאיש וואָרט קומט אַהיים און קריגט אַזאַ טייערן קבלת פנים.

אַט די סודות האָט מרדכי יאָפע גאַרנישט באַדאַרפט אויספאַרשן, ווייל ער איז אַליין אין זיך, אַ אידישע איבערזעצונג פון העברעאיש. אַנהויבנדיק

פון זיין נאָמען האָט ער אין זיך פאַרצווילינגט די ביידע לשונות. ער האָט געטראַכט אויף ביידע לשונות און זיי צוזאַמענגעטראַכט, ער האָט זיי פאַר- היימישט און אין זיך אַליין דורכגעמאַכט אַלע כישוף-פּראָצעסן פון דער אַנט- שטייאונג פון אידיש, בעת זי האָט זיך געקלאַמערט אין העברעאיש און מורא געהאַט זיך צו געטרויען אַ צווייטן אַוועקטריט פון דער היים. ערשט אין יאַפּע'ס איבערזעצונג דערזעט מען די דאָזיקע געוואַלטיקע קרובה/שאַפּט, ווייל יאַפּע האָט גאַרנישט אויסגעטראַכט, ער האָט בלויז צוזאַמענגעטראַכט און אָנגעוויזן אויף דער התקרבות, אויף דער שטאַרקער בענקשאַפּט און אויף דעם תיקון, וואָס עס ליגט אין אַן איבערגעזעצט אידיש ליד. אַ באַזונ- דערער, אייגנאַרטיקער תיקון, וואָס איז נישט מתקן דאָס ליד אַליין, נאָר וואָס שאַפּט איבער דעם מעשי-בראשית פון אונזער לשון, ווען העברעאיש האָט אַריינגעבליצט אין אידיש און אים אָנגעליכטיקט מיט פיקחות.

פאַראַן ביי מרדכי יאַפּע'ן שורות גאַנצע וואָס אין זיי ווערט נישט דער- מאַנט קיין איין העברעאיש וואָרט, אָבער מען דאַרף בלויז ליענען די שורות אינדערהויך און מען דערשפירט אין דער צוזאַמענקייטלונג פון די ווערטער, אַ העברעאישן טעם.

און ווען עס לעשט זיך אויס דער האַרזיאַנט און ס'ליגט

שוואַרצרוקנדיק די ערד,

ווי אַן אַדלער וואָס האָט מיד אַראַפּגעגליטשט זיך —

נעמט דער שטורעם פליען מיט זיין גאַרער קראַפּט,

ער מאַכט די סאַסנעס שפּרינגען באַרג-אַראַפּ, ער טרייסלט-אויף

דעם עקאָליפּט אין טאַל.

און טרייבט אַריין די בידנע איילבערט-ביימער אין אַן אַפענער און

מורא'דיקער פּוסטקייט.

עס שלאַגט זיך אויפן האַרץ די וועלט. אַ שטיין אין וואָנט אַפילו איז

ניט זיכער.

און ס'איז נישטאָ קיין איין באַשעפעניש וואָס זאָל ניט ציטערן פאַר

דעם געדונער פון די טרויער-פּוּיקן.

כ'האָב בכיוון אויסגעזוכט די עטלעכע שורות פון יהושע ראַבינאָוו, אין

די לאַנגע שורות איז פאַראַן אַן איינציק וואָרט אַפילו און אַ צווייט פאַראידישט

וואָרט מורא'דיקער, וואָס דער איבערזעצער וואַלט זיי אפשר באַדאַרפּט אַפּ-

שטעקן, ווען מ'וואַלט געקומען צו אים אויפמאַנען אַריגינאַל. אַלע אַנדערע

ווערטער זיינען נישט קיין העברעאישע, אָבער מוזיקאַליש זיינען די שורות

העברעאישער אַריגינאַל. אין זיי איז פאַראַן די איבערצייגונג פון אַ תהילימ-

דיקן ניגון. מיר דערמאַנט זיך אַז סאַמערסעט מאַהעם שרייבט ערגעץ, אַז

דער ערגסטער איינפלוס אויף ענגליש איז געווען דער ביבלישער, ווייל דער גאנצער אַריענטאַליזם פאַסט זיך נישט פאַר דער ענגלישער שפראַך און אַז דער גאַנצער אַריענטאַלישער חן איז אַן אַנגעהויקערטקייט אויף דעם ענג-לישן לשון.

ווייל איך דאָ נישט אַנאַליזירן וויפיל טראַציקייט, פאַראַדאַקסאַלישקייט, אַדער אפשר גאַר וויפיל אַנטיסעמיטישער פעפער ס'איז פאַראַן אין אַזאַ אַנ-גלאַ-זאַקסישן ווידערשטאַנד צו דער איבערזעצונג פון תנ"ך, וואָס האָט אויפס-ניי אַנטדעקט ענגליש. אָבער ווען מיר קומען צו אונזער אייגן לשון זעען מיר ווי נאַטירלעך דאָס לשון אונזערס שפילט אויף אַ העברעאישן ניגון. ס'איז אַ מזל-זאָך וואָס אין דעם ליד איז פאַראַן אַזאַ פאַרהיימישונג פון העברעאיש ווי מורא'דיקער, אַזאַ צוזאַמענהעפט, ווייל אין שליסל פון דעם צוזאַמענגלי איז אידיש געשאַפן געוואָרן, איז געשאַפן געוואָרן די אַנטאַלאָגיע פון דער העברעאישער פּאָעזיע, אין די הענט פון דעם יוצר. אין מרדכי יאָפע'ס הענט איז אַ העברעאיש וואָרט אַריינגעפאַלן אין אַ שעפּערישער איבערגיסונג, וואָס ליכטיקט מיט חני'ען פון אַריגינאַל.

האַלטן מיר אייגנטלעך צוריק ביים סאַמע אָנהויב, אַז יאָפע האָט מאַבילי-זירט, אויף אַן איבערצייגנדיקן אופן, אַ גרויסע אַרמיי פון העברעאישע פּאָעטן און זיי געשיקט מלחמה האַלטן פאַר אידיש, אפשר גאַר קעגן זייער וויסן און קעגן זייער איבערצייגונג. אָבער אין יאָפע'ס מאַנומענטאַל ווערק זיינען זיי אַלע מוטיקע קעמפּערס, וואָס שטעלן זיך איין פאַר דער לעבעדיקייט פון יעדער וואָרט. אויב ס'זיינען פאַראַן אַזעלכע העברעאישע פּאָעטן, וואָס האָבן געמיינט, אַז זיי זיינען בלויז איבערזעצט געוואָרן, זיינען זיי זיך שטאַרק טועה. זיי זיינען איינגעשפּאַנט געוואָרן אין אַ גרויסער, אין אַ קאַלאַסאַלער אַרבייט. פון דעם שטאַנדפונקט קען מען זאָגן, אַז יאָפע'ס אַנטאַלאָגיע איז אַ דיסערטאַ-ציע וועגן דער לעבעדיקייט פון אידיש, וועגן איר העברעאישער מוזיקאַליש-קייט, וועגן איר מסוגל'דיקייט צוריקצורופן די פּילאַלאָגישע שרעקעוודיקע טריט פון אונזער שפראַך, וואָס אויב זי איז אַפילו אַוועק פון דערהיים, האָט זי נאָך אַלץ געהערט אין איר תחינה/דיקייט דעם שטאַרקן נביאישן רוף פון טאַטן, וואָס וואָרנט — ניט צו ווייט אַוועק פון דערהיים, ווייל טיגריסן און לייבן און וועלף קענען נאָך פאַרצוקן דאָס אידישע שעפעלע. אַט דאָס האָט אַלץ באַוויזן מרדכי יאָפע אין זיין אויפטוערישער אַרבעט, אַט דאָס איז אים געגאַנגען צו באַווייזן; אָבער דער אמתער אויפטו פון דער אַנטאַלאָגיע איז אין דעם וואָס ער האָט גערופן צו הילף העברעאישע פּאָעטן, אַז זיי זאָלן פירן דעם ויכוח פאַר אים.

אַן די פיר אַפטיילונגען פון צווייטן באַנד וואָלט יאָפע'ס אַרבעט באמת

געווען א נישט־פארענדיקטע. כ'בין נישט צוזיכער מיט דער אפטיילונג — „הומאָר און שאַרפזין“, אָבער נישט אַרײַנגלאַזנדיק זיך אין אומנייטיקע דיקדוקי עניות, קען מען פאַרשטיין פאַרוואָס יאָפע האָט אזוי געשאַפֿלטן די הימלען, נישט גערוט און נישט געלאָזט רווען, ביז זײַן אַרבעט איז פאַרענדיקט געוואָרן. מען דאַרף נישט פאַרגעסן אויף קײַן מינוט, אַז יאָפע האָט אונז געגעבן אַ טאַפֿלטע אַנטאַלאַגיע פון ליד און אָפּהאַנדלונג. זײַנע אָפּהאַנדלונגען זײַנען באַזײַנגערשע און זײ פֿאַסן זיך גוט אַרײַן אין אַזאַ אַנטאַלאַגיע. ס'איז ווי יאָפע וואָלט זיך באַנוצט מיט דעם רױ־שטאַף פון די לידער וואָס ער האָט איבער־געזעצט און פון זײ געשאַפֿן זײַנע פֿאַעטישע עסייען.

אַ סך מאָל זײַנען זײַנע עסייען אַ שטויבעלע, אַ האַרעלע איבערגעזונגען. אָבער ס'מאַכט נישט אויס, אין אַזאַ אַרבעט איז וואָס מער ליבשאַפט — הרי זה משובח. פאַראַן אין יאָפע'ס אַנטאַלאַגיע אַזויפיל ליבשאַפט אַז ס'וואָלט בפירוש געקלעקט פאַר ששים רבואַ פֿאַעטן. די איבער הונדערט פֿאַעטן קענען זיך חלילה נישט באַקלאַגן, אַז דער עסיאיסטישער אַנטאַלאַגיסט האָט זײ געקאַרגט אַנערקענונג. ער האָט שטענדיק אויסגעזוכט די באַזונדערע מאָס לויב, וואָס פֿאַסט אַ באַזונדערן פֿאַעט. ער האָט גענומען אַ מאָס און אים אויפ־גענייט אַן עסיאיסטישן בגד. און אַפילו ווען דער רעזולטאַט איז אַפט מאָל נישט מער ווי אַ ליד אָדער צוויי, און ס'זעט אויס אויבנאויף, אַז דער טלית פון לויב דעקט אינגאַנצן צו אַ קליין אינגעלע; אַז וועגן אַ הומש־אַנהויבער האָלט מען פילפוליסטישע דרשות, מיט פשטלעך און רמזים, אָבער צוזאַמען — ליד און עסיי, באַקומט זיך אַ געוועב וואָס איז אַרײַגעלע. אַ סך מאָל דאַכט זיך מיר, אַז מען טאָר נישט מאַכן קײַן אַפּואַץ צווישן יאָפע'ס אַרײַנפיר־עסיי און דעם איבערגעזעצטן ליד אָדער צוויי.

איך קען אָבער אַלץ נישט מושווה ווערן מיט יאָפע'ס פאַרטיילונג פון אומשטערבלעכקייט. וויפיל אַליביס ער זאָל נישט אַנגעבן פאַר עמיצן צוטיילן צען לידער און אַן אַנדערן פאַרטיילן, דורך פאַרדעקן אים מיט אַ ליד אָדער צוויי, קען איך דאָס נישט באַרעכטיקן. אויבנאויף זעט אַזאַ שלעכטע פאַרטיילונג אויס צו זײַן עטיש, ווייל עס ווישט אַפּ די גרעניצן פון צאָל ווי אַ מאָס פון גרויסקייט אָדער גרעסערקייט. אָבער מיר דאַכט זיך אַז גראַד די אַנגענומענע קאַנווענציע איז אַ הכרח, ווייל יעדער אַנדערע פאַרטיילונג גיט נישט קײַן ריכטיק בילד פון די אינדיווידועלע פֿאַעטן און זײַער חלק צו דער פֿאַעזיע. דער עיקר, דאַכט זיך מיר, איז עס נויטיק אין אַזאַ אַנטאַלאַגיע ווי יאָפע'ס, וואו די קריטיק ווערט התפעלות'דיק פאַרצערטלט און פאַרונגען.

כ'וויל זיך דאָ נישט אַרײַנגלאַזן אין קאַלטער קריטיק צו ווייזן, וויפיל דיכטערישער מאַטעריאַל אין דער אַנטאַלאַגיע איז אין איבערצייגנדיקן הסכּם

מיט דעם כמעט אפאסטאלישן טאָן פון דעם עסייאיסט-באַזינגער. יעדער קריטיק לגבי אַזאָ ווערק וואָלט, שפיר איך, געווען אַ שטיק וואַכעדיקייט, שיר גישט פאַרשוועכונג פון יאָפע'ס פייערלעכן טאָן. מ'קען זאָגן אַז יעדע פאַר-שוואַכונג פון יאָפע'ס באַזינגערישן טאָן וואָלט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ פאַרשוועכונג, אַ חילול.

כ'וואָלט געוואָלט האַלטן די קריטיק פון דעם ריזיקן ווערק אין די ראַמען פון דער פייערלעכקייט, וואָס מיט איר האָט יאָפע געהאַט כח צו טאָן זיין אַרבעט. פאַר מיר איז אַ ממשותדיקע פרייד צו האַלטן אַזאָ בוך אין דער האַנט און עס בלעטערן; און פון שטאַנדפונקט פון אַ פּאָעט גישט נאָר דערזען די קרובה'שאַפט פון די ביידע לשונות, נאָר אויך זוכן די פּאָעטן וואָס אין דער איבערזעצונג זעט מען זיי אויך אין דער גרויסער משפּחה פון וועלט-פּאָעטן, סיי ווען זיי באַזינגען דאָס ארץ-ישראלדיקע לאַנדשאַפט און סיי ווען זיי שרייען אויס פון זיך דאָס גאַנצע לאַנדשאַפט פון גלות'דיקן ווייטיק.

כ'לייען לידער און וויל אַמאָל דוקא פאַרגעסן די אַריגינאַלן און כ'וויל זען די אַריינגלידערונג פון וואָרט אין דעם אַלגעמיינעם אוצר פון וועלט-וואָרט און אויך דערשפירן, וויפיל צוזאַמענגעזאַנג ס'איז פאַראַן אין איין דור. דאָס איז אַבער בפירוש אַ שטודיע פאַר זיך אַליין. די צייט גיט אַ ביס אַ גאַנצע פּלעיאָדע דיכטער אויף איין שטייגער, פאַרוואַנדיקט זיי און לאַזט זיי אויס-שרייען אין הונדערטער לשונות, וואָס אַז מען זעצט עס איבער, ווערט עס איין פאַרשטענדלעכער און אַריגינעלער ממעמקימ'דיקער קרעכץ.

פאַראַן ביי יאָפע'ן אַן אויסגעצייכנטער נאָמען פאַר אַ קאַפיטל אין זיין מייסטערישער עסי וועגן שלאַנסקי'ן — פון פאַרעם ביז תכלית. יאָפע'ן איז באמת געלונגען אַרומצונעמען אין זיין אַנטאָלאָגיע דעם גאַנצן שפּאַן, דעם פיינלעכן וועג אין דער העברעאישער פּאָעזיע — פון פאַרעם צו תכלית. ס'קומט אים גרויס אָנערקענונג פאַר זיין מי. ער אַליין האָט געטאָן פונקט די אַרבעט, וואָס אַ אידישער דיכטער איז מחויב צו טראַגן אויף די פלייצעס, שפּאַנען פון פאַרעם און דערגיין צו תכלית.

און דער תכלית פון דער גאַנצער אַנטאָלאָגיע? דאַרף מען באמת זוכן אַ טיפּערן תכלית? ס'איז פון די ווערק, וואָס אונזער לעבעדיקער שאַץ-קאַמער עפנט ברייט טיר און טויער און זאָגט: געבענטשט זאָל זיין אַזאָ אַרבעט, מיט אַלע אירע גרויסע מעלות און קליינע חסרונות, ברוך הבא!

ער געוואָגטער פּאָעט אברהם סוצקעווער איז נישט נאָר צוריק געגאַנגען צו זיין קינדהייט — דאָס טוען אַלע פּאָעטן — נאָר ער האָט נאָך אַלע זיינע גרויסע דערגרייכונגען און דערפאַרונגען פאַרעפנטלעכט אין בוך-פאַרם אַ פּאָעמע, וואָס געהערט צו די יאָרן פון זיין אָנהויבערישקייט אין דער אידישער פּאָעזיע. דאָס איז די פּאָעמע — „סיביר“, וואָס באַשטייט פון אַ ריי פרישע געזאַנגען, אימפרעסיעס פון דעם פּאָעט'ס קינדהייט, וואָס האָבן זיך איינגעזונגען אין סוצקעווער'ס געבייט, נאָך איידער ער איז געוואָרן אַ קליין אידעלע אין ווילנע. דער קראַנץ לידער איז דער צוריקרוף פון דער ערשטער געזען-און-געהערט באַטעמטקייט, וואָס האָט דעם יונגען דיכטער געשאַרפט זיינע חושים און אים צוגעגרייט פאַר זיין צוקונפטיקער מוזיקאַלישער עבודה.

שוין אין זיינע ערשטע לידער איז סוצקעווער געווען אַ בליציקער זעער און אַ גרויסער מנגן. ער האָט אונז, מיט זיינע אָנהויבערישע לידער, געלאָזט זען און הערן זיינע פּאָעטישע איינדרוקן און ס'איז שוין דעמאָלט געווען קענטיק, אַז ס'איז אויפגעגאַנגען אַ נייער נאָמען אין דער אידישער פּאָעזיע. ס'איז נאָך דעמאָלט נישט קלאַר געווען, צי דער פּאָעט סוצקעווער וועט זיך אויך קענען איינהערן און ער וועט נישט נאָר קענען זען, נאָר אויך דערזען. די פּאָעמע „סיביר“, ווערט געזאַגט אויפן שער-בלאַט, איז געשריבן געוואָרן אין ווילנע אין יאָר תרצ"ו, אָבער אַרויסגעגעבן איז זי אין יאָר תשי"ב אין ירושלים. די געזאַנגען זיינען איבערגעזעצט געוואָרן אויף העברעאיש דורך דעם פּאָעט ש. שלום. דאָס בוך איז דערשינען אין מוסד ביאליק, נאָך איידער די אַריגינעלע אידישע פּאָעמע איז דערשינען אין דעם גרויסן און צעזונגענעם פאַרמאָט, מיט צייכענונגען פון מאַרק שאַגאַל, וואָס ווייזן אַז דער אידישער דיכטער האָט אויף אַן אמת אינספירירט דעם באַרימטן מאַלער. אַלע אַנדערע באַצירונגען און באַצייכענונגען, וואָס מאַרק שאַגאַל האָט געמאַכט פאַר אידישע אויסגאַבן, מאַכן דעם איינדרוק פון צוגעוואָרפענע קרישקעס פאַר אַרעמע קרובים, גביריש גע'חתמעט פון מאַרק שאַגאַל, אָבער קינסטלעריש זייער אַרעם. די צייכענונגען וואָס דער מאַלער האָט געמאַכט פאַר סוצקעווער'ס סיריער בירער געזאַנגען זיינען טאַקע אויטענטישע קינסטלערישע שותפות. מען

זעט גלייך, אז דער מאַלער האָט אָנערקענט דעם אידישן פּאָעט, אָדער לכל הפּחות די איינגעשטעלטע רעפּוטאַציע פּון דעם יונגן פּאָעט.
 די לידער וועגן דעם פּאָעט'ס קינדערהייט האָבן אַ לאַנגע צייט געלעבט אין סוצקעווער'ס באַוואוסטזיין און געמאַנט אַ תּיקון. נאָך אין אָקטאָבער 1935, ווען דער דיכטער איז קוים אַלט געווען 22 יאָר איז ער געקומען צום זשור-נאַל „אינזיך“ מיט אַ ליד, וואָס ער האָט אַ נאָמען געגעבן — „לעבנס-פּראַג-מענט“. און שוין דאָרט געפינען מיר די ערשטע דערמאָנונגען פּון סיביר, די פּראַסטיקע וועלט פּון „אַ קינד פּון זיבן יאָר“. אַ סך שורות וואָס מיר געפינען אין דעם אַרײַנפיר ליד, האָט דער דיכטער אַרײַנגעקנאָטן אין זײַנע באַזונדערע לידער פּון סיביר.

ווידער —

ווי אַ דימענט פּון אַ יאַמיק-טיפּן דנאַ,

בליצט אויף אין מיר

מיין זינגענדיקע קינדערהייט.

אַט-די,

וואָס כּהאַב אויף וויאַרסטן פּון סיביר —

(מיין הייס — שוין לאַנג ניטאַ)

צעריסן און צעווינטיקט.

שוין אין דעם אור-בילד פאַר דעם גרעסערן לידער-קראַנץ זעט מען דעם אַנקום פּון אַ פּאָעט, וואָס איז אַליין זיכער און וואָס איבערצייגט אונז, אז ס'בליצט אויף אין אים „זינגענדיקע קינדערהייט“. גלייך דאָ זעט מען אז ער איז געקומען צעווינטיקן און — וואָלט איך געזאָגט — צעפאַרביקן און צעברויזן דאָס אידישע וואָרט. דער סיבירער כּוטער פּון זיין שפּעטערדיקן פּאַרענדיקטן לידער-ציקל קריגט שוין אין דעם ליד זיין תּיקון —

בלאַנקער שניי,

אַ כּוטער ביים אירטיש.

געבלענד פּון פעלדער.

און אין געדריי

פּון שניי,

און טייגע-היימען,

בלי אײַך,

גיי אײַך אויף

צום בלויען הימל.

נאָך דעם דאָזיקן אימפּולסיוון און קורץ-שורה'דיקן אַנלויף, קומען פיר

שורות פּון ריינעם אויפזינג —

ווי פייערלעך פון וועלף
 אין ווייטן צאנק,
 זע איך ווי עס ציען זיך די שפורן
 פון מיין העל סיבירישן געזאנג.

„פייערלעך פון וועלף אין ווייטן צאנק“ — אין דעם בילד איז שוין כמעט גרייט דער צוקונפטיקער סוצקעווער. דאָס קינד, האָט מען דאָך אַמאָל זייער קלוג געזאָגט, איז דער פּאָטער פון דעם מאָן. אין אַזעלכע שורות זעט מען גלייך דעם פּאָטער פון דעם צוקונפטיקן פּאָעט, דעם מוזיקאלישן זעער, וואָס איז פון קאַלטן צפון געקומען און הייס צוגעפאַלן צום אידישן וואָרט, הגם ער באַ-קלאָגט זיך, אַז ליטע איז גישט זיין היים.

נאָר וואוּ בין איך ?
 ווער האָט מיך דאָ פּאַרטראָגן ?
 ס'איז ליטע ניט מיין היים.
 כאָטש אויף איר שוועל
 ליג איך ווי אַ הונט אין רויע פּלאַגן.

און באַלד קומען דריי שורות, וואָס ווייזן אַז דער יונגער פּאָעט האָט גע-מוזט ווען עס איז אַרויסזינגען פון זיך דאָס „העל-סיבירישע געזאָנג“ —

מיך רייצט די וועלט
 וואוּ כ'האַב צום ערשטן מאָל
 געפיבערט אין וואונדערלעכו טאָגן.

דאָס איז געווען נישקשה פון אַן אַדערויף אויף די שפּעטערדיקע פּאַרענ-דיקטע סיבירער געזאָנגען, וואָס דער 22-יאַריקער דיכטער האָט אונט געגעבן. אַט די שורות זיינען ווערטערלעך נישטאַ אין דעם גאַנצן לידער-קראַנץ, אָבער זייער אַטעם און אפילו גאַנצע אויסדרוקן זיינען צעזייט און צעשפּרייט איבער די לידער און אין די צווישנשורות.

אין מערץ 1936 איז אין „אינזיך“ פּאַרעפּנטלעכט געוואָרן דאָס ליד „אין אַ סיבירער וואַלד“. אין דעם ליד געפינען מיר אויך שטיקער געזאָנגען פון דער פּאָעט „סיביר“, אָבער אַ סך שורות האָט דער פּאָעט שפּעטער איבער-געשריבן, איבערגעגאַסן און איבערגעזונגען. אַנדערע האָט ער אינגאַנצן אויס-געמעקט. דאָס ליד הויבט זיך אַן מיט דער שורה —

מאָרגנזון איז אייביק נייגעבאַרן.

אין דער פּאַראַגנאַטער פּאָעמע געפינען מיר די שורה אין אַ ניי גע-

שטאַלט —

יונגע זון, וואָס אייביקט ניי געבאַרן.

מיר געפעלט די שורה, ווי זי איז געקומען אַריגינעל צום דיכטער, ווייל זי ליכטיקט און פּילאַזאָפּירט נישט מיט אַזאַ וואָרט ווי „אייביקט“. בדרך כלל איז דאָס געזאַנג רייכער און דער שטח פון אויג רחבות'דיקער, אין דער איבערגעשריבענער און אויסגעוואַקסענער פּאַעמע. ס'זיינען אין איר אַבער פּאַראַן אויך שורות וואָס דערמאָנען שוין דעם שפּעטערדיקן דיכטער וואָס האָט זיך גענומען פּלאַנטערן אין קלינגלדיקער מליצה, וואָס קומט אָפּט ביי אים במקום טיפּקייט. אין דעם אַריגינעל-געשריבענעם ליד — „אין אַ סיביר-רער וואַלד“ געפינען מיר אַזאַ פּשטות'דיקן פּערז:

וואַלד. דאָס בלויע בליציקייט פון צווייגן
 אַטעמט דאָ מיט וועלפּישן געוואַי. —
 ס'בלאַנדזשענדיקע שיינקייט פון די טייגן
 הויכט אין מיר אַריין דעם גאַנצן בלוי.
 אָנהויב וואונדער טירקלט מיינע גלידער,
 ס'לערנט מיך דער וואַלד אַרום — פּאַרשטיין.
 ס'זאָפט אין זיך אַריין דעם ערשטן ציטער
 פון דער שוויגעניש. נאָר כּזע שוין גיין
 דעם טאָטן, אין די יוכטענע שטיוואַלעס,
 מיט דאָס האַלץ פּאַרבונדן אויף אַ שטריק.
 כּלויף צו, דער טאָטע לאַכט. די צווייגן-כוואַליעס
 שיטן אָפּ אונז ביידן מיט — מחזיק.

פון די ערשטע פיר שורות ווערט אין דער אויסגעוואַקסענער און צע-זונגענער פּאַעמע אַן אַנדער פּיר-שורה'דיקער אַריינפיר. פּאַרשטייט זיך, אַז דער פּאַעט איז באַלעבאָס אויף זיינע אייגענע שורות און ער קען מעקן און צושטעלן לויט זיין אייגענעם געשמאַק. אַבער מיר קומט אויס, אַז א. סוצקעווער האָט אין זיין אייגענער רעדאַקציע אַוועקגעשניטן צוזאַמען מיט ווילדפלייש אויך אַ היפש ביסל בלוט און פלייש. די איבערגעמאַכטע פיר שורות פּאַרמאַגן נישט די „בליציקייט“ פון אַריגינאַל.

וואַלד. אַ פּרישע בליציקייט אויף צווייגן,
 אַטעמט אויס דעם וואַלפּישן געהייל.
 אָנגעגליטער עכאָ פון שווייגן —
 שיסט אין מיר אַריין אַ הייסע פּייל.

„שיסט אין מיר אַריין אַ הייסע פּייל“ איז נישט אַזוי זעעוודיק און אַפילו נישט אַזוי שפּראַכלעך-שפּירעוודיק ווי „הויכט אין מיר אַריין דעם גאַנצן בלוי“. אַ סך וואונדערלעכע שורות פון דעם אַריגינאַל-ליד זיינען אינגאַנצן אויסגעמעקט פון פּאַרענדיקטן לידער-ציקל. גאָר אַ סך פּשטות ווערט אומ-

נױטיק פֿאַרקונציקט מיט צוגעטראַכטער פּסעוודאָ-תּמימות־דיקער בילדלעכ־
קײט. די פּאָעמע אין אַריגינאַל ענדיקט זיך פּשוט און דערציילעריש —

ווייס און ווייט. איך הער דעם טאַטנ׳ס קול:

קינד מײנס, איצטער שפּרינג אַראָפּ פּון שליטן

ווייל מיר זײנען אינדערהײם אין טאַל.

די נסיעה איז פֿאַרענדיקט. צוריקגעקומען אַ היים און געבראַכט האַלץ
פּון וואַלד. אין דער באַנייטער פּאָעמע פֿאַרענדיקט דער דיכטער דאָס ליד —
דעמאָלט וועקט מיך אויף דעם טאַטנ׳ס קול.

זע איך: די לבנה איז אין שליטן

מיטגעפּאַרן צו מײן היים אין טאַל.

אין די לידער „טשאַנגורײ“, וועגן דעם חבּר׳ל סוצקעווער׳ס אין סיביר, זײנען אויך אויסגעמעקט געוואָרן אַ סך שורות פּון דעם פּרעכטיקן און אַנזאָגנ־
דיקן אַריגינאַל, וואָס איז דערשינען אין אויסגוסט 1936, אין זשורנאַל „אינ־
זיך“. מיר טוט באַנג אויף די פֿאַרשניטענע שורות און הגם — ווידעראַמאַל
דער דיכטער איז דער באַלעבאַס אויף זײן אייגן ליד, פֿאַרדריסט מיך אַבער
וואָס איך טרעף נישט אין דער איבערגעשריבענער פּאָעמע אַזעלכע יוגנט־
לעכע און פּשוט׳ע שורות־גרוסן —

שטיל. געזאַנג פּון פֿאַרבן איבער בײַמער.

און דער קעמל קניט אין אַוונט שײן.

ביידע שפּרינגען מיר אַראָפּ געהײמע.

גראַזן פּייפלען ערגעץ. ס׳דעקט זיך איין

דער געוועלב אין דימענטענער קאַרע.

זילבער בלוזיקײט גיסט זיך פּון אַ קוואַל.

אויף די באַרגשפיצן די קלאַרע.

בלענדיקט שױן דער אַוונט — אַ קינזשאַל.

ס׳ציטערן די ווען... ווי אַ בראַנע

שניידט זיך דער ווינט. די נאַכט קומט אָן.

בלויז עטלעכע שורות פּון ערשטן וואַריאַנט זײנען אַריבערגעטראָגן גע־
וואָרן אין דעם איבערגעשריבענעם ליד, נאָר זײ זײנען אַביסל צוגעדישעט.
פּון קעמל וואָס קניט פּשוט אין אַוונטשײן — ווערט — „אין אַ גראַזן־חלוב
קניט דער קעמל“. דאָס גאַנצע שפּיגל־בילד פּון אַריגינאַל פעלט אין דעם
רעדאַקטירטן ליד.

די דאָזיקע פֿאַרגלייכן מיט די אַריגינעל־געשריבענע לידער זײנען פֿאַר
מיר געווען ביז גאַר אינטערעסאַנט. איך בין אַרײן אין דער לאַבאָראַטאָריע
פּון פּאָעט סוצקעווער און כ׳האַב געזען זײן צוריקבליק אויף זיך, געזען ווי

ער מייסטערט און מייסטרעוועט זיינע לידער, ווי ער רעדאקטירט און בעסערט אויס.

די פּאָעמע „סיביר“ אין איר גאַנצקייט איז סיי ווי אַ גרויסע אַנט־פלעקונג, אפילו ווען זי אַנטפלעקט וואָס איז שוין סיווי געווען. זי ווייזט אונז דעם דיכטער, ווי ער איז געקומען אַ פּאַרטיק־געבוירענער מיט זיינע גרויסאַרטיקע געזאַנגען, נאָך איידער די אומליקלעכסטע אידישע תקופה האָט דווקא אים, דעם שפּילגליקן און שפּילעוודיקן, אויסגעקליבן צו זינגען פון טאָל פון טויט. ווען מען לייענט די לידער פון „סיביר“ לעבט מען אויפּסניי איבער דעם תּענוג פון אַ יונגן געקומענעם נייעם פּאָעט. דאָס איז אַ באַזונדער פּאַרגעניגן, וואָס אַ ליטעראַטור טאַר אַזוי גיך ניט פּאַרגעסן און וואָס דער שפּעטערדיקער דיכטער אַליין מעג אויך געדענקען, כדי ס'זאָל אים דינען ווי אַ קאָמפּאַס אויף זיינע געדרייטע און זיגזאַגישע באַרגאַרויפן. ס'איז כּדאי צו ציטירן אַ גאַנץ ליד וואָס פּאַרמאַגט, אָן שום איבערטרייבונג, אמת'ע פּושקינשע מוזיקאַלישקייט.

אין כּוטער

זונפאַרגאַנג אויף אייזיק בלאַע וועגן,
זיסע דרעמלפּאַרבן אין געמיט.
ס'לייכט פון טאָל אַ שטיבעלע אַנטקעגן
מיט אַ שניי פון זונפאַרגאַנג באַשיט.
וואַונדערװעלדער הוידן זיך אויף שױבן,
צויבערשליטנס קלינגען אין אַ קרייז.
אויפן פּיצל בױדעס וואַרקען טױבן,
וואַרקען אויס מײן פּנים. אונטער אייז
דורכגעשטרייפט מיט בליציקע קרישטאַלן
צאַפּלט דער אירטיש אין האַלבער וואַר.
אונטער אויסגעשוויגענע קופּאַלן
בליט אַ וועלט— אַ קינד פון זיבן יאָר.

יעקב פרידמאן

יעקב פרידמאן איז געווען א צוגעקומענער נאָמען אויף צו פאַרצייכענען אין זכרון, נאָך איידער דער דיכטער איז געקומען קיין מדינת ישראל, וואו ס'איז דערשינען זיין בוך — „פאַסטעכער אין ישראל“. ווען מען האָט באַזונדער דערווייז געלייענט זיינע לידער, אין רומעניש-אידישע אויסגאַבן וואָס זיינען דערגאַנגען צו אונז, אין די ערשטע פּערציקער יאָרן, האָבן מיר גלייך געזען, אַז מיר האָבן פאַר זיך אַ פּאָעט, וואָס רייסט זיך עניוּת'דיק צום אויבנאַן פון דער אידישער דיכטונג. ס'האָט אונז צוגעצויגן זיין לשון, זיין געמיט, זיינע גראַמען, זיין וואָרהאַפטיקער אידיש. ס'האָט אונז אפילו גענומען ווי ער האָט אַמאָל מעביר געווען, מיט אַן אייגן קול, אַלע באַנאַליזמען פון דער אידישער פּאָעזיע. דאָס איז אויך אַן אויפטו. יעדער פּאָעזיע קולטיווירט מיט דער צייט אייגענע באַנאַליטעטן וואָס זיינען שטרויכלשטיינער פאַר דעם פּאָעט. זיי גיבן אים אַ סך גרייטע שורות, אָבער דעם אמת'ן פּאָעט דערקענט מען אין דעם וואָס ער שרייבט אַרום דער גרייטקייט. ס'זיינען פאַראַן אַ סך נאַציאָנאַלע באַ-נאַליטעטן, וואָס דיכטער מיינען, אַז מען מוז זיי נעמען אויף זיך, אָבער דער עיקר איז ווי אַזוי דער פּאָעט באַהערשט אַלץ וואָס איז פאַר אים צוגעגרייט.

יעקב פרידמאן, אַ רבי'נס אַ זון, איז אוודאי מער ווי איינמאַל געווען אין סכּנה אויסצושטרעקן די האַנט צום אַנגענומענעם נוסח און אים באַשטריימלען און אַרומזינגען. אָבער אין דעם אויטענטישן אופן ווי ער האָט זיך צוגערירט צו דעם מאַטעריאַל און אין דער אייגנאַרטיקער ראַם וואָס ער האָט געגעבן אפילו דעם נוסח, וואָס איז אין אים געווען אַריינגעאייגנט, האָט מען דער-קענט אַז מיר האָבן צו טאָן מיט אַ דיכטער, וואָס זיין דרך הישר באַשטייט אין דעם כּסדר'דיקן אַרונטערבלאַנדזשען פון וועג, כדי צו שטעלן זיין ליד פאַר שווערע און נאָך שווערערע אויפגאַבן, און כדי צו ווייזן ווי דער רבי'שער זון האָט נישט קיין מורא, אַז דער גרייטער שטייגער וועט אים באַזיגן.

יעקב פרידמאן'ס בוך לידער איז ווי זיינע פּריערדיקע און באַזונדערע לידער אַ כּסדר'דיקער געפּעכט מיט גרייטע זאַכן; וואָס קען זיין איינגעאַר-בעטער און אָפּגעטראַגענער, ווי דער נאָמען פון בוך סוגעסטירט גלייך? פאַסטעכער אין ישראל, — תנ"ך, — טשערעדעס. אפילו ווען די פאַסטעכער זיינען אין ניי־ישראל זיינען זיי אויך גרייטע פּערסאָנאַזשן, וואָס האָבן שוין

אזויפיל מאָל געזונגען צו אונז, אַז ס'איז שווער אויסצושלאָגן דערפון אַ ניי וואָרט. וואָס קען זיין נאָך איינגעארבעטער, ווי רבי'שער הויף, רבי'שע תורה און פאַרשידענע טיש-יושבים? מיר האָבן זיי שוין גענוג אָנגעגענגט אין אונזער פּאָעזיע און פּראָזע. אָבער יעקב פרידמאָן גייט מוטיק, הגם, ווי געזאָגט, עניוּת'דיק, אַנטקעגן די אַלע אויסגעשריבענע טעמעס און ער ברענגט אונז דאָס קול פון איינעם פון די אייגנאַרטיקסטע אינגערע פּאָעטן אין דער אידיש-שער פּאָעזיע בכלל, און אין דער קליינער אידיש-טעריטאָריע אין מדינת ישראל בפרט.

אָנהויבן הויבט זיך אָן דאָס בוך מיט אַזעלכע וואויל-באַקאַנטע פּעריון, וואָס יעדער אידישער דיכטער'ישער פּאָסטעך קען זיי שוין אויספייפן אויף זיין פייפל.

זיי גוט צו מיר, גאָט,

כ'בעט נישט קיין סך:

איך וויל פילן דיין ליבשאַפט

רוט אויף מיין דאָך.

און פאַר דער שוועל פון מיין הויז

ווען איך עפּן די טיר,

זאָל די זון און דער רעגן

דערציילן פון דיר.

און ס'זאָל אַ קוואַל אין אַ פעלד

און אַ טשערעדע פּי

מיר זאָגן „גוטמאַרגן“

יעדן אינדערפרי.

דאָס זיינען שורות פון באַקאַנטער סאַכאַרינדיקער תּמימות און פון בוקאַ-לישער (פּאַסטאָראַלער) גלויביקייט. אַזאַ קלאַפּ אין שטענדער ביים עפּענען אַן אייגן בוך איז נישט דער בעסטער אַריינפיר. דאָרט פעלן נישט די אבות און ס'איז אפילו דאָ אונזער וואוילער מלמד זכות'ניק, מיט זיין אומעטום דאָ און דור-דור-דור. אָבער דאָס ליד איז בלויז אַ דורכוואונק מיט אונזער באַנאַ-ליזירטער פּשטות, אַזוי ווי דער יונגער פּאָעט וואָלט געמיינט, אַז מען ניט אים פון קהל אַפּצוזאָגן די תּפילה, ביים אַריבערטרעטן די שוועל פון דער אידישער פּאָעזיע אין מדינת ישראל.

אָבער אַז מען ליינעט ווייטער זעט מען, אַז יעקב פרידמאָן מעג זיך אַמאָל פאַרגינען צו זיין אַזוי נוסח'דיק פשוט, ווייל ביי אים איז עס ווי אַן אַפּלוויף פון אַן עראַפּלאַן, איידער ער גיט זיך אַ הויב אויף און זאָגט אַ זיי-געזונט צו די

אלע וואָס האָבן שוין געהאַט אָפגעמאַכט ביי זיך, לשבח אָדער לגנאי, אַז דער יונגער דיכטער לאָזט זיך לייכט קאַטאַלאָגירן.

ניין, ער לאָזט זיך נישט. שוין אין צווייטן ליד פון בוך, אויך אַ פּאַס-טעך-ליד, גיט ער זיך אַזאַ צעשפּיל מיט אונזער לשון, אַזאַ צעפּלי מיט זיינע מעגלעכקייטן און אַזאַ צעזינג מיט זיינע ריטמען, אַז ער שרייבט אָן איינע פון די שענסטע און שפּילעווודיקסטע ליבע-לידער, וואָס זיינען ווייט ווי מערב פון מזרח. פון דעם אָנגענומענעם און אויסגעטראַטענעם פּאַסטעך-סטיל:

די פּאַסטעכקע די רויטהאַריקע רוף איך חוה.
אדס, ענטפּערט זי און צעלאַכט זיך אין די בערג.
טייערע, זאָג איך, ס'איז דער ערשטער טאָג.
דער ערשטער טאָג פון דעם ווערק.
זי קוקט מיך אָן, עפנט גרויס די אויגן:
ביסט אַ דולער, זאָגט זי. נאָר איך האָב דיך האַלט.
זע, טייטל איך, אַ שוואַלב איז דורכגעפּלויגן,
און ס'קושט דער טאָג זי מיטן ערשטן טראַפּן גאַלד.
דולער, לאַכט זי, איך האָב ליב דיין דולקייט,
ס'איז שבת אין מיטן פון דער וואַך.
זע, זאָג איך, ווי ס'טוט די שטילקייט
מיט מאַמעהענט אויס אונז פונעם יאָך.
יאָך פון דור, פון אַרט, פון צייטן,
מיר זיינען פון ערגעץ ניט, פון קיינמאַל ניט, נאָר טרוים.
ווילסטו, קאָנען מיר קיין ירושלים רייטן,
אָדער ווערן צוויי מאַלפּעס אויף אַ בוים.

יונג-ישראל האָט בכלל מזל צו ליבע-לידער. ווייזט אויס, אַז די אווירא דארץ איז עלעקטריש מיט ליבע, וואָס געפינט וואונדערלעכן, וויברירנדיקן אויסדרוק אין דער אידישער שפּראַך, ווי מיר זעען עס אויך אין אַ צאָל לידער פון דעם ארץ-ישראל דיכטער שמרי. ליבע-לידער זיינען עלול צו פאַר-יונגען אַ ליטעראַטור און ס'איז גוט וואָס צוזאַמען מיט דעם איינגעזעסענעם, תושב'דיקן און איינגעוויינטן מאַטעריאַל, וואָס איז געוואָרן אַ טייל פון דער אידישער ליטעראַטור, במשך פון די לעצטע חורבן, טרויער און קלאַג-יאָרן, קריגן מיר אויך אַ נייעם אויפּלעב פון ליבע-לידער, וואָס מיר האָבן שוין לאַנג נישט געהערט אין אונזער ליטעראַטור. זיי הויבן אָן אויפּסניי דעם ציקל פון לעבן, אין אַ ליטעראַטור פון אומקום.

דורך די אַלע זיבן לידער פון „דער פּאַסטעך אויפן כרמל“ טראַגן זיך אומגעריכטע טענער פון אַ גרויסן זינגער און גרויסן זאָגער. דאָס געזונגענע

ווינטלט נישט פאַרביי דעם אויער מיט דעם גלעט פון קלאַנג, נאָר אויך מיט ווערטער וואָס לאָזן זיך געדענקען.

עמען קלעטערט פון מיר דורך איר ליכטיקייט פאַרבאַרגן,
איך מאַך די אויגן צו און בענטש אים, בענטש.
טייערע, רוף איך, מיר עפענען דעם קרייז צום מאַרגן.
מיר פליסן אַריין אין מאַרגנדיקן מענטש.

אַט האָט איר אַ שוין מיליאָן מאָל איבערגעזאָגט זאָגעכץ, אַבער זעט ווי שייך, צניעות'דיק און גרויס־המשכ'דיק עס ווערט אויסגעדריקט. די ווייטער־דיקע פערזן מאַכן עס נאָך קלערער, אַבער נישט אויף אַזוי פיל קלאַר, אַז ס'זאָל ווערן דערפון באַשיידונג, וואָס לאָזט גאָר נישט איבער פון רעטעניש:

מיר ווערן איינס, אַריינגעוואַקסן
גליד אין גליד, איין וואונדערלעכער פלאַנץ
און כאָטש ס'זיינען נאָך צוגעמאַכט די קנאַספּן —
פיל איך שוין אין טונקלעניש דעם גלאַנץ
פון עפעס, וואָס האָט נאָך קיין געשטאַלט ניט, קיין מראה.
טייערע, רוף איך, לאַמיר געבן אים געזיכט.
זע, עס כוואַליען די מאַרגנדיקע דורות
פון טיפע ברינעמער מיט ליכט.

לאַנד־ליבשאַפט און לאַנדשאַפט־ליבשאַפט איז פאַראַן איבערגענוג אין דעם אַריינגעלען בוך. אין לענגערע סעריעס לידער זעט מען, ווי יעקב פריד־מאַנס חדר־אידיש צענעמט איין פסוק נאָכן אַנדערן, ווי ער ציט אים אַרויס פון זכרון און וואָס ער צעטוט מיט אים; ווי ער פלאַנצט אים אין מיט אַפגעציי־טערטקייט אין נייעם לאַנד, אַז ס'זאָל אויפגיין אן אַראַמאַט פון אַ אידיש־מלכותדיקן הויף, מיט דער גאַנצער אַריסטאָקראַטיע פון דורכטראַכטן, דורכ־מענטשן און נאָך מער פאַראידישן דעם תוכן פון אַלטע, פאַרצייטישע רייד. אַז מען לייענט דעם דיכטער'ס רבישע איבערפינזלונג פון די רבישע גע־שטאַלטן, זעט מען, אַז נישט נאָר זיינען זיי טאַקע און קודם־כל אויטענטיש, נאָר אַז זיי זיינען פאַרגעדענקט געוואָרן אין מוח פון אַ קליין אידיש אינגל, וואָס האָט עס אַלץ אַריינגענומען אין זיך, צוזאַמען מיט די ווערטער פון די אויפ־געלעבטע פרינצן פון שיינקייט, חכמה, פרומקייט און פאַלקישקייט; מיט דעם נוסח פון די רייד וואָס זיינען געווען מעשים. דער אומר דבר בשם אומרו האָט אויך פון זיך צוגעלייגט אַן אייגענעם קנייטש, כדי ער זאָל ראוי זיין איבער־צוזאָגן גרויסע ווערטער און ווערן אַ מיטשאַפער צום זאָגער; ווערן זיין קינסט־לערישער אויספורעמער, איידער די דאָזיקע געדעכענישן ווערן אַריינגעלייגט אין נאַציאָנאַלן אַרכיוו. דער סאַסאָווער גייט מיט הקפות און ער דערזעט אַן

אַרים קינד, וואָס „שטייט, אָפּגעשליסן, פאַרשעמט אין ווינקל“. ער נעמט אַן עפל, טוט אים אַרויף אויף אַ פּאַן.

דאָס אינגל טוט אַ ציטער און לאַזט זיך דערפרייט מיטן פענדל.
און סע שעפּטשעט דער סאַסאָווער:
מיר זאָל זיין פאַר דיין פאַרשמאַדערטן סטענדל!
וויי איז מיר פאַר אים...
ער האָט אויף יום טוב אפילו קיין שטיקל קאַפּאַטע.
אַן ער זעט: סע זיצט ביים כּוור דעם אינגעלעס טאַטע,
אַ איד אַ לאַטוטניק, פאַרנורעט אין ווינקל.
דערלאַנגט דער רבי אים די הקפה,
און אַליין נעמט ער דאָס אינגל.
„ילד־שעשועים“, זיין פנים טוט גלאַנצן,
און ער הייבט מיטן אינגל ווי מיט אַ תורה אַן טאַנצן.

אַט דעם סאַסאָווער'ס מעשים זיינען אין דירעקטן ווידערשפרוך צו דעם פּאַעט'ס אייגענעם, און לויט מיין מיינונג, נישט געראַטענעם זעלבסט־אַנאַליז:

דעם בן אדם וועט עמיץ אַנדערש שוין פאַרזאָרגן.
(איך בין ניט קיין וועלט־פאַרזאָרגער און טויג זיך ניט דערצו)
כאַטש מיין האַרץ וויינט פאַר רחמים נאָר פאַרבאַרגן.
מוז מיין אומרו וואוינען אין דער ר... .

דער אַנטלויף צו דער רו און פון וועלט־פאַרזאָרגעריי איז נישט כאַראַק־
טעריסטיש פאַר יעקב פרידמאַנ'ס חסידישע לידער, וואָס זיינען ביז גאָר
וועלט־און־מענש־פאַרזאָרגעריש. בכלל זינגען־אויף אין דעם פּאַעט פון צייט צו
צייט רעזיגנאַטאָרישע טענער, וואָס זיינען דיסאַנאַטיש צום גאַנצן לעבעדיקן,
אויפּפרישנדיקן און דערפרישנדיקן מאַטעריאַל. אַזאַ אויפּגעבעריש ליד איז
דאָס וויינענדיקע וויג־ליד צום אייגענעם צאַבראַַק־קינד. —

אידישע גראַמען, מיין אוצר!
(וועסט זיי נישט פאַרשטיין שוין מסתם)
סע פלעגט דיין טאַטע, מיין ליכטיקער אוצר
אויך גראַמען אויף אידיש זיין גראַם.
און צום סוף פון ליד בעט זיך דער דיכטער ביים צאַברעלע, —
וועסט אויסוואַקסן, מיין זונעלע, אַ גרויסער,
פאַרשעם נישט דיין טאַטנ'ס געזאַנג.

ס'איז אַ דערדריקנדיק ליד מכמה וכמה טעמים, און ס'איז נישט נויטיק
מ'זאָל צעלייגן אויף טעלערלעך די אַלע טעמים, אָבער מ'טאָר נישט זיינען

אויפן ווינט אַזעלכע וואונדערלעכע לידער, וואָס זיינען אַזוי געקניפט און גע-
בונדן מיטן לשון; מ'טאָר זיי נישט אַזוי תחנונימ'דיק אַוועקוויגן און זיך איינ-
בעטן ביי די קומענדיקע דורות.

אַבער דאָס איז בלויז אַ זייטיקע באַמערקונג, אַפּראַפּאָ די רעזיגנאַציע-
שורות וואָס וואָרפן זיך דורך אין דעם באַמת קרעפטיק-שיינעם, אידיש-
אידישן און העברעאיש-דורכגעלויכטענעם בוך לידער. מ'דערקענט אין בוך
אַ סך איינפלוסן. מיר כאַפּן איינפלוסן פון מאַני לייבן, זישאָ לאַנדווין, מאַנגערן,
סוצקעווערן, אויערבאַכן, און מיט פרייד פאַרצייכן איך, אַז כ'שפיר אין פריד-
מאַנ'ס לידער אויך אַ שטאַרקע קרובה/שאַפט מיט מיר. די איינפלוסן זיינען אַלע
לעגטיים-דיכטערישע און זיי זיינען תמיד באַשטראַלט מיט אַ סך אייגנס. אַפילו
די אויסקלייבערישע נטיה צו נאַכקלאַנגען פון באַקאַנטע טענער אין דער איי-
דישער פּאַעזיע, ווייט אויף וואונדערלעכער פּאַעטישער בחירה צו אַמאַלאַמירן
דאָס שענסטע, עס אויסמישן מיט זיך און עס דורכרעפטיקן מיט דער אייגע-
נער, אַן ספּק/דיקער אַריגינאַליטעט, מיט דעם ווילן צו ברענגען צום אויסדרוק,
ווי דער דיכטער זאָגט, „דעם מענטשנס אחריות/דיקע טרויעריקייט“, אין לשון
פון דער גוט-צוזאַמענגעקנאַטענער אידישער העברעאישדיקייט, אויפן לשון
פון דער פרומקייט וואָס זיידעס האַבן איבערגעגעבן צום אייניק (אייניקל).

זיי זשעט מוחל מיר, האָר, פאַרן זערנעלע טועכץ
וואָס איז געגעבן מיר צו טאָן אויף אַ קרישקעלע וועלט.
אַפילו צו דער מילב האַסטו די ליכטיקייט
פון דער זון אַרויסגעשטעלט.

אַט דער דיכטער פון „קרישקעלע וועלט“, וואָס זאָגט אויף זיך, אַז ער
איז אַ אידישער פּאַעט, אַ בעל-שירה און באַליידיקט אומנויטיקערהייט און
אומגערעכטערהייט זיך און אונז אַלעמען מיט דעם רחמנות-הענטל, אַז „וואָס
איז שפּל'דיקער אין דער וועלט נאָך פאַראַן?“, דערהייבט אַליין אַט די
כלומרשטע שפּל'דיקייט צו הייכן פון אַזאַ אַלט-ניי געזאַנג :

ביים ירדן דער יונג פון פּוילן
שטייט מיט דער ליכטיקער האַרץ,
די כּוואַליעס זינגען פאַרהוילן
אין לשון פון אַלטן תּנ"ך.

ס'שמעקט מיט חומש און דורות
און ער האַרסט אין ריח זיך איין.
מזבחות דעמפן קטורת
און ס'אַטעמט פון כּרמל דער וויין.

פאַרמאַכט ער, דער יונג, זיינע אויגן.
 סאַראַ מנחה'דיקע בלויקייט אַרום.
 וואָס־זשע איז פּלוצעם דורכגעפּלויגן
 מיט וואָכעדיק היימיש געזשום ?

ער הויבט די אויגן פאַר'חידוש'ט
 איבער פרדסיס אין פּורפּור־צעבלי,
 און ער הערט : סע כליפּעט אויף אידיש
 די גאַלדענע פּאַווע אין פּלי.

אומזיסט שרעקט זיך יעקב פּרידמאַן פאַר מענטש־פּאַרזאָרגעריי. אָט דאָס
 ליד איז אויך מענטש פּאַרזאָרגעריי. „דער יונג פּון פּוילן“ נייטיקט זיך, אַ חוץ
 אין עקאַנאָמישער רו, אויך אין אַ דיכטערישן תּיקון, וואָס יעקב פּרידמאַן גיט
 אים, ווען ער זינגט פאַר אים אויף דעם חומש און די דורות אין געוויין פּון אי־
 דישן פּאַלקס ליד.

אריה שמרי

רויס איז די ליבשאפט פון דעם דיכטער אריה שמרי צום לאַנד, וואו ער וואוינט שוין יאָרן, און גרויס איז דער אוצר פון אידישע ווערטער וואָס מיט זיי דריקט ער אויס זיין געטריישאָפט צו גרעזל, בוים, געפליגל, בהמות און צום גאַנצן לאַנדשאַפט, וואָס איז אויסגעוואַקסן פאַר זיינע אויגן. דאָס בוך — „אין וואַכיקן ליכט“, וואָס איז דערשינען אין מדינת ישראל, איז אַ געזאַנג צו די יאָרן, וואָס האָבן אין דעם פּאַעט איינגעפלאַנצט דאָס געפיל פון פאַראייגענען יעדער שפּאַן ערד.

דאָס נייע בוך לידער פון דעם מדינת ישראל דיכטער, וואָס האָט זיך פאַר-עטיש דערזונגען צו אַ מדינה, נאָך איידער זי איז פּאַליטיש פּראָקלאַמירט גע-וואָרן, קאָן געלייענט ווערן פון פאַרשידענע שטאַנדפּונקטן; און אויף יעדער מדרגה, וואָס די זאַמלונג לידער וועט געלייענט ווערן קען מען דערפון אויס-שלאָגן אַ סך איבערראַשונג.

קודם-כל, דאָס לשון איז אָפּגעהיט מיט גרויס איבערגעגעבנקייט. די ראַם איז פּשטות, אָבער איינגערעמט אין דער פּשטות/דיקייט איז דער גאַנצער אויפ-געצויגענער אידיש, ווי מיר קענען אים אומעטום, וואו אידיש איז געכאַוועט און געצערטלט געוואָרן. נישט איינמאַל האָט שמרי צוגעלייגט אַ האַנט צו דער אַנטוויקלונג און פאַרפּייערונג פון אידישן וואָרט, דורך צוגעבן אַן אייגענעם קנייטש, אן אייגענעם ניואַנס, אן אייגענעם איבערשטעל פון אַ זילב.

אַט דאָס צו קענען טאָן, ווייט פון די ערטער, וואו אידיש-שאַפן האָט געפירט אַ מער-ווייניקער בציבור'דיקע עקזיסטענץ און וואו דאָס לשון איז אויפגעגאַנגען, ווי פאַראַדאַקסיש ס'זאָל נישט קלינגען, אין פּינלעכן אונטער-גאַנג, — איז אַ גרויסער אויפטו.

נאָך אַ וואונדער איז דער בונד צווישן דעם העברעאיש-תנ"כ'ישן געמיט אין די אידישע ווערטער —

פּריליכט, סטרונע איבער ברונעם,
דער פּאַסטעך שווייגט, פול דער לאַגל.
סטאַדעט גייען, סטאַדעט קומען
חסד פלייצט אַרויס פון טאָגן.

דער לעצטער פערז פון דעם זעלביקן ליד — „אין הויכן גראָז“ ענדיקט
 זיך מיט אַ לויב צום באַשעפּער, וואָס קלינגט כמעט ווי אַ פּסוק —
 פּול מיט זען זיך שליסן ברעמען —
 בלינדערהייט — אַ לויב באַגינען:
 נאַמען דו פּון אַלע נעמען,
 ווי גרינג דיך איצטער צו געפינען.

און אַ וואונדער איז דער אַפטימיזם וואָס שלאָגט פּון יעדער שורה. מיר
 איז שווער צו ליענען נאַטור-לידער, ווען זיי ווערן נאַטור-דינעריי און אינ-
 גאַנצן אַפגעטיילט פּון מענטשן, אָבער ביי אריה שמריץ זיינען זיינע לידער
 קודם-כל געקניפט און געבונדן מיט אַן אייגענער פרייד און זיי אַטעמען מיט
 אַ זעלבסט-דערלייזונג, וואָס פאַרמאָגט אין זיך אַ הויך פּון נאַציאָנאַלער דער-
 לייזונג. ער מאַכט אַ ברכה איבערן באַגינען, איבער אַן אינדיק, איבער אַ קראַנק
 קעמל, ווי ער וואַלט דאָס אַלץ צוריק דעראַבערט נישט נאָר פאַר זיך נאָר
 פאַרן כלל.

און דערפּון איז שוין געדּרוּנגען דאָס וואונדער פּון אַ אידיש-דאַרפישן אַפ-
 טימיזם, וואָס איז אויך ביי אין דער אידיש-אידישער פּאַעזיע —
 שפּאַר אַפּ פּן דיין בייזקייט אַ ביסל האַניק
 און זאָג אַלעמען אַ גוטן אָונט
 מיט געזאַנג.

אין שמר'ס לידער איז באמת פאַראַן אַ געזאַנג פּון איינעם צו אַלעמען
 און אַ פרייד פּון אַלעמען, וואָס נעמט דורך דעם באַזונדערן דיכטער, וואָס באַ-
 העפט זיך מיטן כלל.

מיט שטאַלבלאַע ליכטער, מיט לאַמפּן נעאַנער
 האַסטו היינט אָונט געיימטוב'ט, מיין דאַרף,
 מיט דיין ליכט דערשראַקן דעם האַן און דעם גאַנער,
 און ביי דער ציג האַט געציטערט די באַרד.

דאָס זיינען די וואונדערס וואָס רעדן צו אונז פיל-פּנימדיק, ווען מיר ליע-
 בען מיט התמדה שמר'ס לידער און מיר נעמען זיי אויף, ווי דער דיכטער האַט
 זיי געזונגען פיל-געמיטיק, אָבער מיט אַ גאַנץ קלאַרן נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין.

נישט סתם אַ ווינטיקער מיט הפקר אויף די פּאַלעס,
 נישט סתם אַ בלאַנדזשלינג, אויף איין נאַכט אַן אורח.
 דיין זון — מיין בלוט,
 דיין ערד — מיין עול איז,
 פּון דינע ליימען יויר איך.

אין דער דאָזיקער נאַציאָנאַלער דעקלאַראַציע, וואָס איז מוציא פיל שטור-
מע לעפצן אין די דערפער, איז פאַראַן אַ סך אויפטווערשיקייט אין פרט פון
אַנטוויקלען אידיש. מיר האָבן אַזאַ חנ'עוודיק וואָרט ווי „בלאָנדזשלינג“, וואָס
„פאַרבלאָנדזשלט“ צווישן די פשוטע אידישע ווערטער און שטעקט נישט
אַרויס ווי אַ ביז וואונדער, נאָר ווערט גלייך אַן אייגענער. מיר הערן אויך אַזאַ
ניי-געשאַפענעם גראַם ווי „פאַלעס“ און „מיין עול איו“, און מיר כאַפּן אויך
דעם נאַכקלאַנג פון אַזאַ אויסגעקונציקטן גראַם ווי — „אורח“ און „יור איד“.
דאָס איז אַ טייל פון דעם וואונדער פון שמר'ס פּאַעטישן טאַלאַנט, וואָס די
אַלע נייקייטן וואָס ער האָט אי געלערנט, אי אַליין אַנטוויקלט, זיינען גאַנץ
היימיש מיט דעם פּשטות'דיקן מאַטעריאַל און זיי פאַרגראַטעסקעווען נישט די
שורות. אַפילו ווען ער רעדט פון פשוטן פּאַלק האַלט ער זיך נישט צוריק פון
ניצן אַ האַלב-גראַם, אַן אַסאָנאַנס, ווי „וואַרשע“ מיט „מאַרשן“ און אויך דאָס
קלעפט זיך צום אינהאַלט.

אַט איז דאָס פּראָסטע פּאַלק, אין תכלת פון שחר.

מנינים פון תימן, פון בבל, פון וואַרשע.

אין אויגן — די טייכן, אויף קני — די שליאַכן,

די פּאַלעס צעריסן פון בלוטיקע מאַרשן.

פאַראַן אַן אמת קאַלעקטיוויסטיש (קיבוצ'דיק) געפיל אין שמר'ס ליד —

די זעלבע טרער, אַנדערשדיק, אין יעדן פענצטער גליט,

די זעלבע זון, אַנדערשדיק, אויף יעדן פענצטער בליט.

און צווישן אַלע פענצטער גייט אַרום אַ ליד

צו אייניקן און קניפן

מיט זון און טרערן אויף די ליפן.

„צו אייניקן און קניפן“ — אַט דאָס געפיל זינגט דורך מייסטע לידער

פון דעם ארץ-ישראלדיקן דיכטער. דאָס ליד וואָס פון אים האָב איך גענומען די

אויבגעבראַכטע שורות ענדיקט זיך מיט אַזאַ אויסרוף:

צו אייך מיין ברידערשאַפט, מיין לידערשאַפט

האַט דעם וועג שוין לאַנג געפונען.

פאַראַן אין בוך אַ גאַנצע פּאַעמע וועגן דער אינטערנאַציאָנאַל-באַרימטער

בלינד און טויב-שטומער העלען קעלער. דאָס איז די איינציקע פּאַעמע וואָס

גייט אַוועק פון דעם היימיש-אויסגעכאַוועטן לאַנדשאַפט. העלען קעלער האָט

באַזוכט מדינת ישראל און דער דיכטער איז אינספּירירט געוואָרן צו באַזינגען

איר בלינד-שטומע קינדהייט און איר ניסימ'דיקן אויפשטייג.

כ'האָב קיינעם נישט געהאַט חוץ די נאַכט אין מיינע אויגן,

דער פיבער איז אַוועק און דאָס שענסטע מיטגענומען

און דאָך — איך פיל אויף מיינע ברעמען דעם רעגנבויגן
אַ סימן — אַז דאָס ליכט איז צוריק צו מיר געקומען.

אַ סך מער ווי די צוזאַמענגעמיסטערעוועטע פּאַעמע געפעלן מיר די עט-
לעכע ליבע-לידער אין בוך, וואָס פאַרמאָגן אַריגינאַליטעט, און אפילו פאַר-
טיפונג וואָס פעלט אין טייל לידער, אפשר מחמת זייער אַריבערשויענדיקן
אַפטימיזם. דאָס אַליין איז אַ טעמע פאַר זיך, ס'איז מעגלעך, אַז אַפטימיזם דאַרף
גוט אַריינזאַקסן אין דער ערד, כדי ס'זאָל אַרויסשפּראַצן מיט דעם וואונדער,
וואָס באַהעפט זון און טרויער; פון דעם קליינעם זיסן וואַרעם וואָס ליגט אין
דעם שענסטן פּאַעטישן עפל.

אַבער נישט באַרירנדיק איצטער די דאָזיקע ברייטערע טעמע פון פרייד
און טראַגיק אין קונסט, וויל איך זאָגן אַז גראַד אין די ליבע לידער פון אריה
שמרי איז פאַראַן אַ סך צוזאַג אויף ווייטערע און פאַרטיפּטערע לידער.

איך וואָס קען דיך אַזויפיל יאָרן —
קום ווידער דיר דערקענען;
אויף ס'ניי באַטרוימען און באַוואַרן
די אַלע פּנימער און נעמען,
וואָס כ'האַב געזען אויף דיין פנים,
מיט וועלכע כ'האַב דיך אויפגערופן;
צוריק ביי מיר און דיר צו מאַנען .
די נשמות און אויך די גופים
פון אַלע שעה'ן און מינוטן,
וואָס לאַנג פאַרגעסן און פאַרזונקען;
אַלע שמיכלען און אַלע גוטסן,
אַלע סודות און אַלע וואונקען.

דאָס ליד ענדיקט זיך מיט אַ „קוש פון חכמה און טרויער“, וואָס איז
אפשר די קורצסטע דעפיניציע פון פּאַעזיע. אַבער אין די עטלעכע פּער-
זענלעכע לידער זעען מיר דעם דאָזיקן צוזאַמענמיש, אין דער בעסטער און
געראַטנסטער אַלכעמיע. די פרוי ווערט עלטער און זי עלטערט זיך נישט אי-
דיליש-אומפּערזענלעך, נאָר אונטער דער זאַרגעוודיקער וואַכפּולקייט פון אַן
אויג וואָס זעט עס צו און בענטשט עס.

און נישט ווי אין טעג אַמאָליקע
דיך צו ליבן — אַ הירשין מחטו זיין.
אַ, טעג גאָר אַנדערע, טיפּזומערדיקע, עוליקע,
די לידן — אונזער ווין.

און נייע בעכערס פאַר אַ ליבשאַפט
 פּראָסטע זיינען זיי.
 נסיון, זאַרג, געניטשאַפט.
 די ליבשאַפט פון טרויעריקע צוויי.
 און ס'רופט מיך היינט צו דיר —
 נישט אַ פּערל צום געטויך,
 און נישט אַ שטערן אין דער הויך,
 נאָר דו אַליין.
 אַ ברכה אויף דיין צייטיקייט —
 די מוטערשאַפט איז שוין.

איך קען נישט זאָגן אַקוראַט וויפיל מאָל דאָס וואָרט „טרויעריק“ ווערט
 דערמאָנט אין בוך, אָבער זיכער נישט אין אַזאַ דיכטערישער וואָרזאָגעריי —
 „די ליבשאַפט פון טרויעריקע צוויי“.

דערפאַר וועל איך שליסן מיט דעם סאַמע לעצטן ליד פון בוך, וואָס איז
 אפשר דאָס שלימות/דיקסטע ליד אין בוך און וואָס פאַרמאָגט אַ חוץ קענט-
 שאַפט, בריה'שאַפט, וואָרט-אויסקלייבערישקייט, וואַכע דיכטערישע חושים,
 לייכטע מוזיקאַלישקייט — אויך דעם זעקסטן חוש פון פאַרטרויעריקטער און
 פאַרטיפטער מוזיק, וואָס איז אפשר דער בעסטער סימן פון פאַעזיע.

אַ גאַנצע טעג די ווינטן שלאָגן
 אי מיך, אי דיר, מיט הייסע שטויבן.
 אייל איך אָוונט אַ קרוג דערטראַגן,
 אַ טרונק פון ליבשאַפט און פון גלויבן.
 אין ווינקלען טונקלט, נאָר ליכט אויף שויבן,
 די טויבן קומען און זיי ברומען.
 גייט אויף דער טרויער אין אַ לויבן
 ווי יונגע פרייד צוריקגעקומען,
 דער טיש פון ברויט און זאָלץ ווערט ברייטער,
 און ס'גאַנצע פעלד איז אונזער הייס.
 רוף איך: קום אַ דערפרייטע
 טרינקען וויין פון פּראָסטן לייס.

די קלוגשאפט פון לשון וואָס מען געפינט אין די לידער פון דעם דיכטער משה יונגמאן, וואָס איז מיט עטלעכע יאָר צוריק געקומען קיין מדינת ישראל און האָט דאָרט אויפגעשלאָגן זיין געזאַנג, איז אין לשער. דאָס אַליין איז אַזאָ גענוגנדיקע איבערראַשונג, אַז מען מעג אים נאָכגיין און זיך איינהערן, ווי ער זינגט אידיש אין דעם געאַרבטן לאַנד. אָבער ס'איז נאָך אַ גרעסער וואונדער, וואָס דאָס לשון איז פול מיט מיין און פיקחות, און וואָס די בילדער, וואָס ער צייכנט מיטן וואָרט, זיינען בילדער נישט פון פּאָעטישן שולחן-ערוך אַרויס, נאָר בילדער געבוירן פון אַן אייגן-געזעענער אינהאַלטלעכקייט. אָט די זעלטענע קאָמבינאַציע פאַרמאָגט דער יונגער מיטגליד פון דער גרופּע „יונג-ישראל“, וועמענס בוך — „אין שאַטן פון מולד“ איז דערשינען אין פאַריו. דעם תוכן פון זיינע לידער דערזעט מען נאָך איידער מען דערטראַכט זיי; נאָך איי-דער זיי דערגייען צום קאַפּ, האָט מען שוין הנאָה פון זיי, ווייל דאָס אויג איז זיי גלייך טועם.

ס'איז שוין צייט צוצוגעבן, אַז אין מדינת ישראל האָט דאָס אידיש-ליד דערגרייכט אַזעלכע באַטייטנדיקע הויכן, אַז מען מעג די ישראלדיקע אידישע פּאָעזיע באַטראַכטן ווי אַ גרויסע דעראַבערונג, און ווי אַ פריידיק קאַפיטל אין דער געשיכטע פון אידישן וואָרט. דאָס אידיש-ליד איז געווען מזל'דיק, וואָס עס האָט אין ארץ ישראל געקראָגן אי זינגער און אי געטרייע באַזינגער פון גאָר גרויסן פאַרנעם. דער עיקר וואָס דאָס אידישע ליד האָט געקראָגן איבערציינגן-דיקע וואוינרעכט, דורך באַזינגען יעדער שטיין און יעדער שאַפּאַן.

דער דיכטער משה יונגמאן איז אין דעם פרט נישט קיין אויסנאָם. ער האָט גלייך זיין לשון געטונקען אין דעם פּייזאַש פון לאַנד און עס אַזוי אָנגעזע-טיקט, ווי אידיש וואָלט שוין לאַנג געוואָרט אויף דעם וואונדער צו קומען אַהיים, צו דער מנוחה פון דערגרייכטער פערפעקציע, וואָס עפנט אויף נייע האַר-יאָנטן פאַר דעם אידישן שעפּערישן וואָרט.

„אין שאַטן פון מולד“ איז אַזוי ארץ-ישראל'דיק, אַז ס'פאַרדריסט אַזש, וואָס אַזאָ בוך לידער איז געדרוקט געוואָרן אין פאַריו, הגם, דער פאַרלאַג טראַגט אַזאָ פּאָלקסלידערישן נאָמען ווי „די גאַלדענע פּאַווע“, דאָס בוך הויבט זיך אָן מיט אַ ליד „באַנטשע שווייג“ — איז עס סימבאָליש, ווי די

גרויסארטיקע גאלעריע פון אינווערע אלע ליטערארישע שאַטנס וואַלט דער-גרייכט דאָס לאַנד און דאָרטן געקראָגן אַ נייע איבערצייונג און נייע טייטשן. יונגמאַנ'ס ליד איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דער נייקייט, וואָס ווערט גע-בוירן, און פאַר די נייע זכות'ן וואָס די יונג ישראל'דיקע דיכטער געווינען פאַר דעם לשון, אין שאַטן און אין דער פייערדיקער אַבער לייטזעליקער באַח'נונג פון העברעאיש.

מיר דאָ האָבן זיך יאָרן געראַנגלט, און ס'איז אונז, ביים גרעסטן וואונדער פון אויסגעשלאָגענער און אויפגעפרישטער שפראַך-חינוח, נישט געלונגען צו באַהעפטן די ווערטער אינווערע מיט ערד און הימל. אפילו ווען מיר האָבן גע-זונגען פון היים, איז דאָס ליד געוואָרן — פּאָעזיע. אין דער שפראַך פון „יונג-ישראל“ באַמערקט זיך אַ צוריקגאַנג, מיט אַלע געוואונענע פּאָזיציעס, און אַלע קאָמפּליצירטע אויפטוען — צו אַ נייער, האַפטיקער פּאָלקסטימלעכקייט, וואָס איז אַ שעפּערישער בראשית. אונזער לשון איז נאָך קיינמאַל אַזוי נאָענט נישט געקומען צו אַ היימישן, אייגענעם דרויסן, ווי אין די לידער פון „יונג-ישראל“ — און מיט דעם טערמין מיינ איך נישט נאָר די אַרגאַניזירטע באַשטימטע גרו-פירונג, נאָר אַ סך פּריערגעקומענע דיכטערס, וואָס זיינען רייף געוואָרן אין לאַנד, אַדער וואָס זיינען נישט לאַנג געקומען שוין-רייפּע פון אַנדערע לענדער. זיי אַלע זיינען ביי מיר „יונג ישראל“, און זיי טיילן בשותפות די איבער-טייטשונג און דערפילונג פון אידישן וואָרט.

ס'איז נאָך קיינמאַל דאָס אידישע לשון אַזוי נאָענט ניט צוגעקומען צום שמעלצנדיקן פייער פון העברעאיש. ס'איז אַן אינטערעסאַנטער עקספּערימענט, ס'איז אַזוי צוזאַגן, די פייער-פּראָבע פאַרן אידישן לשון, וואָס זוכט נאָך גרעסערע קרובה'שאַפט מיט העברעאישן קלאַנג און מיט העברעאישן אינהאַלט, ווי ווען עס איז פּריער אין דער געשיכטע פון אידישער ליטעראַטור. מיר דאַכט זיך אַז אידיש האַלט אויס די פייערדיקע פּראָבע און שמעלצט זיך איבער אויפדאַסניי, גרייט פאַר אַ באַנייטן אַנהויב.

און פון דעם שטאַנדפּונקט דאַרף מען צוגיין צו די נייע אידישע לידער, וואָס דיכטערס זינגען אין מדינת ישראל. יעדער אידיש וואָרט ווערט איבער-געציילט און איבערדערציילט און ס'קריגט אַ נייע באַוואַרעניש אויף להבא, ניט נאָר אַ באַפעסטיקונג פון וואָרט אַליין, נאָר אַ גרונט-באַפעסטיקונג פון אינ-האַלט, אַ נייער פּאָלקסטימלעכער אינהאַלט, וואָס זינגט אין יונגמאַנס מיט-גענומענעם און געראַטעוועטן באַנטשע שווייג —

קאַ זיי, אַז פון די באַכן שטומע טרערן,

וואָס איך האָב קיינמאַל ניט דערוויינט.

וועט אויפגיין פריידן.

וועט אויפבליען דער צווייט פון שטאָלצע דורות.

קאָן זיין — דאָס איז די נייע פּראָבע. דער דיכטער רעדט דאָס אפשר אין
נאָמען פון דעם טוצן אידישע דיכטער, וואָס זיי איז באַשערט צו פאַרריכטן די
איבערגעריסענע קייט —

ווען עס רייסט זיך איבער אין מיטן די קייט,

פאַלן כורעים דערשראָקענע רינגעלעך

צינגל זיך, פייער, צינגל זיך.

מ'קאָן, אויב מען וויל נאָר, זוכן דעם דאָזיקן מאַטיוו פון דער נייער
אידיש־דיכטונג, שפּראַכלעך און תּוכנ'דיק, ליד נאָך ליד אין משה יונגמאַנס
בוך „אין שאַטן פון מולד“. ס'איז אַ זעלטענע פּראָבע פון געוואַגטער איבער-
שאַצונג, בעת דאָס אידישע לשון ווערט געבראַכט נאָענט צו אַ פייערדיקן מקור.
דאָס איז פאַר אידיש נאָך אַ גרעסערע סכנה ווי דער צעשמעלץ פון אַסימי-
לאַציע, ווייל ס'איז גיכער מקוים געוואָרענער אויפלייז. דער עקספּערירמענט
ווערט אָבער דורכגעפירט מיט דער ציטערדיקער האַפּנונג, אַז דער מקור אַליין,
אויב מ'וועט נאָר צוקומען צו אים מיט נאָענטשאַפט, וועט פון זיין שמעלץ-
טיגל אַרויסקומען אַ נייע־באַוואָרנט לעבן פאַר דעם אידישן לשון.

נאָר ווען רינגלען וועלן ווי ליפּן פון גאַלד .

גענענען מיט אַפּשיי צום ווייטיק וואָס תּהומ'ט,

וועט אַ פייער פון ליבשאַפט צעצינגלען זיך,

און די קייט פון דאָסניי וועט צעזינגען זיך.

ווען מען וועט טייטש־חומש'דיק גענענען מיט אַפּשיי, וועט דאָס וואָרט
תּהום קריגן אַ אידיש גראַמאַטיקאַלישע צורה, און דאָס פייער וועט דורך דעם
גענענען, ווערן אַ פייער פון ליבשאַפט און די צוזאַמענגעשמאַלצענע קייט וועט
פון דאָס נייע צעזינגען זיך.

דאָס איז נישט קיין אַריינגעטייטשטער פירוש המילות, נאָר די אַרויסטייט-
שונג פון יעדער וואָרט, וואָס דער שליסל סיי צום וואָרט, סיי צום אינהאַלט איז
— פון דאָס נייע. משה יונגמאַן קומט מיט די נאַאיוויטעטן פון אידישן פּאָלקס-
ליד און די איבערגעשפיצטקייטן פון דער אידישער פּערז־קונסט, אין איר
שענסטן אַרויפקלעטער, און ער שאַצט אַליין איבער — פון דאָס נייע יעדער
געוואונענע באַגריפּלעכקייט ווערט אויפּסניי באַלויכטן מיט דעם ליכט פון לאַנד,
און אַלע אַמאַליקע אידישע פּראָבלעמען, די דאגות הגוף, ווי די דאגות הרוח,
ווערן רעווידירט, אין ליכט פון אַ נייער אידישער באַוואוינטקייט, וואָס איז
פעסט אפילו, ווען די פעסטקייט איז אַזוי לופטיק און סוכה'דיק, ווי אַ כאַטע.

הוי! לאַמעד-וואָווישע כאַטעס
 צוגעטוליעט צו דעם וואָרעמען בויד פון דער נאַכט
 און אַריינגעזייגטע מיט אַלע איברים
 אין זיין שטילקייט.
 תפילות פאַלן כורעים צו זייערע פיס
 און דאַווענען זיך היינט אַליין.
 דעכער צינדן זיך אָן צו קידוש-לבנה.

לאַמעד-וואָו ווערט, אין דער גענענונג מיט דער נייער היים-אינהאַלט-
 לעכקייט, נישט נאָר אַ טיפּע גימטריה פון צאַל, נאָר אַ פול-אויסגעלייגט וואָרט,
 וואָס איז ניין-בילדלעך. די פרומקייט קריגט אַ נייעם בילדלעכן אויסזען און אַ
 „זינלעכן“ זין, ווען די דאָזיקע פרומקייט ווערט צוגעטוליעט „צום וואָרעמען
 בויד פון דער נאַכט“. נישט נאָר „באַנטשע שווייג“ דערוועגט זיך צו קומען נעג-
 טער, צו גענענען צום פייערדיקן מקור און אַריין אין שמעלץ-טיגל, כדי אַרויס-
 צוקומען פון דאָרטן, געלייטערט און געחתמ'עט מיטן זיגל (צום גראָם) פון אַ
 נייער באַוואָרעניש, נאָר ס'קומט אויך טביה דער מילכיקער, וואָס ציילט זיינע
 קי און „מילך-לבנה אין אַן אַפענעם עמער“, און ס'קומט אויך דער אַלטער
 פאַר-דאגה'טער מנחם מענדל, וואָס אין תוך זוכט ער, מיט אַלע זיינע מאַכניאַ-
 ציעס און ספּעקולאַציעס — ברויט פאַר זיינע בני בית. די אַלע אידישע גע-
 שטאַלטן קומען צו חלום דעם דיכטער, כדי צו קריגן אַ נייע וואָרהאַפטיקייט
 און פתרון.

שווערע, מיט ריזיקע שאַטנס אויף אַקסלען,
 טראָגן מיר מנחות אַנטקעגן דער נאַכט, ווי כהנים,
 פון שווייס און בהמישן מיסט — עס סקריפן די עמער.
 הוי! ניט מער קיין כעלעמער ווייסע לבנות ווי רענדלעך
 מיר האָבן בסתר געכאַפט און פאַרדעקט מיט קאַפּאַטעס
 און אויך ניט מיט ציצית און שטריק זיי צום דנאָ צוגעבונדן.
 טביה דער מילכיקער ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ כהן, וואָס טראָגט מנחות
 אַנטקעגן דער נאַכט. יונגמאַן האָט נישט קיין מורא, אַז די דאָזיקע בילדלעכ-
 קייט וועט אינגאַנצן פאַרטושן דאָס אַלטע פנים פון דער אידישער געשטאַלטי-
 קייט, ער האָט אַפילו נישט קיין מורא צו ברענגען אויף די ליפן אַזאָ מקור'דיק
 וואָרט ווי בסתר. אַלץ איז דאָ אַנגעוואונקען מיט גרויס טאַקט און דער צוזאַמענ-
 שמעלץ איז אַ נאַטירלעכער, דער צוזאַמענשמעלץ פון ליבשאַפט — „צינגל זיך
 פייער, צינגל זיך“.

משה יונגמאַן ווייסט אויסגעצייכנט ווי אַזוי צו „גענענען“ מיט דער מנחה
 פון זיין וואָרט, אַז דער שטאַל, די קו, דאָס פריש-געבאַקן ברויט זאָל באַהיי-

ליקט ווערן מיט נייע-געוואונענער קדושה, מיט דעם שעפטש פון אן אַוונטי-
קער תפילה —

דאָס איז די תפילה צו שטאַלן אין אַוונטן בלויע,
די תפילה וואָס האָט אין מיין האַרץ יאָרן לאַנג זיך געצייטיקט,
די תפילה פון שפע און ליכט און בהמישער נאַנטקייט.

דאָס איז די תפילה, דער רעזולטאַט פון אַ גרויסן, נייעם עקספערימענט,
אפשר דעם לעצטן, אָבער געוואַגסטן עקספערימענט מיט דעם אידישן דיכ-
טערישן וואָרט, וואָס זינגט — „צו שטאַלן אין אַוונטן בלויע“. דאָס אורבאַניס-
טישע אידיש ליד ווערט איבערגעזונגען, און דער מאָדערניזם פון סאַפיסטיקאַ-
ציע און אַלע שבע חכמות און הונדערטער ידיעות, פון רמב"ם ביז פרוידן —
אַלץ ווערט פאַרוואַנדלט און איבערגעסוד'עט אין אַ שטילער תפילה —

זאָל זי דערוועקן די בענקשאַפט מיט קלינגען פון עמער
מיט שנערלעך ליכטן, וואָס פערלען אַרויס פון די אייטערס,
מיט שטילקייט פון שטאַל און מיט סאַמעט פון בהמישער
בלענדקייט.

אַט דאָס האָב איך געמיינט, ווען איך האָב פריער געזאָגט — אייגן-גע-
זענע אינהאַלטלעכקייט. דער דיכטער ווייסט וואויל ווען צו שאַפן אַ נייעם
לשון רבים פון „ליכטן“, און ווען צו ווייזן די דאָזיקע „ליכטן“ אין זייער אויס-
שטראַלונג, און ווי צו שעפן נייעם פירוש פאַר דעם נייעם טביהן פון דער
„בהמישער בלענדקייט“.

די פאַרטיפטע געזעענקייט גיט זיך איבער דעם ליענער, גלייך ביי
דער ערשטער באַקאַנטשאַפט, מיט צענדליקער שורות אין דער סעריע —
„געזאַנג וועגן ל"ו קי" —

אַרויסטרייבן כּוועל מיינע קי פון די נאַכטיקע שטאַלן,
הוי, מיינע ל"ו קי מיט די זילבערנע שטערנס,
גענוג שוין געדאַונט אין שלאַף און אין זון מעלה-גרה'ט

און הערט זיך איין ווי דער דיכטער ווערט עקסטאַטיש —

גוט איז אַ ביימל צו זיין איינגעדריט אין ליבשאַפט,
גוט איז אַ בלימל צו זיין איינגעזשחשעט פון בינען,
גוט איז אַ לענדל צו זיין וואָס הייבט ערשט אָן צו גרינען,
פינקלט קאַיאָריק דאָס פעלד מיט רובין-אַנעמאַנעס,
שמיכלען אַנטקעגן פאַרשעמטע, פאַרליבטע נאַרציסן;
זיי זיינען צו קליין נאָך די גרויסקייט פון וועלט צו באַגריסן.

דאָס אידישע לשון ווערט מיט אַזעלכע לידער אויך „איינגע'גדר'ט אין ליבשאַפט“, „איינגעזשושעט פון בינען“, און אויב דער עקספּערמענט פון „איינ'גדר'ונג“, פון אידיש'העברעאישן טעלעסקאָפּירטן פּירוש, איז נאָך ניי און יונג, גרינען שוין אַבער אין דער „איינגעזשושעטער“ ליבשאַפט אַזעלכע גרויסע שורה'דיקע צוזאָגן אויף להבא —

דאָס ליכט פון אַן אַנדערער וועלט איך האָב איצטער פאַרבאַרגן.
אין בייכיקע קאַנען צעטיילט און געבראַכט אייך צו פּירן.
מיט אייזל און גלעקל און זוג, צו געזונט איר זאָלט טרינקען.
אַדער אַזעלכע ליכטיקע שורות פון זיין סעריע — „צער גידול ברויט“ —

מיין לאַבן ברויט .

דער קליינער לאַבן ברויט —

דער תּמצית פון אַ קיילעכדיקן טאָג

פון האַרעוואַניע —

דיך פּיקן קינדער ווי די פּיגל

פון מינע הענט,

דיך שמייכלען מאַמעס שטיל אַריין אין בחנם.

ווען ס'פּאַלט צו די נאַכט.

און אַט איז דער איבערטייטש פון די עלטסטע פון אַלע טעמעס — הונגער

— און ברויט —

און פון מידן צעאָקערטן טאָג,

דעם מיט דלות פאַרבוטן,

פליק איך אַפּ אַ פאַר סנאָפּעס מיט פּרייד

און פאַרהייליק זיי —

ברויטן.

די פאַר סנאָפּעס פּרייד קריגן ביי יונגמאַנען אַ נייעם תּיקון און אַ נייעם

וואַרהאַפּטיקן פּירוש.

4

י. מעצקער

ב. אלקוויט

ח. איאלמי

ישעיהו שפיגעל

מרדכי שמריגלער

שלמה ביקל

אפרים אויערבאך

דוד פינסקי

שלום אש

יואל ענמין

ש. מיללער

ב. דעמבלין

בנימין רעסלער

שמואל איזבאן

צו זיין באַזעצן זיך אין מדינת ישראל

רי קליין ארץ-ישראל איז געווען, אפילו ווען ס'איז געווען בלויז אַ בענק-שאַפט און די ממשות פון אַ פינטעלע, איז דער ציל שטענדיק געווען אַ גרויסער, אַזוי גרויס ווי דער אידישער גלות. וואָס גרעסער און אַנ-זעוודיקער ס'לאַנד איז געוואָרן, אַלץ אויסגעשפּרייטער איז עס געוואָרן. דאָס האָט מען משמעות געמיינט מיט דעם זאָג, אַז ארץ-ישראל וועט זיך אויסשפּרייטן, ווייל וואָס נענטער מיר זיינען געקומען צום לאַנד, אַלץ נענטער איז ס'לאַנד געקומען צו אונז און ס'איז געוואָרן איינס. עס זיינען קיינמאָל נישט געווען קיין גרענעצן אַריבערצוגיין, אַדער אַריבערצושמוגלען, מ'האָט אפילו נישט געדאַרפט די אַנשטרענגונג פון קפיצת הדרך. אין איין אויגנבליק איז מען געווען דאָרט — מיט אַ תפילה, מיט אַ שטעלן זיך שמונה עשרה, מיט ציוניסטישער אַרבעט. מ'האָט ס'לאַנד געבויט אומעטום, פון אַלע זייטן, אַרומגעוויקלט דאָס גאַנצע אידישע לעבן מיט ארץ-ישראל. דאָרטן זיינען גע-ווען חלוצים און אין דעם חוץ-לאַרצ'דיקן ארץ-ישראל זיינען אויך געווען פּלאַם-פייערדיקע חלוצים, וואָס האָבן געבויט דאָס לאַנד.

דוד פינסקי איז געווען איינער פון די איבערגעבנסטע בויערס פון חוץ לאַרצ'דיקן ארץ-ישראל. ער האָט געהאַלפן פאַרפעסטיקן די אידעאישע אויס-שפּרייטונג פון לאַנד. איצט אַז זיין אַרבעט איז מער-ווייניקער פאַרענדיקט, פאַרט ער קיין מדינת ישראל. ער פאַרט נישט צום גרייטן, ווייל ער אַליין האָט אַריינגעלייגט איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט אַרבעט אין דעם אויפבוי פון לאַנד אומעטום. אַצינדערט זעט מען ערשט, ווי נייטיק ס'איז געווען דאָס ריי-זיקע גרויס-ארץ ישראל — פאַר מדינת ישראל. אַזוי גיך ווי דאָרט האָבן גענו-מען געשען ניסים, האָט דאָס גאַנצע וועלט-אידנטום אָפּגעענטפערט אויף דעם נס. אַט די גייסטיקע אויסשפּרייטונג איז געווען די אַנגעשטרענגטע אַרבעט פון הונדערטער טויזנטער גלויביקע אידן און פון גרויסע גלויביקע יחידים. איינער פון די גאָר וויכטיקע בויערס און פאַרפעסטיקערס פון דעם געדאַנק פון אויסלייזונג, איז געווען דוד פינסקי, וואָס פאַרט איצט פאַרזעצן זיין ליטע-ראַרישע אַרבעט אין דריטן פעריאָד פון זיין לעבן. דוד פינסקי האָט אַנגע-שריבן, ווי מען האָט ערשט איבערגעציילט, עטלעכע און פופציק דראַמען.

אָבער פינסקי האָט אויך געשריבן הונדערטער דערציילונגען, אַ צענדליק אָדער מער נאָוועלן, טויזנטער אַרטיקלען און אויך אַ צאָל לידער. דאָס האָט ער גע- שריבן, בעת ער איז כמעט יעדער טאָג אין וואָך געווען אַ געזעלשאַפטלעכער טוער פון גרויסן פאַרנעם און גרויס אַחריות. ווי אַזוי האָט פינסקי באַוויזן איינצושפּאַנען יעדער רגע לעבן און זי פאַרנוצלעכן און זי אַרומלעבן פון אַלע זייטן און זי אויסלעבן מיט אַ ברכה?

אין זיין ערשטן פּעריאָד אין רוסלאַנד און אין פּוילן, איז ער שוין געווען דער אַקטיווער און איינגעשפּאַנטער טוער. ער האָט גלייך געזען, נאָך אין זיינע סטודענטישע יאָרן, אַז ביי אונז מוז מען אַליין האַקן ס'האַלץ און שעפּן דאָס וואַסער. אַט די שוואַרצע אַרבעט פאַר אונזער ליטעראַטור האָט ער קיינמאָל נישט אויפּגעהערט צו טאָן ביזן היינטיקן טאָג.

פונדעסטוועגן איז ער שוין צו אונז קיין אַמעריקע געקומען מיט אַ גרויסן באַגאַזש און אַ גרויסן נאָמען. דאָ אין אַמעריקע האָט ער געבויט דאָס גרויס- אַרץ ישראל מיט אַ געוואַלטיקער ענערגיע און מיט אַ געזונטן אַפּטימיזם און געטאָן אַלץ וואָס גוט-אידישקייט האָט פון אים פאַרלאַנגט און אויף אים אַרויפ- געוואָרפן. ער האָט דאָ ביי אונז אַפּגעלעבט „צייטווייליק“ אַרום אַ האַלבן יאָר- הונדערט — און וואָס איז ביי פינסקי פּינף צענדליק יאָר? ביי אים איז עס אַ קינדער-שפּיל אַזאַ אין עלטערן זיך. דאָ האָט ער ווידער אַנגעזאַמלט אַ גרויס פאַרמעגן און ער פאַרט איצט אַנהויבן זיין דריטע לעבנס-עפּאָכע אין מדינת ישראל. דאָרט, אָן דעם יאָך פון חוץ-לאַרצ'דיקן אַרץ ישראל אויף זיינע פּלייצעס, וועט ער זיך ערשט געשמאַק אַפרוען — ביי דער אַרבעט. און ער פאַרדינט די רו צו קענען אַרבעטן, ווייל פינסקי ווייסט גאַרנישט פון קיין אַנדער פאַרינגונג ווי אַרבעט. אין דעם דריטן פּעריאָד זיינעם, ביי זיך אין דער היים, וועט ער זיך דערפילן נאָך היימישער און ער וועט זיך זעצן צום שרייב-טיש און ווידער אַנזאַמלען אַ פאַרמעגן לעבן און אַ פאַרמעגן אַרבעט.

כ'דערמאָן זיך ווי אידישע שרייבער זיינען נישט לאַנג צוריק, געזעסן ביי אַן אסיפה און געזוכט זיך אַליין אַנצושטעקן מיט גלויבן אין דער אייגענער אַרבעט. מ'האָט מיט אַ זיפּך גערעדט וועגן די גליקלעכע זאַטע יאָרן פון דער גאַלדענער פּרץ-עפּאָכע און געזוכט עפעס אַ שטיקל טרייסט פאַר אונזער צו- קונפט. האָט זיך אויפּגעשטעלט פינסקי און ער האָט אויף אַ יוגנטלעכן רע- אַליסטישן אופן געטריי געשילדערט די כלומרשטע גליקן פון דער פּרץ-עפּאָכע און געוויזן, אַז דעמאָלט ווי היינט איז די אידישע ליטעראַטור געווען אַן ענין פון געציילטע און פאַר געציילטע. און ווער נאָך ווי פינסקי ווייסט עס, ווייל ער האָט דאָך מיט פּרצין צוזאַמען געאַרבעט אויפּצולעבן אַן אינטערעס אין אי- דיש און אין דער אידישער ליטעראַטור! פינסקי האָט מיט אַזאַ פּלאַמיקער

אמת/דיקייט גערעדט וועגן די הרים וגבעות פון יענע לעגענדעס, אז די קעגנווארט פון אידיש און דער אידישער ליטעראטור איז שוין אויסגעקומען ווי א גרויסער פאראויסשפאן, לגבי יענע אמאליקע צייטן, ווען פינסקי איז געפארן זוכן זיין לייענער.

זיין איבערגאנג פון חוץ-לארצ'דיקן ארץ-ישראל צום ישראל'דיקן ארץ-ישראל איז נישט קיין איבערברוך אין זיין לעבן, נאָר אַ געוונטע פאַרזעצונג און דערהויפט אַ ווייטערדיקע לעבנס־אַנטוויקלונג. מיט אַ פּערטל יאַרהונג-דערט צוריק האָט זיך אונז אינגערע שרייבער געדאַכט, אַז פינסקי האָט שוין זיינס אָפּגעזונגען און אָפּגעטאַן. ער איז שוין ביי אונז געווען אַן ענין פאַר כּרעסטאַמאַטיעס און אַנטאַלאָגיעס, אָבער מיר האָבן זיך מיט אים פאַרט באַ־געגנט, אויף אַ לעבעדיקן וועג. ער האָט זיך כּסדר מיט אונז געיונגט און מיר האָבן זיך מיט אים געעלטערט. ער האָט אונז אויסגעלערנט קוקן אויף אונזער ליטעראַטור מיט אידישע אויגן, און מיר האָבן אין אים געזען דעם הדרת פנים פון אַ אידישן אידעאָליסט אויף אַלע געביטן, אויך אויף דעם געביט פון דער ליטעראַטור. דאָס איז ער ביי אונז פאַרבליבן ביזן היינטיקן טאַג. ער האָט שטענדיק געזוכט צו אַנטפלעקן אידישע קדושה, צו אַנטפלעקן דעם חזיון פון אידישער דערלייזונג. אַלע זיינע ווערק זיינען אין אַ געוויסן זין איין ווערק — דאָס ווערק פון דער היינטיקער גוט־אידישקייט.

אַמאָל כאַפט מיך אַן אַ רחמנות אויף אונזער ליטעראַטור, וואָס מיר זיינען אַזוי נשמה'דיק און כּמעט אינגאַנצן גופּלאָז, וואָס די צייט רירט זיך אפילו נישט צו אונז און מאַכט ביי אונז גאָר נישט קאַליע, שימלט נישט אונזערע ביכער. די מייזלעך וואָס ציינדלען אויס שטיקער ביי אַנדערע ליטעראַטורן, רירן זיך צו אונז אפילו נישט צו. דורך די לעצטע 75 יאָר אידישע ליטעראַטור, פעלט ביי אונז קיינער נישט. אַלע וואָס זיינען געווען זיינען דאָ, אַלע ביכער טראַגט אונזער ליטעראַטור, פון סאַמע אָנהויב אַן — ס'פעלט נישט קיין איין חיבור. מיר זיינען אַ הייליקע געמיינדע, מיר זיינען אַ מומיפיצירטע ליטעראַטור און די צייט וויל גאָר נישט האָבן איבער אונז קיין שליטה. זי וויל אונז נישט פאַר־וואַנען, זי גייט אונז גלייכגילטיק פאַרביי. מוזן מיר קומן צום טרייסטנדיקן אויספיר, אַז מיר זיינען אַ ליטעראַטור פון סאַמע גייסט און גייסט ווערט נישט פאַרשימלט. אָבער דאָס קלינגט אַביסל צו אתה בחרתנו'דיק; דווקא אין די אַרעמס פון אַזאַ טרייסט בענקט זיך נאָך אַביסל גוף און ס'ווילט זיך זען אין אונזער ליטעראַטור, אַ יונגע לעבעדיקע טראַציקע אַפיקורסות. ווען מיר קומען צוזאַמען און מיר ריידן, יונג און אַלט, פרום און בויםלדיק וועגן אונזער גאַנצער ליטעראַטור, ווערט אַביסל קאַלעמוטנע אויפן האַרצן. ווען אַ ליטעראַטור מוז אויף אירע פלייצעס טראַגן אַלע ביכער פון אַלע שרייבער, פון מעשי

בראשית ביון היינטיקן טאג, ארבעט אזא ליטעראטור נעבעך עבודת פרך, און זי איזאלירט זיך אליין פון לעבן. ס'וואלט געווען א סך געזינטער ווען מיר האבן דאס געמיט אפצוקלייבן, אויסקלייבן און ראטעווען ווערטפולע זאכן פון פארגענסקייט. ס'וואלט געווען געזינטער פאר די פיאנערן אליין צו וויסן, אז זיי זיינען סיי ווי דא אין זייער גאנצקייט; אז אלע זייערע ווערק זיינען זייערע ליבע קינדער, אבער אז די צייט האט אויך א באציאונג צו זיי און באהאנדלט זיי און בארמהערציקע הענטשקעס און דערפאר קלייבט זי אפ לעבעדיקע זאכן פאר דויערנדיקער אייביקייט.

אין פינסקי'ן האב איך שטענדיק באוואונדערט דאס לעבעדיקע אין אים וואס קען טרייאמפירן איבער דער צייט. ער, דער פיאנער פון אידישן ווארט, גייט נאך מיט אונז, און ס'איז נאך דא אין אים גענוג וואס צו ראטעווען פאר דער אייביקייט. דאס וואונדער איז, וואס מ'קען נאך ביי אים אין זיינע ביכער געפינען זאכן, וואס האבן נישט אנגעוואוירן זייער פרישקייט. פון דעם פרוכט-בארן פינסקי'ן קען מען נאך אויסקלייבן א היפשן קיצור-פינסקי, וואס זאל זיין גוט פאר אונזער צייט און זאל זיין באוואונדערט מיט נאך א סך לעבן. א לעבעדיקע און נישט איבערגעטרעטן-פיעטעטישע מאנאגראפיע וואלט געווען פון גרויס וויכטיקייט פאר דעם שריפטשטעלער פינסקי און פאר די אלע וואס גלויבן אמת'דיק אין דעם המשך פון אונזער ליטעראטור.

מיר שיקן דורך אים קיין מדינת ישראל איינעם פון די שענסטע און לעבעדיקסטע פארשטייער פון זעכציק יאר אידיש שאפן. ער סימבאליזירט מיט זיך די נישט-אפגעשטעלטע ענערגיע פון אידיש, און דווקא ער וועט זיין א לעבעדיקע דערמאנונג, אז אי עם ישראל לעבט אי אידיש לעבט און מ'קען עס נישט מפצה זיין מיט איבערזעצונגען. אפילו ווען מ'וועט פינסקי'ן איבער-זעצן, וועלן זעכציק יאר אידישע ליטעראטור מאנען דורך אים א לעבעדיקע באציאונג צום לעבעדיקן לשון אונזערן.

מיר דארפן פינסקי'ן דארט לאנג האבן, ווי מיר האבן אים דא לאנג באדארפט האבן. געווען אמאל א צייט ווען גוטע אידן זיינען אוועק אפריכטן גלות, ער פארט איצט אהיים, אבער זיינע חלומות פון א גרויסער און געוונטער אידישער ליטעראטור פארן מיט אים אפריכטן גלות אין ארץ ישראל. מיר ווארפן אויף אים נישט ארויף קיין מיסיע, אבער מיר זיינען זיכער, אז אין זיין פערזענלעכקייט וועלן די חלומות פון קינסטלערישן און המשכ'דיקן אידישן ווארט ארויסרופן אפשיי און באציאונג.

א.

” מ ר י ם ”

אין „די בשורה לויט מתיא“ וויסט מען נישט אַקוראַט פאַרוואָס די מוטער מרים איז אויסגעקליבן געוואָרן פאַר איר געטלעכער בתולה/שאַפט. עס ווערט וועגן דעם אַזוי דערציילט מיט קנאַפע ווערטער:

„און די געבורט פון ישוע־המשיח איז אַזוי געווען: בעת זיין מוטער מרים איז געווען פאַר'קנס'ט צו יוסף, און איידער נאָך זיי זיינען זיך צו־זאַמענגעקומען, איז זי געפונען געוואָרן מעוברת פון דעם רוח הקודש“:

איר חתן יוסף בן דוד וויל אַפלאָזן דעם שידוך, נאָר אַ מלאך פון גאָט לאָזט אים וויסן אין חלום, אַז „דאָס וואָס איז אין איר באַשאַפן, איז פון דעם רוח הקודש“. יוסף גלויבט אין דעם חלום און ער האָט חתונה מיט מרימען, הגם ער „דערקענט זי נישט“ ביז זי געבערט אַ זון און מען רופט זיין נאָמען ישוע.

דער מלאך פון גאָט באַווייזט זיך שפעטער ווידער צו יוסף אין חלום און הייסט אים אַנטרינען קיין מצרים, כדי הורדוס זאָל דאָס קינד נישט אומ־ברענגען.

דער געלייטזעליקטער, לויט מתיא'ן, איז, הייסט עס, יוסף, ווייל ער שטאַמט דירעקט פון דוד'ן. צו אים באַווייזט זיך דער מלאך און מרים זיין כלה, קומט אויס, ווערט אויסגעקליבן פאַר איר געטלעכער מוטערשאַפט בלויז אַ דאַנק יוסף'ס קעניגלעכן אַפּשטאַם. די מוטער אַליין איז אַן אומנויטיקער צו־גאַב צו דער הייליקער דרייאַיניקייט.

אין „די בשורה לויט לוקאָס“ קריגט שוין מרים יאָ אַ דירעקטע ראַלע אין איר אייגענעם גורל. אַ מלאך ווערט געשיקט צו דער יונגפרוי, „וואָס איז געווען פאַר'קנסט צו אַ מאַן מיטן נאָמען יוסף, פון בית־דוד“. דער מלאך באַהאַלט זיך נישט אין חלום, ווייל לוקאָס האָט נישט קיין מורא אַנצולייגן איין נס אויפן אַנדערן. דער מלאך איז אונזער וואויל־באַקאַנטער מלאך גבריאל. ער קומט אַריין, עפנט דאָס מויל און זאָגט: „שלום דיר, דו לייטזעליקע, גאָט איז מיט

דיר". ער זאגט איר אָן די בשורה, אַז זי וועט מעוברת ווערן און געווינען אַ זון. מרים נעמט זיך אויסטענהן מיטן מלאך און פרעגט אים די מענטשלעכע קשיה: „ווי אַזוי וועט דאָס זיין, אַז איך קען נישט קיין מאַן?" אָבער דער מלאך ענט- פערט איר, אַז „דער רוח הקודש וועט קומען אויף דיר און די קראַפט פון דעם אייבערשטן וועט דיך באַשאַטענען". מרימען באַפרידיקט דער ענטפער און זי זאָגט: „זע, דאָס דינסטמיידל פון גאַט, זאָל מיט מיר געשען לויט דיין וואָרט."

די בשורה פון די מלאכים צו דער מוטער שרה סימבאָליזירט כאַטש דעם נאַטירלעכן מענטשלעכן דראַנג נאָך אייביקער יוגנט. אָבער די אינגערע און שפּעטערע רעליגיע, וואָס פאַראַדירט דעם ביבלישן נס, האָט באַזירט איר גאַנצע אמונה אויף אַן איבערנאַטירלעכן און אַנטי-מענטשלעכן, געצנדינערישן איינפאַל צו געבוירן אַ זון אַן אַ מאַנס באַריר. דאָס אַרימע לשון פון דער לוקאַס עוואַנגעליע איז נאָך דערצו גראַברעאַליסטיש. ער נוצט אפילו דאָס גע- שלעכטלעכע בילד, אַז דער הייליקער גייסט וועט קומען אויף דעם ריינעם מיידל. ס'איז איינגאַנצן נישט קלאַר דער מיין פון דער פאַרזיכערונג, אַז „די קראַפט פון דעם אייבערשטן וועט דיך באַשאַטענען". הגם „באַשאַטענען" איז אַן איידעלע באַרירונג, איז אָבער דאָס וואָרט „קראַפט" (אין ענגלישן טעקסט „פאווער") אַ גאַנץ קרעפטיק וואָרט און איז אויך אַ דעטאַל, וואָס זוכט אַפנים צו מאַכן מענטשלעכער דעם נס מיטן הייליקן גייסט. דער נס ווערט אָבער דורך דער געשלעכטלעכער בילדלעכקייט אַ סך אומפאַרשטענדלעכער אין זיין גשמיות/דיקייט.

דאָס איז געוואָרן דער יסוד פון אַרטאָדאָקסישן קריסטנטום און דערפאַר האָבן זיך זייער ווייניק קריסטלעכע קינסטלער געוואַלט צורירן צו דער טעמע. נישט געקוקט אויף דעם גאַנץ פראָסטן עוואַנגעלישן נוסח, פון דעם הייליקן גייסט'ס קומען אויף דעם מיידל, איז מיר נישט באַקאַנט קיין הייליק בילד פון די צייטן ווען געבורט און קרייציקונג זיינען געווען די הויפט- טעמעס. אַז אַ קינסטלער זאָל זיך דערוועגן מאַלן די באַפרוכפערונג און דאָס פאַרגיין אין טראַגן פון דער הייליקער בתולה. מ'האַט עס אַנגענומען פאַר אַ יסוד און נישט גערעדט דערפון, ווייל מ'האַט געוואַלט אויסמיידן די מענטש- לעכע פאַרלעגנהייט פון דאָזיקן איבערנאַטירלעכן אַפּשאַט פון גאַט-מענטש. באַמערקט, אַז מתיא איז שעמעוודיקער אין דעם פרט. ער זאָגט אַז „מרים איז געפונען געוואָרן מעוברת פון רוח הקודש" — און פטור. ער לאָזט זיך נישט אַריין אין קיין פיזישע איינצלהייטן, און טאַמער דאַרף מתיא אַב- קומען צו אַ מלאך, דערשיינט ער אין חלום. אָבער לוקאַס מאַכט עס האַמעטנע, ווייל ער, לוקאַס, איז דער אַפּאַסטאַל, וואָס גיט מרימען אַן ערשטע ראַלע און

נישט בלויז די צווייטע, די צופעליק אויסגעקליבענע, אין זכות פון איר חתן יוספ'ן.

שלום אַש, דער אידישער שריפטשטעלער, אַ מענטש פון אונזער צייט, רירט זיך יאָ צו צום געבורט פון ישוע, אין זיין קריסטלעכן ווערק. ער פאַר־בינדט ביידע נוסחאות, פון מתיא און פון לוקאַס'ן. אָבער מתיא'ן באַהאַלט ער ערשט אויף שפעטער, ווען ער דאַרף באַרואיקן יוספ'ן אויף אַלע זיינע ספקות. אַז עס קומט צום געבורט פון געטלעכן קינד באַנוצט זיך אַש מיט דעם פולן טעקסט פון לוקאַס. דער מלאך קומט דירעקט צו מרימען: „מיידל און מלאך זיינען געשטאַנען און זיך אָנגעקוקט אַ וויילע. זייערע בליקן האָבן זיך באַ־געגנט.“ דערציילט אונז אַש ערנסט און גיט נישט קיין פינטל מיט אַן אויג. שפעטער נעמט אַש אַלץ פון גרייטן. ער נעמט דירעקט די ווערטער פון לוקאַס'ן מיט דער גאַנצער בשורה פון געבורט און ער חזרט פרום איבער, אַן אַן אייגענעם קנייטש, אַן אַ מאַדערנעם טראַפּ אפילו. אונזער שלום אַש'ן איז נישט גענוג מתיא'ס קורצער קאַמפּאַקטער נוסח, אַז מ'האַט זי אויף אַן אומפאַרשטענדלעכן אופן געפונען מעוברת פון הייליקן גייסט, נאָר ער גיט אונז דעם פולן, נישט פאַרקירצטן לוקאַס־טעקסט, „אַז דער הייליקער גייסט וועט קומען אויף דיר און די קראַפט פון דעם אייבערשטן וועט דיך באַשאַ־טענען.“ זי ענטפערט אים, אַלץ מיט די ווערטער פון לוקאַס, אַז זי איז דאָס דינסטמיידל פון גאַט.

דאָס קאַפּיטל אין לוקאַס ענדיקט זיך קורץ און שאַרף מיט אַ געוויסער צוריקגעהאַלטנקייט, אַז דער מלאך איז פון איר אַוועק. שלום אַש מאַכט דאָ יאָ אַ קליינע ענדערונג, אַז דער מלאך איז נישט גלאַט פון איר אַוועק, נאָר אַז מרים האָט טאַקע געזען ווי דער מלאך איז פון איר אַוועק.

די פּראַגע פאַרוואָס שלום אַש האָט פון ביידע טעקסטן אויסגעקליבן דעם אומנאַטירלעכן און דעם אַנטי־קינסטלערישן, דעם פרימיטיוון, דעם וואָס דערלאַזט נישט די מעגלעכקייט פון קיין צוויידייטיקן גלויבן, נאָר וואָס צייט אויס די עצמות פון גאַנצן „רוח הקודש“ אינצידענט, קען פרעגן נישט נאָר אַ איד, נאָר אויך אַ היינצייטיקער קריסט. נאָכאַלעמען איז דאָך די ברירה געווען ביי אַש'ן. פאַרוואָס האָט ער, אַ היינצייטיקער שרייבער, געקענט אָננעמען אַן שום קינסטלערישן קאַמענטאַר און רעזערוואַציעס אַדער אַן אַ מורמל פון קינסטלערישן פּראַטעסט, דעם דאָזיקן נוסח פון מרימ'ס פאַרגיין אין טראַגן?

ווען אַש וואַלט מיט זיין בוך געוואַרט אַביסל לענגער, וואַלט ער אפשר געמוזט אויך איינשליסן די נייע דאָגמע, וואָס די קאַטוילישע קירך האָט אַרויסגעגעבן, ווי אַ חוב פאַר קאַטאָליקן פון אונזער דור, אַז די הייליקע

בתולה געפינט זיך אין הימל נישט נאָר אין גייסט, נאָר ממש אויך אין גוף אַקוראַט ווי יעזוס, אַ דאָגמע איז אַן עיקר, און אויב מ'גלויבט נישט אין דעם איז מען אַן אַפיקורס. דער פויפסט האָט איינגעזען, אַז אונזער צייט איז ריף פאַר אַזאַ גלויבן, פאַר אַזאַ נייער קאַטוילישער חומרא. אַש האָט איינגעזען אז אונזער דור אידן איז מסוגל צו הערן די מעשה פון יעזוס'ס געבורט און דווקא מיט אַלע פיטשעווקעס, לויט לוקאַס'ן.

ווייל מיר ווייסן דאָך און מיר האָבן שוין געהערט נישט איינמאַל, אַז אַש האָט געשריבן זיינע קריסטלעכע ביכער פאַר אידן און קריסטן, כדי צו שאַפן יענע פאַפירענע בריק פון פרידן צווישן ביידע גלויבנס. מיר דאַכט זיך, אַז אויך אַ היינטיקער קריסט דאַרף רויט ווערן פון כעס, וואָס מ'איז מטריח די בוכשטעבלעכע אַנטשטיאונג פון יעזוס'ן, לויט לוקאַס'ן, און מ'גייסט עס איבער אין אַ בוך. אָבער וואָס זאָל נאָך טאָן אַ איד, וואָס אַש אליין האָט אים נישט צוגעגרייט פאַר דעם רעליגיעזן שלום? ווייל ער, שלום אַש, האָט דאָך דעם אידישן לייענער אין משך פון דרייסיק יאָר, נישט געהאַלפן גיין אויף דעם דרך, אַז ער זאָל אין זיך קענען קולטיווירן די גלייכגילטיקייט איבערצולייענען אַ מעשה, וואָס איז די גאַנצע צייט געשטאַנען ווי אַ מחיצה צווישן אונזער פאַר-שטאַנד און זייער גלויבן, צווישן אונזער גאַנצן אוצר פון רייכער איבערנאַ-טירלעכער אָבער טיף-מענטשלעכער לעגענדאַרישקייט, און זייער אומנאַ-טירלעכן, אָדער אַנטי-נאַטירלעכן גלויבן?

מ'קען אויך אין דער פאַרבינדונג אָפּרעגן דעם קינסטלערישן מוז פון דער טרילאָגיע, וואָס אַש האָט אָנגעשריבן, וואו איז געלעגן דער צוואַנג צו פאַרענדיקן זיין טרילאָגיע מיט מרימ'ן, ווען אַש האָט מיט זיין גייסטן קריסט-לעכן בוך זיין טרילאָגיע פאַקטיש אָנגעהויבן? אין זיין „מאַן פון נצרת“ הויבט ער גלייך אָן פון אַ רייפן רבי יהושע, אין זיין „אַפּאַסטאַל“ רעדט ער שוין וועגן דער פאַרשפרייטונג פון דער קריסטלעכער אמונה. צו וואָס איז נויטיק געווען, אַז אַש זאָל פאַרענדיקן זיין טרילאָגיע מיטן אָנהויב, מיטן געבורט פון העלד, כדי ער זאָל אים נאָכאַמאַל קענען ווייזן אַ געקרייטיקטן?

דאָס גאַנצע בוך „מרים“ מאַכט דעם איינדרוק ווי איבערבלייבעכץ, שיריים פון אַ מחבר'ס אָנגעזאַמלטע און נישט אויסגענוצטע נאָטיצן פאַר אַ ווערק; אַן אַריבערשויב, וואָס איז נישט פאַרטאָן געוואָרן. איז אַש'ן אַ שאַד געווען אויך דער אומנויטיקער שטאַף און ער האָט דערפאַר באַשלאָסן, אַז ער מוז נאָכאַמאַל און נאָכאַמאַל איבערקייען זיין אייגענעם מאַטעריאַל, כדי די וועלט זאָל הערן וועגן דעם הייליקן גייסט, וואָס איז געקומען אויף מרימ'ען?

אין אַש'ס גייסטן ווערק געפינען מיר נישט קיין צענטראַלע טעמע. קיין איין קינסטלערישן אָנהאַלט, סיידן מיר זאָלן אָננעמען, אַז דאָס וואָס די מוטער

רחל זאגט מרימ'ען צום סוף פון בוך, אַז אויך זי האָט נישט געוואָלט זיין מער פון אַ מאַמע, נאָר זי איז פונדעסטוועגן געוואָרן די מאַמע פון אַלע קינדער פון ישראל, איז די הויפט טעמע פון בוך.

אַבער די טעמע איז קודם כל נישט נאָר אַ פאַראַדיסטישע, נאָר פאַר אונז אידן אַ פאַרשוועכערישע. די מוטער רחל, ווי אַ שטענדיקע באַגלייטערין פון דער מאַמע מרים איז עפעס אַזוינס, אויף וואָס אַ אידישער קינסטלער האָט זיך געמוזט גוט אַנטאָן אַ כח. אין מתיא געפינען מיר דעם בלאַסן אַנדייט אויף דער מוטער רחל און דאָס בלויז אין שייכות דערמיט, אַז הורדוס זאָל האָבן אויסגעהרגעט אַלע אינגלעך „פון צוויי יאָר אַלט און ווייניקער“. דעמאָלט ציי-טירט מתיא דעם פסוק אין ירמיה אַז „אַ קול איז געהערט געוואָרן אין רמה, געוויין און גרויס יאַמער, רחל וויינט אויף אירע קינדער“.

אַט די דערמאָנעכץ איז גענוג פאַר אַש'ן, אַז ער זאָל אַנשטעלן די מוטער רחל אין דינסט ביי מרימ'ען, יעדער מאַל ווען זיין מעשה ווערט אינהאַלט-לאַז און זי פאַלט אַרונטער אין די אַפּגרונטן פון פּוסטער פּאַנטאַזיע-שפינעכץ, אַדער פון בלויזער אויסשטאַטונג.

די ריינ-טעסטאַמענטישע זאָגעכצער ווערן ביי אַש'ן נישט איבערגעאַנ-דערשט, נאָר געגעבן „ווי אין פסוק שטייט“. אַבער ס'זיינען פאַראַן צענד-ליקער זייטן אין בוך, וואָס מ'וואָלט אויך באַדאַרפֿט ציטירן גראַד דערפאַר, ווייל זיי געהערן נישט צו שעפּערשישקייט, נאָר זיי זיינען אינגאַנצן שייך צום געביט פון אויסשטאַטונג. זיי שטעלן מיט זיך פאַר פאַרדייעטע און אומפאַר-דייעטע אינפאַרמאַציע וואָס אַש האָט געשלונגען און געזאַמלט. אַש דערציילט איבער אַלץ מיט וואָס ער האָט זיך אַנגעלייענט. ער גיט אונז די עסנס, וואָס מ'האַט געגעסן, די מלבושים וואָס מ'האַט געטראָגן, דעם כיבוד וואָס מ'האַט געגעבן, די מנהגים און זיטן פון יענער צייט. דאָס איז נישט בלויז אַנגע-לייענטער מאַטעריאַל, ס'איז אַפט גרייטער, אַריבערגעטראָגענער שטאַף, ווייל מ'קען עס אַלץ נישט געדענקען אויפן קאַפּ. דאָס זיינען די צוגעגרייטע נאָטיצן, אַראַנזשירט און אויפגעבלאַזן. דאָס איז די דעקאָראַציע, וואָס אויב מ'זאָל זי אַרונטעררעכענען פון בוך, מיט די שטיקלעך אַריגינאַלן פון די פאַרשיידענע עוואַנגעליעס צוזאַמען מיט גרייטע קוואַלן פון אונזערע אַלטע מדרשים, וואָס אַש „שענקט“ אַוועק די קריסטן, בעת ער דערציילט פאַר זיי די מעשה פון יעזוס'עס געבורט, וואָלטן פאַרבליבן עטלעכע פאַרבלאַזע אויסטראַכטע-נישן, אַ סך פון זיי שענדלעכע, ווי דער נייער ממזר בלבול אויף אידן, אַז דער קליינער יעזוס האָט געראַטעוועט אַ ממזר פון „אונזערע“ הענט (סאַמער האָבן געפעלט בלבולים אויף אידן?).

דער אויטאָרישער אויפטו אין דעם ווערק „מרים“ איז אַן אַרימער.

כ'זאג אויטאָרישער, ווייל אין גאַנצן בוך פעלט דער מינדסטער שפור פון אַ קינסטלערישן אַטעם. ווען אַש פאַלט אַריין אין טאָן פון אַ לאַקרידיקער אומ-גלויבלעכקייט, מאַכט עס דעם איינדרוק, ווי אַ דערוואַקסענער מענטש וואַלט זיך גאַריש געמאַכט און געוואַלט, איבערגעוואַלט, אַנדערע מאַכן צו גאַר. ס'איז איבעריק צו זאָגן, אַז די העלדן — מוטער און זון — ווערן אויף קיין מאַמענט נישט קיין לעבדיקע מענטשן, אַז זיי אַנטוויקלען זיך נישט, אַז אַש האָט זיי נישט „איבערגעלעבט“ אין זיך. זיין גאַנצער אויפגאַב איז זיי צו פאַרגעטלעכן, ער האָט פאַר זיי נישט געשאַפן קיין איין מענטשלעכן קאַנפליקט. זייערע אַלע יסורים זיינען פאַפירענע דעקאָראַציעס. זיי האָבן נישט צו טאָן מיט די טיפע, ביזן ביין איינגעשניטענע יסורים פון בלוט און פלייש. די טע-אַלאַגישע ליידן זייערע פרעפלט שלום אַש ווידעראַמאַל און אַבעראַמאַל, ווי ער וואַלט שוין לאַנג נישט געזען קיין מענטשלעכע ליידן.

אויך אין די ראַמען פון דער באַגרעניצטער און קינדישער אַרימקייט, וואָס אַש ווייזט אַרויס אין זיין נייעם ווערק, האָט אפילו אַ דורכשניטלעכער שרייבער געקענט זיין אַ האַרעלע שעפּערישער און דערפינדערישער. ער האָט געקענט די מאַגערע טעקסטן קאַנטראַלירן און זיי שענקען אַביסל וואַרשיינ-לעכקייט. ווען טאַמאַס מאַן האָט פאַר זיין לעבנס-ווערק אויסגעקליבן יוספן אין מצרים, האָט ער אין די ביבלישע סיטואַציעס אַריינגעקאַטן היינטייקע קאַנפליקטן, אַבער שלום אַש האָט דווקא געמוזט פאַרענדיקן זיין לעבנס-ווערק מיט דעם גערודן פון קירכין-ווייערד, מיט דעם לעצטן צוריקום פון ישוין — אַ ווייסער, מיט דורכגעשטאַכענע הענט, וואָס זיינען אויסגעשפּרייט אין אַן „ענדלאַזן אַרומנעם“, און ער לאַזט אונז, דעם פאַרפייניקטסטן דור פון אַלע דורות אויף גאַט'ס ערד, הערן „זיין“ קול און זיינע ווערטער — „שלום עליכם!“

אין שלום אַש'ס נייעם ווערק איז נישט צו געפינען דעם מינדסטן שאַטן פון באַרעכטיקונג אַז אַ קינסטלער זאָל אונז, קינדער פון דער היינטיקער צייט, לאָזן זען ישו'ס ווייסע, דורכגעשטאַכענע הענט און לאָזן הערן זיין שלום עליכם, ווי אַ טרייסט.

איך רייד דאָ גאַנץ אַלץ נישט וועגן פּערזענלעכן גלויבן, אַבער ס'איז נישטאָ אין דעם ווערק קיין טראַפן קינסטלערישער גלויבן, נישט פאַראַן אין די אַלע פאַפירענע ווערטער קיין לעבעדיקער אַטעם, קיין איין מענטשלעך פּראַבלעם. ווי אַזוי קען אַ קינסטלער אויף דער עלטער פּועלן ביי זיך אַזוי גע-טרייסט צו ווערן, דורך אַזאַ אומקינסטלערישן „שלום עליכם“? ווי אַזוי האָט ער זיך געקענט דערלויבן אויסצופאַקן, אין אונזער שווער-געטראַפּענער צייט, אַזאַ אַרימען און אומשעפּערישן מאַטעריאַל? ווי אַזוי האָט ער, אַש, זיך דער-

וועגט, אין אונזער אומגליקלעכער, פיינלעכער צייט, נישט אָפּצופרעגן, נישט צו רעווידירן, נישט צו קריטיקירן, נישט צו אַנאַליזירן, נישט צו טאָן דאָס, וואָס הונדערטער גלויביקע קריסטן האָבן יאָ געטאָן אין זייערע ביכער ? דווקא איצטער איז ער צו אונז געקומען מיט אַ געטרייער איבערדערציילעניש, וואָס צלמ'ט זיך איבער יעדער מאַמענט ווען זי הויבט אָן צאַנקען ביים שרייבער אונטער די הענט.

דאָ רעדט זיך אַלץ וועגן דער קינסטלעריש-מאָראַלישער קוואַליטעט פון ווערק, אַ קינסטלעריש ווערק דאַרף דאָך שאַפן זיין אייגענעם מאָראַלישן קלימאַט, אַזוי צו זאָגן, ס'דאַרף אויסוואַרעמען דעם פונדאַמענט, דעם באַדן וואָס אויף אים איז דאָס ווערק געבויט.

אַ ווערק מוז דאָך קומען אין צייט און שאַפן אַן אַבסאָלוטע און אומפאַר-מיידלעכע באַדערפטיקייט. ווער האָט אויף דעם ווערק געוואַרט און ווער האָט זיך איצט גענויטיקט אין אַזאַ בוכשטעבלעכער קריסטלעכקייט ? ווי ניי זיינען יעזוס'עס און מרימ'ס פּראָבלעמען, אויף וויפיל זיינען זיי אויך אונזערע פּראָ-בלעמען ? און צי האָט אַש אויסגעגראָבן אין דעם מעשה'לע — פון הייליקן גייסט ביז דער גאַלגאַטע — כאַטש איין נייעם שטריך, וואָס זאָל עפעס פאַר-ענטפערן אַ מענטשלעכע זאַרג, אַ מענטשלעכע פּראָגע, אָדער וואָס זאָל זיין בכוח אַפּצואַווישן איין ממשות'דיקע מענטשלעכע טרער ?

דאָס ווערק איז צוגעפאַסט צום היפּאָקריטישן, טעמפּן, זעלבסט-צופריי-דענעם בירגער פון אונזער צייט, פאַר דעם וואָס שטעלט נישט קיין קשיות, זוכט נישט קיין תּירוצים, וואָס האָט גאַרנישט געליטן, אפילו נישט מיטגע-ליטן — פאַר אים איז דאָס ווערק ווי אַנגעמאַסטן. ס'איז אויף אַזוי פיל אַן אַקטיוו ווערק, אויף וויפיל ס'איז אַ שטיק אַקטיווע רעאַקציע, ווי אַש וואַלט אַנגעגורט די לענדן און אַרויס אין קאַמף קעגן אונזער לעבן און אונזער פאַר-שטאַנד.

און אַז מ'קומט צו דער פּראָגע פון אמונה, פון פריוואַטער אמונה, וואָס מיר טאָרן דאָך נישט, ווי ציוויליזירטע מענטשן, בודק זיין איינער ביים אַנדערן, מעגן מיר דאָך אָבער אָפּפרעגן די אַלע געפרעפלטע אני מאמינס ביי דעם „העלד“ שלום אַש, נישט ביים מענטש שלום אַש, נאָר ביי דעם אַש'ן, וואָס מיר אַליין קענען שוין באַלד פּופציק יאָר. ווי קומט צו אים, אַז ער זאָל געשלאַגן ווערן מיט אַזאַ שעדלעכער נאַאיוויטעט ? ווי קומט צום קינסטלער אַש, ווי ער האָט זיך אַרויפגעצוואונגען אויף דער אידיש-ליענערשער פּאַנ-טאַזיע, אַז ער זאָל מיט זיין פען קענען אַנשרייבן, אָדער איבערשרייבן, אַז יעזוס האָט געמאַכט אַ ברכה אויף דער מילך פון זיין מוטער'ס ברוסט ? אַש אַליין צווינגט אונז איבערצושילדערן דאָס געשטאַלט אַש, וואָס דער

שריפטשטעלער האָט געהאַלפֿן שאַפֿן מיט יעדער ווערק זיינס פֿון זיין „אידישער“ פֿעריאַדע, דערוויל איז פֿאַר אונז דאָס געשטאַלט אומגלויבלעך און אַ רעכט ביסל שונדיסטיש, און מיר קענען בשום אופן נישט שלום מאַכן מיט דעם דאָזיקן ביטערן און הפּקרדיקן להכעיס, וואָס ליגט אין זיינע ווערק פֿאַר אונז. נישט קיין פֿאַרשטענדיקונג ברענגט ער אונז, נאָר גראַבן, מגושמדיקן אויסלאַך.

ווי האָט אַש זיך דערוועגט צוצורירן צום קלאַסיש-מיסיאָנערישן פּסוק, אַז „די יונגפּרוי וועט טראָגנדיק ווערן און געווינען אַ זון“? דער פּאַקט, וואָס ער האָט געקענט מיט אַזאַ לייכט געוויסן אויסוואַרצלען ביי זיך דעם אידישן ווידערווילן צו דער מיסיאָנערישער ראיה, איז אַ באַווייז אויף אַ טראַגישן, אפּשר נאָר טראַגיקאַמישן, צוזאַמענברוך אין דעם אידישן געשטאַלט פֿון דעם שרייבער אַש, ווי ער האָט אים פֿאַר אונז אַליין געשילדערט, עטלעכע און דריסיק יאָר ביז זיין יעזוס־עפּאַכע. אויב זיינע פּריערדיקע צוויי ווערק זיינען זיך שאַרף נוקם אין אונזערע געפּילן, איז זיין „מרים“ נאָך נידעריקער גע־זונקען, וויל דאָ האָט ער זיך דערלויבט דעם וואַילטאַג צו נידערן צו דער לוקאַס־מדרגה און דערציילן אונז, אָן אַ שמייכל, וועגן דער געטלעכער באַ־פּרוכפּערונג. דאָס גאַנצע ווערק איז געשריבן צום ריטם פֿון דעם אַלטן עם־האַרציש־אויסגעטייטשטן פּסוק וועגן דער „עלמה“, וואָס מיסיאָנעריש פּלעגן אַפּשטעקן מיט אַ געוויסן געפּיל פֿון בושה, וואָס זיי זיינען געבען גע־צוואונגען אויסצושלאַגן חיונה פֿון אַזאַ אומשולדיקן פּסוק. שלום אַש האָט זיך נישט באַנונגט מיט דעם איינציקן מאַגערן אַנשפּאַר אויף דעם אַלטן טעסטאַ־מענט. יעדער מינדסטן פּסוק, וואָס ווערט דערמאָנט אין דעם נייעם טעסטאַ־מענט האָט ער אויסגענוצט און עקספּלאַטירט און נאָך געבראַקט אייגענע פּסוקים. ס'איז אים ממש געגאַנגען אין לעבן זיך און אונז אַפּצוטאָן ביזן ביין, ס'איז אים געגאַנגען אין לעבן אויפצוהויבן אַ האַק, נישט אויף תּרח'ס אַפּ־געטער, נאָר אויף זיך אַליין, ווי מיר האָבן אים געזען — פֿון זיין „שטעטל“, ביז זיין „קדוש השם“.

פֿאַראַן איין ענטפּער אויף די אַלע קשיות, וואָס אַ אידישער מענטש שטעלט זיך, אויב ער פֿאַרטראַכט זיך איבער אַש'ס אַוועקגיין פֿון אונז. אַש האָט אַמאָל פֿאַרמאָגט רויע קראַפט און אַ פּראָדוקטיוויטעט, וואָס איז ביי אונז אידן אַ זעלטנקייט. ער האָט נישט געהאַט די כּוחות צו שילדערן מענטשן, ער האָט נישט געקענט אַרומנעמען קריטיש אָן עפּאַכע, ער האָט פֿאַרמאָגט אַביסל זינגעוודיקייט, וואָס האָט זיין פּראָזע געגעבן דעם אַנזען פֿון אינ־ספּירירטער דערציילערישקייט. ער האָט געקענט נעמען אַלטע לעגענדעס און זיי דעקלאַמירן אויפֿן קול, מיטן טראַפּ. ער איז אַלעמאָל געווען עלעמענטאַר,

כמעט קינדיש אין זיינע שילדערונגען. זיין וואוילגעלערנטקייט האָט תמיד געמאַכט דעם איינדרוק פון איבערראַשטער ערשט-אַנטדעקטקייט.

אַ סך פון די מעלות זיינע האָט ער פאַרלוירן, אַ סך פון זיינע חסרונות זיינען געוואָרן אַנזעעוודיקער, בולטער. ער האָט פאַרלוירן דעם פּאָדעם פון איי-דישע געשעענישן. ער האָט געלעבט אין אַ צו-פּעטן קינסטלערישן וואוילטאַג. ער האָט אַליין דערשפּירט די פּוּסטקייט, די הוילקייט זיינע. ער האָט אָבער אונז אינגאַנצן פאַרלוירן פון אויג. זיין גאַנצע ערוּדיציע, וואָס ער האָט אַרייַנגעזופּט, איז געווען אַ קינדיש-אויבנאויפיקע. ער איז קיינמאַל נישט געווען צו שטאַרק אין עקאַנאָמיע און פּאָליטיק, אין מענטשן-באַציאונגען, זיין אויסטייטש פון געשיכטע איז געווען אַ ניסימדיקער. אונזער צייט האָט אים אַ פּאַטש געטאַן און דער שבת'דיקער איד זיינער איז אומגעקומען. ס'האָט זיך אים געבענקט נאָך יענער רו, וואָס מיר אידן גיבן נישט אונזערע קינסט-לער. מיר האָבן נישט קיין קלויסטערס, מיר האָבן נישט קיין מאָנאַכן. זיינע קריסטלעכע ווערק זיינען געווען אַ פּסיכישער איינפאַל פאַר זיין אייגענער צערודערטקייט, פאַר זיין הילפלאַזיקייט און פאַר זיין פאַרטונקלטן טאַלאַנט. ער האָט פּלוצלונג דערזען אַ גאַנצן קלויסטער מיט טעמעס, וואָס מ'דאַרף זיי נישט אויסטייטשן, איבערלעבן, מ'דאַרף זיי נאָר זאָגן — קרעאַ! כ'גלויב, זאָגט ער, אונזער אַמאָליקער שלום אַש, מיט זיין אַמאָליקן קול פון מעביר זיין די סדרה. אונז איז עס פּריקער, אָבער פאַר די קריסטן איז דער טאָן פון איי-דישן טראַפּ אַ שטיקל ניס, אַן איבערראַשונג.

אינטעליגענטע קריסטן האָבן מורא אויסצודריקן צווייפלען, נאַאיווע קריסטן פּרעגן צי איז נישט אַש אַ צייכן אַז די אידן הויבן אָן קומען „צו אונז“. צווישן פּחדנות'דיקער סקעפטיק פון אינטעליגענטן קריסט און דער איינגע-וואַרצלטער מיסיאָנערישער גלויביקייט פון אַ נאַאיוון קריסט — געפינט אַש דערווייל זיין באַגערטע רו פון אַ שרייבער, וואָס האָט פאַרלוירן זיין קינסטלע-רישע נשמה. ער איז אין אַ קלויסטער, וואו מ'דאַרף נישט אַנאַליזירן, וואו די אינציקע ליידן זיינען יעזוס'עס אויפן קרייץ — מיט באַלד צוויי טויזנט יאָר צוריק.

ב.

„ מ ש ה “

ולום אש'ס „משה“ פארנעמט אַרום פינף הונדערט געדיכטע זייטן און מ'קען זיך קוים פאַרשטעלן, וויפל זעלבסטדיסציפלין אַזאַ ווערק האָט געפאַדערט פון מחבר. דאָס האָט פשוט געמיינט טאַג-טעגלעכע פאַרשקלאַפונג, אַן אַפרו, ווייל ער האָט נאָר וואָס אָפּגעפאַרטיקט אַרום צוויי טויזנט זייטן פון זיין קריסטלעכער טרילאָגיע; און אַ ווערק „איסט ריווער“ האָט ער אויך אריינגעוואָרפן אינמיטן ווי אַ באַזונדערן צולאַג.

דאָס איז אומגעהייערע פּראָדוקציע, וואָס צווינגט אַ שרייבער צו לעבן מיט זיין אַרבייט פאַקטיש דעם גאַנצן מעת-לעת, אין שווערער דירעקטער זיץ-אַרבעט און אין נאָך-שווערער נאַכטראַכטער שיעור אַרבייט, דאָס וואָס מען רופט כסדר לעבן מיט די העלדן, ביז מען באַפרייט זיך פון זיי דורך אַגשרייבן תם ונשלם. אַז מ'נעמט נאָך אין באַטראַכט שלום אש'ס עלטער, מוז מען באַוואונג-דערן דעם מענטש וואָס בויט שוין ליטעראַרישע פיתום ורעמסס קנאַפע פופציק יאָר און ווערט נאָך אַלץ נישט מיד.

אַש'ס פּראָדוקטיוויטעט האָט ווייט אַריבערגעשפּאַנט מענדעלי'ס, פּרצ'ס, שלום עליכם'ס און די פּרוכטבאַרקייט זיינע איז נאָך אַלץ, אַ גראַד גידעריקער אַדער אַ גראַד העכער, אין די ראַמען פון די סטאַנדאַרטן וואָס ער האָט פאַר זיך אַליין אַנגעצייכנט מיט אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, אפילו זיינע ערגערע ווערק זיינען נישט אויף אַזויפיל שלעכט, אַז זיי זאָלן פאַרשעמען דעם מחבר פאַר זיך אַליין, אַז ס'זאָל אים אַליין אַנטאָן חרפות-בושות.

אין דער אידישער ליטעראַטור איז שלום אש איינציק-אַרטיק שוין צוליב זיין איבערראַשנדיקער פיזיש-שרייבערישער ענערגיע, ער איז אַ שרייבער וואָס אַ מאַדערנער בוך-פאַרלעגער קען זיך אויף אים אַנלענען, מיט אים שרייבן קאַנטראַקטן, און זיין זיכער אַז מער-ווייניקער צו דער באַשטימטער דאַטע וועט צוגעשטעלט ווערן אַ ווערק פון אַ דריי-פיר הונדערט טויזנט ווערטער, וואָס וועלן פאַרמאַגן די גרעסטע ענלעכקייט צו גרויס-ליטעראַטור, ווי מ'האָט עס פאַרשטאַנען אין ניינצטן יאָרהונדערט און ווי מען פאַרשטייט עס נאָך

איצטער, ווען מ'וויל לעבן אויף דער ליטערארישער ירושה, וואָס יענער יאָר-הונדערט האָט אונז איבערגעלאָזט.

שלום אַש איז קודם כל אַ פליסיקער צוגרייטער פון זיינע אייגענע ווערק. לאָמיר נעמען פאַר אַ משל אַזא זאַץ:

„די דערציאונג פון דער אַקאָדעמיע איז געווען זייער אַ שטרענגע. דער קאָדעט וואָס האָט געקריגן דעם טיטול „קאָפיטאַן פון שטאַל“ האָט געמוזט אָנהייבן דעם טאָג זייער פרי און איז געהאַלטן געוואָרן אין דער שול ביז נאָך האַלבן טאָג. דער צווייטער האַלבער טאָג איז אויסגענוצט געוואָרן אויף ספּאָרט און אַטלעטישער מושטירונג. פאַר דעם קלענסטן אָפּנייג אין לערנען און אין דער איינגעשטעלטער דיסציפּלין איז דער סטודענט באַשטראַפּט געוואָרן מיט שמיץ. די עגיפטער האָבן געהאַט אַ וואָרט: דאָס אינגל האָט די אויערן פון הינטן; דורך דעם קאָן ער נאָר הערן דורך דעם הינטן“.

מ'לייענט מיט אַ געפיל פון זיכערקייט, אַז דאָס אַלץ האָט זיך דער מחבר גענומען די מי גוט אויסצופאַרשן און אַז די עגיפטישע אינפּאַרמאַציע, איז אַ גאַנץ ראַיעלע און איז באַזירט אויף אַ סך צוגרייטונג. ער האָט אַלץ דורכגע-לייענט פריער, גוט קאָטאַלאַגירט, אַרכיטעקטיש געוואוסט פאַראויס וואו אים וועט אויסקומען אַריינצובויען די געזאַמלטע און נאָכגעפאַרשטע אינפּאַרמאַציע. זייט אויך זיכער, אַז אפילו דאָס ווערטל וועגן דעם אינגל מיט די אויערן איז נישט אויסגעזויגן פון פינגער, נאָר ראַיעלע סחורה, וואָס אַן עגיפטאַלאַג האָט פאַרזיכנט און וואָס אַש האָט נאָכגעקוקט און עס אַריינגערקט דאָרט וואו ער האָט געזען אַ נויטווענדיקייט דערפאַר.

דאָס איז די פליסיקע לאַבאָראַטאָריע פון דעם שרייבער מיט אַ פאַרנעם און איר קענט מיר גלויבן אויפן וואָרט, אַז ס'איז באמת קאָטאַרושנע אַרבייט. ווען מען זאָל אַרונטערעכענען די צוגעגרייטע און אויסגעזוכטע אינפּאַר-מאַציע, צוזאַמענגעשלעפטע ערוּדיציע, און מ'זאָל נאָך דערצו קענען אויס-קוועטשן פון אַש'ס „משה“ די חומש-פּסוקים וואָס ווערן אויסגעניצט און מ'זאָל נאָך אַרויסנעמען די אַלע אגדת'א'ס וואָס באַשיינען דאָס ווערק, וואָלטן געבליבן זייער ווייניק שעפּערישע זייטן אין גאַנצן בוך. אָבער די גיגאַנטישע אַרבעט פון צוזאַמענטראַגן, אויפבויען און אַרויפבויען, אַריינבויען און אַרומ-בויען, איז ממש צו באַוואונדערן, נישט ווייניקער צו באַוואונדערן, ווי אין אַ סך ווערק פון דעם פאַרנעם, וואָס ווייזן אונז בפירוש, אַז שרייבעריי איז קודם כל שווערע אַרבייט, וואָס פאָדערט אַ סך אַנשטרענגונג.

„מיר ווייסן דערפון — ענטפערט אהרן — און דאָס איז אונזער באַווייז, אַז די פאַרשקלאַפונג פון אונזערע שבטים איז קיינמאָל ניט לעגאַליזירט געוואָרן דורך די עגיפטישע געזעצן“.

מוחל וואָס אהרן רעדט ווי אַ קאַנגרעסמאַן און באַנוצט זיך מיט אַזאַ וואָרט ווי „לעגאַליזירט“, אָבער מיר קענען זיין זיכער אַז די פאַרשקלאַפונג פון די אידישע שבטים, איז בפירוש נישט דערמאָנט געוואָרן אין די עגיפטישע געזעצן. שלום אַש האָט גוט דורכגעאַקערט דעם גאַנצן עגיפטישן מאַט-טעריאַל פאַר זיין „משה“, שוין אריינרעכענענדיק אויך זיגמונד פרויד'ס ווערק, און אונז געגעבן די פאַרלאָזלעכסטע רעזולטאַטן פון זיין פליסיקער אַרבייט.

און דאָך מוז געזאָגט ווערן, אַז אין דעם מאָגערן בוך פון אַש'ס אָנהויב, אין זיין „שטעטל“, איז ביי דער גאַנצער אָנפאַנגערישער נאַאיוויטעט, געווען מער קראַפטיק-אייגנס, ווי אין די אַלע הונדערטער זייטן פון „משה“, וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט לויט גוט-באַקאַנטע מוסטערן.

כ'ווייס און כ'גיב זיך אַפּ אַ פולן רעכענונג, אַז אַ סך פון מיינע חברים האָבן ממש געלעקט די פינגער פון עטלעכע קאַפיטלעך „משה“, וואָס זיינען, ווי אַן אַדרויף אויפן פעטן בוך, פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין זשורנאַלן, און כ'ווייס אויך, אַז ס'איז נישט כדאי צו קעמפן קעגן אַזויפיל באַוואונדערונג. אָבער כ'גלויב מיטן גאַנצן האַרצן אין דער אייביקייט פון אידישער שאַפונג; און אין וואָס פאַר אַ לשון דער אידישער שרייבער זאָל נישט זאָגן זיין שמע, וואָלט איך נישט געוואָלט, אַז שעפּערישער פרימיטיוויזם זאָל ווערן אַ מוסטער, זיך איינבריינגערן און ווערן אַ שטער פאַר וויטערדיקער אַנטוויקלונג.

כ'רעד שוין נישט וועגן מענטשן-שילדערונג, פון דעם איז אין בוך „משה“ נישטאַ קיין שפור אפילו, אָבער דאָס ווערק איז אַזוי פרימיטיוו אויפגעפאַסט, אַז ס'איז דאָס קינדישסטע בוך וואָס אַש האָט אונז געגעבן. שלום אַש האָט אין דער יוגנט ליב געהאַט צו שרייבן — אַדער איבערשרייבן לעגענדעס. זיינע פינף הונדערט זייטן „משה“ זיינען אַזאַ יוגנטלעכע איבערשרייבעכץ, וואָס איז אַ סטיל-געמיש פון ליטעראַטור פאַר אַ קינדער זשורנאַל, דורכגעאַקערטע עגיפטישע מיטאַלאָגיע, און האַמעטנע עסייען וועגן גאַטהייט, כשרות-געזעצן, קרבנות-פרעסעריי פון כהנים — אין קאַלירטן פילם, מיט דער גאַנצער פאַנטאַזיע-שמע פון אַ מאַווי-דירעקטאָר, וואָס ווערט, לאַ עלינו, פאַעטיש.

„ווען משה איז אַרויסגעשוואַמען פון דעם טאַל פון טויט, האָט ער זיך געפונען אין אַ אומענדלעך ברייטן ווייס-ליכטיקן וועג, וואָס האָט זיך געשלענג-געלט איבער בלאַע טויאיקע פעלדער צו די פיס פון אַ באַרג. דער שפיץ פון באַרג איז געשטיגן אין הימל און איז געוואָרן איינס מיט דעם הערלעך שיינענ-דיקן הימל דורך אַ פלאַקערדיקן חשמל-פייער, וואָס האָט הימל און ערד צו-זאַמענגעגאַסן אין איין יחוד. אַרום און אַרום האָט געהערשט שטילקייט, מנוחה. משה איז געווען דער איינציקער באַוועגלעכער חי אין דער גאַנצער יצירה.

די ליכטיקייט פון חשמל-פייער האָט זיך נאָר געזען פון דעם שפּיץ-באַרג. אָבער דער באַרג אַליין איז פאַרהילט געווען אין אַ בלאַען אויסטערלישן וואַלקן-ליכט, וואָס האָט דאָ פאַרשטעלט, דאָ אויפגעדעקט גריין-בלאַלעך באַלויכטענע פעלדער.

איבער דעם גאַנצן בילד פון משה'ס טויט ליגט אויסגעגאַסן די פאַר-שווענדערישע פּילם-פּאַנטאַזיע פון אַ דירעקטאָר, וואָס זשאַלעוועט נישט קיין הימלישע פאַרבן. דאָס איז שוין נישט קיין צוגעגרייטע ערויטישע אינפאַר-מאַציע, נאָר „אויסדיכטונג“ און „שאַפונג“. דאָס איז דאָס ביסל אייגנס, וואָס איז דאָ אין דעם אויפגעשוואַלענעם חומש.

אַלץ וואָס אין חומש קלינגט גלויבלעך, אַלע ניסים, אַלע געטלעכע וואונ-דער און צייכנס, קלינגט אין אַש'ס „משה“ שקר וכזב.

ווען אַ שרייבער שלעפט צוזאַמען די גאַנצע עגיפטאַלאַגיע, טענה'ט זיך אויס היינטיטיק וועגן די כשרות-געזעצן, וואָס זיינען געווען „גוט פאַר זייער צייט“, וואָרפט זיך אַרויף מיט אויפגעקלערטע שטראַף-רייד אויף די כוהנים, וואָס האָבן אויסגעטראַכט די פאַראַזיטישע קרבנות — ווען אַזאַ שריי-בער בויגט פּלוצים פרום אַראָפּ דעם קאַפּ און ער לאַזט אונז הערן אינטימע שמועסן צווישן גאָט און משה'ן, גלויבן מיר נישט קיין וואָרט.

„משה האָט אָנגעהויבן רופן צום באַרג אַרויף... און אַ קול האָט זיך גע-הערט פון באַרג אַרונטער... משה! משה!“

אין חומש קלינגט עס אויטענטיש. לעבן די אַנדערע ראַציאָנאַליזאַציעס פון מחבר, מאַכט עס דעם איינדרוק פון רעליגיעזן אָנשטעל, ווי דער מחבר וואַלט זיך פּלוצים אינמיטן שרייבן אָנגעטאָן אַ יאַרמעלקע.

און אין סאַמע מיטן פון שפּיל אין נאַאיוויזאַציע גייט אַש אַרויס פון זיין ראַלע ווי אַ דערציילער און ער לאַזט אונז הערן אַזעלכע אָנאַכראַניסטישע צייטונג ווערטער:

„אָבער אויך פאַר דעם פרעמדן שקלאַף האָט ער באַשאַפן אַ ריי מענטש-לעכע געזעצן, וואָס ניט נאָר לויט דעם מעמד פון שקלאַפן אין יענער צייט, נאָר אפילו לויט דעם שקלאַפן-שטאַנד פון טויזנטער יאָרן שפּעטער קאַנען זיי באַטראַכט ווערן פאַר רעפּאַרמען פון אַ סאַמע רעוואַלוציאָנערן כאַראַקטער... געוויס האָט משה ווי יעדער שטאַרבלעכער בן אדם, געהאַט די השגה פון יושר, וואָס האָט געהערשט אין זיין צייט, און דערפאַר האָט ער אויסגערופן: אַן אויג פאַר אַן אויג און אַ צאָן פאַר אַ צאָן. ערשט די שפּעטערדיקע אויסטייטשער וועלן דאָס געזעץ קאַרעגירן און טייטשן, אַז עס ווערט דאָ נישט געמינט אַ צאָן אַדער אַן אויג בפועל ממש, נאָר שאַדן-געלט וואָס דער שולדיקער זאָל

באצאלן. דערפאר אבער האט משה צוגלייך געשאפן א ריי געזעצן פון ציווילן כאראקטער, וואס צייכענען זיך אויס מיט זייער יושרדיקייט.

אזעלכע טשוועקעוואטע ווערטער שטעלט אש אריין אין זיין ווערק, ווען ער פארלירט דאס געדולד און ער לאזט דעם מחבר אריינרעדן אין זיין פארצייטיש ווערק אריין.

אבער נישט אלעמאל איז אש געדולדיק מיט משה'ס געזעצן. אז ס'קומט צו כשרות גיט אונז דער מחבר אזוי צו פארשטיין:

„מיר גלויבן אז די געזעצן פון דיעטע און ריינהאלטונג, וואס משה האט ארויסגעגעבן זיינען געווען פארארדענונגען, וואס זייער כוונה איז געווען דאס פארהאלטן די בני ישראל פון פארניכטונג דורך נישט פאסיקע שפייזן... די אלע געזעצן זיינען געווען דערווייליקע פארארדענונגען, פארארדענונגען פאר דער צייט, וואס זיי וועלן זיך געפינען אין מדבר.“

אט מיט דער איידעלער שפראך פון „פארארדענונגען“ פאלט אש אריין משה'ן אין די רייד אריין, ווען ער פארלירט זיין אָנגעשטעלט קינסטלעריש געדולד און ער ווערט אַ פרעדיקער.

נישט אלעמאל לאזט אש צוימען זיין אומגעדולד דורך רעדן ראציאָנאַליסטיש. אַמאָל ווערט ער פשוט אויפגערעגט און ער דערלאנגט משה'ן אַ פאַרציע שאַרפע קריטיק.

„קיינער, קיינער וועט ניט פארענטפערן, אָדער, חלילה, באַרעכטיקן משה'ס האַנדלען בנוגע די מדינים. נאָר אַן באַרעכטיקונג און אַן פאַרענטפערונג מעג דערלויבט זיין צו דערקלערן משה'ס פאַרטיליקונג-קריג, וואָס ער האָט געפירט קעגן די פרויען און די קינדער פון מדין, אין דעם ליכט פון זיין אייגענעם מאַראַלישן איינשטעל.“

ביי וועמען אש זוכט דערלויבעניש פאַר זיינע רייד איז נישט קלאַר, אָבער אזוי רעדט אש, ווען ביי אים פלאַצן אלע סטיליסטישע געדולדן און דער גאַנצער אַנשטעל פון עגיפּטאַלאַגיע, אַלט-סעמיטיזם און בעלעטריסטיק.

אַפּטמאַל מישט אש דאָס זאָגערישע לשון זיינס מיט דעם נאַאיוון טעקסט, וואָס מאַכט אַ קינדישן איינדרוק:

„אַ גרויסע איבעראַנדערשונג איז פאַרגעקומען בנוגע דעם צערעמאַניאַל פון דער עבודה צווישן דער צייט פאַר דעם עגל און נאָך דעם עגל — ביי גאָט און ביי משה'ן. גאָט און משה זיינען געווען שוהה-בדעה און וואָס משה האָט געוואָלט, האָט עס אים גאָט נאָכגעגעבן, מער נאָך נאָכן עגל, ווי פאַר דעם, עס האָט אויסגעזען ווי משה וואָלט באַהערשט די דעה, חלילה פון כביכול, און ער האָט אים אויך נאָכגעגעבן אין דעם ענין פון צערעמאַניאַל.“

משה'ס קאלאסאָלער איינפלוס אויף גאָט איז אומגעהייער. אָבער כדי דער איינפלוס זאָל זיין אַ פערמאָנענטער זיינען נייטיק געווען אַ סך אינטימע דורכ־שמועסן און דיסקוסיעס. אַ שאַד וואָס אַש האָט אונז נישט צוגעלאָזט נענטער צום קוואַל פון די דיסקוסיעס, ווען משה און גאָט האָבן היציק דיסקוטירט די פאַרשידענע „פאַראַרדענונגען“.

איך האָב אַדורכגעלאָזט די גאַנצע מחלוקה מיט אַש'ס פאַרקריסטלעכונג, אפילו מיט דער באַוואוסטזיניקער פרימיטיוויזאַציע פון אַלטן, האַרטן טעס־טאַמענט, ווי אַן אַנטקעגנשטעל צו די נייע, ווייכע תורות, וואָס פון זיי האָט אַש אונז דערציילט אין זיין קריסטלעכער טרילאָגיע. איך האָב עס אַלץ בכיוון דורכ־געלאָזט, כדי נישט אַריינצופאַלן אין אַ דיסקוסיע, וואָס רייצט אויף אונזערע „פרייע גייסטער“ און מאַביליזירט זיי גלייך צו ווערן די לייב־גוואַרדיע פון אַש'ס קינסטלערישער פרייהייט.

„משה“, אַש'ס פערט קריסטאָלאָגיש ווערק, אַנטבלויזט חסרונות, וואָס ווערן נאָך אַלץ אָנגענומען ווי גרויסע קינסטלערישע מעלות, דורך ניין און ניינציק פּראָצענט אידישע קריטיקער. דער קאַמף קעגן דער מאַיאָריטעט מבינות איז אַרויסגעוואָרפן. אָבער די ליטעראַטור אַליין וועט סוף כל סוף געווינען דעם קאַמף קעגן פאַראַדיע, אַנשטעל, מעלאַדראַמע און פּלאַכקייט און אַנווייזן אויף דעם אונטערשייד צווישן פליסיקער, אומגעלומפערטער באַלמע־לאַכעשאַפט, און דעם וואונדערלעכן סוד פון שעפּערישקייט, וואָס אין יעדער באַזונדערער צייט לייכט זי מיט דער חכמה פון אַלע צייטן.

וואל ענטזין האָט פונקט מיט זעכציק יאָר צוריק אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע טעטיקייט מיט אַ ליד, און דווקא מיט אַן ענגליש ליד, וועגן ערשטן מאַי. מיר איז דאָס ליד קיינמאָל נישט געלונגען אויפצוזוכן, ווייס איך דערפאַר נישט ווי פעסט דער יונגער אימיגראַנט איז געשטאַנען אויף דעם פעלז פון דער ענגלישער פּאָעזיע. אָבער ס'איז געווען אַ מזלדיקע זאַך פאַר דער איי-דישער ליטעראַטור און פאַר דער אַנטוויקלונג פון דעם באַוואוסטזיניקן אידישן געדאַנק אין אַמעריקע, וואָס דאָס ענגלישע ליד וועגן אַן ערשטער מאַי פּראָ-צעסיע, איז פאַרבליבן נישט מער ווי אַן ערשטע, אויסטערלישע דאַטע אין ענטינ'ס ליטעראַרישער קאַריערע. אין יאָר 1896, אַקוראַט מיט זעכציק יאָר צוריק, האָט ענטזין, קורץ נאָך זיין ענגליש ליד, אָפּגעדרוקט אין אידיש אַן איבערזעצונג פון אַן ענגלישן מחבר — אַן אָפּהאַנדלונג וועגן „פּרימיטיווער קולטור“.

זאָל נישט גרינגעשעצט ווערן אַזאַ אומדירעקטער אַריינטריט אין גבול פון אידיש, ווייל דאָס האָט געעפנט איין קאַפיטל פון ענטינ'ס רייכער קאַריערע. יואל ענטזין דער איבערזעצער איז אייגנטלעך געווען ענטזין דער לערער און וועגווייזער. די אידישע ליטעראַטור האָט דעמאָלט געוואָרט אויף אַזעלכע יונגעלייט ווי ענטזין, אַז זיי זאָלן עפענען טויערן און באַקענען דעם נייעם אידישן לייענער מיט דער וועלט-ליטעראַטור. ענטינ'ס ערשטע איבערזעצונג איז נישט געווען קיין צייטווייליקער ליטעראַרישער פּאַספּאַרט, נאָר די ערשטע טריט פון אַן איבערזעצער וואָס האָט באַרייכערט די אידישע ליטעראַטור מיט אַ סך איבערגעזעצטע דערציילונגען, דראַמען און אפילו סאָציאַליסטישע בראַשורן, פון באַרימטע וועלט-שרייבערס.

אָבער מיט אַ יאָר שפעטער איז שוין ענטזין אַריין מיטן רעכטן פּוס אין דער אידישער ליטעראַטור. ער האָט גלייך אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל וועגן טעאַטער און אפילו אָנגעהויבן צו פאַרעפנטלעכן בעלעטריסטישע און האַלב-בעלעטריסטישע עסייען אין „פּאַרווערטס“. ער האָט מער נישט געשריבן קיין לידער, אָבער געזאַנג האָט געוירן אין אַלע זיינע אַריגינעלע שאַפונגען, אין זיינע בעלעטריסטישע זאַכן, ווי אין זיינע טעאַטער און שפעטערדיקע ליטע-

ראַטור־קריטיקן. דער זינגענדיקער טאָן האָט אים קיינמאָל נישט פאַרלאָזן. דורך די זעכציק יאָר פון זיין רייכער טועוודיקייט.

דער וואַרימער ניגון פון זיין פּערזענלעכן שמועס פּלאַטערט תמיד אין זיינע געשריבענע רייד. נישט אומזיסט האָט ער אַ סך געשריבן — און מיט טיפּער בענקשאַפט — וועגן אידישע ימים טובים. יעדער אַרטיקל זיינס, אפילו אַ פּובליציסטיש, פאַרמאָגט אין זיך אַ גוט־יום־טוב אויסרוף. יעדער עסיי זיינע קאָן לייכט כאַראַקטעריזירט ווערן ווי — אַ זאָל זיין יום טוב אידן! ער האָט אומעטום אָנגעצונדן אַ סך אידישע לייכטער און ס'איז געוואָרן ליכטיקער אין היגן אידישן לעבן.

מ'דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז ס'איז אויף ענטינ'ס פלייצעס געפאַלן דער עול צו באַוויון, ווי נאָענט נאַציאָנאַל־ראַדיקאַליזם קאָן זיין צו אַלט־אידישקייט. ער איז אויך מיט דעם געווען דער איבערזעצער וואָס האָט געמוזט איבער־זעצן אַלטע, איינגעפונדעוועטע אידישע מצוות אויף נייע, וואָס זאָלן אויך זיין שווער־באַוואַרנט און פּונקט אַזאַ חוב־אידישקייט, ווי ס'איז געווען דער שולחן־ערוך. ער האָט עס פרי באַוויון מיט דער אידישער דיסציפּלין וואָס ער האָט אויסגעשמידט אין זיך. קיינער האָט אַזוי נישט־געזינדיקט מיט דער פּען און מיט דעם רעדנערישן מויל, ווי ער, ווען אַ סך גערעדטע ווערטער און געשריבענע רייד זיינען געווען וואַלוול און זיי האָבן געהאַט אַ קנאַפע שייכות מיט קאַפּ און האַרץ.

ענטיין איז אַריין אין יעדער ווינקל פון היגן אידישן לעבן און אומעטום געטאָן פּיאַנערישע אַרבעט. ממש שוואַרצע אַרבעט. אַליין געווען האַלץ־העקער און וואָסער־שעפּער אומעטום, וואו דאָס אידישע לעבן האָט באַדאַרפט מען זאָל פּאָלגן אַ גאַנג און פאַרקאַשערן די אַרבל. ער איז געקומען צו דער אי־דישער שולע ווי אַ טוער, אַ לערער, דירעקטאָר, אַ טעקסט־בוך מחבר; ער איז פּאַקטיש געווען דער ערשטער חובב־אידיש אין אַמעריקע און ס'איז אים קיינמאָל נישט איינגעפאַלן אַנצוקינדיקן דעם סוף. ער איז געקומען צום היגן אידישן טעאַטער ווי אַן אַרגאַניזירער, קעמפּער, איניציאַטאָר, דערציער, נאָך אידער ער איז געוואָרן דער קריטיקער און אַפּאָלאָגעט פון בעסערן אידישן טעאַטער; ער איז געקומען צו דער אידישער ליטעראַטור ווי אַן אויסטייטשער און אַפּשאַצער, נאָך אַ סך פריער פון בעל מחשבות'ן, מיט אַן אייגענער קינסט־לערישער קריטעריע, וואָס איז געווען וועלט־אידיש. ער איז אַריין טיף אין דער באַוועגונג פון ציוניסטיש־סאָציאַליסטישן געדאַנק און מקבל געווען סיי די שטרענגע פּאַרטיי אויפגאַבן, סיי די פּאָלקסטימלעכע טאָונגען. אַט די אַלע נייע און נויטיקע אידישע מצוות, נייטיק פאַר דער אויספורעמונג פון דער נייער אידישער פּערזענלעכקייט, האָט יואל ענטיין קודם כל גענומען אויף זיך

און איז געוואָרן דער שטרענגער טרעגער פון די אַלע אידישע עולין. ער איז געווען דער גרויסער אַרטאָדאָקס פון די אַלע ניי-געוואונענע אידישע מעשים טובים, און אומעטום וואו ער איז געקומען האָט ער גלייך אָנגעצונדן די ליכט און אויסגערופן — זאָל זיין יום טוב, אידן!

ענטין ווי אַ לערער און מורה־דרך האָט, אין דער צייט פון דער גרעסטער אידיש־אַמעריקאַנער בלאַנדזשעניש און פאַרלוירעניש, געהאַלפן אַפּראַטעווען אַ אידישע אינטעליגענץ, ווייל ער אַליין איז געווען דער ביישפּיל פון אַ רייכער מאָנטאַזש־אידישקייט, וואָס האָט געהאַט אין זיך אַלע חנען פון אונזער המשך. אַ גרויסער לערער, האָט ער פריער געשאַפן די ליכטיקייט פון די מעשים און שפעטער די לאַגיק פאַר זיי, פריער אַריינגעטריבן אין אידישן לעבן די פּיל חיוב־דיקייט אויף אַלערליי געביטן, און שפעטער געשאַפן די „גראַמאַטיק“ דערפאַר.

ס'איז בפּירוש נישט איבערגעטריבן צו זאָגן, אַז מיט ענטינס אַריינקום אין אידישן לעבן, האָט אידיש ביי אונז אין לאַנד געוואונען נישט נאָר אַ פּאָזיציע, נאָר אַ פעסטונג. ער איז גלייך געוואָרן איינס מיט זיין לשון. פאַר זיין צייט איז עס געווען נישט קיין קליינער אויפטו. אידיש איז בלויז געווען אַ באַדינונג־מיטל, מען האָט זיך דערמיט געשאַפּט, אָבער מען איז געווען גרייט אַפּצושאַפן דאָס לשון, יעדער איינער אויפן וועג צו זיינע באַזונדערע אוטאָפּיעס. דאָס פּאַלק האָט דעמאָלט נישט געקראָגן קיין לעקציעס, ווי אַזוי זיך צו באַגיין מיט אידיש, האָט אונזער לשון געכאַפּט קלעפּ פון אַלע זייטן און איז געווען אין גרויס סכּנה פאַרווילדעוועט צו ווערן.

מיט זיין פּרוכטבאַרער אומקאַמפּראַמיסלעכקייט און מיט זיין טיפּן גלויבן אין דעם גוטס וואָס ער האָט געטאָן, האָט יואל ענטינ ניט געקאַנט פאַרשטיין, אַזאַ גראַבן און וואולגאַרן צוגאַנג צו אונזער לשון. ער האָט אַ קורצע צייט גאַרנישט פאַרדעכטיקט, אַז ס'איז נייטיק צו קעמפּן פאַר אידיש, בעת מען שרייבט, מען רעדט און מען טוט אידיש. אָבער ווען ער האָט גענומען איינזען ווי מען לאַקערט אויף אידיש פון אַלע ווינקעלעך, און ווי מען נוצט אויס די שפּראַך ציניש, מען פאַרדינט געלט און כּבוד און מען מאַכט זיך אַ נאַמען אויפן חשבון פון אַן אָנגעצייכנטן אונטערגאַנג, איז ער געוואָרן דער גרויסער קעמפּער פאַר אונזער אידיש לשון ביי אונז אין אַמעריקע.

די אידישע שול־באַוועגונג, וואָס ער האָט געהאַלפן אָנהויבן און געשטאַלטן מיט 45 יאָר צוריק, האָט אים צו פאַרדאַנקען פאַר אירע ערשטע גליקלעכע טריט. אויב מיר האָבן נאָך ביים היינטיקן טאַג אַ שטיקל ירושה פון יענעם בראשית, זיינען מיר שולדיק אַ חוב יואל ענטינען, וואָס זיין גלויבן איז געווען אַזוי תּמימותדיק און פּול־קערנדיק, אַז נאָך היינט לעבט מען אויף דעם

איבערבלייבעכץ; ווי טרויעריק ס'זאל דעם רבין אליין ניט ווערן, וואָס ער דאַרף אפשר שוין אליין ניצן פאַרגרעסער-ברילן, כדי צו דערקענען אין דעם ביסל אַש די ענלעכקייט צום אַמאָליקן פייער וואָס ער האָט אויפגעבלאָזן.

דאָס אידישע טעאַטער אין אַמעריקע, פון זיין גאַלדענער עפאַכע ביז די טעג פון זיין טראַגישן הינערפלעט, איז פאַרבונדן מיטן נאָמען יואל ענטזין. דאָס טעאַטער פון יעקב גאַרדאָן און שפעטער פון לעאַן קאַברין, האָט אין ענטינען ניט נאָר געהאַט איר גרויסן און פאַרנעמיקן קריטיקער, וואָס האָט געלערנט דעם עולם הנאה צו האָבן פון טעאַטער, מיט קלאַרע אויגן און מיט אַן אַנטוויקלטן חוש פאַר דעם צאַפּל פון דראַמע, נאָר אויך איר פייערדיקן קעמפער און דערציער פון נייע גרויסע בינע-טאַלאַנטן. ער האָט דער ערשטער דערקענט דעם גרויסן רעוואָלוציאַנערן כוח פון גאַרדינען פאַרן אידישן טעאַטער. ער האָט דערשפירט אַז ס'איז אויפגעשטאַנען אַ שטאַרקער שונא פון שונד; און הגם ער איז געווען אַ מבין אויף גאַרדינס אַלע חסרונות און ניט-דערגאַנגענקייטן, האָט ער אָבער ניט פאַרפעלט צו זען די מעלות זיינע פאַר דער געזונטער און נאַרמאַלער אַנטוויקלונג פון אידישן טעאַטער. ער האָט דערזען די בריק וואָס גאַרדין האָט געבויט, פון דער בינע צו אַ נייעם ענטו-יאַסטישן טעאַטער-עולם, און די מעגלעכקייטן וואָס ער האָט געשאַפן פאַר דער אויסשולונג פון אַקטיאָרן.

ענטינ'ס ערנסטע טעאַטער-קריטיק איז אפשר געווען צופיל משא פאַר גאַרדינס ניט צו-זיכערער דראַמאַטורגיע, אָבער גראַד די משא וואָס ער האָט אַרויפגעלייגט אויפן בעסערן אידישן טעאַטער, האָט געהאַלפן אָנהאַלטן די חשיבות און אויפהאַלטן דעם ניוואַ פון דער גאַרדין-עפאַכע.

די טראַגעדיע פון אידישן טעאַטער איז ענטינ'ס טיפע פערזענלעכע טראַי געדיע. אין משך פון די לעצטע יאָרן פלעגט ער ניט איינמאַל זיך באַווייזן מיט זיינע גרינטלעכע רעצענזיעס, אָבער דאָס אידישע טעאַטער פון היינט האָט שוין מער ניט קיין כח אויסצוהאַלטן די שווערע משא פון זיין מאָנונג אָדער לויב. ניט איינמאַל איז ער געקומען מיט זיין טיפן ערנסט און מיט זיינע אַמאָליקע כוונות אָנצוצינדן די לייכטער און שרייען גוט יום טוב אידן — אָבער דער יום טוב האָט פאַרלאָזן דאָס אידישע טעאַטער. די טאַנדעטנע סצענישע בנינים האָבן זיך ניט געלאָזט פאַרערנסטן און זיי זיינען איינגעפאַלן, נאָך איידער יואל ענטזין האָט זיי געקאַנט אונטערקאַפן.

אָבער דאָס גרויסע וואונדער איז ענטינ'ס ליטעראַטור-קריטיק. דער מאַן פון דער גאַרדין-עפאַכע און פון דער צייט ווען ס'האָט נאָך געשריבן דער יונגער ראָזנפעלד און דער מיטליאַריקער ווינטשעווסקי; דער קריטיקער וואָס האָט נאָך אויפגענומען דעם יונגן דיכטער י. אַדלער, איז אויך געווען

דער אויפנעמער, פאָרשטייער און גרויסצוגיקער פאָרטייטשער פון דער יונגער אידישער ליטעראַטור. אין ענטיב'ס ליטעראַטור־קריטיק, מער ווי אין אַלע זיינע פובליציסטישע און אנדערע אַרבעטן, דערשפירט מען באַ־שיינפערלעך די הנאה וואָס ענטין האָט געהאַט בעת'ן שרייבן.

מען דאַרף נישט פאַרגעסן, אַז ווען די „יונגע“ זיינען אָנגעקומען, האָבן זיי שוין אין יואל ענטיב'ען געטראָפן אַ פאַראוילויפער, פאַפּולאַריזאַטאָר, אויסטייטשער און רעדאַקטאָר פון די ערשטע יונגע, ווען זיי זיינען נאָך ניט געווען „אַרגאַניזירט“. דער זשורנאַל „די יוגנט“, וואָס איז דערשינען אין 1907 און וואָס האָט אַרום זיך גרופירט אַ סך פון די שפּעטערדיקע „יונגע“, האָט אַרויסגערופן אַ סך הייס בלוט. ווער איז געקומען צו הילף אונזערע ערשטע מאָדערניסטן? יואל ענטיב' מיט זיין אפּאָלאָגעטישער קריטיק, וואָס האָט פאַרמאַגט איבערצייגנדיקייט און וואָס האָט גלייך געהאַפּן איינברענגען דאָס נייע אידישע וואָרט, סיי אין פּאָעזיע און סיי אין פּראָזע.

ענטין האָט בכלל פאַרמאַגט אַ טיפּן זין און אַן אפּשאַצערדישע פאַרשטענ־דיקייט פאַר די אַמעריקאַנישע פּרוכטן, וואָס דאָס אידישע וואָרט האָט אונז געבראַכט. קיינער האָט אַזוי נישט אויפגענומען און דערשפירט די אידיש־אַמעריקאַנישקייט פון דער היגער ליטעראַטור ווי ער — פון קאַבריענען און ליבינען, ביז ברוך גלאַזמאַנען און דעם נאָך אינגערן ש. מיללער. זיינע לענגערע געטרייע און וואַרעם־אַנאַליטישע אָפּהאַנדלונגען וועגן גלאַזמאַנען און ש. מיללערן, ווייזן אַ רירנדיקע וואַכזאַמקייט איבער דעם אייגנס, וואָס אַמעריקע האָט אַריינגעבראַכט אין דער אידישער פּראָזע.

דעם זעלביקן חוש האָט ער תמיד אַרויסגעוויזן, ווען ער איז געקומען צו די לידער פון די „יונגע“ און בעיקר צו מאַני לייב'ן. אויך אין זיי האָט ער דערקענט די באַזונדערע ברכות פון אידישן פּאָעטישן וואָרט אין אַמעריקע. טראָץ די השפּעות פון אַלט־אַיראָפּעאישע ליטעראַטורן איז דאָס אידישע פּאָע־טישע וואָרט פון די „יונגע“ פאַרט געווען אַן אייגנאַרטיקער אַמעריקאַנישער צושטייער צו דער אידישער פּאָעזיע.

אַפּגערעדט דערפון וואָס ענטין האָט די אידישע קריטיק אין אַמעריקע געפונען אין אַ פרימיטיוון צושטאַנד און ער האָט זי אַ הויב געטאַן, ממש פון דער קעלערדיקער און פאַרוואַרלאָזטער נידער, צו אַ הויך פון אַחריות פאַרן אייגענעם וואָרט און אַחריות צום אידישן שעפּער וועמענס ווערק ער האָט קריטיקירט — דאָס איז איינגעקריצט און פאַרצייכנט אין די אַנאַלן פון אונזער ליטעראַטור־געשיכטע. ער איז דער ערשטער געקומען מיט אַ קריטישער טער־מינאַלאַגיע, וואָס ער האָט אָנגעווענדט אויף אידיש־שעפּערישע ווערטן, ווען קריטיק איז נאָך געשטאַנען מיט אַ קרום שמייכעלע איבער דעם ווערק, און

איז אין עצם געלעגן ניין קלאַפּטער אונטער דעם קריטיקירטן ווערק. ענטזין האָט דער ערשטער פּאַר'חשוב'ט דעם שעפּער, דערמיט וואָס ער איז צוגע-
 טראָטן מיט דרך ארץ צום אידישן געשריבענעם וואָרט.

זיין נייסטע ברייטע אַרבעט וועגן מאַגי לייב'ן האָט ניט נאָר אַרויסגע-
 בראַכט די מייסטערישקייט פון מאַגי לייב'ס פּערזן, נאָר ביי די ראַנדן פון
 דער פּאַרטיפּטער אַפּשאַצונג, האָט יואל ענטזין אַליין אויך געמייסטערט זיין
 אידיש, פּאַרבילדלעכט זיינע אויסדרוקן, אַפּגעהיט דעם ריטם פון שרייבן און
 אַריינגעטאָן אין זיין קריטישער הסברה אַ סך שרייב־פּרייד ווי ער וואַלט
 פּאַר יעדער זאַץ געזאָגט — אַ מחיה בנאמנות צו שרייבן אידיש!

און געקייטלט און פּאַרבונדן איז אַלץ וואָס ער שרייבט נאָך — מיט זיין
 אָנהויב, מיט זיין ריטמישער פּראָזע, מיט זיין לירישער בעלעטריסטיק, מיט
 זיין נאָסטאַלגיע פּאַר אידישער יום־טובֿ/דיקייט און מיט זיין פּרייד צו זיין
 דער אָנצינדער פון יום טוב אין אידישן לעבן. זיין ליטעראַרישע קריטיק איז
 אויך געוואָרן אַ טייל פון דער מצוהדיקער טועוודיקייט, וואָס דער גאַנצער
 איד האָט כּסדר געטראָגן אויף זיך און ניט נאָר וועגן דעם געשריבן און
 גערעדט, נאָר אויך מקיים געווען.

פאַר זיין ראַמאַן „דור הפלגה“ האָט ש. מיללער געקראָגן די לאַמעד-פרע-
מיע פאַר דעם יאָר 1946 און ער האָט עס כשר פאַרדינט. ביז דעם ראַ-
מאַן האָט מיללער אַרויסגעגעבן זעקס ביכער מיט קורצע און לענגערע דער-
ציילונגען. „דור הפלגה“ איז זיין ערשטער ראַמאַן, אָבער די מיסטע דער-
ציילונגען זיינען געווען אַ מין צוגרייטונג פאַר דער איינציקער סימפאָניע זיי-
נער, וואָס ער האָט ביז איצט אָנגעשריבן.

סימפאָניע ווערט דאָ באַנוצט באַוואוסטזיניק, ווייל מיללער'ס דערצייר-
לונגען זיינען מוזיקאַליש אויפגעבויט. זיין לשון און זיין אויפבוי פון אַ דער-
ציילונג האָבן אַ סאָלידן מוזיקאַלישן פונדאַמענט. ווי אַ מוזיקער פון פראַנצ, איז ער נישט קיין גרויסער שעפער פון מעלאָדיע. ער איז גיכער גענייגט צו
פאַליפאָנישער מוזיק, און בכלל האָט ער זיך געווידמעט צו דער אַרבעט פון
שאַפן טערפקע מוזיק.

ש. מיללער האָט אַמאָל געשריבן לידער, אָבער פון זיין פראַנצ האָט ער
פאַרטריבן יעדער סימן פון זינגעוודיקער פּאָעטישקייט. זיין טאָן איז אַ וואַכע-
דיקער און פון דער וואַכעדיקייט האָט ער זיך פאַר'עקשנ'ט צו שאַפן אַן אייגנ-
אַרטיקע מוזיקאַלישקייט. זיין פראַנצ איז דער אַבסאָלוטער היפּוך פון פּאָע-
זיע, אָבער מוזיקאַליש איז זי דורך און דורך און יעדער דערציילונג איז גע-
בויט אויף מוזיקאַלישער מאַטעמאַטיק.

אַפטמאָל איז די מאַטעמאַטיק אַ מאַנאַטאַנע, אָבער געטריי איז ער צום
געדאַנק, אַז ער איז מחוייב צו געבן די טאַנאַליטעט פון אונזער אידיש-
אַמעריקאַנער לעבן. ער האָט נישט שטאַרק ליב דאָס לעבן און ער זעט נישט
זיין יום-טוב'דיקייט. די וואַך פון כולו וואַך זוכט ש. מיללער צו פאַנגען
און דערפאַר דערלויבט ער נישט אַז זיינע ווערטער זאָלן זיך צעזינגען,
כדי נישט צו שטערן די „האַרמאָניע“ פון דעם אידיש-אַמעריקאַנישן דיסאַ-
נאַנס. פאַרקערט, ער פאַרהיזערקט זיינע ווערטער אַפטמאָל באַוואוסטזיניק,
און ער האָט הנאה צו זען וואָס פאַר אַ פראַנצ-ריטמען ער קרייגט אַרויס פון
דער דאָזיקער אומגעוויינלעכער אַרבעט. אין זיין טעכניק איז ער אויסערלעך
נאַענט צו די נייע אַמעריקאַנער פראַנצ-קינסטלער. אויף אים האָט געהאַט אַ
גרויסע השפעה העמינגוועי מיט זיין וואַכעדיקן דיאַלאָג, דאָס פאַסאָס מיט

זיין אורבאניסטישער מאַס און מיט זיינע גרויס־צוגיקע איבערשאַצונגען. אָבער ש. מיללער האָט אויך געלערנט פון דזשאַיסן, אין זיין „יוליסעס“ פּעריאָדע, מיט זיין „שטראַם פון באַוואוסטזיין“, מיט זיינע סטאַקאַטאָ־מחשבות, וואָס פּויקן ערגעץ אויף אַן אומהיימלעכער פּויק, בעת דער העלד האַנדלט. און שוין דערפאַר אַליין, וואָס ש. מיללער איז אַ דורכאויס אַמעריקאַ־נישער שרייבער און מיט אַ קינסטלערישן באַוואוסטזיין, האָט ער פאַרדינט אַ סך אַנערקענונג. אין אַ געוויסן זין איז ער אַמעריקאַנישער פון ברוך גלאַז־מאַנען. ברוך גלאַזמאַן האָט צופיל געוואַרצלט אין דער עלטערער אידישער ליטעראַטור, און אַז ער האָט געמאַכט אַ טריט־צוויי אַרויס, האָט ער גלייך געמאַכט אַ צוריק־טריט. אָבער ש. מיללער האָט זיך געשטעלט דעם אויפגאַב צו שילדערן די אידישע אַמעריקע, און ווי אומדאַנקבאַר דאָס זאָל נישט זיין פאַר אַ יוגן שרייבער, וואָס רעדט צו אַן עולם וואָס שעפט זיין באַגייסטערונג פון אַ נישט־געשטילטער היים־בענקשאַפט, איז ער פונדעסטוועגן געגאַנגען זיין וועג און ער האָט דאָך געקראַגן אַ צאָל גוטע און געטרייע ליינערס. ער האָט נישט געלערנט נישט פון ליבינען און נישט פון קאַברינען, וואָס זיינען אין תּוך געווען ראַמאַנטיקער און וואָס האָבן זיך נישט געשטעלט קיין אַנאַליטישע אויפגאַבן. מיללער האָט, ווי כּהאַב פּריער געזאָגט, גיכער געלערנט פון דער אַמעריקאַנישער ליטעראַטור. אין דער אידישער ליטעראַ־טור זיינען זיינע לערערס געווען ל. שאַפּיראַ און י. אַפּאַטאַשו, מיט זייער שניידיקער דעקאָראַטיוויקייט. זיין שווערסטער אויפגאַב איז אָבער געווען דאָס לשון, ווייל זיין אויער האָט אים דיקטירט אַז ער מוז זוכן צו אַמעריקאַניזירן זיין אידיש נישט פון דרויסן, דורך פאַרווילדעוועטע און קאַמישע „טייבל־טשער“ לאַטעס, נאָר פון אינווייניק, דורך דעם נייעם טעם און דער מוזיק פון ענגליש אַרום אונזער אידיש; דורך די ריטמען פון דער ענגלישער שפּראַך, ווי זיי גיבן זיך איבער אַ אידיש אויער.

דאָס איז געווען אַ קאַמפּליצירטע אַרבעט, אָבער ש. מיללער האָט עס כּסדר געזוכט צו טאָן, הגם נישט אַלעמאַל מיט דעם זעלביקן דערפאַלג. אָבער שוין זיין פאַרמעסט איז געווען אינטערעסאַנט. מ'דאַרף בלויז דורכלייענען אַ צוויי־דריי בלעטלעך פון זיינס אַ דערציילונג און זען, אַז ער זוכט אַריינצו־גיסן אין אידיש די מוזיק פון ענגליש, אַז ער זוכט צו סטיליזירן דעם באַר־באַרישן אידיש־אַמעריקאַנישן דיאַלאָג; און אַז אפילו אין דעם זאָגן און אין דערציילן, נישט נאָר אין רעדן, פאַרמאַגט זיין אידיש די חנ'ען (און די אומחנ'ען) פון נייעם לאַנד און די שוועריקייטן פון אונזער צופאַסיקייט.

איך האָב אַמאַל אין אַ קורצער נאָטיץ געזאָגט, אַז מיך אינטערעסירן נישט ש. מיללער'ס מענטשן און כּהאַב אים דורך דעם געטאָן אַן עוולה,

ווייל כ'האָב אין די ראַמען פון דער קורצער באַמערקונג זיך נישט געקענט אַפּשטעלן אויף ש. מיללער'ס קינסטלערישע פּאַרדינסטן. מײן אויסזעצונג איז ניט געווען קיין יושר'דיקע, ווייל זי האָט נישט געגעבן די נויטיקע אויפקלערונג, אַז ש. מיללער זוכט באַוואוסטזיניק אויס „צווייטגראַדיקע“ אָדער „דריטגראַדיקע“ מענטשן, ווייל בלויז אין זייער צוזאַמענשפּיל זעט ער די וואַכעדיקייט פון אונזער אידישער אַמעריקע און די מעגלעכקייט פאַר זיין וואַכעדיקער מוזיק. דאָס איז אויך קענטיק אין „דור הפלגה“.

אין זיין ראַמאַן „דור הפלגה“ איז נישטאָ קיין צענטראַלער העלד און ס'איז נישטאָ קיין סיפור המעשה. גיכער איז עס אַ פאַמיליע־כראַניק און אַ געשיכטע פון איבערפלאַנצונג. דוד כאַזאַנאַוויטש, וואָס קומט פון כושטייווקע קיין קליוולאַנד מיט זיין פרוי אסתר, קומט שוין אין די מיטעלע יאָרן. זיין עלטסטער זון חיים איז אַ יאָר זיבעצן, אָבער זיין אינגסטער זון, מלך, כאַפט גלייך דעם שניט, אַז מלך כאַזאַנאַוויטש קלינגט שענער, ווען מען זעצט עס איבער אויף לעראַי טשעיס און ער הויבט גלייך אָן פון אונטן אַרויף צו אַמע־ריקאַניזירן זיין משפּחה.

חיים, דער עלטערער, ווערט אַ פשוטער באַלמעלאַכע און ער איז נאָך אַ שטיקל בריק צווישן דער אַלטער און דער נײער חיים. בערנאַרד ווערט פון אַ פיפיקן סעילסמאַן אַ פיפיקער געשעפטסמאַן, וואָס קעמפט קעגן דער יוניאָן; שלום, דער דריטער, איז דער טרוימער און דער בחור וואָס גיט אַ שמעק צו גריניטש ווילעדזש און דער אינגערער, לעראַי, וואָס ווערט גלייך פטור פון מלך כאַזאַנאַוויטש, ווערט אַ האַרטער און אכזריות'דיקער אַדוואַקאַט, וואָס האָט פיינט תכלית שנאה זיין ברודער שלום. ער טרעט אפילו אַרויס קעגן אים אין אַ פּראַצעס און איז אים גרייט דורס צו זיין און איינזעצן אין תּפּיסה. פון קינדווייז אָן האָבן זיך די צוויי קינדער מורא'דיק פיינט און ש. מיללער שילדערט זייער שנאה ווי די בלוטיקע שנאה פון צוויי קאַנטראַסטן.

אין ראַמאַן „דור הפלגה“ געשעט כמעט גאַרנישט, אַחוץ דאָס נאַטירלעכע לעבן און אויסלעבן פון אַ פאַמיליע. דוד כאַזאַנאַוויטש ווערט אַ פעדלער. שפעטער עפנט ער אַ קרעמל, שטאַרבט פון קענסער און לאַזט איבער אָן אַלטע אלמנה. זיין עלטערער זון בלייבט אַ פייפער־הענגער, בערנאַרד — אַן אייגנטימער פון אַ נײט־יוניאָן שאַפּ פון קליידלעך, שלום — אַ שליממזל, אַ דורכגעפאלענער צייטונג־רעפּאָרטער, וואָס זוכט אַ „טעריטאָריע“ צו פאַרקויפּן צייטונגען, און דער יונגער לעראַי — אַ לאַיער, וואָס מיט זיין גאַנצער אומטאַקטישער פּראַקטישקייט, וועט ער, ווייזט אויס, ווייט נישט דערגיין.

איז דאָס די גאַנצע געשיכטע פון דעם ראַמאַן, אָבער אינווייניק איז ער

אָנגעפיקעוועט מיט אידיש־אַמעריקאַנישער מיליע און אויפגעבויט מיט אַ פינקטלעכער אויסרעכענונג, אַז אין אים זאָלן דורכשטורעמען אַלע גרויסע שטורעמס פון די ערשטע דרייסיק יאָר פון אונזער יאָרהונדערט. ס'הערט זיך דער ווייטער קנאַל פון דער מלחמה, ס'שניידט זיך אַריין דעבס מיט זיין פאַסיפּיזם, ס'שפּאַנט דער מאַנסטער פון אַמעריקאַנער שאַוויניזם, ס'זעט זיך דער מעכטיקער פאַרמעסט פון קלאַסן־קאַמף, מ'הערט שוין דאָס וואָרט קאַ־מוניזם אויף דער אידישער גאַס.

אַרום דער משפּחה־כראַניק פון הויז כאַזאַנאָוויטש זעען אויס די אַלע געשעענישן ווי אויפגעבויטע, מורא'דיקע... דעקאָראַציעס פון גרויסע וואַלקן־קראַצערס. פאַראַן אין די אַלע עפּיזאָדן אַ טעאַטראַלישע לופט, אַ פינקטלעכע אַריינשרייבונג אין אַ חלל.

אין זיין אַלעגאָריע — „נביא, כהן און בדחן“, וואָס ש. מיללער האָט אַפֿ געדרוקט אין „צוקונפט“, יאַנואַר 1948, שרייט אויס דער אַלעגאָרישער שרייבער צום נביא: „איך בין ניט פון די שרייבער וואָס פאַרלאָזן זיך אינ־גאַנצן אויפן רוח הקודש, איך שרייב מיט קאַפֿ“.

איז דאָס אַבסאָלוט אמת וועגן ש. מיללער'ס שטייגער שרייבן, אין דעם ראַמאַן „דור הפלגה“ זעט זיך בפירוש דער שרייבנדיקער קאַפּ ווי ער טראַכט צוזאַמען איין קאַפיטל מיטן אַנדערן, ווי ער טראַכט פאַנאַנדער יעדער קאַ־פיטל באַזונדער. אָבער דער שרייבנדיקער קאַפּ מיללער'ס איז אַביסל צו אַסקעטיש־שטרענג צו זיין רוח הקודש. ער לאָזט אים זייער זעלטן אַ רעד טאָן אַ וואָרט, אויס מורא אַז ער וועט אַריינפאַלן אין סענטימענטאַליטעט. מ'מוז בפירוש באַוואונדערן מיללער'ס אומעטומיקייט און עקספּערטיש־קייט. ער איז אומעטום אַ היימישער מענטש. רעדט ער וועגן פייפער־הענ־געריי איז ער אַ גרינטלעכער פייפער־הענגער, רעדט ער וועגן קליידלעך איז ער אַ מאַדים אַ קליידער־פאַרקויפער. ער איז היימיש ווען ס'האַנדלט זיך וועגן קאַרפּאָראַציעס, ער קען דעם קאַלעדזש־קאַמפּוס, אים איז נישט פרעמד דער אינווייניק פון אַ געריכט־הויז, ער קען איינשטעלן אַ געשעפט מיט פאַ־ליצעס, ער ווייסט ווי עס רעדט אַן אַלטער שיכור'ער צייטונגס־מאַן, ער האָט געהערט פון דעם אַמאָליקן גריניטש־ווילעדזש, מיט די באַליוולקעטע אינגלעך און נישט־געזעטיקטע מיידלעך.

אַט די פּראַפּעסיאָנעלע היימישקייט איז אין אַ גרויסער מאָס דאָ אין דעם ראַמאַן — „דור הפלגה“. אָבער זי פּלאַטערט, די שרייבערישע און פאַכ־מענישע געניטיקייט, אַרום אומאינטערעסאַנטע מענטשן. די אַלע עפּיזאָדן זיי־נען צוזאַמענגעקייטלט אַזוי, אַז ס'זאָל זיך באַקומען די מוזיק פון דער נייער ערד, וואָס אויף איר היימישט זיך איין אַ אידישע משפּחה פון כושטיווקע.

מיללער פאָרגעסט אפילו נישט דעם פסח־דיקן סדר און די לוויה, מיט דעם געשעפטלעכן אויטאָמאָביל־פּיף. (דאָס לוויה־קאָפיטל, דאָס לעצטע קאָפיטל פון בוך, איז אַב דאָס קינסטלערישסטע אין גאַנצן ראָמאַן).

אַבער די הויפּט־העלדן, שוין מיט זייערע ווייבער, זיינען נישט קיין אינ־טערעסאַנטע מענטשן. מיללער האָט דאָ, אין זיין עקשנות צו שאַפן מוזיק פון וואַכעדיקייט, געהאַט אַ קאַרדינאַלן טעות. אוודאי היט זיך יעדער גוטער נאָוועליסט פון פייערלעכע העלדן, פייערלעכע טעמעס און פייערלעכע רייד. ער האָט מורא פאַר זייער גרייטקייט און שאַבלאַניזמען און ער ווייסט גאַנץ גוט אַז זיי וועלן אים פירן צו באַנאָליטעט. אַבער מיללער שאַפנט באַוואוסט־זיניק צום צווייטן עקסטרעם. דוד כאַזאַנאָוויטש, וואָס קומט פון כושטיווקע — ווער איז ער דער דוד? אַ פּלאַטישק מענטשל און, אין תּוך, אויך אַ גרייט מענטשל, וואָס איז געקומען פון אַלע כושטיווקעס און געוואָרן דער באַקאַנט־טער אידישער פעדלער אין אַמעריקע, וואָס האָט געשקלאַפט פאַר זיינע אומ־דאַנקבאַרע קינדער. און ווער זיינען זיינע זין? ווילן זיי עפעס אַדער זיינען זיי אינטערעסאַנט אין זייער פאַרחלומ־טער פּאַסיוויטעט? זיינען זיי כאַטש אינטערעסאַנט אין דער גיכער אַפּרעמדונג, אין דעם אַוועקשפּאַנען פון טאַטע־מאַמע, מיט וועמען זיי האָבן גאַר קיין פאַרבינדונג נישט?

די מורא־דיקע וואָך פון אידיש־אַמעריקאַנער לעבן, וואָס ש. מיללער האָט פּיינט, האָט דעם שרייבער פאַרפירט, וויל ער האָט זיך אונטערגענומען אונז צו געבן אַ הויך פון אַט דער אומדראַמאַטישער און אומגעשעענער גלייכ־גילטיקער טאַג־טעגלעכקייט, וואָס קינסטלעריש רעכנט זי זיך נישט. ש. מיל־לער האָט נאָך אין אונזער היגן לעבן נישט דערזען דעם אינטערעסאַנטן אידישן מענטש, און אפילו נישט די אינטערעסאַנטע מאַמענטן פון שטאַרקן ווידערשטאַנד, נאָר די בלאַסע טעג און וואַכן, וואָס פירן פון כושטיווקע — ביז צו דער לוויה.

די אַריינגעשריבענע עפּיזאָדן דינען ווי אויסגעבאַרגטע דעקאָראַציעס, כדי צו פאַרגרעסערן אַ בילד, וואָס איז אין עצם קליין און אומבאַטייטנדיק. די דעקאָראַציעס אַליין זיינען אינטערעסאַנט, אַבער די מענטשעלעך אַנט־קעגן די דעקאָראַציעס זעען אויס, ווי זיי וואַלטן גאַר געווען דער הינטער־גרונט, שטאַט ס'זאָל זיין פאַרקערט.

נישטאַ אין „דורך הפּלגה“ קיין אינטערעסאַנטע פרוי, וואָס זאָל באַ־לייכטן אַביסל די גרויקייט. פאַראַן אַ וואוילע פרוי, עטל, אַבער זי איז נישט און האָט נישט געקענט זיין די העלדין פון אַ ראָמאַן. די עראַטישע סצענקעס זיינען צופיל אינגל־מיידלדיק און זיי זיינען נישט וואַרעם און טיף און באַ־טייטנדיק, נאָר זיי האָבן אַ בכיוונ־דיקע מאַנאַטאַניע, ווי מיללער וואַלט דאָ

געוואלט אונטערשרייבן די איבערחזרונג פון „נאָרישן שפּיל“ און פון דעם הכל הבל.

דאָס איז מיללער'ס ערנסטער טעות. ער איז געווען צו פאַראינטערעסירט איבערצוגעבן די מוזיק פון אונזער וואָך-איין-וואָך-אויס און ער האָט פאַר-געסן אַז ער מוז עס אָנהענגען אויף וויכטיקע מענטשן און אויף זייערע וויכטיקע קאָמפּן. איז דאָס דער זין פון אונזער קומען קיין אַמעריקע ? כ'מייך דער מעטאָפיזישער זין, וואָס מוז אפילו קענען דינען די טרוקנסטע רעאַליסטן, פאַר וויכטיקן בוי-שטאַף און אַ ריכט-שנור ?

וואָס איז דער סימבאָלישער זין פון דור הפלגה ? מענטשן האָבן זיך געריסן צו די הימלען, האָט דער הימל אָנגעוואָרפן אויף זיי אַ צעטומלעניש און מענטש האָט אויפגעהערט פאַרשטיין זיין ברודער. דור הפלגה מיינט דער רעזולטאַט פון רייסן זיך צו די הימלען און דור הפלגה מיינט אויך די טיפּע טראַגעדיע פון דער גרויסער שפּראַכן-צעטיילונג, וואָס שאַפט פונדעסטוועגן נייע לעבנס מיט נייע ברייטע שליאַכן, אין דער גרויסער, וויסער אַפּערעמ-דונג און אין דער שרעקלעכער שנאה.

אין מיללער'ס „דור הפלגה“ רייסט זיך קיינער נישט צו די שטערן און קיינער פאַלט דאָ נישט אַרונטער, אינמיטן געוואַסטן קלעטערן צו די הימלען. דערפאַר קלינגען אָפט די גרויסע און ברייט-לייוונטיקע דעקאָראַציעס ווי מעטאָד און צופיל ווי אַ שרייבן אָן יענעם מינימום רוח-הקודש, וואָס איז אַ מוז אפילו פאַר קאַפּ-שרייבעריי. גאַנץ אָפט קלינגען זיי ווי פאַרטיקע גרויסע לייוונטן, וואָס זיינען נישט דורכגעגאַנגען קיין קינסטלערישע שמעליץ-פּראַ-צעסן. מיללער'ס גריניטש ווילעדזש, מיט די מיידלעך און אינגלעך, איז אַ קינסטלעכער ; זיין דייטש-אידישער ריכטער מיט זיין „זעליקן פאַטער“, דאָס טעכטערל, דער שיכור'ער צייטונג-מאַן מיט זיין ציניזם, דעבס' רעדע, בער-נאַרד דער סעילסמאַן מיט זיין קאַמיוואַיאַזשאַרישער עראַטיק — דאָס אַלץ זיינען ווי אַריינגעזעצטע פאַרטיקע אויסשניטן, ווייל זיי זיינען נישט דורכ-געגליט געוואָרן אין פּראַצעס פון שרייבן.

פאַראַן ווייניק מאַמענטן פון גרויס דערהויבונג, אַדער פון דעם וואָס מ'האַט אַמאָל אין די גוטע צייטן גערופן אינספּיראַציע. אָבער אין גאַנצן בוך איז דאָ די מוזיק פון אַ נייער אידישער פּראָזע, וואָס אויף איר האָט זיך דער מחבר קאַנצענטרירט און וואָס איז אים טיילווייז געלונגען. אפילו ווען דאָס לשון קלינגט גרוי, איז די גרויקייט דער ריטם פון גרוי און דער דיאַלאָג איז אַ פּראַוואו, און אַ גאַנץ-געלונגענער פּראַוואו, צו געבן דעם דיאַלאָג פון אונזער

שפראַכלעכער אַסימילאַציע און אפילו די מוזיק פון אונזערע שפראַכלעך־
צעטומלטע מחשבות.

און מיט אַלע חסרונות פאַרמאָגט דער ראַמאַן אַן אויסערלעכע גרויסצו־
גיכייט. די שטאַט קליוולאַנד איז שטאַט, די געשעפטן זיינען געשעפטן אויף
אַ האַנדל־פונדאַמענט, די מאַסן־סצענעס זיינען פינקטלעכע און אַפט גאַנץ
דראַמאַטישע, ווי דער קאַמף פון פּאַליציי מיט דעמאָנסטראַנטן. אָבער ווי אַ
אידישער ראַמאַן איז „דור הפלגה“ נישט דערהויבן, ווייל ס'פעלט אין אים
כאַטש איין אינטערעסאַנטער איד, וואָס אויב נישט די דערוואַקסענע קינדער,
וואָלטן פון אים כאַטש די אונטערוואַקסנדיקע אייניקלעך, אין רעטראַספעקט,
געקענט ציען גייסטיקע יניקה.

ב דעמבלין איז געקומען קיין אמעריקע מיט אַ 35 יאָר צוריק, אָבער דאָס נייעסטע בוך זיינס, „ערב נאַכט“, וואָס איז דערשינען אין תל-אביב, איז אַ דערמאָנונג פון שטעטל. פאַר די אַלע וואָס קאָנען נאָך האָבן חשק אָפּצופרישן אָן אַלטע דעבאַטע, צי מעגן אידישע שרייבערס זיין אַזוי צוגענאָפּלט צום שטעטל, האָט ב. דעמבלין זיך באַזאָרגט מיט אַ געשריבענער נער דערלויבעניש — זיין בוך וואָס איז דערשינען אין 1938, אונטערן נאָמען „וועסט סאַיד“, און וואָס איז נאָך אמעריקאַנישער אפילו ווי דער נאָמען פון בוך סוגעסטירט. ס'איז אַ ווערק וואָס האָט אונז געוווּזן אַ שרייבער, וואָס קוקט נישט מיט אימיגראַנטישע אויגן, נאָר וואָס האָט דורכגענומען די נייע היים פון אינעווייניק. דעמאָלט האָבן מיר דאָס בוך „וועסט סאַיד“ אויפגענומען ווי אַן אַנזאָג, אַז אונזערע יונגע שרייבערס היימישן זיך איין און אַז ס'ווערט צוגעשריבן נאָך אַ קאַפיטל צו דער נייער אידישער ליטע-ראַטור, וואָס ב. גלאַזמאַן און שפּעטער ש. מיללער האָבן אָנגעהויבן צו שרייבן — אַן דעם גראַטעסק און זיסלעכן פאַטאַס פון ז. ליבין און לעאַן קאַברין, נאָר מיט אויגן פון בעלעטריסטישע קריטיקערס און קינסטלערישע דעה-וואַגערס.

ס'איז כדאי זיך אביסל אָפּצושטעלן דאָ-אַ און דערקלערן, אַז מיר האָבן נישט געשענקט אונזערע היגע אויפגייענדיקע שרייבערס די זעלביקע דער-מונטערנדיקע אויפמערקזאַמקייט, וואָס מען האָט געגעבן די ערשטע אָנגע-קומענע שרייבערס אויף יענער זייט ים. די ליטעראַטור אונזערע, אין איר אָנהויב, איז נאָך געווען אַ קליינע, און די קריטיק האָט כמעט קיין צוויי נישט געקענט ציילן. אפשר איז עס אביסל אַ גוזמה, אָבער מער ווי צוויי-דריי נעמען האָט די קריטיק קיין חשק נישט געהאַט צו געדענקען. די אָפּ-געציילטע נעמען האָבן אונזערע ערשטע קריטיקערס אַזוי געציילט און איינ-געחורט, אַז זיי זיינען איינגעקריצט געוואָרן אין דער ליטעראַטור מיט אַ גאַלדענער גראַווירטקייט. דער קריטיקער איז כסדר צוריקגעקומען צו זיי און נאָך אַמאָל און ווידעראַמאָל זיי דערמאָנט, געטייטשט און פאַרלויבט, אַז באין ברירה זיינען זיי געוואָרן — ליטעראַטור. אַזוי איז געצערטלט גע-וואָרן שלום אַש, ווייסענבערג, און שפּעטער בערגלאַסאָן. מען האָט זיי ממש

געבלאזן די טריט און זיי כסדר געהאלטן אונטער וואכזאמער אויפמערק-
זאמקייט; מ'האט זיי נישט פארלוירן פון אויג און זיך תמיד געביישפילט
מיט זיי.

די היגע יונגע אמעריקאנישע שרייבערס האבן זייערע לויב-געזאנגען
געקראגן „ראטעסוויז“; זיי זיינען דערמאנט געווארן בלויז ווען זיי זיינען
געקומען מיט א ווערק, און זיינען גלייך אפגעלאזן געווארן, ווי זיי וואלטן
נישט געווען קיין פערמאנענטע תושבים אין המשכ'דיקער ליטעראטור, נאר
צופעליקע אורחים אירע און פארבייגייערס. מען האט די היגע יונגע שריי-
בערס נישט פארבונדן טאג-טעגלעך, אדער כאטש שבת'דיק, מיט דער לי-
טעראטור, נאר זיי האבן געמוזט קומען מיט ווערק, אז מען זאל זיי אויפ-
רופן, כדי שפעטער ווידער צו פארגעסן. דאס איז געווען איינע פון די
סיבות, וואס האבן ביי אונז געשאפן א שטימונג פון ליטערארישער צופע-
ליקייט. א יונגער שרייבער איז קיינמאל נישט זיכער געווען צי ער איז
טאקע אנגעקומען. ער האט דערפאר אן אומזיכערער געבענקט אהיים, אהין
וואו דעם קריטיקערס אויג האט אויך געבענקט.

דאס וואס איז דא געזאגט געווארן פארבייגייענדיק, פארענטפערט נישט
א סך גרונטאונע קשיות, און כ'האב נישט בדעה געהאט צו פארענטפערן,
ווייל ביי מיר איז היים-בענקשאפט פאר זיך אליין נישט קיין קינסטלערישע
עולה. כ'האב נאר געוואלט אנווייזן אויף דעם קאלטן דרויסן, וואס היגע
אידישע שרייבערס האבן אנגעטראפן, איידער זיי האבן באוויזן צוצוקומען
צו זייערע אייגענע לייענערס, כדי פון זיי צו שעפן די סטימולירנדיקע פרייד
פון דעם פולן קרייז, וואס יעדער לעבעדיקער שרייבער שפירט, אין א לי-
טעראטור וואס נעמט אים אויף. ב. דעמבלין איז גלייך אנגעקומען מיט
קרעפטיקע טריט — פון זיין ערשטן בוך אן וואס איז דערשינען אין 1933.
דער איינדרוק איז נאך פארשטארקט געווארן, ווען ער האט אונז געוויזן
אז ער האט א שארף אויג פאר סאציאלע ענדערונגען אין דער גרויסער
אמעריקע. פון זיין שטייגער שרייבן איז געווען קאנטיק אז ער נייטיקט זיך
אין א סך צייט, אז ער איז דער פארזיכטיקער גייער, דער וואס האלט יעדער
זאך זיינעם אונטער שטרענגער השגחה. ער איז נישט דער פליסיקער און
פלייצנדיקער שרייבער, אבער אויך ער וואלט געווען א סך פראדוקטיווער,
ווען מען וואלט אים אנגעוויזן א פערמאנענט ארט אין דער ליטעראטור און
אים דארט טייער געהאלטן.

פון זיין בוך „צוויי און א דריטער“, וואס איז דערשינען אין פארלאג
„מתנות“ אין ניו יארק, אין 1943, זיינען אוועק עלף יאר ביז ב. דעמבלין
איז געקומען מיט זיין ניי ווערק „ערב נאכט“, וואס האט גאר געמוזט דער-

שיינען אויף אידיש אין תל-אביב, אין א פארלאג „דעת“, וואס האט דאס בוך ארויסגעלאזט מיט אזויפיל גרייזן, אז מען וואלט זיי געקענט פאר-טילן צווישן א טוצן ביכער.

דאס בוך איז דערשינען אן שום דערקלערונגען, אבער מען קאן זיך משער זיין אז ס'איז א רעכט ביסל אויטא-ביאגראפיש. ווען דאס בוך ענדיקט זיך, איז נאך דער העלד נתן חיים אפילו נישט קיין בר-מצוה בחור, הגם ער אנטלויפט שוין פון זיין שטעטל מאדזשיק. אין „ערב-נאכט“ — מסתמא א סימבאלישער נאמען וואס דארף אַנקינדיקן דעם פולן חורבן פון אידישן שטעטל אין פוילן — ווערט דער העלד געבוירן אן איינגעבעטענער ביי זיין טאטן, וואס וויל דווקא א מיידל, און ער בידעוועט אפ זיינע צוועלף יאָר אין כסדרדיקן קאמף מיטן טאטן יערמע דוד, דעם בהמה-טרייבער.

„ערב-נאכט“ איז געשריבן אין סטיל פון די פארנעמיקע פאמיליע סאגאס, די עקספאנסיווע באשרייבונגען, וואס נויטיקן זיך אין א ציקל ביכער, כדי מתקן צו זיין דעם העלד און זיין משפחה. מען מעג דערפאר אָננעמען אז דעמבלין האט ערשט בדעה ווייטער צו וויקלען דאס לעבן פון דעם צענ-טראלן העלד און אים דערפירן ערגעץ — א רייפן, אן אויסגעוואַקסענעם. כ'האָב זיך די גאַנצע צייט געהיט אַנצורופן דאָס בוך — ראַמאַן, אָדער מיט דעם אַלטמאָדישן וואָרט נאָוועלע; אויפן שער-בלאָט געפינען מיר אויך נישט קיין שום באַצייכענונג. אין בוך איז פאַראַן קנאַפ סיפור-המעשה, נישטאָ אפילו קיין אין פאַרקניפטע ליבע, אַ חוץ נתן חיימ'ס מאַמע, חנה לאה, איז בכלל נישטאָ קיין באַזונדער פרויען-געשטאַלט, נאָר דאָס בוך דערציילט פון אַ מענערשער וועלט. פאַראַן אין ווערק עטלעכע „קאַלעקטי-ווע“ פרויען; שכנות, די הייבאַם, אַ גביר'טע, אַ שוסטערקע; דעמבלינ'ס מאָדזשיק, טאַקע נישט ווייט פון דעמבלין (דעם מחבר'ס אמת'ער נאָמען איז טייטעלבוים; די שטאָט זיינע איז געוואָרן זיין פסעוודאַנים). געוועזענער רוסישער איוואנגאָראַד, איז באַזעצט מיט מענער, אָבער אויך די מענער ווערן נישט בעלעטריסטיש אַנטוויקלט. די זעקס און דרייסיק קאַפיטלעך אין בוך זיינען גיכער באַזונדערע „טאַבלאַס“, דערמאָנונגען פון דער אַלטער היים, ערב און נאָך דעם יאַפּאַנעזישן קריג. אפילו די אַקציע, דער קלאַסן-קאַמף אין שטעטל און דער קאַמף קעגן די „שקאַלעס“ זיינען אויך סטאַטיש, ווי דער מחבר וואָלט זיי צוריקגערופן און סצעניש פאַרגליווערט, זיי זאָלן שטיין פאַר די אויגן אַ לענגערע צייט.

אַ סך באַזונדערע קאַפיטלען אין בוך זיינען באַזונדערע מייסטערווערק. דאָס שווערע „האַבן“, דער בהמות-טרייבער ביים מאָדזשיצער רבי'ן, די לי-ציטאַציע, דער אַרעמער, צוזאַמענגעבעטלטער ברית, די רייכע סעודה פון

שרייבן א ספר — דאָס זיינען קאָפּיטלען וואָס מען קאָן און מען דאַרף איבער-לייענען מער ווי איינמאָל. ב. דעמבלין האָט אויף אַ וואונדערלעכן אופן באַהאַלטן אין זכרון דעם פּוילישן אידיש, וואָס האָט שוין אָנגעהויבן פאַר-געסן צו ווערן. זיין שמועס פאַרמאָגט דעם ריטם פון געפרעגטע און געענט-פערטע היימישע רייד. און יעדער קאָפּיטל פאַר זיך, מיט דעם אויסנאַם אפשר פון די בלאַסערע קלאַסן-קאַמף עפּיזאָדן, איז געשריבן מיט אַ באַ-זונדערער אויפּמערקזאַמקייט, נישט נאָר צו דער שורה, נאָר ממש צו יעדער וואָרט. יעדער גוט-געשריבן קאָפּיטל אין בוך פאַרמאָגט דעם חן און דעם טרויער פון אַ פאַרקניסטלערישטן פּנסק. צוזאַמען איז דאָס ווערק אַ געזאַנג צום שטעטל, געזען דורך די קינדישע אויגן פון דעם קליינעם העלד נתן חיים. דאָס בוך איז פול מיט אַ סך אַריגינעלע שטריכן; דער רבי איז נישט קיין זייל פון פינצטערניש; דאָס חדר איז אויך נישט כולו חושך; דער רבי איז נישט אַלעמאַל דער גזלן; דאָס קריסטלעך אינגעלע איז נישט דאָס געוויינלעכע שייגעצל, נאָר טאַקע אַן אמת חבר'ל; דער הונט איז נישט קיין אידישער ראַבבטיק, נאָר אַ „טיף-הינטישער“; דער געשלאָגענער גביר איז פול מיט חרטה אויף זיינע נישט-שיינע מעשים; דאָס אידישע הויז איז אַרעם און דער פּויער איז רייך; און ס'איז נישטאָ אין בוך קיין שפור פון פאַר-סמטן אַנטיסעמיטיזם.

דאָס זיינען אַלץ זאַכן וואָס מען דאַרף פאַרצייכענען. די אַלע אַריגינעלע פונקן העלפן נאָך מער דערהויבן דאָס געזאַנג צום שטעטל מאַדזשיק, וואָס איז די שטאַט פון אַ מוזיקאַלישער רבישער דינאַסטיע.

דעמבלין איז אַליין אַ פאַרטיי און באַוועגונג-מענטש, און איידער ער איז געקומען קיין אַמעריקע איז ער געווען אַן אַרבעטער-פירער, אָבער אין זיין בוך געפינט מען ניט קיין איין קרום וואָרט, אויפן חשבון פון דער אייגענע פונדעוועטער באַלעבאַטישער אידישקייט, וואָס איז אונז פאַרטיליקט געוואָרן. ער האָט גוט געטאַן וואָס ער האָט נישט פסול געמאַכט די פעדים פון מאַדזשיצער געזאַנג.

אָבער דאָס אַריגינעלסטע אין בוך איז דער קינדער-העלד נתן חיים. מיר האָבן ווייניק אידישע ביכער מיט קינדער-העלדן, וואָס דער מחבר זאָל נישט מורא האָבן זיי צו באַגלייטן פוס-טריט, און אויפּמערקזאַם שילדערן, יאַר-איין יאַר-אויס, דעם פיינלעכן וואַקס פון קינד, אין קאַמף מיט אַ וועלט פון גרויסע.

קיינער „וואַקסט“ נישט אין בוך, נישט דער טאַטע, נישט די מאַמע, נישט די שכנים, נישט אפילו די באַזונדער-געלונגענע קלענערע עפּיזאָדישע כאַראַקטערן, ווי אייזיק דער חסיד. פאַראַן קנאַפע אַנטוויקלונג-פאַרבינדונג

צווישן די קאפיטלעך אין בוך. וואקסן וואקסט בלויז דער קליינער העלד פון בוך און זיין קליינער קריסטלעכער חבר באלעק. דער מחבר לאָזט נישט אָפּ נתן חיימ'ען. ער פאַרשטייט אים אויסגעצייכנט, ער באַגלייט אים אויף טריט און שריט, אויף אַן אומצודרינגלעכן אופן, מיט אַ מייסטערשישער פאַר-שטענדיקייט.

דעמבלין זעט און שפירט אַלע זיינע אַנטוישונגען, זיינע צאַפלען, זיין שטרעקן די הענטלעך צום לעבן. פאַראַן רירנדיקע מאַמענטן אין בוך, ווי נתן חיימ'ס אַנטוישונג אין די קלאַסן-קעמפערס פון שטעטל, ווען זיי העלפן אים נישט ראַטעווען זיין הינטל פון הינט-שלעגערס הענט. די „רעוואָלוציע“ ווערט ביי אים אומגערעכט, אויב זי קאָן נישט געפינען קיין גערעכטיקייט אויך פאַר אונטערדריקטע חיות. די סצענע, ווען ער, אַ גרויס גמרא בחור'ל, ווערט פאַרשעמט און געפירט צו אַ קליינעם דרדקי מלמד, ווייל דער טאַטע גלויבט אים נישט, אַז ער קאָן אפילו עברי, איז אַ קאפיטל וואָס נעמט דורך. ס'איז אַ בוך וועגן אַ אידיש קינד, וואָס קוקט אַריבער דעם פרעמדן פאַרקו, אָבער ס'איז געשריבן מיט מאַס און טאַקט; ס'איז נישט קיין קינד-דער-בוך — דער מחבר מאַכט זיך נישט קינדעריש, נאָר ער גייט מיט זי-כערע שרייבערישע טריט און געפינט תמיד די מיטלען צו האַלטן דאָס ווערק אויף אַ קינסטלערישער הויך.

כ'וואַלט באַדאַרפט ברענגען מוסטערן פון דעם גוטן לשון, און דער עיקר פון די דורכגעשפרענקלטע טרעפלעכע פויליש-אידישע אויסדרוקן, אָבער זיי זיינען דאָ אויף יעדער בלעטל. דער דיאַלאָג קלאַפט ווי אַ גוטער, פינקטלעכער זייגער. אַן ספעציעלער אויפמערקזאַמקייט צו באַזונדערע כאַ-ראַקטערן, און אַן צוגעטראַכטער דערציילערישקייט, געלינגט דעמבלינגען צוריקצובויען אַ גאַנץ שטעטל מיט אידן. די מאַסן-סצענעס, אַזוי-צו-זאָגן, זיינען גוט „רעזיסירט“. אידן טומלען, ריידן, קינדלען, דאַווענען, מאַכן שמחות, קעמפן קעגן און פאַר פראַגרעס. און אין דעם גאַנצן האַרמידער וואַקסט אַ קינד מיט אַ גוט קעפל, אַ גוטן זכרון און ער זאַפט אַלץ איין — דער עיקר דאָס לשון וואָס בליט אין אים און צעבליט זיך; אַ קינד מיט שאַרפע, געדענקנדיקע אויגן און אַ ריין-אידיש האַרץ, וואָס קאָן פון אַלץ טראַכטן מיט ליבשאַפט, אפילו פון דעם וואָס איז אים געשטאַנען אין וועג און פאַרשטעלט און פאַרטונקלט דאָס ליכט צו אַ ברייטערן און פריידיקן דרויסן. ווי כ'האַב שוין אַנגעוויזן, געפינט מען זייער ווייניק פרוילעכקייט אין דער מענערשישער, מאַדזשיצער וועלט, וואו די קליינע, אַלטע „היוון“ טוט איר פליכט און נעמט-אָפּ די קינדער, וואָס קומען אויך פליכטמעסיק אויף דער וועלט. די ליבע איז בלויז בנמצא צווישן קינדער וואָס שפילן זיך אין

טאטע-מאמע. אבער דער דערוואקסענער טאטע און מאנצביל שעמט זיך צו זאגן אַ ווייך וואָרט דעם ווייב. ווען דער קריסטלעכער דאָקטאָר באַמערקט די פּרִי־פּאַרוועלקטקייט פּון דער געווינערין און ער דערזעט אַז זי האָט געמוזט זיין אַ שיינע, גייט אויף אין איר די פּאַרטאַיעטע פּרוי, וואָס דער מאַן איז צו טרוד צו באַמערקן.

„ערב נאַכט“ איז געשריבן מיט טיפּער וואָרעמקייט. אפילו די בייזע מענטשן זיינען גוט, נישט שונדיסטיש גוט, נאָר טיף־אינערלעך ריזלט אין זיי אַ גוטסקייט. דער בייזער קריסטלעכער דאָקטאָר סאַכאַצקי איז בלויז אַ שרייער, אָבער ער איז אַ דימענטענער מענטש. ער איז סימבאָליש פּאַר אַלעמען אין דעם בוך „ערב־נאַכט“, ווייל אפילו די וואָס בייזערן זיך און שרייען זיינען אויך פּאַרפּלאַנטערט אין אַ געוועב פּון גוטסקייט. דעמבלין האָט זיך דערמאָנט אין זיין שטעטל און עס אַרויסגעזונגען פּון זיך און נישט געלאָזט דערויף פּאַלן קיין שפּרענקעלע. ער האָט געזונגען אַ ליד פּון חורבן, מיט דעם לעבעדיקן אַטעם פּון קינד, וואָס איז געוואָקסן אין דער שטאָט מאָדזשיק, וואו דאָס פרומע אידישע לעבן האָט אַמאָל געזונגען טרייסט־ניגונים. דאָס אידישע קינד נתן חיים האָט אויסגעשטרעקט די הענט צום קריסטלעכן קינד באַלעק, וואָס האָט געזאָלט זיין דער אַנזאָג פּון אַ נייעם וועלט־סדר, אָבער ס'איז שוין דעמאָלט געווען „ערב־נאַכט“, הגם קיינער האָט נאָך נישט דערשפּירט די אימה פּון דער אכזריותדיקער פינצטערניש, וואָס האָט זיך גענומען אַראָפּלאָזן אויף די הייזער פּון אידישע שטעט און שטעטלעך, מיט דער פּאַרוויסטונג פּון צוויי מלחמות.

בנימין רעסלער

בנימין רעסלער, דער מחבר פון עטלעכע ראָמאַנען, צענדליקער דער-
ציילונגען און אַ צאָל דראַמעס, איז זייער יונג באַקאַנט געוואָרן ווי אַ
שרייבער מיט אַ סך צוואַג. קיינער האָט זיך נישט גענומען די מי צו אַנאַליזירן,
אויב ער האָט טאַקע דורכגעפירט אַלע זיינע צוואַגן און וואָס אייגנטלעך ער
האַט געבראַכט דער אידישער ליטעראַטור. אין משך פון די דרייסיק יאָר, וואָס
רעסלער שרייבט אידיש און העברעאיש, האָט מען אים כסדר געגעבן אויף
באַרג און גאַרנישט ביי אים אויפגעמאַנט. אַט די כלומר'שטע פריווילעגיע האָט
דעם יונגן שרייבער געטאָן זייער אַ סך שאַדן. די באַציאונג צו אים איז געווען
ווי צו אַ מענטשן, וואָס מ'האַט אייגנטלעך אויפן אויג און אַט-אַט וועט מען קור-
מען צו אים און מאַכן חשבון, אָבער דערווייל האָט מען אים געלאָזט עוסק
זיין אין זיינע שרייבערייען און בלויז אָפּגענומען אַ גרוס פון צייט צו צייט,
אַז מ'האַט פון אים הנאָה.

מיט זיין נייעם ראָמאַן — „דער וועג צו ישראל“, וואָס איז באַצייכנט ווי
אַן ערשטער פון אַ טרילאָגיע, ווערט דער שרייבער ערנסט און צודרינגלעך. ער
צווינגט מ'זאָל איינמאַל פאַר אַלעמאַל מיט אים זיך צערעכענען און אים אַרויס-
נעמען פון דער קאַטעגאָריע פון גוטע בעלי חובות, וואָס באַלד וועלן זיי קומען
סילוקן דעם חוב וואָס זיי זיינען שולדיק דער אידישער ליטעראַטור.

דאָס נייע בוך איז אַ באַווייז, אַז בנימין רעסלער איז אַן ערלעכער אָפּגעבער.
די אידישע ליטעראַטור איז גאַר אים שולדיק אַ גרויסן חוב, ווייל אין איר
כלומר'שטער גוטסקייט צו אים איז געלעגן אַ גאַנץ היפשער חלק רשעות. די
האַלבע אָדער די דרייפערטל אָנערקענונג, וואָס איז אים צוגעקאָרגט געוואָרן,
האַט רעסלער'ן אונטערגעשטעלט אַ פיסל. אים האָט זיך כסדר געדאַכט, אַז ער
איז רק געצוואונגען זיך צו שטעלן צום עקזאַמען מיט יעדער בוך זיינעם, אָדער
דערציילונג. אין זיינע קינסטלערישע פּראַוון איז תמיד געווען אַן איבערפּלוס,
אַ צו-פּליקייט, ער זשאַלעוועט נישט און שאַנעוועט נישט די כוחות און מ'הערט
ממש פון יעדער בלעטל אַרויסשרייען: נו, אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען? די
ספּעציעלע, פּאַסיווע גוטסקייט, וואָס איז אים צוגעטיילט געוואָרן, האָט גורם
געווען, אַז רעסלער זאָל זיך כסדר פלייסן צו דערלאַנגען מיט אַ ווערך, מיט
אַן עוּדף.

אויך אין דעם נייעם קינסטלערישן ווערק זיינעם איז פאראן א סך זעלבסט-זיניקייט, א סך פון דעם געפיל, אז דער שרייבער שטעלט זיך נאך אלץ צום עקזאמען; בעסער געזאגט, אז ער גיט אפ קאנצערט. אבער אין דער צו-פיל-קייט איז שוין פאראן גענוג עכטקייט צו באווייזן, אז בנימין רעסלער איז איינער פון אונזערע בעסערע נאָוועליסטן, וואָס די אידישע ליטעראַטור האָט אָפּגע-שפּאַרט. די ליטעראַטור אונזערע, מעג זיך בפירוש אויפהערן גוידערן לגבי אים, פון זיין טובה וועגן און פאַר איר טובה וועגן. רעסלער איז אַ קינסטלער, וואָס גוטיקט זיך נישט אין דער כּיטרער און אַוועקמאָנדיקער גוטסקייט, נאָר אין מאָנענדיקער האַרבקייט, ווייל ער איז איינער פון אונזערע בעסטע שרייב-באַלמעלאַכעס וואָס מיר האָבן. אַט די אויסגעצייכנטע באַלמעלאַכעשאַפט, וואָס ער האָט געבראַכט אונזער ליטעראַטור, איז נישט קיין קלייניקייט און זי האָט שוין לאַנג באַדאַרפט אַנערקענט ווערן, כדי די גרויסע געניטשאַפט זיינע זאָל ווערן געצאָמט, געלייטערט און דערהויבן.

אין רעסלער'ס — „דער וועג צו ישראל“ זיינען דאָ אַ סך מייסטע-רישע בלעטלעך, וואָס זיינען אַזוי שיין ווי די שענסטע בלעטער אין אונזער ליטעראַטור. נישט זיין שולד, וואָס עס זיינען אויך דאָ אַ סך זייטן וואָס ווייזן, אַז רעסלער האָט זיך אַרויסגעגליטשט פון דער השגחה, וואָס אַ ליטעראַ-טור האָט געוויינלעך אויף אירע בעסערע קינסטלערס, ווייל די פּולע מאָס אָנער-קענונג קומט מיט גרויסע פּאָדערונגען, און רעסלערן איז שוין לאַנג געקומען אַט די אַנערקענונג, כדי זיין קענטשאַפט זאָל נישט אַזוי באַשווערן זיינע פליי-צעס; כדי ער זאָל זי קענען פאַרטיפּן, מיט דער געזיכערטקייט, אַז די יוגנט-וועקסלען האָט ער שוין לאַנג באַצאָלט און אַז ער איז שוין דערפאַר מחוייב צו צאָלן די קינסטלערישע חובות, ווי איינער פון אַ גרופּע שריפטשטעלערס, וואָס אויף זיי לענט זיך אָן אַ ליטעראַטור.

בנימין רעסלער פאַרמאָגט שרייבערישע וואַרעמקייט, אַ וואַרעמקייט וואָס גיסט זיך איבער צום לייענער און וואָס דערמאָנט אין די טייערסטע מאָמענטן פון אונזער פּאָלקס-ליטעראַטור. ס'איז אים פשוט גוט צו לייענען, ווי ס'איז אַמאָל די ערשטע געטרייע אידישע לייענערס געווען גוט צו לייענען דינע-זאָנען, ספּעקטאָרן, שלום עליכם'ן. מ'זעט ממש, אַז דער דערציילער האָט ליב דעם מענטשן וועמען ער כאַפט אָן ביים לאַץ און לאָזט אים נישט אָפּ ביזן לעצטן בלעטל. דאָס איז אַ גרויסע מעלה, אָבער די גרעסטע מעלה רעסלער'ס איז זיין לשון, זיין אויסטערליש מוזיקאליש געהער פאַר די ניואַנסן פון אונזער רייכער שפּראַך. אין דעם נייעם ראָמאַן געפינט מען אַן אוצר פון גאַליציאַנישן פּאָלקלאָר, וואָס איז ממש נישט אָפּצושאַצן — גלייכווערטלעך, לומדישע רייד, קללות, אויסגעלייטערטער דייטשמערישער אידיש, טאַג-טעגלעכע ווערטער

וואָס זיינען שוין באַלד פאַרגעסן געוואָרן. אין זיין ווירטואַזיטעט איז פאַראַן עפעס פון אַן אַמביציע צו ווייזן, אָז אַ נייער לעבעדיקער שלום עליכם קען נאָך עפענען גאַליציאַנער מיילער און זיי זאָלן זינגען מיט דער זעלביקער פּרישקייט, ווי ס'האַט געזונגען דאָס אידישע מויל, אין דעם אויפבלי פון דער אידישער ליטעראַטור אין רוסלאַנד, אוקראַינע און אין פּוילן. אַט די עשירות און שפּראַך-ווירטואַזיטעט פירט אַמאָל רעסלערן אַראָפּ פון וועג, ער איז אַזוי פול מיט געזאַנגיקן לשון, אַז אין זיינע מאַנאָלאָגן און דיאַלאָגן טיילט ער זיינע מענטשן גרויסע שטיקער לעקעך. זיינע העלדן רעדן אַזוי וואונדערלעך, אַז זיי פאַררעדן זיך און ווערן אַפט ענלעך איינער צום אַנדערן.

„דער וועג צו ישראל“ איז אַ ראַמאַן פון אונזער אַקאַרשטיקער פאַר-גאַנגענהייט. ער שילדערט די עטלעכע ערב יאָרן פון היטלער'ס ליקוי-עולם. אין שטעטל יאַנעווקע, נישט ווייט פון לעמבערג, הויבט מען שוין אָן צו דער-שפירן, אַז ס'רוקט זיך אָן אַ כּמאַרע אויף דער וועלט. די יוגנט אין געשטאַלט פון לוי ברוידעס, דאָס אייניקל פון דעם רייכן גוט-באַזיצער, חלומט פון ארץ ישראל. קלאַראַ ווינאַקור, דעם אַרויפגעאַרבעטן שוסטער'ס טאָכטער, חלומט פון סאַוועטן פאַרבאַנד. היטלער'ס כּסדר'דיקע נצחונות ווערן אויפגעכאַפט מיט פרייד דורך דער פּוילישער יוגנט, וואָס וואַרט אויף דעם מאַמענט, ווען מ'וועט זיך קענען נעמען צו אידן מיט מער כּוח און אַנטשלאַסנקייט. די אַלטע איינגע-זעסענע אידן, די וואָס ציען זייער גייסטיקע יניקה פון טשאַרטקאָווער רבין, זיי-נען נאָך אַלץ נישט זיכער, צי מ'מעג דוחה זיין דעם קץ און טאַקע שוין כּאַפּן האַק און פאַק און פאַרן קיין ארץ ישראל. די אידישע אַסימילאַציע פּרעדיקט נאָך אַלץ אידישע „אויסאידלונג“ און אַ גרעסערע איינברענגונג, ווי אַ רפואה צו אַנטיסעמיטיזם. ווען דאָס בוך ענדיקט זיך, האָט שוין היטלער געקראַגן די מאַכט, אָבער לוי ברוידעס פאַרט שוין אויף אַ שיף קיין ארץ ישראל, צוזאַמען מיט אַ סך דייטשע, רומענישע און גאַליציאַנער יוגעלייט.

דער ראַמאַן איז זייער אַן אַמביציעזער, אָבער לשם גאַנצקייט פון דער טע-מע האָט רעסלער גענומען אַ שטעטל יאַנעווקע, וואו די דרייסיקער יאָרן זעען אויס, ווי זיי וואַלטן געווען די סאַמע ערשטע יאָרן פון אונזער יאָרהונדערט. מיר דאַכט זיך, אַז אַלץ האָט דאָרט פאַרשפּעטיקט. ר' מרדכי לייב ראַפּאַפּאַרט, דער גוט-באַזיצער, זעט אויס ווי אַ אידישער פּריץ פון 1910, די אידישע יוגנט איז אַ פאַרשפּעטיקטע. קלאַראַ ווינאַקור איז גיכער אַ סאַציאַליסטקע פון 1905 ווי אַ אידישע קאַמוניסטקע פון 1930; און אפילו דער טשאַרטקאָווער רבי, איז אויך אַ בכיוונדיקע שטיק פאַרשפּעטיקטקייט, כּדי רעסלער זאָל אים און זיין הויף קענען געבן קינסטלערישן תּיקון. דאָס גאַנצע אידישע גאַליציאַנער שטעטל, איז ווי אַרויסגענומען פון שייך פון רעסלערס זכרון.

רעסלער טרייבט אַ סך אומפאַרדינטע איראַניע אויפן חשבון פון זיינע העלדן. ער האָט בכלל אַ טבע אַרויסצואווייזן אָפּענע אַנטיפּאַטיע צו די סיי-ווי-סייאיקע אַנטיפּאַטישע העלדן. דער אַנטיסעמיט מוז ביי אים האָבן פּלעקן פון אויסגעהיילטע „פּראַנצן“, גלייך זיין אַנטיסעמיטיזם אַליין וואָלט נישט געווען גענוג „פּראַנצעוואַטע“.

רעסלער וויצלט זיך אויפן חשבון פון עקאָנאָמישע פּראַצעסן, אָבער די פּראַצעסן וואָס צייכענען אָן דעם גאַנג פון לעבן און די גורלות פון צענדליקער טויזנטער מענטשן, זיינען דערווייל איבער זיינע כוחות. דער הינטערגרונט פון דעם ראַמאַן, דער גרויסער וואולקאַן, וואָס וועט עפענען דעם פּיסק און שפּיען פּיער און פּאַרוויסטונג, איז דאָס סאַמע שוואַכסטע אין דעם ראַמאַן.

נאָך עפּעס: ס'איז אַ טיף קינסטלערישע פּראַבלעם און יעדער אינדיווידו-עלער קינסטלער דאַרף עס פּאַרענטפּערן פּאַר זיך אַליין, אָבער דער אופן ווי רעסלער פּאַרענטפּערט עס איז נישט אינגאַנצן צופרידנשטעלנדיק. ער גיט אונז איבער די פּראָזע פון די דיסקוסיעס — וועגן ציוניזם ווערסוס וועלט-דער-לייונג — און אַלץ איז אַקוראַט און ראַיעל. אַזוי האָט מען טאַקע גערעדט, אַזוי האָט מען דיסקוטירט, אַזוי האָבן יונגעלייט זיך געקאַכט און געהיצט, אָבער די ראַיעלקייט אַליין פון די שמועסן און דיסקוסיעס דערהויבט נישט דעם ענין איבער דעם געוויינלעכן און מידן פּאַרטיי-זשאַרגאַן. אַוודאי האָט רעס-לער זיך באַמיט געטריי איבערצוגעבן דעם דאָזיקן פּאַרטיי-זשאַרגאַן און דאָס האָט ער דערגרייכט, אָבער דערמיט האָט ער, דער פינקלענדיקער און בליי-קער שרייבער, אויך געשריבן אַ סך געוויינלעכע, קאַלירלאַזע און אפילו אומ-אינטערעסאַנטע זייטן, וואָס דאַרף אַ קינסטלער טאָן, אין אַזאַ געראַנגל צווישן דעם אמת און דער באַנאַליטעט, וואָס דער אמת פּלאַדיעט אַמאַל אָן? יעדער קינסטלער דאַרף דאָס, משמעות, לייזן פּאַר זיך. אַט זיינען דאָך אידישע קללות אויך באַנאַל, אָבער ביי רעסלערן פּאַלן זיי ממש ווי פּערל.

די אַנטיסעמיטישע אויסברוכן מאַכן אויך, אין רעסלערס ראַמאַן, דעם איינ-דרוק פון טעאַטראַליש-אַריינגעשטופּטע אינצידענטן. רעסלער איז בכלל צו אָפט טעאַטראַליש. זיין באַנקעט פּאַר דעם אַמעריקאַנער טשאַרלי-כאַצקל ווי-נאַקור, אין רומענישן וויי-קעלער אויף עלדרידזש סטריט, איז גוט אידיש טע-אַטער, אָבער צו-בורלעסקיש פּאַר דער ווערדע פון גאַנצן ראַמאַן. ס'איז זיכער נישט פּאַר דער קינסטלערישער ווערדע פון ראַמאַן, וואָס רעסלער האָט גע-כאַפט אַ טשאַרלי ווינאַקור און דווקא אים אַנטקעגנגעשטעלט דוד ראַפּאַפּאַרטן, דעם ארץ ישראלדיקן פּויער פון גבעוניה. רעסלער האָט געמעגט קריגן אַ טשאַרקערן פּאַראַלעל, און ער וואָלט סיווי זייער לייכט געוואונען זיינע אַלע טענות פּאַר ארץ ישראל.

אָט די אַלע חסרונות זיינען צום גרויסן טייל אַ פּועל יוצא פּון דעם פּאַסיוון אינטערעס, וואָס די אידישע ליטעראַטור האָט ארויסגעוויזן צו אַזאַ קינסטלער ווי בנימין רעסלער, וואָס פאַרמאָגט אמת'ע כוחות פּון אַ ראַמאַניסט, אַבער וואָס האָט נאָך ביו איצט נישט געקראָגן דעם רוף צו דער ברודערשאַפט פּון געציילטע אַחריות'דיקע קינסטלער, וואָס אַ ליטעראַטור פאַרלאַנגט פּון זיי גרויסע מעשים, נאָכדעם ווי זיי ווערן אויפגערוּפּן ששי.

אַ סך קאַפיטלען אין זיין ראַמאַן — „דער וועג צו ישראל“ ליינענען זיך מיט פּרייד, ווייל זיי זיינען סימפּאַנישע דערגרייכונגען. רעסלער איז אַ קרעפטיקער דערציילער; און דאָס איז ווי גוטע צייכנונג לגבי מאַלעריי, זיין סיפור־המעשה לאַזט זיך ליינענען, ווייל מ'שפּירט אַז ס'דערציילט אַ וואַרעמער מענטש, וואָס האָט ליב מענטשן. אַפילו דעמאָלט ווען זיין ראַמאַן ווערט אַן אַביסל קינסטלע־רישע חשיבות און דערגייט צו די געפאַר־גרעניצן פּון צייטונג־ראַמאַן, ליינענט זיך נאָך דער ראַמאַן אַלץ אויף אַ העכערער מדרגה.

דער ראַפּינירטער און וואוילגעלערנטער רעסלער פאַרמאָגט אַ פּאַלקס־נאַאיוויטעט, אַ כשר'ן אידישן טאָן פּון יענע צייטן ווען ס'איז געשריבן געוואָרן אַ „סטעמפּעניו“ אַדער אַ „שלמה רב חייםס“. די ליבעס וואָס זיין העלד פּירט, אַפילו ווען ער פּאַלט ווי אַ גיבור, וואָס האָט געבעך געוואַלט כּובש זיין דעם יצר, זיינען פּאַלקסטימלעך־ליב, הגם זיי קלינגען אַ קאַפיטשקע אַנאַכראַניס־טיש אפילו פאַר אַזאַ כּרד ווי יאַנעווקע, אין יאָר 1932.

אַבער איבער אַלץ איז רעסלער אַ געבענטשטער שפּראַך־מייסטער, מיט אַ זעלטענעם מוזיקאַלישן זכרוֹן, וואָס זיינס גלייכן פאַרמאָגן מיר ווייניק אין דער אידישער ליטעראַטור. ס'איז שוין צייט מ'זאָל בנימין רעסלערן זאָגן מיטן פּולן מויל, אַז ער איז אַ וויכטיקער אידישער בעלעטריסט, אַז ער האָט שוין לאַנג געהאַלטן זיינע אַלע יוגנטלעכע צוזאַגן, אַז די אידישע ליטעראַטור וואַרט מיט אינטערעס אויף די צוויי ווייטערדיקע טיילן פּון זיין טרילאָגיע; אַז ווייל ער שטייט מער נישט צום עקזאַמען, טאָר ער מער נישט אַריבערשפּילן זיין קענטשאַפט און קאַקעטירן מיט צופּיל טעאַטראַלישן דיאַלאָג; אַז מהיום והלאה האָט ער הויכע קינסטלערישע פּליכטן צו זיך. די אידישע ליטעראַטור וואַרט אויף דער פּאַרטיפּונג און דערהויבונג פּון זיין וואַרט און אויף דער אַנטוויקלונג פּון די גרויסע כוחות, וואָס אַנטפּלעקן זיך צו אונז אין דעם ראַמאַן — „דער וועג צו ישראל“.

שמואל איזבאן

פון צייט צו צייט שווימט אויך ביי אונז אויף די באקאנטע דעבאטע, צי ליטעראטור, דער עיקר די דערציילערישע, דארף פארוויילן, אין אנדערע ווערטער אויב דער שרייבער דארף קודם-כל זוכן צו אמוזירן זיין לייענער. אזא קרעפטיקער שרייבער ווי י. י. זינגער האט געהאלטן, אז דאס איז די הויפט-עובדה פון בעלעטריסטיק — זי מוז אונטערהאלטן דעם לייענער. ס'איז נישט צו-קלאר וואס ליטערארישע אונטערהאלטונג מיינט, הפנים מען מיינט דערמיט צו קענען האלטן דעם לייענערס אינטערעס.

ש. איזבאן, וואס האט זיך באוויזן אין דער אידישער ליטעראטור מיט א דרייסיק יאר צוריק, און איז שוין ביים היינטיקן טאג באלאדן מיט צען ביכער, ראמאנען און דערציילונגען, האט גלייך פון אנהויב אן באוויזן אז ער קען האלטן דעם לייענער. ער האט באלד מיט זיינע ערשטע דערציילונגען באוויזן א קענעוודיקייט, אויף א גאר א סך געביטן פון דער דערצייל-קונסט, אבער בעיקר איז ער טאקע געקומען מיט דער איבערצינגדיקייט, אז ער קאן אויסשפינען א מעשה און זי אויסברייען; און פון וואסער ווינקל ער האט זיין דערציילונג נישט אנגעהויבן, האט ער זיך אויף א געשיקטן אופן גע-ספראוועט מיט איר און פון איר געמאכט א לייט.

דערמיט איז ער גיכער ענלעך געווען אויף א סך אייראפעאישע דער-ציילערס ווי אויף זיינע אידישע קאלעגן, וואס זיי איז קודם-כל געגאנגען אין א אידישער געקייטלעך טראדיציע, אין א נאציאנאלער אידיע — יעדער איינעם אויף זיין שטייגער. איזבאן איז געקומען מיט זעעוודיקע אויגן און שטארקע באשרייב-פעאיקייטן, וואס מען געפינט אין די גרעסערע ליטע-ראטורן, מיט די צענדליקער טויזנטער לייענערס, וואס לייענען נישט אזוי דעם שרייבער, ווי זיינע ביכער. איזבאן איז נישט געקומען צו די אידישע לייענערס, כדי זיי צו געבן א חלק אין זיין וועלט, נאר ער האט זיי געוואלט געבן אלעמענס ברייטע וועלט, וואס ער האט געזען מיט זיינע אויגן און וואס ער האט זי אביסל צוגעטראכט און צוגעוירצט, אז דער לייענער זאל נישט זען וואס ער זעט תמיד סיווי, נאר די ווינקלעך וואס אויף זיי וואלט דער לייענער זיך נישט אומגעקוקט.

ווען מען זאל וועלן פארגלייכן איזבאנען מיט גוט-באקאנטע איירא-

פעאישע שרייבערס, וואָלט מען אפשר געמעגט דערמאָנען דעם באַ-
רימטן ענגלענדער סאָמערסעט מאַהם, דעם מייסטער פון דער דערציילונג
וואָס איז דער עיקר קונסטפולע אויסטראַכטונג, און וואָס ווערט דערציילט
פאַר דער הנאה פון דעם הערער אָדער לייענער, כדי ער זאָל אָנגעצויגן ווערן
און שוין דערמיט אַליין פאַרוויילט ווערן. איזבאָן האָט געשריבן ראָמאַנען; אויך
זיין פאַרכאַפּנדיקע כראַניק פון דער „פאַמיליע קאַרפּ“, וואָס שילדערט דעם
ערב און די צוגרייטונגען צו דער גרויסער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל,
פאַרמאַגט אַ צענטראַלע אידייע און אַ פאַרזוך צו געבן מענטשן אין קאַמף.
דער ראָמאַן איז פאַנאַראַמיש און גרויסצוגיק, אָבער אויך דאַרט קריגט די
אויבערהאַנט דער דערציילער פון באַזונדערע עפּיזאָדן. טראַץ דער צוגע-
שמידטקייט פון מחבר צו אַ געוויסער דערציילטער אמת'דיקייט, באַפרייט זיך
אָבער איזבאָן מער ווי איינמאַל פון די רעאַליסטישע פענטעס און ער אונטער-
האַלט דעם לייענער מיט זיינע פעאיקייטן צו דערציילן דעם לויף פון דער
מעשה גופא.

ס'איז נישט קיין סוד, אַז ש. איזבאָן איז אַן אויסגעצייכנטער צייטונג-
מאַן. דער בעלעטריסטישער כוח דינט אים גאָר שטאַרק, ווען ער ווערט
געשיקט צו באַשרייבן. איזבאָנען דעם רעפּאָרטער קומט צו הילף איזבאָן
דער „ראַקאַנטער“ — און זיין בוך „אומלעגאַלע אידן שפּאַלטן ימ'ען“ האָט
געוויזן וואָס אַזאָ שותפות קען ברענגען, דער עיקר ווען דער רעפּאָרטער איז
נישט קיין פליכט-געשיקטער, נאָר ער שיקט זיך אַליין און שפּאַנט זיך איין
אין אַ וויכטיקער שליחות. איזבאָן איז אַרעסטירט געוואָרן צוזאַמען מיט די
„אומלעגאַלע“ אידישע ים-שפּאַלטערס, וואָס האָבן געקעמפט קעגן דער ענג-
לישער פּלאַטע, און דער רעזולטאַט דערפון איז געווען — אַ בוך פון אַ
גרויסער מדרגה, ווי מען זאָל דאָס בוך נישט קלאַסיפּיצירן.

דאָס גייסטע בוך זיינס, „די שטאָט פון צאָרן“, באַשטייט פון ניין דער-
ציילונגען, און אויב כ'האַב שוין פריער דערמאָנט דעם נאָמען פון אַן ענג-
לישן דערציילער, וועל איך, אין שייכות מיט די ניין דערציילונגען, אויך
דערמאָנען דעם נאָמען פון דעם באַרימטן אַמעריקאַנער שרייבער אַ. הענרי,
וואָס איז געשטאַרבן אין 1910. אַ. הענרי האָט געוואָלט פאַנגען די מאַניק
פון דער גרויסער ניו-יאָרק, וואָס האָט אין זיין צייט געציילט בלויז פיר
מיליאָן נפשות. זיין באַרימטע זאַמלונג פון קורצע דערציילונגען „די פאַר
מיליאָן“ איז דערשינען פונקט מיט 50 יאָר צוריק. די דערציילונגען זיינען
נישט געווען דער רעאַליזם פון דער גרויסער שטאָט, נאָר דער סאַמע היפּוך
— דער גאַנצער טומלדיקער רעאַליזם פון דער גרויסער שטאָט, מיט אַלע
אירע תענוגים און אומגליקן איז צעוויקלט געוואָרן, ווי די שטאָט וואָלט

פאר זיך אליין געווען אַ גראַנדיעזע צויבער-מעשה, וואָס טאַג-טעגלעך שפּינט זי אירע וואונדערס.

א. הענרי'ס רעפּוטאַציע האָט שטאַרק געליטן ווען די אַמעריקאַנער לי-טעראַטור האָט זיך דרייט אַ קער געטאַן אין דער ריכטונג פון געזונטן און ניט-אַזוי-געזונטן רעאַליזם. אָבער לעצטנס האָט ווידער אויפגעשיינט אַ הענרי'ס שטערן און די אַמעריקאַנער ליטעראַטור יחוּס'ט זיך שטאַרק מיט דעם פאַרביקן אויסטראַכטער און לעגענדאַריזירער פון גרויסשטאַטישקייט. אין די ניין דערציילונגען, וואָס איזבאַן האָט געשריבן צווישן 1943 און 1947, האָט ער זיך אויך פאַרמאַסטן צו געבן די מאַגישע פּאַנאָראַמע פון דער גרויסשטאַט. ער איז נישט געקומען זוכן די אידישע אַמעריקע, הגם איין דערציילונג, וואָס אויף איר נאַמען איז אַנגערופן געוואָרן דאָס גאַנצע בוך — „די שטאַט פון צאַרן“ — פאַרנעמט זיך מיט אידישער פּראָבלעמאַ-טיק; ער איז גיכער געקומען אונז ווייזן דעם קאַלידעסקאַפּ פון דער שטאַט, איר פאַרביקן און עקזאַטישן צוזאַמענשטעל און באַזונדערשפּיל.

איזבאַן האָט אַ שאַרפע נייגער פאַר עקזאַטיק. ער האָט עס באַוווּזן אין זיינע ארץ-ישראל-מעשיות, מיט זיינע בוכאַרער, תּימנ'ער, מאַראַקאַני-שע און קאַווקאַזישע אידן. ער איז בלויז געווען עטלעכע יאָר אין לאַנד, אָבער זיין אויג איז גלייך געפאַלן אויף די אויסטערלישע אידן און ער האָט זיי גע-נומען נאָכרעדן און נאָכגיין, ביז ס'איז אים געלונגען פאַר אונז צו ווייזן אַ וועלט פון אידישער פּאַנאָסטיק און משונה'דיקער היינטיטיקער פאַרצי-טישקייט.

אין זיינע ניין דערציילונגען פון ניו יאָרק האָט פאַר אונז איזבאַן אויפ-געדעקט פאַרשידענע ניו-יאָרקער ווינקעלעך. ער האָט איינגעשפּאַנט זיינע רעפּאַרטערישע אויגן, זיין איינגעבוירענע נייגעריקייט, זיין פעאיקייט צו מי-מיזירן, זיין טאַלאַנט צו דערציילן אויף אַן אַנציעוודיקן אופן, זיין כוח צו וויקלען אַן אינטערעסאַנטע מעשה, כדי דער ליענער זאָל נישט קענען זיך באַקלאַגן, אַז מען האָט אומזיסט מטריח געווען זיין אויער, אָדער בעסער געזאָגט, זיין אויג.

און פונקט ווי דער אַמעריקאַנער א. הענרי איז געווען דער מייסטער פון סורפריז, פון דעם אומגעוויינלעכן, וואָס ער האָט אויף אַן אומדערוואַרטן אופן אויסגעשלאָגן פון דעם סאַמע גרויען און געוויינלעכן, אַזוי גיט אונז ש. איזבאַן, נישט נאָר ווינקלדיקע עקזאַטיק אין זיינע ניו יאָרקער דערצי-לונגען, נאָר אומעטום שפּיצט אַרויס אַ סורפריז, אַ המצאה; אפילו ווען די המצאה זאָל אַמאָל קלינגען צוגעטראַכט און סצענאַריש.

אָבער אין יעדער דערציילונג מוז מען באַוואונדערן איזבאַנ'ס ברייטע,

כמעט ניט-אידישע דערצייל-פעיאיקייטן, און זיינע מעגלעכקייטן זיך צו פאָר-
שטעלן פֿאַר זיינע העלדן און צו געבן דעם איינדרוק אָז ער רעדט מיט
זייער קול.

געווען אמאָל אַ באַרימטע איטאַליענישע אַקטריסע מימי אַגוליאָ —
האַט מען זי אָנגאַנסירט, ווי „די פרוי פון טויזנט פנימער“. איזבאָן איז אויך
בעלעטריסטיש פיל-פנימדיק. אין זיין דערציילונג פון כינעזישן ווינקל אין
ניו-יאָרק — „זעכצן יורשים“, רעדט ער „כינעזיש“ אויף אידיש. ער גע-
וורצט זיין דערציילונג מיט „מאמרי חז"ל" פון קאַנפּוציוס, און דער כינע-
זישער קוואַרטל ברענט ווי אַ לאַמטערנע. אגב די מעשה ענדיקט זיך מיט
דעם סורפריז, אָז דער העלד וויל אונטערצינדן אַ הויז, כדי זיך נוקם צו
זיין אין די יורשים, וואָס ווילן נישט מקיים זיין אַ צוואה, און ער פֿאַלט
אַריין אין אַ משוגעים-אַמבולאַנס.

ווער ס'וויל אויף זיך נעמען די אומדאַנקבאַרע אַרבעט צו קאַנטראָלירן,
וויפֿל אמתע כינעזישקייט ס'ליגט אין איזבאָנס דערציילונג, איז ווילקאַמען,
אַבער מיר דאַכט זיך אָז ס'איז נישט כדאי, ווייל דער עיקר איז די מימיזיר-
קראַפט פון דערציילער צו געבן אונז — זאָל זיין די אויבנאויפיקע וואָר-
שיינלעכקייט, אָז מיר האָבן באַזוכט דעם כינעזישן קוואַרטל.

און תוך כדי דיבור ווייזט אונז איזבאָן דעם איטאַליענישן קוואַרטל. ער
קאָן זיך שעלטן געשמאַק אויף איטאַליעניש. ער ווייסט אַקוראַט ווי מען
קוועטשט וויין. די ניט-געזעטיקטע נייגעריקייט זיינע איז אין לשער. ער
ווייסט אפילו ווי צו האַדעווען קאַטשקעס; און אויב אַ איד, אַ שוחט, דאַרף
דעם איטאַליענער אַרויסהעלפֿן און אים געבן דעם דעטעקטיוויש-מעדיצי-
נישן דיאַגנאָז פון בלוט-רויטע פליגל, ווערט דאָס ערשט דער סורפריז פון
דער מעשה.

און פונקט אַזוי היימיש וואַקסט אויס דער אידישער דערציילער צווישן
צוויי איירישע, וואָס איינער פון זיי ברענגט, עטלעכע שעה פֿאַר ניי-יאָרק,
אַ כּשוף-פֿאַרוק, אָדער אַ שייטל אויף איינצורעמען ווי אַ קונסט-בילד. דאָס
שייטל האָט אַ פֿאַרגאַנגענהייט, און איזבאָן ווייזט אָז אויב מען דאַרף זיין
באַהאַונט אין אַמעריקאַנער געשיכטע, איז ער אויך „אינדערהיים“. די מעשה
איז אַביסל „מאָווינג-פיקטשוריש“. אַ ווינט פֿאַרטראַגט דאָס שייטל, וואָס
איז אַ מיסטישער געראַנגל צווישן גוטס און שלעכטס, און זעצט עס אַרויף
גלייך אויפֿן קאַפּ פון אַ רייטנדיקן קאַו-באָי. די „געשיכטע פון אַ האַר-פֿאַרוק“
נייטיקט זיך נישט אין קיין סורפריזן, ווייל די דערציילונג איז סיווי פול
מיט איבעראַשונגען.

דער „דאַקטאָר פון וויליאַמסבורג“ איז אויך אַן אַ הענרי מעשה. ער

איז נישט קיין געוויינלעכער ניו-יאָרקער דאָקטאָר, נאָר אַ שוודאַק, אַ טער-קישער איד, וואָס זיין טערקישקייט און אידישקייט איז שוין לאַנג פון אים אויסגעוועפט געוואָרן. ער האָט פיינט גבירים און ער היילט בלויז אַרעמע לייט, צעטראַטענע און דערשטיקטע. ער איז דער רופא פון נעגערס, און ווען ס'פאַרבלאָנדזשעט צו אים אַן עושר, פאַרצאַפט ער אים דאָס בלוט און וואַרפט אויף אים אַן אַימה. אין דער מעשה רעדט איזבאַן ווי אַן אמתער דאָקטאָר. דער כוח פון מימיק און פון בעלעטריסטישן פאַרשטעלן זיך דינט אים גוט, און דערציילעריש איז ער אין דאָקטאָרס קאַבינעט, ווי ביים טאַטן אין ווינגאַרטן.

אין „לינקאָלנס ביינער“ איז איזבאַן „היימיש“ צווישן רויבערס, געלט-פעלשערס, באַנדיטן, דעטעקטיווס, ס'איז אַ מעשה וואָס שפילט צוריק די יאָרן פון אַן עטלעכע און אַכציק יאָריקער זקנה, וואָס איז אין איר יוגנט געווען די געליבטע פון אַ ריזיקאַנט אַ געלט-פעלשער. די מעשה איז די אומ-נאַטירלעכסטע פון גאַנצן בוך, אָבער אויך דאָ קומט צום אויסדרוק איזבאַנ'ס קענעוודיקייט און בריה'שאַפט. אין די ראַמען פון דער גאַנצער צוגעקניצלט-קייט, נוצט איזבאַן אַלע נייטיקע מכשירים כדי צו האַלטן דעם לייענער גע-שפּאַנט.

דערפאַר איז די אידישע מעשה „די שטאַט פון צאַרן“ אויך געוואָרן אַ טייל פון דער ניו יאָרקער עקזאַטיק. דער אַרויפגעאַרבעטער אידישער אַר-כיטעקט, וואָס זעט די מאָנענדיקע שרעק-חלומות פון זיינע צעאַשטע לאַנדס-לייט, און וואָס רעדט אין שול פאַר אַ גרויסער הילף-אַסיפה, איז אויך נישט גענומען טיף, נאָר גיכער ווי אַ טייל פון ניו-יאָרקער ווינקלדיקייט. אויך די מעשה קריגט אַ צוגעשפיצטן שלוס. די אסיפה באַשליסט צו מאַנען הילף פאַר היטלער'ס קרבנות, פון אַ גוי, אַ שטעטלדיקן שונא ישראל, וואָס האָט זיך אַרויפגעאַרבעט אין אַמעריקע. אויף זיינע פליצעס וואַרפט מען עס אַרויף דעם חוב צו העלפן די לעבן-געבליבענע 107 לאַנדסלייט פון דער שטאַט קוואַוועק, אין פוילן.

איזבאַן פאַרמאַגט לשון, ער פאַרמאַגט ווערטער פאַר זיין פיל-נייגעריי-קייט און פאַר זיין דערציילערישער מימיק, אַפטמאַל איז אים זיין גוט לשון אַ שטער, דער עיקר אין דיאַלאָג, וואָס קומט ביי אים אַרויס צו-לאַנג, צו-טעאַרעטיש, און וואָס באַגייט זיך נישט אַן די אַרויסהעלפערישע ווערטער פון מחבר, וואָס דאַרפן ווייזן זיין געניטשאַפט. די פאַרברענטע נשמות פון דעם אַרכיטעקטס לאַנדסלייט רעדן אַ צו-פערפעקטע און גוט-אויסגעשטעלטע חלום-שפּראַך, וואָס דער מחבר האָט זיי געשענקט :

„מיר ווילן צוריק-קריגן דעם כוח החיים, ווייל דער אַטעם פון לעבן

איז פון אונז ארויסגעבלאזן געוואָרן. מיר ווילן צוריק-קריגן די מענטשן-צורה, וואָס דער תליון האָט פון אונז צוגענומען. פלייש און בלוט זאָל באַ-דעקן אונזערע ביינער און דאָס פייער פון גבורה זאָל צוריק אָנצוינדן אונז-זערע אויסגעלאָשענע לעבנס. דער געפייניקטער איוב האָט איבערגעטראַגן די יסורים, ווייל מען האָט אים געטרייסט. דאָ רעדן צו דיר הונדערט און זיבן ניט-געטרייסטע איובס... פונקט ווי יעקב, שטייענדיק פאַר זיין שטיי-נער-געלעגער אין בית-אל, האָט געבעטן „לחם לאכול ובגד ללבוש“ און א. ו. . .“

דערפאַר אָבער ווען ס'קומט צו שילדערן דאָס געזעענע, פאַרזעט נישט איזבאָן קיין איין שפרענקעלע און קיין איין קנייטש:

„ווען מר. ווינטער האָט צעוויקלט די לענגלעכע, גרויע בויגנס, ווי אַ טרויער-מגילה, האָט דאָס ווייב זיך געזעצט צום שפיגל. זי האָט זאָרגפעל-טיק און פלייסיק אָנגעהויבן איר פרימאַרגן-קאַמף מיט דער עלטער. זי האָט לויז צעקנעפלט דעם געבלימלטן שטוב-כאַלאַט, צעשאַטן די קלעמבעס האָר וואָס האָבן געמינעט צווישן די קאַלירן פון שאַרלאַך-רויט און קאַשטאַן-ברויך. די קלעמבעס האָר זיינען געפאַלן איבערן אויסגעבעטן נאַק, גרייט פאַר דער באַהאַנדלונג פון קאַם, פון נאָדלען און קלאַמערס. זי האָט אַרויס-געלייגט פאַרן שפיגל שערעלעך, צווענגעלעך, אַ פּיילער, אַ צוויקער — מיט אַזאַ געניטקייט, ווי אַ דענטיסט לייגט אַרויס זיינע אינסטרומענטן. אין אַ טיף קרעם-שיסעלע האָט זי געטונקען אירע פינגער און זיי געפירט איבערן פנים. דער קרעם ווי אַ כּשוף-זאַלב, האָט אויפגעטאַן וואונדער, גע-טריבן די שפור פון עלטער. צוערשט זיינען די פינגער-מאַנעוורעס געווען אַ לאַנגזאַם רייבעניש איבער די באַקן, שלייפן און שטערן, דערנאָך זיינען זיי איבערגעאַנגען אין אַ פלינק פויקעריי, שפעטער אין אַן אומדערבאַרעמ-דיק טענצל איבער די אָנגעברייטע מוסקולן, אַז ס'האָט איר אַזש אַטעם פאַר-פעלט.“

ש. איזבאָן פאַרנעמט אַן אייגנאַרטיק אַרט צווישן אידישע דערציילערס. ער איז אפשר דער אַפטימיסטישסטער פון זיי אַלעמען. ער שרייבט ווי מ'שרייבט געוויינלעך פאַר הונדערטער טויזנטער ליינערס פון פאַרשידענע מענטשאַליטעטן; און נישט ווי מען שרייבט אין אידיש פאַר דעם געאַנטן און געקליבענעם ליינער, וואָס מען איז אים מצרף צו אידישע צרות, און וואָס מען זעט אים כּסדר פאַר די אויגן מיט זיינע פּראָבלעמען און דערמאָנגען. איזבאָן שווימט און לייגט קלאַפּטער. ער זעט נישט זיין ליינער און אים אַרט נישט אַז זיין ליינער זעט אים נישט. ער האָט הנאה צו דערציילן אַ מעשה און ער דערציילט זי נישט פאַר אידישע פּנימער און פאַרן אידישן

געמיט. אויב מען וויל קען מען אים אפשר דערפאר א סך קריטיקירן, אבער ער פארמאגט אזויפיל גוטע ריין־שרייבערישע מעלות, אז מען מוז אים מוחל זיין דאס וואס ער איז נישט, ווייל ער האט עס מסתמא קיינמאל נישט גע-וואלט — אפשר נישט געקאנט — זיין. ווען מיר וואלטן געהאט אידישע טעלעוויזיע וואלט ער געווען איינער פון אירע באַרימטסטע שרייבערס. ס'איז א וואונדער וואס איזבאן האט ביזן היינטיקן טאג נישט אָנגעשריבן קיין דראַמע, ווייל ער פארמאגט גאר א סך דראַמאַטישן אַטעם, הגם זיין כוח ליגט נישט אין דיאַלאָג. זיין דערצייל־קונסט לאַזט אפשר נישט איבער קיין עכאַ און קיין נאַכטראַכטונג, אבער מען מוז באַוואונדערן זיין פאַרנעם און די „ניט־אידישע“ גבורה פון צוטראַכטן און אויסטראַכטן; און זיין איינהיי־מישן זיך אין פאַרשידענע ווינקעלעך, וואו אַ אידישער בעלעטריסטישער פוס טרעט געוויינלעך דערשראָקן און אומזיכער.

י. מעצקער

מעצקער האָט אַ לענגערע צייט געשריבן מעשות פֿאַר קינדער. זיין ערשט בוך, וואָס דער פֿאַרלאַג „מתנות“ האָט אַרויסגעגעבן אין 1936, איז געווען אַ קינדער־ראַמאַן — „טאָלי און טאַבי“. אַ יאָר שפעטער האָט ער פֿאַרעפנטלעכט אַ בוך דערציילונגען — „ערד און זון“. די דערציילונגען, צוזאַמען מיט זיינע קינדער־מעשות, האָבן געוווּן אַז ס'איז צוגעקומען אַ קרעפטיקער טאַלאַנט מיט אַ מאַלערישן כוח. דער קלאַסישער טאַן פון זיינע דערציילונגען פֿאַר קינדער און די געזונטע שילדערונג־קראַפט פון די דערציילונגען פֿאַר דערוואַקסענע האָבן אונז איבערצייגט, אַז מען קען פון אים דערוואַרטן גאָר אַ סך. י. מעצקער האָט געלאָזט אויף זיך וואַרטן אַ לאַנגע צייט, גאַנצע זיבעצן יאָר, זייט ער האָט אַרויסגעגעבן זיין ערשט בוך, אָבער זעלטן ווען האָט אַ שרייבער אַזוי וואונדערלעך אויסגענוצט זיין קינסטלערי־שע התבודדות; ער האָט דורך דער גאַנצער צייט געזאַמלט געמיט און פרישע כוחות. די טראַגישע יאָרן, טראַגיש פֿאַר דער וועלט און אימה'דיק פֿאַר אידן, האָבן אין מעצקערן אַרויסגערופן די אחריות פון אַ קינסטלערישן כראַ־ניקער, וואָס דאַרף פֿאַרצייכענען פֿאַר די דורות אַלץ וואָס די אויגן האָבן געזען, וואָס זיינע אויערן האָבן געהערט און וואָס דער זכרון האָט אָפגע־שפּאַרט. אמת, די היטלער־קאָטאָסטראַפּע האָט ער נישט דורכגעלעבט, אָבער די גרויסע פֿאַרטייליקונג האָט אין אים אַרויסגערופן אַ ריי יוגנט־דערמאַנונגען, וואָס הגם זיי שטעלן זיך אָפּ נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, זיינען זיי שוין, אין אַ קלענערן פֿאַרמאָט, די יאָרן פון אידישער דערשראַקענער איינגעפונדעוועטקייט צווישן גוים און דער פֿאַרגיי פון אַ גאַנצן לעבנס־שטייגער.

דאָס נייע אַנטפלעקנדיקע בוך פון קנאַפע פינף הונדערט זייטן — „אויפן זיידנס פעלדער“, וואָס איז דער פרוכטבאַרער רעזולטאַט פון מעצקער'ס לי־טעראַרישער יחידות, ענדיקט זיך מיט לייב'ס עקשנות'דיקן בלייבן אין דאַרף. צוויי ווייבער האָט ער שוין איבערגעלעבט און ער קלייבט זיך חתונה האָבן צום דריטן מאל. דער איינגעשפּאַרטער דאַרף־איד בלייבט אויף זיין ירושה־דיקער נחלה, אָבער ער איז שוין איינזאַם. כמעט אַלע דאַרפישע קינדער האָבן שוין פֿאַרלאָזט דאָס דאַרף און זיינען אַוועק קיין אַמעריקע, אָדער קיין

ארץ ישראל. אויב אפילו לייב האָט נאָך אַלטע אידישע שַכנים, איז ער שוין אָבער דער לעצטער בוים פון אַ גרויסער איינגעוואָרצלטקייט.

„אויפן זיידנס פעלדער“ איז אַ געזאַנג. דאָס איז דאָס איבערראַשנדיקע אין דעם וואונדערלעכן בוך. קיינער האָט נישט פאַרדעכטיקט, אַז מעצקער פאַרמאָגט אַזאַ גרויס און גאַנץ געזאַנג. די מעלה פון דעם בוך איז טאַקע די גאַנצקייט. מען האָט דאָס געפיל אַז ביי דער פולער טראַדיציאָנעלקייט פון ווערק — און דאָס איז אַ טיף-טראַדיציאָנעל ווערק, אין גייסט פון אונזערע קלאַסיקערס — האָט מעצקער פונדעסטוועגן געמאַכט שבת פאַר זיך. ער האָט אויפגעבויט אַ דאַרף מיט אידן און גוים און געגאַנגען פון שטוב צו שטיבל, פון בוים צו בוים, פון פעלד צו פעלד, פון פויגל צו פויגל, פון יום טוב צו יום טוב, און אַלץ באַזונגען. אַמאָל איז דאָס געזאַנג אַ ליד פון פרייד, אַמאָל איז עס טיפער טרויער, אָבער אַ טרויעריקייט וואָס איז אַ טייל פון אַ שלימות-דיק לעבן.

ס'איז אַ גאַנצער קינסטלערישער שולחן-ערוך: מנהגים, מידות, פירונג-גען, שפריכווערטער, רעדעכצער, קיין איין זאַך האָט מעצקער נישט דורכגעלאָזט. „אויפן זיידנס פעלדער“ איז נישט נאָר אין דער טראַדיציע פון דער אידישער ליטעראַטור, ס'איז וועלט-שרייבעריי, אָבער אָן אַ סימן פון אַ שטענדיג-פעדימל. פאַראַן אַ כשר'ער טאַג אין דעם גאַנצן בוך. משמעות, אַז דער וואָס דערציילט עס אַלץ האָט זיך איינגעהערט אין דעם פלאַטער פון זיין זכרון, מיט אַ געפיל פון אידישער פיעטעט.

ס'איז נישט קיין ראַמאַן. ס'זיינען נישטאַ אין אים קיין העלדן, סיידן אפשר ריווע לייב'ס ערשט ווייב, וואָס איז די פאַרקערפערונג פון פאַרהאַרע-וועטער אידישער מוטערלעכקייט, וואָס גיט אַוועק אירע הענט און איר האַרץ און גייט אַוועק פון דער וועלט ווי אַ שטילע טויב. די קאַפיטלעך פון ריווע'ס שלאַף-ווערן און איר צוגרייטונג צום טויט זיינען אַ דערהויבונג פאַר אונזער ליטעראַטור. ריווע ווייסט אַז זי ווערט פרי פאַרשניטן, אָבער זי האָט נישט קיין תרעומות. זי איז מוחל דעם רבונג של עולם, ווייל זי ווייסט אַז ער האָט „מער נישט קיין יאַרן“ פאַר איר. בעט זי בלויו פאַר די אַכט קינדער אירע אַז זיי זאָלן „באַווערט“ ווערן צום גוטן. זי איז נישט מתרעם, ווייל זי איז בטוח, „אַז עפעס מוז דאָך זיין דערביי, וואָס כ'דאַרף גיין פון דער וועלט און איבערלאָזן מיינע קינדער, ווען זיי זיינען נאָך אַזוי קליין“.

ס'איז נישט קיין ראַמאַן, אָבער ס'איז אַ סך מער — ס'איז אַ גרויסע מערת המכפלה, מיט אַ סך אַבות און אמהות. די דורות קייטלעך זיך, מען לעבט, מען שטאַרבט און אינצווישן טאַנצט מען אויף חתונות און מען גייט צו לויות. אָבער די מאָנאַטאַניע איז אַזאַ וואָס קרעפטיקט דאָס האַרץ, ווייל

די טעג און נעכט וואָס גייען אויף איבער דער מאַנאַטאַניע פון לעבן און טויט, שמעקן מיט די אַראַמאַטן פון אייביקייט.

דאַכט זיך, אַז ש. ניגער האָט, שרייבנדיק וועגן מעצקער'ס דאַרפישקייט, דערמאָנט ראַבאָינע, אַ קינסטלער, וואָס ווערט צוזעלטן דערמאָנט, אָבער אין שייכות מיט מעצקערן וואָלט מען נאָך אויך געמעגט דערמאָנען פּרץ הירש-ביינען, וואָס האָט פאַרנשמה'ט זיינע ערד-אידן. מעצקער איז נאָך דערצו אַ גרויסער מנגן. ער קען באַזינגען דאָס מינדסטע גרעזל און דאָס פּלאַטערל וואָס זשומעט איבער אים, און דער איינדרוק זאָל זיין, אַז דאָס איז נישט קיין ווייכע פּאַעטיזירנדיקע פּראָזע, נאָר פעסטע באַרוועסע טריט אויף האַרטער ערד, וואָס מעצקער איז אַ מבין אויף איר יעדער שפּאַן.

אין דעם דאַרף יאַנאָוויץ, ערגעץ אין מזרח-גאַליציע, פּליסט שטיל דער טייך גיטשלאָווע. די אידישע גאַט-פאַרכטיקע דאַרפסלייט פירן זיך אין די אַכציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, ווי זיי האָבן זיך נוהג געווען אין די צייטן, ווען דער בעל-שם האָט זיך מתיחד געווען מיט גראַז און בוים און אומעטום געזען דעם דאַרנבוש און געהערט גאַטס רופנדיק און פריידיק קול. דער בעל-שם האָט דאָס דאָזיקע חדווה'דיקע אידישקייט געפונען אומע-טום און די דאַרף-אידן האָבן עס איינגעזאַפט אין זייער געמיט. מעצקער האָט דעם בלאַנדזשענדיקן טאָן פון דער דאָזיקער ירושה אויפגעכאַפט מיט אַ זעל-טענער געטרישאַפט.

מ'קען קומען צום בוך „אויפן זיידנס פעלדער“ בלויז כדי זיך אַפּצופרישן מיט אידיש לשון. דאָס גאַנצע ווערק איז געשריבן אין שליסל פון תחינה-אידיש, אַראַנזשירט אויף אַ מוזיקאַלישן אופן. ס'איז אַ מאַדערנע קאָמפּאָזי-ציע אויף דעם הינטערגרונט פון אונזער אידיש לשון, ווען ס'האָט עס גאַר-נישט געפעלט, ווען אַלץ וואָס דאָס אידישע אויג האָט געזען, האָט דאָס מויל אַנגערופן. אַט דעם תמימות'דיקן אידישן דאַרף-סטיל האָבן מיר דאָ און דאָרט אין אונזער ליטעראַטור, אָבער ביי קיינעם איז עס נישט אַזוי פול און גאַנץ ווי ביי מעצקערן. מען קען אויף יעדער זייט פון בוך פאַרצייענען צוויי אַדער דריי ווערטער, אַדער גאַנצע אויסדרוקן, וואָס ער האָט אַפּגעראַטעוועט פון פאַרגעסנקייט און עס מוזיקאַליש צוגעפאַסט אויף זיין אייגענעם שטייגער. מען וואָלט אַזאָ בוך געמעגט איבערזעצן אויף פאַרשידענע לשונות, כדי מען זאָל זען ווי תמימות'דיק אונזערע אידן האָבן גערעדט און ווי כשר זיי האָבן געטראַכט, אפילו בעת זיי האָבן זיך געראַנגלט מיטן יצר הרע. דער דיאַלאָג איז דורכאויס אידיש. די אַנדערשקייט, וואָס אַזאָ ווערק וואָלט אַנט-פלעקט פאַר פרעמדע, וואָלט געווען איבערראַשנדיק. מיר דוכט זיך אַז מ'וואָלט זיך געעקנט איינהערן אין די שמועסן און אויפכאַפן דאָס ני-יביבלי-

שע וואָס מיר האָבן געשאַפֿן אין גלות. און דווקא די דאָרף־אידן זיינען איבער־ צייגנדיק, ווייל זיי האָבן נישט נאָר געהאַט אַ בשותפות־דיקע „מעזשע“ מיט דעם גויעשן שכן, אַ שמאַלן פּאַס ערד, וואָס האָט קוים אָפּגעטיילט אַ אידיש פעלד פון דעם גוי'ס נחלה, נאָר די מעזשע פון קרובה/שאַפט מיטן דאָרף־גוי איז געווען אויך אַ גופיקע. ביידע, איד און גוי, זיינען געווען דעם פעלד'ס קרובים. אָבער מעצקער ווייזט אונז דאָס ביסעלע גייסטיקייט, וואָס האָט דעם אידישן דאָרף־גוי אָפּגעטיילט פון זיין קריסטלעכן שכן: זיינע חלומות, זיינע געדאַנקען, זיינע דאגות און זיין פאַרקניפונג מיט דער אייביקייט. מעצקער געדענקט גוט דאָס לשון פון דעם דאָרף־איד'ס תפילה/דיקער טאַג־טעגלעכ־ קייט, וואָס מאַכט אים פאַר אַ איד און מאַכט אים פונדעסטוועגן נישט פאַר אויס קרוב פון יעדער גוטן און ביזן קריסטלעכן שכן. דער קינסטלער מעצ־ קער ווייזט דערמיט אַרויס אַ סך מאַס און טאַקט, קיין איין מאַל פּאַלט ער נישט אַריין אין די רייד, ער לאָזט זיינע העלדן זיך אויסשפּילן.

אין אַט דער אויסשפּילונג ליגט די גאַנצקייט, מחמת דאָס ווערק איז פול; מען דערשפּירט דעם טעם פון אַ אידיש לעבן, אין זיין גרויסן און נאַטירלעכן המשך. אין דער טאַגאַליטעט פון ווערק איז אויף דער קאַנווע פון בלויע ענדערונגען פון סעזאָנען — און מעצקער קען אונז ברענגען יעדער מיניענדיקן ציטער פון די בלי־און־וועלק־זמנים — פאַראַן אַ סך דראַ־ מאַטישע שאַפּונג. דער איד לעבט טראַדיציאָנעל, אָבער ער שאַפט אין דער זעלביקער צייט שטיקער פעלדער פאַר זיך, לעבנס־אויספּרייטונג; און אין דער רחבות, אָדער דלות־דיקער צוגעשאַפּטקייט, איז אין טאָן פון דאַרפיש־ אידישן לעבן אַליין פאַראַן די גרויסע היסטאָרישע קרובה/שאַפט מיטן גאַנצן אידישן פּאַלק; אויך די טאַג־טעגלעכע צוגעשאַפּענע אַנדערשקייט פון לעבע־ דיקן איד, אין אַ באַפּרייטן גלות, מיט גאָטס דרויסן און מיט פול געזונט לשון צו באַוואַנדערן גאָטס דרויסן.

ווען מען זאָל וועלן דערציילן דעם אינהאַלט פון מעצקערס ראַמאַן, וואָלט מען עס געקאַנט טאָן אויף איין זייטל, אָבער בעת מען לייענט איז דער איינדרוק, אַז יעדער טאַג פון די עטלעכע פּערציק יאָר, וואָס „אויפן זיידנס פעלדער“ וויקלט אויף פאַר אונז, איז אַ ראַמאַן פאַר זיך. מעצקער ווייסט ווי אַזוי צו פאַראינהאַלטלעכן אַ טאַג אין יאַנאַוויץ. ער ווייסט וואָס מען טראַכט, ווי אַזוי מען שווייגט, ווי אַזוי מען רעדט, וואָס מען עסט, וואָס מען דאגה'ט; מיט וואָס מען פרייט זיך — און ס'ווערט טאַג און ס'ווערט נאַכט און מען האָט דאָס געפיל אַז דער פולער מעת לעת איז קינסטלעריש געשען.

אַלץ וואָס אַ ווינסשאַפטלעכער פאַרשער פון לעבן פון אונזער גאַליציאַ־ נער דאָרף־איד וואָלט זיך געוואונטשן, נאָכדעם ווי ער וואָלט גוט דורכגע־

אקערט ווער ווייסט וויפיל שטיקלעך און ברעקלעך ניט-שטארק פארלאזלעכע אינפארמאציע — איז פאראן אין מעצקערס בוך. אבער אלץ איז צוזאמענגע-זונגען אויף א גרויסארטיקן אופן, ווען דער מחבר וואלט זיך געווען געשטעלט דעם אויפגאב צו סיסטעמאטיזירן אויף א וויסנשאפטלעכן אופן דאס לעבן פון די אידישע מאַנסלייט און ווייבער, זיידעס, באַבעס, טאַטעס, טעכטער און זין; ווען ער זאל אונז וועלן מעטאָדיש געבן דעם פרימאָרגן און דעם פאַרנאַכט, די וואָך מיט דעם שבת און יום טוב, די חתונה מיט דער לוייה; דעם דאָרף-מנין און די אויפגעבויטע שול, דעם שייכות פון דאָרף-איד צום שטאַט-איד, איד און גוי; קינדער דערציאונג, חלומות, ריינע גלויבנס, זאַבאַבאַנעס, תפילות, אָפּשפּרעכצער, נייע מאָדערנע ווינטלעך אין דאָרף, מלחמה-פּאַניק; פייגל, פּערד, קי, הינער און הענער, און איבער אלץ דאָס לשון פון אידישן טרויער און אידישער פרייד; די טרייסט-רייד פון דעם קליינעם אידישן רבי-לע, אַ ניצוץ פון בעל-שם, וואָס מונטערט מיט בטחון; ווען מעצקער וואָלט דאָס אונז אלץ געוואָלט געבן מיט וויסנשאפטלעכער אַרדנונג, וואָלט ער עס אונז נישט געקענט געבן מעטאָדישער ווי ער האָט עס מיט אַ פולער האַנט געוויזן אין זיין בוך — קינסטלעריש צוזאמענגעקאַטן ווי בלאַנדזשענדיקע מעלאָדיעס, וואָס זיינען אַ טייל פון דעם ניגון פון גאַנצן ווערק.

פאראן א סך באַזונדערע נאַיווע זייטלעך, וואָס דערמאָנען אין מענדעלין, ספּעקטאַרן און אפילו דינעזאַנען, אַבער זיי פאַסן זיך אַריין אויסגעצייכנט אין דעם ריטם פון ווערק, וואָס איז אַ בוך פון אַן אויפגעוואַכטן גרויסן קינסט-לערישן זכרון.

מען וואָלט באַדאַרפט אַ סך ציטירן פון דעם בוך, אַבער מען וואָלט נישט געוואוסט וואו זיך אָפּצושטעלן. איך וועל זיך באַנוגענען מיט צוויי ציטאַטן. יאַנקל וואָס איז אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון שמד, ווערט, בהסכּם מיט דער גאַנצער משפּחה, פאַרשיקט קיין אַמעריקע:

די נאַכט איז געווען אַן אויסגעשטערנטע. דער געדאַנק אַז ער פאַרט פאַרטאַג אַוועק פון דער היים האָט יאַנקלען נישט געלאָזט איינ-שלאָפּן, ער האָט — — — שטומערהייט זיך ווי געזעגנט מיטן גאַרטן, מיטן אַלטן באַרנבוים, מיט די פעלדער, מיט די אַרומיקע בערג און מיט אלץ וואָס זיין אויג האָט געקאַנט כאַפּן. זיין בליק איז געפאַלן אויף אַ ביימל, וואָס איז געשטאַנען נישט ווייט פון זיין געלעגער באַ-לאָדן מיט רייפּע פּלוימען, די פּלוימען האָבן אָפּגעדעקטע מיט נאַכטיקן בלויען הויך זיך געטוליעט איינע צו ס'אַנדערע און געדרימלט. פּלוצ-לינג האָט איין פּלום זיך אָפּגעריסן פון ביימל און זיך אַראָפּגעלאָזט אין גראַז אַריין. די פּלוימען אַרום דעם ליידיק געבליבענעם אַרט האָבן

ווי אויפגעוואַכט. זיי האָבן אַ ציטער געטאָן, ווי זיי וואָלטן זיך אויך וועלן אָפּרייסן פון די שטענגלעך און באַלד רואיקע זיך צוריק איינ-געטוליעט אין זייער נעסט.

דער מחבר רעדט נישט קיין איין איבעריק וואָרט. ער האָט אפשר נישט געהאַט די כוונה צו געבן דעם דאָזיקן „משל“. אָבער מיט אמת קינסטלעריי-שער אינטואיציע האָט ער געוווּזן, ווי פון פּלוימען-בוים רייסט זיך אויך אָפּ אַ „יאַנקל“ און פּאַלט אַוועק, און ווי דערשראַקענע פּלוימען פּאַרלייגן דאָס לידיקע אָרט מיט טוליענדיקער וואַרעמקייט.

און אַט איז אַ צווייטער מאַמענט, ווען די צוויי אַלטע מומעס קומען אָפּ-רייסן יאַנקלען פון זיין שיקסע און אים ראַטעווען פון די נעגל פון שמד. זיי ברענגען אים אַהיים מיט דעם כוח פון יאַנקל'ס טויטער מאַמע. דער ווידער-שפעניקער זון גלעט דעם הונט, מיטאַמאָל וואָשט ער זיך די הענט, דאָוונט מנחה און מעריב, און פּלוצים ברעכט ער אויס ביים דאָווענען אין ווילדע געוויינען. זיין מומע דבורה, די פּירזאָגערין ווייסט אויך, ביי דער געלענג-הייט, וואָס „פּירצוזאַגן“:

„נו, שאַ, שאַ, אויב דו קאַנסט נאָך דאָווענען מיט אַזאַ צעבראַכן האַרץ, איז זיך נישטאַ וואָס צו זאָרגן, ר' וועלוועלע זאַל זיך מיען, פּלעגט זאָגן, אַז מיט אַ צעבראַכן געמיט קען מען אויפהאַקן אַלע שלע-סער פון הימל, נו, גענוג שוין. דאַרפסט נישט וויינען, אַבי ביסט צוריק אין דער היים. ס'אַ גרויסע כמאַרע מיט אַ קליינעם רעגן.“

ס'איז אַ קרעפטיק בוך און ס'איז דערפאַר אַ וואַגיקער צושטייער צו דער דעבאַטע — צי די אידישע ליטעראַטור גייט אונטער. ס'איז אַ „וואָרט“ אין דער דעבאַטע, אויף קנאַפע פינף הונדערט קינסטלערישע זייטן.

ב אַלקוויט האָט שוין פאַרעפנטלעכט הונדערטער דערציילונגען, און ווען אפילו מ'וואַלט אַ גוטע העלפט פון זיי געוואָרפן אין וואַסער אַריין און אַ העלפט פון די געבליבענע אויפסניי בראַקירט, וואַלט מען נאָך ביי אים געקאָנט אָפּקלייבן גענוג קינסטלערישע דערציילונגען, וואָס מען וואַלט פון זיי געקאָנט צוזאַמענשטעלן עטלעכע גרעסערע ביכער. אָבער ביו איצ'טער איז ב. אַלקוויט באַלוינט געוואָרן פאַר זיינע דאָ-און-דאָרט צעוואַרפענע דערציילונגען מיט געציילטע קאַרג-צוגעוואַרפענע, אָדער אגב-אורחא'דיקע פאַראַגראַפן. ביי אונז באַשטראַפט מען אַזאַ דערציילער ווי ב. אַלקוויט אין צווייען: ערשטנס, גיט מען אים נישט די מעגלעכקייט ביי אונזערע טרויערי-קע באַדינגונגען, אַרויסצוגעבן אַ בוך, און צווייטנס, קוקט מען זיך אויף אים נישט אום, ווייל ער האָט נאָך דאָס בוך נישט אַרויסגעגעבן.

אָבער מען מעג, פונדעסטוועגן, אין אַלקוויט'ס פאַל אַביסל פאַרטיידיקן דעם קריטיקער, ווייל וועגן אים איז שווער צו שרייבן, אַן אָפּשאַצונג וועגן ב. אַלקוויטן וואַלט פאַקטיש געמוזט זיין אַ קליינע אַנטאָלאָגיע פון זיינע איי-גענע געמייסטערטע זאַצן. מ'וואַלט געמוזט האַלטן אין איין ציטירן, ווייל דער כוח אַלקוויט'ס ווי אַ קינסטלערישער דעטאַלירער איז גרויס אָבער פאַרבאַרגן; מען מוז עס זען, כדי מען זאָל אויף דעם קאָנען אַנווייזן און עס אַנטפלעקן פאַר זיך און פאַרן לייענער. אין דעם איז תמיד געווען די גרויסע שוועריקייט צו דערזען זיין גאַנג אין דער אידישער קינסטלערישער פּראָזע, ווייל האָט מען אים נישט גענומען ווי אַן איבערצייגנדיקן ביישפּיל פאַר דעם וואָס מען האָט געוואַלט אויפווייזן, האָט מען אים גענומען צו-לייכט. ער האָט ממש געצוואונגען, אַז בעת מען לייענט אים און מען רעדט פון אים זאָל מען אים נישט אָפּלאָזן פון אויג, נאָר כסדר אַנווייזן אויף די באַזונדערע פאַראַגראַפן, וואָס ער האָט זיי אויף זיין אייגענעם שטייגער, פאַר'עקשנטער' הייט, געשריבן מיט אַזאַ געוואַרנטער פאַרויכטיקייט, ווי יעדער פאַראַ-גראַף, יעדער זאַץ באַזונדער וואַלט געווען אויף אויסשטעלונג.

מיט זיין איינציקן בוך לידער, וועגן „צוויי און אַנדערע“, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן פונקט מיט אַ פּערטל יאָרהונדערט צוריק, האָט ב. אַלקוויט גלייך געוויזן אַז די אינספּיראַציע פון גאַנצן ליד מוז בלאַנדזשען אין יעדער

שורה. ער האָט זיך קיינמאָל נישט באַהאַלטן הינטער דעם ערשטן דיכטערישן איינפאַל און דערפון אויסגעשלאָגן חיונה, נאָר זיינע לידער האָבן געמוזט אויסהאַלטן שורות/ווייז די פּראָבע, אַז די באַגייסטערונג האָט זיך פון זיי נישט אויסגעוועפט און נישט אָפּגעטאָן; און אַז דאָס פאַרגעניגן פון דיכטער איז געווען אומגעווערן ביי דער צוזאַמענלייטונג פון וואָרט מיט וואָרט, און האָט נישט געשלאָגן קאַפיטאַל פון דער ערשטער היץ פון פּאַעטישן איינפאַל.

ב. אַלקוויט האָט ווייטער געשריבן אַ צאַל לידער, וואָס ער האָט ביז איצטער נאָך נישט געזאַמלט אין בוך-פאַרם, אָבער זיינע ברייטערע לידער האָט ער קיינמאָל נישט אויפּגעהערט צו שרייבן, ווייל ער האָט פון זיי און מיט זיי געשריבן זיינע דערציילונגען. ער איז ביי אונז דער דיכטער-דער-ציילער פאַר-עקסאַלאַנס, נישט נאָר אין דעם אַלגעמיינעם זין, נאָר אין סאַמע ענגסטן טייטש פון וואָרט. ער האָט זיינע טעמעס אויפּגעפאַסט ווי אַ פּאַעט. ער האָט זיי געשריבן, אויב מ'קאָן זיך אַזוי אויסדריקן, אינספּיראַטיוו. ער האָט יעדער טעמע-איינפאַל באַטראַכט ווי פּאַעטישע אינספּיראַציע און גענו-מען דערמיט אימפּראַוויזירן. די האַרטסטע טעמע איז אין זיינע הענט אַרומ-געחלומט געוואָרן מיט פּאַרויכטיקער באַדינונג פון יעדער אָפּגעציילטער שורה. יעדער דערציילונג איז ביי אים געוואָרן ווי אַ מיניאַטור-אַקוואַריום, מיט באַזונדערע פּיל-קאַלירטע פּישעלעך, וואָס האָבן אומאויפּהערלעך גע-לעבט און שעמעריט, אפילו ווען זיי האָבן גערוט.

ער האָט זיינע רעאַליסטישע טעמעס מרחיק געווען פון אַלץ וואָס די טעמע האָט געפּאָדערט, אפילו אין פּרט פון אַנגענומענער בעלעטריסטישער לאַגיק, לויט אַלע כללים, און ער האָט אין איר אַריינגעשריבן וואָס ס'האַט אים אַ ברי געטאָן אין דער מינוט, בעת ער האָט געהאַלטן אין אַנטוויקלען אַ זאַץ; ווייל געשריבן האָט ער נאָך זיינע דערציילונגען ווי עקסטענסיווע לידער, מיט זיין ספּעציעלער שרייב-פּרייד, אַז מען מוז הנאה האָבן פון יעדער וואָרט, פון יעדער בינטל דיאַלאָג.

דאָס האָט געשאַפן אַ דילעמע, ווייל אים איז נישט געלונגען אַרויפּצו-פירן אויפן דרך המלך פון דערצייל-קונסט, אַ צוזאַמענשפּאַן פון אַ בעלע-טריסטישער גאַנצקייט. ס'איז שווער געווען צו וויסן וואוהין פירט דער דאָ-זיקער פּאַעט-דערציילער, וואוהין פירט ער זיך און דעם ליענער. ווייל דער עיקר איז ביי אַלקוויטן געווען די אינספּיראַציע, וואָס האָט אים געגעבן דעם דיכטערישן אַנשטויס צו דער באַזונדערער וועלט פון זיין פּראָזע. אַ דערציילונג איז ביי אים געוואָרן אַ שעפּערישע אויספּאַרשונג און אַ שעפּע-רישע דערפאַרונג. אים האָט נישט געאַרט וואָס פאַראַ פּאַסאַזשירן פון זיינע דערציילונגען ער האָט מיטגעשעלעפט אויף זיינע פּאַעטישע עקספּרסיעס —

גענגסטערס, פאליסלייט, סקעבס, גוטע יוניאן-לייט, מיטאלאגישע פענצטער-וואשערס, אפילו דערבליצטע צייטונג-כראניק (ווי איז זיין „גאגאל'ס רינג“). ער האט פון אלעמען געמאכט א לייט. אזוי גיך ווי זיי זיינען אריינגעפאלן צו אים אין די הענט, זענען זיי געווארן געקנופט און גע-בונדן מיטן שרייבער, און מיט זיין אויפמערקזאמקייט צו דעם וואס א פאעט קאן פון זיי האבן, וואס פארא ווערטער קאן ער פון זיי געווינען — ווי אזוי זאלן זיי רעדן, אז זיי זאלן אים געבן א געלעגנהייט אויפצושפילן זיין איי-גענעם ארומרייד. ער האט זיינע טעמעס מוראדיק עקספלאזירט און זיי איינגעשפאנט אין שווערער ארבעט. ביי קיין פראזע-שרייבער ביי אונז האבן די טעמעס אזוי נישט געהארעוועט ווי ביי ב. אלקוויטן. ביי אנדערע שריי-בערס האבן העלדן און טעמעס געהאט א לייכטער לעבן. ביי אלקוויטן האבן זיי געמוזט זינגען און זאגן.

אויב מ'האט פארזען די שרייב-עשירות וואס ב. אלקוויט האט אויס-געשלאגן פון זיינע אומצאליקע דערציילונגען; אויב מען איז פארבייגעגאנגען די באזונדערע זייטיקע אלייען וואס אלקוויט האט אויסגעפלאסטערט און אויס-געלייגט מיט אלערליי שטיינדלעך; זיין גראטעסק, זיין שטילן מוזיקאלישן הומאָר, זיין איידעלע דורכגעווייטיקטע סאטירע, זיין גוט-געכאוועט ווארט, — אויב מ'האט עס פארזען, בשוגג אדער במזיד, אדער גאר ווייל אזויפיל איבערלאזונג האט זיך צוגעגעסן, ווי א סך זיסע חלה מיט זאפראן, ראזשיני-קעס און צוקער — האט מען פארזען ב. אלקוויטן אויפן וועג פון זיינע בע-לעטריסטישע אימפראוויזאציעס, וואס זיינען מיט זייערע אלע עקסטרואוא-גאנצן געווען א בולטער צושטייער צו דער מאדערנער אידישער פראזע-קונסט. אבער אלקוויט איז אזוי אומבאמערקטערהייט ביסלעכווייז ארויס פון זיין ארומגעצירקלטן אימפראוויזאציע-גבול און איז, מיט אלע זיינע געוואונענע מעלות, מיט זיין גאנצן פאעטישן באגאזש, ארויס אויפן ברייטן שלאך פון בעלעטריסטיק. אלקוויט האט אין משך פון די לעצטע זיבן-אכט יאר געפונען דעם מיטלועג צווישן זיין אייגענעם באצווינגנדיקן שרייב-אופן, און דער אויטאָנאָמיע פון דער טעמע גופא און פון די בעלעטריסטישע רעכט פון געשילדערטן העלד.

נאכדעם ווי ער האט זיך גענומען אזויפיל קינסטלערישע פריווילעגיעס און א סך געלערנט דערפון, האט ער די דערציילונגען זיינע אנגעהויבן צו געבן אייגענע עקזיסטענץ-רעכט. ער האט נישט אנגעוואוירן קיין איין מעלה, פארקערט, אלע אימפראוויזאציעס זיינען אים גוט צונויק געקומען, אבער ער פארלירט זיך מער נישט אין זיי. זיין פארזיכטיקע באהאנדלונג פון א שורה פינקלט נאך שענער אין זיינע רייפערע דערציילונגען, אבער זיי דערדריקן

נישט מיט זייער אייגענער שיינקייט, נאָר זיי זיינען פאַרבונדן מיט דער תוכיקער פראָזע פון דער דערציילונג, נישט נאָר מיט דעם וואָס דער שרייבער לאָזט אונז הערן, נאָר דערמיט וואָס די דערציילונג אליין וויל אונז לאָזן הערן. ס'איז שוין איצטער קלאָר, אַז מיט ב. אַלקוויטן איז צוגעקומען אַ קינסט־לער מיט אַ שאַרף אויג פאַר דער אַמעריקאַנער און אידיש־אַמעריקאַנער ווירקלעכקייט. ער זעט די היגע אידישע פאַרפלאַנטערטע פראַבלעמאַטיק און ער ווייזט זי אונז מיט דעם כוח פון זיין אַפגעהיט וואָרט. ער האָט אַן אמתן באַזאָרגטן אינטערעס אין היגן אידישן לעבן. ער קאָן אַריינקומען אַ פובלי־ציסטישן פאַטאַס אין די היגע גליקן פון אַ פּרין־גאַס און אַרום די גראַטעסקע לויט פון אונזערע גדולים. אין אַלקוויט'ס „אויף איסט בראַדוויי“ לעבן נאָך אַלץ די אַמאָליקע אידענעס און אידן פון אונזער ערשטן אַהערקום. אָבער ס'שטאַרבן שוין אַפּ אונזערע אייגענע צייכנס. די אידענעס האָבן אונז איבער־געלעבט. אַלקוויט באַשרייבט אַ לוייה פון אַ גדול, מיט דעם וואָפּן פון ווייטיק אַנגעשטעלט אויף זיך אליין, אויף אונז אַלעמען.

ער גייט אַרום און ער זוכט אויס זיינע מענטשן אין די באַרבער־שעפּער, אַרום די קרעמאַטאַריעס, אין די פאַסט־אַפּיסעס וואו ס'זיינען פאַרלעגן גע־וואָרן ניט־דעשיפּירטע בריוו, אין די שעפּער, אין די נאָך פאַרבליבענע איסט סיידער טענעמענט הייזער. די טעמעס זיינע, ווי עקזאָטיש זיי זאָלן נישט קלינגען, ווערן זיי אין זיינע הענט פולע קינסטלערישע קאַמענטאַרן. ס'איז אַלקוויטן נישט לייכט צו לייענען, אָבער ס'איז אַ לוינעוודיקע נישט־לייכטקייט, ווייל אַז מען באַזיגט אין זיך דעם ווידערשטאַנד צו אַ נייעם אייגנ־אַרטיקן שרייבער, נעמט מען אים אַן און מען נעמט אים אויף און מען הערט זיך צו צו זיינע אינספּירירטע ווערטער, וואָס זיינען נאָך אַלץ אייגענע אַרומ־רעדונגען און אויסרעדונגען, אָבער מיט אַ טאַק און מאָס און מיט דער נויטיקער דיסציפּלין.

דער גרויסשטאַטישער אַלקוויט האָט אונז געגעבן געזאַנג־דערציילונגען פון זיין כעלמער היים און כעלמער קינדהייט, וואָס זיינען באמת נעאַ־שלום עליכמ'דיקע קינדער מעשות. זיין „בעקערס טאַכטער“, אָדער „ערשטע טריט“, זיינען אַזוי שיינ און רירנדיק ווי „בוזי“; און שפּראַכלעך באַצייכענען אַזעלכע דערציילונגען דעם אַפּלויף פון שלום עליכמ'ען ביז אונזער צייט. צום זעל־ביקן זשאַנער געהערט אויך דער „קוילעטש“ און אַנדערע, ווי „דער אויפ־שטאַנד פון די לערנאיינגלעך“, וואָס גיבן אונז דעם טעם פון ערב קלאַסנ־קאַמף אין דער אַלטער וועלט.

אַט די מעשות בינדן זיך מיט זיינע היגע שאַפ־דערציילונגען ווי „אַטאַ באַקאַרטאַנו“. די לערן־אינגלעך זיינען דאָ אַנדערע, אָבער רב ברוך, וואָס

ציקלט אויס אַן אתה בחרתנו און אונטערהאַלט דעם שאַפּ, אידן און איטאַליע־נער, אין פריידן און אין ליידן, איז אַן אויסגעוואַקסן לערן-אינגל פון אַלקוויט'ס היימישע מעשות, וואָס קייטלען זיך, ווי זיי וואַלטן געווען אַ גרויסע, גאַנצע אויטאַביאָגראַפישע באַוועלע.

אַלקוויט געדענקט אויסגעצייכנט נישט נאָר די פּאַלקסטימלעכקייט פון אידישן לשון, נאָר די גאַנצע פּאַלקסטימלעכקייט פון אידישן געמיט, וואָס קריגט אַ ספּעציעלע עליה און תיקון אין דער מעשה מיטן שלימ'מזלדיקן „גולן אין כעלמער וואַלד“ — אַ געפאַנגענער וואָס דער מילכיקער איז זיך מרחם אויף אים און דערלאַנגט אים אַ טאַפּ זויער-מילך. די קייטן אויף דעם גול'ס הענט זענען אויך קייטן פון אַ כעלמער מעשה'לע, און דער גולן איז אַ אידישער גולן, וואָס זיינע גולנישע השגות זיינען, ווייזט אויס, נישט געווען מי יודע ווי גרויס. דאָס גאַנצע מעשה'לע איז אַ פּאַעמע, וואָס שמעקט מיט וואַלד, מיט מילכיקס, מיט דעם צעפלי פון אידישע ווערטער, פון די וואַ־רעמסטע היימישע נעסטן.

אַבער די העכסטע דערגרייכונג אַלקוויט'ס איז זיין „רעיטשעל אין אַמע־ריקע“, וואָס כ'האַב געלייענט אין מאַנסקריפט. דער שרייבער מיטן טיפן אינטערעס אין דער היגער אידישער פּראָבלעמאַטיק, האָט געגעבן אין דער דערציילונג דעם ביטערן גראַטעסק פון אַ היימישער מאַמע, וואָס ווערט אַ „רעיטשעל“ און זעצט זיך אָן מיט איר וואונדערלעכער און רירנדיקער עגאָ־צענטרישער ליבשאַפט אויף אירס אַ קינד, מיט אַ פלינק קעפל. ס'הויבט זיך אָן דער טאַנץ פון דער אַמעריקאַנער מאַמען אַרום איר וואונדער־קינד, וואָס וואַקסט אַרויס פון זיינע וואונדערקינד־שיכלעך און ווערט, מחמת זיין שפּראַך־וויסן, אַן אַנגעשטעלטער אין אַ רייזע־ביוראָ; און דערצו טוט ער נאָך אַפּ דער מוטער „רעיטשעל“ אויף טערקיש און האָט חתונה מיט אַן איטאַליע־נערין.

ב. אַלקוויט'ס ריידעוודיקע אַריינמישונג איז דאָ דערהויבן און ראַ־פינירט. די שטעטלידיקייט פון דער מאַמע איז גוט צוזאַמענגעקנאַטן מיט דער היגער מוטער־קוואַקע, וואָס זיצט אויף איר קינד און זעט ממש נישט קיין אַנדערע קינדער אויף דער וועלט. די סאַטירע איז אַ לויטערע און דאָס לשון געשטעלט און געלייטערט, אין דעם שענסטן סינטעזע. די דערציילונג איז אַ קלוגע, אַבער די קלוגשאַפט איז נישט קיין צודרינגלעכע, נאָר זי פּלאַטערט ווי אַ ביטערער שמייכל איבער דער גאַנצער מעשה. ס'איז שוין באמת צייט צו פאַרצייענען אַן שום וואַקלענישן, אַז ב. אַלקוויט ציילט זיך אַנזעעוודיק צווישן אונזערע פּראָזע־קינסטלערס.

ת. איאלטיס בוך מיט קורצע און לענגערע מעשות, וואָס איז דערשיי-
נען אין אורוגוויי, איז אַרויס אויף דער וועלט מיט אַ מאַדנעם נאָמען
— „דער טשעק און די אייביקייט“. מיר געפעלט נישט דער נאָמען פון בוך
און כווייס נישט וואָס דער יונגער נאָוועליסט האָט דערמיט געוואָלט לאָזן
הערן. איין דערציילונג פון די צען מעשות אין בוך, הייסט — „דער טשעק
און די אייביקע קוואַלן“. איז דער נאָמען פון גאַנצן בוך אַנטליען פון
דער לענגערער דערציילונג, אָדער איז עס סימבאָליש פאַר דער לעבנס־עק-
זיסטענץ פון אַ שרייבער בכלל, וואָס צאַפֿלט זיך ערגעץ צווישן טשעק און איי-
ביקייט? צי מיינט דער מחבר צו זאָגן אַז די גאַנצע וועלט איז אַזאַ צווישן-
הימלאָן־ערדישע און דער נאָמען פון בוך איז דערפאַר סימבאָליש פאַר
אונזער לעבן, וואָס לייטערט אַרויף צום הימל און טרעט דערווייל אַפּ אין
באַנק איינצוקאַסירן דעם טשעק?

אָדער אפשר איז דער נאָמען צו גאַרנישט מחייב — נישט דעם שריי-
בער און נישט דעם ליענער, נאָר גלאַט אַ נאָמען, אַ צוגעטראַכטער, כדי צו
ווייזן, אַז אַ נאָמען באַטייט אייגנטלעך גאַרנישט, אַז אַ נאָמען דאַרף גאָר זיין
אַזעלכער, וואָס זאָל נישט אַרויסלאָזן די קאַץ פון זאַק, וואָס זאָל נישט אויס-
דערציילן דעם אינהאַלט פון אַלע מעשות, נאָר זאָל ווערן אַ פּרוּדור, וואָס
דאַרף דינען ווי אַ דורכגאַנג צו די מעשות, וואָס קערן זיך מיטן נאָמען קנאַפּ אָן?
אַז כּהאַב דורכגעלייענט די מעשות אין בוך, האָב איך געזען, אַז נישט
אומזיסט האָט מיך דער נאָמען פון דער גאַנצער זאַמלונג נאָוועלן פאַרהאַלטן
ביים אַריינגאַנג, ווייל ס'איז אין אַלע מעשות פאַראַן עפעס אַ שפּיל אַזאַ צווישן
דער אולטראַ־וואַכעדיקייט, וואָס אונזער ציוויליזאַציע רופט אָן — טשעק,
און דעם אולטראַ־קודש, וואָס די ציוויליזאַציע האָט נישט דערפאַר קיין קלאַ-
רערן נאָמען, ווי אייביקייט. און מאַדע, די צוויי ווערטער צוזאַמען זעען אויס
ווי אַ שמייכל, נישט קיין צו־אַריגינעלער שמייכל און נישט קיין שמייכל, וואָס
קומט פון צופּיל זיך אַריינטראַכטן אין גאַטס וועלטל, נאָר ס'איז אַ שמייכל,
וואָס איז ווי אַן איבערגעחזר'טע באַמערקונג, אין שמועס מיט מענטשן. דאָס
איז די תורה און דאָס איז איר שכר — קינדערלעך, ס'איז ווערט אַ זעץ אין
דר'ערד!

די צען דערציילונגען מאַכן דעם איינדרוק פון גוט-דערציילטע שמועסן, פלינקע, אויפגעכאַפטע און אויף גיך-אַריינגעזאָגטע ווערטלעך. אין אַ שמועס איז דער עיקר דאָס מויל פון מענטשן וואָס רעדט, די באַוועגונגען, דאָס מאַכן מיט די הענט און ווי דער שמועסער שניידט זיך אַריין אין אַלגעמיינעם גע-רייד, מיט זיין אייגענעם מעטאָד פון רעדן, מיט זיינע זשעסטן און זשעסטן-קולאַציעס. איאלטי קען ווערן דער צענטער פון אַ שמועס און זיך דערדינען צו דעם, אַז מ'זאָל אים אויפמערקזאַם אויסהערן, ווייל ער האָט לשון און ער פאַרמאָגט אַריינזאָגעכצער, וואָס באַגלייטן אַלץ וואָס ער דערציילט, מיט זיין טיקע חכמות און חכמה'לעך. מ'גייט אַוועק פון אַזאַ שמועס מיטן געפיל, אַז מ'האַט גוט פאַרבראַכט, אַז מ'האַט געהערט אַ גוטן שמועסער. אַלץ איז אַנגע-צויגן, אַנגעשפיצט, אַנגעצילט ווי אַ גוט-געלאָדענע ביקס, און אַלץ שיסט אויס ווען מ'דאַרף און ראַשט אויף.

אַבער דער איינדרוק איז כסדר — שמועס און נישט דערציילונג. די דערציילונגען זיינען דערפאַר פון דעם מין, וואָס לאָזן זיך פאַרלייענען און וואָס מ'ווייל הערן פון יענעם, איידער לייענען אַליין פאַר זיך און מיט זיך. ס'איז פשוט — דער שרייבער ח. איאלטי לאָזט נישט דעם לייענער זיין אַליין, נאָר ער גייט אים נאָך און שמועסט אים זייער עלעגאַנט אין זיין מעשה מיט אַ זעלטענער דעקלאַמאַטאָרישער הנאה, וואָס גיט דעם לייענער אויך די הנאה פון איינהערן זיך, ביי אַ פאַרלייענונג. יעדער מעשה איז אַ דעקלאַמאַציע און איז אויסגעצייכנט צוגעפאַסט צום טאָן פון דעקלאַמאַציע, ווייל ס'זיינען אַרויס-געלאָזט געוואָרן די מאַמענטן, וואָס דאַרפן געבן דעם לייענער אַן אינטימע מינוט. אַז מען לייענט איאלטי'ס אַ דערציילונג, דאַכט זיך דערפאַר, אַז מ'זיצט און מ'לייענט נישט, נאָר מ'הערט זי פאַרלייענען און נישט ווי אַן איינציקער צוהערער, נאָר מ'הערט די מעשה בציבור.

איאלטי איז דער מחבר פון צוויי ראַמאַנען, וואָס איינער פון זיי — „טאַטע און זון“ — האָט געקראָגן דעם לאַמעד פרייה, ווען איאלטי איז נאָך געווען אין מאַנטעווידעאָ. כ'מיי טאַקע צו באַטאַנען, אַז דער שריפטשטעלער איז גאַנץ יונג באַמערקט געוואָרן, נישט געקוקט אויף דעם, וואָס דער נאָמען איז געווען אַ פרעמדער און וואָס דער שרייבער איז געווען פאַרוואַגלט ערגעץ ווייט פון צענטער, וואו שרייבערס האָבן די געלעגנהייט צו קומען און מאַנען. דער יונגער ח. איאלטי האָט נישט באַדאַרפט מאַנען, ווייל מ'האַט אים באַלד באַמערקט. און ס'איז געווען וואָס צו באַמערקן. איאלטי פאַרמאָגט אַן אורבאַניסטישן טאָן, אַבער אין דער זעלביקער צייט איז ער אידיש-קערנדיק און אפילו פאַלקסטימלעך. זיין דיאַלאָג איז אַפט אפילו שלום עליכם'דיק. זיינע זייטיקע באַמערקונגען כאַפן אַמאָל דעם שניידיקן בליץ פון משה נאָדירן.

וויגט ער זיך טאקע צווישן דעם דיאלאג־הומאָר און דעם הומאָר פון קיילעכ־דיקע גלייכווערטלעך.

איאלטי איז שאַרפּאויגיק, נאָר זיין צונג־שאַרפּקייט שאַרזשירט אַלץ וואָס ער זעט. אָבער די גוטע מעלות פון דעם יונגן שרייבער זיינען בפירוש געווען אַזעלכע, וואָס מען האָט זיך נישט געקענט דערלויבן זיך צו וואַרפּן מיט זיי. מיר האָבן דעם יונגן שרייבער לייכטער געמאַכט דעם וועג צו קומען נענטער און לאָזן הערן זיין קול.

באַמערקט האָט מען גלייך, אַז איאלטי איז פּובליציסטיש־באַשרייבער־דיק און ער האָט אַ שאַרפּן צוגאַנג צו פּראַבלעמען. זיינע מיינונגען ווערן פּאַנאַנדערגעטיילט אין רייד און אַרײַנגעגעבן זיינע העלדן אין מויל אַרײַן. רעדן דערפאַר אַ סך פון זיינע העלדן, מיט דער קורצער שניידעוודיקייט פון צייטונג־קעפּלעך. און דאָס וואָס זיי זאָגן איז אַ כּסדר־דיקער געראַנגל צווישן די עקסטערמען פון „טשעק און אייביקייט“. אינצווישן איז אָבער פּאַראַן אַ גאַנצער קינסטלער־ישער תּחום שבת פון דערהויבונג, וואָס איאלטי האָט נישט קיין קינסטלערישן געדולד דערפאַר. ער לויפט ווי אַ לאַקאָמאַטיוו פון טשעק, מיט דער כּוונה צו דערלויפּן וואָס גיכער צו אייביקייט און דאָרט באַ־וויין, אַז ס'איז אייגנטלעך אַ קאַצנשפרונג צווישן ביידע.

כ'האָב אין בוך כּסדר געפונען דעם דאָזיקן געראַנגל, נישט דערפאַר, ווייל כ'האָב חלילה געוואָלט זיין פּעדאַגטיש און געלייגט די גאַנצע וואָג אויף דעם נאָמען פון בוך. שוין אין דער ערשטער מעשה, אַ מין שלום אַשישע ספר תּורה אין אַ הייזל, שילדערט דער מחבר אַ מנין פּראַפעסיאָנעלע קדיש־זאַגערס און יאַרצייט פּאַבריקאַנטן, וואָס שפּילן אָפּ אַ יאַרצייט פּאַר אַ פּאַר־זער זונה אין אַ שענק, וואָס איז די בירזשע פּאַר גאַסן־מיידלעך. די אידישע זונה גיט אָפּ דעם טאַטן אויף יענער וועלט וואָס אים קומט, און די קריסט־לעכע חבר'טעס אירע האַלטן זיך ביי די באַמבלענדיקע צלמימלעך און זאָגן אַלע נאָך — אָמן.

דער פּראַפעסיאָנאַליזם פון די קדיש־מאַכערס און פון די גאַסן־מיידלעך איז אויך משמעות דער טשעק, וואָס האַנדלט מיט אייביקייט. די מעשה ווערט דערציילט אין אַ שלום עליכ'דיקן מאַנאַלאָג, און איז ריינער שמועס, וואָס ווערט שטעלנווייז אפילו פאַרוואַנדלט אין אַן אַנעקדאָט. די מעשה איז נישט פּריילעך און נישט טרויעריק און דער מחבר האָט נישט קיין באַציאונג צו די מענטשן, נאָר ער פּוצט אַרום די רייד און ער זעט צו שאַפּן אַ געוויסע שפּאַנונג.

די צווייטע מעשה, „אַ נאַכט באַנקעט אין מעקסיקאָ סיטי“, איז האַרצ־לאָזער בורלעסק, פּאַראַן מענטשן וואָס האָבן מסתמא הנאה פון אַזעלכע

מעשות, אָבער אויך ביי זיי וועט דער שרייבער פון אַזאַ מעשה נישט ווערן דערהויבן. ווען איאלטי וואָלט די גאַנצע געשיכטע אויסבראַקירט פון זיין בוך, וואָלט די זאַמלונג נאָוועלן דערפון נישט געליטן, פונקט ווי דאָס בוך וואָלט גאַרנישט פאַרלוירן, ווען ס'וואָלט אין בוך געפעלט די טיפישע צייטונג-סקיצע — „דער באַבעס בעסט סעלער“, וואָס איז פלאַכער אידישער אַמערי-קאַניזם. דער טשוואַק פון דער מעשה, אַז אַ טייטש-חומש איז אַ „בעסט סע-לער“, וואָס לעבט איבער אַנדערע „בעסט סעלערס“ איז אויך נישט מער ווי אַנעקדאָט.

די צוויי בעסטע מעשות אין בוך — „דער טשעק און די אייביקע קוואַלן“ און — „משיח'ס אייזל“ באַווייזן ערשט דעם מחבר'ס גרונטאַוונע חסרונות, זיין אויסברייען אַ מעשה, זיין דערציילן אויפן קול, ווי ער וואָלט געהאַט צו-הערערס, זיינע אַריינגעוואָרפֿענע גלייכווערטלעך און זיין וויגן זיך צווישן קודש און חול. אין „טשעק און די אייביקע קוואַלן“ זעט מען גלייך דעם מחבר'ס צענטראַלע פאַראַנטערעסירטקייט, אַז ס'האַט אים אַזש געדינט טייל-ווייז פאַר דעם נאַמען פון בוך; און אוודאי דערקענט זיך אויך דער דאָזיקער שוואַרץ-און-ווייס אין „משיח'ס אייזל“. מ'וואַרט אויף משיח'ן (אייביקייט) און קומען קומט דאָס אייזל (טשעק).

ביידע מעשות זיינען זייער פלינק געשריבן, אָבער, ווי געזאָגט, זיי זיינען אויפגעבויט ווי גוטער שמועס, מיט דעם מחבר'ס כסדר-דיקן אַריינפאַל אין זיינע אייגענע רייד. ביידע מעשות זיינען זייער און זייער גרויסשטאַטיש. די בעלגישע שיקסע איז אַן אמת'ע שיקסע און די ליבע אירע, מיטן אידישן יונגענמאַן איז ראַיעלע ליבע. אַלץ איז כדבעי. ס'איז אפילו געלונגען דער איינפאַל, וואָס גראַד די שיקסע איז די ערשטע צו בלעטערן די אַנטאַלאָגיע פון אידישע וויזיהייטן, וואָס דער פעטער הערי גיט איר מאַן דעם פליט במתנה. דאָס איז דער צוגאַב פון „אייביקייט“ צום טשעק פון 750 דאָלער, וואָס דער פעטער שענקט דעם פלימעניק זיינעם.

אַ סך מאַל קריגט מען דעם איינדרוק, אַז איאלטי מאַכט חוזק פון זיינע מענטשן, אָבער זיי רעכענען זיך אָפּ מיט אים און אַזוי גיך ווי זיי כאַפּן אַן ער מאַכט פון זיי חוזק, הויכן זיי אויס דעם לעבעדיקן אַטעם.

נאָך קענטיקער איז דער חוזק אין „משיח'ס אייזל“. די מעשה איז זייער הומאַריסטיש, אָבער דער חוזק-הומאַר רעכנט זיך שטאַרק אָפּ מיטן מחבר און גיט אונז נישט די וואַרעמקייט, וואָס מ'דאַרף אויסשלאַגן פון שעפֿערישן הומאַר. ווען מ'זאָל פאַרלייענען די מעשה פון דעם קיבוץ און פון דעם שלימ-מזל אהרן, וואָס מ'כאַפט ביי אים אויס די מיידלעך, וועט מען זיכער לאַכן אויפן קול. אָבער אַז מ'לייענט די מעשה פאַר זיך, פאַרדריסט וואָס איאלטי

קען אזוי גוט אָפּלעצעווען פון זיינע מענטשן און וואָס ער שענקט זיי נישט קיין שפור וואַרעמקייט.

וואָס איז פון דעם אַלעם געדרונגען?

זאָל מען אויסדרעשן נאַכאַמאָל דעם אַלטן וויכוח? אויב ליטעראַטור איז טאַקע נישט מער ווי פאַרוויילונג, האָב איך זיך גאַנץ שיין פאַרוויילט לייענענ-דיק אַיאַלטי'ס ניי בוך „דער טשעק און די אייביקייט“. איז אָבער ליטעראַטור מער ווי אַ פאַרוויילונג און עס איז אפשר דער קיינעמ'ס לאַנד, וואָס ליגט צווישן די צוויי אויסגעטראַכטע עקסטרעמען, חול און קודש, איז אַיאַלטי דעם קיינעמ'ס לאַנד צו-פלינק דורכגעלאָפן. אַ שאַד! ער איז אַ שרייבער מיט אַ סך פיינע מעלות, וואָס די אידישע ליטעראַטור וואַלט פון אים געקענט האָבן מער נחת, ווען ער זאָל אַוועק פון בורלעסק און פאַרגעסן אין דעם שוואַרץ-ווייס קאַמף, צווישן אַרמווד און אַכרימאַן — דעם טשעק און דער אייביקייט, און בעסער לאָזן זיינע העלדן אויסקעמפן פאַר זיך, אָן זיין אַריינ-מישונג און חוזק, דאָס רעכט צו לעבן און צו ליידן.

ישעיהו שפיגל

א.

„מלכות געטא“

אין זומער 1945, נאך דער באַפרייאונג, איז אַ אידישער דיכטער צוריק־געקומען פון אַשוויענטשים און פון פאַרשידענע אַנדערע גיהנומ'ס, צום אָרט וואו עס איז אַמאָל געווען די לאַדזשער געטאָ. ער האָט דאָרט נישט גע־זוכט זיינע קרובים, אייגענע און פריינט, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז זיי זיינען שוין לאַנג אויף דער וועלט נישטאָ.

אין אויגוסט, 1944, ווען די גאַנצע געטאָ איז ליקווידירט געוואָרן, ווייל היטלער האָט די לאַדזשער אידן נישט פאַרגונען אפילו דעם „לעבנסרוים“ פון דער טויט־פאַסטקע, האָט דער דיכטער ישעיהו שפיגל פאַרגראָבן אין אַ קעלער זיינע קורצע דערציילונגען, וואָס ער האָט געשריבן דורך די פיר יאָר, פון 1940 ביז 1944. ער האָט זיך זיכער אפילו נישט דערוועגט צו האַפן, אַז ער אַליין וועט זיי נאָך ווען עס איז אויסגראָבן. ער האָט זיי געשריבן צו דער פרייער וועלט, וואָס וועט אַמאָל זיך אַנשלאָגן אויף זיין אידיש וואָרט.

לאַנג האָט זיין וואָרט נישט געשימלט אין דער פייכטער פינסטערניש, ווייל אַ קנאַפ יאָר שפעטער איז שוין דער פאַעט געשטאַנען אין דעם ווילגאַטנעם קעלער און אַליין אויפגעגראָבן זיינע קורצע נאָוועלן, וואָס האָבן זיך אויף אים על פי נס פאַרט דערוואָרט. דער רעזולטאַט פון דער אויפגראַבונג איז אַ דין ביכל פון 96 זייטן וואָס איז דערשינען אין לאַדזש, אונטער דעם נאָמען „מלכות געטאָ“, וועגן דעם מלכות וואָס ס'איז אידן באַשערט געווען — אַ מלכות וואו זיי זיינען אפילו דערנידעריקט געוואָרן מיט חזוק־געלט און מיט אַן אייגענער ווירטשאַפט פון הונגער, מיט אַן אויטאָנאָמיע, מ'שטיינט געזאַגט, ערב־טויט.

אַבער די קורצע דערציילונגען פאַרמאָגן אַ מלכות־דיקן טאָן. פאַראַן אין די געמאַסטענע שורות אַן אַריסטאָקראַטישקייט, וואָס דערהויבט דעם נאָמען „מלכות געטאָ“, איבער דעם אויבנאויפיקן באַטייט פון דעם פאַרפעס־טעטן שטיק ערד, וואָס איז אַפגעגעבן געוואָרן ווי אַ טויט־שטח צו אַ גאַנץ

פאלק. די ערד האט אין דער געטא נישט געמאכט קיין אַנשטעל פון פעטער און באַנייענדיקער פרוכפערקייט, נאָר זי איז אַליין געשטאַרבן און זיך געקרישלט ווי קבר־שטויב.

אין אַזאַ „מלכות“ זיינען אַרומגעגאַנגען געשוואַלענע אידן און געזוכט פאַרפּוילטע שאַלעכץ פון קאַרטאַפּל, אַנגעשימלטע און ווילגאַטנע רעפּטלעך ברויט, און אין אַזאַ „מלכות“ איז אַרומגעגאַנגען אַ אידישער דיכטער און גע־שריבן און פאַר־חשיבות'ט זיין וואָרט, געאיידלט יעדער אויסדרוק און זיך איינגעהערט אין דעם וואוילקלאַנג פון יעדער זאַץ. די ערד אַליין האָט שוין געקוואַרט און געפּוילט און די תּוכחה האָט זיך געלייגט אויף די צעבראַכענע הילצערנע היזער, קינדער האָבן אינגאַנצן אויפגעהערט צו לאַכן, ווייל אויך זיי האָבן דערשפּירט דעם גערוך פון טויט. אָבער ישעיהו שפיגל האָט גע־שריבן זיינע קורצע דערציילונגען, מיט דער געלייטערטקייט פון אַ יסורים־פּרינץ, ווען דער הונגער איז געשטיגן פון די סאַמע טיפענישן, פון דער וויל־גאַטנער פאַר־מכשפה'טער מאַמע־ערד. אַט די שטילע געמאַסטענע ווערטער, וואָס זיינען געלעגן אַ גאַנץ יאָר פאַרגראָבן אין אַ פאַרדומפענעם קעלער, זיינען איצטער עדות, אַז ס'איז פאַרט געווען אַזאַ קינגרייך ווי מלכות־געטאָ און אַז דער איראַנישער קלאַנג איז אפשר נישט קיין איראַניע, נאָר טאַקע אַ גייס־טיקער זיג איבער די פאַרטיליקערס.

אין זיין לעצטער דערציילונג פון בוך, וואָס הייסט טאַקע „מלכות געטאָ“ און איז פאַקטיש נישט קיין דערציילונג, נאָר אַ שילדערונג פון דעם הונגער־טויט, שליסט דער דיכטער שפיגל איין, אין תּחום פון דער געטאָ, ווי אַן אייגע־נעם, אויך דעם געקרייזיקטן, אין געטאָ שטייט אַ קירכע און „דער געקריי־ציקטער אין האַרץ פון געטאָ ווערט אַנגעגעאַסן מיט פּלאַם, זיין דאַרער, פאַר־פּייניקטער אידישער גוף ליגט איינגעהילט אין אַ רויטקייט פון וואַרעם בלוט“.

אַזוי פאַרענדיקט ישעיהו שפיגל זיין דערציילונג, וואָס שליסט דאָס בוך. און מאַדנע, ווי פּריקער מיר איז נישט דער שידוך מיט דעם געקרייזיקטן, און ווי קינדיש מיר קומט נישט אויס די התּפעלות פאַר דעם מאַרטירערטום פון אַ מענטשן, וואָס האָט געקראָגן אַ משפּט, זאָל זיין אַ פּאַלשן משפּט, און איז פאַר־משפּט געוואָרן ווי אַ רעבעל — ווען מען טראַכט פון די מיליאָ־נען געמאַטערטע נפּשות, אַדער פון טויט פון צענדליקער טויזנטער פאַר־מוטשעטע קינדער — האָט מיך דאָס מאַל נישט געאַרט, וואָס ס'האָבן זיך געשלאָסן די טויערן פון דער געטאָ און דער פאַרפּייניקטער יעזוס־גוף איז גע־בליבן מיט אונז, זאָל זיין נאָך אַ פאַרפּייניקטער אידישער גוף. צו קיין מנין דאַרף מען אים נישט, אָבער צום הונגער־טויט פון טויזנטער קען מען דעם גוף פון נאָך אַ אידן אויך מצרף זיין.

לעצן בלוא, דער פראנצויזישער קאטוילישער פילאָזאָף און גרויסער אוהב ישראל, האָט אין יעזוס'ן געזען דעם פרינץ פון אַרעמקייט. להיפוך אַלע ציני-קער-אַנטיסעמיטן האָט בלוא געזען דאָס אידישע פּאָלק, ווי אַ פּאָלק פון גרויס אַרעמקייט. די דערשלאַנגקייט, רעכטלאַזיקייט און דערנידעריקטקייט פון אידישן פּאָלק, דאָס שטענדיקע לעבן ביי די ראַנדן פון לעבן און די וויינענדיקע אידישע קוואַרטאַלן אין אַלע לענדער האָבן מער רעפרעזענטירט אידישקייט, ווי צופעליקע און אויסנאַמלעכע עשירות וואָס האָט זיך בכלל גיך אַסימילירט און גיכער אָנגעוואירן איר אידישן פּרצוף.

בלוא האָט זייער שטאַרק פּאַרלויבט מאַריס ראַזענפעלד'ן ווייל ער האָט אים געזען ווי דעם אידישן פּאָעט פון אַרעמקייט, פון אַרבעטערשאַפט און פון שוויץ-שאַפּ.

בלוא וואָס האָט פּאַרגעטערט אַרעמקייט איז געשטאַרבן מיט דרייסיק יאָר צוריק. ער האָט קיינמאָל נישט געקענט פּאַראַויסזען אַזאַ קייניגרייך פון אַרעמ-קייט, ווי ישעיהו שפיגל האָט געזען. מאַכט דערפּאַר נישט אויס וואָס אין דעם מלכות איז אויך אריינגעצייילט געוואָרן נאָך אַ פרינץ פון בלואַס אידישער אַרעמקייט. דער געקרייציקטער, וואָס איז מיט גוואַלט אויך געשיקט געוואָרן אין געטאָ.

ווען מען זאָגט נויט, דחקות, הונגער און ווען מ'זאָגט אפילו טויט, זיינען דאָס נאָך אַלץ לעבעדיקע באַגריפן, וואָס זיינען אַ טייל פון דעם וואָס מיר קע-נען ווי לעבן, אָבער דער הונגער פון מלכות-געטאָ, איז געווען אַ באַזונדערע באַשערטקייט. מ'האָט גענומען אַ גאַנץ פּאָלק און מ'האָט אים צוגעטיילט אַזויפיל יסורים וואָס זיינען פשוט נישט באַשאַפן געוואָרן פאַר מענטשן. ס'איז געווען אַ גרויסע דייטשע עקספּערימענט-סטאַנציע פאַר אידישן מאַרטירערטום און אויסהאַלטעוודיקייט; און בעת ס'איז געקומען צו דער ליקוידאַציע זיינען נאָך אַלץ געווען אידן ליקוידירט צו ווערן.

אַט דעם מלכות'דיקן טאָן פון דעם ריזיקן טויט-שטח האָט ישעיהו שפיגל געהערט און פּאַרצייכנט, אויף יענער זייט פון יסורים, ווען יסורים רעכענען זיך שוין כמעט נישט, ווייל זיי זיינען שוין נישט קיין מאָס פאַר מענטשלע-כער סבלנות. יעדער איד, יעדער אידישע פרוי און אַיטלעך קינד איז געווען אַ בירגער פון אַ מלכות-געטאָ, וואָס איז דורך דעם לעגענדאַרישן אומגליק געוואָרן אַן אמתע מלכות-ישראל.

דער דיכטער ישעיהו שפיגל האָט געשריבן ווי ער וואַלט געווען אַ קרוב למלכות, און ווי ס'פּאַסט פאַר איינעם, וואָס קען זיין ציכטיק אין דעם ערגסטן קויט. נתן האַנאָווער'ס פּיל-ציטירטער זאָג, אַז ער וואַלט דערצייילט די פרטים פון דער ת"ח אויסראַטונג, נאָר ער וויל נישט פאַרשעמען דעם מין מענטש איז

חל אויף שפיגלען, וואָס האָט כסדר געדענקט, אַז ווען ער וועט פאַרגראָבן זיינע דערציילונגען און מען וועט זיי אויסגראָבן פון דעם קעלערדיקן שימל, זאָלן זיי זיך לייענען ווי כראַניקעס פון אַן אונטערגעגאַנגען קיניגרייך — מלכות־געטאַ.

פון געטאַס, לאַגערן און טויט־וואַרשטאַטן זיינען צו אונז דערגאַנגען קינות, געשרייען, קללות, געזאַנגען, פינקס־פאַרצייכענונגען, אָבער אין ישעיהו שפיגל'ס קורצע נאָוועלן איז דאָ אַ הויך פון אַ קינסטלערישן שטאַלץ, וואָס איז אייביק, פאַראַן אין זיינע זאַצן אַ געדיכטיקייט, אַן אַווענטיקייט, אַ געמאַס־טענע צוריקגעהאַלטנקייט און אַ ציכטיקייט. פאַראַן אויך אין זיינע נאָוועלן אַ געדולדיקע אויפגעבוטיקייט, ווי די געטאַ־יאָרן וואַלטן אים נישט געשטאַנען אויפן קאַרק און אין אים נישט אַריינגעשניטן יעדער טאַג. אין די יאָרן פון 1940 ביז 1944, ווען ער האָט געשריבן זיינע נאָוועלן, האָט דאָך דער חושך פון דער געטאַ באַדאַרפט פאַרהונגערן יעדער שורה ביזן ביזן און זיי טרייבן מיט אומגעדולד אין דר'ערד אַריין. אָבער ניין, שפיגל איז געזעסן ווי אַ תושב אין מלכות־געטאַ און געבויט דערציילונגען מיט מער געדולד ווי אונזערע אַבות האָבן געבויט פיתום ורעמסס. מען זעט ממש, ווי ער בויט אויף יעדער זאַץ, הערט זיך אין אים איין מיט אַ געדולדיקער איינהערעוודיקייט. דער הונגער האָט אים נישט געמאַכט אומגעדולדיק צום מינדסטן פלאַטער פון אַ וואַרט.

וואונדערלעך איז די ערשטע דערציילונג, „ערד“. די פויערים נעמען לויפן פון די דערפער „דאָ וואַרשאַווי!“ דאַבע און איר מאַן יאַסי־בער הערן דאָס געשריי, אָבער זיי זיינען געפלעפט. יאַסי־בער'ס טאַטע און זיידע זיינען געווען אידישע פויערים און זיינען געזעסן אויף דער ערד און זי ליב געקראָגן. אַלע ווערן אַרונטערגעטריבן פון דער ערד דורך די דייטשן, אָבער די ערד וועט וואַרטן אויף זיי, נאָר די אידן ווערן פאַרטריבן אויף אייביק. מען גייט, דייטשן קומען אָן, „אי־דאָן, נייעמצי אידאָן“ — הערן זיך די גע־שרייען פון די פויערים, אָבער דאָס אידישע קינדערלאַזע פאַרל בלייבט אַליין אין דאָרף. יאַסי־בער וויל נישט לויפן. דער דאַרפס־מענטש דערשפירט, אַז אַ מענטש קען נישט אַנטלויפן פון זיין גורל. ער בלייבט ביז ס'קומען אַן די פאַלק־דייטשן, די ערשטע פאַראויסלויפער פון דעם אומגליק און זיי פאַרפייניקן יאַסי־בער'ן צום טויט.

די דערציילונג הייסט „ערד“ און זי איז ערדיש צו אַלע חושים, ביז צו דער פייכטלעכער אלול־לופט, „וואָס האָט געהאַט דעם טעם פון וואַלד־צווייגן, וואָס מען לייגט אָפּ אויף ווינטער“.

לאַמיר זיך פאַרשטעלן, אויב ס'איז מעגלעך, אַ יאָר אין די ניינצן פער־

ציקער אין דער לאַדזשער געטאָ, און לאַמיר לייענען אַ זאָך, ווי ר'איז דעמאָלט אַרויסגעקומען פון ישעיהו שפיגל'ס פעדער, און לאַמיר פּראַווין פאַרשטיין דעם כוח פון דער זיכערער האַנט, וואָס האָט דאָס אַלץ געשילדערט.

„ס'איז געווען פינצטער אין דאָרף. אַ פּרי־האַרבסטיקע פייכטקייט איז אויפגעגאַנגען פון די נידעריקע גרעזער און קשאַקעס. פּלוצים האָט דער הימל אַנגעהויבן ברענען ביי די מערב־ראַנדן מיט פאַרצויגענע פאַסן פייער. אין די דערפער אַרום דער וואַרטע האָבן זיך די פויערים אין בהלה־שער שרעק אויפגעכאַפט אינמיטן נאַכט, פאַרפאַקט די בעבעכעס, אויפגעוועקט די שלאַפּנ־דיקע וויבער מיט די קינדער און זיי געזעצט אויף די געשפאַנטע וועגענער. זיי האָבן אַרויסגעפירט די קי פון די וואַרעמע שטאַלן און זיי צוגעבונדן צו די אַנגעלאַדענע וועגענער מיט שטריק און קייטן. די קי האָבן אין דער פינצ־טערניש מיט אַן אומהיימלעכן בענקעניש גערעוועט, זיך געלאָזט צובינדן מיט טרויעריקע אַראַפּגעלאָזענע קעפּ“.

ס'איז זיך כדאי איינצוהערן אין דער שפאַרעוודיקייט פון יעדער זאָך, כדי צו דערשפירן די קינסטלערישע געדולד און די האַפענונג, אַז די סקעלעטישע טעג אין מלכות־געטאָ וועלן נישט שטאַרבן, נאָר זיי וועלן דערלעבן אים צו לאָזן ווייטער שילדערן און שרייבן מיט אַ קינסטלערישן גלויבן.

פאַראַן אין שפיגל'ס דערציילונגען אַן אַריסטאָקראַטיש געוויין, ווי ער וואַלט אונז אַלעמען געוואַלט פאַרשפאַרן די גרויסע, שענדלעכע איינצלעהיטן; ווי ער וואַלט געוואַלט רייניקן דאָס דערציילערישע צו אַלץ וואָס לאָזט זיך דערציילן און קען ווערן אַן אויסגעאיידלטער און אייביקער סימבאָל.

די ערשטע דערציילונג אין בוך „ערד“ איז אַזאַ סימבאָל. אַ אידישער ישוב־ניק בלייבט און לויפט נישט פון זיין ערד, וואָס האָט אים פאַרפּויערט. די דערציילונג ענדיקט זיך מיט יאַסי־בער'ס פאַרפייניקטן טאַנץ. די דייטשן שטעכן אים די פיס מיט באַיאַנעטן און ער טאַנצט. יאַסי־בער הערט שוין דאָס קול פון זיין טאַטן:

„יאַסי־בער ... טאַנץ־טאַנץ! טאַנץ ... טאַנץ, מיין זון, טאַנץ, און צוזאַמען מיטן טאַטנס ניגון גייט אויף אַ געזאַנג פון די ווייסע שטיינער, פון זאַמד, פון די טאַפּאַלעס, וואָס ציטערן אין דער לבנה, פון די שטאַלן און פּלויטן, און עס טראַגט זיך דאָס געזאַנג אַהין צו די בלאַע וועלדער, וואָס האַלטן איינגע־רעמט דאָלנע יאַרי, ווי אַ גילדן וואַסער־שיסעלע“.

שפיגל איז אַ פּאָעט, וואָס שרייבט איצט לידער, און וואָס האָט נאָך אין 1939 אַרויסגעגעבן אַ בוך לידער. איר זעט ממש ווי דער פּאָעט צאַמט און צערטלט יעדער וואָרט און איר זעט אויך ווי דער פאַרשטענדיקער פּראָזע קינסטלער לאָזט דעם פּאָעט נישט צופיל שאַלטן און וואַלטן.

ישעיהו שפיגל'ס מלכות'דיק קינסטלעריש געדולד, אין מלכות-געטא, איז דאס סאמע איבערראשנדיקסטע אין זיינע דערציילונגען. זיין קענען מסביר זיין טיף געמיט און זיין געדולדיקער און רואיקער טאן זיינען נישט נאָר אַ קינסטלערישער טריאומף, נאָר אַ גרויסער נצחון פון מענטש איבער דער גאַנצער חיה'שקייט, וואָס האָט געבושעוועט אַרום אים. אין זיין דערציילונג „שניי“ שילדערט ער ווי אַ ברודער און שוועסטער אַנטלויפן צוזאַמען פון דער געטא. דאָס אַנטלויפן פון דער געטא איז אַליין אַ גרויסע דראַמע פון סכנות נפשות. דער קינסטלער פאַרגעסט נישט אויף קיין איין מאַמענט צו שפילן די דראַמע אויף אַ הינטערגרונט פון שניי און שטורעם. אָבער ער פאַרלירט קיינמאָל נישט די גלייכמאַס, ער פאַרשילדערט זיך נישט, נאָר די דערציילונג קומט אַרויס מיט טרוקענער ווערדיקייט.

די פייערלעכסטע דערציילונג אין בוך איז — „אידן“. דייטשע אידן ווערן פאַרשיקט אין דער פויליש-אידישער געטא. זיי באַזעצן זיך אויך אין דער חורבה, וואָס דער פרומער איטשע-בער און זיין ווייב שרה-לאה האָבן געפונען אין געטא, נאָכדעם ווי זיי זיינען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייער באַלעבאַטיש הויז.

פרעמדע וועלטן באַגעגענען זיך. די דייטשע אידן קומען אָן מיט זייער פרעמדער הלבשה, מיט זייערע יעגער-היטן, מיט די לעדערנע טעשלעך, רוק-זעקלעך אויף דער פלייצע און הויכע געשנירלטע שיך.

ביי שרה-לאה'ן זיינען דאָס גוים.

„אָסור צי דאָס קען אַ תמונת-אות... מיט וואָס זיינען זיי דאָס אידן, פרעג

איך דיך!“

אַזוי שרייט שרה-לאה. זי גוואַלדעוועט און פרעגט נעבעך אַ אידישע קשיה:

„אין אַזאַ הילוך גייט מען דאָס אין גלות אַריין?“

אָבער רעכט אין כעס ווערט זי ערשט, אַז איר איטשע-בער צעדאוונט זיך און נעמט ממש ברענען ווי אַ שרף, אָבער פון חדר, וואו די „דייטשן“ האָבן זיך באַזעצט, הערט זיך אַ קירכלעך געזאַנג. זיי דאוונען אויך, אָבער זיי רעכטן אָפּ אַ מין גאַטעסדינסט, ס'הערן זיך געזאַנגען, ווי ס'וואַלטן זיך געטראָגן ניגונים פון אַן אַרגל, „אָדורכגעפלאַכטן מיט פסוקים פון הייליקע, פרעמדע תפילות“.

שרה-לאה וויל זיי פשוט אַרויסוואַרפן, אָבער איטשע-בער, דער מאַנס-

ביל, פאַרשטייט בעסער.

„שאַאַ — שרייט ער — אַביסל דרך ארץ פאַר אידן... זעסט נישט

אַז אידן דאווענען?“

ער באַפעלט שרה-לאה'ן זיי אַריינצוברענגען קליינע טעפעלעך מיט

וואַרעמער זופ. די אויסגעהונגערטע דייטשע אידן כאַפֿן זיך נישט צו צו דער זופ, נאָר זיי נעמען פריער אַרויס די קליינע זיידענע נאַז־טיכלעך און זיי ווישן זיך די טרערן פון די אויגן.

„פון הינטער די זיידענע טיכלעך זיינען נאָר געפאַלן ווערטער ווייכע און וואַרעמע :

„לי—בער ברודער, לי—בע שוועס—טער... דאַנקע, דאַנקע... וויר זינד דאָך אַללע יו־דן, יו־דן, יו־דן — — —“

„זייערע ווערטער זיינען אַראָפּגעפאַלן אויף דער פּאָדלאַגע פאַרשעמטע און זיך צעפיצלט ווי קליינע, קלינגנדיקע פּיצלעך גלאַז.“

די פאַטעטישע דערנענטערונג פון די אַלערליי „יו־דן“ האָט ישעיהו שפיגל אויפגעכאַפט אין דער געטאָ. מ'האַט זיך געטיילט מיט די קליינע טע־פעלעך מיתה־משונה זופ און מ'האַט אפילו גענומען קריגן דרך ארץ איינער פאַר דעם אַנדערנס תפילות.

איז עס דאָך פאַרט געווען אַ שטיקל מלכות, אָט דאָס מלכות־געטאָ! ישעיהו שפיגל האָט באַוווּן איינצושטילן דעם געשוואַלענעם הונגער און ער האָט געשריבן ווי אַ בעלעטריסטישער פּרינץ. זיינע קורצע נאָוועלן וועלן פאַרבלייבן אין אוצר פון אונזער מלכות ישראל. כ'זוייס נישט פון נאָך אַזאַ ביכל נאָוועלן, ביי אַן אומה ולשון וואָס איז געלעגן אונטער נאַצישן קנאַפל — אַ ביכל וואָס זאָל אַטעמען מיט אַזויפיל קיניגלעכער ווערדע.

ב.

„מענטשן אין תהום“

פאַראַן אַ זעלטן שרייבעריש געפיל, וואָס איז דער אויב־נישט־נאָך־העכער פון קנאת סופרים. דאָס דאָזיקע געפיל מערט אפשר נישט קיין חכמה, ווייל עס רופט נישט אַרויס קיין שרייבערישן פאַרמעסט, פאַרשאַרפט נישט די קאַנקורענץ און סטימולירט נישט קיין שרייבערישע איבערשטייגונגען און פען־דועלן. פאַרקערט, אַזאַ געפיל מערט עניוּות, דערהויבט די ליטעראַטור צו דער מדרגה פון וואונדער און גיט איר צו די חשיבות, וואָס פאַרמעסטונג אַליין קען קיינמאַל נישט דערגרייכן. דאָס געפיל איז כמעט דער סאַמע היפך פון קנאת סופרים, ס'איז די ליבשאַפט צו יענעם אַרבעט, די ליבשאַפט וואָס נעמט דיך אַזוי שטאַרק אַרום, אַז דו דערפילסט טיפע דאַנקבאַרקייט צום שרייבער און צו זיין ווערק, דו לייענסט און פאַרלירסט דעם חוש פון וואַרשטאַט־שפירעוודיקייט און ווערסט דערהויבן צו דער מדרגה פון אַ לייענ־נער, וואָס רינגלט זיך אין גאַנצן אַרום מיטן ווערק און מאַכט עס פאַר אַ טייל פון זיין לעבן. כ'האַב זיך צום ערשטן מאַל אָנגעשטויסן אין דעם דאָזיקן געפיל פון אהבת סופרים, אין אַן אינטימען שמועס מיט שמואל יעקב אימבער, עליו השלום, וואָס האָט אין אַמעריקע ביי אונז זייער ווייניק געשריבן און דעמאַלט אַוועקגעגעבן אַ סך צייט, פאַר זיין ענגלישער אַנטאַלאָגיע פון איי־דישע לידער.

ווער זאָגט אַז איך שרייב נישט? — האָט מיך אימבער געזוכט צו איי־בערציגן מיט אמת'ן חסידישן ברען. — אַז איך לייען אַ גוטע זאַך ביי אַ אידישן שרייבער, איז עס ביי מיר אַזוי אָנגעלייגט, ווי איך אַליין וואַלט עס געשריבן, עס ווערט אינגאַנצן מיינס, איך מאַך עס פאַר מיינס, איך קריג עס אַזוי שטאַרק ליב, אַז עס ווערט מיין אייגנס. איך בין נישט מקנא, איך בין דאַנקבאַר, וואָס איר אַלע שרייבט. איך בין נישט געקומען אויף דער וועלט ווערן אַ גדול, איך בין געקומען מאַכן די אידישע ליטעראַטור גרויס און שטאַרק, און ווער עס טוט דאָס, טוט עס אויך אין מיין נאָמען, געבענטשט זאָלן זיי זיין — די אַלע וואָס באַרייכערן די אידישע ליטעראַטור.

אַט די דערהויבענע ליבשאַפט, וואָס איז דאָס פאַרקערטע פון קומען אויפן

מאָרק און אויסשטעלן די אייגענע סחורה מיט דעם אייגענעם געציקלטן נאָ-
מען, האָט אין אימבער'ס מויל געקלונגען זייער ערלעך און תמימות'דיק. אין
האָב די רייד זיינע קיינמאל נישט פאַרגעסן און כ'האָב אַלעמאַל געקלערט
וואָס פאַר אַ הויכע מדרגה דאָס מוז זיין, אַ מדרגה וואָס דערהויבט זיך איבער
דער דערלויבטער חכמה-פאַרמערענדיקער שרייבערישער קאָנקורענץ, איבער
דעם יאָריד און ווערטער-מאַרק, וואו איין שרייבער וויל אַריבערשרייען דעם
אַנדערן, פאַרשטעלן דעם אַנדערן און פאַרשרייען דעם אַנדערן. אויף דעם
ביסל קרעמערישקייט, וואָס ברענגט מער פראָדוקציע ווי חכמה, האָבן מיר
טאַקע אַ בפירושן היתר, אָבער פאַראַן זעלטענע מאַמענטן, ווען אַ שרייבער
פאַרגעסט אין די דאָזיקע מאַרק-טענדענצן, אַפילו אין דער חכמה-סטימולינג-
דיקער קנאה, און ער בלייבט זיצן איבער אַ חבר'ס ווערק, מיט אַ געפיל פון
גרויס עניוווט. ער שפירט אַז דאָס ווערק פאַרמאַגט אין זיך עפעס אַזוינס, וואָס
האָט צו טאָן נישט אַזוי מיט אַ פערזענלעכער חתימה, ווי מיט אייביקייט.
ס'איז צוגעקומען אַ ווערק, וואָס נעמט זיך גלייך אונטער זיין שוץ און
וואָס וואַרפט אויף דיר אַרויף אַ חיוב עס ליב צו האָבן מיט אַ ליבשאַפט, ווי
דו אליין וואַלסט געהאַט אַ חלק אין דעם, ווייל דו האַסט טאַקע בפירוש אַ
חלק אין דעם. ס'איז צוגעקומען אַ כלל-זאָך און דו שטאַלצירסט דערמיט, ווייל
די ליטעראַטור ציילט אַזעלכע ווערק, זי ציילט זיי, ווייל זיי זיינען לופט און
וואָסער און ברויט פאַר יעדער ליטעראַטור. ס'איז קיין שרייבער נישט איינ-
געפאַלן מקנא צו זיין שלום עליכמ'ען פאַר זיין טביה, אָדער פאַר מנחם
מענדלען, פּרצ'ן פאַר די פּאַלקסטימלעכע מעשות, ביאליקן פאַר אַ סך פון
זיינע לידער. מען האָט עס ביי זיי צוגענומען ווי אַ געשאַנק און באַרייכערונג
פאַר דער ליטעראַטור. אַן אַזעלכע ווערק וואַלט גאַרנישט מעגלעך געווען דער
יאָריד פון סופרישער קנאה, אָדער ער וואַלט אינגאַנצן קיין האַפט נישט
געהאַט. אַן אַזעלכע קרוין-ווערק וואַלט זיך נישט געלוינט דער יאָריד פון
דער ליטעראַטור, מיט דעם גאַנצן שרייבערישן געפילדער. אַ ליטעראַטור מוז
האָבן אַזעלכע ווערק, כדי ס'זאָל זיך זיין איבער וואָס צו שלאָגן.

אַזאַ געפיל פון אהבת סופרים האָב איך געהאַט, ווען איך האָב איבער-
געלייענט י. י. סיגאַל'ס בוך לידער — „ספר אידיש“, דעם דאָזיקן ציטער
האָב איך אויך דערשפירט אין זיך, ווען איך האָב געלייענט ישעיהו שפיגל'ס
געטאַ-נאָוועלן, אין זיין ניי בוך — „מענטשן אין תהום“, אַז מען לייענט זיינע
קורצע נאָוועלן פון דער געטאַ מוז מען דערשפירן, אַז אין אַזעלכע ווערק
האָבן מיר אַלע אַ גרויסן חלק, אַז זיי גייען אַרויס פון גדר פון קנאת סופרים,
ווייל מען דאַרף פריער פון אַלץ מאַכן אַ וואַרע פאַר אַ גרויסער נאַציאָנאַל-

קינסטלערישער געשעעניש. ס'איז צוגעקומען אַ בוך, פון די ביכער, וואָס גיבן דעם שרייבערישן יאָריד אונזערן עקזיסטענץ-באַרעכטיקונג. ווען ישעיהו שפיגל האָט געשריבן די מעשות אין דער געטאָ, איז ער געשטאַנען פנים אל פנים מיט אַזעלכע שוידער-סיטואַציעס, וואָס אויב ער וואָלט פאַר זיי געזוכט ליטעראַרישע שיידלעך, וואָלט ער זיי נישט געפונען אין דער גאַנצער וועלט-ליטעראַטור. דער פּראָצעס פון שרייבן אַליין איז פאַר אים, קודם כל, געווען הונגער פון גוף נאָך גייסטיקן אָנהאַלט און אויס-דויער. דאָס אַליין איז שוין נישט געווען קיין נאָרמאַלע קינסטלערישע דער-פאַרונג. ס'איז געווען אַ משוגענע עקשנות צו נאָרמאַליזירן אומזין אין זיך און אַרום זיך.

מיט זיינע ערשטע צוויי זאַמלונגען פון געטאָ-נאָוועלן — „מלכות געטאָ" און „שטערן איבערן געטאָ", האָט זיך שפיגל באַוווּזן ווי אַ גרויסער נאַציאָ-נאַלער קינסטלער, ווי אַ רייך געפּינס, וואָס איז פאַר אונז אַלעמען אָפּגעראַ-טעוועט געוואָרן פון דעם תהום פון אומגליק. מיט דעם נייעם בוך זיינעם — „מענטשן אין תהום" אַנטפּלעקט זיך פאַר אונז אַ גרויסער מענטש, אַ טיפּער מענטש, און אַ נשמה'דיקער איד, אַט די נשמה'דיקייט וואָס איז ביי אונז גע-ווען דער איבערגאַנג פון אונזער אַלטער קדושה צו אונזער נייעם מאַרטי-רערטום.

מען וואָלט געקענט וועגן יעדער דערציילונג אַנשרייבן אַ באַזונדערע גרויסע אָפּהאַנדלונג, מען וואָלט למשל געקענט שרייבן און שרייבן וועגן דעם ריטם, וואָס גיט שפיגל'ס קורצע דערציילונגען די צייט-מעסטונג פון גרויסע ווערק, וואָס זיינען אַנגעלאָדן מיט יאָרן פון אומגליק. מען וואָלט געקענט שרייבן וועגן זיין לשון, וואָס איז אַ נייע דערשיינונג אין אונזער ליטע-ראַטור. אַלע חושים קריגן ביי אים אויסדרוק און איבער די חושים איז שטענ-דיק פאַראַן די העכערע אחריות, אַז ער שרייבט תמצית, אַז ער איז אַ געראַ-טעוועטער שליח-ציבור, וועמען ס'איז אַנפאַרטויט געוואָרן אַ גרויסע שליחות. די דערשראָקענע און פינסטערע געטאָ-מויערן רעדן צו דער וועלט און האָבן געקראָגן לשון אין שפיגל'ס דערציילונגען. די דערדריקנדיקע פינסטער-ניש פון דער געטאָ קריגט ליכט אין שפיגל'ס דערציילונגען. די פּחדמיקייט פון דער געטאָ, איר גסיסה און איר נישט-דערהערט געשריי קריגט מוזיק אין שפיגל'ס וואונדערלעכע און שטיל-געוויינטע פאַראַגראַפּן. יעדער ניסימ'דיק גרעזל, יעדער שטיקל טויטע בליעכץ, יעדער מאַלינע וואָס וואַקסט אויפן בית עולם, וואָס ווערט פעט פון אידישע מתים און וואָס דערפרישט די קינ-דערשע מיילער, מיטן טערפּקען טויט-טעם פון לעבן, קריגט אַראַמאַט אין שפיגל'ס דערציילונגען.

די דערציילונגען זיינען, אין פלוג, וועגן באזונדערע אידן, באזונדערע געשעענישן און באזונדערע סיטואציעס, אָבער זיי זיינען גרויסע נאַציאָנאַלע קלאַג־לידער אויפן טויט פון צענדליקער טויזנטער. איין מיידעלע מיט אַ רויט סטענגעלע, וואָס די מאַמע פאַרפּוצט, ערב איבערגעבן צו די דייטשן, איז אַ גרויס נאַציאָנאַל געוויין אויף דעם טויט פון צענדליקער טויזנטער קינדער. איין צעדולטער שמש, וואָס ליגט מיט פאַרסאַרפּעטע הענט, נאָכדעם ווי ער האָט אַרויסגעראַטעוועט אַ שטיקל שטיינדל פון דער שול־שרפה, איז אַ גרויסער יאָמער אויף דעם אַוועקגיין פון אונזערע הייליקייטן מיטן פייער. דעם באזונדערן קליינעם איד, דעם באזונדערן עלנדן מיידל, דעם פאַר־שעמטן בעל מום, גיט ער זיין תיקון, וויפיל ס'קומט אים ווי אַ יחיד; ער פאַרזעט נישט דעם פרט, אָבער אונטער זיינע געבענטשטע הענט ווערן די באזונדערע קליינע מענטשן געהייליקט און דעהויבן צו גרויסע פּאָלקס־סימבאָלן.

אַנאַ יאַקאָוועוונאַ טעמקין וואָס איז שוין לאַנג דערווייטערט פון אידן און איז איינע אַליין אויף דער וועלט, טיילט מיט הכנעה און פרייד דעם גורל פון אַלע אידן, „ווי פעסע אַן אומזעבאַרער פּאָדים וואָלט זי געהאַלטן די אַלע יאָרן פאַרבונדן מיטן פּאָלק“. זי האָט נישט קיין קינד פאַר וועמען זיך מקריב צו זיין, איז זי זיך מקריב פאַר איר הונט „ניקי“ און זי גייט אַליין צום טויט צווישן אידישע הינט. שטומע באשעפענישן וואָס זיינען אויך פאַרמשפּט, קריגן טרייסט פון איר אין זייערע לעצטע מינוטן.

„דאָס איז געווען אין דער זעלבער צייט, ווען דער דייטש האָט נאָכן אויפ־שטעלן דעם צוים גערופן די אידן אַפּצוגעבן זייערע הויז־חיות, די פּערד, קי, ציגן און הינט. אין געטאָ האָבן בלויז געקענט בלייבן די צוויי אַלטע עגלה־פּערד. די איינגעזעסענע אידן פון באַלוט האָבן זינט דורות געהאַדעוועט די הויז־חיות און פון זיי געצויגן די אַרעמע, מאַגערע חיונה. דראָזשקאַזשעס און פּורמאַנעס, מילך־הענדלער און טאַרג־שטייער, קאַטעריניאַזשעס און שענק־אידן האָבן געמוזט אָפּפירן די באשעפענישן, וואָס זיינען דאָס גאַנצע לעבן מיט זיי מיטגעוואַקסן אין די ענגע הויפלעך פון באַלוט, אין די קעמערלעך און אין די פינצטערע קי און פּערד־שטאַלן. מ'האַט אויסגעשפּאַנט די פּערד, דאָס לעצטע מאָל אַרומגענומען זייערע וואַרעמע העלזער אין דעם טונקעלן שטאַל, אַרויסגעפירט די טרויעריקע אידישע קי און די דערשראָקענע ציגן.“ מען פירט אויך אַוועק די אידישע הינט און די אַלטע אַריסטאָקראַטקע פירט שטאַלץ איר אַלטן הונט און גייט צום טויט מיט אים צוזאַמען.

„זי האָט געזען ווי די אלמנה איז אינדרינען געשטאַנען אַרומגערינגלט מיט אַ כאַפּטע הינט און נאָך אַלץ געפירט ניקין ביים קייטעלע; אין איר

לינקער האַנט האָט זי געהאַלטן דאָס שטעקעלע מיט דער זילבערנער גאַלעק און עס געטראָגן הויך איבער די הינטס קעפּ. זי איז אַזוי געשטאַנען מיטן אויפגעהויבענעם שטעקעלע און מיט אַ צעשויערטן קאָפּ האָר אין סאַמע מיטן פון די הינט, וואָס האָבן זיך געלייגט צו אירע פיס. זי האָט אויסגעזען אַנאַ יאַקאָוילעוואַ ווי אַ פּאַסטוך אַרומגערינגלט מיט אַ סטאַדע“.

פון יעדער דערציילונג קען מען פשוט ציטירן און ציטירן אומפאַרגעס- לעכע שטעלן. די „גאַלדענע יויך“ איז אַ טיפער וידוי פון ווייבלעכער עלנד, קדושה, זינד, מאַרד, און ס'טראַגט זיך איבער איר דער טעם פון אידישע געקעכצן. „מען האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי האָבן אידישע פרויען אַרויס- געכשופט פון פאַרפּוילטע אַלטע ריבן און קאַרטאַפּל-שאַלן עפעס אַ כּה, וואָס זאָל זיי העלפּן איבערלעבן — דעם טעם פון די פאַרשוואַנדענע אידישע מאַכלים“.

די זעאונג פון דעם „רבי פון סאַמפּאַלנע“, וואָס איז אַ מין קליינער שבתאי צבי וואָס פירט אידן גלייך אויפן בית עולם צו אויסלייזונג, איז עפעס אַזוינס, וואָס קריצט זיך איין אין זכרון, מיט אידישער האַפּענונג אויפן סאַמע בית עולם. דער רבי פון סאַמפּאַלנע טראַגט אַ ספר תורה אין איין האַנט, אַ קינד אויף דער אַנדערער און ער פירט די עדה אידן אויפן בית עולם, מיט אַ טאַלנער ניגון.

אַבער די קרוין פון גאַנצן בוך איז די לענגערע דערציילונג — „אַ איד פון בית עולם“. דאָס וועט אַמאַל אַנערקענט ווערן פאַר איינער פון די טיפּסטע קינסטלערישע זאַכן אין דער גאַנצער וועלט-ליטעראַטור. אויף דעם הינטער- גרונט פון בית הקברות און פון דער גרינער און בליענדיקער „טויטער“ נאַ- טור וואַקסט אויס אַ קברן, אַ איד אַ קדוש, וואָס הויבט אַן פאַרנעמען דאָס געוויין פון פאַרשעמטן אידישן טויט און ער נעמט זיך אין געהיים, צוזאַמען מיט זיינס אַ שוועסטער קינד, מטהר זיין די אידישע מתיים. דאָס איז אַ אידישע גרויל-סימפּאַניע, וואָס מען קען הערן לייענענדיק, ווייל אַיטלעך וואַרט איז אַפּגעציטערט און אַיטלעכער זאָג איז דערהויבן צו אַ גרויסער און טיפער ממשות. ווען דער קברן שטייט אַנטקעגן דייטש, ראַנגלט זיך דער אידישער גאָט מיט דעם גאָט פון דער טומאה. אין דער מעשה ווערט דער טויט פון אידן פאַרשאַטן מיט אַזויפיל בליעכץ פון בית עולם און דער צוזאַמענשפּיל ווערט דורך דעם גרויסן דערציילער געהאַלטן אויף אַזאַ ניוואַ. אַז די מעשה פון עטלעכע און צוואַנציק זייטלעך ווערט איינע פון די גרעסטע מייסטער- ווערק פון אונזער אַלטער און נייער ליטעראַטור. פון אַנהויב ביזן סוף פאַר- מאַגט די דערציילונג אַן אַפּאַקריפּישע תּמימות און וואַנדער. וויפּיל מאַל איך האָב שוין געלייענט דעם פאַראַגראַף וואָס אין אים ווערן צעבלאַזן די

ערשטע פונקען פון מרידה פון דעם הייליקן קברן, כיל, קען איד אים בשום אופן נישט אויסלייענען, ווייל אין אים איז אריינגעטאן אזויפיל האב און גוטס אונזערס, אזויפיל אידישע אָנגעזאַמלטע גרויסקייט.

„אין דער דאָזיקער צייט האָבן אינעם פעטער כיל ביסלעכווייז זיך אָנגע-
הויבן זאַמלען מחשבות פון מרידה. ער האָט פאַרנומען דעם גרויסן חטא קעגן
דעם אידישן גוף. מען ווייסט נישט ווי אזוי ער איז אַנמלט פאַרקראַכן צווישן
די גרינע פאַרשימלטע מצבה-שטיינער און לעבן די אוהל'ס פון די הייליקע
גוטע אידן, אָפּגעלעגן אויף זייער איינגעפאַלענער ערד עטלעכע טעג. ער איז
געלעגן דעמאָלט מיט זיין בויך איינגעגראָבן אין דער ערד, וואָס איז געווען
דורכגעזאַפט מיט דער גאַנציקייט פון אַלטע, פאַרפּוילטע און וואַרעמע בלע-
טער. אַ פאַרזונקענער אין דער פינצטערניש פון אוהל, וואו ס'האָבן גענעכ-
טיקט גרויע בית-עולם-פּייגעלעך און ס'האָבן געצויגן זייערע דינע, זילבערנע
פעדים אַלטע, יענע וועלטליקע שפינען — פלעגט ער פון צייט צו צייט אויפ-
הויבן זיין פנים צו די אַלט-אָפּגעריבענע אידישע אותיות, וואָס האָבן אַראָפּ-
געגלאַנצט מיט זייער אייביק איינגעקריצט גרין גאָלד אין דער טונקלקייט.
דאָס גאָלד פון די אידישע אותיות אין די איינגעקריצטע תפילות איז שוין
לאַנג געווען אויסגעלאָשן און פאַרזונקען אינעם שטיין דורך די רעגנס, שנייען
און ווינטן. מיט די הענט האָט ער אַרומגענומען די רעשטלעך גרודעס ערד,
וואָס זיינען פאַרבליבן נאָך די קבר-בערגלעך און עפעס אַ תפילה, אַ כאַרכ-
לעניש פון פּראָסטע, אויפגייענדיקע אידישע ווערטער האָט אין דער אוהל-
פינצטערניש צוריק לעבן געמאַכט דאָס גוטע, לויטערע ליכט פון די פאַר-
שטאַרבענע גוטע אידן. אויף אַזאַ אופן האָט דער פעטער כיל מתפלל געווען.
ער האָט געבעטן צו די פאַלדן פון דער איינפאַלענדיקער ערד אונטער זיך
און מיט זיינע ליפן געזוכט פון דאָרט אַרויסצושילן עפעס אַ דערלייכטערונג,
אַ נס קעגן דער גרויסער אידישער מגפה. ער האָט אַפילו געוויינט, אַ שטאַמ-
לענדיק געוויין פון טרערן און תפילה צו די הייליקע שאַטנס, זיי זאָלן זיך
מיען פאַרן באַשעפער. ער האָט געבעטן פאַר טהרה און פאַר אַ ביסל ווייס-
געצייג פאַר די געשטאַרבענע אידן אויף יענער זייט געטאָן.“

אין דעם איינציקן פאַראַגראַף זיינען דאָ סימנים פון קינסטלערישער און
מענטשלעכער גרויסקייט. זיי רופן אין אונז אַרויס אַ געפיל פון דאָנקבאַרקייט
צום טראַגישן צופאַל, וואָס האָט פאַר אונז אָפּגעראַטעוועט אַזעלכע אידישע
ווערטער, וואָס מ'וועט זיי לייענען מיט אַ רעליגיעזן ציטער, אזוי לאַנג ווי
דאָס אידישע פאַלק וועט לעבן.

מרדכי שטריגלער

אין דעם לענגערן אריינפיר צום היסטארישן ראָמאַן „געאַרעמט מיטן ווינט“ פון מרדכי שטריגלער, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין צוויי בענד, דורכן צענטראַל פאַרבאַנד פון פּוילישע אידן אין אַרגענטינע, גיט אונז דער מחבר אַן אינטערעסאַנטן אַריינבליק אין דער לאַבאָראַטאָריע פון דער פּסעוודאָ-היסטאָרישקייט פון „יאָשע קאַלב דעם ערשטן“, וואָס י. י. זינגער האָט, אויף זיין אייגענעם שטייגער, אויסגענוצט, אין פּראָזע און אין אַ דראַמע. פון דער הקדמה איז צו זען, אַז „געאַרעמט מיטן ווינט“, געבויט אויף אַ געדעכעניש פון אַ יוגנטלעכן כתב-יד, וואָס שטריגלער האָט אָנגעשריבן ערב דער וועלט מלחמה, איז, ניט געקוקט אויף אַלע מחברישע פּריווילעגיעס, נענטער צו די אידישע מקורים אַרום דעם גע- היימען טאַפּל-געשטאַלט, ווי ס'איז דאָס מער אויספאַנטאַזירטע געשטאַלט וואָס י. י. זינגער האָט געשאַפּן. שטריגלער האָט זיך אַזוי אָנגעלייענט מיט די ספרים פון יענער עפאָכע, וועגן „יאָשע קאַלב“, אַז אים איז געלונגען אַנצור- האַלטן אַ שטאַרקן הינטערגרונט פון פּאָלישער פּרימיטיווקייט, וואָס שטערט לחלוטין נישט דעם גאַנג פון דעם היסטאָרישן ראָמאַן. נאָר פאַרקערט, עס פאַרגיכט נאָך דעם לויף פון דער דערציילונג און גיט עס צו אַן אומגעקניצלעטע געשפאַנטקייט. דער מחבר איז יאָ דאָ און ניט דאָ — ער איז אַ מין רואה ואינו נראה, אַדער אַנדערש געזאָגט, אַ מספר ואינו מספר.

אַפילו אין די לענגערע שילדערונגען פון דעם צוויי בענדיקן ווערק, אין אַ פאַרזוך צו פאַרמענטשלעכן דאָס מיסטישע געשטאַלט פון דעם טאַפּל- איד און אים געבן אַ הויך פון פאַרשטענדלעכער רעאַליטעט, וואָס דער מחבר לאָזט אגב איבער נאָך טיפער אַרומגערינגלט מיט אומפאַרשטענדלעכ- קייט, איז פאַראַן אַ נאַטירלעכער טאָן פון פּאָלקס-דערציילונג, אַן שום סטיל- זאַציעס, נאָר אין אַן אינטערעסאַנטן צוריקרוף, ווי מרדכי שטריגלער וואַלט אָנגעהויבן זיין קינסטלערישע עקסקורסיע פון יענע צייטן, ווען די אידישע ליטעראַטור האָט זיך אָנגעהויבן אַרויסוויקלען אין איר אַנטשטיין.

נאָך אין 1947, ווען ס'איז דערשינען שטריגלער'ס ערשט בוך, זיין זאַמלונג לידער „אין אַ פרעמדן דור“, מיט פייערווערטער וואָס זיינען ווי אַרויס פון נאַצישן קאַלד-אויזן, האָב איך אָנגעוויזן, אַז שטריגלער איז נישט

קיין געוויינלעכער אָנפאַנגער נאָר אַן אָנהויבער, אַ שרייבער וואָס געטרויט ניט די הענט און דעם מוח פון „אַ פרעמדן דור“, נאָר ער הויבט בפירוש אָן פון אָנהויב, ער וויל אַליין צוריקשטעלן די הרובע קינסטלערישע אותיות און זיי צוזאַמענשטעלן אויף זיין שטייגער.

און אין אַלע ווערק זיינע, וואָס ער האָט געשריבן, זינט ס'איז דערשינען זיין ערשט בוך לידער — אַ קיימא לן פון זיבן ביכער, דריי פון זיי צו צוויי בענד, — באַמערקט זיך נאָך אַלץ דאָס צוריקגיין צום אָנהויב, צו אַנטשטייאונג. ס'איז דערפאַר שווער אָנצואווייזן אויף די השפעות, וואָס האָבן שטריגלערן געפירט, ווייל אים געפינט מען תמיד ביים וויגעלע פון אַלע איינפלוסן, וואָס האָבן געשאַפן די אידישע ליטעראַטור. ער איז אינגאַנצן אַן אַנדערער, ווי אונזער דור שרייבערס. דער אינגערער, אפשר דער אינגסטער — ער איז אַלט 35 יאָר — איז גאָר דער עלטסטער פון אַלעמען. ער איז געגאַנגען צום קוואַל און איבערגעלערנט און איבערגעלייענט אַלץ, וואָס אַ אידישער שרייבער איז מחויב געווען צו לערנען און לייענען, ביים אָנהויב פון ניינצנטן יאָר-הונדערט, נאָך פאַר מענדעלעך, ווען די אידישע קונסט איז נאָך געלעגן אין בית המדרש און אין אַלמער פון ספרים.

ס'איז זייער לייכט צו ווערן עמאַציאָנעל, ווען מען גיט אַ טראַכט וויפיל ס'איז אונז אָפגעראַטעוועט געוואָרן, מיט שטריגלער'ס לעבעדיקן אַריינקום אין דער אידישער ליטעראַטור. אַט דער נאַציאָנאַל-ביאָגראַפישער פרט איז אַ טעמע פאַר זיך, די ווערק שטריגלער'ס קאָנען שטיין אויף אייגענע פיס, אפילו ווען מען זאָל זיי נעמען אָן דעם הילפלאַזן קאַמענטאַר פון נס און אויף די אומפאַרשטענדלעכסטע דרכים פון טאַטאַלער פאַרטיליקונג און אָפגעראַטע-וועטער אויפהיטונג. האָט דאָך שטריגלער אַליין אין זיין „מאַידאַנעק“, אין „די פאַבריקן פון טויט“, אין „ווערק צע“ און אין די „גורלות“, געזוכט אויפצו-קלערן דאָס אומדערקלערלעכע, צו פאַרמענטשלעכן גאַט'ס פינגער אין דער ערגסטער פורגאַטאַריע. אָבער כ'וועל דערווייל איבערלאָזן אַן אַ זייט די „הפסקה“ אין שטריגלער'ס ליטעראַרישער קאַריערע. איידער ער איז אַריין טיילן דעם גורל מיט די איבער זעקס מיליאָן אידן און מיליאָנען גוים, האָט ער שוין געשריבן אידיש און העברעאיש, און אַפילו, ווי מיר זעען פון זיין הקדמה צו דעם נאָר וואָס דערשינענעם היסטאָרישן ראַמאַן „געאַרעמט מיטן ווינט“, געמאַכט אַ פאַרווז אַנצושרייבן דעם ראַמאַן פון „ערשטן יאַשע קאַלב“. מיט שטריגלערן איז אונז צוגעקומען אַ שורש'דיקער אידישער שרייבער, אַ גאַנצער בוים מיט אַ סך וואַרצלען, וואָס די חיונה'דיקע ערד זיינע איז גאַנץ-אידישקייט פון אומעטום. ער איז געקומען, ווי געזאָגט, אָנהויבן מיט אימפעט, ווי ער וואַלט געוואַלט ניט נאָר אַניאַגן זיין אייגענע קינסטלערישע

אנטוויקלונג, נאָר ווי ער וואָלט געוואָלט מתקן זיין אַ סך פֿירונגען און איבער-פֿירונגען. דער דיאָפּאָזאָן פֿון זיין אינטערעס איז אַ אידיש־ענציקלאָפּעדישער. ער האָלט אַ פֿיל־פעדער אין דער האַנט, אַזוי צו זאָגן, ער מוז מיט איר רעדן, זאָגן, שרייבן, לערנען, אַריינזאָגן און זאָגן דעות; ער מוז ענערגיזירן זיין וואָרט ביז געשפּאַנטקייט, אָבער ס'מוז זיין אַנגעלאָדן און אַנגעלאָלט מיט ידיעות. ער פּאַרמאַגט אַ אידיש־פּאַליטישע באַהאַונטייט, וואָס איז אַקטיוו און וואָס איז אַ גאַנצע צענטראַלע פֿון געשעענישן. מיט שטרִיגלערן איז אונז צוגעקומען אַ גאַנצער אַרסענאַל פֿון אידיש־גייסטיקער באַוואַפּנטקייט.

איז ער אַ אינגל, ממש אין די צוואַנציקער, געווען דער רעדאַקטאָר פֿון אַ טעגלעכער צייטונג; איז ער איצטער דער רעדאַקטאָר פֿון דער וועכנטלעכער צייטונג — אידישער קעמפּער — און ער ווייזט אַרויס אַ סך אידיש־געזעל־שאַפטלעכן טאַקט, געזונטן קריטישן חוש, אַ זין פֿאַר קאַנסטרוקטיווקייט, און אַן אומגעהייערע שפּירעוודיקע באַלייכטונג־פעאיקייט פֿון אידישע געשעענישן וואָס האַלטן זיך נאָך אפּילו אין אויספּיקן.

מרדכי שטרִיגלער איז אין זיינע עקספּערימענטאַלע אָנהויבערישקייטן אַ רייפּער, פּילזיטיקער קינסטלער, וואָס זיין הייסע פּובליציסטישע פען גליט אויך אין זיינע אַלע בעלעטריסטישע ווערק, און גיט זיי צו דעם אַטעם פֿון דעם „פרעמדן דור“, וואָס אין אים האָט שטרִיגלער אַריינגעוואָרפֿן זיינע ערשטע גליענדדיקע קוילן־לידער, און האַלט פֿון דעמאָלט אַן אין וואָרפֿן מיליאָנען ווערטער, זוכנדיק אויפקלאָרונג. ביי דער גאַנצער געבענטשטער פּראָדוקטיווקייט, פּאַרמאַגט שטרִיגלער אַ גוואַלטיקע קלאַרקייט; אין דער גרעסטער היץ פֿון עמאַציאָנעלער אויסשרייאונג, האָט ער נאָך קיינמאַל נישט פּאַרלוירן דעם דראַנג צו זוכן דעם פּירוש פֿון זאַכן און צו געבן די אויס־טייטשונג אויך פֿאַר אַנדערע.

ס'איז ניט מיין אויפגאַב צו אַנאַליזירן אַלע אַכט ווערק, וואָס שטרִיגלער האָט ביז איצטער אַרויסגעגעבן. אין אַ קורצער עסיי איז אוממעגלעך אַנצוואוייזן אויף דעם אייגנאַרטיקן אַרט וואָס זיינע נאָך־קאַטאַסטראַפּע ווערק פּאַרנעמען אין דער אידישער ליטעראַטור. ס'איז גענוג צו זאָגן, אַז פֿון די געליטענע שרייבערס, האָט ער זיך גענומען ניט אַזוי צו געשעענישן, ווי צו די מענטשן הינטער די געשעענישן. ער האָט אויך געזוכט אַרונטערצואוואַרפֿן פֿון זיך אַלע ליטעראַרישע באַזינגענדיקע באַפּוּצונגען. סוצקעווער'ס פּאַעטישער טאָן און שפּיגל'ס פּראָזע־טאָן, זיינען געווען אייגענע טריאומפּן, אָבער אין שטרִיגלער'ס „מאַיאָנעק“, אַדער אין „ווערק צע“, צי אין זיינע „גורלות“, איז קאַנטיק די פּאַרמעסטונג צו דערטיפֿן זיך צום סאַמע עיקר, אַן ליטעראַ־רישע הייטלעך. ווידער קומט דאָ אַריין דער גרינטלעכער פּאַרשער און אַנ-

הייבער, וואָס געטרויט נישט קיינעם, נאָר ער וויל עס אַלץ אַליין דערגרונטע-ווען און דערגיין.

אים איז געגאַנגען אין פרעגן און אפשר געפינען דעם ענטפער — וויאָזוי מענטשן זיינען אַזוי אַנטמענטשט געוואָרן און וויאָזוי דאָס פינטעלע מענטש-לעכקייט האָט פאַרט געברענט. אַפילו דאָרט וואו ס'איז ממש קיין אַרט נישט געווען צו אַטעמען.

שווער צו קאָטלאַגירן די נאָך-מלחמה ווערק זיינע ווייל זיי זיינען לחלוטין ניי און ווייל זיי זיינען די צאָפּלדיקע געשיכטע פון אונזער צייט. דער מחבר ווערט ניט מיד צו גיין מיט דער לאַמטערנע און זוכן דעם מענטשן, אַפילו אין זיין צע'היה'טער אוממענטשלעכקייט. זיינע קאָמענטארן זיינען דורכדרינגלעכע און די מענטשלעכע דאָקומענטן, וואָס ער האָט צונויפגע-זאַמלט און וואָס ער האָט דערזען, ווען ער אַליין איז געווען אַ שטיק בלינדער דאָקומענט, זיינען מאָנומענטן וואָס מען וועט נישט קאָנען פאַרבייגיין, ווייל זיי זיינען די געקריצטע געזעצן פון אַן אומגעזעצלעכע תקופה. די דברות פון אויפפירונג, ווען מענטשן האָבן זיך נישט אויפגעפירט, נאָר געטאַפט און געשמעקט, און געשטאַרבן לעבנדיק.

יא, פאַראַן אַ געזעצמעסיקייט אין די אַלע דערציילטע עפיזאָדן פון די „גורלות'דיקע“ ווערק, וואָס שטריגלער האָט אַזוי פיבערהאַפטיק אַנגעשריבן, ווי ער וואָלט געווען אַ יונגער דאָסטאַיעווסקי, וואָס איז אַריינגעוואָרפן געוואָרן צווישן די לעבעדיקע קברים. מרדכי שטריגלער'ן האָט אינטערעסירט די רמב"מישע לעגענדע פון צעשניטענע מענטשלעכע איברים, וואָס האָבן זיך געעסיקט אין אַ ריזיקער לאַבאָראַטאָריע פון אַ גיגאַנטישן סדום. די איברים האָבן געהאַנדלט איברים-מעסיק, בלינד און חושימ'דיק, אָבער ער האָט פון זיי געוואָלט צוזאַמענשטעלן דעם גאַנצן מענטש אין זיין ערגסטער צעשניטנ-קייט.

אין זיין ערשטן פּראָזע ווערק „די ערשטע ליבע פון קאָפּל מאַטש“, וואָס איז דערשינען אין 1948, גלייך נאָך זיין לידער-זאַמלונג, איז פאַראַן אַ וואונ-דערלעכע שטעלע, ווי דער גולם-מענטש, דער איבערגעוואַקסענער גבר, מיטן אומגעלומפערטן הילוך, קריגט אומדערוואָרט אַ מענטשלעכע צורה, ווען דער שערער שערט אים פּלוצים אַרום. קאָפּל האָט געקראָגן אַ מענטשלעכן אויס-זען. דער שערער בייזערט זיך אויף אים, נאָכדעם ווי ער רייניקט פון זיך אַפּ די אַנגעפּלויגטע ווייסע שופן פון דעם פּרא אדמ'ס האָר. אָבער ער דער-שפּירט פּלוצים, אַז ער האָט זיך נאָר-וואָס צעביזערט אויף אַ מענטש.

די אונטערשטרייכונג פון מענטש איז דעם מחבר'ס. דער מחבר זוכט כּסדר דעם דאָזיקן אונטערגעשטראַכענעם מענטשן, וואָס מען זאָל אים קאָנען

ארויסשיילן פון זיין ווילדן גייסטיקן הולך, פון זיין פרא-אדמ'דיקייט. אַט דעם-אָ גולם און ווילדן מענטשן, וואָס קאָן קוים אַרויסברענגען עטלעכע מענטשלעכע ווערטער, דערפירט דעם מחבר צום ראַנד פון געפאַרן, פון מענטשלעכע נסיונות, פון אַ כלומרשטער ליבע, און ווען דער ערשטער טייל פון ראַמאַן איז געענדיקט (דער צווייטער איז נאָך נישט דערשיגען) זוכט דער וואַסער-טרעגער — אַ מין אומגעלומפערט-צעוואַקסענער לעני פון סטיינבעק'ס „אָו מיין ענד מען“ — דעם מאַן וואָס האָט אים צוגענומען די „געליבטע“ און ער שרייט נאָר אַז ער מוז אים דערהרגענען.

אַט דאָס שטיק פרימיטיוו, דאָס באַשאַפענע ליים, מיט אַ קוים-קוים פינטעלע ליכט, האָט שטריגלער געפינען לרוב אין די לאַגערן. אויב מענטשן זיינען געווען אַנדערש באַשאַפן, זיינען זיי, אונטערן דרוק פון מענטשלעכער רשעות, קעגנזייטיק שלעכטס, און אויפגעפלאַמטע גוטסקייטן, פאַרליימיקט געוואָרן און שטריגלער האָט די שטיקער ליים שטודירט, אין צוריקטראַכט, און זיך געפרייט, ווען הינטער דעם פרא אדם האָט זיך עפעס אָפגערייניקט, און ער האָט ווידער געקאָנט אונטערשרייכן און אויסבולטן דעם מענטש.

און אין זיין לעצטן ראַמאַן, נישט געקוקט אויף דעם מקורות'דיקן כאַ-ראַקטער, גייט שטריגלערן אויך אין דעם דאָזיקן אויפזוך. ער צעשפאַלט מענטשן אין צווייען און ער זוכט אין דער צעצווייטיקייט די פונקען מענטש-לעכקייט.

יאַקאַב, די העלפט פון אַ מענטשן, טראַכט ווי אַזוי ער וועט זיך בוקם זיין אין זיין מרימ'ען, וואָס באַוויליקט אים „אַ שטיקל אַרט אין איר וואַרעם בעט“. ער וואַרפט אָן אַ גאַנצע סכעמע פון נקמות, ווי ער וועט אָנשיקן אויף זיין ווייב כלערליי בעטלערס, קאַליקעס, מדינה-גייערס, אורחי-פּרחי'ניקעס און אַלץ כדי זי מבייש צו זיין. אַבער דער זעלביקער יאַקאַב — די צווייטע העלפט פון זיין אייגענער מענטשלעכע מטבע — ווערט געשילדערט אין צווייטן באַנד אין אַ מאַמענט, ווען דער ווילדער תם ווערט פּלוצים צעמענטש-לעכט.

„קודם כל האָט ער געגאָפט אויף יאַקאַבס קול. קאָן דאָס זיין דער זעלבער ? ער איז דער אייגענער וואָס געכטן, נאָר זיין רעדן איז משונה'דיק אַנדערש. מרדכי האָט עס אפילו פאַרשטאַנען, צווישן די מענטשן האָט ער זיך געפילט געפענטעט, און דאָ, צווישן הימל און וואַלד, האָט ער ווידער פרייען אַטעם.“

דער מענטש אין זיין געפענטעטקייט און דער מענטש מיט זיין פרייען אַטעם! שטריגלער'ן האָט גוט געדינט די לעגענדע פון דעם צווייאיקן מענטשן — אַ לעגענדע וואָס איז אַגב שטאַרק אויסגענוצט געוואָרן אין דער אייראָפּע-אישער ליטעראַטור, פון אַכצנטן און ניינצנטן יאָרהונדערט. ראַבערט לואיס

סטיווענסאָן האָט פונקט מיט 70 יאָר צוריק פאַרעפנטלעכט זיין אייגענעם „יאָשע קאַלב“ — די מעשה פון „דר. דזשעקל און מר. הייד“, אַ צווייאיקער פאַרשוין, וואָס איז גוט ווי אַ מלאַך, אין איין געשטאַלט זיינעם, און פאַרענדערט־טייוולש אין זיין צווייטן געשטאַלט. די דאָזיקע צווייאיקייט פון מענטשן גייט אַזש צוריק ביז צו די אוראַלטע לעגענדעס פון דעם „ווערוואַלף“, אַ מענטש וואָס קאַן זיך פאַרוואַנדלען, אָדער ווערט דורך אַ כישוף פאַרוואַנדלט אין אַ וואַלף, וואָס פאַרצוקט חיות. פאַראַן אַפילו אַ זעלטענע פסיכישע קרענק פון אַ מענטש־חיה, וואָס איז באַקאַנט מיט דעם גריכישן נאָמען ליקאַנטראַפיע (מענטש־וואַלף). די דאָזיקע שוידער־מעשות האָבן זיך דער עיקר צעבליט אין דייטשלאַנד און אין ענגלאַנד אין אַכצנטן יאָרהונדערט און געשאַפן די „גאַטישע“ שולע. ס'איז דערפאַר גאַנץ פאַרשטענדלעך, ווי אַזוי זיי זיינען צו אונז דער־גאַנגען אין אַ מער פאַרמענטשלעכטער פאַרם, שוין ווי ביי סטיווענסאָנען למשל — די מעשה פון אַ מענטשן וואָס וואַקסט אויס אין צוויי באַזונדערע ערטער, האָט אין ביידע ערטער באַזונדערע און פאַרשידענע לעבנס, און איז איין מענטש מיט קעגנזעצלעכע נטיות. אויב אין איין אָרט איז ער כולו גשמיות, איז ער אויפן צווייטן הוילע רוחניות. דער יצר טוב מיטן יצר הרע האָבן זיך אָפגעטיילט פון איין גוף און געכאַפט באַזונדערע שפאַ־צירן און אַריינגעכאַפט באַזונדערע אַוואַנטורעס, אין גייסטיקער צעקריגטקייט מיט זיך אַליין.

פאַר שטריגלערן איז דער דאָזיקער מאַטעריאַל פון ערשטן מקורות־דיקן „יאָשע קאַלב“ געווען ווי געוואונשן. ער האָט גענומען אַריינבלאָזן לעבן אין דער אַלטער לעגענדע, איר אַנגעטאַן אין לבוש פון אַמאָליקן אידיש לשון, אַ שפאַציר געטאַן רחבות־דיקן דורכן גאַנצן לעבן פון אידישע שטעט און שטעט־לעך פון אַכצנטן יאָרהונדערט, זיך געוויקט אין די זיטן פון יענע צייטן, און איבער אַלץ נאָכגעגאַנגען שריט און טריט, דעם טאַפֿל־גייער, געוויזן אים אין דעם אומקאַנטראַלירלעכן געראַנגל מיט זיך אַליין, אין ווייטאָג פון בענק־שאַפטן און ליידנשאַפטן.

מ'קאַן אויב מען וויל, זאָגן אַז שטריגלער האָט פאַרשווענדט צופיל גוטע אַרבעט אויף אַזאַ אַלטער מעשה. אָבער אין תוך, וועמען אַרט עס וואָס פאַראַ ראַם אַ קינסטלער נעמט זיך כדי אויסצושפילן זיינע מעגלעכקייטן. ווידערמאָל האָבן מיר דאָ אין „געאַרעמט מיטן ווינט“ שטריגלערן דעם אָנהויבער. ער איז בכיוון געגאַנגען צום אידישן אַכצנטן יאָרהונדערט, כדי ער זאָל זיין פריי פון אַלע מעגלעכע השפעות פון דער אידישער ליטעראַטור און ער אַליין זאָל אַנקומען אויפן אָרט פונאַנען די אידישע נאָוועלע האָט זיך

אויסגעפורעמט, הן אין לשון, הן אין אופן פון דערציילן אַ מעשה, מיט אמת, נישט סטיליזירטע התנצלות'ן פון מחבר, נאך פון פאר מענדעלע'ס און דיק'ס צייטן.

מדרכי שטריגלער, דער אינגסטער פון אונז אַלעמען, האָט אַ סך כוח, און אַ סך צייט פאַר קינסטלערישער אויסשפּירונג. אַ שאַד וואָס זיין גע- בענטשטע אַלערליי-שרייבערישע נוצלעכקייט, לאָזט אים נישט איבער צופיל צייט, צו בלייבן מער און לענגער מיט זיך אַליין. די אידישע ליטעראַטור וואָלט באַדאַרפט אַסעקורירן זיין צייט, וואָס איז מיט גאַלד צוגלייך. אַזעלכע יונגע אידישע קינסטלערס, זיינען די בעסטע און געזונטסטע באַוואַרעניש קעגן אונטערגאַנג. אַבער שטריגלער האָט אַפילו גענוג צייט צו פאַרלירן, ווייל ער ווייסט פאַרט וויאַזוי צו פאַרנוצלעכן אַ מעת לעת. פון די ווערטיקע און וואַגיקע ווערק, וואָס מיט זיי האָט ער אויף אייביק באַרייכערט די אידישע ליטעראַטור, איז קלאַר אַז אַפילו פאַרלוירענע צייט גייט ביי אים נישט לאיבוד. ער לערנט פון אַלץ וואָס ער טוט און ער קנעט עס אַריין, אויף אַן אַריגינעלן אופן, אין זיינע האַפטיקע עקספערימענטאַל-קינסטלערישע ווערק. די אידישע ליטעראַטור מעג זיך בענטשן מיט אַזאַ ניסימ'דיקן געפינס, ווייל ס'איז אונז מיט שטריגלער'ן אַפגעראַטעוועט געוואָרן אַ קול און אַ שאַרפער מוח פון עטלעכע דורות אידישקייט.

שלמה ביקל

אין דער עסיי איבער עסייאיסטן, אין זיין בוך — „דעטאלן און סך-הכל/ען“, זאגט אונז שלמה ביקל, אז דער ערשטער עסייאיסט אין אידיש איז געווען י. ל. פּרץ. כ'ווייס נישט צי מיר וואָלט איינגעפּאָלן צו קרוינען פּרץ'ן פּאַר דעם פּאָטער פּון דעם אידישן עסיי. ווען מען וואָלט עס נישט געמען אזוי בוכשטעבלעך, וואָלט איך איינגעשטעלט און געזאָגט, אז די עסיי אין אידיש האָט אינגאַנצן קיין טאַטן נישט. ווער זאָגט עס, אַז יעדער ליטעראַרישער זשאַ-נער מוז האָבן אַן ערשטן — אַ פּאָטער ?

אַבער ערגעצוואו איז ביקל פּאַרט גערעכט. ווען מ'זאָל לייגן דעם טראַפּ נישט אויף דער עסיי, ווי אויף אידיש, וואָלט מען אפשר געקענט זאָגן, אז פּרץ האָט די אידישע עסיי באַפּרייט פּון געטאַאיסטישער באַוואונדערונג פּאַר דער אייראָפּעאישער קולטור. ער, דער פּאָטער פּון דער מאַדערנער אידישער ליטע-ראַטור, איז אין עצם געווען מער רייפּער אייראָפּעער, ווי אַ סך אַנדערע אידישע שרייבערס, וואָס האָבן קאָקעטירט מיט זייער אייראָפּעאישקייט, אויף אַ פּראַ-ווינציעלן שטייגער. זיי האָבן דעמאָנטראַטיוו געריסן פּון זיך דעם טלית-קטן, אַדער זיי האָבן אָנגעטאַן דעם אייראָפּעער אויפן טלית-קטן. געוויינלעך איז דער אייראָפּעער באַשטאַנען פּון אַ סטודענטישן אוניפּאַרם, וואָס זיי האָבן קיינמאָל נישט אויסגעטאַן. אַן אמת'ער אייראָפּעער האָט אַמאָל געענדיקט זיין קורס אייראָפּעאישקייט און געקראָגן אַדער זיך אַליין אַרויסגעגעבן אַ דיפּלאָמע. אַ אידישער אייראָפּעער האָט קיינמאָל נישט געטרויט זיין אייגענער דיפּלאָמע, אפילו ווען ער האָט זי געקראָגן. ער איז בנוגע אייראָפּעאישקייט געווען דער אייביקער סטודענט. ער האָט זיך ממש גע'טובל'ט אין אייראָפּעאישקייט מיט אַזאַ דביקות, אַז ס'האָט אַפּט געשלאַגן צום האַרצן. פּון ישיבה און אַלץ וואָס ישיבה האָט מיט זיך פּאַרגעשטעלט, זיינען זיי דאָך אַמאָל אַרויס און זיך באַ-טראַכט פּאַר פּאַרענדיקטע פּראַדוקטן פּון אידישקייט. אין הלכות אידישקייט זיינען זיי גלייך געקומען פּסק'ענען שאלות מיט אַן אימפעט, נאָך איידער זיי האָבן געקראָגן היתר הוראה. אַבער מיט אייראָפּעאישקייט האָבן זיי זיך גע-שלאַגן מאַזאַכסיטישע מלקות. ס'האָט גאַרנישט געהאַט קיין שיעור, מיט וויפל דאַרשט זיי זיינען צוגעפּאָלן צום דאָזיקן קוואַל און געטרונקען ווי פּאַר'חלש'טע. זיי האָבן זיך קיינמאָל נישט דערוועגט צו זאָגן אַן אויטענטישע מיינונג, אַפּגע-

רעדט פון פסק'נען שאלות. פון זייער שטייגער אייראָפּעאישער בילדונג זיינען זיי קיינמאָל נישט אַראָפּ פון דער לער.

פרץ איז געווען דער אידישסטער שרייבער פון זיין דור, אָבער גראַד ער איז געווען אַ פאַרענדיקטער, נאַטירלעכער אייראָפּעער. ער איז אויך נישט איינמאָל געפאַלן אַ קרבן פון זיין דור און זיך צעשריגן וועגן אייראָפּעאישקייט, אָבער ביי אים האָט זיך זיין אידישקייט כעמיש געמישט מיט אַלץ, וואָס ער האָט אויף אַ נאַטירלעכן אופן איינגעזאָפּט אין זיך. ער איז נישט געקומען צו אייראָפּעאיש-קייט ווי צו אַן אויסטערלישער פרעמד, נאָר ווי אַ איד, וואָס אים קומט דאָס אַלץ, ווייל ער האָט אויך וואָס צו געבן. די אַנדערע, די סטודענטישע אייראָפּעער האָבן אַפילו אַנטוויקלט באַזונדערע שרייב-מאַניערן, בעת זיי האָבן אָפּגעריכט די עבודה פון זייער אייראָפּעאישקייט, אַז ס'איז געקומען צו אידישע פּראָבלע-מען האָבן זיי זיך געלאָזט וואוילגיין, נישט געווען אַזוי פאַרזיכטיק מיט גאַפּל-מעסער, געמאַכט מיט די הענט, געשריגן הויך. אָבער האָבן זיי אַרויסגערעדט דעם נאַמען — געטע, איז זיי באַפאַלן אַזאַ פאַר'חלש'טע תרדמה פון גליקזעלי-קייט און באַוואונדערונג, אַז זיי האָבן גע'דוכנ'ט מיט אַ היפּנאָטיש קול.

און אין דעם זין האָט י. ל. פרץ יאָ אָנגעהויבן די רייך-אידישע עסיה, ווייל ער איז געווען דער ערשטער אידישער שרייבער, וואָס האָט אַרונטער-געוואָרפּן פון זיך די ישיבה-ב'חור'שע באַוואונדערונג פאַר דער אייראָפּעאיש-קייט, וואָס האָט ביי אים אַפילו נישט געשעדיקט זיינע מאַניערן. ער האָט גלייך געוואוסט, וואָס ער זאָל טאָן מיט די הענט און ווי צו האַלטן דעם אייראָפּעאישן עסטעטישן גאַפּל, בעת ער האָט געשריבן עסייען וועגן היימישע פּראָבלעמען. צום באַדויערן איז ער נישט נאָר געווען דער ערשטער, נאָר ער איז אויך אַ לאַנגע צייט געווען דער איינציקער.

ס'האָט עמיצער, כ'געדענק שוין איצטער נישט ווער, געזאָגט אַז שלמה ביקל וויל דווקא ווערן אַ דר. קאַראַלניק, איך וואָלט געזאָגט, אַז שלמה ביקל האָט זיין גאַנץ לעבן בפירוש נישט געוואָלט ווערן קיין קאַראַלניק. זיינע פינף בענד, וואָס ער האָט ביז איצט אַרויסגעלאָזט, פון 1936 ביז 1948, זיינען עדות, אַז ער האָט באַוואוסטזיניק נישט געוואָלט ווערן קיין קאַראַלניק, ווייל דער גאַנצער ספּעציפישער אונפאַרם פון אַ אידישן אייראָפּעער איז אים פרעמד. אויף אַזוי פיל איז ביקל אין דער טראַדיציע פון פרצ'ן, און נישט אין דער טראַדיציע פון דוד פּרישמאַן, אַדער שמריהו גאַרעליק; הגם דער לעצטער איז טיילווייז, דערהויפּט אין זיין עסיי וועגן מענדעלען, געווען אונטער דער השפּעה פון פרצ'ס אויסגערייפּטן אידיש-אייראָפּעאישן וועלט-באַנעם. דער אונפאַרם פון אַן אייראָפּעער איז געווען עפעס אַ מין כבוד-לאַטע, וואָס אַ סך אידישע געלערנטע האָבן געטראָגן ווי אַ סימן פון «עמאַנציפּאַציע». דאָס אידישע

לעבן איז פאַר זיי געווען בלויז אַ קוואַל פון הומאָר און סאַטירע און פּאַלקס־טימלעכקייט. אויף אַ העכערער מדרגה האָט זיך געפונען די אויבערשטע באַנק פון אייראָפּעאישער געלערנטקייט און וואויל־דערצויגנקייט, וואָס מיט זיי האָבן זיי זיך געשמאַק און מרחצ'דיק געבעזימט מיט קוויקעניש, אָבער מיט אויס־געאיידלטע מאַניערן.

שלמה ביקל'ס עסייען זיינען אַ לעגיטימער טייל פון אידישער שאַפונג און אין נאַטירלעכן המשך פון דער אידישער ליטעראַטור. אין 1936, ווען מ'האַט זיך באַקענט מיט זיין — „אינזיך און אַרומיך“, האָט מען גלייך דער־שפירט, אַז די אידישע עסיי האָט אין אים צוגעקראַגן אַ וויכטיקן כוח. אָבער נישט נאָר דאָס אַליין, נאָר אַז זיין עסיי איז מאַדערנע אידישע ליטעראַטור, אַ טייל פון דער נאַטירלעכער אַנטוויקלונג פון דער אידישער פּראָזע און פּאָעזיע. מיר האָט זיך אין 1936, דווקא געוואָלט אַז ביקל, דער שאַר־פּער פּאַלעמיסט, זאָל ווערן — דער קריגער פאַר דער נייער אידישער ליטעראַטור. אָבער שלמה ביקל איז נישט געקומען בלויז ווי אַ קריטיקער און מיט מכשירים פון אַ קריטיקער. זיין קריטיק איז געווען אַ קליינער טייל פון זיין אידישן און וועלטלעכן באַנעם, וואָס ער האָט, אויף אַ פּרציפּיאַנישן שטייגער, כעמיש אויסגעמישט, אַן שום איבערטרײַבונג אָדער פון אויבן אַראָפּיקער אונטערשאַצונג.

עכטע עסייאַסטן מיינען אַז זיי דריקן בלויז אויס זייערע אייגענע מיינונגען, אַז זיי זיינען שטרענג איכיסטיש, אַז זיי גייען דורך זיך צו פּראָבלעמען, אַז זיי וואוינען אין אַן אייגן ווינקעלע, ווי פּרץ האָט געמיינט. דער אמת איז, אַז וואָס עכטער דער עסייאַסט איז, אַלץ מער דריקט ער אויס דאָס וואָס דריקט אים, און דריקן דריקט אים עפעס פון דרויסן און ניט נאָר פון אינעווייניק. דער עכטער עסייאַסט איז אַן איקאָנאָקלאַסט ביז אַ מאַס, ער וועט קיינמאַל ניט אומ־וואַרפן דאָס וואָס דאָס פּאַלק האָט מיט דרך ארץ אָפּגעשפּאַרט. ער סטימולירט צו טראַכטן דורך דעם אופן ווי ער פּאַרטראַכט זיך, אָבער ער טראַכט נישט אויס. ער קומט ערן דאָס וואָס איז אַנגעזאַמלט אין פּאַלקס־שייער. ער קומט עס האַרמאָנירן מיט דעם וואָס איז דאָ אין אים. ער וויל ערנסט און אויפריכטיק ווערן אַ בירגער און טראַגן אַלע פליכטן פון אַ בירגער, אפילו ווען ער פאַר־לייקנט דעם ווערט פון בירגער־פּאַפּירן.

אַז מען ליענט שלמה ביקל'ס ביז איצט דערשינענע פינף בענד מיט די הונדערטער עסייען, זעט מען וואָס פאַר אַ שלל מיט פּראָבלעמען ער וואַרפט אַן און באַהאַנדלט, וואָס ער פּאַרטשעפעט און וואָס פּאַרטשעפעט אים; אָבער אין דער פּאַרשידנקייט איז אויך פּאַראַן אַ גאַנצקייט, וואָס גייט דורך ווי אַ

רויטער שנור, דורך אַלץ וואָס ער שרייבט, ווי ער וואָלט געשריבן אָן אויטאָ-
ביאָגראַפֿיש ווערק פון איין שניט.

וואָס וויל אונז שלמה ביקל דערציילן? ער וויל אונז איבערגעבן די
בהדרגה־דיקע אַנטוויקלונג פון דעם נייעם איד פון אונדזער דור, וואָס איז
אַזוי פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן אין דער אידישער ליטעראַטור.

אַז ס'איז געקומען דער חורבן האָבן מיר זיך ערשט געכאַפט, אַז אין די
זעקס מיליאָן איז אונז אומגעקומען אויך אַ נייער סאַרט איד, וואָס אים האָבן
אויסגעאיידילט די לעצטע עטלעכע דורות. אַט דער נייער איד, וואָס האָט אפשר
ניט באַוווּזן צו זאַגן וידוי, איידער ער איז אומגעקומען, איז געגאַנגען צו
זיין אומקום דורך טיפּן גלויבן אין אידישן המשך.

פון זיינע לירישע רעפּאָרטאַזשן, וואָס ביקל האָט געזאַמלט אין זיין בוך —
„אידן דאַווענען“ זעען מיר אַז דעם שרייבער איז נישט פּרעמד דער טעם פון
אַריינכאַפּן זיך אין אַ שול אַרײַן, און אַז ער כאַפּט זיך שוין אַרײַן, איז ער נישט
קיין צופעליק־אַריינגעפּאַלענער, וואָס דאַרף אין זיך סטימולירן און אויפשפּילן,
טעאַטראַליזירן אידישקייט. פון די געטרייע שילדערונגען פון ניו יאָרקער
מתפללים, וואַקסט אַרויס אַ גרויסאַרטיק בילד אַרום דער בענקשאַפט פון אַ
ניו יאָרקער איד נאָך זיין גאַט, ווי ער גייט אים אַמאָל זוכן באַוואוסטניק און
ווי ער פאַרבלאַנדזשעט צו אים.

אַבער אין בוך קומט אויך צום אויסדרוק, אויף אַ גאַנץ־געשולטן, אַביעקט־
טיוו־פאַרצייכנערישן אופן, די בענקשאַפט פון נייעם איד צו זיין נאָך־נישט
געבויטער שול. נאָר נישט געקוקט אויף דעם דאָזיקן לאַנגן און איינזאַמען וועג
פון נייעם אידישן מענטש צו זיין נאָך־נישט געפונענער שול, האָט ער שוין
באַוווּזן אויפצונעמען אידישע פּראַבלעמען מיט דעם זעלביקן רעליגיעזן ציי-
טער, וואָס מיט אים האָבן זיינע עלטער־זיידעס אויפגענומען די וואַרעם־אידי-
שע פּראַבלעמען פון זייער צייט. די נשמה פון אַט דעם רעטענישדיקן נייעם איד
איז נאָך נישט קלאַר געוואָרן אין דער אידישער ליטעראַטור. מיר האָבן בע-
לעטריסטיש נאָך נישט דעם שליסל צו אים. מיר ווייסן נישט, קינסטלעריש, ווי
אַזוי ס'האָט זיך געקייטלט און געקייטלט, ביז ס'איז דערגאַנגען צו אַ באַוואוסט־
זיניק אידיש לעבן אין דער געטאַ דורך טעג פון ערגסטן גיהנום; ווי אַזוי
ס'איז אויפגעקומען אַזאַ קדוש ווי קאַלמאַנאַוויטש. מיר האָבן אַזאַ איד ביז
איצער אַנגערופן — וועלטלעכער איד, אַבער מיר פאַרשטייען נישט קינסט־
לעריש ווי אַזוי איז ער ביי אונז אויסגעוואַקסן. מיר האָבן אים אין דער ליטע-
ראַטור כמעט נישט באַגעגנט און אים נישט געהערט רעדן. מיר האָבן אים
נאָך נישט געגעבן קיין ווערטער פאַר זיינע געדאַנקען. מיר זיינען צו אים
קינסטלעריש נאָך נישט דערוואַקסן. יעדער מאָל ווען מיר האָבן זיך גענומען

שילדערן אַזאַ נייעם איד, זיינען מיר, מיט זייער קליינע אויסנאַמען, דורכגע- פאַלן. הלאוי וואַלטן מיר אַריינגעפאַלן אין עסייאַסטיק, נאָר מיר זיינען גאָר אַריינגעפאַלן אין גרויער פּובליציסטיק, וואָס האָט גאָר נישט געלייזט פאַר אונז און אַ סך פאַרפלאַנטערט.

שלמה ביקל דאַרף נישט אַריינפאַלן אין עסייאַסטיק. ער איז אַן עסייאַסט און אַז מען לייענט דורך זיינע אַלע ביז-אַהער-דערשינענע פינף ביכער עסייען, דערשפירט מען, אַז מ'האַט אייגנטלעך געלייענט די עסייאַסטישע אויטאָביאָ- גראַפיע פון נייעם איד, שוין מיט דעם לשון פאַר זיינע געדאַנקען, מיט דעם צו- געגרייטן מאַטעריאַל. דאָס מאַכט אונז קלערער דעם גייסטיקן גאַנג פון אַזאַ מין איד, וואָס האָט אויף זיין אייגענעם שטייגער אַנטוויקלט אַ טיפע אידישע עקשנות, וואָס איז פונקט אַזוי גאַנץ און אומבויגזאַם, ווי די עקזיסטענץ- עקשנות פון אונזערע עלטער-זיידעס.

דאָס איז די באַדייטונג פון אַזעלכע ביכער, ווי אַ „שטאַט מיט אידן“, אַדער „עסייען פון אידישן טרויער“, וואָס דאָ און דאָרט זיינען זיי אפילו בעלעטריס- טישע עקסקורסיעס פון אַ מענטשן, וואָס זוכט אויך פיזיש, נישט נאָר גייסטיק, אויפצובויען זיין חרוב'ע וועלט. אָבער איבער אַלץ זיינען אַלע זיינע ביכער פאַר מיר, ווי שוין געזאַגט, די גייסטיקע אויטאָביאָגראַפיע פון אַ אידן פון מיין דור, איבערצייגנדיקער שמועס, וואָס פאַרמאַגט דעם אַראַמאַט פון דעם תּוֹכַח פון אונזער ני-אידישקייט.

„דער „גוט-שבת“ ווי אַזוי איך געדענק אים פון, יענע יאָרן“ אין דער שטאַט פון מיין קינדהייט איז געווען גאָר אַנדערש אין טאָן און אין דער כּוּוּנה. ער איז געווען געזונט און זעלבסטפאַרשטענדלעך, ווי דער „גאָט-העלף“, וואָס שניטערס אין פעלד וואַרפן זיך איבער מיט פרייד ביי דער אַרבעט, ווי דער „מזל-טוב“, וואָס מחתנים גיבן זיך אָפּ ביי אַ חתונה. ס'האַט געמיינט — דערלעכט שבת, וועלן מיר דערלעבן איה"ש ווייטערע שבתים, מיר און אונזערע קינדער נאָך אונז. מיינע קאַלאַמיער זיידעס זיינען געווען שומרי שבת, ווי זיי זיינען געווען שומרים פון אַלע איבריגע מצוות. די מתפללים פון „אגודת-ישרים“ האָבן איך געהאַט ס'געפיל — זיינען חובבי-שבת.“

אַזוי באַשרייבט ביקל אַ „דייטשע“ שול אין ניו יאָרק, און אַז מען לייענט ביקל'ס הונדערטער עסייען איבער אידישע פּראָבלעמען, הויבט מען אָן דער- שפירן, וויפיל כּוּח ס'האַט זיך געפאַדערט צו בלייבן לעבן צווישן דעם אַלטן „גוט-שבת“ און דעם „חובבי-שבת“ און דערפון אויסשמידן אַן אייגענע שטאַרקייט, אָן אייגענעם באַנייטן ווילן.

שלמה ביקל'ס עסייען זיינען דערפאַר אַ מאַנאָלאָג פון דעם היינצטייטקן נייעם איד, וואָס שטייט נאָך ביי אונז אין דער בעלעטריסטיק אָן לשון. אויף

אזויפיל קומען ביקל'ס עסייען נענטער צו דער אידישער פאָעזיע, וואָס גיט אויך אַ שליסל צום איד פון אונזער דור. אין ביקל'ס עסייען הערן מיר זיך צו צו דער „פּראָזע“ פון זיינע געדאַנקען און מיר ווערן איבערצייגט, אַז נישט נאָר רעדט ער פאַר זיך, נאָר ער העלפט אויך אויפקלערן דעם איד, וואָס איז אונז נאָך אַלץ אַ רעטעניש; וואָס איז אונז אונטערגעגאַנגען אין די צענדליקער טויזנטער, איידער מיר האָבן אים רעכט באַנומען. צום גליק איז ער אונז אויך געראַטעוועט געוואָרן און לעבן געבליבן אין די צענדליקער טויזנטער, און די עסייען זיינען דערפאַר נישט נאָר נוסח־ביקל, די קינסטלערישע פאַרצייכענונגען פון איין מענטשנס באַציאונג צו אידישע פּראָבלעמען, נאָר אויך דער לאַנגער מאַנאָלאָג פון אַ געפראוויטן דור, וואָס זוכט צו טאָן דאָס, וואָס דאַרף ערשט אין אונזער בעלעטריסטיק געטאָן ווערן.

שלמה ביקל איז אונזערער אַן עסייאַסט, אַ פּרציאַנישער, ווייל ער ליידט נישט פון דער מינדסטער זעלבסטזיניקייט, בעת ער גייט צו מיט אייראָפּעא־ישע מאַסן צום אידישן „פּראָזע־סטיל“. אַז ער רעדט וועגן ליוויק'ן, אַפּאַטאַשו'ן, משה אַלטמאַן אָדער אליעזער שטיינבאַרג, קריגט איר נישט דעם איינדרוק, אַז די אידישע ליטעראַטור־פּראָבלעמען זיינען ביי אים אַרעם־בחורים אויף איי־ראַפּעאישע קעסט, נאָר זיין אייראָפּעאישקייט ווערט אַנגענומען פאַר אַ זעלבסט־פאַרשטענדלעכקייט, ווי גראַמאַטיק, כּפּל און חילוק.

אין זיינע צוויי ביכער — „אַ שטאַט מיט אידן“ און — „עסייען פון אידישן טרויער“, איז אַ חוץ גייסטיקער אויטאָביאָגראַפיע אויך פאַראַן אַן אוצר פון ריין „פּיזישער“ און וואַרצלדיקער אויטאָביאָגראַפיע. מיר ווערן געוואויר, אַז ביקל קען נישט נאָר שילדערן זיך אין דור, נאָר דעם דור אַליין דורך זיך. זיינע שטיקאָווע פאַרשויען זיינען נישט קיין קוריאָזן, נאָר עסענצהאַפטיקע מענטשן. זיי זיינען אַלע נויטיק פאַר דער אויפקלערונג פון דעם גרויסן רעטע־ניש, וואָס אונזער דור אידן שטעלט מיט זיך פאַר. מיר דאַכט זיך, אַז עס איז היינט נישטאָ קיין גרעסערער מומחה איבער די גייסטיקע און פיזישע וואַרצלען פון רומענישן אידנטום, ווי שלמה ביקל. ער קען אויך פאַר אונז אויפלעבן די סטודענטישע יאָרן פון דעם יונגן גאַליציאַנער איד, וואָס האָט אַנגעהויבן אַרויסצוגיין אין דער וועלט מיט טרויעריקע און נייגעריקע אויגן. זיינע באַ־געגענישן מיט די בעל־גוף, וואָס מ'האַט נישט באַדאַרפט צו לאַנג זוכן ביי זיי שפורן פון גייסט, די אַנטרעפענישן מיט די גייסטיקע פירערס, וואָס האָבן נישט געהאַט גענוג גייסט, ווערן ביי אים איינגעגלידערט אין דער דערפאַרונג פון אַ אידישן אינטעליגענט פון אונזער דור.

פאַראַן ביי ביקלען אַן עסיי וועגן דעם רב הכולל פון בעסאַראַביע, ר' יהודה לייב צירעלסאָן, און דעם מלבי"ם. דער פאַרזעלעל איז ביז נאָר כאַראַק־

טעריסטיש פאַר דעם פאַראַלעליזם פון שלמה ביקל'ס גייסטיקער זוכעניש אויף דער בריק פון דורות. צווישן מלבי"ם, וואָס איז געווען רב אין בוקאַרעסט מיט אַן ערך אַכציק יאָר צוריק, און הרב צירעלסאָן זיינען אַוועק שיינע עטלעכע יאָר. ביקל ווייזט אונז די אידישע עקשנות, וואָס האָט געלעבט אין זיי ביידע און וואָס האָט געהאַלטן, אַז אין אידישקייט איז פאַראַן אַ תּוֹך און אַ קערן, וואָס אים טאָר מען בשׁוּם אופּן נישט רירן. ביידע זיינען באַזיגט געוואָרן. זייער פּלאַם-פּיערדיקע קנאות האָט געמוזט באַזיגט ווערן. „דער מלבי"ם און צירעל-סאָן זיינען געווען די לעצטע פון טראַגישער שיינקייט באַלויכטענע גרויסע קעמפּער פאַר פרומער אידישקייט אין רומעניע“.

אַבער באַזיגטערהייט האָבן זיי איבערגעלאָזט אַ גרויסע ירושה — אַז ס'איז פאַראַן אין אידישקייט עפעס אַזוינס, וואָס יעדער דור מוז עס אַנטדעקן פאַר זיך אַליין און פאַר דעם תּוֹך דאַרף מען זיך איינשטעלן, קעמפּן מיט מוט קעגן אַלע ווידערשטאַנדן.

דאָס איז דער שליסל צו דער פּסיכאָלאָגיע פון דעם נייעם איד, וואָס האָט אַלעמאָל, אויף זיין שטייגער, דערשפּירט דעם קערן פון אידישקייט. אין דער בעלעטריסטיק פעלט אונז דער שליסל צו די געדאַנקען פון דעם אידישן אינטעליגענט, וואָס האָט אויף זיין שטייגער אויסגעקנאַטן אַ פּורעם פאַר ניין-אידישקייט. אין ביקל'ס עסייען הערן מיר ווי דער מאַדערנער איד גיט איבער דעם אויסגעצייטיקטן געדאַנקען-גאַנג פון די נייע קנאים פאַר אונזער אידישקייט, וואָס גייט אונז אין לעבן פונקט אַזוי שטאַרק ווי אונזערע זיידעס. וואָס טראַכט אַזאַ איד און ווי אַזוי ווערן ביי אים תּרין גי'ש זיינע עטלעכע אַפּגעציטערטע און אַפּגעשפּאַרטע מצוות? דאָס דערציילט אונז שלמה ביקל דורך די עסייען, וואָס זיינען געזאַמלט אין די פינף ביכער, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אין משך פון אונזערע צוועלף טראַגישע יאָרן.

אפרים אויערבאך

דאס אידישע לשון וואס קומט פאָדערן אַ באַרעכטיקט און חשוב אַרט, אין אַ פּוֹן-חורבן-אויפגעריכטער-אידישער וועלט, און אין אַ וועלט פון פאַר-שידענע אידישע ישובים, וואו עס וויל באַשווערן דעם חינוך מיט אַ דריישפראַ-כיק פעקל, איז אַ לשון וואָס אין אים איז אַריינגעלייגט געוואָרן אַ גרויס קאַ-פיטאַל, נישט פון הוילע ווערטער, נאָר פון געדעקטע ווערטער, וואָס אויב מען זאָל זיי פאַרניוועצן, וועט פאַרטאַכלעוועט ווערן אַ גרויס נאַציאָנאַל פאַר-מעגן, ס'וועט אונז אַ סך אַפּקומען, אויב מען זאָל מפקיר זיין דאָס דאָזיקע אַנ-געזאַמלטע פאַרמעגן, וואָס האָט אויסקריסטאַליזירט אַ פאַלקס-אַריסטאָקראַטיע, און וואָס איז געוואָרן אַקוראַט דאָס וואָס אידן האָבן באַדאַרפט האָבן — אַ קלוג מויל, אַ בליציקן מוח, אַ ריין האַרץ און אייזערנעם ווידערשטאַנד.

ווען מענדעלע, שלום עליכם, פּרץ און אברהם רייזען, וואָלטן נישט אויפ-געטאַן מער ווי צווינגען אונז ליב און ליבער צו קריגן דאָס אייגענע וואָרט אין מויל, וואָלט זייער אויפטו שוין געווען אַ גרויסער. פון זיי הייבט זיך אָן די אידישע ליטעראַטור דערפאַר, ווייל זיי האָבן נישט נאָר געשריבן אידיש, נאָר זיי האָבן צום ערשטן מאָל אַריינגעשריבן אידיש לשון אין מיילער פון אידן, וואָס זיינען געווען אַלץ, וואָס אונזער אידיש האָט פון זיי געמאַכט און וואָס האָבן גע-מאַכט פון אידיש אַלץ וואָס זיי זיינען געווען.

ווען אפרים אויערבאך רופט אָן זיין בוך עסייען, — „געטראַכט מיט עברי-טייטש“, מיינט ער ווייטער צו שפּינען און נאָך מער צו באַרעכטיקן דעם גע-דאַנק, אַז אידיש איז געוואָרן אַ לשון מיט גרויסע זכיות, אַ טייל פון אונזער לעבעדיקער, פאַרפעסטיקטער אורייתא, וואָס איז נישט נאָר געווען וואָרט אין אידישע מיילער, נאָר פולע מעסלעסן לעבן, אידיש האָט זיך גלייך ביי איר אויפגאַנג געווערט קעגן אונטערגאַנג, דורך ענציקלאָפּעדירן דאָס לשון, דורך פאַרמילגרוימען עס מיט אַ סך תוכן און דורך איינזאַפן אין זיך אונזער אור-העברעאישע ירושה, אין באַהעפטונג מיט דער חכמה פון די שכנים, וואָס האָט געקראָגן תיקון אין אונזער טאַג-טעגלעכן שמועס.

דער בליק אויף אונזער לשון ווי אויף אַ נאַציאָנאַל פאַרמעגן, וואָס טראַגט אין זיך עלעמענטן פון קדושה, ווייל ס'באַשטייט נישט פון קיין לידיקע ווער-טער און ס'איז נישט גלאַט אַ פאַפּירענע פעסטונג, וואָס פאַר איר שטעלן זיך

איין אַ הייפעלע עקשנים, איז אונז איבערגעגעבן געוואָרן דורכן פּאַלק גופּאָ, אָבער נישט איינמאַל איז אָט דער באַלייכטונג־פּירוש אויף אונזער לשון פּאַר־טונקלט געוואָרן. זשיטלאַוו־סקי'ס טעות איז באַשטאַנען אין סעקולאַריזירן אי־דיש. ער האָט געלעבט אין אַן אייגענעם חלל און ס'איז אים נישט קלאָר גע־ווען, אַז אַן פונקען קדושה וועט זיך זיין הייל לשון נישט קענען שטעלן אַנט־קעגן סכנות; און אידיש איז פאַר דער פּרוי און פאַר דעם ניט־למדן געווען דער ערשטער שטאַפּל צו אמונה. די יונגע אידישע ליטעראַטור, כ'מין די ליטעראַטור וואָס איז נאָך קיין פּופּציק יאָר נישט אַלט, האָט זיך גלייך גע־שטעלט אויפן באַזיס, אַז אידישע שרייבער וואָס שרייבן אידיש, טוען עס מיט פּרומקייט נישט נאָר פאַרן אייגענעם וואויל־וואַקסן, נאָר אויך פאַר דער פּאַר־פּרומונג פון לשון אַליין, וואָס האָט תּמיד געהאַט און מוז ווייטער האָבן אַ קוואַזי־רעליגיעזן אָנהאַלט.

איינער פון די הייסע קעמפּערס פאַר אידיש — מיט זיין יעדער וואָרט — איז תּמיד געווען אפרים אויערבאך, דער פּאָעט פון „לויטערן אַלטן קוואַל“, וואָס האָט מיט יעדער ליד זיינס געוואַלט שענקען אונזער לשון — ווערטיקייט. ער האָט קיינמאַל נישט געשריבן קיין צייטווייליקן אידיש, נאָר אַ האַפּטיקן, אַ פּונדאַמענטאַלן; און ער האָט אַליין אַזוי שטאַרק זיך איינגעגלויבערט אין יעדער וואָרט, אַז ס'האָט זיך געמוזט איבערגעבן צום לייענער. ער האָט געשריבן אויפגאַנג־אידיש, אַנטקעגן אַלע מלשינים פון אונטערגאַנג. איך רעד דאָ איצ־טער נישט פון פּאָעטישע אָדער ליטעראַרישע דערגרייכונגען — אַלע ווייסן אַז אויערבאך פאַרנעמט ביי אונז אַ חשוב אָרט, אין זכות פון זיינע דער־גרייכונגען — איך רעד דאָ וועגן דעם אַנלאַגל פון זיינע לידער מיט אַזאַ אידיש־ליבשאַפט, אַז ער ציילט זיך צווישן אונזערע גרויסע פאַרפעסטיקערס פון לשון. געעבנטשט זיינען די וואָס זיינען קיינמאַל נישט אַרונטער פון גלייכן וועג, און וואָס קיין פּאָליטיק האָט זיי אַזוי נישט צעלעכערט די קעשענעס, אַז אידיש איז זיי אַרויסגעפאַלן אונטערוועגנס און זיי האָבן זיך געפוילט עס אויפצוהויבן. אפרים אויערבאך האָט קיינמאַל נישט פאַרלוירן פון אויג דעם קאַמפּאַס פון זיין אידישן וועג אין אידיש; אפילו ווען ער האָט געטאַן די בציבור־דיקע אידישע אַרבעט, וואָס מען האָט געוויינלעך געשטעלט איבער שפּראַך. (אויף אַזוי ווייט איבער, אַז סאיז פון אונזער לשון געבליבן דער שטויב נאָך אַ גרויסן ויברח, בעת דער ויברח אַליין איז אויסגעטייטשט געוואָרן ווי אַ שטיק ניידעאַעלזום, אין דער געשיכטע פון קאַלידאַסקאַפּישע אידישע אידעאַ־ליזמען.)

אין די צוויי טויז עסייען פון אפרים אויערבאך'ס בוך ווערט געמאַכט אַ פאַרזוך אַרויסצוראַטעווען דעם אידישן מענטש, וואָס וויל זיך

ארויסראטעווען פון דעם אַוואַלאַנש פון סתירות, וואָס די צייט האָט אויף אים אַנגעהויקערט. גלייך אין זיין אַריינפיר-עסיי, „וועגן טראַכטן מיט עברי-טייטש“, גיט ער אונז די זכיות פון עברי טייטש, פון דעם געבענטשטן צוזאַמען-מיש, וואָס די מיסטיק פון אונזער עקזיסטענץ האָט אויסקריסטאָליזירט, ווי אַ באַוואַרעניש דורך די סכנות'דיקסטע יאָרן:

„האַט דער עברי-טייטש איד נישט געוואָלט אויסגעלייזט ווערן פון גלות? יא, ער האָט זיך געריסן צו גאולה נישט ווייניקער ווי דער לשון-קודש'דיקער איד, נאָר איידער די גאולה קומט, איז דערווייל דער גלות ווי די נעסט פון אַ פויגל“...

אין דער הקדמה ווייזט אונז אויערבאָך קלאַר, אַז עברי-טייטש איז דאָס געמיט, וואָס איז אין אונז דורכגעליכטיקט מיט דער פראַבלעמאַטיק, וואָס האָט געשטאַלטיקט די נייע אידישע פּערזענלעכקייט פון אונזער צייט — אַ פּערזענלעכקייט וואָס איז ראוי צו קומען, מיט דעם עברי-טייטש געמיט, און מאַנען אַן אַקטיווע ראַלע אין דער אויפריכטונג פון אידישן לעבן.

די פיר אַפטיילונגען אין בוך זיינען פיר פאַרשידענע פאַזן פון עברי-טייטש געמיט, אָדער ווי אויערבאָך רופט עס — טראַכטן מיט עברי-טייטש. דאָס בוך עסייען איז אַ גוט בוך, ווייל ס'איז איבער אַלץ אַ גאַנץ בוך — גאַנץ מיט דעם מחבר און מיט אַלץ וואָס ער האָט געשאַפן. די טעזיסן אין די מייסטע עסייען זיינען די דיסטילירטע געדאַנקען פון אויערבאָכ'ס לידער, זיי זיינען אינטע-רעסאַנט אויך דערמיט, וואָס זיי זיינען נישט קיין פאַסיווע עסייען, נאָר ביז גאָר אידייאַטיש-רעוואַלוציאַנער. אין דער אַפטיילונג „פאַלק און לאַנד“, וואָס באַ-שטייט פון פיר עסייען, זיינען צעוואַרפן גאָר אַ סך אַרויסרופערישע זאַצן, וואָס מען וואָלט בפירוש באַדאַרפט פאַרגעדענקען, גראַד דערפאַר, ווייל די ראַלע פון ציוניזם אין באַנייטן לעבן ווערט אַפגעפּרעגט און עקספּערמענטאַל רע-ווידירט.

„די איינציקע פאַרענטפּערונג פאַרן ציוניסט, וואָס באַזעצט זיך נישט אין ישראל, איז דער ציוניסטישער לעבנסוועג פאַר זיך אליין — און פאַרן גאַנצן כלל. דעם פאַנד-ציוניזם קען דער ציוניסט נישט איבערלאָזן בירושה זיינע קינדער און בכלל פאַר די שפּעטערדיקע דורות“.

אין דער עסיי „מעקסיקאַנער קויש“ קומט אויערבאָך נאָך נענטער צום פראַבלעם פון גלות, וואָס וויל טריאומפאַל שפאַנען, מיט אַ געהויבענעם קאַפּ און מיט ווערדע, נישט ביז צו די טויערן, נאָר אַריבער די טויערן פון לאַנד: „דער געשיכטלעכער גאַנג פון אונזער פאַלק האָט געוואָלט אידיש. דער שפּערישער פאַלקס-גייסט אונזערער האָט געוואָלט אידיש. דער טרויער און די פרייד פון אונזער לעבן — זיי האָבן געוואָלט אידיש...“

דאָס קומט ביי אויערבאָכ'ן ווי אַ מיין נאָכדענק אויף בן-גוריון'ס קריגע-
רישער קשיה: „איר ווילט נאָך אַלץ אידיש?“
אויערבאָך ענטפערט אים ווייטער:

„נאָר אייך, טייערער ראש הממשלה, קומט אויס, אַז ביי מיר און אַזעלכע
ווי איך, איז אידיש אַ קאָפּריו. מיר זיינען צעבאַלעוועטע גבירישע קינדער, וואָס
האַבן זיך איינגעשפּאַרט, אַז רק זיי ווילן דאָס מאַרצעפּאַנדיקע מאַכל אידיש.
ס'איז נישט וואָס איך וויל אידיש, נאָר וואָס אידיש וויל מיך, אַדער וואָס מיר
ווילן זיך איינס דאָס אַנדערע... געבענטשט איז אידיש, וואָס האָט נישט קיין
כוח צו צווינגען. געבענטשט דערמיט וואָס דער איינציקער כוח זיינער איז דער
מאָראַליש-שעפּערישער. אידיש וויל נישט צווינגען. אידיש ווערט באַצוואונגען,
און טאַקע דערפון רעדט זיך עס דער עיקר. אין דער אידישער מדינה זאָל מען
אידיש נישט באַצווינגען“...

אזעלכע אידן ווי אויערבאָך וואָלט אַ סך לייכטער געווען, ווען זיי וואָלטן
וואָס גיכער שלום געמאַכט מיטן געדאַנק, אז זיי שרייבן שוין פאַר דער פאַר-
מעקנדיקער איבערזעצלעכקייט. ס'וואָלט פאַרשפּאַרט אַ סך סתירות, האַרצ-
ווייטיק און מרידה, ווען ער וואָלט געקאַנט פּוועלן ביי זיך אַפּצושיידן דעם
קודש פון זיין אַרבעט, פון דעם חול פון פּאַליטישע צוואַנג-קאַמפּראַמיסן. אַט
די גאַנצקייט, ווי איך האָב פּריער געזאָגט, איז דאָס שענסטע אין בוך, ווייל
ס'ווייזט אַז דער עוּדף פון אפרים אויערבאָכ'ס שעפּעריש וואָרט, איז אויך
געקניפט און געבונדן מיט אידיש און פאַרקנסט צו עברי-טייטש געמיט.

„ס'איז דערפאַר מעכאַניש דער צוואַנג צו אידיש ווי נאָר צו אַ שפּראַך.
אידיש איז כולל אַלצדינג וואָס די וויכטיקסטע טייל, די שאַפּנדיקסטע פון אונ-
זער פּאַלק, האָט אַרויסגעבראַכט דורך די לעצטע יאָרהונדערטער. ס'איז נישט
ליטעראַטור, נישט מוזיק, נישט וויסנשאַפט, נישט אפילו אידישען, נאָר אַלץ
אינאיינעם מיט נאָך עפעס. דער נאָך עפעס וואָס איז ער? איר קענט עס רופן
קולטור, איר קענט עס רופן ציוויליזאַציע — ס'איז פּולסירנדיק לעבן, אידישע
גייסטיקע ענערגיע, חלום פון אויסלייז... אין דער שאַפּונג פון אידיש אַליין
האָט דאָס פּאַלק אַריינגעלייגט אַזויפיל גייסטיקע ענערגיע, אַז דאָס לשון איז
געוואָרן אַ טואונג, ווערטער זיינען געוואָרן מעשים“.

ס'איז אַ נחת רוח צו ליינען אַזעלכע פּראָזע-שורות, ווייל זיי ווייזן אונז
קלאַר מיט וואָס פאַראַ געמיט אפרים אויערבאָכ'ס לידער זיינען געשריבן גע-
וואָרן. זיי זיינען אויפגעפאַסט געוואָרן אין דער טעמפּעראַטור פון אַ לשון, וואָס
האָט זיך פּאַרלאַנדיקט אין גלות, פאַרשאַנצט.

„די בכורה האָבן מיר אַפּגעגעבן צו העברעאיש, אַבער כדי העברעאיש זאָל
האַבן די בכורה, האָבן מיר געדאַרפט האָבן אידיש. צווישן העברעאיש און

אידיש איז נישט געווען קיין סתירה. זיי האבן זיך דערליכטיקט איינס דאס אַנ-
דערע. . . דער אַפרייס פון אידיש איז נישט נאָר אַפרייס פון שפראַך, נאָר פון
דעם גרויסן, גייסטיק-שאַפערנישן קאַפּיטל אין אונזער געשיכטע.

דאָרט וואו אפרים אויערבאך שטייט אידיאיש — און שטייט שוין אַזוי
מיט פעסטע פיס באַלד פופציק יאָר — הערט מען נישט צו־אַפּט אַזעלכע
קרעפטיקע ווערטער, וועגן איינער פון אינווערע כלומר'שטע סתירות, וואָס לאָזן
זיך כלומר'שט ניט אויסגלייכן. אַז אויערבאך דערגאַנצט זיינע לידער מיט אַזעל-
כע קלאַרע רייד, ווערן די רייד האַפטיקער, ווייל זיי זיינען געדעקט מיט אַ
קרן פון שעפערנישקייט; און די לידער ווערן פאַרוואַרט, ווייל זיי זיינען נישט
אַפגעטיילט פון מענטשן, זיי זיינען נישט בלוז אויפבליצן פון אינספּיראַציע,
נאָר זיי זיינען אַ דרך אין לעבן. דערפאַר איז דאָס בוך עסייען, אפילו ערטער-
וויזן מיטן אַרגומענטאַטיוון פובליציסטישן צומיש, אַ וויכטיקער צוגאַב צו אַלץ,
וואָס דער דיכטער אויערבאך האָט אונז ביז איצט געגעבן; און ס'איז אויך אַ
באַקרעפטיקונג פאַר דעם מענטש, וואָס איז נישט גלאַט אַ מעלאַנאָאלישער פאַס-
טעך, וואָס פייפט זיך אונטער אַ לידל, ווען די לעצטע שעפסן זיינען פאַרצוקט
געוואָרן. די לידער זיינען זיינען לעבעדיק-באַוואַרט און באַוואַרנט געוואָרן אי-
דיאיש, ווייל אויערבאך האָט אונז געוויזן אַז זיינע לידער מוזן זיך ציילן נישט
נאָר ווי דיכטערישע שטאַפלען און איבונגען, נאָר ווי טיף-אידישע אויסשטראַ-
לונגען פון אַ אידיש שעפערניש געמיט פון אונזער דור.

מיר געפעלן דערפאַר אויך די תנ"כ'ישע געשטאַלטן, וואָס ווי אויערבאך
זאָגט אונז, זיינען געשריבן געוואָרן נישט פון שטאַנדפונקט פון אַ תנ"ך-
פאַרשער, נאָר פון אַ תנ"ך-איבערלעבער. אויערבאך איז צו זיינע תנ"כ'ישע
געשטאַלטן צוגעקומען, ווי ער זאָגט אונז טרעפלעך — "ווי צו אייגענע טאַטע-
מאַמע, וואָס קיין מפרשים דאַרף מען אויף זיי נישט האַבן".

דאָס בוך — „געטראַכט מיט עברי טייטש" איז אַ באַווייז, אויף ווי ווייט
ס'זיינען נישט פאַראַן קיין באַזונדערע אַרויסגעשפּרונגענע געלעגנהייט-גע-
דאַנקען ביי אמת'ע שרייבערס, וואָס שרייבן פון אַ טיפן קוואַל. די עסייען וואָס
זיינען אַריין אין בוך זיינען געשריבן אין פאַרשידענע צייטן, און דאָך פאַר-
בינדט זיי די גאַנצקייט פון דיכטערס גאַנג אין דער אידישער ליטעראַטור אין
משך פון אַ קנאַפן האַלבן יאָרהונדערט. ווען איך וואַלט געוואַלט אַרויפלייגן די
פינגער אויפן סאַמע פולס פון בוך, וואַלט איך עס געפונען אין דעם פאַרלאַנג
פון דיכטער אויסצוגלייכן אונזערע סתירות. שוין דער נאַמען אַליין פון בוך איז
אַזאָ אויסגלייך פאַר אַ סתירה, וואָס דאָס אידישע לעבן האָט געפונען אין דעם
אויסדרוק — „עברי טייטש". דאָס וואַרט טייטש מיינט אין דעם קאַנטעקסט
מער ווי פירוש, ס'איז אויך אַ רמז אויף דייטש, וואָס דער איד האָט פאַראַידיש-

טייטשט און פאַרעברייטיטשט, אַפּווישנדיק מיט גרויסער איראַניע דאָס „טייטשמערישע“ פּסולת.

וויל איך פאַרענדיקן מיט אן אויסצוג פון דער לעצטער אַפּטיילונג אין בוך — „אין אייגענעם גאַרטן“.

„ווערטער זיינען נישט קיין בראַדיאַגעס. זיי שלעפּן זיך נישט אַרום אַפּגעריסן־אַפּגעשליסן, אָן אַ שליחות און אַ זין. ווערטער וואַקסן אויך נישט אַרויס ווי ווילדע פּלאַנצן, וואָס גיבן אַ שפּראַך־אַרויס מיט ממזרישער גע־שיקטקייט. ווידער, ווערטער זיינען נישט קיין פאַראַזיטן, וואָס אַליין האָבן זיי נישט קיין וואַרצלען. נאָר זיי נערן זיך אויף די וואַרצלען פון אַנדערע“.

דער בעסטער פּאַספּאַרט פאַר געשריבענע ווערטער איז אַן ערלעכע קינסט־לערישע דעקונג, וואָס שטראַמט אַרויס פון אַן אינערלעכער שלימות. די ווער־טער וואָס אויערבאַך האָט צוזאַמענגערופן אין זיין עסייען־בוך, און דער עיקר טאַקע אין די געשליפענערע עסייען, זיינען אַ פירוש אויף זיינע לידער, וואָס וואַרהאַפטיקט זיי, נישט ווי פּלי־פּייגעלעך, נאָר ווי תּושבים אין דער עברי־טייטש רעפּובליק, וואָס אויערבאַך איז פון אירע אויפּריכטיקסטע און איבער־צייגנדיקסטע מליצי־יושר.

א י נ ה א ל ט :

11	מענדעלע מוכר־ספרים
28	י. ל. פרץ
35	דוד עדעלשטאט
42	א. ליעסין
48	אברהם רייזין
64	יהואש
70	פרץ הירשביין און לאַמעד שאַפיראַ
92	בעל־מחשבות
98	שמריהו גאַרעליק
103	שמואל ניגער
113	מאַני לייב
122	משה לייב האַלפערן
128	ז. סעגאַלאַוויטש
136	יוסף ראָלניק
145	יוסף אַפאַטאַשו
157	ב. לאַפּין
164	דוד בערגעלסאָן
170	דוד איגנאַטאַוו
177	ראובן אייזלאַנד
183	י. י. סיגאַל
213	נחום באַמוזע
220	שמחה פיעטרושקא
231	חיים גרינבערג
255	ה. רויזענבלאַט
261	י. י. שוואַרץ
267	יעקב פּיכמאַן
274	דוד איינהאַרן
283	ה. לייזיק
291	א. לעיעלעס
297	א. לוצקי
301	נ. ב. מינקאַוו
306	איציק מאַנגער
315	רחל ה. קאַרן
323	אליעזר גרינבערג
329	ל. פיינבערג
335	רייזל זשיכלינסקי

342	.....	יונג ווילנע
348	.....	חיים גראַדע
355	.....	מרדכי יאַפע
360	.....	א. סוצקעווער
366	.....	יעקב פרידמאַן
373	.....	אריה שמרי
378	.....	משה יונגמאַן
387	.....	דוד פינסקי
391	.....	שלום אַש
406	.....	יואל ענטין
412	.....	ש. מיללער
419	.....	ב. דעמבלין
425	.....	בנימין רעסלער
430	.....	שמואל איזבאַן
437	.....	י. מעצקער
443	.....	ב. אַלקוויט
448	.....	ח. אַיאַלטי
453	.....	ישעיהו שפיגל
466	.....	מרדכי שטריגלער
473	.....	שלמה ביקל
480	.....	אפרים אויערבאַך

נעמען פון יחידים וואָס האָבן געהאַלפֿן אַרויסגעבן
דאָס בוך פֿון חבר יעקב גלאַטשטיין *

ש. ברענשטיין	ברוקלין, נ. י.
ה. סמעלאַנסקי	ניו־הייוען, קאָננ.
ב. לייט	טוענטאָן, נ. דזש.
י. שרייבמאַן	פּילאָדעלפּיא, פּא.
נ. לאַנדאו	ניו־יאָרק, נ. י.
י. ערקעס	פּילאָדעלפּיא, פּא.
ל. ליפשיץ	ראַטשעסטער, נ. י.
טש. קאַהען	ברוקליין, מאַסט.
סעס בוירק	וועסט ניו־יאָרק, נ. דזש.
מ. גרינשטיין	ס. אזאָן פּאַרק, נ. דזש.
ה. באַיסין	דעטראַיט, מיט.
י. גינבורג	ניו־יאָרק, נ. י.
דר. ה. נעלקין	דזשאַמאַיקאַ, נ. י.
י. אווערבאַך	וויניפעג, קאַנאַדאַ
א. מאַנדעל	קעמדען, נ. דזש.
י. קאהאַן	לאָס אַנדזשעלעס, קאַל.
דר. ה. געמבערג	שיקאַגאָ, אייל.
א. גוסאַק	פּלאַשינג, ל. א.
מ. בלווישטיין	ריטשמאַנד היללט, נ. י.
ד. שטיין	וואָטערבורי, קאָננ.
מ. שניידערמאַן	ברוקלין, נ. י.
יאַקס בראַווערמאַן	ברוקלין, נ. י.
י. ווינער	יוסטאָן, טעקס.
ד. גענשאַפּט	מאַסילאַן, אָהייאָ
פ. זאַליץ	שיקאַגאָ, אייל.
ש. ראָזען	ברוקלין, נ. י.
א. ווילינגער	שיקאַגאָ, אייל.
יוסף פּאַדהוירסט	דזשורזי סיטי, נ. דזש.
מ. לעפּקאוויץ	ברוקליין, מאַסט.
דר. מ. קאַליש	פּילאָדעלפּיא, פּא.
מ. סאַלאָף	מט. ווערנאָן, נ. י.
י. ראַבין	נאַקסוויל, טעננ.
ד. בלאַושיץ	דזשורזי סיטי, נ. דזש.
ע. לעסאוואָדער	מיאַמי ביטש, פּלא.

* די בייטראַגן פֿון די חברים זיינען דערהאַלטן געוואָרן ביז דעם 16טן יולי, 1956.

ב. נאָסאָנטשוק	ווינדזאָר, קאַנדאָ
מ. צאָום	נירײַאַרק, נ. י.
מ. נאַרמיזע	ברוקלין, נ. י.
טש. ווייסמאַן	ווילקעס באָר, פּאַ.
טש. ראָווינסקי	ברוקלין, נ. י.
נ. איזראַעלאַף	ברוקלין, נ. י.
ד. ס. אויסטין	סט. לואיס, מאָ.
א. מאָלאָוו	ברוקליין, מאַטס.
מ. בינעל	ברוקלין, נ. י.
וואָלטער ניובערגער	לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפּ.
דוד שיין	ניו הייווען, קאַנאָ.
ד. ז. קליין	לאָס אַנדזשעלעס, קאַליפּ.
ע. גאַלאַנבאָוו	סאַט בענד, אינד.
וו. שניידער	דעטראַיט, מיש.
א. ביטנער	דעטראַיט, מיש.
ה. מאָנררי	דעטראַיט, מיש.
ה. אַרקוש	וואָרט בערגען, נ. דזש.
נ. אַרלוק	פיטסבורג, פּאַ.
ברענטש 1	פּילאַדעלפּיא, פּאַ.
י. ברעטשניידער	נירײַאַרק, נ. י.
ה. קאַצמאַן	בראָנקס, נ. י.
וומ. גיימאַן ע"ה	דעטראַיט, מיש.
ה. א. אַבראַמסאָן	נירײַאַרק, נ. י.
ש. ראַסקין	נירײַאַרק, נ. י.
א. שוּצמאַן	ווילמינגטאָן, דעל.
ב. סאַליץ	שיקאַגאָ, אילל.
פ. ראָזענמאַן	פּילאַדעלפּיא, פּאַ.
מ. מאַרגאָליס	נירײַאַרק, נ. י.
א. טראַי	ווילקעס באָר, פּאַ.
ה. און דזש. באָרקין	טאָאָנטאָ, קאַנדאָ
ה. פּרילוק	נירײַאַרק, נ. י.
נ. קאַרן	דעטראַיט, מיש.
ב. יודין	נירײַאַרק, נ. י.
מ. שלייפּמאַן	קאָנגערס, נ. י.
מ. פּעדאָוויץ	ברוקלין, נ. י.
ס. ברוקס	דענווער, קאַל.